

תמצית

משנה ברורה

חלקים א' ב'

ניתן להשיג חוברות "תמצית" גם על מסכתות-
ברכות, מסכתות סדר מועד, סדר נשים, בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, ונדה.
תמצית גפ"ל על המסכתות פסחים, גיטין, בבא מציעא, ובבא בתרא
וכן תמצית ספרי מוסר (שערי תשובה, מסילת ישרים, נפש החיים, וחזו"א אמו"ב).
ותמצית תנ"ך
נקודות מכירה בירושלים, בני ברק, מודיעין עילית, אשדוד, ורכסים.
לפרטים 0527692282

מידי חודש יו"ל חוברות סיכום על החומר הנלמד במשנה ברורה לפי סדר
מבחני דרשו, וכן סיכום לגמ' הנלמדת באותו חודש לפי סדר הדף היומי.
ניתן לקבל חוברות אלו בדואר (תמורת דמי משלוח).
וכן בפקס או במייל A0527692282@gmail.com

תמוז התשע"ז

מודיעין עילית

כל הזכויות שמורות

הערות ותיקונים יתקבלו בברכה

לפרטים- 0527692282

תוכן העניינים:

הלכות הנהגת אדם בבוקר

- סימן א - דין השכמת הבוקר
- סימן ב - דין לבישת בגדים
- סימן ג - הנהגת בית הכסא
- סימן ד - דיני נטילת ידים
- סימן ה - כונת הברכות
- סימן ו - דין ברכת אשר יצר ואלהי נשמה ופרושיו
- סימן ז - דין לברך ברכת אשר יצר כל היום אחר הטלת מים

הלכות ציצית

- סימן ח - הלכות ציצית ועטיפתו
- סימן ט - איזה בגדים חייבים בציצית ואיזה פטורים מציצית
- סימן י - דיני כנפות הטלית
- סימן יא - דיני חוטי הציצית
- סימן יב - דברים הפוסלים בציצית
- סימן יג - דיני ציצית בשבת
- סימן יד - דיני ציצית שעשאן עכו"ם ונשים וטלית שאולה
- סימן טו - אם להתיר ציצית מבגד לבגד ודין נקרע הטלית
- סימן טז - שיעור טלית
- סימן יז - מי הם החייבים בציצית
- סימן יח - זמן ציצית
- סימן יט - זמן ברכת ציצית
- סימן כ - דיני לקיחת ומכירת טלית
- סימן כא - כדת מה לעשות בציציות שנפסקו ובטליתות ישנים
- סימן כב - דין שהחיינו על עשית ציצית
- סימן כג - דיני ציצית בבית הקברות
- סימן כד - הנהגת לבישת הציצית ושכרה וענשה

הלכות תפילין

- סימן כה - דיני תפילין בפרטות
- סימן כו - דין מי שאין לו אלא תפלה אחת
- סימן כז - מקום הנחתן ואופן הנחתן
- סימן כח - דיני חליצת התפילין
- סימן כט - איך לברך כשחולץ התפילין
- סימן ל - זמן הנחתן
- סימן לא - דין תפילין בשבת ויום טוב
- סימן לב - סדר כתיבת התפילין
- סימן לג - דין תקוני התפילין ודין הרצועות
- סימן לד - סדר הנחת הפרשיות בתפילין והמהדרים אשר להם ב' זוגות תפילין
- סימן לה - דין מנין השיטין

תמצית משנה ברורה

סימן לו - דקדוק כתיבתן
סימן לז - זמן הנחת התפילין
סימן לח - מי הם חיבין בתפילין והפטורים
סימן לט - מי הם הכשרים לכתב תפילין ולקנות מהם
סימן מ - דין איך לנהוג בקדשת התפילין
סימן מא - הנושא משאוי איך ינהג בתפילין
סימן מב - אם מתר לשנות תפילין של יד לשל ראש
סימן מג - דין איך להתנהג בתפילין בהכנסו לבית הכסא
סימן מד - איסור שינה בתפילין
סימן מה - דין תפילין בבית הקברות ובית המרחץ

הלכות ברכות השחר ושאר ברכות

סימן מז - הלכות ברכות השחר ושאר ברכות
סימן מז - דיני ברכת התורה
סימן מח - פרשת התמיד ופסוקי קרבן שבת
סימן מט - שיכול לומר קריאת שמע בעל פה
סימן נ - טעם למה אומרים משנת איזהו מקומן
סימן נא - דיני תפלה מן ברוך שאמר עד ישתבח
סימן נב - דין מי ששהה לבוא לבית הכנסת עד ישתבח
סימן נג - דין מי הראוי לירד לפני התבה
סימן נד - דינים השיכים לישתבח
סימן נה - דיני קדיש
סימן נו - דין עניית הקדיש על ידי הקהל
סימן נז - דין ברכו ועניתו

הלכות קריאת שמע

סימן נח - הלכות קריאת שמע וברכותיה
סימן נט - דין ברכה ראשונה ביוצר
סימן ס - דין ברכות לקריאת שמע ואם צריכים כונה
סימן סא - דין כמה צריך לדקדק ולכון בקריאת שמע
סימן סב - מי שלא דקדק בקריאת שמע או לא השמיע לאזנו
סימן סג - לישוב בשעת קריאת שמע ושלא יישן
סימן סד - דין הטועה בקריאת שמע
סימן סה - הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור קוראין קריאת שמע או שהפסיק בשעת הקריאה,
סימן סו - באיזה מקום יכול להפסיק ובאיזה מקום לא יפסיק
סימן סז - דין ספק אם קרא קריאת שמע
סימן סח - שלא להפסיק בפיוטין
סימן סט - דין פורס על שמע
סימן ע - מי הם הפטורים מקריאת שמע
סימן עא - אבל והעוסקים במת פטורים מקריאת שמע
סימן עב - דין נושאי המיטה והמנחמים והמלוין
סימן עג - הישן עם אשתו ובניו איך יתנהג
סימן עד - שלא לברך כשאיבריו רואין את הערוה
סימן עה - להזהר מגלוי שער וקול אשה בשעת קריאת שמע וכן שלא לקרותה כנגד הערוה,

תמצית משנה ברורה

סימן עו - להזהר מצואה בשעת קריאת שמע
סימן עז - שלא לקרות כנגד מי רגלים
סימן עח - מי שנצטרך להטיל מים בשעת קריאה
סימן עט - מי שנזדמן לו צואה בשעת קריאה
סימן פ - מי שאינו יכול להשמור מהפיח
סימן פא - דין צואת קטן
סימן פב - דין צואה יבשה
סימן פג - דיני בית הכסא בקריאת שמע
סימן פד - אם מותר לקרות במרחץ
סימן פה - באיזה מקומות אסור לקרות קריאת שמע
סימן פו - צריך להרחיק מן מים סרוחים
סימן פז - כמה צריך להרחיק בשעת קריאת שמע מן גרף של רעי
סימן פח - בעל קרי מותר בקריאת שמע

הלכות תפילה

סימן פט - הלכות תפלה וזמנה
סימן צ - מקום הראוי להתפלל ולהתפלל עם הצבור ודין ההולך בדרך
סימן צא - שיאזור מתניו ויכסה ראשו בשעת תפלה
סימן צב - הנצרך לנקביו ודין רחיצה לתפלה ושאר הכנות לתפלה
סימן צג - קדם שיתפלל צריך לשהות
סימן צד - צריך לכון נגד ארץ ישראל, ודין הרוכב או יושב בספינה
סימן צה - כוון איבריו בשעת תפלה
סימן צו - שימנע כל הטרדות כדי שיכון
סימן צז - שלא יגהק ושלא יפהק בשעת התפלה
סימן צח - צריך שיהיה לו כונה בתפלתו
סימן צט - דין שתוי ושכור לתפלה
סימן ק - תפלת המועד צריך לסדר
סימן קא - שצריך לכון בכל הברכות, ושיכול להתפלל בכל לשון
סימן קב - שלא להפסיק כנגד המתפלל
סימן קג - מי שנזדמן לו רוח בתפלתו או עטוש
סימן קד - שלא להפסיק בתפלה
סימן קה - דין המתפלל ב' תפלות
סימן קו - מי הם הפטורים מתפלה
סימן קז - המספק אם התפלל, ודין תפלת נדבה
סימן קח - מי שלא התפלל לסבת טעות, או אונס או במזיד
סימן קט - דין איך יתנהג היחיד לכון בתפלתו עם הצבור
סימן קי - היוצא לדרך, ופועלים מה יתפללו, וסדר תפלת הדרך ובית המדרש
סימן קיא - דין סמיכות גאולה לתפלה
סימן קיב - שלא להפסיק לא בשלשה ראשונות ולא בשלשה אחרונות
סימן קיג - דיני הכריעות ב"ח ברכות
סימן קיד - דין הזכרת הרוח וגשם וטל
סימן קטו - טעם ברכת אתה חונן
סימן קטז - פרוש ברכת רפאנו
סימן קיז - דיני ברכת השנים

תמצית משנה ברורה

סימן קיח - חתימת ברכת השיבה
סימן קיט - דין הרוצה להוסיף בברכות
סימן קכ - שראוי לומר רצה בכל תפלה
סימן קכא - דיני מודים
סימן קכב - דינים השיכין בין י"ח ליהיו לרצון
סימן קכג - דיני הכריעות בסיום י"ח ברכות
סימן קכד - דין הנהגת שליח צבור בי"ח הברכות, ודין ענית אמן
סימן קכה - דיני קדושה
סימן קכו - דין שליח צבור שטעה
סימן קכז - דין מודים דרבנן

משנה ברורה חלק ב':

הלכות נשיאת כפים ונפילת אפים

סימן קכח - דיני נשיאת כפים ואיזה דברים הפוסלים בכהן
סימן קכט - באיזה תפלות נושאים כפים
סימן קל - רבוננו של עולם שאומרים בשעת נשיאת כפים

הלכות סוף התפילה

סימן קלא - דיני נפילת אפים
סימן קלב - דיני קדושת ובא לציון
סימן קלג - דין ברכו בשבת
סימן קלד - סדר והוא רחום, והגבהת התורה

הלכות קריאת ספר תורה

סימן קלה - סדר קריאת התורה ביום ב' וה'
סימן קלו - מי הם הנקראים לספר תורה בשבת
סימן קלז - כמה פסוקים צריכים לקרוא לכל אחד
סימן קלח - שלא לשייר בפרשה פחות מג' פסוקים
סימן קלט - סדר קריאת התורה וברכותיה
סימן קמ - דיני הפסק בברכת התורה
סימן קמא - דיני קורא והמקרא
סימן קמב - דין מי שקרא וטעה, ובמקום שאין שם מי שיודע לקרות בדיוק
סימן קמג - דין אם נמצאת ספר תורה מטעה, ויתר דיני הספר
סימן קמד - שלא לדלג בתורה מענין לענין, ודיני ההפטרה
סימן קמה - דיני המתרגמן
סימן קמו - שלא לדבר בשעת הקריאה
סימן קמז - דיני גלילת ספר תורה
סימן קמח - שלא יפשיט שליח צבור התיבה
סימן קמט - שהצבור לא יצאו מבית הכנסת עד שיצניע ספר תורה

הלכות בית הכנסת

- סימן קג - בנין בית הכנסת, ושיהיה גבוה
- סימן קנא - דיני קדושת בית הכנסת
- סימן קנב - שלא לסתור שום בית הכנסת
- סימן קנג - דיני בנין בית הכנסת
- סימן קנד - דיני תשמיש קדושה ונרות בית הכנסת
- סימן קנה - לילך מבית הכנסת לבית המדרש
- סימן קנו - סדר משא ומתן

הלכות נטילת ידים

- סימן קנז - דיני זמן קביעות סעודה
- סימן קנח - דיני נטילת ידים לסעודה
- סימן קנט - באיזה כלי נוטלין הידים, וכיצד יבואו המים לידי
- סימן קס - איזו מים כשרים ואיזו פסולים לנטילה
- סימן קסא - דיני חציצה בנטילה
- סימן קסב - הגבהה ושפשוף הידים בנטילה
- סימן קסג - דין מי שאין לו מים, והמאכיל לאחרים
- סימן קסד - שיכול להתנות על הנטילה
- סימן קסה - דין העושה צרכיו ורוצה לאכול

הלכות בציעת הפת

- סימן קסו - דין הפסקה בין בציעה לנטילה
- סימן קסז - מקום וזמן הבציעה, ומי הוא הבוצע
- סימן קסח - על איזה מיני פת מברכין

הלכות דברים הנוהגים בסעודה

- סימן קסט - דין שמש הסעודה
- סימן קע - דברי מוסר שינהג אדם בסעודה
- סימן קעא - שלא לנהג בזיון באוכלין
- סימן קעב - מי שהכניס אוכלין ומשקין לפיו בלא ברכה
- סימן קעג - דין מים אמצעיים
- סימן קעד - דין ברכת היין בסעודה
- סימן קעה - דיני ברכת הטוב והמטיב על היין
- סימן קעו - שהפת פוטר את הפרפרת
- סימן קעז - דברים הבאים בתוך הסעודה ואחר הסעודה מה דינם
- סימן קעח - איזה דברים קרויים הפסק בסעודה
- סימן קעט - איזה דברים קרויין הסח הדעת בסעודה שצריך לחזור ולברך
- סימן קפ - דיני פרורי הפת

הלכות ברכת המזון

- סימן קפא - דיני מים אחרונים
- סימן קפב - דין כוס ברכת המזון, ושלא יהא פגום
- סימן קפג - המברך איך יתנהג בכוס של ברכת המזון
- סימן קפד - לקבוע ברכה במקום סעודה, ועד כמה יכול לברך מי ששכח ולא ברך
- סימן קפה - לברך ברכת המזון בקול רם, ויתר פרטים בברכת המזון
- סימן קפו - אם נשים וקטנים חיבים בברכת המזון
- סימן קפז - דיוקים בנוסח ברכת המזון
- סימן קפח - נוסח ברכה ג', ודיני ברכת המזון בשבת, והטועה בברכת המזון
- סימן קפט - נוסח ברכה רביעית ודיניה
- סימן קצ - שתית היין אחר הברכה ודיניו
- סימן קצא - אם הפועלים מחויבים לברך
- סימן קצב - ברכת זמון בג' או בעשרה
- סימן קצג - אם מצטרפין לזמון אם לאו
- סימן קצד - שלשה שאכלו כאחד ונפרדו, לענין הזמון מה דינם
- סימן קצה - חבורות שאוכלים בהרבה מקומות מה דינם
- סימן קצו - מי שאכל דבר אסור אם מצטרף לזמון
- סימן קצז - דין צרוף לזמון שלשה או עשרה
- סימן קצח - אחד נכנס אצל שלשה שאכלו
- סימן קצט - על מי מזמנים ועל מי אין מזמנים
- סימן ר - דין המפסיק כדי לברך
- סימן רא - מי הוא המברך

הלכות ברכת הפירות

- סימן רב - דיני ברכת פירות האילן
- סימן רג - דיני ברכת פירות הארץ
- סימן רד - דיני הברכות ליתר מאכלים
- סימן רה - ברכת ירקות
- סימן רו - דיני הפסק וטעות בברכת הפרות
- סימן רז - דין ברכה אחרונה על הפרות
- סימן רח - דין ברכה מעין ג' אחרי ה' מיני פרות וה' מיני דגן
- סימן רט - דיני טעות וספק בברכת היין
- סימן רי - האוכל פחות מכזית מה דינו
- סימן ריא - דיני קדימה בברכת הפירות
- סימן ריב - שהעיקר פוטר הטפל
- סימן ריג - מי שיצא אם מוציא אחרים
- סימן ריד - בכל ברכה צריך להיות שם ומלכות
- סימן רטו - עניית אמן אחר הברכות

הלכות ברכת הבשמים

- סימן רטז - דיני ברכת הריח
- סימן ריז - ברכת הבשמים והמוגמר

הלכות ברכות שונות

- סימן ריח - ברכות הנעשים על הנסים
- סימן ריט - ברכת הודאות היחיד
- סימן רכ - הטבת חלום ותעניתו
- סימן רכא - ברכת הודאת הגשמים
- סימן רכב - ברכת הודאת הטוב והרע
- סימן רכג - מי שילדה אשתו, ומת מורישו, ובנה בית חדש, וקנה כלים חדשים מה מברך,
- סימן רכד - דיני ברכות פרטיות
- סימן רכה - דיני ברכת שהחיינו
- סימן רכו - הרואה פרחי האילן מה מברך
- סימן רכז - ברכת הזיקים
- סימן רכח - ברכת ימים ונהרות הרים וגבעות
- סימן רכט - ברכת הקשת וחמה בתקופתה
- סימן רל - דין קצת ברכות פרטיות
- סימן רלא - שכל כונותיו יהיו לשם שמים

הלכות תפילת המנחה

- סימן רלב - דברים האסורים לעשות בשעת המנחה
- סימן רלג - זמן תפילת המנחה
- סימן רלד - הרוצה להתפלל מנחה גדולה ומנחה קטנה

הלכות קריאת שמע תפילת ערבית והלילה

- סימן רלה - זמן קריאת שמע של ערבית
- סימן רלו - דין ברכות קריאת שמע של ערבית
- סימן רלז - סדר תפילת ערבית
- סימן רלח - לקבע עתים לתורה בלילה
- סימן רלט - דין קריאת שמע על מטתו

הקדמה:

איתא בגמ' נדה ע"ג, תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה"ב, שנא' "הליכות עולם לו" אל תיקרי הליכות אלא הלכות. והדברים מבוארים בפשיטות כי הלומד הלכה ע"מ לקיים, ממילא מגיע עי"ז לקיום ולדקדוק הלכה, ומקיים את המצוות כתיקונם, וממילא מובטח לו שהוא בן עוה"ב.

ואמנם נראה שבדברי חז"ל אלו כלולים תועלויות נוספות שיש בלימוד ההלכה וכדלהלן, דהנה מטרת בריאת האדם בעולם היא לכבוד שמים, שנא' "כל הנברא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו", וכבוד שמים הוא ע"י קיום המצוות שהם רצונו יתברך, וכתב במס"י בהקדמה דשלימות העבודה הנרצית לשמו יתברך היא מה שאמר משה רבינו עליו השלום "ועתה ישראל מה ד' אלוקיך שואל מעמך כי אם ליראה את ד' אלוקיך, ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו, ולעבוד את ד' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך, לשמור את מצוות ד' ואת חוקותיו", והיינו יראה, יושר המידות ותיקונם, אהבה, שלימות הלב, ושמירת כל המצוות בכל דקדוקיהם ותנאיהם.

והנה לימוד ההלכה למעשה הוא מביא לידי שמירת המצוות בכל דקדוקיהם ותנאיהם, ע"י שהאדם יודע בבירור מה הוא צריך לעשות, וקונה בעצמו קנין לאהוב את דקדוק ההלכה, וכמ"ש הגרי"ס באגרת המוסר ש"היסוד העקרי והעמוד הנכון להכין את עצמו לשמירה מהעברות ועשיית המצות, הוא רק הלמוד הרב בהלכה זו הנוגעת לעברה זו או למצוה זו, ובפרט בעיון הדק היטב, כי זה הלימוד עושה קנין חזק בנפש להיות העבירה מרוחקת ממנו בטבע".

ומלבד זה לימוד ההלכה ודקדוק קיום ההלכה מביא גם לידי יושר המידות ותיקונם, וכמ"ש בחזון איש אמונה ובטחון פרק ד' שכתב שקיום ההלכה בדקדוק מביא את האדם פעמים רבות לידי נסיונות כבירים כגון ש"אחרי רב עמלו למצוא תפלין כהלכתן, אתרוג כהלכתו, ציצית כהלכתו, יחודש אצלו ספק חדש אשר לא הרגיש בו מראש וכל עמלו לריק וצריך להלחם במדותיו לפעמים במדת העצלות כאשר כבר הוא עיף למעלה מן המדה, ופעמים הדבר מקושר בבזיון מבני אדם ופעמים בהפסד ממון, ופעמים אנשי ביתו יקניטוהו, ועוד אלף כיוצא בו, ובכלל המדקדק עבודתו עמלה בהיותו יחיד בדבר וצריך אמץ שלא להגרר אחר סביבותיו" וממילא הדקדוק בהלכה נגד כל המידות הללו מביא לידי תיקון המידות כי "ההרגל בדקדוק הדין נגד מדותיו הטבעיות ונגד נטיותיו בתולדתו, מרגילין אותו לשום את שבט מושלים בכף התבונה ואת הרסן ביד השכל, ומגבירים בלבו ההכרה התמידית להכנע להרגש הפנימי ולמצפון האציל, ומכשרתו להיות איש הרוח, ומרחיקתו מן הגסות תכלית הריחוק" עכ"ל.

וכן דקדוק ההלכה מביא לידי יראת שמים ע"י הזהירות בקיום המצוות, וכמ"ש רבינו יונה (שע"ת שער שלישי אות ז') "כי יראת ה' יסוד המצות, ובזה ירצה ה' את בראויו, וכו' ורב הזהירות והגדר והרחקה מן האיסור הלא זה מעיקרי המורא, והמרבה להזהר יגיע אל השכר הגדול וכו', ומצות היראה שכר הרבה כנגד מצוות רבות כי היא היסוד להן" עכ"ל.

והנה לימוד הלכות ק"ש תפילה וברכות וקיום הלכות אלו כתיקונם ודאי מביא ג"כ לידי אהבת ד' וטהרת הלב, כי הם הזמן שהאדם מודה לבוראו על כל מה שהוא נותן לו ומבקש ממנו כל צרכו ומקבל עול מלכותו ומכיר בשכר ועונש וכו' ככל הדברים המוזכרים בק"ש ותפילה, א"כ ודאי יגיע האדם לידי אהבת ד' וטהרת הלב.

וא"כ נמצא שהמקדיש זמן וכח ללימוד ההלכה בדקדוק ובקיום מה שלמד מגיע מזה לכל המעלות העליונות שהם עיקר מעלת האדם, ומאידך מי שאינו משקיע כל הצורך בזה ומקיים את המצוות למי הידיעות הפשוטות, מלבד שודאי הוא טועה בפרטים רבים בקיום ההלכות, גם אינו מגיע מזה לא לתיקון המידות, אלא אדרבה כאשר יהיה לו איזה ספק וכדו' יתלה שעשה כדו', ואדרבה יחזק בעצמו את מידת העצלות וכדו' כמו שנתבאר בחזון איש שם. וגם אין בזה חיזוק ליראת שמים וגם לא יגיע מזה לאהבת ד' ולטהרת הלב, כי אינו עושה המצוות מתוך הכרה וידיעה אלא מתוך הרגל ורצון לצאת ידי חובה ודיו.

וא"כ מבואר היטב מה שאמרו חז"ל "כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן עוה"ב" כי ע"י לימוד ההלכה מגיעים להרבה מעלות טובות שזוכים בהם גם לעולם הבא, וגם לידי חיי עוה"ב בעוה"ז, ועל זה אמרו שהוא בן עוה"ב, ולא אמרו שיהיה בעתיד בעוה"ב, אלא שכבר כעת הוא בן עוה"ב.

תמצית משנה ברורה

והנה עיקר לימוד ההלכה הוא הלימוד עם הסוגיות לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, אמנם כבר ביאר המ"ב בהקדמתו הצורך והתועלת שיש בלימוד ההלכות למעשה כפי שסידר במשנה ברורה, וכבר התקבל המ"ב כפוסק אחרון, (ועיין בזה באגרות חזו"א ח"ב סי' מ"א). והנה ראיתי שיש תועלת גדולה אחרי לימוד המשנה ברורה לסכם ולסדר את הדברים, שע"ז יהיה קל יותר לזכור את כללי הדברים בצורה מסודרת, ואת כל פרטי הדינים שיש בהם, וכמובן שאין התועלת אלא אחרי לימוד המשנה ברורה. וזאת למודעי כי אין לסמוך על הנכתב כאן, כי לא הגעתי להוראה, וגם לא עיינתי כפי הצורך בשורשי ההלכות, וגם יכול להיות טעויות מחמת שינוי הסדר שסידר המ"ב, ועל כן אין מטרת הסיכום אלא לחזרה ובהירות בדברי המ"ב, ולא זולת זה. וודאי שמי שיראה בעצמו לסכם אחר הלימוד את הדברים יש בזה תועלת כפולה ומכופלת, (וזה אינו דבר מורכב, שאחרי שלומדים את המ"ב בצורה טובה, ומכירים את הנושאים הנדונים באותו ענין, אפשר תוך כדי לימוד נוסף לסכם את הדברים כל אחד לפי עניינו ומקומו, ואח"כ כדאי לעבור על המ"ב פעם נוספת לראות שלא חסרים פרטים או שאין טעויות, ואח"כ לעבור על הסיכום ולחזור על הדברים ולקבל תמונה ברורה של הכללים והפרטים).

ותועלת גדולה יש לכל מי שלומד הלכות, ורואה כמה הלכות מצויות שלא ידע אותם לפני כן, שירשום אותם לעצמו ויעיין בהם מידי פעם, ועי"ז יזכור לקיימם כראוי, ואמנם לא באופן של קבלה שקשה לקבל כמה דברים, אלא באופן של חידוש ידיעה, כמו שנודע לאדם שיש דרך קצרה יותר ללכת למקום מסוים, שמכאן ואילך ילך משם, כך ידיעות חדשות בהלכה ע"י חידוש וזכירת הידיעה, יכול בקלות לבוא לקיימה כראוי.

ובאתי בזה להודות להרה"ג ר' שמשון רינגל שליט"א שעבר על הרבה מהנכתב כאן, ותיקן והוסיף פרטים רבים, וגם להרבה מהלומדים שלמדו את הדברים מתוך הגליון החודשי וטרחו להתקשר ולתקן או להוסיף, וכל מה שהעירו בדקתי ותיקנתי לפי הענין. ובאמת גם אחרי התיקונים עדיין מסתמא יש טעויות, ואבקש בזאת לכל מי שרואה איזה טעות להודיעני, ואתקן אי"ה בהוצאות הבאות, וזכות הרבים תלויה בו. וכן אני מודה בזה לארגון החשוב "דרשו" שמרבה את לימוד התורה וההלכה באופן מיוחד, אשר החוברות החודשיות יוצאות לפי סדר המבחינים של ארגון זה, שיש בזה תועלת לרבים לחזרה בסוף החודש על הלימוד שלמדו במשך החודש, ועי"ז לדעת את ההלכות כראוי. וכן אני מודה לארגון החשוב "קול הלשון" על הכנסת הסיכומים למערכת ההקלטות, שע"ז אפשר לשמוע את הקלטת הסיכומים על כל סימן בפני עצמו, (המעוניינים לשמוע המס' הוא 03-6171111, וא"כ להקיש 1 (עברית), 3 (הלכה), 2 (שיעורים בספרי ההלכה), 1 (משנה ברורה), ואח"כ להקיש 34 (לשמיעת השיעורים).

ואודה בזאת להורי היקרים על כל הטובות ברוחניות ובגשמיות שגמלו עימי בעבר ובהווה ואי"ה גם בעתיד, וכן לחמי וחמותי שליט"א על הנ"ל, ועל תמיכתם ועזרתם בהוצאת ה"תמצית" לאור, ולרעייתי על שנטלה על עצמה את עול הפרנסה והבית, ומאפשרת לי ללמוד בלא טירדות, וליסוע כל יום ללמוד מחוץ לעיר בישיבת מיר, עד שעות הלילה, ועל תמיכתה ועידודה בכל העניינים.

וכמו כן אודה בזאת לרבותי שקיבלתי מהם תורה, ובפרט למו"ר מרן ראש ישיבת פוניבז' הגרי"ג אדלשטיין שליט"א שזכיתי לקבל ממנו הרבה תורה ויראה, וגם כיום אני זוכה לקבל ממנו עצה ותושיה. וכן להנהלת ישיבת מיר ולעומד בראשה הגאון רבי אליעזר יהודה פינקל שליט"א, הנותנים אפשרות ללמוד ברציפות במשך כל היום, ומעודדים כל אברך לגדול בתורה, ובפרט על הזכות שנתנו לי לכתוב סיכומי גפ"ת על המסכת הנלמדת בישיבה, לחבורת הדף בבנין "בית שלום".

ואסיים בהודאה העיקרית להשי"ת על כל הטוב אשר גמלני מעודי עד היום הזה, אשר אם אבוא לפרטם אין לדבר סוף, ובפרט על הזכות הגדולה שנתגלגלה לידי לזכות את הרבים בחיבור זה, שאינו לפי כוחי, והרעיון לזה נתגלגל לידי בהסח הדעת, ואני תפילה שיהיו הדברים לתועלת לרבים לידיעת ההלכה, ושאוכל להמשיך בזה בשאר חלקי המ"ב ומסכתות הש"ס וכו', ולא תבוא תקלה על ידי.

העורך

הקדמה לתמצית משנה ברורה חלקים א' ב'

איתא בשו"ע סימן א' 'ראוי לכל ירא שמים להיות מיצר ודואג על החורבן'. וכתב המ"ב "אבל התורה והתפילה יהיה בשמחה". ובפשוטו ביאור הדברים הוא שבאמת ראוי לאדם תמיד להצטער ולדאוג על החורבן, אולם אם יעשה כן בשעת הלימוד והתפילה הרי זה יפריע לו ללמוד ולהתפלל, ולכן יצטער וידאג רק בשאר הזמנים. אולם נראה שיש לבאר את הדבר באופן אחר, וכדלהלן.

הנה מצינו שחז"ל החמירו מאד בחובת האבילות על חורבן בית המקדש, ואמרו (תענית ל') "כל שאינו מתאבל על ירושלים אינו זוכה ורואה בשמחתה", ובגמ' (גיטין נ"ז) איתא על החורבנות שהיו אחרי חורבן בית המקדש "ומאחר דהוו צדיקים כולי האי מאי טעמא איענושו, משום דלא איאבול על ירושלים", והדברים תמוהים מדוע יש תביעה כזו על חסרון באבילות על ירושלים. ובעיקר חובת האבילות צ"ב מה הענין בזה, דכמו שמי שהפסיד כל ממונו ונעשה עני אין ענין שיצטער כל חייו, לכאורה מוטל עליו לשכוח מהעבר ולשמוח במה שיש לו, ולעבוד את ד' לפי הכלים שיש לו כעת. וגם מי שמת אחד מקרוביו אין מצוה להתאבל תמיד אלא לפי גדרי האבילות כשמתו מוטל לפניו ובשבעה ובשלושים ובשנה הראשונה, ולא יותר, ולמה כאן האבילות נמשכת עד שיבנה בית המקדש.

והנה איתא בגמרא (ב"ב ס:) ת"ר כשחרב הבית בשניה רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין, נטפל להן ר' יהושע אמר להן בני מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותין יין אמרו לו נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי מזבח ועכשיו בטל, נשתה יין שמנסכין על גבי המזבח ועכשיו בטל, אמר להם א"כ לחם לא נאכל שכבר בטלו מנחות, אפשר בפירות פירות לא נאכל שכבר בטלו בכורים, אפשר בפירות אחרים, מים לא נשתה שכבר בטל ניסוך המים, שתקו, אמר להן בני בואו ואומר לכם שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר שאין גזרין גזירה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה, אלא כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט, וכו'.

וצ"ב מעיקרא למה חשבו שצריך אבילות עד כדי כך שלא לאכול כלל בשר ויין, ואמר להם רבי יהושע שא"כ לא יאכלו לחם ולא ישתו מים, וגם רבי יהושע הסכים איתם, אלא שאמר שזו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, ועוד צ"ב מה השייכות בין מה שבבית המקדש היו מקריבים קרבנות ומנסכים יין, שבגלל זה צריך להמנע מבשר ויין, וכי האבילות היא על חסרון בניסוך היין או על עיקר בית המקדש. ועוד צ"ב מה החילוק בין מה שאמר להם לעשות לבין מה שהם רצו לעשות, אם החילוק הוא רק שבזה כן יכולים לעמוד, אבל עצם ההבנה באבילות היא אותו דבר, או שיש בזה חילוק יסודי יותר.

והנה כתיב (במדבר כ"ד ה') "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל", וברש"י כתב בפירוש השני, מה טובו אהליך- מה טובו אהל שילה ובית עולמים בישובן, שמקריבין בהן קרבנות לכפר עליכם. משכנותיך- אף כשהן חרבין, לפי שהן משכון עליהן וחרבנן כפרה על הנפשות, שנאמר כלה ה' את חמתו, ובמה כלה, ויצת אש בציון (איכה ד, יא). ומבואר ברש"י שהמשכן והמקדש בחורבנן הם בגדר משכון, וזה מכפר על ישראל כמו שהקרבנות מכפרים.

ויש לעיין בדברי רש"י האלו כמה דברים- א' משכון זה דבר שהבעלים שהוא לוח נותן למלוה, ולכאורה כאן אנו לא הבעלים על בית המקדש דנימא שחורבן הבית נחשב נתינה. ב' קרבנות הם כפרה לישראל במשך כל זמן קיום המשכון והמקדש, ולכא' החורבן הוא כפרה רק לאותו הדור, שבמקום לקבל עונש מיתה נחרב להם הבית, אבל מה שייך שעצם זה שאין לנו בית המקדש יהיה כפרת עוונות. ג' איך חורבן הבית מכפר על העוונות.

עוד יש לעיין דהנה בתפילות ובזמירות שבת ויו"ט מרבים להזכיר תפילות על בנין בית המקדש, וצריך ביאור- א' מה השייכות המיוחדת שיש לשבת לתפילות על הגאולה, דלכא' אדרבה שבת הוא זמן שמחה וקירבת אלוקים יותר מיום חול, וא"כ בימי החול יותר מרגישים את החורבן. ב' לכא' התפילות על הגאולה בשבת הם אבילות וצער בשבת, ובשבת צריך לשמוח ולהתענג ולא להצטער, שהרי אסור להתאבל בשבת, דאפי' מי שמת לו מת אין אבילות בשבת, ויו"ט אף מפסיק את האבילות, וא"כ היה מן הראוי שלא להזכיר את חורבן הבית כלל בשבת.

תמצית משנה ברורה

והמבואר מכל זה דבית המקדש הוא חלק ממאות כל אחד ואחד בכלל ישראל, והיינו שזה לא דבר נפרד ותוספת מעלה, כמו הפסד ממונו, או מיתת אחד מקרוביו, אלא זה חלק מהבסיס של כל אחד, ולכן א"א להשוות דבר זה למי שהפסיד את כל ממונו או שמת לו מת, דהוא עצמו נשאר בשלימותו, וא"כ לאחר זמן אין לו מצוה להתאבל, אבל חורבן בית המקדש שנקרא בברכות ההפטר "בית חיינו" הוא חלק מחיי האדם, ונכון לדמות דבר זה כדי לקרב ההרגשה אל הלב, דהנה מי שליבו פסק מלפעול מיד הוא מת, ואם ליבו פועל למחצה שליש ורביעי הרי כל חייו הם רחוקים מחיים של מי שלבו בריא, והוא מרגיש זאת בכל רגע ורגע, ואותו דבר בית המקדש הוא מקור החיות הרוחנית של האדם, וע"י חורבן בית המקדש חסר לאדם חלק מרכזי בחיות הרוחנית שלו עצמו, וממילא האבילות לא נפסקת לעולם, דכל זמן זמן חסר לו בעצם החיים, ואינו יכול לעשות מה שאדם בריא יכול לעשות.

אמנם באמת זה גופא אינו סיבה מספקת לחיוב האבילות לאורך זמן, דאף שזה דבר מהותי שחסר, מ"מ זה כבר קרה, ומה הענין להצטער, ואף שטען ר"ע לטורונסרופוס שביהמ"ק אינו רק עצים ואבנים, אלא כל החכמה היא משם, אולם גם חסרון חכמה אינו מספיק סיבה להמשיך להצטער, והסיבה להמשך האבילות בכל אורך השנים הוא ההכרה שהמצב הזה הוא מצב זמני, והיינו שבאמת גם עכשיו בית המקדש הוא חלק מאיתנו, וזה לא נגמר, אלא עדיין החיים האמיתיים הם עם בית המקדש, ועכשיו חסר לנו בית המקדש.

ולפי זה נמצא שענין האבילות על ירושלים אינה איזה מעלה צדדית, אלא היא הכרה שהחיים הרוחניים שלו חסרים חסרון מהותי, ובזה מבואר מה שמי שאינו מתאבל על ירושלים אינו זוכה ורואה בשמחתה, שככל שיש לאדם יותר הכרה בחיים הרוחניים, ממילא הוא מרגיש יותר חסרון בחורבן בית המקדש, אבל מי שאין לו שייכות לחיים הרוחניים, לא יכול לזכות לראות בשמחתה, כיון שאדם הוא בעל בחירה, ומעלות שאדם לא קנה לעצמו כאן בעוה"ז הקב"ה לא משלים לו אותם.

ולפי זה יש לומר שעצם האבילות על ירושלים היא גופא נותנת לאדם שייכות לבנין בית המקדש, וכמו שמדודק מהלשון "זוכה ורואה בשמחתה", שכבר קעת יש לו שייכות לשמחתה של ירושלים. והביאור בזה הוא כמ"ש בשערים המיוחסים לרבינו יונה שמי שאינו יכול ללמוד תורה הרי שהשתוקקות לתורה נותנת לו שייכות לתורה, וממילא גם ההשתוקקות לבנין בית המקדש נותנת לאדם כבר עכשיו איזה שייכות לחיים הרוחניים עם בית המקדש, וזהו "זוכה ורואה בשמחתה".

ולפי זה י"ל שאחרי החורבן רצו שלא לאכול בשר ולא לשתות יין כלל, והסיבה לזה שכיון שיש חסרון מהותי כ"כ בחיים הרוחניים, ממילא צריך לעשות כנגד זה חסרון מהותי בחיים הגשמיים, (שיש שייכות בין זה לזה, וכמו שבית המקדש עצמו היה דבר גשמי שבו היה את ההשראת השכינה הרוחנית, והקרבת והמנחות ונסכים הם ביטוי שאנו מכירים שהחיים שלנו שהם מכח הלחם והמים והבשר והיין הם מכח הקב"ה, ואכמ"ל), ועל זה ענה להם רבי יהושע שבאמת מעיקר חובת האבילות היה ראוי לגזור אף יותר מזה, שבשר ויין הם שמחה לאדם, וכמו שמצינו לגבי יו"ט שאין שמחה אלא בבשר ויין, אבל האבילות על בית המקדש היא סיבה להנמנע גם ממים ולחם, שזה עיקר החיים של האדם, כיון שבחורבן הבית חסרנו את עיקר החיים הרוחניים ולא רק את השמחה. ועל זה אמר להם שחכמים תיקנו אופן אחר לאבילות לעשות זכרון לאבילות בכל דבר שעושים, וביאור הדבר הוא, דהנה חסרון של דבר גשמי הוא חסרון מוחלט, אבל חסרון של מעלה רוחנית שייך שייכות לאותה מעלה גם במצב של החסרון, וממילא אע"פ שחסרון בית המקדש הוא חסרון בעצם החיים הרוחניים, האופן להצטער על חורבן הבית אינו באופן של המנעות מבשר ויין וכל שמחה, אלא אפשר לשמוח עם זכרון של בית המקדש, וע"י זכרון זה באופן של הכרה שהשמחה האמיתית היא יחד עם בית המקדש, והשמחה היום אינה אלא מעין אותה שמחה, בזה האדם מקבל גם בזמן החורבן שייכות לקדושת בית המקדש, מעין אותה קדושה שהיתה בעבר ותהיה בעתיד.

זה כוונת רש"י שבית המקדש הוא משכון ומכפר על העוונות, שכמו שאם אדם חולה זה כפרת עוונות, וק"ו אם נחתי ח"ו איזה אבר מגופו שהוא מצטער בזה כל הזמן, זה כפרת עוונות, כך כשלקחו מאיתנו דבר עיקרי בחיים הרוחניים שהוא חלק מאיתנו, הוי כנתינת משכון זמני עד פרעון החוב ע"י התיקון של מה שגרם לחורבן, והחסרון והצער מדבר זה הוא כפרת עוונות נמשכת.

תמצית משנה ברורה

וזו כוונת חז"ל שהקב"ה כילה חמתו על עצים ואבנים, דאף דודאי בית המקדש אינו עצים ואבנים, וכמו שאמר ר"ע שכל החכמה היא מבית המקדש, מ"מ החורבן הוא בעצים ואבנים, כי השייכות של האדם למעלה של בית המקדש לא נחרבה לגמרי, והאדם יכול לזכות לשייכות מעין זו גם בימי החורבן.

ובאמת מצינו ב' סוגים של שייכות לכמיהה לבנין בית המקדש, דהנה בימי האבילות כט' באב וימי בין המצרים, זה אבילות וצער על החורבן ועל שאר הצרות, (וחלק מרכזי בסליחות של שני וחמישי וימי הצומות וגם באלול ועשי"ת, הוא ההכרה שהחטא הוא גרם לכל הצרות), אמנם כל מה שמזכירים בשבת ויו"ט מקדש מלך עיר מלוכה קומי צאי מתוך ההפיכה וכו' או והביאנו לציון עירך ברינה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם וכו', זה אינו אבילות כלל, אלא געגועים, דאדם שהוא רחוק מאביו וכדו' יש לו ב' צורות כשהוא חושב על אביו, יש אפשרות להצטער על הריחוק, ויש אפשרות להתגעגע להרגשה הטובה שהיתה, ולצפות מתי היא תתחדש, ותקוה זו לחידוש הקשר גורם לאדם שמחה ולא צער, ולכן דווקא בשבת ויו"ט שיש יותר קדושה, זה הזמן לחזק בעצמנו את הכמיהה והגעגועים לקדושת בית המקדש, שהיא חלק מאיתנו, ועי"ז לחזק בעצמנו את השייכות כבר עכשו לקדושה זו, אבל בימי האבילות אנו מתמקדים במה שחסר, ואמנם ודאי מתפללים על בנין בית המקדש, אולם עיקר עיקר הענין הוא הצער והאבילות על החסרון, וגם התפילה היא מתוך צער והרגשת החסרון.

ובזה מבוארים דברי המ"ב שלמרות הצער על החורבן התורה והתפילה יהיו בשמחה, דאינו רק מחמת שזה מפריע לתפילה והתורה, אלא מחמת שאנו מכירים שגם כעת יש לנו שייכות לקדושה והרוחניות, ואע"פ שהתורה לא אותה תורה, כדכתיב "מלכה ושריה בגויים אין תורה", והתפילה לא אותה תפילה, כדאיתא "מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפילה", מ"מ השייכות שיש לנו היום מנחמת אותנו ומשמחת אותנו, והיא מזכירה לנו את השייכות האמיתית לקדושה שתהיה בזמן בית המקדש, ובה אנו שמחים, ורק בשאר הזמנים יש ענין לזכור את הצער והאבילות, ובזמני שמחה יש ענין מיוחד להזכיר את האבילות, ולדעת שהשמחה האמיתית היא רק בבנין בית המקדש, ו"אז ימלא שחוק פינו ולשונו רינה".

ואודה בזאת להשי"ת על שזכיתי להמשיך בסיכום דברי המ"ב על חלק ב', שזה השלמה לצורת האדם והשייכות שלו לקב"ה, שחלק א' אלו המצוות ציצית ותפילין שהם זכירת ד' ומצוותיו, וק"ש שהיא קבלת עול מלכות שמים וזכירת המצוות, ותפילת שחרית שהיא שייכות לקב"ה בהודאה שבח ובקשות, וחלק ב' זה המשך התפילה והברכות, שזה מביא את האדם ליראת שמים והכרה שהכל מהקב"ה, וענייני בית הכנסת שהוא מקום השראת השכינה בזמננו, כדאיתב "ואהי להם למקדש מעט", מעין הקדושה בבית המקדש, ויה"ר שנזכה לשייכות לקדושה ולקיום כל ההלכות, ובמהרה יבנה בית המקדש ונזכה לקדושה הגדולה ולהקרבת הקרבנות וכו', במהרה בימינו אמן.

עבודת הבורא בפני בני אדם - לא יתבייש מבני אדם הלועגים עליו בעבודת ד', אך לא יתקוטט עמהם כי העזות מגונה, ויכול לבוא מזה לעזות אף שלא לצורך עבודת ד', ובמקום שיש אפיקורסים ופתח עמהם בשלום מצוה להתקוטט עמהם להפר עצתם.

אדם בינוני לא יתבייש ללמוד ולעשות בפני גדולים, ומ"מ עדיף שלא לעשות בפניהם, ואם יש מי שילמד ממנו יעשה בפניו אך יכוון לשם שמים.

טוב מעט בכונה מהרבות שלא בכונה, בין בתחנונים ובין בתלמוד תורה, כי לפני ד' הכל תלוי אם עושה כל מה שבכוחו לעשות, והמרבה בכונה יותר טוב מהממעט.

מי שהוא בעל תורה ימעט בתחנונים וילמד במקומם. צריך האדם לקבוע זמן ללימוד מוסר בכל יום.

תפילה ואבילות על החורבן

זמן התחינה הראוי בלילה הוא בזמן חילופי המשמרות, והתפילה בזמן זה על החורבן והגלות רצויה.

ראוי לכל ירא שמים להיות מיצר ודואג על החורבן, ומ"מ התורה והתפילה יהיה בשמחה.

תיקון חצות - מעלת קימת חצות רבה היא, וזמנה במאצו הלילה ממש, ונכון להתאונן על החורבן קודם חצות, ואחר חצות יעסוק בתורה, ובסוף הלילה יבקש צרכיו. ואם הוא קרוב לזמן הנץ החמה ידלג הקינות ויאמר שומרים לבוקר, ואחר התיקון ילמד משניות. יש מנהגים מתי א"צ לומר תיקון חצות, ועל פי קבלה יאמרו תמיד. ויזהר מאד בלילה משיחת חולין. ומי שאינו יכול להשכים מחמת חולשה או שקימה מוקדמת תפריע לתפילתו, מ"מ יקום שיעור זמן לפני קריאת השמש, להכין עצמו לתפילה בציבור ובנקיות.

כתב השל"ה לומר בכל סעודה על נהרות בבל, ובימים שאין אומרים תחנון יאמר שיר המעלות, והעיקר בזה היא הכונה.

הפרשיות שאומרים בתחילת התפילה

טוב לומר **פרשת העקידה ופרשת המן**, ויכול לאומרם בשבת, והעיקר הוא ההתבוננות במה שהוא אומר, בנפלאות ד' ושכל מזונותיו בהשגחה ואינם תלויים ברבוי השתדלות, ובפרשת העקידה יכניע עצמו.

הלכות הנהגת אדם בבוקר:

סימן א'

קימת הבוקר ונט"י

צריך האדם להתגבר כארי בבוקר לעבודת הבורא, שיהא הוא מעורר השחר, שהרי מטרת בריאת האדם היא לעבודת הבורא. ולא ילך אחר עצת יצרו להשאר במיטתו. ויחשוב כמה היה מזדרז לעמוד לפני מלך בשר ודם. ועכ"פ יזהר לקום בזמן הנצרך לתפילה בציבור.

כשמתעורר משנתו ישהה מעט ומיד אח"כ יקום בזריזות.

טוב לומר מיד בקומו מודה אני, וא"צ לזה נט"י, ויאמר בחמלה באתנחתא, ורבה אמונתך בלא הפסק.

בשל"ה כתב סוד לחבר יום ולילה בתורה או תפילה, בבוקר ובערב.

מיד כשמתעורר משנתו ואינו רוצה לישן יטול ידיו, והמשתהה עונשו גדול, ומ"מ לא יעבור שום איסור (כגון בל תשקצו או גזל) לצורך נט"י, ואם אין לו מים די הצורך יטול מעט או ינקה במידי דמנקה, ויכול אח"כ לברך וללמוד.

לא ילך ד"א בלא נט"י, ואם אין המים קרובים עדיף לילך במרוצה מאשר פחות פחות מד"א. ולא אמרינן כולה ביתא כד"א אלא בשעת הדחק.

טוב לומר לפני שחרית ומנחה מודה אני... ויה"ר לפני מעריב.

כמה כללים בעבודת ד'

שיויתי - דבר גדול הוא שיצייר האדם לעצמו תמיד שהוא עומד לפני השם יתברך, והקב"ה רואה מעשיו, ועי"ז תהיה ישיבתו תנועותיו ועסקיו והרחבת פיו ודיבורו כראוי, ויגיע ליראת שמים ובושה מד'.

והרוצה לקיים שיויתי כראוי יקיים את ו' המצוות התמידיות, והם אמונה בבריאת העולם ע"י הקב"ה, לא להאמין בשום אלוה זולתו, יחוד ד', אהבת ד', יראת שמים, ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם.

יש שנהגו לכתוב שיויתי ושמות קדושים בצורת מנורה, ואין לעשות כך באופן שיכול לבוא לידי בזיון.

לבישת הבגדים

המניח מלבושיו מראשותיו משכח תלמודו, ואם מניח דבר בינו לבגדיו אפשר שאין קפידא.

יזהר מללבוש ב' מלבושים יחד כי קשה לשכחה (וכן הקורא כתב שעל הקבר, או המסתכל בפני המת משכח לימודו).

ידקדק בחלוקו ללבושו כדרכו שלא יהפוך הפנימי לחוץ, ואם כבר לבש אם הוא ת"ח צריך לפושטו ולחזור וללבושו כדרכו, ושאר בני אדם א"צ לפשוט אלא לתפילה. (מלבוש ת"ח נאה ונקי, ולא ימצא בו כתם או שמנונית, ולא יראה בשרו מתחתיו, וילבש בגדים בינוניים).

הקדמת הימין - ינעול מנעל ימין תחילה ולא יקשרנו, (ואם הביאו לו של שמאל ימתין שיביאו לו הימין) ואח"כ ינעל של שמאל ויקשרנו, ויחזור ויקשור של ימין. ובמנעלים שאין להם קשירה ינעול של ימין תחילה, ובאנפילאות א"צ להקדים קשירת השמאל. ואטר יקדים ימין לקשירה, וכשחולץ יחלוץ של שמאל תחילה.

טוב שישים המלבוש בימינו וילבש קודם הימין ואח"כ השמאל.

כשהוא רוחץ וסך ימין תחילה, והראש קודם לשאר האברים.

אסור ללכת או לעמוד בקומה זקופה.

כסוי הראש

אסור ללכת ד' אמות בגלוי הראש, ומידת חסידות אף פחות מד"א ואף בעת השינה, וי"א שאף ד"א אינו אסור מדינא, אך כתב הט"ז שבזמננו הוא איסור גמור אף ביושב בביתו.

המפלה ראשו מותר בגלוי הראש.

בבית די בכסוי הראש ביד אבל תחת אויר השמים או כשמברך ולומד לא מהני, ויש מקילים בשעת הדחק לכסות את הראש ביד.

יש לזהר שלא לברך על תפילין של ראש בגלוי הראש.

כסוי משערות אינו מועיל ויש מקילים.

נכון להרגיל את הקטנים לכסוי הראש.

יבדוק נקביו בבוקר כדי שיהיה גופו נקי בזמן ק"ש ותפילה, וא"צ יותר מבדיקה, ולא יאחר עי"ז זמן ק"ש

ויאמר פרשיות **קרבנות** עולה מנחה שלמים תודה ונסכים, וחטאת ואשם, וא"צ לעמוד באמירתם, ועיין בה"ל איזה פסוקים יאמר. ואחרי פרשת תמיד יאמר פסוק ושחט אותו וכו'. וטוב שילמד מתחילה מה שהוא אומר.

יש נוהגים לומר פרשת הכיור ותרומת הדשן ואח"כ פרשת תמיד, ומזבח מקטר קטורת, ופרשת הקטורת.

לא יאמר פרשיות הקרבנות אלא ביום, אבל פרשת הכיור ותרומת הדשן יכול לאומרם בלילה, וכן קרבנות אם אין לו פנאי ביום.

ויאמר יה"ר אחרי פרשיות עולה מנחה ושלמים שהם באים בנדבה, אבל לא אחרי חטאת, וי"א שיאמר בלשון אם נתחייבתי וכו', אבל שיטת המג"א שלא יאמר כך אא"כ ליבו נוקפו שחטא וידע ושכח.

ובשבת ויו"ט לא יאמר יה"ר, אבל יכול לומר הפרשיות, ובן תורה עדיף שיעסוק בפרשה דיומא.

ויאמר **פרשת עשרת הדברות** לזכור מעמד הר סיני ולחזק האמונה, ולא יאמרה אלא ביחיד מפני האומרים אין תורה אלא זו, ואף יחיד לא יקבענה בתפילה בתוך הברכות, ואין לכותבה על קונטרס המיוחד לציבור.

סימן ב'

דיני צניעות

לא ילבש חלוקו מיושב כי עי"ז יתגלה גופו, אלא יכניס חלוקו בעודו שוכב, וכשיקום יפול החלוק על גופו ויהיה מכוסה. וילה"ס בכילה שאינה גבוהה י' אי חשיב מכוסה.

על האדם להתנהג בצניעות אף בחדרי חדרים.

צריך להזהר שלא לגלות מבשרו אפי' מעט מדבר שדרכו להיות מכוסה בבגדים, אם לא במקום הכרח, אבל רשאי לגלות ידו עד המרפק וצווארו עד החזה, ובמדינות אלו שדרך כפות הרגלים להיות מכוסות ילבש האנפילאות תחת הסדין.

לא ילך יחף, וימכור כל מה שיש לו ויקח מנעלים לרגליו, ובמקומות שדרך ללכת כך, או שעושה כך משום תשובה על עוונותיו מותר.

בבית המרחץ או הרוחץ בנהר מותר ללכת בגלוי הגוף, אך יפשוט בגדיו סמוך לנהר כדי שלא ילך בגלוי הגוף שלא לצורך, ולא יכסה ערוותו כי נראה בוש וכופר בבריתו של אברהם, אבל בעליתו מהנהר ישחה או ישים ידו כנגד ערוותו לכסותה, אך יזהר שלא יגע בערוותו.

תמצית משנה ברורה

כשיטה ראשונה. ואם אין אשתו עמו נכון לזוהר בזה ג"כ, אם שוכב ערום ואין קלעים סביב המיטה).

המטיל מים ממקום שיכולים לראות את הר הבית, לא ישב ופניו כלפי הקודש אלא לשאר צדדים, ובביאור הגר"א אוסר אפי' מן הצופים ולחוץ, וכן אין ליפנות כנגד בית כנסת או בית מדרש, ולא לעשות בית הכסא לכיוונם, אא"כ יש מחיצה בין מחיצת בית הכסא לבית הכנסת.

כשנפנה אחורי הגדר א"צ להתרחק מבני אדם (ואין איסור שחבירו ישמע עיטוש שלמטה), ובבקעה יתרחק למקום שאין חבירו רואה פירועו (-גילוי).)

גם בלילה לא יגלה עצמו יותר מביום, אבל א"צ להתרחק מבני אדם, ומותר ליפנות ברחוב אם אין שם אדם (ויזהר שלא יגרום אחרים טינוף), אבל בפני בני אדם ואפי' נכרי אסור ליפנות.

אם צריך לכך ואין לו מקום אחר מותר להטיל מים ביום אף בפני רבים או בפני אשה, ואשה אסורה אף בפני תינוק, אבל לצדדים מותר.

לא יפנה בעמידה.

לא ישב במהרה ובחוזק, ולא ידחוק עצמו הרבה.

לא ישתין מעומד מפני נצוצות הניתזים על רגליו, אלא אם עומד במקום גבוה, או שישתין לתוך עפר תיחוח, ואם אינו יכול יגביה הגיד ע"י הביצים או ע"י מטלית עבה. אם נפלו ניצוצות על רגליו מצוה לשפשפם.

לא יאחוז באמה וישתין אף שע"ז יפלו ניצוצות על רגליו, ומעטרה ולמטה מותר אפי' האבר בקישוי ודווקא כדי להשתין, ונשוי (ויש לו פת בסלו) מותר ליגוע אף מעטרה ולמעלה, ודווקא בשעה שהוא צריך לנקביו, ולהתחכך אסור אף לנשוי והחיי אדם מתיר בבגד עב, ומידת חסידות שאף הנשוי יזהר מליגוע אא"כ יש לו פחד שיפול, ולסייע בביצים מותר אף לשאינו נשוי, וע"י מטלית עבה מותר אף באמה ויש מפקפקים בזה, ומותר לסרוק זקן התחתון אבל לא יגע באמה.

קניוח

לא יקנח ביד ימין, וטוב לזוהר מלקנח באצבע אמצעית של יד שמאל, ואיטר יקנח בימין של כל אדם, ואם רק כותב בשמאל יקנח בשמאל של כל אדם, ושאר הפרטים בזה עיין בבה"ל.

לא יקנח בחרס או בעשבים יבשים או בצרור שקנח בו חבירו, אבל צרור שהוא עצמו קנח בו או שיבש או שמקנח בצד אחר מותר, ובבית הכסא שאינו בשדה

או תפילה בציבור. וע"י בדיקה אם אינו צריך לנקביו נחשב גוף נקי.

ירגיל עצמו ליפנות בוקר וערב שהוא זריזות ונקיות.

סימן ג'

הכניסה לבית הכסא

כשנכנס לבית הכסא יאמר התכבדו מכובדים, ועכשי אין אומרים כן.

יהיה צנוע בבית הכסא ולא יגלה עצמו עד שישב, ולא יקום כשהוא מגולה.

אם צריך למשמש בצרור או קיסם לפתוח נקביו יעשה כך קודם שישב.

אם אינו יכול ליפנות ילך ד"א וישב ויעמוד וישב, או יסיח דעתו לדברים אחרים.

צניעות בבית הכסא

לא יכנס עם אדם אחר ואפי' עם אשתו, וקטן שאין בו דעת מותר (ואם מפחד להכנס לבד יכול אחד להניח ידו עליו מהחלון, ובלבד שלא יראה פירועו).

אסור לדבר בבית הכסא, וכשאינו נפנה מותר לצורך גדול, ואם אחר בא ליכנס ינחרו זה לזה, ונשים בבית הכסא שבשדה התקינו שידברו זו עם זו כדי שלא יכנסו לשם ויתיחדו עמהם, ומשמע קצת שנכנסות שתיים לבית הכסא.

לא יגלה אלא טפח לאחוריו ומלפניו טפחיים, ואשה מאחוריה טפח ולפניה לא תגלה כלל, ויזהר שלא ילכלך בגדיו גופו ומנעליו.

היכן יפנה

כשנפנה במקום שאין בו מחיצות יפנה לכוון צפון או דרום, (וטוב להחמיר שיהיו פניו לצפון) אבל לא למזרח ומערב. ובחצר יש מתירים ויש אוסרים, וליד כותל החצר מותר, ואם יש רק כותל אחד ישב ואחוריו כלפי הכותל, ויש אוסרים באופן שהכותל במזרח מפני שפירועו למערב והשכינה שם, וטוב להחמיר במקום שאפשר. ולענין מי רגלים מותר בכל ענין, ודעת הגר"א שלצד מערב אסור גם בזה, אלא יטה לצדדים או למחיצה, ומסתבר שבמכנסיים מותר אף להגר"א.

(כשאשתו עמו יכוון ראש המיטה לצפון ורגליה לדרום, וי"א שהראש למזרח והרגלים למערב, וטוב לנהוג

תמצית משנה ברורה

בנטילה הראשונה. אם היה נעור כל הלילה י"א שלא יברך אשר יצר.

ברכת אשר יצר בעשה צרכיו בלילה - י"א שיכול לסמוך על מה שיברך בבוקר, אבל יר"ש יברך בלילה (בטהרה ובצניעות) וירחיק ד"א מהעביט ואם העביט אינו מיוחד לכך די שיטיל בתוכו רביעית מים.

נט"י שפסולה לסעודה - מים הפסולים לנט"י לסעודה (שינוי מראה, מלאכה, מלוחים, סרוחים) כשרים לנט"י לתפילה, וי"א שלא יברך (אלא על נקיות ידים) וכשיזדמנו לו מים כשרים יחזור ויטול בלי ברכה, ולדברי החי"א הנ"ל יטנף ידיו ויטלם ויברך, וכן טוב לעשות, ומהפמ"ג משמע דבלאו הכי יכול לברך, והאחרונים הכריעו שיברך ענט"י, וכן אם אין לו כלי וכח גברא או רביעית, וכן יכול ליטול מכלי נקוב, וכל זה בדיעבד אבל לכתחילה טוב להקפיד בכל אלו, ודברים שהם לכתחילה בנט"י א"צ ליזהר בהם בשחרית, ואם שכשך ידיו במים עלתה לו נטילה לק"ש ותפילה ויברך ענט"י, אבל לא להעביר רוח רעה, ואם שכשך ידיו בג' מימות מחולפים ילה"ס (אם החסרון הוא דבעינן עירווי או דנטמאו המים), ולפ"ז הוא הדין דילה"ס אם שכשך ידיו בנהר ג"פ, או בשלג בג' מקומות, וי"א שזה מהני אף לרוח רעה, וכן במקוה אע"פ שאין בו מ' סאה.

צורת הנטילה - צריך לערוט ג"פ על הידים כדי להעביר רוח רעה, ואין די בהרבה מים בפעם אחת, ובמעשה רב כתב שיטול פעם רביעית כדי להעביר המים שנטמאו, ויטול ידיו לסירוגין. ובדיעבד אם נטל אפי' יד אחת פעם אחת סר רוח רעה מאותו היד. יטול עד פרק הזרוע, ואם אין לו מים די עד קשרי אצבעותיו, יפשוט הכפות כמי שרוצה לקבל דבר, ויגביהם כנגד הראש.

מה אסור לעשות לפני הנטילה

לא יגע קודם נטילה בפה בחוטם באזנים ובעיניים, ויש ליזהר אפי' ע"ג עיניו מבחוץ אם יכול, ויש אוסרים גם בפי הטבעת ובאמה במקום הנקב, ובמקום נקב הקזה. ואפי' נטל ידיו לא ימשמש בפי הטבעת תמיד ולא יגע במקום הקזה.

יש ליזהר מאד מליגע במאכל קודם נטילה, ואם נגע ידיו בג"פ, ובדיעבד אין לאסור המאכל. ואין לעשן לפני נט"י.

צריך להזהיר הנשים שיטלו ידיהם ג"פ בסירוגין, גם בקטנים יש ליזהר כי נוגעים במאכל, ובנגיעת עכו"ם אין לחוש.

מותר בחרס חלק או בדבר שהאור שולט בו, אבל לא בעשבים יבשים.

יזהר מאד לקנח היטב כי צואה במקומה במשהו, וטוב לרחוץ פי הטבעת במים או ברוק.

כשיוצא מבית הכסא יראה שהמקום שישב עליו אינו מלוכלך.

המשהה נקביו עובר משום בל תשקצו, והמשהה עצמו לקטנים עובר אף משום לא יהיה עקר, המשהה מלהפיה אינו עובר, בל תשקצו נדחה מפני כבוד הבריות.

הבה"ל מעורר בדבר חשיבות בניית בית הכסא לרבים מכמה טעמים כדי שלא ישהה נקביו ויבוא לכמה מכשולות, מלבד חסרון בצניעות, א' אמירת ברכות ושמות הקדושים לבטלה או יפסידו תפילה בציבור, ב' ביטול תורה, ג' הלבנת פנים, ד' חשש סכנת נפשות, ועוד כמה קלקולים.

סימן ד'

דיני נטילת ידים

נטילת ידים - ירחץ ידיו שחרית, ויש בזה ב' טעמים א' מפני נגיעה במקום מטונף שהרי הידים עסקניות, ב' מפני שהאדם נעשה כבריה חדשה, וצריך להתקדש לעבודת ד', (וטעם נוסף מפני רוח רעה. סק"ח).

ברכה - יברך על נטילת ידים, ויכול יברך מיד אחר הנטילה קודם הניגוב, ואינו חייב לנגב, (וי"א שלא יברך עד אחר הניגוב), אם לא בירך עד אחר התפילה לא יברך.

לא יקח החלוק מיד השמש אפי' השמש נטל ידיו.

רוחץ אדם פניו ידיו ורגליו כל יום לכבוד קונו, ובמקומנו שאין הולכים יחפים א"צ לרחוץ רגליו. וגם טוב להדיח פיו מפני הרירים שבפה, ואינו מעכב מלברך, ובתענית לא ידיח פיו.

ברכת אשר יצר

בבוקר - י"א שיברך אשר יצר בבוקר אפי' לא עשה צרכיו, ועדיף לעשות צרכיו מיד ולברך אח"כ את ברכות ענט"י ואשר יצר, והחי"א כתב שימתין עד שמנקה עצמו ורוצה להתפלל, וכן נהג הגר"א, וכתב הבה"ל להעיר על דברי החי"א שנמצא שיש הפסק גדול בין הנטילה הראשונה לברכת ענט"י, ובשעת"ת כתב שיברך מיד

תמצית משנה ברורה

(ונוהגים שלא להכנס לבית לפני שנטל ידיו, ומנהג אבותינו תורה), ומי שמפליא כליו ואפ"ל לא מצא כינה, והמשמש מיטתו, והנוגע בכינה (ובפרעוש אפשר דדי בנקיון בעלמא), והנוגע בגופו במקום שיש מלמולי זיעה.

וימהר ליטול תכף, ויטול עד הפרק ועכ"פ עד סוף קשרי אצבעותיו.

ובאלו לתפילה ולתורה די בנקיון בעלמא, אבל להעביר רוח רעה צריך דווקא מים, וא"צ ג"פ אלא בקם ממיטתו, וי"א אף בהולך בין המתים או משמש מיטתו וביוצא מבית הכסא.

ואם לא נטל ידיו, אם הוא ת"ח משכח תלמודו, ואם אינו ת"ח מתלבש בו רוח שטות ויכול לבוא לעבירה.

המקיז דם מהכתפיים ולא נטל ידיו מפחד ז' ימים ואינו יודע ממה מפחד (ובעלוקה טוב להחמיר), והמגלח מפחד ג' ימים, והנוטל צפרניו יום אחד.

נגיעה במקומות המכוסים - יזהר בתפילה ובאכילה ובתורה שלא ליגע במקומות המכוסים (שוק, ירך, לחכך בראשו, צוארו עד החזה כשרגיל להיות מכוסה, ידיו מעל המרפק), לפי שיש שם מלמולי זיעה, וכל זיעה סם המות חוץ מזיעת הפנים, ואם רגיל ללכת יחף אפשר שאינו בכלל מקומות המכוסים, ואם נגע יטול ידיו, ואם הוא בתפילת י"ח די בנקיון עפר או שמחכך בכותל.

הרוחץ פניו ולא נגבם יפה, פניו מתבקעות או עולה בהם שחין, ורפואתו לרוחץ הרבה במי סילקא.

אם אין לו מים יקנח ידיו **במידי דמנקי** (צרוור, עפר, טלית יבש) ויזהר לנקות כל היד, ויברך על נקיות ידים (וי"א ענט"י), ויעיל לתפילה אבל לא לרוח רעה.

צריך ליטול ידיו גם **למנחה ומעריב**, אפי' אינם מלוכלכות, אך לא יברך, ואם אין לו מים י"א שינקה במידי דמנקי.

ידים שאין ידוע להם טומאה א"צ נטילה אלא לק"ש ותפילה, אבל לברכות או לתורה א"צ. ואם היה ערום או שבת הצוואר היה פתוח וישן שינת קבע על מיטתו, אסור להזכיר את ד' או ללמוד תורה בלא נטילה, ולברכות ולתורה די בנקיון בעלמא ולא יברך, וראוי להחמיר אם יש מים.

י"א שלא יגע בבגדים לפני הנטילה, ובגמ' לא משמע כך.

לא יגע בגיגית שיכר, י"מ אחר נטילה משום הפסד השיכר, וי"מ קודם נטילה, ואפי' בדיעבד לא ישתה וצ"ע.

לא יטול ידיו ממי שלא נטל, אבל יכול להביא לו המים, ובנטילה לאכילה אין לחוש.

מה יעשה עם מי הנטילה - אסור להנות ממי הנטילה, ולא יתנם לבהמתו, ולא יטול ע"ג קרקע ולא ע"ג קיסמים, ולא ישפכם בבית או במקום שעוברים בני אדם, אלא במקום מדרון או בעפר תיחוח, וטוב שיניח ב' כלים מראשותיו אחד מלא ואחד ריקן.

יטול כלי המים בימינו ויתנו לשמאלו ואפי' הוא איטר.

נט"י במי שהיה נעור כל הלילה - אם היה נעור כל הלילה יש להסתפק אם צריך נטילה, ויטול בלי ברכה, וי"א שיברך, ואם ישן שינת קבע מקצת הלילה יכול לברך לכו"ע, וכן אם עשה צרכיו קודם התפילה, ונכון שמי שהיה ער כל הלילה שיעשה צרכיו או שיטיל מים וישפשף, ואז יברך לכו"ע ענט"י ואשר יצר. וכן יעשה אם ישן בתחילת הלילה וקם ונטל ידיו.

ואם השכים קודם עלות השחר ונטל ידיו, ילה"ס אם צריך ליטול ידיו להעביר רוח רעה, ואפי' חזר לישון שינת קבע ילה"ס אם צריך נט"י, ויטול בלא ברכה, ואם לא בירך בפעם הראשונה נכון שיעשה צרכיו ויברך ענט"י.

שינה ביום - הישן ביום ס' נשמי (י"א ג' שעות וי"א יותר מחצי שעה וי"א מעט יותר מג' דקות ובעל נפש יחמיר כפי כוחו) ילה"ס אם צריך לערות מים ג"פ, ויטלם בלא ברכה. דוד היה נזהר שלא לישן ס' נשמי (לרמ"א דווקא ביום, ולאחרונים אף בלילה), ובעל נפש יחמיר ביום, אבל שבת אינה בכלל זה, ואם א"א לו ללמוד ישן מעט ויכוון לעבודת ד' ולא יאריך בשינתו, ובמחצית השקל כתב שענין השינה ביום תלוי לפי מה שהוא אדם, וכפי הצורך לעבודת ד'.

דברים הצריכים נטילה במים

הקם מהמיטה, והיוצא מבית הכסא או מבית המרחץ (ואפי' לא עשה צרכיו או רחץ), והנוטל צפרניו, והחולץ מנעליו ונגע בהם, והחופף ראשו (ג' אלו אינם משום רוח רעה אלא משום נקיות, וע"כ א"צ למהר ליטול ידיו), וי"א אף ההולך בבית הקברות (ויטול גם לפני שהולך לקברות, ויש נוהגים לרוחץ אח"כ גם הפנים), ומי שנגע במת או נכנס אצל מת או שליווה מת

יאמרו תהילים לפני הברכה, (כתב הלוש שאותם שאומרים תהילים עדיף שיאמרו קודם התפילה).

ומנהג בני ספרד לברך מיד אחרי הנטילה, וכן הסכימו האחרונים, ואם צריך אז לנקביו אפי' יכול להעמיד עצמו פרסה לא יברך עד שיעשה צרכיו ואז יברך ענט"י ואשר יצר.

והמברך מיד יש לו על מי לסמוך. וכתב המ"ב בשם החי"אדם שעדיף לברך אחר שמנקה עצמו ורוצה להתפלל ויברך ענט"י עם שאר ברכות השחר, והמברך מיד יש לו על מי לסמוך.

ואם לומד או מתפלל לפני התפילה יברכם בביתו, ויש נוהגים גם בכהאי גוונא לברכם בבית הכנסת, כמו אחרי אמירת סליחות, (ולענין אמירת הפסוקים לפני ברכות התורה יש ליישב שאומרים הפסוקים דרך תפילה) ואין לעשות כן אלא יברכם בביתו, או שבגמר הסליחות יבדוק עצמו לנקביו או יטיל מים וישפשף ויברך כשיטת החי"א.

ולא יברך ברכה זו ב' פעמים אלא או בביתו או בבית הכנסת, ואפי' ש"צ אם בירך בביתו לא יברך בבית הכנסת דבימינו הכל בקיאים, ואם המנהג שהש"צ מברכם בבית הכנסת יזהר שלא יברך בביתו, ואם בירך בביתו יבקש ממי שלא בירך שיכוון לצאת בברכה, וידקדק אז להשמיע כל לשון הברכה.

ברכת אלוקי נשמה

ברכה זו אינה פותחת בברוך מפני שהיא ברכת ההודאה, ואינו חייב לסומכה לאשר יצר, ומ"מ עדיף לסומכה.

אם לא בירך עד אחר תפילת י"ח אינו מברך אחרי התפילה, שכבר אמר מחיה המתים, ובשערי תשובה מפקפק בדין זה, ועכ"פ אם היתה כוונתו אז לברך אחר התפילה ס"ל שיחזור ויברך, וכן משמע בפמ"ג.

לא יאמר אתה יצרת בי, אלא אתה יצרת אתה נפחת בי.

יש נוהגים שכל אחד אומר ברכות השחר בקול וכולם עונים אמן (כדי להשלים צ' אמונים ביום), ואינם יוצאים באמן כיון שהוא לא מכוון להוציא, והם לא מתכוונים לצאת, וי"א שאין לעשות כן, וכל מקום יעשה כפי מנהגו.

ברכות השחר אין יכול להוציא הבקי בפחות מעשרה, וי"א שה"ה בשאינו בקי.

סימן ה'

כוונת הברכות

יכוון פירוש המילות, ויברך בנחת, ויכוון לשם בוראו, ולא יברך בלא כוונה, והמברך בלא כוונה עונשו גדול.

אין לקרוא שם ד' ככתבו אלא יאמר אדנ"י, הא' בחטף פתח, והד' בחלם, והי' בקמץ, וצריך שתהיה הי' ניכרת יפה, ויאמרה במלרע. ויכוון שהוא אדון הכל, היה הוה ויהיה, ולהגרא"א א"צ לכוון אלא אדון הכל, ואם נכתב אדני לכ"ע א"צ לכוון אלא אדון הכל.

כשאומר אלוקים יכוון שהוא תקיף ובעל היכולת ובעל הכוחות כולם.

אם אחד מספר חסדי ד' שעשה לו אין להפסיקו באמצע שלא יזכיר שם שמים לבטלה, אבל אם הוא בא לקלל מצוה להפסיקו.

סימן ו'

ברכת אשר יצר

כשיוצא מבית הכסא יברך אשר יצר, על החכמה הנפלאה שבבריאת האדם, (ועיין בשו"ע שמפרש כל הברכה).

יאמר חלולים ולא חללים.

להרמב"ם יאמר שלא יסתם ואח"כ שלא יפתח, וגירסא שלנו הפוכה.

מנהגנו שלא לומר אפי' שעה אחת.

י"א שיאמר "אי" אפשר בצירי תחת האלף, וי"א בחיריק.

י"א שיאמר רופא חולי, וי"א רופא כל בשר.

היוצא מביתו לבית הכנסת י"א שיאמר פסוק שמע ישראל, ויכוון שלא לצאת יד"ח ק"ש, אא"כ ירא שיעבור זמן ק"ש.

מתי יברך ברכת על נטילת ידיים

יש נוהגים להמתין מלברך ענט"י עד בואם לבית הכנסת, ואם יש הפסק גדול לכו"ע יברכו בבית, ולא

הכנה לפני העטיפה

בדיקת כשרות הציצית - קודם הברכה יעיין בחוטי הציצית אם הם כשרים כדי שלא יברך לבטלה, וגם בשבת יעשה כך, ויבדוק גם במקום נקב הטלית עד הקשירה, וגם מי שיש לו כמה טליתות ואין חשש ברכה לבטלה מ"מ צריך לבדוק, וזה יש להקל שיבדוק הקשר רק בטלית שמברך עליה, ומ"מ לפרקים יעיין גם בקשרים, ויבדוק בכל יום בשעת לבישה, ואם הוריד והסיח דעת אע"פ שמברך א"צ לברך שוב באותו יום, ואפי' בבוקר אם יפסיד תפילה בציבור ע"י הבדיקה או שקראוהו לעלות לתורה א"צ בדיקה, וטוב שיעיין מעט. ואם בדק הטלית כשהסירה והניחו בכיסו א"צ לבדוק. טלית שאולה שאינו מברך עליה א"צ בדיקה. ואם שאלו להתפלל בו מברך עליו אא"כ מתכוון שלא לקנותו, ובטלית של קהל כיון שמברכים עליו צריך לבדוק, ואף כשיש טורח ציבור (דלדעת ה"ט"ז בטלית שלו א"צ לבדוק בכה"ג) כיון שמצוי מאד שיפסלו הציציות בטלית של קהל, וגם אין ללובשו בלא ברכה, וע"כ יבדוק במקצת.

צריך להפריד חוטי הציצית זה מזה שיהיה כל חוט בפני עצמו, אבל לא יפסיד מחמת זה תפילה בציבור, דבזמננו אינו חיוב, וי"א שאף בזמננו הוא חיוב, ולדבריהם אפשר שאם החוטים מסובכים אין לברך, ועכ"פ לכתחילה ודאי חייב להפרידם קודם הברכה.

עטיפת הציצית

יתעטף בטלית ויברך מעומד, וכן כל ברכת המצוות יברך בעמידה, ואם בירך והתעטף בישיבה יצא. בשעת עטיפה יכסה ראשו בטלית עד פיו, וישליך כל הציציות לשמאלו, וישהה כדי הילוך ד"א.

הנוהגים לברך על **טלית קטן**, טוב שיניחם על הראש רחבו לקומתו ויתעטף בו כדי הילוך ד"א. ואם אינו מתעטף י"א שמ"מ יברך להתעטף, וי"א שיברך על מצות ציצית וכן המנהג ואין לשנות, ובדיעבד יצא בכל אופן בב' הנוסחים. (שיעור טלית קטן ג' רבעי אמה לכל צד, ואין הנקב מן המנין, ויהיה פתוח רובו).

יכוון בלבישה לקיים מצות ציצית, ויכוון בהתעטפו שציונו הקב"ה להתעטף בו כדי שנזכור כל מצוותיו לעשותם (כמו בתפילין וסוכה שנאמר בהם למען וכו') וכוונה זו אינה מעכבת בדיעבד.

צורת לבישת הטלית

צריך לכסות גופו בטלית, ולא ישלשל הטלית סביב צווארו על כתפיו.

סימן ז'

ברכת אשר יצר אחרי עשית צרכיו

כל היום אחר שעשה צרכיו בין גדולים בין קטנים יברך אשר יצר (ולא ענט"י), ואפי' עבר זמן גדול יכול לברך, ואם כבר צריך פעם נוספת להפמ"ג יברך קודם, ודעת השע"ת בשם כמה אחרונים שלא יברך.

לא יברך ענט"י, ואפי' שפסף או שעשה צרכיו וקנח, או שרוצה ללמוד או להתפלל, וי"א שאם עשה צרכיו ורוצה להתפלל צריך לברך ענט"י, ולהלכה לא יברך. והפמ"ג מסתפק מה הדין אם רוצה לטעום לפני התפילה דבר שטיבולו במשקה שיש ספק אם צריך לברך וא"כ כאן יש ב' ספיקות, או שנצטרף לו ספק אחר, ובארצות החיים כתב שאם עשה צרכיו לגדולים יברך. אשר יצר קודם לברכה אחרונה.

מי ששותה סם המשלשל י"א שלא יברך עד אחר גמר ההוצאה, וי"א שיברך בכל פעם, וכן המנהג, ואם מרגיש מיד שצריך שנית אסור לברך, ואסור בד"ת.

הטיל מים ולא שפסף צריך לברך אשר יצר, אך נט"י א"צ אלא משום נקיות או משום הכון, ואם אין לו מים יכול לברך, ואם שפסף ינקה במידי דמנקה. המשפסף צריך ליטול ידיו מדינא, ואם שפסף ביד אחת א"צ ליטול אלא אותה היד. ולתפילה צריך ליטול אפי' לא הטיל מים כלל.

הטיל מים והסיח דעתו והטיל מים פעם נוספת, צריך לברך ב' פעמים אשר יצר כתפילת תשלומין, וי"א שאינו דומה אלא לברכת המזון שהם ברכות ההודאה, ויש להקל בספק ברכות, ולכתחילה נכון לברך מיד.

אפי' לא עשה רק טיפה אחת צריך לברך.

הלכות ציצית:

סימן ח'

מיד אחרי נט"י יש להתעטף בציצית כדי שלא ילך ד"א בלא ציצית.

מתי חוזר ומברך על טלית אחרת

מי שלובש כמה בגדים עם ד' כנפות כולם חייבים בציצית. ולענין הברכה אם לובשם בזה אחר זה יברך ברכה אחת לכולם, ואם שהה אפי' יותר מכדי דיבור ולא דיבר או שדיבר בענייני לבישה א"צ לחזור ולברך, ואם שח בעניינים אחרים אפי' מילה אחת נחלקו הפוסקים, ועל כן יזהר שלא לדבר ולהכנס לספק, ואם דיבר לא יברך, וכ"ש שלא יפסיק זמן גדול דאז גורם ברכה שא"צ.

ואם בשעת ברכה לא היה בדעתו על כולם צריך לברך על כולם, וכן אם היו כולם לפניו אך אינו רגיל ללבוש כולם, ואם רגיל ללבוש כולם לא יברך, ואם לא היו כולם לפניו אך עדיין לא לבש את כל הבגדים שהיו לפניו, או שהביאו לו ט"ק נוספת אחרי הברכה לפני הלישה, נחלקו בזה הפוסקים, ועל כן לא יחזור ויברך, ועדיף שלא ילבש את הט"ק המסופקת. אם הטלית הראשונה פסולה צריך לחזור ולברך אם לא היה דעתו לטלית השניה.

אם היה דעתו על השניה אבל פשט הראשונה ואח"כ לבש השניה, לרמ"א יחזור ויברך, ולאחרונים לא יחזור ויברך.

ברכה על ט"ק וט"ג - אם בירך על הט"ק על מצות ציצית, אינו פוטר בסתמא את הט"ג, (ולכתחילה בכה"ג לא יברך על הט"ק), אבל אם מברך על הט"ק להתעטף בסתמא פוטר גם הט"ג וא"צ שיכוון בפירוש לפוטר, ואפי' לובשו בחדר אחר.

אם בירך על הט"ק בביתו, אין הברכה פוטרת הט"ג שלובש בבית הכנסת (לשו"ע מפני ההפסק, ולאחרונים אינו הפסק ומ"מ יברך מפני שינוי מקום, וני"מ שלדבריהם גם בחזר מיד לביתו יברך מפני השינוי מקום), ולחיי אדם לא יברך אלא בבית הכנסת רחוק, או שלא היה דעתו על הט"ג, או שהסיח דעתו.

הפושט טליתו וחוזר ולובשו - לדעת השו"ע אפי' היה דעתו לחזור וללבושו צריך לחזור ולברך, ואפי' נשאר עליו הט"ק ולא שינה מקומו וחזר ולבשו מיד, וי"א שאם היה דעתו לחזור וללבושו לא יחזור ויברך אם נשאר עליו הט"ק, וי"א שה"ה אם לא נשאר עליו ט"ק לא יברך כיון שהיה דעתו לחזור וללבושו, ואפי' נכנס לבית הכסא (ולא דמי לתפילין שאסור ללבושם בבית הכסא), וכן הלכה, ואם היה דעתו לחזור וללבושו לאחר זמן, או שהיה בדעתו ללבושו מיד אך למעשה נשתהה, לכו"ע צריך לחזור ולברך. וכן אם היה דעתו בשעת ברכה לפושטו ולחזור ללבושו לכו"ע לא יברך, ובזה יכול לצאת לכל השיטות. היוצא מבית המרחץ ילה"ס אם צריך לחזור ולברך (דשמא הוי הפסק גדול, או דנימא דלא הוי הפסק כיון שמוכרח לפושטו), וגם ילה"ס אם יועיל בזה לכוון בבוקר לפטור לבישה

כסוי הראש בטלית - סדר עטיפתו פעמים בכסוי הראש ופעמים בגילוי, ונכון שיכסה ראשו בטלית, ומשמע בגמ' שבחור לא היה מכסה ראשו אף שהוא ת"ח, ונכון שלא יסיר הכובע הקטן שעל ראשו בעת התפילה אע"פ שמכוסה ראשו בטלית. וכתב הב"ח שיכסה ראשו בטלית כל התפילה, ועכ"פ יעמוד מעוטף כדי הילוך ד"א, האריז"ל היה מכסה התפילין של ראש, אך לא יכסה לגמרי.

מחזיר ב' ציציות מלפניו ושתים מאחוריו כדי שיהיה מסובב במצוות, ונהגו לעשות עטרה ממשי לסימן שלא יחליף הצדדים, והאר"י לא היה מקפיד בזה.

לשו"ע ילבש הט"ק מעל בגדיו, והמ"ב כתב שילבשו מתחת בגדיו, ויוציא הציציות לחוץ, (דכתיב "וראיתם אותו" ועוד שהציצית מרמזת על שמו של הקב"ה ועל האדם להתכבד בה אפי' בין העכו"ם, והזהיר בציצית זוכה וכו'), ואם הוא בין העכו"ם ומכניס הציציות יוצא יד"ח, ומ"מ בשעת ברכה יוציאם.

ברכת הציצית

יתעטף ויברך במעומד, ובדיעבד יצא בישיבה. לכתחילה יברך קודם העטיפה עובר לעשייתו לעיטוף, אבל לא יקדים ויברך בעוד הטלית מקופלת. מברך להתעטף בציצית, בשוא תחת הב'.

לצאת מאחר בברכה - כמה אנשים המתעטפים בציצית יחד, (וכן בשאר ברכת המצוות), ומתעטפים כל אחד בטליתו בתוכ"ד, לכתחילה עדיף שאחד יברך לכולם משום ברוב עם, אבל אם רצו כולם מברכים וכן נהגו, (ואפשר שטעם המנהג משום שאין הכל בקיאים לכוון לצאת ולהוציא), ואם אחד מברך לכולם יכוון להוציאם והם יכוונו לצאת בברכתו, ויענו אמן (והחיוב בזה יותר מברכה שאינו יוצא בה, אך גם בזה אינו מעכב בדיעבד), ויכול להוציא אף שאינו בקי, ואם כבר בירך י"א שאינו מוציא אלא הבקי, ואם יש לכמה טליתות חדשות יברך כל אחד לעצמו ברכת שהחיינו.

אם כשלוש טלית קטן אין ידיו נקיות לא יברך, ויברך אח"כ כשהיו ידיו נקיות וימשמש אז בט"ק, או שיכוון לפטור את הט"ק בברכת הטלית גדול, ובזה א"צ למשמש בט"ק, ועדיף לנהוג כך ולפטור את הט"ק בברכת הטלית, דאם לובשם בזה אחר זה ומברך על שניהם הוי ברכה שא"צ, ואף אם לא לובשם בזה אחר זה פעמים שאין הט"ק ראויה לברכה מכמה טעמים.

תמצית משנה ברורה

ובבה"ל מוכיח שאף בב' מינים שאינם דומים בשמם כלל אזלינן בתר הרוב. ואם אין בבגד כשיעור ותפר לו חתיכה משאר מינים פטור ולא אזלינן בתר רוב כיון שהוא ניכר. ואם יש בו כשיעור והוסיף בו משאר מינים והם הרוב לכאור' חייב, אבל המג"א פטר.

שיטת הרמ"א שכל המינים חייבים מדאורייתא, (וכרבא דדריש הכנף מין כנף).

וכתב המ"ב דירא שמים יחמיר כדעה ראשונה, ונכון שיעשה הט"ק והט"ג מצמר.

מאיזה מין יעשה את חוטי הציצית

ציצית מפשתים או צמר פוטרים בכל מיני הבגדים, (והב"ח כתב שלא יברך אלא במינו), אבל לא יעשה ציצית פשתים לבגד צמר או איפכא בזמן הזה שאין תכלת, מפני שהם כלאים, ולדעת הרמ"א לא יעשה ציצית של פשתים כלל אפי' בשאר מינים, י"א דהיינו דווקא במשי (שמא יהיה צמר ויחשבו שהוא משי ויהיה כלאים) וי"א דבכל המינים הדין כך, ובשעת הדחק יש לסמוך על המקילים.

ציצית משאר מינים אין פוטרים אלא בגד מאותו המין (אפי' לרמ"א שחיובם מדאורייתא).

ואם השתי ממין אחד והערב ממין אחר צריך לשים ציצית צמר (ובשעת הדחק פשתים וכדלעיל), בגד שתפור משי על צמר ופשתים אזלינן בתר עליון. ואם רק השתי או רק הערב של צמר יטיל בו ציצית של צמר. ואם מעורב בטלית חוטי צמר ולא ניכר מקומו טוב שיעשה החוטין מצמר, וטוב שיעשה כל הטלית מצמר. ואם צמר גפן מעורב בפשתים אין לה תקנה אלא בשעת הדחק בפשתים.

אם עירב בטלית של שאר מינים ציציות ממינו ומצמר או פשתים ילה"ס בו, ואם עושה ב' חוטים ממינו וב' משאר מינים כשר.

צבע החוטים - לדעת השו"ע המדקדקים נוהגים לעשות החוטים בצבע של הבגד, ולדעת הרמ"א לעולם יעשה החוטים לבנים, וכתב המ"ב שנכון לעשות גם הבגד לבן ולצאת ידי שניהם.

טלית מפשתן - י"א שלא יעשה טלית מפשתן (שמא יעשה בו תכלת צמר וילבשנו בלילה), ואף שאין הלכה כך ירא שמים יחוש לזה, ואם אין לו אלא פשתן יעשה מפשתן, (וכ"ש שמותר לעשות הבגד משאר מינים והציצית פשתן כשאין לו אחרים) ויכול לברך, ואם יש לו ט"ג צמר יברך עליה ופטור הט"ק. וכתב המ"א שיעשה כנפות מעור ויטיל בה ציצית צמר, והאחרונים מפקפקים בזה.

שניה, ויותר טוב שיכון בבוקר לא לפטור לבישה שניה ויכול לברך לכו"ע.

סנדק המתעטף בטלית שאולה לא יברך, ואם הטלית שלו אם היה דעתו בסוף התפילה לחזור וללבושו ולא שהה הרבה ואפי' שינה מקומו, או בסתמא ונשאר עליו ט"ק, לא יברך, ואם לא היה דעתו ללבושו או שקיפלו והניחו בכיסו יחזור ויברך.

נפלה טליתו וחוזר ולובשה - אם נפלה כולה צריך לברך, ואפי' נשארה עליו ט"ק לא מהני, ואם נפלה רובה לדעת השו"ע לא יברך, ויש חולקים, ואם נשארה רק בידו לכו"ע יחזור ויברך, ואם נפלה מידו בין הברכה ללבישה או שנפסלה בין הברכה ללבישה ותיקנה מיד א"צ לברך.

מי שלקחו ממנו הטלית קודם סיום הברכה, ויש תפילין לפניו, יכול לסיים על מצות תפילין.

הלן בטליתו בלילה יברך עליה בבוקר אפי' לא פשטה, וימשמש בה בשעת הברכה, ויש חולקים בזה, ונכון לכוון לפטור בברכת הט"ג, ואם פשטו ולבשו לכו"ע צריך לברך, אך לא יעשה כך לכתחילה משום ברכה שא"צ לדעת הפוטרים. והישן ביום בלא ט"ק יש דעות אם יחזור ויברך, ומהנכון שלכל הפחות יתכסה בו ואז א"צ לברך.

מי שלובש בבוקר קודם שיאיר היום, כשיאיר היום ימשמש בו (מדינא) ויברך.

נתכסה בבגד החייב בציצית בלא ציצית, ביטל מצות ציצית, דציצית חובת גברא.

סימן ט'

איזה מין בגד חייב בציצית

שיטת השו"ע דדווקא בגד של צמר (רחלים או אילים זכרים) או של פשתים חייבים בציצית מן התורה, (כתנא דבי ר' ישמעאל דבגד היינו צמר ופשתים) ושאר מינים חיובם מדרבנן, ואמנם מברך גם על מינים אלו, והנ"מ שהם מדרבנן - א' שעדיף בגד שחיובו מן התורה, ב' ספק לקולא, ג' במקום כבוד הבריות.

צמר גמלים ונוצה של עיזים והשירים וצמר ארנבים וקנבוס וכל כה"ג אינו חייב מן התורה. וצמר רחל בת עז אינו בכלל צמר, ולרמב"ם פסול גם לתכלת, ולב"י פטר במינו, ולענין ראשית הגז ודאי פטור. וכתב הפמ"ג שצמר רחל בת רחל ואביה תיש לא חשיב צמר, והבה"ל חולק.

אם הבגד מורכב מצמר ופשתים ושאר מינים אזלינן בתר הרוב, אא"כ השתי או הערב הם ממין הפטור,

סימן י'

ד' כנפות

טלית חייבת בציצית כשיש לה ד' כנפות.

אם יש לה פחות מד' כנפות פטורה מציצית, ואפי' היה בה מעיקרא ד' כנפות ועשה כנף אחד עגול.

טלית שיש בה יותר מד' כנפות חייבת בציצית, ויש פוטרים, ע"כ לכתחילה יעשה של ד', ולשיטת הפוסקים אם בית הצוואר של הט"ק הוא רוב הבגד יעשה בצווארון קצת עגול.

בגד של יותר מד' כנפות לא יעשה ציצית אלא בד' מכנפותיה המרוחקות זו מזו, וי"א שדין זה הוא מדאורייתא ויש להחמיר, אבל אם עשה בקרובים והגיע זמן תפילה יכול לברך.

אם עשה ציצית בה' כנפות עובר משום בל תוסיף.

חתך אחת מפינות הבגד באלכסון, או שחתך באחת הקרנות חתיכה כעין ד' ונראה כשני קרניים נעשתה כנף זו לב' כנפות, ודווקא כשהחתיכה גדולה וניכרת והיינו שיהיה הפסק ג' אצבעות, ואם לא חתך מהבגד אלא קרע בקרן וקרעו לשניים, לא נעשה ב' כנפות אא"כ רובו פתוח.

אם כפל ע"י קשירה ותפרו בעיגול לא נפטרה הטלית, ויטיל הציצית אפי' למטה מקשר אגודל, אם ע"י הפתיחה יהיה למעלה מקשר אגודל. ואם תפר בריבוע י"א שרשאי לתת הציצית למעלה מג' אצבעות, וי"א שאינו רשאי. וטלית שהיתה עגולה וכפלה בריבוע יש בזה פלוגתא, ויטיל ציצית ולא יברך. ואם הכניס שפת הבגד לפנים ותפרו כדרך החייטים מהני תפירה זו, ואפשר דאפי' להקל מהני.

כפל הטלית לאורכה או לרוחבה, לשיטת השו"ע לא יטיל הציצית על הכפל אלא בכנפות שיהיו כשהיא פשוטה, (ואם בלא שכפל הבגד ארוך מאד שאינו יכול ללבשו יש שפוטרים לגמרי מציצית כיון דאינו בגד, ויטיל בלא ברכה). ולשיטת הרמ"א יטיל ציצית בכנפות הכפולות בלא ברכה, והאחרונים הסיקו שלא יעשה טלית כפולה בלא תפירה. וטלית שכפלה ותפרה אפי' מרוח אחת (עיי' בה"ל כונת הדברים) כיון שאינה עשויה להפשט יטיל ציצית על הכפל ויברך, וזה מהני אף בהיתה עגולה או ארוכה יותר מידי.

טלית בת ג' כנפות שהטיל בה ציצית, ואח"כ עשה כנף רביעי, פסולה משום **תעשה ולא מן העשוי**, (והכנף שנעשתה בהכשר א"צ להחליפה), ואפי' לא עשה

בפסול אלא כנף אחד פסולה, וכן אם היתה כשרה ואחת הקרנות נעשתה עגולה, כשחוזר ומרבעה צריך להחליף כל הציציות.

מלבושים המחוברים למעלה ופתוחים למטה ויש למטה ד' כנפות, אם רובו סתום פטור, ואפי' יש במיעוט כשיעור טלית (ואם הטיל במצב זה ופתחו פסול משום תעשה ולא מן העשוי), ואם רובו פתוח חייב, ואם חציו פתוח מטילים בו לחומרא ופטור מברכה ואין יוצאים בו בשבת לרה"ר, ולכרמלית נחלקו האחרונים.

הנקב שמכניסים בו הידים הוי כסתום, וצריך למדוד גם מה שמעל הנקב.

קרסים שהיו כפופים מעט הוי כפתוח, ואם נכפפו מאד שצריך מעשה להתירם הוי סתום, וצריך כשפתחם לחזור ולקשור הציציות מחדש.

מראית העין בציצית - בגד שיש לו ד' כנפות אין לחברו ע"י דבר אחר לפוטרו משום מראית העין אא"כ נראה לעיניים שהרוב סתום, ואם הוא הולך תמיד בט"ק תחת הבגדים לא שייך בזה מראית העין. וכן יזהר שלא יראה הבגד סתום משום מראית העין של ברכה לבטלה. אם חוגר חגורה מעל הטלית לא נפטרה מציצית אפי' חוגר בחוץ, אבל אם קובע לולאות וקושרם בקשר של קיימא ילה"ס.

הכנפיים צריך שיהיו מרובעות ולא יהיו עגולות, וצ"ע מה השיעור להחשיב הקרן לעגולה.

הטיל ציצית על ציצית - כששתי הציציות קיימות פסול, ואם חתך אחת מהם - לדעת השו"ע אם כשהטיל השניה נתכוון לבטל הראשונה חותך הראשונה וכשרה אבל לא יחתוך השניה, ואם נתכוון להוסיף פסולה, ולדעת הרמ"א כשר בכל ענין, וכן פסקו האחרונים.

איזה סוגי בגדים פטורים מציצית

טלית העשויה מעור - אם הטלית או רובה מבגד וכנפותיה מעור חייבת בציצית, דאזלינן בתר עיקר הבגד, ואפי' הבגד אינו מרובע אלא ע"י הכנפות. ואם הבגד מעור והכנפות מבגד פטורה, ואפי' רובה עור ומיעוטה בגד ויש במיעוט שיעור טלית פטורה, והיכא שהעליון עור והתחתון בגד פטורה, ואם העליון בגד והתחתון עור חייבת.

בגדים שאינם לכסוי הגוף - מצנפת פטורה מציצית אע"פ שמכסה בה גם גופו מפני שעיקרה לכסוי הראש, וכסוי הראש פטור מציצית, והעטרה שעושים

תמצית משנה ברורה

אשה - אמר לאשה בתחילת הטויה טווי לי ציצית לטלית מהני, ודווקא כשהאשה חשבה לשמה, וה"ה אם האשה אומרת שטויה לשמה נאמנת.

עכו"ם אינו נאמן לומר שטווי לשמה, ובשע"צ מסתפק אם העכו"ם אמר לפני הטויה שעושה לשמה אי מהני. ובגדול עומד על גביו להרמב"ם פסול ולהרא"ש כשר, ובשעת הדחק אפשר להקל, ונוהגים שאף להרא"ש יסייע הישראל מעט וגם יעמוד על גביו, ובדיעבד כשר אף בלא סיוע, ואם אין גדול עומד על גביו פסול אפי' בדיעבד, ועומד על גביו היינו שמזהירו בכל שעה שלא יסיח דעתו, אבל לא מהני לומר רק בתחילת העשיה שיעשו לשמה, וכ"ש אם הפסיק באמצע. וכתב הבה"ל דהאחרונים תמיהו על הב"י שלמד מעיבוד שהרא"ש מכשיר לטויה, והגר"א מיישב דברי הב"י, ואמנם לדבריו אם נמשכת הטויה הרבה זמן לא מהני עומד על גביו, אפי' אומר לו עוד פעם שיעשה לשמה.

חש"ז אינם נאמנים לומר שטווי לשמה, ובגדול עומד על גביהם נחלקו הפוסקים, ואפשר להקל אם א"א בענין אחר. אין לתת לטוות לקטן בן י"ג וקטנה בת י"ב שלא ידוע אם הביאו סימנים, ובדיעבד אין להחמיר דסמכינן אחזקה דרבא, ובגדול עומד על גביהם מותר לכתחילה.

מומר לתאבון מותר לטוות ונאמן לומר שטויה לשמה, אבל מומר להכעיס לא נאמן.

שזירת החוטים

חוטי הציצית צריכים שזירה, והיינו שיכפול כל חוט לשניים וישזרם יחד, והשזירה לעיכובא, ויש מקילים, אך אין להקל כי רבו המחמירים, ואם כפלו לשמונה וישזרו מהני, ויש מהדרים בזה, אך יותר חשוב להדר בפרטי העשיה לשמה שלא לסמוך על קולות.

שזירה לשמה - צריך שתהיה השזירה לשמה, ואף בדיעבד מעכב, ובשעת הדחק אפשר דיש לסמוך על המקילים, ואם השזירה בסתמא אפשר להקל ולומר שעשה על דעת הראשונה שטויה לשמה, היכא שהטויה הוא השוזר, וילה"ס אם שזר לשניים שלא לשמה, ואח"כ שזרם לשמונה לשמה, או להיפך.

נתפרקה השזירה - צריך שישארו החוטים שזורים כדי עניבה, ואז כשר אפי' נתפרקו כולם, אבל אם לא נשאר כדי עניבה פסול אפי' בשני חוטים (אא"כ דקדק שיהיו ד' ראשים מצד אחד), ואם היו שזורים לשמונה ונתפרקה השזירה אם נשארו שזורים לשניים כשר, ואם נתפרק חוט אחד כשר, אך יאמר בפירוש שלא נחא ליה בחוט הנוסף או שיחתכנו, כדי שלא יעבור על בל תוסף. אם נפסקה השזירה במקום הנקב אפשר דכשר, והפמ"ג מסתפק כעין זה אם נפסקה השזירה במקום סיום הגדיל, ולמטה השזירה קיימת. אם נתפרקו החוטים וחזר ושזרם פסול משום תעשה ולא מן העשוי.

לטלית אינה לכסוי הראש אלא משום הכר שלא יתחלפו העליונים והתחתונים, (ובמקום צורך יש להקל להחליפם). ובארצות החיים סובר שאם מתכסה בה ראשו ורובו חיוב, והבה"ל דוחה ראיותיו, והרוצה להחמיר יעשה קרן אחת עגולה.

סודר שנותנים על הצוואר או על הכתפיים פטור מציצית אפי' יש בו שיעור ציצית, שכיון שעיקר הבאתם מתחילה אינה לצורך כסוי הגוף, אף כשמכסה בהם הגוף פטור, ובה"ל מביא כמה אופנים למה הם משמשים, והסיק שאם לא שייכים הטעמים הנ"ל י"א שחייב בציצית, וירא שמים יעשה ככה"ג קרן עגולה.

מלבושים שבמצרים הנקראים... פטורים מציצית אע"פ שיש להם ד' כנפות.

בגד שיש בו ד' כנפות שאין ב' כנפות לפניו וב' לאחריו פטור מציצית, וכן אם הכנפות שמאחור הם למעלה ואינם מכוונות כנגד הקדמיות פטור, וכתב המג"א דירא שמים יעשה בזה קרן אחת עגולה. ועל כן יש להניח הטלית באופן שיהיו ב' כנפות לפניו, ולא יניחה באופן שהחלק הקדמי יהיה על כתפיו בלבד, ואם היד מפסקת די בזה דצדדים שלפניו כלפניו דמי.

בגד הנקרא קאפאטע שיש ב' כנפות לפניו וב' אחריו, אם רובו פתוח צריך לעשות קרן עגולה להפטר מציצית, ואם יש בו שש כנפות טוב שיעגל שלשה.

סימן י"א:

עשית חוטי הציצית לשמה

ניפוץ - יש מחמירים שיהיה לשמה, והמנהג להקל, ומהר"ל מפראג כתב דלכתחילה יש להחמיר.

טויה - מדאורייתא צריך שהחוטים יהיו טוויים לשמן, ועל כן צריך לומר בתחילת הטויה שהוא עושה לשם ציצית, ועל ידי זה כל הטויה אפי' ביום אחר היא בסתמא לשמה, אא"כ אמר בפירוש שאינה לשמה, ומחשבה לשמה לא מהני, ואם טויה מעט ואח"כ אמר לא מהני למה שכבר נטווה, אבל בזה אפשר שיש להקל אם חשב לשמה.

מצא חוטי ציצית בשוק, יש פוסלים אפי' הם פסוקים ושזורים, ויש מכשירים.

תמצית משנה ברורה

ואם **גזל חוטים ומכרם לאחר** לא קנה בשינוי רשות, ואם נתיאשו הבעלים קודם שמכר קנה השני, אך לענין הברכה יש בזה מחלוקת, ואם נתיאשו הבעלים רק אחרי שהגיע ליד השני יש דעות בזה.

ולכתחילה אף היכא שקנה את החוטים שאין עליהם פסול גזול, מ"מ לכתחילה אסור לעשות מהם ציצית משום מצוה הבאה בעבירה, ולהגיר"א הטעם משום שלא יוכל לברך עליהם, וכן לא יברך עליהם, וי"א שאם היה יאוש והיה גם שינוי השם או שינוי מעשה או שינוי רשות יכול לברך, אך בט"ז ובגר"א מוכח שאין לברך.

חוטים שאולים בפשטות הוי הלוואה שאינם חוזרים בעין ויכול לצאת בהם, אבל אם צריך להחזירם בעין לא יברך, די"ל שהשאלים למלאכה אחרת, אבל אם השאלו לו חוטים המתקנים לציצית יכול לברך, דודאי נתנם לו במתנה ע"מ להחזיר.

חוטים של שותפים צ"ע אם יוצא בהם, דאולי חבירו לא הרשהו, ואולי לא חשיב לכה.

נעבד - המשתחוה לבהמה צמרה פסול לציצית, וצמר שגדל אח"כ מחלוקת, ולענין דיעבד י"א שיצא וי"א שבמחלוקת שנויה. והמשתחוה לפשתן נטוע כשר לציצית שהרי נשתנה, אבל לפשתן עקור אסור אפי' להדיוט כדין ע"ז ותקרבתה, ולא מהני שינוי. ואם הפשתן של חבירו לא נאסר דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. בהמה הנרבעת צמרה פסול לציצית.

המודר הנאה מחבירו להפמ"ג מותר לקחת טליתו, והבה"ל אוסר שהרי נהנה מהבגד, וציצית מותר.

מקום הנקב

יעשה הנקב **בתוך ג' אצבעות**, דזה מיקרי כנף הבגד, וי"א שיכול לעשות הנקב מיד אחרי ג' אצבעות ויש חולקים, ועל כן יש ליזהר שיתחיל הנקב בתוך ג' אצבעות. ושיעור הג' אצבעות הוא באגודלים, וי"א שיותר טוב למדוד באמה קמיצה וזרת, דשמא יש למדוד בגודלים במקום הקצר, ומ"מ בטלית שאולה יכול לברך גם בשיעור הגדול.

ולא יעשה הנקב פחות משיעור שיש מקשר האגודל **עד הצפורן** מקום השוה לבשר אלא למעלה ממנו, ואם היה בצמצום בשיעור זה יש מכשירים, ולכתחילה ודאי יש ליזהר ולענין דיעבד צ"ע.

ומודדים בזוית ישרה ולא באלכסון, ומשערים באדם בינוני, ודינים אלו מעכבים בדיעבד, ושיעורים אלו הם כשהבגד פתוח, ואין נ"מ אם נתקפל הבגד אח"כ ע"י הקשירה.

קשירת החוטים - לדעת הרמ"א טוב לקשור החוטים למטה, וי"א שיותר טוב לא לקשור, ונכון להחמיר שלא לקשור אם החוטים שזורים יפה.

אורך החוטים

מן התורה אין שיעור לאורך החוטים ודי שיהיה גדיל וענף, והחיי אדם מצדד שלכל הפחות יהיה שיעור עניבה, ומדרבנן שיעור החוטים לפחות ד' גודלים, וי"א י"ב גודלים, וכן נוהגים, ויש להזהיר המוכרים שלא למכור פחות מ"ב, ואם הוא בדרך ואין לו אלא של ד' גודלים אפשר לסמוך על דעה ראשונה, אך לא יברך. ור"י היה עושה ארוך יותר כדי שאם יפסק ישאר בו כשיעור, ושיעור זה הוא אחר הקשירה הראשונה מלבד מה שמונח על הבגד, ואפי' בדיעבד מעכב, וצריך לראות שאחר הקשירה והכריכה ישאר י"ב גודלים, ואפי' בחוט שכורכים בו, ובדיעבד אין להחמיר אם לאחר הקשירה והכריכה הראשונה היה זו כשיעור. ומודדים הגודלים באדם בינוני במקום הרחב באמצע הפרק העליון, ושיעור גודל הוא רוחב ז' שעורות בדוחק ואורך ב' שעורות ברוח.

אין שיעור למעלה לאורך החוטים, ואם עשה ארוך יכול לקצר אח"כ, ואפי' היה הענף ארוך יותר מפי שניים מן הגדיל (שזה השיעור לכתחילה) וקיצרו כשר, שהרי אינו מעכב בדיעבד.

יעשה אחד מהחוטים יותר ארוך כדי שיכרוך בו, ואם אינו ארוך מספיק יכרוך קצת מחוט אחד וקצת מחוט אחר.

איכות הצמר - אין עושים את החוטים מהצמר הנאחז בקוצים כשהצאן רובצים ביניהם, ולא מהנימים הנתלשים מהבהמה, ולא משיווי שתי (אפי' נעשו לשמה), משום בזוי מצוה, ואפי' בדיעבד מעכב, וי"א שהטעם משום דבעינן שיהיה ראוי לבגד, ולפי זה מיני צמר גרועים שאין בגד נעשה מהם פסולים.

גזול

אם עשאה **מצמר גזול** פסולים, ואפי' נתיאשו הבעלים, והשזירה לא הוי שינוי. וכן אם לקח בהקפה והמוכר עייל ונפיק אזוזי ואינו משלם לו פסול, דמדינא אינם שלו, וילה"ס היכא שגזל ושילם על החוטים אחר שהטילם בבגד וצע"ג, והמדקדק יראה לשלם קודם שיטילם בבגד. והפמ"ג כתב שאם גזל טלית והטיל בה חוטים שלו ג"כ פסול.

וכתב הרמ"א שאם **גזל צמר ועשאה חוטים** כשרים דקנאם בשינוי י"מ שהשינוי הוא הליבון, וי"מ שהשינוי הוא הטויה, וכתב הט"ז דהיינו דווקא אם הבעלים התיאשו, אבל המ"א כתב דאף בלא יאוש קנאם בשינוי מעשה.

תמצית משנה ברורה

ויש מחמירים גם אם חתך אחרי הקשר שלפני החוליא, ולכתחילה נכון לחוש לדבריהם.

הכריכות והקשרים - מדאורייתא די בג' כריכות וקשר על גביהם (וי"א שהקשר שלפני הכריכות הוא דאורייתא), ובערב שבת עם חשיכה יעשה כך, (ומיד אחר השבת ישלים), ומדרבנן צריך לעשות מתוך שיעור י"ב גודלים שליש גדיל ושני שליש חוטים, (אם מאריך החוטים יאריך גם הגדיל, אך אינו מעכב בדיעבד, וכן אם כרך רובה כשר בדיעבד, אבל אם כרך כולה פסול) ויעשה ב' קשרים זה ע"ג זה ואחריהם כריכות ויקשור ויכרוך שוב עד שיהיו ה' קשרים וביניהם אווירים מלאים כריכות, ומספר הקשרים אינו מעכב, ולמנין הכריכות אין שיעור, אך נוהגים לכרוך באויר ראשון ז' כריכות, ובשני י"א ט' וי"א ח' וכן הסכימו האחרונים, ובשלישי י"א וברביעי י"ג, הכל יחד מ' כמנין "הוי"ה אחד".

טוב לעשות החוטים בינוניים לא עבים ולא דקים, משום זה קלי ואנווהו.

צורת תלית הציצית - י"א שיש לדקדק שיתלה הציציות לאורך הטלית (מה שמתעטף בו ואורך היינו קומתו) כדי שיהיה תלוי על הקרן, ואם נשמטו למטה יחזירם, ואינו מעכב בדיעבד, וי"א שיעשה העליונים לרוחב הטלית, ויזהר מאד שלא יתלה באלכסון מפני שהוא מנהג הקראים, ואם תלויים כך מצוה להחזירם למקומם.

י"א שאין לתת שום בגד בנקבי הטלית או תחת הכנף שמכניסים בהם הציציות כדי שהציציות יהיו מונחים על הכנף וי"א שהטעם משום דבעינן מין כנף, ויש מתירים לעשות כך כדי לחזק הבגד ואפי' של עור כשר, וכן נוהגים.

סימן י"ב:

נפסקו החוטים

לכתחילה צריך שיהיו החוטים בשיעור י"ב גודלים, ואם נפסקו ובא ליתנם בטלית אחרת הוי כלכתחילה ואפי' לא נפסק רק חוט אחד פסול. ואם לא נשאר כדי עניבה פסול, ואם הוא בדרך יתיר הגדיל ויעשה קצת גדיל וקצת כנף, ולהשו"ע יכול לברך ולמנהגנו לא יברך, ויזהר להתיר כל הגדיל דא"כ פסול משום תעשה ולא מן העשוי.

ואם עשאו רחוק מהשיעור וחתך אח"כ הבגד פסול משום תעשה ולא מן העשוי, וכן בעשאו פחות מהשיעור והרחיקו לכשיעור פסול. ואם מצא בבגד צמר חוטי פשתים בכנף והוצרך להוציא הגדיל מן הטלית, ראוי לחזור ולקושרם מתחילה.

ואם עשו כשיעור ואח"כ נתמעט הבגד ואין בו כשיעור ואפי' לא נשאר בו אלא כל שהוא כשר, דלא הקפידה תורה אלא בשעת עשיה, (אבל אם רוצה להטיל שם ציציות אחרות פסול), ודין זה הוא בין באורך הטלית ובין ברוחב (וי"א שאין לרוחב שיעור), ונוהגים לעשות אימרא סביב הנקב ובשפת הבגד למטה, כדי שלא יתמעט השיעור, דלאו כו"ע דינא גמירי, ויאמרו שהוא פסול. הבה"ל מבאר שהחיוב דאורייתא בחוטי הציצית, אינו הקשר לבד, אלא צריך גם חוליא, וב' הקשרים שקודם ואחרי החוליא הם ספק דאורייתא איזה קשר מביניהם נצרך. ונ"מ שאם נתמעט הבגד קודם שקיים חיוב דאורייתא פסול.

י"א שיעשה ב' נקבים ויכניס הציצית באחד ויוציאה בשני, ויש לחוש ליוהרא, וי"א דבטלית קטן אין לחוש ליוהרא, ונהרא נהרא ופשטיה, והעושה ב' נקבים יעשה במישור ולא באלכסון, ומדידת ג' אצבעות היא לנקב הראשון, ויעשה הנקבים לימין ושמאל ולא למעלה ולמטה.

אם יש בשפת הבגד מקום שיש בו רק שתי ולא ערב או שפה לבגד, לא יעשה בה את הנקב לציצית, (אפי' במקום שמצד המרחק הוא כשר), אלא יטיל בבגד בשיעור הנצרך, והחלק הזה גם הוא בכלל השיעור, אך טוב שימדוד קשר גודל בלא הגדיל, ויהיה תוך ג' אצבעות עם הגדיל. אם ארוג בשפת הבגד כעין תכלת וחוטים כפולים, אין זה שפה אלא בגד ממש.

חוטי הציצית

מנין החוטים בכל כנף ד' כפולים שהם ח', (וכולם לבנים, ובזמן שהיה תכלת היו עושים ב' מתכלת וב' מלבן).

אם הוסיף דעת השו"ע שפסול משום בל תוסיף, וי"א שאינו פסול אלא במין אחר, ועל כן בדיעבד יכול ללכת בהם, אבל יתקנם מיד כשיוכל. אם גרע ממספר החוטים פסול לכו"ע. ואם חתך את החוטים הנוספים אחר העשיה כשר, ואם חתכם רק עד הגדיל מסתפק בזה הפמ"ג.

חיתוך החוטים ותחיבתם בכנף - יחתוך ד' חוטים (בשינוי ולא בסכין), ואח"כ יתחבם בכנף (ואם חתכם אח"כ אינו מעכב) ויכפלים שיהיו ח', ואם לא חתך קודם התחיבה יחתוך לאחריה קודם הכריכה, ואם חתך אחרי שכרך חוליא אחת וגם קשר אחרי החוליא קשר אחד (כפול שניים) פסול משום תעשה ולא מן העשוי,

היה קצר בעת חיבורו, ואם נפסק לאחר גמור חוליא ראשונה מהני קשירת החוט, אך אם היה דעתו להמשיך לקשור י"ל דפסול, וצ"ע.

אם נפסלה הציצית צריך לפושטו, ולא מהני לעמוד במקומו, וגם לא יתקנם בעוד הטלית אליו, אלא פושטו ומתקנו.

סימן י"ג:

יציאה עם טלית בשבת

טלית פסולה – אסור מדאורייתא לצאת בשבת לרה"ר עם ציצית פסולה, והיוצא חייב חטאת, דכיון שהיא פסולה חוטי הציצית אינם בטלים לבגד והוי משאוי, (ואם נפסקו כל החוטים ולא נשאר בהם כדי עניבה בטלים לבגד) ולכרמלית אסור מדרבנן, ועל כן אם אין הטלית מצויצת כהלכתה בכל הד' כנפות, או שאר פסולים, אסור לצאת עמה בשבת.

טלית כשרה – טלית מצויצת כהלכתה בין ט"ק ובין ט"ג מותר לצאת עמם בשבת לרה"ר, ואפי' בזמן הזה שאין לנו תכלת, ואף בלילה דלאו זמן ציצית מותר מפני שהציציות הם נוי הבגד, ואפי' בטליתות של שאר מינים מותר, אך לא יצא עם הטלית על כתפו דהוי משאוי ולא מלבוש, ואם מכסה בה רוב גופו מותר.

בדיקת הטלית בשבת – סתם טלית בחזקת כשרה וא"צ לבדוקה לפני שיוצא בה אחרי שכבר בדקה בבוקר. וגם בשבת צריך לבדוק הציציות, והעולם אין נזהרים בזה ואולי טעמם משום דאפי' מצא שנפסלה מותר ללובשה בבית הכנסת, אולם זה ניחא אם טעם הבדיקה הוא כדי שלא ילך בלא ציצית, אבל אם טעם הבדיקה משום איסור ברכה לבטלה צריך בדיקה, ואפי' לטעם הראשון זה לא שייך אלא בלובש בבית הכנסת, אבל בלובש בביתו לא, והנכון שיבדוק בערב שבת קודם שמניחו בנתיק, ואז א"צ לבדוק בשבת. בגד שחייבו מחמת ספק (כגון שחציו פתוח וחציו סתום) אסור לצאת עמו בשבת.

מתי מותר ללבוש טלית פסולה

מפני כבוד הבריות

אם נודע לו בשבת שהטלית פסולה, ואפי' ידע מאתמול ושכח להטיל בה ציצית, ולא נודע לו בשעה שלבשו, בין נעשית קרן אחת עגולה, ובין אם נפסלה ציצית אחת, אם הוא בכרמלית לא יסירנה מעליו עד

שיטת השו"ע דבדיעבד אם נפסקו כל החוטים ונשאר בהם כדי עניבה כשר, ויכול לברך.

שיעור כדי עניבה – היינו כדי עניבת כל החוטים שנפסקו והמג"א כתב שצריך שיהיה כדי לענוב על כל אחד מהחוטים, והח"א כתב שהשיעור הוא ד' גודלים, והב"י כתב דדי בכדי לענוב על חוט אחד בפני עצמו, ובדלא אפשר סומכים על שיטה זו, ואין להחמיר יותר משיעור ב' גודלים. ומשערים כדי עניבה בחוטים בינוניים, ובשיעור זה כשר אף אם החוטים עבים ובהם א"א לענוב. ומוודדים כדי עניבה לרש"י מן הענף, ולר"י אף אם נשאר כדי עניבה בגדיל כשר, ומנהג העולם כרש"י, והיכא דלא אפשר שאין ציצית אחרת יש לסמוך על ר"י ומותר ללבוש הבגד, ואפי' נפסק קצת מהגדיל ממש, אך לא יברך עליו, ואסור לצאת בו בשבת לרה"ר.

אם חוט אחד נפסק כולו מב' צדדיו ואין בו כדי עניבה פוסל את הטלית, ועל כן אם נפסקו ב' ראשים פסול שמא שניהם של חוט אחד, ולמנהגנו לדקדק שאותם ד' ראשים יהיו לעולם בצד אחד, אם נפסקו ב' באותו צד כשר שהרי אינם מאותו חוט. ואם נשתיר בב' הצדדים כדי עניבה ע"י צירוף ילה"ס בזה, ויש להחמיר אפי' אם זה רק ספק אם שניהם מחוט אחד, אך אם יש באחד הראשים כדי לענוב חוט אחד אפשר להקל. ואם נפסק חוט אחד במקום הגדיל בין הקשרים דינו כנ"ל, ואם נפסק במקום חיבורו לכנף פסול ואפי' לשיטת ר"י, וראוי לעיין שם בשעת בדיקת הציצית.

אם נפסקו כל החוטים מצד אחד (ודקדק בעשייתם כנ"ל) כשר.

שיטת רבינו תם שאינו כשר אלא אם נשתיירו ב' חוטים שלמים מב' צדדיהם י"ב גודלים או ד' גודלים לדעה הראשונה בסימן י"א, אבל אם נחתכו ג' חוטים מצד אחד אף בדקדק פסול, וכן נחתכו ג' מב' צדדים פסול, ואם דקדק ונחתכו ב' מאותו הצד ולא נשאר כדי עניבה כשר אף לר"ת שהרי נשאר הצד השני, אבל אם נחתכו מב' צדדים פסול שמא שניהם מחוט אחד.

השו"ע פוסק כדעה ראשונה וכתב דטוב להחמיר היכא דאפשר למצוא בקל ציצית אחרת, אבל א"צ לחפש ציצית זו או להפסיד בגלל זה תפילה בציבור, והרמ"א כתב שנוהגים כר"ת.

נפסק וקשרו – אם נפסק החוט וקשרו קודם עשית הציצית כשר דהקשירה היא חיבור גמור, ואם נפסק אחר עשית הציצית ולא היה בו כדי עניבה, אם לא נפסלה הציצית כשר ע"י החיבור, אך אם כבר נפסלה הציצית פסול משום תעשה ולא מן העשוי, וכ"ש אם

תמצית משנה ברורה

בטויה ובשזירה), ואם עשה שאר הקשרים והחוליות כשר.

אשה כשרה לעשות ציצית, ויש מחמירים להצריך אנשים (לתחיבת חוליא וקשר ראשון, אבל לטויה ולשזירה כשרה), ולדבריהם אינו מועיל אף בגדול עומד על גביה, וטוב להחמיר לכתחילה, ובדיעבד מותר, ואף בלא עמד על גבה נאמנת לומר שעשתה לשמה.

קטן ראוי ונכון שלא יעשה ציצית, והיכא שלא עמד גדול על גביו ומלמדו לעשות לשמה פסול אף בדיעבד, ויש מקילים בזה, ואם הוא בן י"ג שנה ויום אחד כשר לכתחילה לכו"ע. ומותר הקטן לעשות לעצמו ציצית אם הגיע לחינוך, ואף כשנעשה גדול מותר להשתמש בה אם יודע שהטילם לשמה דהוי כדיעבד.

כוונה לשמה

ישראל שעשה ציצית (תליה וקשר וחוליא ראשונים) בלא כוונה, אם אין לו חוטים או ציצית אחרת, ואין לו פנאי להתירם ולקושרם, או שנפסק חוט אחד ואם יתירם לא יוכל לקושרם, יכול לסמוך על שיטת הרמב"ם שמכשיר בלא כוונה, אבל לא יברך, ואפי' רק התחיבה היתה בלא כוונה, ועיין בה"ל שדן כאשר הקשירה היתה לשמה, אם אומרים שגם התחיבה היתה לשמה, משום דהוכיח סופו על תחילתו.

לכתחילה צריך קודם התליה להוציא בשפתיו שעושה לשמה, ואם עשה במחשבה לשמה יכול לברך, ואם תלה הציצית הראשונה לשמה והשאר תלה בסתמא יכול לברך, דאמרינן דעל דעת ראשונה עושה.

טלית שאולה

השואל מחבירו טלית שיש בו ד' כנפות פטור מלהטיל בה ציצית כל ל' יום, ומ"מ יכול להטיל בה ציצית ולברך ולצאת בה לרה"ר. ואחר ל' יום רצופים חייב מדרבנן, ויברך עליה.

ואם שאל בגד שאינו מיועד למצוה אלא שיש בו ד' כנפות, או ששאל טלית מפני הכבוד כגון כדי לעלות לדוכן, נחלקו האחרונים אם מברך, ועל כן טוב שיכוון לא לקנותה, ואם שאל לצורך התפילה לצאת בה יברך.

שאל טלית מצויצת לשיטת השו"ע ורוב האחרונים מברך עליה, דהוי כאילו נתנה לו במתנה ע"מ להחזיר, וי"א שלא יברך אלא במפרש להדיא שנתן לו במתנה ע"מ להחזיר, וראוי לפרש בהדיא. וצריך להחזירה לנותן, וצריך לחזור ולתתה לנותן במתנה, ואם לא החזירה מתי שחבירו צריך ואין לנותן טלית אחרת

שיגיע לביתו משום דכבוד הבריות דוחה איסור דרבנן, ואין איסור דאורייתא ללכת בשבת עם ד' כנפות בלא ציצית, דאינו אלא מצוה להטיל בה ציצית ואם אינו יכול אינו עובר, אבל ברה"ר יפשוט אפי' ישאר ערום (ואם הפסול בגדיל ולא בענף אפשר לצרף דעת ר"י ולהקל אבל ימהר לביתו).

טלית גדול דליכא בזוי בהסרתו מ"מ א"צ לפושטו דלא פלוג רבנן, ורעק"א מפקפק בזה. וט"ק א"צ לפשוט אף שהיא תחת בגדיו, דעצם הפשיטה היא גנאי.

הגיע לביה"כ ומצא שאחת הציציות פסולה ומתבייש לישב בלא טלית, ואינו יכול להשיג טלית שאולה, מותר ללבושה בשבת ולא יברך, אך אם אינו מתבייש אסור, ואם ידע מערב שבת אסור ואם שכח אפשר להקל. וימהר לביתו לפושטה, אך אם הוא עוסק במצוה א"צ למהר.

ציצית פסולה בחול - בחול אסור להשאר עם טלית פסולה, מפני שעובר על איסור דאורייתא בזה שאינו מטיל בה ציצית, ואף שאיסור דאורייתא בשב ואל תעשה נדחה במקום גנאי גדול, זה אינו אלא גנאי קטן, וכן אם נודע לו ברה"ר שנפסלה הוי גנאי קטן לפושטה, והרבה מהאחרונים סוברים שפשיטה ברבים בבית הכנסת הוא גנאי גדול, ומותר לצאת משם ולפשטו, והח"א והפמ"ג מחמירים בזה, ועל כן נכון שיפקירנו וכשיגיע לביתו יחזור ויזכה בו. ולפשוט טלית קטן בפני רבים הוי גנאי גדול וא"צ לפושטו אלא למהר למקום שלא יתבייש לפושטו, ואפי' הוא עוסק במצוה. והפמ"ג מסתפק בנפסקו רק ב' חוטים, אם אפשר לסמוך על המכשירים, ונראה דבפסול רק מטעם ספק בודאי אפשר להקל. ואם נפסקו החוטים ונשאר רק הגדיל י"א שאפשר להקל ולסמוך על דעת ר"י, אך זה אינו שהרי זה ספק דאורייתא, וצריך עכ"פ למהר לביתו, ורק באין לו חוטים אחרים אפשר להקל.

אם אין ציצית בעיר או טלית שחיובה מדרבנן כגון טלית שאולה לאחר ל' יום דינם כמו בשבת.

הרואה בחבירו שנפסלה טליתו, לא יאמר לו מיד אלא יקראנו לביתו ויאמר לו שיפשיטנו.

סימן י"ד:

מי כשר לעשית הציצית

אינו יהודי שעשה ציצית הציצית פסולה, והיינו שתחב בכנף או עשה החוליא וקשר ראשון, ופסול אע"פ שישראל עומד על גביו, (גם למכשירים בעומד על גביו

תמצית משנה ברורה

וכשמסיר החוטים אם הם ראויים להנתן בבגד אחר י"א שיתיר הקשרים והכריכות ולא יקרעם, והחיי אדם מתיר במקום טירחא.

אבל מטלית של גדול לטלית של קטן אסור, וכן ע"מ שלא להטילם בטלית אחרת אסור, ומטלית של צמר לטלית של שאר מינים הפמ"ג מסתפק והארצות החיים מיקל.

גם מי שחיובו מדרבנן אסור להתיר ציציות טליתו, אבל מותר להתיר ציציות של מתים.

תפירת כנף לטלית

הלוקח כנף עם ציציות ותופר אותו בבגד אחר פסול, ואפי' אם הכנף הוא אמה על אמה, ואם יש בכנף שיעור להתעטף המ"א מתיר ויש אוסרים.

אבל מותר לחבר כנף עם ציציות לבגד שנקרעה ממנו, אם יש בכנף ג' על ג', אפי' נקרעה לגמרי, ויש מחמירים בזה, ויש להחמיר.

טלית שחייבת בציצית ויש בה ג' ציציות, מותר לחבר כנף בצד הרביעי ללא ציציות, אם יש בו ג' אצבעות, ואח"כ יטיל גם שם ציציות.

טלית שנעשית בת ג' כנפות וכדו', צריך להתיר כל הציציות, משום תעשה ולא מן העשוי.

טלית שנתחלקה לשניים

אם יש בכל חלק שיעור עיטוף, מותר להשאיר את הציציות בטלית, ולחבר להם בגד אחר או לעשות ציציות בכנפות החדשים, ונחלקו האחרונים אם יכול לחבר את שני החלקים מחדש, וטוב להחמיר.

אבל אם אין בחלקים שיעור עיטוף פסול משום תול"ה, וצריך להתיר הציציות ולתפורם מחדש.

טלית גדולה מאד שא"א ללבושה והיה בה ציצית ונתחלקה לשניים, לדעת הפוסלים אותה כשהיא גדולה, אפשר דצריך להתיר הציציות ולתפורם מחדש.

נקרעה הטלית תוך ג' אצבעות לכנף

בגמ' מבואר שאין לתופרו.

שיטת רש"י שהטעם הוא דחיישינן שישתייר מחוט התפירה וישתמש בו לחוטי הציצית. ולדבריו אפי' נקרע כל שהוא לא יתפור ואם נקרע למטה מקשר אגודל יכול לתפור. ואם הטלית מצמר מותר האינדנא לתפור דאין דרך לתפור בצמר ושאר מינים אינם פוטרים, וכן כנף מעור או קנבוס מותר לתקנו בקנבוס, וה"ה בשאר מינים כשר אם תופרו במין אחר.

נעקרה הנתינה למפרע, אף אם יש לנותן ט"ק, ואם נתקלקלה הטלית אף באונס ולא החזירה כמו שלקחה נתבטלה המתנה ולא יצא בה.

טלית של קהל מברכים עליה לכו"ע אף אם לובשה מפני הכבוד, משום שלכך היא עשויה, וטעם נוסף מפני שהיא כטלית של שותפין. וכתב השערי אפרים שעדיף ליקח טלית שאולה כשלובשה כדי לעלות לתורה מטלית של קהל, ובטלית של קהל לא יברך אא"כ עוטר בו ראשו ויכוון לשם מצות ציצית ולא לכבוד, אבל בבה"ל כתב שעיוטרף הראש אינו מעכב, ולענין הכונה מסכים בבה"ל מטעם דמצוות צריכות כוונה לעיכובא.

שואל שלא מדעת - מותר ליטול טלית חבירו ולברך עליה (וי"א שיכוון שלא לקנות ולא יברך), דניחא ליה לאיניש דליעבד מצוה בממוניה, ובלבד שיקפלה כקיפולה הראשון אם מצאה מקופלת (ובשבת יקפל בצורה שונה ולמ"א לא יקפלה כלל), ודווקא באקראי מותר אבל בקביעות אסור, וכן אסור אפי' באקראי להוציאה ממקום שהיא שם, ואם הבעלים שם צריך לשואלו, וכ"ש אם יודע בו שהוא מקפיד. וכן מותר בתפילין להשתמש בשל חבירו שלא מדעתו, אבל בספרים אסור אפי' באקראי דחיישינן שמא יקרעם בלימודו, ומה שנוהגים לקחת סידור של חבירו אין לזה התר.

אין אדם מחויב להשאל טלית שלו לבני כפר ולשאול טלית מאחרים.

טלית של שותפין חייבת בציצית, ואם חבירו אינו מסכים שילך בה עובר בלא תשא על הברכה לפמ"ג הטעם משום שחלק מהטלית אינו שלו, ולבה"ל הטעם משום מצוה הבאה בעבירה, (ויש לזוהר בזה בירושה) ואם הוא שותף עם נכרי או אשה לא יברך על טלית זו.

סימן ט"ו:

התרת ציציות מבגד

מותר להתיר ציציות מבגד אחד ע"מ להטילם בבגד אחר, ואפי' מט"ג לט"ק, או מטלית חדשה לטלית ישנה, או שרוצה להטיל ציציות חדשות או נאות יותר, או שנשאר בחוט אחד כדי עניבה ורוצה לשים חוטים שלמים. וכן מותר להתיר הציציות מבגד שנתבלה, או שרוצה למכור הבגד לנכרי, או שרוצה לעשותו בגד בלא ד' כנפות.

סימן ט"ז:

שיעור הטלית החייבת בציצית

שיעור טלית החייבת בציצית היא כדי שיתכסה בה, באורך וברוחב, ראשו ורובו של קטן בן ט', ואז חייבת בציצית גם לגדול, והוא שהגדול בן י"ג יוצא בה לשוק או לפתח ביתו דרך עראי, אבל אם מתבייש לצאת בה לא מהני שלושה בביתו, וזווקא כשמתבייש מחמת קיצורו, אבל אם מתבייש מחמת שדרך ללבושו מתחת בגדיו לא. ואם אין בה שיעור לקטן אבל הגדול יוצא בה לשוק באקראי פטורה, ואם דרך אנשי המקום שהגדול יוצא בה בקביעות לשוק, משמע מהב"ח דחייבת, ואם יוצא בה בשוק מתחת בגדיו כי מתבייש בבגד כזה לא חשיב יוצא לשוק. ואם רק הוא יוצא כך בטלה דעתו אף להב"ח, וטלית דיש בה שיעור לקטן אך אין דרך לצאת עמה לשוק, אף שהוא יוצא עמה בטלה דעתו, ואם יוצא עמה בקבע נראה דגם בזה בטלה דעתו.

י"א שהשיעור הנ"ל הוא ג' רבעי אמה באורך וחצי אמה ברוחב, וי"א שהשיעור הוא אמה מלפניו ואמה מלאחריו, ונקב בית הצוואר אינו מן המנין, ועכ"פ לא יפחות מג' רבעי אמה לכל צד, ואם יש ב' בגדים שיש בהם ג' רבעי אמה ומחברם ע"י תפירה וקרסים ילה"ס אם מצרפים ככהאי גוונא ב' הצדדים, ואם יש שיעור אמה מכל צד יכול לברך.

וי"א דדי בטלית שיש בה שיעור ראשו ורובו לקטן, אף שהגדול אינו יוצא עמה לשוק, והסכימו האחרונים שלא לברך באופן זה.

אם תופר ב' בגדים ע"י רצועות אין יוצאים בזה יד"ח ציצית, והברכה לבטלה, ואסור לצאת בזה בשבת, והעושה כך יברך על הט"ג, אבל ירא שמים יעשה בגד ממש.

אם א"א לו לעשות בשיעור זה מוטב לילך עם טלית קטנה מלילך בלא ציצית, אך לא יברכו עליה אלא על ט"ג.

שיעור טלית לקטן שהגיע לחינוך משערים בראשו ורובו שלו. בגד הפתוח מאחור אם פתוח רובו צריך להטיל בו ציצית.

טלית קטן יותר טוב שלא יהיו בו בתי זרועות.

אם יש בו כשיעור ונתקפל ואין בו כשיעור, כיון דעומד להתפשט כפשוט דמי, ואם ע"י תפירה אין בו כשיעור פטור מציצית.

שיטת רב עמרם שכיון שלפחות מג' אין תורת בגד אפי' אם תפרה לבגד, אין ציצית שנעשית בה פוטרת את הבגד. ולדבריו אם לא נקרע לגמרי אלא נשאר כל שהוא כשרה, ויש מחמירים לפסול הציציות הישנות ולדבריהם כל שלא נשאר חיבור של ג' אצבעות צריך להטיל הציציות מחדש. ולפי זה אף אם מתחילה תפר בשפת הבגד חתיכה פחות מג' פסולה, (ואם יטיל הציצית בבגד עצמו הרי היא רחוקה משפת הבגד ג' אצבעות ופסולה). וכתב השו"ע ד"א שאף אם הטיל בה ציצית אחר התפירה פסולה, וי"א דאינו פסול אלא הציציות שהיו בה קודם, ולכמה אחרונים מודים כו"ע שציציות חדשות כשרות.

ולענין הלכה סברת רב עמרם עיקר, ותפירה חשיב חיבור, אולם ירא שמים יצא ידי כל השיטות, ועל כן נוהגים לתפור בכל כנף בגד ג' על ג'.

והיכא שנקרע למעלה מג' כשר לכו"ע, אמנם להט"ז ככהאי גוונא צריך להתיר הציצית ולתופרה מחדש.

נקרע הנקב - אם יש שם ציצית כשר אע"פ שלא נשתייר מלא קשר אגודל, דלא בעינן שיעור זה אלא בשעת עשיה, ואם בא לתפור הקרע או שאין בנקב ציצית ובא לתופרו ואח"כ יטיל בו ציצית, אם הבגד של צמר יתפרהו בשאר מינים (וא"צ להתיר הציצית), ואם הבגד של שאר מינים לרש"י לא יתפרהו בחוטים ממיין הבגד אלא במיין אחר ובדיעבד כשר כרב עמרם, ויותר טוב לתפור בחוט צבוע שהרי למנהגנו הבגד לבן.

ואם נקרע הנקב לגמרי לדעת השו"ע בזה יש להסתפק לשיטת רב עמרם אם פסול כיון שנפסק לגמרי, או דכשר כיון שמחובר בצדדים וכן לרש"י י"ל דבדיעבד כשר, ולשיטת הט"ז כשר לרב עמרם, ולכתחילה יתן קודם התפירה בגד ג' על ג', ואם א"א יש להקל כהט"ז.

ויש ליזהר לשיטת רש"י בטלית משי שלא לתופרה למטה משלש ולמעלה מקשר גודל, וכן לא יתפור סביב הנקב, וכן בטלית של שאר מינים יזהר שלא לתפור מאותו המיין, דחיישינן שיקח מאותו החוט לציצית, ואם החוט אינו לבן מותר למנהגנו שאין עושים ציציות צבועות.

הלובש הטלית אחרי מעריב לא יברך אע"פ שהוא עדיין יום, ובליל יוה"כ יתעטף מבעוד יום ויברך (וישאר עם הטלית עד מוצאי יוה"כ כדי להדמות למלאכים), ואם אחר להתעטף עד הלילה לא יברך. ובתענית ציבור יסיר הטלית כשיגיע לברכו, אבל הש"צ אם אין לו מלבוש עליון לא יסיר הטלית.

כל העובר לפני התיבה צריך להתעטף בטלית, וי"א דה"ה בקדיש יתום, ובלילה א"צ לבדוק הציציות.

בבין השמשות להמ"א יכול לברך, והמטה אפרים מסתפק בזה, אך אם מסתפק אם הוא ביה"ש יכול לברך.

סדינים פטורים מציצית אף שישיש בהם גם בבוקר, י"מ הטעם משום שעיקר תשמישם בלילה, ולפי זה להרמב"ם חייבים, וי"מ הטעם דאינו דרך מלבוש או עיטוף, אך יש חולקים ומחייבים אף בסדין המוצע תחתיו, ולכן יראה לעשות קרן אחת עגולה, ודווקא סדין צמר, אבל בפשתן או שאר מינים אין להחמיר.

זמן ברכת הציצית הוא משיכיר בין תכלת שבציצית ללבן שבה, והוא הזמן שיראה את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד"א ויכירונו. ואם לבשו מעלות השחר לשו"ע לא יברך וכן פסק הגר"א, ולהרמ"א יברך, ולכתחילה אין נכון לעשות כן, ואם בירך לא יחזור ויברך (דשמא הלכה כהרא"ש). ואם לבשו קודם עלות השחר, לא יברך, וכשיאיר היום ימשמש בציציותיו ויברך.

סימן י"ט:

זמן ברכת הציצית - ציצית חובת גברא ועל כן אינו חייב בציצית אלא כשלוש הבגד, ואינו מברך על העשיה אלא על הלבישה, ואם נפסקו צריך לפושטו, ויברך כשיחזור וילבשו, וכן במזוזה אינו מברך על הקביעה אלא כשהוא נכנס לגור בבית מיד, או כשהוא כבר גר בו.

עשה טלית לצורך תכריכין אע"פ שלובשו בחייו פטור, וכתבו האחרונים שלהרמב"ם שמחייב כסות לילה ביום גם בזה חייב כשלוש בחייו, ועל כן יעשה בו ציצית ולא יברך.

מוכרי בגדים הלובשים כדי להראות המידה פטורים, ואם לובש כדי להעביר המכס אפשר דחייב.

סימן י"ז:

מי חייב בציצית

סומא חייב בציצית, ויכול לברך על הציצית, ויתן לאחר לבדקה או שימשמש בידי.

נשים ועבדים פטורים מציצית מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, שהרי לילה פטור מציצית. ומעיקר הדין אם רוצים יכולים להתעטף ולברך, אך אין לעשות כן כיון דמחזי כיוהרא, ומה שלולב נוטלות שאני התם שהוא חובת גברא, משא"כ ציצית שאינו חייב לקנות טלית כדי להתחייב בציצית. (ולהלכה ציצית חובת גברא לקולא, שאין הבגד חייב אא"כ לובשו, וציצית לאו חובת גברא לקולא שאינו חייב לקנות בגד של ד' כנפות, ורק אם לובשו חייב בציצית).

טומטום ואנדווגינוס חייבים מספק, דספק דאורייתא לחומרא, (ובטלית שחיובה מדרבנן או שחיובה מספק פטורים), ויתעטפו בלא ברכה, וכתב הרמ"א דלפי מה שנהגו נשים לברך על מ"ע שהזמן גרמא, גם הם יברכו.

קטן היודע להתעטף (שיודע לעטוף ב' ציציות לפניו וב' לאחריו, ולאחוז הציצית בידו בשעת ק"ש), אביו צריך ליקח עבורו בגד של ד' כנפות ולהטיל בו ציצית כדי לחנכו במצוות. ושיעור טליתו כדי להתעטף ראשו ורובו שלו, ואז צריך אביו להטיל בו ציצית ולברך עמו.

בן י"ג אע"פ שאינו נשוי חייב בציצית כגדול.

סימן י"ח:

לילה לאו זמן ציצית

שיטת הרמב"ם שאף כסות יום פטורה כשלושה בלילה, וכסות לילה חייבת כשלושה ביום. (ומ"מ מותר לצאת בליל שבת עם ציצית, מפני שהוא נוי הבגד).

שיטת הרא"ש שכסות לילה פטורה אף ביום, וכסות יום או כסות יום ולילה חייבת אף בלילה.

ולהלכה לענין ברכה ספק ברכות להקל ולא יברך אלא על כסות יום (או לילה ויום) ביום. ולענין לבישה אסור ללבוש כסות לילה ביום בלא ציצית.

הסוכה במשך השנה אף שעומדים לשימוש לשנה הבאה, ויש לדון אם חולק על האחרונים, או דלא איירי רק בדפנות סוכה.

חוטי ציצית שנפסקו (וכן כל תשמישי מצוה כסוכה לולב ושופר כשאננם עומדים עוד למצוה), או שהתירם, או שעדיין לא קבעם, לשיטת השו"ע יכול לזרקם לאשפה, אבל לא יעשה בהם תשמיש מגונה. ולשיטת הרמ"א אין לנהוג בהם מנהג בזיון ולזרקם בידיים במקום מגונה, אלא שא"צ גניזה, ואם נזרקו ממילא אין לחוש, (וכתב הפמ"ג דנכון לנהוג כך גם בדפנות הסוכה). ויש מחמירים לגונזם והמדקדק תבוא עליו ברכה, ומהרי"ל כתב שיניחם בספר לסימן או יעשה בהם מצוה אחרת.

טליתות של מצוה שבלו לא ישתמש בהם שימוש מגונה, כגון לקנח טיט מעל רגליו, או לעשות מהם מכנסיים, אלא זורקם לאשפה והם כלים, ותשמיש שאינו מגונה מותר.

שימוש בטלית בעודה עליו - בט"ק מותר בתשמיש שאינו מגונה, ובט"ג נחלקו האחרונים. ולהכנס לבית הכסא מותר בט"ק אבל טלית המיוחדת רק לתפילה וכן קיטל, אין נכון להכנס עמהם לבית הכסא, אבל מותר להשתין בהם.

י"א שנהגו שלא לישן עם ציצית, וכן לא לתת לכוזב נכרי, ונוהגים להקל בזה, ויש מחמירים להתיר הציציות לפני שנותנה לכוזב נכרי, ובכתבי האר"י כתב לשכב בלילה עם ט"ק.

יש ליזהר כשלושב הטלית שלא לגרור חוטי הציצית.

סימן כ"ב:

ברכת שהחיינו בציצית ובתפילין - קנה טלית ועשה בו ציצית מברך שהחיינו בזמן עשית הציצית, אבל לא יברך בשעת הקניה כיון שעדיין אינה ראויה ללבישה. ולא יברך על המצוה כיון דאינו בא מזמן לזמן, ואם לא בירך בשעת עשיה מברך בשעת עיטוף ראשון שהחיינו אחר ברכת להתעטף. ואם לא בירך בשעת עיטוף ראשון י"א שיכול לברך בעיטוף שני, ויש לסמוך על זה בדיעבד. ואם עשה ציצית בבגד משומש לא יברך שהחיינו. וכשעושה תפילין לעצמו אינו מברך שהחיינו וכשיטת בעל העיטור, וכן יש לנהוג. והנה דעת כמה אחרונים כהרמב"ם שאם עשה בעצמו מברך שהחיינו, ולכן ראוי לפטור בברכת שהחיינו על דבר אחר, ובפרט אם מקיים מצוה זו פעם ראשונה יעשה כן משום ד"א שצריך לברך שהחיינו על כל מצוה בפעם הראשונה.

סימן כ':

דיני קנית ומכירת טלית

קנית טלית מישראל - הלוקח טלית מצויצת מישראל אע"פ שאינו מכירו כשרה הטלית, דתלינן שהוא כשר וטוואן ושזרן לשמה, אבל אם הוא חשוד אינו נאמן.

קנית טלית מאינו יהודי - הלוקח מאינו יהודי, אם הוא תגר אפ"י אין דרכו למכור טליתות נאמן, דאומן לא מרע אומנותו, וחזקה שלקחה מישראל, ואף שהנכרי קנה מסתם ישראל כשרה כמו בישראל שקנה מישראל, (ואפשר שגם הרמ"א סובר כן), וא"צ להתיר הציציות ולתופרם מחדש, וכל זה כשלקח טלית מצויצת, אבל אם לקח ציציות יש מחמירים ויש מקילים, וי"א שאם דרכו לקנות ציציות מישראל ולמכור מותר. אבל אינו יהודי שאינו תגר אינו נאמן, בין בטלית מצויצת ובין בציצית, ולא יועיל שיתיר הציציות ויקשרם מחדש.

אסור לשלוח טלית ע"י עכו"ם אפ"י פסוקה ושזורה, אם לא בשני חותמות.

מצא טלית מצויצת בשוק כשרה.

נתינת טלית לעכו"ם - אסור למכור או למשכן או להפקיד טלית מצויצת לעכו"ם, ואפ"י הוא תגר, שמא יתלוה עם ישראל בדרך ויהרגהו, או שמא יתננה לזונה באתננה ותאמר שישאל נתן לה, ולטעם זה אסור אף לנכרית, וגם בזמן הזה דליכא למיחש לשפיכות דמים אסור מטעם זה. ואם הסיר הציציות מותר אפ"י נשאר הנקבים. וכן מותר לתת לו לשעה. ובבה"ל מצדד להתיר לתת למשכון בזמן הזה.

סימן כ"א:

מה מותר לעשות עם הטלית וחוטי הציצית

חוטי הציצית בשעה שהם קבועים בטלית אסור להשתמש בהם משום ביזוי מצוה, ואפ"י בשעה שאינו לובש את הטלית או בלילה אסור, (וכן שופר ולולב אם עומדים לשימוש לשנה הבאה אסור, וגם במצוה דרבנן שייך איסור זה), ודלא כהט"ז שמיקל בזה, ולא מהני לעשות תנאי שאינו בודל מהם. והמ"א מתיר להשתמש בדפנות

יסתכל בב' ציציות שלפניו שיש בהם י' קשרים רמז להויות (הספירות הקשורים ואחודים זה בזה), וט"ז קשרים עם י' קשרים כנגד שם הוי"ה.

גדול עונש המבטל מצות ציצית, והזהיר בה זוכה ורואה פני שכינה.

מצוה לעשות טלית נאה וציציות נאות, וכן בשאר המצוות, משום "זה קלי ואנוהו". אבל אין לרקום פסוקים בטלית (או על מפות), ואם כבר רקם מותר לברך עליה.

הלכות תפילין:

סימן כ"ה:

קניית טלית ותפילין - מי שאין ידו משגת לקנות גם ציצית וגם תפילין יקנה תפילין שהרי טלית אינו מחויב ללבוש, וכ"ש לענין הידור שתפילין מהודרות קודמות לטלית מהודרת. ואם אין ידו משגת כלל אינו מחויב לחזור על הפתחים כדי לקנותם, אך אם יש לו וסומך על מה ששואל מאחרים עונשו גדול.

סדר לבישת הטלית והתפילין

אחר לבישת הטלית ילבש התפילין משום דמעלין בקודש, (ואפי' הטלית מחויבת מדרבנן), דהטלית היא כסוי מצוה, והתפילין הם קשר יחוד וקדושה. והמניחים טלית ותפילין בכיס אחד, יזהר שלא יפגע בתפילין לפני הטלית, כי אז יצטרך להניחם לפני הטלית, (אא"כ אינו רוצה להניחם אלא לאחר זמן). ודעת המ"א שאין בזה קפידיא כיון שהתפילין מונחים בתוך כיס, וקשה לסמוך על זה כיון שרבים חולקים, ואפי' אם מתבייש אין להקל כיון דדין אין מעבירין על המצוות הוא דאורייתא שאינו נדחה מפני כבוד הבריות אלא בגנאי גדול. ונראה שאף להמ"א אינו אלא כשהם בכיס נפרד, אבל אם פוגע בהם תחילה חייב להקדימם, אך אין בזה נ"מ כיון שאין פוסקים כהמ"א.

ואם פשט הטלית והתפילין וכשבא ללבושם (שא"צ לברך) פגע בתפילין תחילה, צריך ג"כ להקדים התפילין.

סימן כ"ג:

כניסה לבית הקברות עם ציצית

בזמן שהיו מטילים ציצית בבגדים שלבשו לצורך עצמם, אינו אסור אלא כשהציציות נגררות על הקברות. אבל בזמננו שלובשים הטלית רק לשם מצוה אסור אפי' כשאין נגררים, משום לועג לרש, וצריך לכסות את הציציות, (ולהפמ"ג ט"ג אסור אף במכוסה, ומהב"י משמע שמוותר, וכן סתם בדרך החיים).

אינו מועיל לקשור שני ציציות משני כנפות זה בזה, דלא נתבטל מצות ציצית בזה.

תוך ד"א של מת או קבר דינו כבית הקברות.

קבר של קטן יש להחמיר, ובשל אשה מותר.

גם הכתפים צריכים לכסות הציציות.

סימן כ"ד:

מתי ילבש ציצית - אין חייב בציצית אלא הלובש בגד שיש בו ד' כנפות, אבל טוב ונכון ללבוש ט"ק כל היום, לזכור המצוה בכל רגע (כאדם העושה קשר לזכור איזה דבר), ולכן יש בו ה' קשרים כנגד חמשה חומשי תורה, וד' כנפים כדי שבכל צד שיפנה יזכור. ולפחות יזהר ללבושו בשעת ק"ש ותפילה, והקורא ק"ש בלא ציצית כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, ואין ראוי לסמוך אז על הט"ק דהרבה פעמים אינו עשוי כדיון.

הנהגת לבישת הטלית

טוב להסתכל בציציות בשעת עטיפה כשמברך.

מצוה לאחוז הטלית בידו השמאלית בין קמיצה לזרת כנגד ליבו בזמן ק"ש (שהלב הוא בשמאל ומצוה זו מצילה מיצר הרע), וכשמגיע לפרשת ציצית יקחם בימינו ויביט בהם, והיה בידו עד "ונחמדים לעד" ואז ינשקם ויסירם מידו. ומנהג יפה להסתכל בציצית וליתן אותם על העיניים ולנשקם כשאומר וראיתם אותו, (ומובטח בזה שלא יהיה סומא), וסומא יחזיק הטלית בשעת ק"ש אבל לא יעבירם על עיניו.

ברכת התפילין

אם מברך ב' ברכות - לשיטת השו"ע ויניח של יד וקודם ההידוק יברך להניח תפילין, ואח"כ יהדק של יד ויניח של ראש, ולשיטת הרמ"א יברך על של ראש על מצות תפילין, אפי' לא הפסיק בין של יד לשל ראש, ואחר שמהדק של ראש טוב לומר לרווחא דמילתא בשכמל"ו משום חשש ברכה לבטלה, (ואם אמר בשכמל"ו קודם ההידוק צריך לחזור ולברך). ובביאור הגר"א פסק כהמחבר, וכתבו העולת תמיד ורעק"א שיכוון בברכה ראשונה שאם הלכה כרש"י כוונתו שלא לפטור תש"ר בברכה זו, אך הפמ"ג כתב דאין לנהוג כן.

דקדוק בנוסח הברכה - יאמר תפילין עם דגש בלמד, ועל מצות בפתח תחת הוו ולא בחולם, ויאמר להניח בקמץ תחת ההא זהו לשון הנחה, ולא בפתח ודגש שהוא לשון עזיבה.

עובר לעשיתן - יברך על של יד אחר ההנחה קודם ההידוק, משום דצריך לברך עובר (-קודם) לעשייתן, וקודם ההנחה הוא קודם דקודם, ואם שכח לברך קודם יברך אח"כ. וגם הברכה על של ראש יברך אחר שמונחים על הראש ולא כשהם בידו, ויכסה ראשו בשעת הברכה.

הפסק בין תש"י לתש"ר

אסור להפסיק בין של יד לשל ראש, ואפי' בדיבור של מצוה, כי גורם ברכה שאינה צריכה, ואף כשאינו מברך (חזה"מ, ר"ת, חלץ ע"מ להחזירם) אסור משום דבעינן שיהיו סמוכים זה לזה. ואפי' בלשון הקודש לא יפסיק, וגם לא ישהה הרבה בשתיקה שלא לצורך ואפי' לא הסיח דעתו, ואפי' לרמז בעיניו או לקרוץ באצבעותיו יש לזהר.

ואם הפסיק ודיבר אפי' מילה אחת, ואפי' ענה אמן, או שהפסיק בשתיקה והסיח דעתו, ואפי' בשוגג, צריך לחזור ולברך על של ראש "על מצות תפילין", ולשיטת הרמ"א יברך גם "להניח תפילין", ונכון למשמש בשל יד להזיזו ממקומו ולחזק הקשר כשמברך להניח, ואם בירך בלא משמוש ימשמש אחר הברכה, והגרעק"א מסיק שיברך קודם על מצות על של ראש, ואח"כ ימשמש בשל יד ויברך להניח.

אם הפסיק קודם ההידוק הוי הפסק ולא אמרינן קלוטה כמי שהונחה, והבאר היטב חולק.

אם הניח של יד וכרך ג' כריכות ולא בירך, והפסיק, דעת הבאר היטב שיברך שתיים, והארצות החיים כתב שלהשו"ע יברך אחת.

אם סח לצורך התפילין בין של יד לשל ראש (ואפי' בין ברכה להנחה) לא יחזור ויברך, אבל לכתחילה לא

לבישת טלית ותפילין קודם כניסתו לבית הכנסת - כתב הזהר שמצוה לילך מפתח ביתו עם ציצית ותפילין, ועל כן אם לובש ט"ק ילבש גם התפילין בביתו, וילך עם טלית ותפילין לבית הכנסת, ושם ילבש ט"ג, ולשיטת הרמ"א יקדים גם לבישת הט"ג לתפילין. ואם הולך דרך מבואות המטונפות, או שמצויים נכרים, יניחם בחצר בית הכנסת, ואם א"א יניחם בביתו ויכסם בכובעו או בידו. והמשכים קודם אור הבוקר א"צ ללבושם בביתו, ומ"מ כשיגיע הזמן יצא לחצר בית הכנסת וילבשם.

ברכת עוטר ישראל בתפארה על התפילין - הרא"ש היה מסדר הברכות עד עוטר ישראל בתפארה, ואז היה מניח תפילין ומברך עוטר ישראל בתפארה, כדי ליתן שבח והודאה בברכה זו גם על התפילין שנקראים פאר. וכתב בארצות החיים שלא ראה מדקדקים בזה, אלא שמדקדקים למשמש אז בתפילין של יד ושל ראש.

מתי צריך להניח תפילין - צריך שיהיו תפילין עליו לכל הפחות בשעת ק"ש ותפילה, והקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, ומ"מ בדיעבד יצא יד"ח ק"ש אף בלא תפילין, ולא אמרו כן אלא במזיד אבל אם אינו יכול להניח תפילין אינו כמעיד עדות שקר בעצמו, וודאי שלא יאחר זמן ק"ש בשביל זה. (כשאומר ואהבת יכניס אהבת ד' בליבו שלא יהיה כדובר שקר).

הכוונה בהנחת התפילין - יכוון בהנחתו שציוונו הקב"ה להניח ד' פרשיות אלו שיש בהם יחוד שמו ויציאת מצרים. ושהנחתם על הזרוע כנגד הלב ועל הראש כנגד המוח, כדי שזכור הניסים ונפלאות, שהם מורים על יחודו, ושיש לו כח וממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו, וישעבד לקב"ה הנשמה שהיא במוח, והלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות, ובזה יזכור הבורא וימעט הנאותיו. ויש נוהגים מחמת זה לקרוא לאחר הנחת התפילין קדש ווהיה כי יביאך, ובתפילין דר"ת קורים כל הד' פרשיות, ומנהג יפה הוא.

יניח של יד ואח"כ של ראש, ואם פגע בשל ראש תחילה יניח של יד ואח"כ של ראש, ואם כבר הניח של ראש לא יסירם אלא יניח של יד אחר של ראש, וכן בנשמתו של יד לא יסיר של ראש, ויש חולקים וסוברים שיסירם כדי לקיים המצוה כתיקונה, אך אין נראה שהרי מקיים מצוה אף בשל ראש לב, ואין לסלק מצוה כדי לקיימה אח"כ מן המובחר, וכאן הוא מסלק המצוה בידים ולא בשוא"ת (דאולי בזה הגר"א חולק), ועל כן לא יסלק אלא ימהר להניח של יד.

תמצית משנה ברורה

חלץ של יד ושל ראש יחזור ויברך, אך אם השאיר אחד מהם א"צ לברך, אא"כ היה בדעתו להחזירה רק לאחר זמן, ואם בשעת ברכה היה בדעתו לסלקם ולהחזירם לכו"ע לא יברך, ואם לובשם אחר התפילה ונשמטו, או שהיה דעתו לחזור וללובשם לאחר זמן, או שהיה דעתו ללובשם מיד ונשתהה מללובשם, או שחלצם כדי להכנס לבית הכסא או כדי להפיח, בכל אלו יחזור ויברך לכו"ע.

נפסק הקשר אחרי הברכה לפני ההידוק והוצרך לעשות קשר אחר בין מאותה הרצועה בין מרצועה אחרת, אם לא הסיח דעתו א"צ לחזור ולברך, כיון שעדיין לא חלה הברכה, ואפי' סח בינתיים לצורך ענין אינו הפסק בדיעבד, וכן אם בירך בלא קשר ואח"כ עשה קשר והניח אינו הפסק, אבל אם נפסק הקשר אחרי ההידוק מדברי השו"ע משמע שצריך לחזור ולברך, אבל האחרונים כתבו שכל שלא הניח של ראש לא יחזור ויברך, ואם אין מי שידוע לתקן והניח תפילין אחרות יחזור ויברך, וכן אם הסיח דעתו יחזור ויברך.

ואם **הותר הקשר** או שנשמטו ממקומם אף להשו"ע אם עדיין לא הניח והידק של ראש לא יחזור ויברך, דהוי כנשמטו ממקומם, ואם הניח של ראש להשו"ע יברך, אך למש"כ בשם השל"ה אם הוא באמצע התפילה לא יברך. אם נפסקה הרצועה וחלצם ותקנם, אם נשאר בהם כשיעור הנצרך מדינא, וחלצם כדי לתקנם, א"צ לחזור ולברך, ואם לא נשאר בהם כשיעור נראה צריך לחזור ולברך. ואם התיראת הקשר בידיים וחזר ותיקנו לרמ"א א"צ לחזור ולברך.

ילה"ס אם פתח התפילין ובדק את הפרשיות וחזר ותפרם צריך לחזור ולברך לכו"ע, דכיון שכשפתחם בטל מהם שם תפילין. וכן בציצית אם מצאם פסולים ותקנם צריך לברך כמו בנפסק הקשר, אבל אם מחליף את הציציות הכשרות למהודרות יותר ילה"ס אם חשיב שנתבטל מהם שם ציצית, וצ"ע.

חליצת התפילין

לשו"ע נוהגים שלא לחלוץ התפילין עד לאחר קדושת ובא לציון, וביום שיש קריאת התורה לא יחלצו לפני שמחזירים הס"ת להיכל (למנהגם שמחזירים אחרי ובא לציון, ומ"מ יש לזהר שלא לגלות ראשו בפני הס"ת בחליצת השל ראש), והרמ"א כתב שיש מדקדקים שלא לחלוץ עד אחרי הקדיש כדי לומר עם התפילין ד' קדושות וג' קדישים, ואם יש קדיש יתום אחרי עלינו טוב להמתין עד אחרי קדיש זה, (ואין לקפל הטלית והתפילין בשעת הקדיש כי מאד יש לכוון באמירת איש"ר, ואסור לעשות אז אפי' תשמיש קל), וביום שיש מילה ראוי שלא יחלוץ עד אחר המילה.

יפסיק לצורך התפילין אלא אם א"א בענין אחר, (ובחזה"מ שאין מברכים מותר), וגם לא יענה **אמן על ברכת תפילין** של חברו אא"כ יוצא בברכה זו. ואף היכא שיוצא בברכת חברו אסור להפסיק, ואם הפסיק יחזור ויברך, ודלא כמ"ש הבאר היטב. ולא יענה אז **קדיש או קדושה** אלא ישתוק ויכוון למה שאומרים, ואם ענה יחזור ויברך, ולהחיי אדם יברך ב' ברכות על של ראש להרמ"א, ולהארצות החיים בזה אף להרמ"א יברך ברכה אחת. ובחול המועד יש להקל ולענות אך יזיז אח"כ של יד ממקומו כדי שתהיה הויה אחת לשניהם.

מתי יכרוך הרצועה - השו"ע כתב שיניח של ראש קודם שיכרוך הרצועה סביב הזרוע, והטעם משום דברכת להניח היא גם על של ראש, ועדיף למעט בהפסק, אך המ"ב הביא שי"א שיכרוך ז' כריכות סביב זרועו תחילה, דכיון שהוא מצוה אינו הפסק, וכן המנהג, וי"א שאם אינו אינו כורך על הזרוע לחיזוק הקשירה חסר בקשירה. אמנם אם שומע קדיש וקדושה ואינו יכול לכרוך של יד ולהניח של ראש ולענות, יהדק מעט ויניח של ראש ויענה.

י"א שלא יוציא התש"ר עד שיניח את התש"י ויהדקם, והטעם על פי קבלה, ונחלקו האחרונים אם אחר יכול להוציא בינתיים או לא. וכתב הרמ"א דאפי' שניהם לפניו לא יקח בידו את התש"ר אפי' משאיר בידו את התש"ר

עמידה בהנחת התפילין - י"א שיניח של יד בישיבה ושל ראש בעמידה, והמ"א כתב שגם ברכת להניח יברך בעמידה, אך המנהג להניח שניהם בעמידה ואין לזוז מהמנהג.

הלכה וקבלה - אם יש מחלוקת בין הגמ' והפוסקים לקבלה הולכים אחרי הגמ' והפוסקים, ודין שלא הזכר אלא בקבלה אא"כ לכוף לעשות כך, אבל לחומרא, או כשאין מוזכר הפוך בפוסקים, או במקום שנחלקו הפוסקים, ילך אחרי הקבלה.

מתי חוזר ומברך על הנחת תפילין

אם **מניח תפילין כמה פעמים ביום** לשיטת השו"ע יברך בכל פעם שמניחם, ואפי' היה דעתו להחזירם ולא שינה מקומו, ולשיטת הרמ"א אם היה דעתו להחזירם לא יברך אפי' שינה מקומו, וכן פסקו האחרונים. ולשיטה זו אם נשמטו באמצע התפילה או שחלצם באמצע התפילה בסתמא או כדי לילך להשתין לא יברך כשמחזירם, כיון שאינו מסיח דעתו, ואם חלץ בסתמא אם

סימן כ"ז:

מקום הנחת תפילין של יד

תפילין של יד יניחם בזרוע שמאל (ודין איטר עיין להלן), ואם הניחם בימין לא יצא יד"ח. ויניחם בבשר התפוח (הנקרא לשון חז"ל קיבורת) שבעצם שבין הקובד"ו (מרפק) לבית השחי, בחצי העצם התחתון הסמוך למרפק שמקום זה הוא הנקרא קיבורת, (והגר"א ועוד אחרונים כתבו שגם בחצי העצם העליון כשר, ואין נכון להקל בזה לכתחילה), ולמטה ממקום הקיבורת פסול לכו"ע.

צריך לזהר שגם קצה התפילין לא יהיה למטה ממקום הקיבורת, ואם אין לו אלא תפילין גדולים טוב יותר שיקשרם בחצי העצם העליון שיוצא לפי חלק מהשיטות, ממה שיניחם למטה ממקום הקיבורת שלא יוצא בזה לכו"ע, והברכה לבטלה.

יטה התפילין מעט לצד הגוף, באופן שכאשר היד תהיה למטה יהיו התפילין כנגד ליבו.

גידם שניטלה ידו השמאלית אם נשאר מעט מידו מתחת המרפק יניח שם בברכה, ואם ניטלה ידו עד המרפק יניח בלא ברכה, וי"א שצריך לברך. ולמנהגנו כהרמ"א יותר טוב שיברך ב' ברכות על של ראש, ויכוון להוציא את של יד. ואם לא נשאר אלא חצי העצם העליון שבין המרפק לבית השחי יניח שם כשיטת הגר"א ולא יברך (אלא על של ראש כנ"ל). ואם אין לו יד שמאל כלל או שניטל כל מקום הקיבורת פטור מלהניח של יד, וא"צ להניח בימין, וי"א שיניח בימין בלא ברכה. גידם שניטלה ידו הימנית חייב בתפילין, ויבקש מאחר שיניח עליו.

הי של קשר התפילין של יד תהיה לצד הלב, ותהיה בשווה לתפילין (וכשמטה התפילין לצד ליבו יהיה הי' למטה), ויזהר שהי' תהיה צמודה לתפילין ולא תזוז, ויש מחמירים בזה גם כשהתפילין בכיסם, אך אין לקשור את הי' בגיד כי י"א שהחוט חוצץ בין הזרוע לתפילין, (וכן אין לכוון הרצועה מתחת התפילין דהוי חציצה), אלא יחתוך בתיאורא מלמעלה ויהדק הי' עם הבית.

כפל קשר העניבה שהרצועה עוברת בה, לא ירחיבה הרבה, כדי שגם היא תהיה כנגד הלב, וי"א שכניסת הרצועה תהיה למעלה מהתפילין, והנוהג כך אין למחות בידו.

המעברתא שבה עוברת הרצועה תהיה לצד הכתף, והקציצה לצד היד, ואם אין לו אלא תפילין של איטר או שהוא איטר ויש לו תפילין של אינו איטר, יניח הקציצה לצד

מי שחושש שמא יפיה לא ישהה התפילין יותר מן החיוב.

בר"ח יש לחולצם לפני מוסף אחר החזרת הס"ת, ובמקום שמחזירים מיד אחר הקריאה יחלוץ אחר הקדיש, וי"א שיחלוץ אחר ובא לציון קודם יה"ר וכו' שנשמור חוקיך. והלובשים תפילין כל היום יחזרו ללבוש אחר תפילת מוסף, (ולא יחזרו ויברכו להרמ"א), והמניחים ר"ת יניחו אחרי מוסף, או בעת אמירת ובא לציון.

בחול המועד י"א שיחלוץ כמו בר"ח, וי"א שיחלוץ קודם הלל (כי י"א שאין להניח כלל בר"ח), והשי"צ יחלוץ אחרי הלל ובסוכות קודם הלל (כשמברכים על הלולב), ונוהגים לחלוץ גם במקומות שלא אומרים במוסף קדושת כתר, ומי שאינו חולץ אין עליו תלונה, אך לא ישנה ממנהג הציבור, והלובשים כל היום לא יחזרו ללובשם בחוה"מ.

אם שכח לחלוץ לא יחלוץ באמצע תפילת לחש.

סימן כ"ו:

מי שמניח רק תפילה אחת

תפילין של יד ותפילין של ראש כל אחת מצוה בפני עצמה, ועל כן אם אין לו אלא אחת, או שאינו יכול להניח אלא אחת מניח את מה שיכול. וכן אם אין השירה ממתינה לו יניח אחת, י"א שעדיף להניח של ראש דקדושתו חמורה, וי"א של יד כסדר התורה, אמנם אם יוצא בשירה ואינו יכול להניח אח"כ אסור להפסיד מצות תפילין מפני איחור השירה.

כשמניח של ראש בלי של יד להשו"ע מברך עליה על מצות תפילין, ולהרמ"א מברך עליה ב' ברכות, ועל של יד לבד מברך להניח, והפמ"ג מביא שי"א שגם על של יד יברך שתים, ולהלכה יברך רק להניח.

אם הניח שתיהן ולא בירך, וכשבירך הקדים של ראש לא יחזור ויברך, אבל לכתחילה יקדים ברכת של יד, ואפי' עדיין לא הניח של ראש.

תמצית משנה ברורה

ואם כותב בימין ושאר מעשיו עושה בשמאל או להיפך (והב"ח כתב דאיפכא לא) ו"א שיניח ביד שכותב בה והיא נקראת שמאל, וי"א שיד שכותב בה נקראת ימין ויניח ביד השניה דכתיב וקשרתם וכתבתם, וא"צ לזה כתיבת סת"ם אלא כל כתיבה מהני, (אך אם יכול רק רשימות ותמונות בעלמא יותר טוב שינהג כשיטה ראשונה), וכתב הרמ"א שנוהגים כשיטה השניה, ולדעה זו אם כותב בשתי ידיו מניח בשמאל כל אדם אף שעושה בה שאר מעשיו, אך אם הרגיל עצמו לכתוב ביד שמאל יניח בשמאל כל אדם, ואם אינו יכול לכתוב כלל לכו"ע הולכים לפי שאר מלאכות. והגר"א סובר כדעה הראשונה, ונראה שאם ביד שכותב בה יכול לעשות שאר פעולות, אלא שנח לו לעשותם ביד השניה, נקרא שולט בשתי ידיו, ויניח התפילין בשמאל כל אדם. מי שנקטעה יד ימין שלו ולא נשאר אלא הקיבורת, כיון שעתה רגיל להשתמש בידו השמאלית, נעשה הימין לשמאל ויניח ביד הקטועה.

אורך הרצועה של יד כדי הקפת הזרוע ויקשור ממנה הקשר, ותימתח על אצבע אמצעית, ויכרוך על אצבעו ג' כריכות ויקשור. ואם אין ברצועה כדי לפושטה עד האצבע יניח בלא ברכה, אבל הכריכות אינם מעכבות.

הכריכות - נוהגים העולם לכרוך על הזרוע ו' או ז' כריכות, ומנהגנו ז', ויכרכם כולם על הזרוע ולא על הקיבורת. ולא יכרוך הרצועה על התיטורא, ואם מניח של ראש לפני כל הכריכות יכול לכרוך הרצועה על התיטורא ואח"כ יסירנה ויכרוך ז' כריכות, ואם התפילין זזים ממקומם בלא שכורך הרצועה עליהם יכול לכרוך. ויכרוך על האצבע שני כריכות בפרק התחתון ואחד באמצעי, וי"א שלכתחילה יקדים האחד שבפרק האמצעי. וכריכות אלו יעשה אחרי הנחת של ראש.

תפילין של ראש

מקום הנחתם מתחילת עיקרי השיער במצח, והמניחים למטה מזה לא קיימו מצות תפילין וברכתם לבטלה והוא מנהג הקראים, ואף באופן שחלק מהתפילין ואפי' הקצה התחתון מונח על המצח שלא במקום עיקרי השערות עובר על איסור דאורייתא, וגם אם שעריו ארוך ויורד על המצח אינו מקום התפילין, ויש לעורר בזה, וטוב להניח קצת למעלה מתחילת עיקרי השערות, כדי שלא ישמט על המצח, ואם נשמטו על המצח יחזירם מיד.

סוף מקום התפילין בשיער הוא עד סוף המקום שמוחו של תינוק רופס, והיינו שגם קצה המעברתא לא יהיה מונח למעלה ממקום זה. ו"א שכל גובה הראש הוא בכלל זה, וי"א שהוא עד חצי שפוע הראש, אמנם עדיף שיהיה עד גובה

הכתף והמעברתא לצד היד, וי"א שאם יכול יוציא את רצועה ויכניסה באופן שהי' תהיה לצד הלב, אף שקשר הי' יהיה לצד חוץ.

אע"פ שיש מכה במקום הנחת התפילין יניחם, כי יש מקום ביד לב' תפילין, ואם המכה היא בכל המקום הכשר לתפילין, יוכל לסמוך על המקילים להניח בחצי העליון של העצם, ואם גם בזה מצטער בהנחתם פטור ויניח רק של ראש.

חציצה בתפילין

לא יהא דבר חוצץ בין תפילין לבשרו, בין בשל יד בין בשל ראש, ואפי' לא חציצה כל דהוא, ואפי' כינה חיה ועכ"פ בכינה מתה ועפר, ועל כן יש נוהגים לרחוץ מקום הנחת התפילין, והרצועה אינה חוצצת, וי"א שיש להחמיר בזה לכתחילה.

מי שיש לו **בלורית** מלבד שהוא דרך שחץ וגאווה גם חוצץ בתפילין, וגם א"א לצמצם להניחם במקומם כדין.

חציצה ברצועות - אין חציצה ברצועות, ובמקום הקשירה יש להחמיר אף ברצועות, ולכן לא יניח רצועות של ראש ע"ג פאה נכרית, ומ"מ אם יש לו מכה יכול להניח הרצועות ע"ג התחבושת או ע"ג כובע דק, וכן בשל יד, אך זה יזהר לכסותם מלמעלה דכתיב "לך לאות" ולא לאחרים לאות.

מי שיש לו מכאוב או מיחוש בראשו והקור יזיק לו, יכול לסמוך על שיטת הרשב"א ולהניח של ראש על כובע דק (דבעבה לא יוכל לצמצם ולהניחם במקומם), ויכסה מפני הרואים שאינם יודעים שהוא אנוס, ולא יברך על של ראש, אלא יכוון לפטור של ראש בברכת של יד. ואם יש לו מכה ביד בכל הקיבורת יניח ע"ג התחבושת ולא יברך, ולמנהגנו יברך ב' ברכות על של ראש, ודווקא על התחבושת אבל על חלוקו יש אוסרים. ונכון ליזהר שעכ"פ בשעת ק"ש ותפילה יהיה בלא חציצה כלל.

איטר

איטר נחשב בין אם נולד כך בין שנעשה איטר ע"י חולי ואפי' הרגיל עצמו, ויש חולקים בהרגיל עצמו.

אם עושה כל מלאכתו בשמאל או רוב מלאכתו מניח בשמאלו, ואם הניח בימינו לא יצא.

ואם שולט בשתי ידיו יניח בשמאל כל אדם, ומ"מ אם נח לו יותר לעשות בשמאל הוא איטר.

יוצא אפי' היו מכוסים לגמרי. ותפילין של יד טוב לכסותם אך אין בזה קפידא.

סימן כ"ח:

זהירות מהסח הדעת בתפילין - חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה שנזכר בהם, כדי שלא יבוא לידי הסח הדעת, ובשעת התפילה א"צ למשמש בהם. ומשמש בשל יד מפני שהיא סמוכה ואח"כ ימשמש בשל ראש. ואם מצא בשעת המשמוש בשל ראש שנשטמו שניהם ממקומם, יחזיר קודם את של יד. כשאומר וקשרתם לאות על ירך ימשמש בשל יד, וכשאומר והיו לטוטפות ימשמש בשל ראש.

חליצת התפילין

יסיר תחילה ג' הכריכות מהאצבע, ואח"כ חולץ תפילין של ראש מעומד, ואח"כ חולץ של יד בישיבה, ולפי מנהגנו שעומדים בעת הנחתם יעמוד גם בעת חליצתם. יש מהחכמים שנוהגים לחלוץ ביד שמאל כדי להראות שקשה עליו חליצתם, ואיטר יחלוץ בימין. **הנחתם התפילין בכיסם** - יניח של ראש בכיס ועליו של יד כדי שכשיניח יפגע בשל יד תחילה, (ונכון שלא יחלוץ של יד עד אחרי שהניח של ראש). הב"ח והט"ז כתבו שיעשה תיק ארוך וצר ויהיו מונחים של יד ע"ג של ראש, והמ"א כתב שיותר טוב לתת התפילין זה בצד זה, וכן נוהגים, ויתן התפילין מעט לצד מעלה כדי שיפגע בהם תחילה, וי"א שיהיו של יד בצד ימין, ויש נוהגים לעשות ב' כיסים, וגם בזה טוב שיניח כיס של יד קצת למעלה.

מנהג החכמים לנשק התפילין בשעת הנחתם ובשעת חליצתם.

כשכורך הרצועות יכרוך הרצועות בצידי הבתים, ויש נוהגים לכרוך בב' הצדדים על שם "כנפי יונה". ויאחז הבית ויכרוך הרצועה ולא להיפך.

אלו הנוהגים לעשות תיקים לתפילין יכתבו על כל תיק אם הוא של יד או של ראש, כדי שלא יפגע תחילה בשל ראש, וגם כי של ראש קדושתו חמורה, ומטעם זה יזהר שלא להחליף התיקים אא"כ התנה מתחילה.

לא ינער התפילין מתוך הכיס אלא יטלם בידו.

אסור שיהיה כיס התפילין משטענז.

הראש שיוצא בזה לפי כמה ראשונים, ממה שיהיו על המצח שאינו יוצא לכו"ע, ונכון שלא יהיו התפילין גדולים מוד' אצבעות עם התיטורא והמעברתא.

הקשר יהיה מאחורי הראש למעלה בעורף תחת שיפוע הקדקד, כנגד הפנים ולא למטה כנגד הגרון, וטוב שעיקר הקשר יהיה למעלה מן הגומא, ויזהר שלא יהיה אפי' מקצת הקשר שלא במקום השיער. וצריך שיהיה הקשר באמצע רוחב הראש ולא יטה לצדדים, וי"א שאם שינה בזה לא קיים מצות תפילין. ונכון שלא יהיו התפילין גדולות כדי שיוכל להדקם כראוי ולהניחם במקומם.

הרצועה - יש ליזהר שהרצועה המקיפה את הראש תהיה מהודקת ולא רפויה, משום דבעינן שיהיה מהודק דכתיב "וקשרתם", וכדי שלא יפלו התפילין על המצח או שהקשר ירד למטה לצוואר.

המקום שבקשר שנראה כעין ד' יהיה לצד חוץ, ויזהר שלא יתהפך בעשיתו או בלבישתו, (וכן יזהר בקשר של יד שלא יתהפך).

השחור שברצועות צריך להיות לצד חוץ בין בשל יד בין בשל ראש, והיינו הרצועה המקיפה את הראש, והרצועה המקיפה את הקיבורת פעם אחת, ואם נתהפכה הרצועה מידת חסידות להתענות או לפדות בצדקה. אבל שאר הרצועה א"צ להקפיד שלא תתהפך, ומ"מ ראוי שיהיה השחור כלפי חוץ גם בזה משום נוי מצוה.

אורך הרצועות ורוחבם - צריך שיגיעו הרצועות עד הטבור או למעלה ממנו מעט, ואם הוסיף כשר, וי"א שהרצועה הימנית עד הטבור ושל שמאל עד החזה, וי"א שהרצועה הימנית עד המילה והרצועה השמאלית עד הטבור. רוחב הרצועה של יד ושל ראש לא פחות מאורך שעורה בקליפתה בלא העוקץ, וי"א שדי באורך חיטה ואפשר לסמוך על דעה זו בשעת הדחק. ויש ליזהר במקום כפל ההידוק שלא תתקמט הרצועה או שתחתך ולא יהיה בה כשיעור. אם פחת משיעור אורך או רוחב הרצועות ואין לו אחרות יניחם עד שימצא אחרות, אמנם כתב בארצות החיים שאם אין ב' טפחים חוץ ממה שמקיף את הראש, או שרוחבם אינו אלא כאורך החיטה, יניחם בלא ברכה.

כסוי התפילין - תפילין של ראש טוב שיהיו גלויים ונראים, ותלמיד לפני רבו יכסה אותם בטליתו או בכובע, וכתב הרמ"א שבזמננו שאין מניחים אלא בזמן ק"ש ותפילה א"צ לכסותם בפני רבו. וכתב הא"ר שצריך לגלות את הקשר אך אין נוהגים כך. ובדיעבד

לשם מצוה, וכשלושם בלילה א"צ להניח ידו עליהם (כמו ביוצא לדרך להלן) אך ביוצא לדרך כמה שעות קודם אור הבוקר צ"ע אם צריך להניח ידו עליהם. וכשיגיע זמן תפילין ימשמש בהם ויברך, ואם בירך בלילה א"צ לחזור ולברך, ומי שאינו יוצא לדרך ובירך בלילה צ"ע אם יחזור ויברך, והנהגים להניח ולברך בעלות השחר לא שפיר עבדי.

היה בא בדרך ותפילין בראשו והגיע צאת הכוכבים, ומתירא לחולצם ולנושאם בידו, או שהיה יושב בבית המדרש והגיע זמן בין השמשות של ערב שבת, ואינו יכול לטלטלם בידו או להניחם שם (בתי כנסיות שלהם היו בשדה), מותר להשאירם עליו, ויניח ידו עליהם עד שיגיע לביתו, ואם יש בית משתמר סמוך לחומה חולצם ומניחם שם. שיטת הט"ז שאם יושב בבית המדרש בחול א"צ להניח ידו עליהם כיון שיודעים שלבשם מבעוד יום, והמ"א חולק.

אם התפלל מעריב מבעוד יום ועדיין לא הניח תפילין, י"א שלא יניחם אח"כ, שהרי עשאו לילה, ואלו שמתפללים מבעוד יום אבל חוזרים וקורים ק"ש בלילה, אפשר דבכה"ג יכול להניחם. אבל האחרונים הסכימו שחייב להניחם אבל לא יברך. ואם הציבור התפללו מעריב והוא לא התפלל יכול להניחם בברכה אך אם הוא בין השמשות אף שחייב להניחם מ"מ לא יברך, אך אם כבר הניח באותו יום אין ראוי להניחם אחרי שהציבור התפללו מעריב.

סימן ל"א:

תפילין בשבת ויו"ט וחול המועד

הנחת תפילין בשבת ויו"ט – בשבת ויו"ט (וכן יו"ט שני בחו"ל) אסור להניח תפילין, מפני ששבת ויו"ט הם אות, ואם מניחים בהם תפילין שהם ג"כ אות, זה זלזול לאות שלהם, ואם הניחם לשם מצוה עובר בבל תוסיף, אבל המניח שלא לשם מצוה אין בזה לא בל תוסיף (ומהב"ח והגר"א משמע שאף מדרבנן אין איסור) ולא זלזול, אא"כ מניחם בפרהסיא, וי"א דאסור גם שלא לשם מצוה, ומותר רק כשהם מונחים בבזיון.

טלטול תפילין בשבת ויו"ט – י"א דהוי ככלי שמלאכתו לאיסור, דמותר רק לצורך גופו או מקומו, ויש מתירים לטלטלם כדי שלא יפלו או יגנבו, ובמקום הדחק יש להקל.

סימן כ"ט:

אין לברך שום ברכה כשחולץ את התפילין בין כשחולץ בלילה, שהרי לילה זמן תפילין, אלא שאין להניח לכתחילה שמא יפיח, וכן כשחולץ ערב שבת בין השמשות, שאף ששבת ויו"ט אינם זמן תפילין, ואם מניח לשם מצוה עובר בבל תוסיף, מ"מ אם מניח בלא כוונה אינו אסור אלא מדרבנן גזירה שמא יצא לרה"ר (ויש מתירים), וא"כ אין מצוה בחליצה אלא משום גזירה, ועל כן לא יברך.

סימן ל':

הנחת תפילין בלילה

אסור להניח תפילין בלילה שמא ישן בהם ויפיח בשנתו, (ומדאורייתא מותר דלילה זמן תפילין).

בין השמשות למ"א מותר להניח תפילין, והפמ"ג מסתפק בזה, ואם לא הניח תפילין באותו היום מותר. ואם התפילין עליו א"צ לחולצם אלא בצאת הכוכבים אפי' יש לו מקום לשומרם. ובשם האר"י כתוב שהיה נזהר לחולצם אחר שקיעת החמה.

תחילת זמן הנחתם משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד"א ויכירונו, ומצותם כל היום.

מתי צריך לחלוץ את התפילין – אם הניח ביום א"צ לחולצם בלילה, אך לא יורה כן לאחרים, ולא יעשה זאת אלא כשהוא יחידי, ואם חלצם לא יחזור ויניחם, ואם הולך לישן יסירם שהרי אסור לישן עם תפילין שינת קבע, (ואפשר שבליילה אסור גם שינת עראי). ואם אין לו מקום לשומרם יכול להשאירם עליו כל זמן שלא ישן, וכתב המ"א שיאמר לאחרים שמניח כדי לשומרם, וכוונתו שבאופן זה מותר אפי' אין כוונתו לשמירה. אבל אסור להניחם כדי לשומרם, ויש מקילים אף להניחם כדי לשומרם, ויכול לכוון בזה לשם מצוה, אך לא יברך.

היוצא לדרך יכול להניחם בלילה, ודווקא כשהוא הולך או רוכב, אבל אם הוא יושב בעגלה אסור ויש מתירים אף בעגלה, ואם אין לו מקום לשומרם אין להחמיר. ואפי' יש לו מקום לשומרם מותר בהולך או ברוכב, ויכול לכוון

דיני הדין

צבע הדין – יכתוב הפרשיות בדיו שחור, ולא באדום או ירוק וכיוצא בזה. ודיו כחול נראה דפסול, ואפי' טבעו שנעשה שחור אחרי הכתיבה משמע דפסול.

מרכיבי הדין – הדין כשר בין אם יש בו מי עפצים בין אין בו מי עפצים, ולכתחילה יכתוב בדיו העשויה מעשן עצים או מעצים עצמם, או בשמנים השרויים במי עפצים. ולא יטיל לתוכו קומא או קנקנתום, דלכתחילה בעינן כתב שיכול להמחק, ובדיעבד מהני, והויס נהגים לעשות הדין מתערובת של מי עפצים קומא וקנקנתום על ידי בישול. ואם עשאו ממי עפצים וקנקנתום כשר אף בלא גומא, והמשכנות יעקב מחמיר בזה. והפמ"ג מסתפק אם כשר במי עפצים בלבד, או בקנקנתום בלבד, והגר"א פוסל בזה אף בדיעבד, ולמעשה אין להחמיר בדיעבד במי עפצים וקנקנתום יחד, אבל לכתחילה יש לחוש שאם עושה דיו ממי עפצים וקנקנתום שיוסיף גם גומא, או שיעשהו ממי עפצים וגומא.

כתב אפי' אות אחת ואפי' מקצת האות בשאר מיני צבעונים כגון אדום או ירוק או בזהב פסול. וצ"ע אם יכול לתקנם ע"י שמעביר קולמוס עם דיו עליהם.

אם זרק עפרות זהב על האותיות מעביר הזהב וישאר הכתב התחתון וכשר, ואין בזה פסול של שלא כסדרן, וי"א שאם יש הרבה אותיות כאלה בכמה דפים יש לחוש למנומר. ואם עשה כך באזכרה אין לו תקנה להעבירו, משום דהוי כמוחק את השם. ואם זרק שאר מיני צבעונים על הדין פסול, וי"א דלא מהני שיחפה מלמעלה בדיו וצ"ע.

אות שנדבקה בחברתה

צריך שכל אות תהיה מוקפת גויל, ועל כן יזהר שלא תדבק אות בחברתה, ואפי' האות האחרונה בשורה, ואפי' קוצו של יו"ד צריך להיות מוקף גויל.

ואם כתב אות גדולה ונדבקה לחברתה בסופה, י"א שכשר ויש פוסלים, ויש להחמיר בזה ולגרר, ומהני התיקון ואין בזה חסרון שלא כסדרן כיון שהיה כאן צורת אות.

ואם תג דבוק לתג אחר באותה האות פסול, ומהני בזה גריה, ואם נוגע בתג מאות אחרת יש בזה מחלוקת, ולכתחילה צריך לגרו. וי"א דלא מהני שיחפה מלמעלה בדיו וצ"ע.

מדיני האותיות – יכתוב כתיבה תמה שלא יחסר אפי' קוצו של יו"ד, (וכ"ש אם חסר רגלו הימנית של היו"ד). ויעשה התגים כראוי באותיות שעטנ"ז ג"ץ, ובדיעבד אם לא תייג כשר לרוב הפוסקים. ויכתוב כתיבה גסה שלא יהיו נמוחקים מהר. ומצוה ליפותם מבפנים ומבחוץ.

הנחת תפילין בחול המועד – לשיטת השו"ע אין להניח תפילין בחול המועד, ולשיטת הרמ"א חוה"מ חייב בתפילין וכן נוהגים, ולענין הברכה הרמ"א כתב שלא יברך בקול רם, והאחרונים הסכימו לדברי הט"ז שטוב יותר להניחם בלא ברכה, ויחשוב בדעתו שאם הוא מחויב מניחם לשם מצוה, ואם אינו מחויב אינו מניחם לשם מצוה (ובזה יוצא ידי כל השיטות ואינו עובר לא על כל תוסיף וגם אינו זלזול).

חליצת התפילין בחוה"מ לפני הלל, ויש שחולצים אחרי קדושה ויזהרו לכוון לשמוע חזרת הש"ץ.

אין להניח תפילין דר"ת בחול המועד. אין נכון שבבית הכנסת מקצת יניחו ומקצת לא יניחו משום לא תתגודדו.

מי שאינו מניח ונמצא במקום שמניחים יניח בלא ברכה.

ציבור שנהגו להניח בחוה"מ אין לשנות המנהג.

סימן ל"ב:

ד' פרשיות התפילין

מצות תפילין שיכתוב ד' פרשיות, והם – קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע.

כסדרן – צריך לכתוב ד' פרשיות אלו לפי הסדר הנזכר, בין בשל יד בין בשל ראש, וסדר הכתיבה הזה הוא גם לר"ת, ואם שינה פסול אפי' השאיר נייר חלק וכתבה אח"כ במקומה. ואפי' חיסר אות אחת והמשיך לכתוב, אינו יכול להשלימה אח"כ, דלא הוי כסדרן. ומ"מ בהקדים פרשה מאוחרת לא נפסלה הפרשה עצמה, ויכול לצרפה לפרשה הקודמת שנכתבה עבור תפילין אחרים, אם יודע בודאי שנכתבו קודם (וספק לחומר). וכן אם נפסלה פרשה אחת נתבטלו הפרשיות שלאחריה, אך יכול לצרף הפרשה המאוחרת כנ"ל.

לכתחילה יכתוב של יד ואח"כ של ראש, וכן נוהגים, וי"א שיקדים כתיבת של ראש, ודין זה אינו מעכב בדיעבד. ולכתחילה יכתוב של יד ושל ראש ברציפות, ולא יפסיק ביניהם בשום דיבור.

בשל יד כותב כולם בקלף אחד, ויחלקם לד' עמודים, ובשל ראש כותב בד' קלפים, ובדיעבד אינו מעכב.

עיבוד לשמה - יעבד את הקלף לשמה ובלא זה פסול, ואם אין לו תפילין אחרות יניחם בלא ברכה (ובס"ת יכול לברך). שיטת הפמ"ג שדין לשמה הוא מדרבנן, וספיקו לקולא, אך מרעק"א ועוד פוסקים משמע שהוא מדאורייתא, ויש להקל בדיעבד. וטוב להוציא בשפתיו בתחילת העיבוד (כששם העורות בתוך הסיד) וזה מועיל לכל המשך העיבוד אפי' כמה ימים, ובדיעבד מהני במחשבה. ואם רק סוף העיבוד היה לשמה נחלקו בזה האחרונים, ובדיעבד אין להחמיר. אמנם דווקא כשחשב לשמה בסוף העיבוד, אבל בעת תיקון הקלף וכדו' ודאי אינו מועיל.

צריך לעבד **לשם תפילין**, או לשם ס"ת דקדושותו חמורה, (ומותר לעשותו תפילין, אך לדבר חולין אסור להשתמש בו, אא"כ התנה בתחילת העיבוד שיוכל לשנותו לכל דבר, וכן ראוי להתנות, אבל באופן שאמר שעושה לשם סת"ם או לדבר רשות י"א דלא חשיב לשמה), אבל אם עיבדו לשם מזוזה פסול לתפילין, ואינו כשר אלא למזוזה. ואם עיבדו לתפילין כשר אף למזוזה ופסול לס"ת, ואם עיבדו לרצועות לא יעשה ממנו פרשיות, ואפי' לבתים יתכן דפסול.

עיבוד ע"י אינו יהודי - שיטת הרמב"ם דפסול דאדעתא דנפשיה קעביד. ושיטת הרא"ש שאם מסייע לאינו יהודי בעיבוד הקלף כשר, ואפי' לא סייעו אלא בסוף העיבוד, ואפי' הסיוע היה ביחד עם העכו"ם, (ובדיעבד מהני להרא"ש אפי' לא סייעו כלל כיון שאדעתא דישאל המצווהו קעביד). וכתב הרמ"א שנוהגים להכשיר כשהישראל סייע לאינו יהודי, ועל כן יתן הישראל את העורות לשמה ויאמר לנכרי שישמשיך את העיבוד לשמה, ויותר א"צ לסייעו. ואם הישראל נתן את העורות לשמה ולא אמר לעכו"ם כלום הפמ"ג מסתפק, ויש מקילים בזה. ואם הישראל מסייע בסוף העיבוד ולא אמר לעכו"ם כלום ודאי לא מהני, ואם הישראל גמר בלא סיוע העכו"ם יש מכשירים, ואין למחות ביד המקילים בזה.

חשש זיוף העכו"ם - מסמך הקלף ע"י נקבים במרצע בצורת אותיות, ואף שיכול העכו"ם לזייף ע"י שיניח עור אחר ע"י הנקבים ויעשה חור דומה, אין חוששים לזה, מפני שהעכו"ם חושש שיכיר הישראל בזיוף בטביעות עין או שיראה שהחור יותר חדש. והמ"א כתב שיעשה סימן בכתבה במקום שאין דרך לעבד, ובדיעבד יש להקל כהשו"ע. ויש לזהר שלא יניח העכו"ם המעבד טלאי בנקבים שנמצאים בקלף, מעור שלא עובד לשמה, וקשה להבחין בזה אם לא נגד השמש.

עור שלא עיבדו לשמו עיין יו"ד רע"א איך יכול לתקנו. יהיה הקלף מעור בהמה חיה ועוף הטהורים, עוף משובח, ואחריו חיה ואחריו בהמה, ושליל יותר טוב. וכשר אפי'

כתיבה בימין - צריך לכתוב בימינו ואפי' שולט בשני ידיו, (וגם כשבא לתקן יתקן בימין, אבל להפריד אותיות כשר בשמאל), ואם הוא שולט בימין וכתב בשמאל פסול, ואיטר כותב בשמאלו, ואם כתב בימינו פסול (ואם אינו מוצא אחרים יניחם בלא ברכה). וסופר שכותב בימין וכל מלאכתו בשמאל או להיפך, לכתחילה אין לקבלו לסופר, ובדיעבד כשר. ואם כתב בפה או ברגל פסול.

שרטוט

לשיטת השו"ע א"צ לשרטט אלא שורה עליונה, ואם לא שרטט כלל לר"ת פסול אבל להלכה כשר, ואם אינו יודע לישר השיטה ישרטט לכתחילה כל השורות, ובדיעבד אפי' כתב השורות עקומות אין לפסול התפילין. ואם רוצה לשרטט הרשות בידו. ולא ישרטט בעופרת או בדיו וסיקרא וכדו' ואפי' בין השיטין, מפני שמקום השרטוט נשאר צבוע, ובדיעבד כשר, (וי"א שאם שרטט בשחור ועי"ז אות נוגעת בחברתה פסול).

לשיטת הרמ"א אפי' יודע לכתוב בלא שרטוט צריך לשרטט למעלה ולמטה ומן הצדדים, וכן נוהגים. ואם שרטט כל השורות ילה"ס אם צריך לשרטט מן הצדדים ובדיעבד אין להחמיר.

שרטוט של תפילין א"צ להיות לשמה.

בספר ברוך שאמר כתב שטוב לשרטט השיטין לצד הבשר, ולמעלה ולמטה ובצדדים לצד השער.

דיני הקלף ועיבודו

העור בשעת עיבודו חולקים אותו לשתיים, החלק שבצד השיער נקרא קלף, והפנימי נקרא דוכוסטוס. וקלפים שלנו אין חולקים אותם ויש להם דין קלף, ואין מגררים קליפתו העליונה אלא כדי לתקנו ולהחליקו, (ואם גירר יותר החכ"א פוסל והחת"ס מכשיר). ומצד הבשר גוררים הרבה עד שלא נשאר אלא הקלף, ובדיעבד אם לא גירר כל כך יש מחמירים ויש מקילים, ואף שהמיקל יש לו על מי לסמוך, על הסופרים לזהר בזה שלא ישאר שום קרום וקליפה דקה אפי' כחוט השערה.

התפילין נכתבות על הקלף ולא על הדוכוסטוס או הגויל, ובצד הבשר, ואם שינה פסול, וסימנו שבאותו צד הקלף מתכווץ כשמלחלים אותו, ומ"מ אין לפסול תפילין ישנים ע"י סימן זה.

עיבוד הקלף - צריך לעבד את הקלף בעפצים או בסיד, ואם לא עיבד פסול, ויניח העור בסיד עד שיפול השיער מאיליו ולא ע"י גרירה, ואם הוציאו קודם לכן פסול, ויש שמכשיר באופן ששהה ד' ימים בסיד.

קטנה. וכתב הרמ"א שהלכה כדבריהם, וכתב המ"ב דמשמע שפסק הלכה כוותיהו ואינו רק חומרא מספק, ויש להזהיר לסופרים שנכשלים בזה. ובתפילין ומזוזות דבעינן כסדרן לא מועיל בזה תיקון כיון שאין כאן צורת אות, ומ"מ נראה שאפשר להקל ע"י תיקון.

ניקבה רגלה הימנית של ה' או שנמחק ונתמעט אורכו (וה"ה לד' ל' פ' צ' ק' ר' ת' ח' ח') בשתי הרגליים) אם נשאר מהירך הימני מהנקב ולמעלה כמלוא אות קטנה והיינו ' עם הקוץ התחתון שלה כשר, ומשערים בכתב בינוני, ואפי' כתב גדול, ואם כתב קטן כשר בכמלוא אות קטנה בכתב שכתב וא"צ להראותו לתינוק, ואפי' כתב מתחילה כך כשר. אבל אין מצרפים מה שמתחת הנקב אפי' אין הנקב ניכר להדיא. ואם נפסק עובי הרגל ונשאר אפי' שריטה דקה כשר, דאין שיעור לעובי האותיות, וצ"ע.

נפסקה אחת מהאותיות הפשוטות (כגון ו', ז', רגל הנ' או כ' או ד' שגגו קצר, ובז' שנשאר כמלוא אות קטנה מסתפק הפמ"ג) מחמת נקב לאחר הכתיבה, או שחסר דיו באותו מקום אפי' בתחילת הכתיבה, או שכתבו הסופר כך ונסתפק אם יש בו כשיעור בזה מהני **קריאת תינוק**, שאם תינוק שאינו חכם שמבין הענין וידע לזהות את האות מתוך הענין, אבל יודע לקרוא האותיות (אע"פ שאינו בקי בצורת האותיות), אם יודע לקרותו כשר אפי' ניכר ההפסק, ואם לאו פסול. וא"צ לכסות לתינוק את שאר האותיות (אבל המ"א כתב שיכסה את שאר הפרשה חוץ מתובה זו ושלפניה ואחריה). ואם נשאר דיו מתחת לנקב לא מועיל קריאת תינוק כי הוא יצרף את מה שלמטה, וצריך לכסות את הדיו שלמטה. אלא שאם נשאר למטה והתינוק קורא עי"ז כשר ע"י תיקון אף בתפילין ומזוזות דבעי כסדרן, אא"כ ניכר להדיא ההפסק בין ב' החלקים. ואם נשאר כמלוא או קטנה דידיהו וניכר שהיא ו' או נ' כשר וא"צ להראותו לתינוק.

אם חסר בצורת האות כגון א' שאין הי' שלה נוגעת בה, או פ' שאין הנקודה נוגעת בגג, או אותיות שאינם פשוטות שיש הפסק באמצעם וכדו', פסול אע"פ שהתינוק קוראו כהלכתו, שאין קריאת התינוק מועילה אלא כשחסר משיעור האות ודומה האות במקצת לאות אחרת, ומ"מ מועילה בזה קריאת התינוק להכשירו ע"י תיקון.

אינו מוקף גויל - אם היה נקב כבר בשעת הכתיבה, או שרגל הכ' מגיעה לסוף הקלף ואינו מוקף גויל, וכ"ש אם גגי האותיות ואמצען אינם מוקפים גויל, פסול, דבעינן מוקף גויל בשעת הכתיבה, ואפי' יש שיעור כדי לגרר פסול, ואם רוצה לתקן יגרר קצת שיהיה מוקף

מנבלה (ואפי' נחורה ועקורה) וטריפה, אבל מטמאים פסול (ולא יכתוב בהם גם שאר ספרים שאינם תנ"ך, ואם כתובים ברמז מותר), ועור דג נמי פסול.

נקבים בקלף - אם יש בקלף נקבים, אם הנקב קטן ונסתם הנקב ע"י הדיו, אפי' אם כשמסתכלים כנגד השמש רואים נקב כשר. ואם ע"י הנקב נראית האות חלוקה לשתיים פסול, ואפי' אם הנקב באמצע עובי האות פסול אע"פ שעד מקום הנקב יש צורת אות, אא"כ ניקב לאחר הכתיבה, דאז כשר אם יש עד הנקב צורת אות, והיכא שנעשה נקב באמצע האות לאחר הכתיבה צ"ע.

עובי קלף כל פרשה - הסופרים הזרזים עושים ג' מיני קלפים, העבה יותר לפרשת שמע שהיא קטנה, והדק ממנו לפרשת והיה כי יביאך שהיא יותר גדולה, ולפרשת קדש ווהיה אם שמוע שהם ארוכות עושים קלף דק מאד, ובזה יתמלאו בתי התפילין בשוה, וזהו נוי לתפילין. ויש שעושים בעובי אחד ומשאירים בקצרים גליון ריק.

דיני הכתיבה

מוקף גויל - כל אות צריך שתהיה מוקפת מכל צדדיה גויל, ואם אינה מוקפת גויל פסול, ואם היה מוקף גויל בשעת כתיבה וניקב או נקרע אח"כ כשר.

שיטת רוב הפוסקים שא"צ שיהיו האותיות מוקפות גויל בתוכם (והיינו באותיות שיש להם ג' דפנות, אבל בב' דפנות לא מיקרי תוך), ואפי' אם בשעת כתיבה אין גויל בתוכם כשר, ומ"מ לכתחילה אין לכתוב באופן זה, ואם ניקב כל החלל ואפי' ניקב גם חלק מעובי האות ונשאר מעט מבחוץ כשר. והירושלמי מחמיר שצריך מוקף גויל בתוך האותיות בכל הצדדים בשעת כתיבה כמו מחוץ לאותיות, ודע הט"ז והפמ"ג להחמיר כהירושלמי, (וכתב הט"ז שלהירושלמי אם ניקב מקצתו בפנים כשר, אבל מהפמ"ג והדרך החיים מבוואר דפסול, וכן משמע בירושלמי). ובמקום דחק אם אין סופר שידע לקלוף סמוך לנקב ולעשותו מוקף גויל, אפשר לסמוך על הפוסקים שמכשירים אפי' ניקב כל תוכו.

נתחסרה חלק מהאות

ניקבה רגלה השמאלית של ה' או שנמחקה מקצתה (והיה מוקף גויל בשעת כתיבה) להרא"ש כשר אפי' לא נשאר אלא כל שהוא, דס"ל שאין לה שיעור ואפי' כתב מתחילה רגל קצרה כשר, (ובשאר אותיות מודה הרא"ש שדין הרגל השמאלית כמו הימנית). ושאר פוסקים מצריכים שישאר ברגל הפנימית כמלוא אות

תמצית משנה ברורה

דבק יזהר שלא ימחוק שמות, אלא יניח נייר בלא דבק או שעוה על כל שם, ואח"כ ידביק).

ואם טעה וכתב ד' במקום ר' אפי' אחרי שגמר כתיבת הר' או ב' במקום כ' אין לו תקנה שייגרר את הטעות, דהוי חק תוכות, אבל יכול להוסיף דיו ולעשותו עגול. וכן אם כתב ר' במקום ד' וכ' במקום ב' אין לו תקנה לגרר חלק מעובי האות ולעשותם ד' וב', אבל יכול להוסיף דיו ולעשותם ד' וב'. וכן אם כתב נ' במקום ז' אינו מועיל גרירה וצריך למוחקו. ואם כתב ה' במקום ד' אינו מועיל לגרור הרגל של הה', אלא יגרור גם מגג הד' עד שיהיה כמו ו', או שיגרור מצדה עד שלא יהיה עליו צורת ד', ואח"כ יתקננו.

כללא דמילתא לענין חק תוכות גרירה אינה מועילה, אבל תוספת כתיבה מועילה. ולענין כסדרן היכא שמועילה גרירה הוי כסדרן, אבל תוספת כתיבה פסול, אח"כ עדיין לא כתב האותיות שאח"כ.

אותיות שנתקלקלה צורתם או שנדבקו

מ' פתוחה שנדבק הפתיחה ונעשית סתומה פסולה, (דאותיות מנצפ"ך כותב הראשונות בתחילת התיבה או באמצע, והסופיות בסוף התיבה, ואם שינה פסול) ואפי' לא נדבק רק כחוט השערה, ואינו מועיל לגרור הסתימה, אלא יגרור כל החרטום שתשאר הנ' הכפופה, ואז יכתוב מה שגרר, (וכן בכל אות המורכבת משתי כתיבות א"צ לגרור אלא אחת, אבל אות שנעשית בכתיבה אחת צריך לגרור הכל). ואם נסתמה המ' באמצע הכתיבה הט"ז מיקל בזה, ונראה שלהרד"ך יש להחמיר. ואם נכתב בכשרות ונדבק אח"כ יכול לגרור מהנ' הכפופה, וצ"ע אם מועיל בכה"ג גרירת חצי חרטום.

וכן שאר אותיות שנתקלקל צורתם בשעת הכתיבה או אח"כ, כגון ד' שנעשית ך, אינו מועיל לתקנם ע"י גרירה, אלא ימחק רגלו שלא תהיה צורתו עליו ואח"כ יתקן, או שימשיך גג האות באופן שיהיה ניכר שזה ד'. ואם עשה הך' למעלה כמו ד' שהיא פסולה לרוב הפוסקים אינו מועיל לעשותה עגולה ע"י גרירה, אלא ע"י שיוסיף דיו, ואין בזה חסרון של שלא כסדרן. ושני ז' שנעשו ח' אין מועיל לגרור הגג בלא לבטלם מצורת ז'. וכל זה מועיל בתפילין ומזוזות רק אם לא המשיך לכתוב עדיין.

ר' שכתבה ד' או ו' שכתבו ר' או ך שהגג רחב ונראה ד' וכל כהאי גוונא שנעשה בכתיבה אחת, יש להחמיר שאינו מספיק לגרור הירך או הגג, אלא צריך לגרור שניהם. ואם כתב ר' ואח"כ הוסיף בו ועשאו ד' יכול לגרור רק את הגג, או את הירך עם התג, ויחזור ויכתבנו ר'.

גויל, אבל אינו מועיל להדביק מטלית. ואם ספק מתי ניקב כשר, דמסתמא אם היה בשעת כתיבה היה הסופר רואהו, אח"כ הוא נקב קטן מאד. ואם יש הפסק באמצע האות בלא נקב או קריעה כשר אם יש עד שם צורת אות אע"פ שהיה בשעת כתיבה. ואם מגיע הנקב עד האות הסמוכה כשר והדרך החיים מחמיר בזה וצ"ע למעשה, אכן אם מצטרפת עוד קולא כגון שהאות גדולה שאף בלא מקום הנקב והקפת גויל יש בה כשיעור, כשר, ויותר טוב לגרר שיהיה מוקף גויל, ויהיה כשר בכה"ג אף בתפילין ומזוזות דבעי כסדרן. אם האותיות נוגעות זו בזו אפי' לאחר הכתיבה פסול.

מתי לא מהני גרירה משום חק תוכות

אם נפלה טיפת דיו או צבע אחר על האות, או אפי' לא נוגעת בגוף האות, או שנפלה על האות עצמה ונתפשט לחוץ, אם עי"ז נראית כאות אחרת, או שאין ניכר שום צורת אות, פסול, ואפי' לא נחסר רק קוצה של י' בין של ימין בין של שמאל. ואין נ"מ אם נעשה בשעת כתיבה או אח"כ. ואינו מועיל לגרר מה שנפל דהוי חק תוכות. ואף אם יעביר קולמוס על האות לאחר הגרירה פסול. ואף אם הטיפה לחה והאות יבשה פסול. ותקנתו שייגרור קצת מהאות עצמה עד שלא יהא בה צורת אות ואח"כ יתקננו, ויהיה כשר אף בתפילין ומזוזות אם עדיין לא המשיך לכתוב.

אבל אם נפל דיו ועדיין ניכרת צורת האות יכול לגרור ואין בזה משום חק תוכות, ומועיל אף בתפילין ומזוזות, ומועיל אף בלא תיקון אך לכתחילה עדיף שיתקן ואף שהפמ"ג מחמיר בזה רוב הפוסקים מקילים, ויכול להעביר קולמוס על הדיו שנפל ויעיל ממי"נ. ואם נפלה הטיפה מבחוץ והיא צמודה לאות ועדיין ניכרת צורת האות יגרר את הדיו שנפל כדי שתהיה האות מוקפת גויל.

ואם נפל הדיו באמצע כתיבת האות והמשיך לכתוב באופן שאין לה צורת אות וגרר ונעשית בצורת האות פסולה, אך אם גירר הטיפה ואח"כ המשיך לכתוב האות להרד"ך פסול והשו"ע והרמ"א מכשירים, והאחרונים כתבו להחמיר, אח"כ משתמש בדיו שנפל לעשות ממנה את שאר האות.

אם נטפה שעוה על האות אע"פ שהאות מכוסה ואינה ניכרת יכול לגרר את השעוה וכשר. ואם השעוה היא על אותיות משמות שאסור למוחקם אסור לגרר שמא ימחוק, אלא יחמם את הקלף ועי"ז תוסר השעוה. ואם נפלה השעוה בשבת אם האות שמתחתיה נראית כשר, ואם אין האות נראית אם נמצא בין גברא לגברא יוציא ס"ת אחר, ואם הוא באמצע הקריאה יקרא המכוסה בעל פה וימשיך קריאתו עד סוף הקרואים כיון שכבר קרא מה שמכוסה. (אומן המתקן ספרים ע"י

תמצית משנה ברורה

אבל שיטת הבה"ל שאין זו כוונת המ"א ודי במחיקת ה' כמו בנגע רגל התחנות, ולכתחילה נכון להחמיר כהפמ"ג אבל בדיעבד א"צ להחמיר. וכתב רעק"א שצריך לגרור גם את הקו העקום דחשיב נעשה בפסול כיון שדבוק אליו ה', וצ"ע בזה, ואם כתב הקו העקום לפני ה' ודאי שא"צ לגרור.

ש' צ' ע' פ' שנגע ה' שלהם בגוף האות ונעשה קו ישר צריך לגרור כל מה שנעשה בפסול ולא מספיק לגרור ולהפריד ה' מגוף האות. וכן אם הרגל השמאלית של הת' נעשתה ישרה. והלבושי שרד נשאר בצ"ע למה לא מועיל להאריך את ה' (אם לא כתב התיבות שאח"כ).

כוונה לשמה בכתובה

בתחילת כתיבת פרשיות התפילין יאמר בפיו "אני כותב לשם קדושת תפילין". אבל מחשבה לא מועילה אפי' בדיעבד. ואם אמר כך בתחילת הכתיבה מהני לכל הפרשיות אפי' הפסיק ביניהם, ומ"מ טוב לומר בתחילת כל פרשה.

אם אחר התחיל לכתוב והוא ממשיך, צריך לומר גם הוא בתחילת כתיבתו.

אם כתב אפי' אות אחת שלא לשמה פסול, ולא מועיל להעביר קולמוס לשמה על האות.

גם תיקון אותיות שנפרדו לב' חלקים צריך שיהיה לשמה.

בכל פעם שכותב אזכרה צריך לומר שכותב לשם קדושת השם, וזה מועיל גם אם כותב ב' אזכרות יחד. וי"א שנכון שיאמר בתחילת הכתיבה שגם כל האזכרות יהיו לשם קדושת ד', שמא ישכת. וכתב הרמ"א שיי"א שלאזכרות מהני לשמה במחשבה, כיון שהזכיר בפיו בתחילה שכותב לשם קדושה, ויש להקל בדיעבד. אבל לכתחילה צ"ל בפיו בכל פעם, אע"פ שאמר בתחילת הכתיבה שכל האזכרות יהיו לשם קדושת השם.

מנמנם לא יכתוב, מפני שאינו כותב בכוונה.

סעיף כ' יובא להלן בענין חסרות ויתרות.

הזהירות הנצרכת בכתבת התפילין

מי ראוי להיות סופר - צריך שיהא הסופר (והמתעסק בתיקון התפילין) ירא שמים וחרד לדבר ד'. ואין להניח נערים מתלמידים לכתוב פרשיות ולמוכרם, כי כוונת הנערים ליפות הכתב ולא לשם מצוה, וצריך כוונה לקדושת תפילין ולא לשם בעל התפילין, ועונש המוכר פרשיות אלו מרובה. ועל כן יש למנות כותבי תפילין ראויים כמו שנזהרים בשוחטים ובדוקים.

ך' שעשה הגג רחב ונראה ר' כתב המ"א שיאריך את הרגל שתהיה פי שניים מהגג, ואם אין מקום לעשות כך אינו מועיל למחוק את המיותר דהוי חק תוכות, אלא צריך למחוק כל הגג, ומותר לעשות כך אף במילת אלוך, אך יזהר שלא ימחק הרגל. ושיטת הבה"ל שצריך לגרור כולו ורק במילת אלוך יש להקל למחוק רק הגג אם אינו יכול להאריך הרגל.

ב' אותיות שנדבוקו ואפי' כל שהוא ולא נשתנית האות מצורתה פסול, ויכול לגרור ולהפרידם, ולא מיקרי חק תוכות כיון שהאות עצמה נכתבה כתיקונה, ודווקא כשלא נשתנתה האות מצורתה, אבל אם נשתנתה ואין התינוק יכול לקרותה או שיקראנה כאות אחרת לא מועיל לגרור רק הדיבוק. ואם כל אורך האות דבוקה לחברתה נחלקו האחרונים אם מועיל לגרור הדביקות. וכתב השו"ע שבין נדבוקו קודם שגמר לכתוב האות ובין לאחר שגמר לכתוב האות מועיל לגרור הדביקות, אך י"א שאם נדבוקו קודם גמר כתיבת האות אין להקל אלא בתפילין ומזוזות שהמשיך לכתוב דפסול משום שלא כסדרן, אבל בס"ת או כשלא המשיך לכתוב לא מספיק לגרור הדביקות. ואם נתפשטו האותיות מכח לחות הדיו ונראין כדבוקין אך באמת אין האותיות נוגעות כשר.

אם האות מגיעה לקצה הקלף (ואינו מוקף גויל) מועיל לגרור קצת, ואין בזה משום שלא כסדרן, ומותר לעשות כך אף באותיות השם.

ק' או ה' שנגעו הרגלים בגג אם יש הפסק כחוט השערה כשר, אך אם יש חיבור אפי' כחוט השערה ואפי' התינוק קוראו כתיקונו צריך לגרור הרגל, ולא מועיל לגרור הדביקות דהוי חק תוכות, אך א"צ לגרור כל האות. אך אם נעשה הדיבוק לאחר הכתיבה יש להקל בק' שיבטלנו מצורת אות או שיגרור קצת מהגג שעי"ז יהיה הרגל מחוץ לגג וימשיך הגג למעלה מהרגל, ומועיל אם אין בזה משום שלא כסדרן. ואם נוגעים הרגלים בגג אך התינוק קוראו ה' או ק' א"צ להוציא ס"ת אחרת (דיש מכשירים בזה, וגם יש לצרף דעת הרמב"ם שמתיר לקרוא בס"ת פסולה). ומש"כ הגר"א להקל אינו אלא בנוגע כחוט השערה אבל נראית ה', אבל לא בדיבוק עב שנראית ח', וכ"כ עוד פוסקים, אך אין להקל בזה נגד דעת השו"ע שמחמיר אפי' בלא נשתנתה צורת האות, ובמקום הדחק צ"ע.

אם רגל הא' נוגעת כולה בגג, או שהי' העליון שבא' נוגעת כולה בגג שתחתיה (דאם אינה נוגעת כולה ונשאר הפרש מעט א"צ שום תיקון), פסולה, ואינו מועיל גרירה דהוי חק תוכות, אלא יגרור כל הרגל או כל ה' העליון. ואם נפלה טיפת דיו אחר הכתיבה א"צ למחוק כל הרגל ודי לבטלה מצורת אות. ויש מחמירים בנדבוק י' העליון בעת הכתיבה לגרור כל הא' כיון שהי' הוא תחילת כתיבת הא', אך בדיעבד צ"ע אם יש להחמיר בזה. ואם נגע עוקץ ה' לגוף הא' כשר ע"י גרירה וא"צ למחוק כל ה'. וכתב הפמ"ג דדעת המ"א שאם נגע י' העליון בגוף הא' ואח"כ השלים את כל האות, אין די בגרירת ה' אלא צריך לגרור כל הא',

מילים פסול. (אם בכתבת האותיות נכנס רגל אות אחת מתחת האות הבאה באותה תיבה כשר, אך אין לעשות כך לכתחילה). ואם כתב תיבה מיותרת יגרור כל התיבה, וימשוך אות מהתיבה שלפניה (אף אם עי"ז לא יהיה רגל הה' או הק' בסוף האות), או שישאיר חלק דכשר אם אין במקום החלק כדי כתיבת ט' אותיות. וכתב הפמ"ג שבתיבה כפולה טוב למחוק השניה, אא"כ רק כשמוחק הראשונה יכול להאריך האות ועי"ז לא יהיה רווח אפי' של ג' אותיות, דאז ימחוק הראשונה כדי לחוש לשיטת ר"ת ששיעור ההפסקה בין ב' פרשיות הוא ג' אותיות. ומעשה באחד שכתב פעמיים "השמרו" ומחק ו' ראשונה והשמר שני, ומשך הר' עד ה' השניה, וכן צריך לעשות לשיטת הפמ"ג. ואם כתב תיבה שאינה מענין תפילין כלל י"א שאפשר להשתמש באות ממנה לתפילין, וצ"ע שהרי אף אם נכתבה לשמה הרי אינה מענין תפילין כלל, וצ"ע.

אין כדאי למחוק דיו לח אלא ימתין שיתייבש ויגרור, ויכול לכתוב על מקום הגרר או המחוק אפי' אזכרה, ואם נשאר רושם דיו כתב הפמ"ג שיש לחוש אפי' בדיעבד ואפי' בתיבה שאינה אזכרה.

שלא כסדרן בנתקלקלה האות

אות שנתקלקלה ונראה לעין כל שאין צורתה עליה פסול משום שלא כסדרן, אפי' אינה נראית כאות אחרת, ואפי' תינוק קוראה כראוי, ואפי' נתקלקלה לאחר הכתיבה.

כמה אופנים לפסול הנ"ל - נגע רגל הא' או פניה בגג, נגעו רגל הה' או הק' בגג אפי' כחוט השערה, אות שהיתה חלוקה לשניים - כגון צ' שחילק ה' מהנ', או ש' שכתבה ע' וי', או מ' שכתבה כ' ו', או ח' שכתבה ב' זיינין ואין חיבור ביניהם אפי' אם עשה חוטרא ע"ג הזיינין, וכן אם אין להם צורת אות אחרת כגון י' בלא הרגל הימני (אבל בלא השמאלי כשר ע"י תיקון) או א' בלא ה' העליון, בכל אלו אף ע"י תיקון פסול משום שלא כסדרן.

אות שנפסלה וצריך לגרור ממנה כדי לתקנה, אם אחר הגרירה אין צורתה עליה פסול משום שלא כסדרן.

אות שלא נפסדה צורתה לגמרי כגון שיש הפסק דק באמצע וצורתה עליה, או שהי' שעל הא' והש' לא נוגעים בגוף האות, והתינוק קוראו כתיקנו אין בזה משום שלא כסדרן וכשר ע"י תיקון. ומלשון השו"ע משמע דדין זה הוא גם כשהפרדה ניכרת להדיא, דמ"מ כיון שלא אבדה צורתה כשר, וכ"כ רעק"א, אבל הפמ"ג מחמיר בזה, ובשעת הדחק יש להקל דמהני תינוק, ומ"מ אם הפרדה נראית לעין כל מרחוק אין להקל. ואם אין הפרדה נראית

הכתיבה - יכתוב אותיות טובות ושלמות ולא שבורות, ויכתוב במתון ובכונה גדולה, ולא ימהר כדי להרויח ממון. והכותב תפילין כשרים שכרו גדול.

ההגהה - אחר כתיבת כל פרשה יקראנה היטב בכונה ודקדוק פעמיים ושלש, (שאם אות אחת חסרה נפסלו הפרשיות שאחריה משום שלא כסדרן), ויחזור ויקראנה קודם שיכניסה לבית התפילין, כדי שלא תתחלף פרשה בפרשה.

כשמתחיל לכתוב טוב לבדוק את הקולמוס שאין עליו יותר מידי דיו.

כתיבת השם - קודם כתיבת השם יקרא מה שכתב באותה פרשה, כדי שלא יבוא לידי גניזה. וכשמתקרב לכתיבת השם יניח אות אחת ואז יטבול הקולמוס ויכתוב את האות הזו ואח"כ יכתוב השם, ואם לא השאיר אות ימלא אות אחרת או תג ואח"כ יכתוב השם. ואם צריך עוד דיו והוא באמצע כתיבת השם יטבול הקולמוס באותיות לחות, ויש מתירים לטבול אף באותיות השם עצמם, ואם אין האותיות לחות יטבול הקולמוס מחדש, ויחפש אות או תג שצריך תוספת דיו כנ"ל. וכל זה הוא למצוה ואינו מעכב בדיעבד.

חסרות ויתרות

חסרות ויתרות - אם חסרה בתפילין אות אחת ואפי' קוצו של י' התפילין פסולות, ואפי' אין שינוי בקריאת המילה. וכן אם יש אות אחת יתירה פסול, ואם יש אות יתירה בין השיטין או בין המילים ואינה מחוברת לשום מילה יש מכשירים ויש פוסלים. והמניחים תפילין עם חסרות ויתרות ברכתם לבטלה ולא קיימו מצות תפילין, ועונש הסופר מרובה.

אם חסר אות אחת פסול כל מה שכתב אחריה משום שלא כסדרן, ואין תקנה להכשירם. ואם אין שם לאחריה יגרור כל מה שכתב אחריה ויחזור ויכתוב כסדרן. ועיין בה"ל שדן אם צריך לגרור ואח"כ להשלים את החסר, או לא.

אם יתר אות אחת אם היא בתחילת או סוף תיבה כשר ע"י גרירה, אבל אם היא באמצע תיבה לא מועיל לגררה כיון שישאר מקום חלק ויראה כשני תיבות. אא"כ האות שלפניה היא ב' כ' ד' ר' שיכול להאריך, אבל לגרר רגל אותיות אלו כדי למשוך האות ללפניה פסול כיון שביטל צורת האות, ויכול לעבות את האות קצת. וילה"ס אם מועיל להאריך את האות למטה ולא למעלה (כגון בצ'), ואם אחר שהאריך נראה כשתי

סופר שאין הפרשיות שגורות בפיו לא יכתוב בעל פה אלא מתוך הכתב, או מפיו מקריא. ומצוה מן המובחר שגם בשגורה בפיו יכתוב מן הכתב. לכתחילה צריך להוציא כל תיבה בפיו לפני הכתיבה, ולדעת השו"ע דין זה הוא רק כשאחר מקריא לו. מי שאינו יודע לקרוא לא יכתוב.

הנחת מקום חלק בקלף

למעלה יש להניח מקום חלק כדי כתיבת גג הל', (ושיעורו בכתב בינוני ואפי' כותב כתב קטן). ולמטה כדי רגל ר' ון'. ויוסיף לזה עוד משהו כדי שיהיה מוקף גויל. וי"א שלכתחילה יוסיף עוד כדי חצי ציפורן.

בתחילת השורה ובסופה א"צ להשאיר אלא משהו להקפת גויל, ונהגו הסופרים להניח קצת יותר, ויש מחמירים להניח כדי לגלול הפרשה.

בין התיבות יניח כמלוא י', (ובדיעבד אין לפסול בפחות אם לתינוק נראה כשני תיבות).

בין השורות יניח כמלוא שיטה, וי"א שדין זה הוא רק בס"ת, וכן נוהגים.

בין האותיות יניח כחוט השערה, ובדיעבד אין לפסול בפחות אא"כ נראה כשני תיבות.

בין ב' פסוקים לשו"ע יניח יותר מבין ב' תיבות, והמ"א והגר"א הכריעו שא"צ יותר מבין תיבה לתיבה.

יציאת אותיות חוץ לשורה

יהיו השורות שוות משום זה קלי ואנווהו, ולפחות יזהר שלא יצאו יותר מג' אותיות, וב' אותיות מתיבה של ג' אותיות מותר, אבל תיבה מב' אותיות אסור, ואות אחת מותר, והלבוש אסור. ואם התיבה בת ח' אותיות כאן מבואר שאין חילוק, וביו"ד מבואר שמותר אם רוב התיבה בפנים, והש"ך כתב להחמיר, והא"ר כתב שלפחות בתפילין יש להחמיר.

אותיות השם (וכן שאר שמות שאינם נמחקים) צריך שיהיו כולם בתוך השורה ולא יצאו לחוץ. ובדיעבד אם הוא בס"ת ואין שמות בשורות שלמעלה, ימחק אותם ויאריכם להשוותם עם השם, ואם יש שם איזה שם וכן בתפילין ומזוזות כשר בדיעבד, ויש פוסלים אף בדיעבד. ובתפילין ומזוזות אם האות האחרונה היא ב' ד' או ר' לכו"ע יכול למושכם, וכן אם הוא בשורה השניה יכול לכתוב את שאר השורות כמו השורה השניה וכשר. ואותיות הנטפלות לשם אין קפידא שיצאו מחוץ לשורה. ואם יצא מקצת אות כשר. ואם

שמסתכל בה א"צ להראות לתינוק, אבל אם הראה ולא קראו אות אינו יכול לתקן.

אות שהיתה חלוקה לשניים בהפסק דק מאד שאינו ניכר אלא ע"י שמסתכל היטב והתינוק קוראו יפה י"א שפסול ומקורם בפמ"ג, אך הבה"ל האריך להוכיח שמדינא כשר, ובמקום הדחק יש לסמוך להכשיר ע"י תיקון. ואף להפמ"ג עצמו אם רק נגד השמש נראית חלוקה כשר אף בלא תיקון, ומי שרוצה להחמיר די שיתקן אבל חלילה לפסול התפילין.

אם החוטרא של הח' למעלה אינם נוגעים זה בזה ואינו ניכר להדיא, אע"פ שהתינוק קוראו ב' זיינין כשר ע"י תיקון.

אותיות שנדבקו ועדיין צורתם עליהם יכול לגרר הדביקות ואין בזה משום שלא כסדרן.

אותיות של שם שנדבקו - אם נדבקו בזמן הכתיבה מותר להפרידם, בין בדבוקים זה לזה ובין בדבוקים לאותיות אחרות, ויזהר שלא יגע הסכין בנקודה המדבקת עם השם. ואם נדבקו לאחר הכתיבה אסור להפרידם, ואם הוא מסופק מתי נדבקו מותר להפרידם.

אותיות או תיבות שנמחקו קצת - אם כבר בכתבתם לא היה הדיו שחור אלא דומה ללבן שהוכה מראיתו או לאדום, א"א לתקנם דהוי שלא כסדרן. ואם כתבם כתיקונם אלא שנמחקו קצת, אם רישומם ניכר שתינוק יכול לקרותם, מותר לעביר עליהם קולמוס ואין בזה משום שלא כסדרן. אמנם אם ירד כל הדיו ולא נשאר אלא רושם אדמומית פסול משום שלא כסדרן. ועל כן אין להראות לתינוק אלא את מה שלא נקלף ולכסות את מה שנקלף, כדי שלא יצרפו לקריאת האות. ואם נקלף השחרות העליון ונשאר ממשות דיו והוא אדום, דעת הפמ"ג דפסול משום שלא כסדרן, אבל החת"ס סובר שאם האדמומית היא מחמת יושן כשר. ומ"מ טוב להעביר קולמוס, ומותר לעשות כן אף בשמות. אמנם אם נשתנה לאדום ממש, או שנשתנה לאדמומית מיד לאחר הכתיבה פסול, ובשמות אסור להעביר עליהם דיו.

כניסת אות לחלל אות אחרת - יש לזהר שלא תכנס אות אפי' כל שהוא לחלל אות אחרת כגון ל' לאות ה' ח' א' ת' ד' ר' כ', או שרגל הך' תכנס לתוך ט' או ע' וכדו'. ואם נכנס ולא נגע כשר בדיעבד, אם לא שנשתנתה צורת האות ע"ז בקריאת תינוק. ואם נגע באות השניה פסול משום חסרון הקפת גויל.

תמצית משנה ברורה

כהט"ז כיון שהרבה פוסקים ס"ל שאין מצרפים הרווחים, ומ"מ בדואי אין למנוע מהנוהג כהט"ז.

הרמ"א כתב דיש מכשירים בדיעבד אם כולם פתוחות (שאע"פ שבתורה והיה אם שמוע סתומה, מ"מ אינה צמודה לפרשת שמע), **וכן נוהגים**, וביאר הרמ"ב טעמו שאע"פ שאינו אלא דיעבד אין להוציא לעז על הראשונים. וי"א שיותר טוב לעשות כהשו"ע. ואם אין רווח לפני והיה אם שמוע כדי ט' אותיות פסול לכו"ע. בסוף והיה אם שמוע א"צ להניח שום רווח, וכן נוהגים לסיים על הארץ בסוף שיטה תחתונה.

בתפילין של ר"ת להרמ"א יעשה כולם פתוחות, והנוהג כהשו"ע יתחיל קדש ווהיה כי יביאך בראש שיטה, ויניח בסוף קדש כדי ט' אותיות, ובסוף והיה כי יביאך לא יניח חלק או שיניח פחות מכדי ט' אותיות, ואח"כ יכתוב שמע (בקצה הקלף בעמוד הרביעי דהא בעינן כסדרן) ויכתבה בראש השיטה, ואח"כ יכתוב והיה אם שמוע וישייר לפניו ואחריה כדי ט' אותיות, ולהט"ז יעשה כנ"ל וישייר בסוף והיה כי יביאך ובתחילת והיה אם שמוע פחות מט' אותיות קטנות.

בתפילין של ראש א"צ להקפיד בזה, אך נהגו לכתחילה להקפיד גם בזה. ואם התחיל כל פרשה באמצע שיטה כשר, ולהפמ"ג פסול. ואם לא הניח בפרשה הקודמת חלק כדי ט' אותיות יש להקל.

הפמ"ג מסתפק אם הניח מקום ט' אותיות ואכלוה עכברים אם כשר. ובשל ראש יש להקל.

דיני העור של התפילין

איזה עור כשר לתפילין - עור הבתים וכן עור התיתורה והמעברתא צריך להיות מעור בהמה חיה ועוף טהורים, ונבילתם ג"כ כשרה, וקלף ועור שליל כשרים בין לבתים בין לרצועות, אלא שצריך להשחירם. ומה שמניחים בין הבית לתיתורה כתב בספר לשכת הסופר שגם זה צריך להיות מעורות טהורים כנ"ל, אבל הבה"ל כתב דיתכן דדומה לדבק דא"צ שיהיה כשר אלא לכתחילה, וצ"ע. עור הדג להדרכי משה אינו כשר, וצ"ע בזה. אם יש ספק אם עור התים או הרצועות כשר יש להחמיר, דספיקא דאורייתא לחומרא.

עיבוד העור לשמה - צריך שיהיה עור הבתים מעובד לשם הבתים, ואם עבדו לשם הרצועות לא מהני. ואם א"א יכול לקחת עור שאינו מעובד לשמה, כי לשיטת הרמב"ם לא בעי לשמה, ועדיף מלהתבטל לגמרי ממצות תפילין. ונחלקו הפוסקים אם יניחם בברכה. והמ"א כתב דיכול לברך, אמנם לכאו' בעור שאינו מעובד כלל לא יברך, אמנם מהמקור שמביא הגר"א משמע שגם בזה יכול לברך. אמנם לעיקר הדין כתב הבה"ל דצ"ע אם אפשר לסמוך על המ"א ולברך, ואם יש ספק נוסף יש להקל.

עור אחד - יעשה בשל ראש ד' בתים מעור אחד, ושל יד בית אחד מעור אחד. ואם תפר וחבר חתיכות עור

יצא כל השם מחוץ לשורה הבני יונה והגר"א מקילים, ורעק"א מחמיר.

פרשיות התפילין פתוחות או סתומות

שיטת השו"ע שיכתוב כל הפרשיות פתוחות (שיניח אחר הפרשה מקום ט' אותיות, ויתחיל הפרשה הבאה בתחילת השיטה בדף השני), **חוץ מפרשה אחרונה שיעשנה סתומה**, שכן הם כתובות בתורה (ופרשת קדש בתורה היא סתומה, אבל כיון שבתפילין נכתבת ראשונה ממילא היא פתוחה).

אם שינה מפתוחה לסתומה פסול לכו"ע.

אם שינה מסתומה לפתוחה לדעת השו"ע פסול, ועל כן פרשיות קדש ווהיה כי יביאך ושמע מתחילים בראש שיטה, ומשאיירים מקום ט' אותיות בסוף פרשה שלפניה, ואם לא הניח מקום ט' אותיות מבואר בלבד דפסול, וכתב הא"ר שיכול להתחיל בתחילת שיטה שניה, וכתב הבה"ל שיניח ב' שיטות בתחילת הפרשה לצאת ידי דעת הרא"ש. ואם לא התחיל בראש השיטה אפי' אין שם כדי ט' אותיות פסול להרמב"ם אף בדיעבד, ובהניח אות אחת או שתיים צ"ע ולכתחילה יש לזיזוה בזה מאד, ואם השאיר שיעור תיבת אשר (שיש בה שיעור יותר מו' אותיות קטנות) פסול אף בדיעבד. ובסוף שמע אין משאיירים חלק, או משאיירים מקום פחות מט' אותיות אמנם אף אם השאיר מקום ט' אותיות כשר, כיון שוהיה אם שמוע לא מתחיל בראש שיטה, והוי סתומה להרמב"ם, ויהיה כשר אף אם לא שייר מקום ט' אותיות בתחילת והיה אם שמוע, ומתחילים והיה אם שמוע באמצע שיטה העליונה, ומניחים לפניו כדי ט' אותיות (והיינו לכתחילה כדי ג' תיבות אשר וב' רווחים של אות קטנה ביניהם, ובדיעבד כדי ט' אותיות קטנות והיינו י'). ושיעור האותיות הוא לפי גודל הכתב שכותב, ובאופן זה נמצא שג' הפרשות הם סתומות בין להרמב"ם בין להרא"ש, ופרשה אחרונה היא סתומה לדעת הרמב"ם, ואף שלדעת הרא"ש היא פתוחה מ"מ א"א לעשותה סתומה אף להרא"ש, דבס"ת עושים רווח ט' אותיות באמצע שורה, וזה לא שייך בתפילין שמתחיל כל פרשה בעמוד אחר, ונהגו כהרמב"ם שהוא עיקר ההלכה.

והט"ז המציא עצה שיניח בסוף שמע פחות מט' אותיות קטנות, ורווח כזה יניח גם לפני והיה אם שמוע, ובזה נקראת סתומה כיון שאין רווח ט' אותיות במקום אחד, וכן מבואר בכמה אחרונים. ואם שייר רווח ט' אותיות גדולות מכל צד כשר, ויש שנהגו לעשות כך לכתחילה, ונהרא נהרא ופשטיה. והגר"ז כתב דאין לעשות

תמצית משנה ברורה

עור הבתים ידקדק לעשותו שחור וכ"ש שהשין יהיה שחור, וי"א שדין זה מעכב בדיעבד, ובמקום שלא אפשר יש לסמוך על המקילים, כדי שלא להתבטל ממצות תפילין. ושחרות הבתים תהיה מדבר שאין בו ממש, ואם יכולים לפוררו ולהסירו אין להחמיר בדיעבד, אך אם יכולים לקלף את הצבע כנייר פסול.

החריצים שבין בתי התפילין של ראש צריכים להגיע עד התפר, ואם לא הגיע כשר, ובלבד שיהיה החריץ ניכר מבחוץ, אבל אם אינו ניכר אע"פ שבפנים יש ד' בתים פסול, וסימן בעלמא לא נחשב ניכר. והנוהגים לעשות התפילין ע"י דיבוק ד' עורות, להחיי אדם מהני אם שדבם יחד ומשייר למעלה מעט חריץ, ובלבד שהחריץ הוא בבתים ולא בצבע. אך לחת"ס צריך שיהיו מובדלות לגמרי, והמנהג כהח"א, אך לכתחילה יעשה הבתים נפרדים. ומ"מ טוב שידיבק למטה, או שידיבק העורות בין הבתים באמצע ולא בצדדים, אך יזהר שלא יקרע העור שבין הבתים.

גודל הבתים - אין שיעור לאורך ורוחב וגובה הבתים, ומ"מ נכון לעשותם לא פחות מאצבעיים על אצבעיים כולל התיתורא, ולא יותר מד' אצבעות על ד' אצבעות ואם הוא כאצבע על אצבע יש פוסלים אף בדיעבד, ויזהר שלא ללוש פעם אחת תפילין קטנים מאד ופעם אחרת גדולים פי שלשה. ולא יעשה התפילין גדולות מאד שע"ז לא יוכל להניחם במקומם כראוי.

שין של תפילין

הלכה למשה מסיני שיעשה בשל ראש ש' בולטת מעור התפילין.

בצד ימין יעשה ש' של ג' ראשים ובצד שמאל של ד' ראשים, בין באדם רגיל בין באיטר, ואם היפך אינו מעכב. אך אם עשה שניהם של ג' או ד' פסול. וכ"ש אם חיסר ש' אחד.

יעשה השין מקמטי העור שיתפוס את העור וימשכנו, ואם חקק מחוץ לש' י"א דאינו לכתחילה, וי"א שזה מהודר יותר, וכן המנהג. ואם הדביק עור אחר בצורת ש' פסול.

אם נתקלקל הש' ואינו ניכר צריך לתקנו מחדש.

א"צ לעשות הש' מכתב סת"ם אלא דוגמא, ויש נוהגים להדר לעשותה אשורית.

תחתית הש' צריכה להגיע עד מקום התפר, ובדיעבד כשר אם ניכרת צורת הש'. וצריך שגם חודה התחתון של הש' יהיה נראה, ובדיעבד צ"ע.

ה' האמצעי שבש' צריך ליגע בשולי הש', ובש' השמאלית יגעו ב' היודין בשולי הש', (כ"כ הרבה

המ"א והחת"ס מכשירים, אבל בדבוקות החת"ס מחמיר, ודעת הגר"ח צאנזאר שע"י דיבוק כשר וע"י תפירה פסול, ויש שמסתפקים אם דיבוק חיבור והחיי אדם מיקל בין בתפירות בין בדבוקות, וכן המנהג. אמנם לכתחילה ראוי לעשותו מעור אחד. ועור אחד שחתכוהו לרצועות ועדיין מחובר באמצעו, ומדבקים אותו בצדדים, י"א שגם בזה פסול, אך הבה"ל מוכיח שכשר באופן זה. ולדבריו אם נעשה נקב במקום הריבוע נחשב עור אחד, וע"י תיקון ודאי כשר.

ד' הבתים צריך שיהיו פרודים זה מזה ולא מדובקים, ואם הדביקים צ"ע אם כשר, (דאם ע"י הדיבוק נחשב אחד א"כ אין כאן אלא בית אחד), ועל כן גם בעור אחד טוב לא להדביק.

בתי התפילין

ריבוע הבתים - הלכה למשה מסיני שיהיו בתי התפילין מרובעות, בין בשל יד בין בשל ראש, וצריך שיהיו מרובעות בתפרן התפירה המחברת את חלקי התיתורא שתחת הבית (למעלה ולמטה, אך אם אין מרובעות בתפרן למטה צ"ע לגבי דיעבד), וכן הבית צריך להיות מרובע שיהיה ארכו כרחבו, בין מלמעלה בין מלמטה לכל גובהם, וימדוד ארכו ורחבו שיהיו שווים, וכמו כן ימדוד ששני אלכסוניו הם ב' חמישיות יותר מהאורך והרוחב. וגם מקום מושבם צריך שיהיה מרובע, ועל כן יחתוך במעברתא המקום שעוברת בו הרצועה משני הצדדים כדי שיהיה ניכר ריבוע התיתורא.

דין הריבוע מעכב בדיעבד, ואם אין לו אחרים יניחם בלא ברכה, עד שימצא אחרים. וצריך להשגיח מאד על זה, וכן להשגיח שלא יהיו הנקבים של החוט גדולים ועי"ז ימשך החוט ולא יהיו התפירות מרובעות.

בשל ראש יהיה הריבוע ע"י ארבעת הבתים יחד.

הריבוע צריך להיות מהבית עצמו, ולא ע"י דבר אחר שמטיח עליו.

אף שמרובע בתכלית הצמצום הוא כמעט מן הנמנע, מ"מ כל מה שיכול חייב לעשות. ואם עשאו כתיקונו ונפגם כשיעור חגירת ציפורן ואפשר אפ"י מעט יותר לא נפסלו התפילין.

א"צ להקפיד שיהיה גובה הבתים שווה למידת אורכם ורוחבם.

עשאים מרובעות ונתקלקל ריבועם צריך לרבעם, ומ"מ אין לחוש אם לא ראה שנתקלקלו. ואם נתעקם התיתורא ונראה כאינו מרובע יחזור ויתקן. ואם נתקלקל הריבוע במיעוטם ג"כ פסול. ואף אם הבתים גבוהים ובגובהם אינם מרובעות פסול. ואף אם נתקלקל הריבוע בצד הבית ולא בפנינת הבית פסול.

יעשה ד' הבתים שווים בגודלם, ואינו מעכב בדיעבד.

תמצית משנה ברורה

במשיחה או בגיד בין בית לבית. וי"א שגם כשהפרשיות מובדלות יש לשים הבדל בין הבתים, וכן יש לנהוג, ואינו מעכב בדיעבד.

פרשיות של יד – בשל יד כותב כל הפרשיות בקלף אחד, וגוללם וכורכם ומכניסם כמו בשל ראש. ואם כתבם על ד' קלפים והניחם בארבעה בתים או בבית אחד יצא, אבל יכסה את הבתים בעור שיהיה נראה כבית אחד, ויכסה גם את הש' והרמ"א כתב שאם מניח בבית אחד לכתחילה ידביקם בדבק מבהמה טהורה שיהיה הכל כקלף אחד. אם כתב של יד בד' קלפים נחשב כדיעבד, ומותר להניחם לכתחילה, וכן אם נמצאה טעות בפרשה רביעית, מותר לכותבה מחדש בקלף נפרד ולהדביקה.

אם ציפה את הבתים בזהב או בעור שאינו כשר פסולים אע"פ שהש' נראה, אבל אם ציפה את הבתים בעור כשר והש' נראה כשרים, וכ"ש אם צבע התפילין בצבע עב שמצויב את התפילין דכשרים.

תפירת התפילין ע"י גידים

דיני הגידים – תופר התפילין ע"י גידי בהמה וחיה טהורים וגם נבלתם כשרה, וטוב לתפור בגידי שור, ואם אין לו יקח בהמה דקה, אבל מטמאה פסול בדיעבד, ובגיד הנשה צ"ע. ואין לתפור בגידי עוף טהור כי אין ידוע מה נקרא גיד בעוף.

לוקחים הגיד מהעקב שהם לבנים, ואם הם קשים מרכים באבנים עד שיעשו כפשתן, וטווים ושזורים אותם, ונחלקו הפוסקים אם צריך לטוות לשמה.

אין לקנות הגידים מאינו יהודי שמא הם מבהמה טמאה, אמנם אם הנכרי הביאם לשוק למכור מותר לקנות ממנו דבסתמא רוב הגידים מכשרה דכל דפריש מרובא פריש, ואם מוכרים בחנויות אסור דהוי קבוע כמו במוכרים בביתם. אמנם לשיטות הנ"ל שצריכים טוייה לשמה אין לקנות מנכרים גידים טווים.

אם אין גידים מצויים יתפור בחוטים הנעשים מקלף שלא להתבטל ממצות תפילין, וכשיזדמנו גידים יתירם ויתפור בגידים ולא מהני לתפור על התפירה מקלף. וי"א שאין יוצאים בחוטים מקלף, ועל כן לא יברך עליהם.

תפירת הבתים – יתפור ג' תפירות בכל צדדי בתי התפילין, ס"ה י"ב תפירות (כנגד י"ב שבטים, ואינו מעכב), והתפירות יהיו גם מעל התיתורא וגם מתחתיו, באופן שהתפירה תהיה מסובבת משני הצדדים, ולא יתפור בשפת התיתורא, ויתפור את עור הבתים יחד עם התיתורא (והברוך שאמר פסל כמה תפילין מחמת

פוסקים וכן ראוי לעשות, וי"א שבשמאלי ידקדק שלא יגעו ולדבריהם יעשה י' מקו פשוט ולא בתמונת י' ואם עשה קו פשוט והוא נוגע בשוליים פסול). ואם אינם נוגעים למטה פסול, ובש' השמאלית אם שניהם לא נוגעים כשר, ואם אחד נוגע ואחד אינו נוגע פסול. וצריך שיגע הי' בקו שלו, ואם עשה רק קו פשוט י"ל דפסול אפי' רק י' אחד נעשה כן, אמנם בשני הי' האמצעיים שבש' השמאלית יש להקל.

התיתורא והמעברתא – הלכה למשה מסיני לעשות בתחתית התפילין חתיכת עור לכסות פי הבתים, ונראה כעין דף של גשר הנקרא תיתורא. וכן הלכה למשה מסיני שיעשה את התיתורא ארוכה יותר מצד אחד, (ואם נפסקה מותר לתופרה) ושם תעבור הרצועה ועל כן היא נקראת מעברתא, ויחתוך בשני הצדדים בסוף ריבוע התיתורא במקום שמתחילה המעברתא, כדי שיהיה ניכר ריבוע התיתורא.

א"צ שיהיו התיתורא והמעברתא מעור אחד עם הבתים, ומ"מ טוב להדר בזה.

הכנסת הפרשיות לבתים

יגלגל כל פרשה מסופה לתחילתה למצוה ולא לעיכובא.

יכרוך הפרשיות בקלף קטן, או בחתיכת בגד אם אין לו קלף, ואם לא כרכם כשר בדיעבד אם אין לו אחרים, ויש מקפידים שלא לכורכם בקלף בהמה וחיה טמאה (ובגד כשר גם לדעה זו). והלכה למשה מסיני שיכרוך על הפרשה שער בהמה או חיה טהורים (ונהגו בשל עגל וכן כל תיקון תפילין עדיף בעור עגל, ואם לא מצא כורך בשל פרה או שור), ואם לא כרך השער פסול. ונוהגים לכרוך שער ומעליו קלף ומעליו חוזרים וכורכים שער (כי יש מחלוקת מה קודם). וירחץ השיער היטב שיהיה נקי. וצריך שקצת משיער זה יראה חוץ לבתים, י"א שיהיה ליד הבית שמונחת בו פרשת קדש, וי"א ליד והיה אם שמוע, וטוב שיצא מוהיה אם שמוע לכיוון קדש. שיעור שיער היוצא הוא פחות משעורה.

יעמיד הפרשיות זקופות, ואם העמידם מושכבות אין לפסול התפילין, ומ"מ יוציאם ויניחם זקופות. ויעמיד הגליון באופן שהכתב יהיה ישר ולא הפוך, ואם העמיד הפוך יש פוסלים אף בדיעבד. ויניח ראש הפרשה (שהוא סוף הגלילה) לימין, שאם בא לפותחם ולקוראם יהיו מונחים כהלכתם.

אם כתב ד' הפרשיות בקלף אחד ואין רווח ביניהם כדי לחותכם באופן שישאר מוקף גויל, כשר אע"פ שמכניסם שלא בזקיפה, ובלבד שיפסיק בחוט או

תמצית משנה ברורה

פסול. (לשיטת הנ"י אינו תלוי בסמוכים, אלא אם החתך בב' אוירים פסול ובאוויר אחד כשר).

השו"ע כתב שאין מכשירים בהנ"ל אלא אם מושב התפילין (-התיתורא) קיימת, אבל בב"י והרמ"א כתבו שאין מכשירים אלא בנקרע מבפנים בין בית לבית, אבל הצדדים צריכים להיות שלמים, ואם נקרעו פסול אפי' בבית אחד.

נקרעו התפירות

לשיטת הרמב"ם אם התפירות זה אצל זה, או שנקרעו ג' תפירות אפי' אינם סמוכות וכל אחד בצד אחר פסול, ושאר פוסקים מקילים בשני תפירות אפי' סמוכות, ובג' פסול בין בחדשים בין בישינים, ואינו מועיל תיקון.

לשיטת השו"ע דווקא בישינים פסול, אבל בחדשים (שאם אווזים מקצת העור שנקרע ותולים בו התפילין ואינו נקרע) כשרים, אם עור מושב התפילין קיים, ולשיטת הרמ"א גם הבתים צריכים להיות קיימים. והרמ"א כתב ד"א שחדשים פסולים וישינים כשרים, ויש לחוש לשני הסברות.

הבה"ל כתב דלפעמים ע"ז הקרע בתפירות מתקלקל הריבוע, ומהרמב"ם משמע שריבוע התפירות לעיכובא, ואולי הפוסקים סוברים שאינו לעיכובא, וצ"ע.

אם אינו יכול לתפורם מחדש ואין לו אחרים יניחם בין בחדשים בין בישינים, אך בנקרעו ג' תפירות לא יברך עליהם.

רצועות התפילין

עור הרצועות יהיה מעור בהמה חיה ועוף טהורים, ודין זה הוא לעיכובא, והפמ"ג מסתפק אם דין זה הוא מדאורייתא או מדרבנן, ונ"מ בספיקות.

רצועות בין מעור בין מקלף כשרות, וילה"ס אם מותר לעשות רצועות מקלף המעובד לסת"ם.

לשמה - צריך שיהיה העור מעובד לשמו, ודין זה הוא לעיכובא, וספק לקולא. וצריך להשחירם לשמה, ואם לא עיבדם לשמה אינו מועיל מה שישחירם לשמה, וי"א דמועיל.

שחרות הרצועות - הרצועות צריכות להיות שחרות מבחוץ (לצד השיעור שהוא מקום החלק), בין בשל ראש בין של יד, ודין זה הוא לעיכובא, וכתב בספר ברוך שאמר שצריך שיהיו הרצועות שחרות כעורב, עוד כתב שצריך להשחירו ג' פעמים, וכתב הבה"ל שאינו אלא למצוה, אבל לעיכובא כל שחל עליו שם שחור סג, ואפי' אם דומה לכחול כשר. ואם נתיישנו ונתמעך השחרות צריך

זה), וי"א שאסור להדביק לפני התפירה וצ"ע, ויעביר חוט התפירה בין כל בית ובית (אינו מעכב), וי"א שיעשה כל התפירה בחוט אחד (ואם החוט נקרע באמצע התפירה, א"כ הוא חוט חלש, וי"א שצריך להחליפו ולא לקשור לו חוט אחר, ואם אין לו אחרים יכול לקשור חוט אחר, ואם נקרע אחר התפירה עיין בסימן ל"ג).

יכניס הרצועה לתוך המעברתא, ויעשה קשר (לשמה, ולא ע"י קטן, ולא יעשהו עניבה, ולא קשר שיוכל להשמט אנה ואנה), בשל ראש יקשור כמין ד' (ויש שעושים כמו ש' שיש בה שני ד', וטוב יותר לעשות ד'), ובשל יד כמין י', ובזה משלים אותיות ש' י' יחד עם הש' שיש על הבית של ראש, ולכתחילה יעשה אותיות אלו לפי הסדר ש' ד'. אם הותר קשר של י' יש לחזור ולהניחם.

כתב הרמ"א שנוהגים להעביר עור על הבית של יד לרוחב היד ויהיה רחבו כרוחב הבית, והטעם כדי שלא יתנדנד ויפסד, וכתב המ"ב שעכשיו באלו הארצות לא נהגו בזה.

סימן ל"ג:

נקרעו בתי התפילין

של יד - אם נקרע הבית של יד פסול, אף שהתיתורא קיימת.

של ראש - אם נקרעו ג' בתים פסול אפי' בחדשים ואפי' נקרע בכל בית רק דופן אחד. ואם נקרעו שני בתים, אם אינם סמוכים זה לזה כשר בין בחדשים בין בישינים (חדשים היינו שאם מושכים ברצועות הבית מתפשט ונפתח, וסימן זה שייך אם המעברתא היא מעור אחד עם הבתים, ואם אינו נפתח נקרא ישן). ואם ב' הבתים שנקרעו סמוכים זה לזה (אע"פ שאין הקרעים סמוכים), שיטת השו"ע שישינים פסולים כיון שנתקלקלו מחמת יושנו, וחדשים כשרים (אפי' הקרע בשני דפנותיהם, ודלא כהפ"ג שמחמיר בזה), והרמ"א כתב ד"א שישינים כשרים וחדשים פסולים דאגלאי מילתא שהעור מקולקל, ואם נעשה הקרע ע"י סכין נמי יש להחמיר, ומ"מ דבוק מהני כהאי גוונא אפי' לנוהגים לעשות התפילין מעור אחד, והסיק הרמ"א לפסול בין בחדשים בין בישינים. ועל כן אם עושי הבתים חותכים בין הבתים כדי שלא יהיה בולט ומחפים מקום החתך

תמצית משנה ברורה

הנ"ל כשר בלא תפירה ויכול לברך, אך בשל ראש אינו יכול לברך בלי לקשור או לתפור. ומ"מ מחויב להניחם אף אם לא קשר כלל. להלכה אפשר לסמוך על המתירים בשעת הדחק כדי שלא יתבטל ממצות תפילין. ובתוך השיעור יתפור דווקא בגידים, ומחוץ לשיעור יכול אף לקשור או לתפור בחוטים. אבל לא יברך.

שיטת ה"ז שבשל ראש לא יברך עד שתהיה הרצועה שלימה של ימין עד הטבור ושל שמאל עד החזה. אבל הא"ר ועוד אחרונים סוברים שאין הפסול אלא בכדי הקף הראש. ונכון להחמיר כשיטת ה"ז אם יכול להשיג רצועה שלימה, ובשעת הדחק יכול לברך כשיטת החולקים, ובפרט אם נשאר ב' טפחים אחרי הקף הראש.

אם נפסקה המעברתא מותר לתופרה.

להשחירם מחדש (ודבר זה מצוי במקום הידוק הקשר), ומבפנים א"צ להשחירם וכל צבע כשר חוץ מאדום, ואם השחירם רק מבפנים לא מהני. וכתב הפמ"ג שא"צ שיהיה השחור דווקא בצד השיער, ויכול להשחיר בצד השני וללובשו כלפי חוץ, ויש מזה חומרא גדולה שאם הרצועה תהיה מונחת הפוכה והצד השחור למטה לא יצא יד"ח, ויש חולקים על זה. הבה"ל מסתפק אם חייב להשחיר את כל הרצועות, או רק את שיעור הרצועות המחויב.

השחרה לשמה - לשיטת השו"ע טוב שישחיר ישראל ולא אינו יהודי, ובדיעבד כשר בין בבתים בין ברצועות. ושיטת הרמ"א בבתים כשר בדיעבד ע"י אינו יהודי, אבל ברצועות אפי' בדיעבד פסול (וגם עשית הרצועות צריכה להיות לשמה), וכן פסול אם נעשה ע"י ישראל שלא לשמה. ואשה כשרה וקטן ועכו"ם כשר בגדול עומד על גביו ומצוהו לעשות לשמה (ובעשית הבית והש' ותפירת הבית והקשר אם עשאו שלא לשמה פסול, ואין לסמוך בזה על סתמא לשמה אלא בדיעבד, ויש להמנע מלעשותם ע"י אשה או קטן וכד').

סימן ל"ד:

סדר הנחת הפרשיות בבתים

שיטת רש"י והרמב"ם שיניח קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע. וכן המנהג.

שיטת ר"ת שיניח קדש, והיה כי יביאך, והיה אם שמוע, שמע. ודווקא לענין הנחתם, אבל לענין סדר כתיבתם מודה ר"ת לרש"י, ועל כן בשל יד אחר שכתב קדש ווהיה כי יביאך יניח מקום פרשת והיה אם שמוע חלק ויכתוב שמע ואח"כ יחזור ויכתוב והיה אם שמוע. ובשל ראש יכתבם כסדרן, ואח"כ יסדר בבתים והיה אם שמוע לפני שמע.

סדר הנחתם הנ"ל הוא מצד שמאל של המניח לצד ימין, ובאיטר אזלינן בתר שמאל דעלמא.

אם שינה סדר הנחת הפרשיות הנצרך פסול לכו"ע, וכ"ש אם נתן ב' פרשיות בבית אחד. ואם מניח תפילין של ראש על היד ג"כ צריך להקפיד על הסדר, ואם כתב על ד' קלפים והניחם בבית אחד ילה"ס אם בעי דווקא כסדר.

המהדרים לעשות ב' זוגות תפילין

ירא שמים יצא ידי שניהם, ויעשה ב' זוגות תפילין ויניח שניהם.

צורת הנחתם - יניח בשל ראש את של רש"י למטה לצד הפנים ושל ר"ת למעלה, ובשל יד של רש"י לצד הכתף ושל ר"ת לצד היד, ושניהם במקום הראוי

ואם השחירם עכו"ם נחלקו הפוסקים אם מועיל שיחזור ישראל וישחירם, ובבתים יש להקל בזה, וכן כשצבע ישראל בסתמא יש להקל ולצרף השיטה דסתמא לשמה ולחזור ולצבוע, ויש לעיין אם יועיל בזה שיצבע בסקרא או ירוק ולבן ויחזור ויצבע עליו בשחור, והפמ"ג כתב שיהפוך הרצועות וישחירם בצד השני, אם אין לו רצועות אחרים.

נקרעו הרצועות

אם נקרעה הרצועה י"א שמותר לתפור אפי' בתוך השיעור שמקיף את הראש והקיבורת, ויתפור דווקא מהצד הפנימי (שלא תהיה התפירה ניכרת מבחוץ, וכן מהני אם מקום התפירה לצד המעברתא). ודווקא תפירה אבל קשירה פסולה, ודווקא תפירה בגידים אבל בחוטים פסול. ולחבר הרצועה מנייה וביה פסול.

וי"א שאם נקרעה הרצועה של ראש במקום שמקיפה את הראש, או הרצועה של יד בשיעור של הקפת הזרוע לקשור את התפילין ולמתוח הרצועה עד האצבע האמצעית ולכרוך על האצבע ג' כריכות ולקשור, אינו מועיל לא קשירה ולא תפירה. אבל אם נקרעה הרצועה אחרי שיעור זה אין התפירה והקשירה פוסלים. וכתב המחצית השקל שבאופן זה ימתח הרצועה שאינה תפורה עד האצבע, ואח"כ יחזור לכרוך הרצועה על הזרוע, אבל י"א שאין הקפידה אלא על השיעור ולא על הכריכה בפועל, אך לענין הקשירה על האצבע ילה"ס. וכתב הבה"ל שאם תפר בגידים מבפנים בזה ודאי יש להקל. והנה בשל יד אם יש כשיעור

כיוהרא, ואפי' אם מקצת עושים כך, וכ"ש שאם יש שם גדול שאינו נוהג להניחם דמחזי כיוהרא.

כיס התפילין של רש"י ור"ת - לא יניח ב' הזוגות בכיס אחד, ודווקא אם הוזמן הכיס לאחד מהם, אבל אם הזמין הכיס מתחילה לשניהם מותר. ואם עשה עבור אחד וקודם השימוש רוצה להחליפו לשני מותר, וכן מותר להניח שניהם אפי' בלא כיס בתיק הטלית. ואם תמיד מניח התפילין בתוך תיק שמכסה גם את המעברתא והתיתורא אין הכיס אלא תשמיש דתשמיש ואין בו קדושה ומותר להחליפו. ויעשה סימן בכל כיס שלא יחליף הכיסים, ואסור להחליף הרצועות או הפרשיות, ואפי' התנה שיוכל להחליפם כשירצה, וי"א דאם עדיין לא הניחו תפילין אלו כלל מותר וצ"ע ד"ל שאינו מותר אלא להוריד לקדושה קלה, אבל כאן מוציאו לחולין. ואם מוצא רצועה מותר להשתמש בה לשל רש"י (שכך הרוב, והוא עיקר ההלכה), וי"א שאם אין לו אחרת מותר ליטול רצועה משל ר"ת לשל רש"י, אבל לא משל רש"י לר"ת. ותנאי ברצועות מועיל אף להוציאם לחולין, ואולי גם בפרשיות יועיל תנאי להעבירם משל ר"ת לשל רש"י. ועיין בבה"ל שדן אם אומרים שתמא לשמה בעיבוד, אחר שיש בזה מחלוקת.

אם נזדמן לו כיס של ר"ת בתחילה, יעבירו ויניח של רש"י, אבל לכתחילה יזהר שלא יבוא לכך.

בחול המועד אין להניח תפילין דר"ת, ובתשעה באב במנחה יניחם הרוצה.

סימן ל"ה:

מספר השורות בפרשיות התפילין - נהגו על פי קבלת הסופרים איש מפי איש, לכתוב פרשיות של יד ז' שיטין בכל פרשה, ובשל ראש ד' שיטין, ואינו מעכב בדיעבד. ואם יש לו קלף קצר עדיף להמעיט מספר השיטין מאשר לכתוב אותיות דקות מאד, (דמצוי בזה קלקולים, וכן מצוי בזמננו, ושומר נפשו ירחק מפרשיות כאלו, אא"כ יודע מי כתבם).

התחלת ראשי השורות - יש קבלה לסופרים בענין התחלת ראשי השורות, והסופרים היום לא מדקדקים בזה, והמדקדקים לא יאריכו או יקצרו הרבה את האותיות לצורך כך.

לתפילין. ויהיו הרצועות של ר"ת מכוסות ע"י הרצועות של רש"י, ויהיו תפילין של ר"ת קטנים משל רש"י.

סדר הנחתם - יניח ב' התפילין יחד, ויברך ויהדק בבת אחת, כדי שתהיה הנחת שתיהם סמוכה לברכה.

כוונת הנחתם, ואם יש בזה בל תוסיף - יכוון בהנחתם לצאת באותם שהם אליבא דהלכתא, והשאר הם כרצועות בעלמא. שהרי אחד מהם אינו תפילין, וכיון שצריך לכוון למצוה ואם לא כוון לא יצא, ואם כוון בסתמא ג"כ לא יצא להרבה פוסקים, ואינו יכול לכוון באחד כי אינו יודע איזה כשרים, לכן יכוון לצאת באותם העשויים כתקנם, וי"א שאף יש בזה בל תוסיף מדרבנן אם מכוון לצאת בשניהם. (ואם הניח ב' זוגות כשרים עובר בבל תוסיף ולהט"ז אינו עובר, וכן אם עשה של ראש עם ה' בתים מתחילה, או שהוסיף לו בית אח"כ, עובר בבל תוסיף, להמג"א דווקא אם הניח שם פרשה אחרת, והפמ"ג מבאר דלאו דווקא פרשה אחרת, וצ"ע בדבריו. ולהגר"א אפי' חיבר הבית הנוסף בקשירה עובר). ואם כוון שהבית החמישי יהיה כרצועה בעלמא נחלקו בזה האחרונים. ואם לא קבע בבית החמישי שום פרשה ג"כ פסול. ואסור להניח בבית השלישי שני הפרשיות וכן בבית הרביעי, דיש בזה בל תוסיף והתפילין פסולות.

אם מניח של יד דר"ת ושל ראש דרש"י אינו יוצא יד"ח, ומי"מ בשעת הדחק יניח כך, ולא יברך אלא על של רש"י ואפי' היא של ראש, ויניח את של רש"י תחילה, ויחלוץ של ר"ת תחילה.

אם אינו יכול להניח ולהדק שניהם יחד במקום הכשר לתפילין, יניח של יד ושל ראש כאחת השיטות, (ולא יסלקם) ואח"כ יניח האחרים, ואין בזה הפסק אף לפי מנהגנו לברך גם על של ראש. אבל אם יניח שתי הבתים של יד יש הפסק בין של יד לשל ראש. ועדיף לסמוך הברכה לתפילין של רש"י.

אם אינו יכול להניחם בזה אחר זה, כי אין לו מקום לשניהם מחמת מכה, או שמתבייש להניח שניהם, יניח של רש"י שהם העיקר לדינא, ויברך עליהם, ויהיו עליו בשעת ק"ש ותפילה, ואחרי התפילה יניח של ר"ת בלא ברכה, ויקרא עמהם שמע ווהיה אם שמוע. וגם בזה יכוון לצאת רק במה שכשר וכנ"ל, ולא יחלוץ של רש"י אחר קדושה כי אין לחלוץ לפני ובא לציון, וגם משום שצריך לכוון לחזרת הש"ץ.

כתב הפמ"ג שמי שמניח גם תפילין דר"ת, יניחם לאחר התפילה וכנ"ל.

מי שלובש תפילין כל היום ילבש תפילין של רש"י.

לא יניח ב' זוגות תפילין אפי' אם מניחם אחר התפילה, אלא מי שמוחזק ומפורסם בחסידות, שמחמיר על עצמו גם בשאר דברים. והמניחם בפרהסיא מחזי

סימן ל"ו:

בשמות הקדושים, ולכתחילה אין להוסיף תגים. ויזהר אם מוסיף תגים בו' או ב' שלא יתקלקל צורת האות. אם לא עשו תגים אלו י"א שלא נפסלה האות ויש פוסלים, ועל כן יש לתקנם (ואין בזה משום שלא כסדרן), וי"א שאף למכשירים אם עשה הראש עגול ולא תייג פסול.

משנת סופרים:

כללי שלא כסדרן

אפי' הקדים אות אחת פסול. באות עצמה אין פסול שלא כסדרן אם כתב החלק השני לפני החלק הראשון. אם כתב מקצת אות ולא סיים, יכול להשלים האות שלפניה, אבל אם יש עליה כבר שם אות אינו יכול להשלים. ואין לתקן אלא בדבר שמפורש בספרי הפוסקים שמותר, ואין לסופר לדמות מילתא למילתא (וכמו"כ יש ליזהר במחיקה משום חק תוכות). החושבים ששלא כסדרן הוא אחר גמור כתיבת הפרשיות טעות בידם.

תגים החסרים אף להפוסלים מותר להשלימם אח"כ. אותיות מחוברות שלא נשתנתה צורתם, מותר להפרידם אח"כ.

הי' של א' ש' וע' שאין נוגעים באות, וכן רגל ת', או ב' וד' שאין הגג מחובר למעלה, אם תינוק קוראם כצורתם מותר לחבר אח"כ, אא"כ ניכרת ההפרדה להדיא. אבל אם ע"י ההפרדה נראה כאות אחרת כגון ח' שנראית כה' אפי"א אם אירע שהתינוק קראה כראוי פסול.

אם אינו מוחק אלא מאריך האות שלא יהיה נראה כשתי תיבות כשר, אא"כ היתה נראית כאות אחרת ובא להאריכה ולתקנה.

אות שנתקלקלה ואין צורתה עליה הוי שלא כסדרן. ר' שהוסיף נקודה לעשותה ד' פסול.

צורת האותיות - המ"ב האריך בזה בכל פרטי צורת האותיות, ואכמ"ל.

דיני חק תוכות - סת"ם וגט פסולים משום חק תוכות, ואפי' קוצו של י' כיון שמעכב פסול בחקיקה. וכללי

שינוי בצורת האות - צריך לדקדק לכתוב האות כצורתה, ושלא תדמה לאות אחרת, וכן שלא תשתנה אחר הכתיבה ע"י נקב או קרע או טשטוש, דבכל אלו פסול אם אין צורת האות עליה, אפי' התינוק קוראה כראוי, ואפי' לא היה השינוי אלא במקצת האות.

כתיבה תמה - לכתחילה יכתוב כתיבה תמה כתמונת האותיות המבוארת, אמנם אם שינה ונשארה צורת האות כשר, ודבר שאין לו שורש בגמ' אינו פוסל, ועיין בקונטרס "משנת סופרים" שבו יבואר איך צריך לכתוב לכתחילה, ומה מעכב בדיעבד. (וכן דיני הקפת גויל, חק תוכות, ושלא כסדרן).

נגיעת חלקי האותיות זה לזה - כל האותיות צריך שיהיו חלקיהן מחוברים זה לזה, (מלבד רגלי ה' וק' שא"צ ליגע בגג, אלא יהיה הפסק שאדם בינוני יראהו כשהס"ת על הבימה, ואם נגע אפי' כחוט השערה פסול), ואם אינם מחוברים פסול אפי' נעשה אחר הכתיבה, ואפי' התינוק קוראו כראוי, ואמנם אם התינוק קוראו כראוי מהני תיקון ולא חשיב שלא כסדרן.

תגי האותיות

צריך לתייג אותיות שעטנ"ז ג"ץ, וכן צ' ון'. (והם אותיות שטן עז, והם ב' מקטרגים גדולים, וגם גץ הוא מקטרג, והתגים הם כחרב וחנית להנצל מהם).

עושים ג' תגים קטנים ודקים כחוט השערה, זקופות מעל האותיות. י"א שיעשה אחד מימין ואחד משמאל ואחד באמצע, וי"א ששלשתם למעלה, וכן נוהגים. ונוהגים באלו הארצות לעשות כל תג בתמונת ז' קטנה ודקה מאד. ויתיג הש' בראש השלישי וע' ט' וצ' בראש השמאלי, וידביקם באמצע ולא בסוף.

צריך שיהיו התגים מופרדים זה מזה - לעיכובא.

תגים שאינם נוגעים בגוף האות פסולים דהוי כאות קטנה בין השיטין, ואין לחברם לאות אלא בידוע שכתבם מומחה דתלינן שהיו מחוברים, אבל בלאו הכי יש למוחקם ולכותבם מחדש, ולהרמ"ע בנפרד לאחר הכתיבה כשר בלא תיקון, ואם מתחילה לא היו נוגעים מועיל תיקון, ולכתחילה יש להחמיר.

אם עשה תגים נוספים או באותיות אחרות אינו מעכב, אך אם אין מחוברים לאותיות יש למוחקם ואפי'

זמן הנחת תפילין – מעיקר הדין יש להניחם כל היום, אבל כיון שצריך גוף נקי שלא יפיח בהם, ושלא יסיח דעתו מהם, ואין כל אדם יכול לזיזם בזה, על כן אין מניחים אותם כל היום, אלא בשעת ק"ש ותפילה, שבזמן זה יכול להזהר מהפחה והסח הדעת. והקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, ואם לא יכל להניחם בזמן זה יניחם אח"כ שלא להתבטל ממצות תפילין. ואנשי מעשה נוהגים ללמוד אחר התפילה עם תפילין, אך יזהרו מדברים בטלים. וכתב הפמ"ג שאם לא הניח יום אחד ביטל המצוה, ואם הניח רגע אחד קיים המצוה, ומצוה מן המובחר כל היום. וי"א שמן התורה מצותם כל היום, ולדבריהם אם יכול להמנע מלהפיח ומהסח הדעת יש ללבושם כל היום. ואם חושש מיוהרא ילבש של יד ויכסם, ועדיף לעשות של ראש קטנים ולכסות הרצועות. ואשרי המקיים כדינו.

הנחת תפילין לקטן

לדעת השו"ע קטן היודע לשמור התפילין בטהרה, שלא יישן או יפיח בהם ושלא יכנס לבית הכסא, חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו, וללמדו הדינים הנצרכים לזה. ולפי זה אם לא קנה לו אביו עד י"ג שנה ויום אחד אין על אביו מצות חינוך, אלא מחויב בעצמו, ואם הוא עני כל ישראל מחויבים לסייעו. ויל"ע אם יכול לקנות תפילין אחד לשני בנים, או שיתן לבנו להניח בזמן ק"ש ותפילה את שלו, עד שיהיה בן י"ג, וצ"ע.

ולדעת הרמ"א יניח תפילין בגיל י"ג שנה ויום אחד, אבל קודם לכן ודאי אינו יודע לשמור כראוי. ועכשיו נהגו להתחיל ב' או ג' חודשים קודם זמן זה. וכתב הפמ"ג שאין חייב אביו לקנות לו תפילין אחר גיל י"ג אלא בלא הביא ב' שערות, אך האמת שאז אינו חייב בחינוך דסמכין אחזקה דרבא. ושיטת הפמ"ג שכן י"ב הלומד תלמוד ומבין יכול להניח תפילין.

חרש השומע ואינו מדבר או מדבר ואינו שומע חייב בתפילין. ואם אינו שומע ואינו מדבר אין מוחים בו מלהניחם אם רוצה.

סימן ל"ח:

מי פטור מהנחת תפילין ומי חייב

חולה מעיים וכן מי ששתה משקה המשלשל, פטור מתפילין משום שאין לו גוף נקי, ואפי' אינו מצטער, ואפי' אם הולך בחוץ, ואסור לו להחמיר על עצמו, ואפי"כ יודע שיוכל להעמיד עצמו בשעת ק"ש ותפילה.

חק תוכות הם הפוכים מכללי שלא כסדרן, שאם גרר וביטל צורת האות וכתבה מחדש כשר, ואם גרר ולא ביטל צורת האות פסול.

דיני מוקף גויל – האות צריכה להיות מוקפת גויל מכל צדדיה, וגם קוצו השמאלי של הי' צריך שיהיה מוקף גויל, וצריכה האות להיות מוקפת גויל גם מצידה הפנימי, (ולמעשה יש להחמיר אפי' כשצד אחד בפנים אינו מוקף גויל). אם אחר הכתיבה כבר אינו מוקף גויל, אם יכול לתקן יתקן, ואם אינו יכול לתקן כשר. ותיקון מועיל אפי' נכתבה כך מתחילה, ואין בזה משום שלא כסדרן.

סימן ל"ז:

גודל המצוה שכרה ועונשה

שכר מצות תפילין גדול, שמאריך ימים בעוה"ז, ומובטח שהוא בן עוה"ב, ואין אור של גיהנום שולט בו, וכל עוונותיו נמחלים.

הנמנע מלהניחם אפי' רק לפרקים, (וי"א אף המבטל יום אחד) הוא בכלל פושעי ישראל, ואם הוא בינוני הקב"ה מטה דינו לכף חובה, ואם יש לו רוב עוונות נידון בגיהנום י"ב חודש וגופו כלה ונשמתו נשרפת ואפרו מפוזר תחת רגלי הצדיקים, אמנם כל זה בלא עשה תשובה.

וכל זה דווקא שעושה כך בגלל שהמצוה בזויה בעיניו, אבל אם מפחד שאין לו גוף נקי, אף שחייב להניחם בשעת ק"ש ותפילה שאפשר לזיזם בזה, מ"מ אינו בכלל זה, וכ"ש אם רק כעת אין לו גוף נקי. ואם נמנע מלהניחם מחמת עצלות או ביטול מלאכה או הפסד ממון הוא בכלל פושעי ישראל, (אמנם הוא חלוק בעונשו).

יש לזיזם שיהיו התפילין מונחות במקום שיוצא יד"ח, דאל"כ הרי הוא כמי שלא הניחם כלל.

יזהר לקנות תפילין מסופר מומחה וירא שמים ובעל תורה, וכן יקנה רצועות מאיש הנאמן שעובדם לשמה מעורות טהורות, מפני שהמכשולים בזה מצויים, ולא יחוס על ממונו.

יש להדר אחר תפילין שכתבם אומן בכתב וקולמוס ודיו וקלף נאים.

עוסק במצוה

כותבי סת"ם פטורים מהנחת תפילין כל היום, חוץ מבזמן ק"ש ותפילה. ותגריהם ג"כ פטורים אע"פ שמרוויחים ממון, אם עיקר כוונתם להמציאם לצריכים להם ולא להשתכר בהם, ואם כוונתם לשניהם בשוב חשיב עוסק במצוה. והכותבים עצמם אע"פ שכוונתם להשתכר י"ל דאפ"ה חשיב עוסק במצוה. וכן תגרי תגריהם, וכל העוסקים במלאכת שמים.

ואם היו צריכים לעשות מלאכתם בשעת ק"ש ותפילה לדעת הרמ"א וכן הלכה פטורים מק"ש ותפילה, דהעוסק במצוה פטור ממצוה שיש טורח לעשותה, כיון שכבר התחיל במצוה, ואפ"ל המצוה השניה גדולה יותר, ואפ"ל לא יתבטל מהמצוה הראשונה שכל העוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח לקיים מצוות אחרות. ואם יכול לעשות שניהם בלי טורח יעשה שתייהן.

ודווקא כשהתחילו לכתוב קודם, אבל אסורים להתחיל לכתוב כשהגיע זמן המצוה ואם התחיל באיסור אינו חייב להפסיק, (ואם קונה התפילין מפרש בים, מותר אם משער שישאר לו זמן לקרות, ואם יכול יקרא פרשה אחת קודם וכתב הבה"ל דיש לדון בזה למה יחטא בשביל שיזכה חבירו, ומסתמא לא יכניס סופר עצמו לכתוב יום ולילה שלא ישאר לו פנאי לשום מצוה, ולקבלת עול מלכות שמים).

ודווקא העוסק במצוה, אבל המקיים מצוה (כגון שכבר לבוש תפילין) ואינו עוסק בה, אינו פטור ממצוה. ההולך להקביל פני רבו או לפדות שבויים הרי הוא בכלל עוסק במצוה.

מצטער ואפ"ל מפני הצינה, ומי שאין דעתו מיושבת ואינו יכול ליישבה, פטור מהנחת תפילין כל היום, זולת בשעת ק"ש ותפילה.

הקורא בתורה פטור מהנחת תפילין כל היום זולת בשעת ק"ש ותפילה. (ואפשר שדווקא בתורה אבל בגמ' חייב. והעולם לא נהגו לחלק בזה, והגר"א סובר שמי שתורתו אומנותו פטור בכל גוונא). ודווקא באמצע לימודו אבל אם לא התחיל חייב להניח, והעולם נוהגים להקל בזה, ומשמע מהגר"א שאם הם מונחות עליו ובא ללמוד לא יסירם. ואם באמצע לימודו אף שאינו מחויב רשאי להפסיק, ואף שלשאר המצוות מחויב להפסיק, תפילין שאני שעיקר תועלתם הוא "למען תהיה תורת ד' בפיך". ולהגר"א אין הפטור אלא למי שתורתו אומנתו כרשב"י וחבריו.

לא יחלוץ תפילין לפני רבו המובהק שרוב חכמתו הימנו, אלא יפנה לצד אחר כדי שלא יגלה ראשו בפניו. ואם חולצם סמוך לחשיכה לא יחלוץ קודם רבו, שנראה כמורה הלכה בפני רבו שיש לחולצם.

א"צ לברך שהחיינו אף אם לא הניחם ל' יום.

שאר חולים אין פטורים מתפילין אלא אם מצטערים בחליים, שמא מתוך הצער יסיח דעתו מהם, ואם רוצה להחמיר על עצמו רשאי.

מי שהולך במכנסיים לבד, אף שמותר לברך כיון שערוותו מכוסה, מ"מ לא יניח תפילין כיון שליבו מגולה.

מי שבריו לו שאינו יכול להתפלל בלא הפחה, מוטב שיעבור זמן תפילה ולא יתפלל בגוף שאינו נקי, כיון שגנאי הוא להתפלל ולהפסיק באמצע, אבל ק"ש יקרא בלא תפילין, ויפסיק עד שיכלה הריח, (אבל אם אין ברי אין לו לבטל אפ"ל תפילה בציבור), ואם יכול להמנע מלהפח בזמן ק"ש יניחם בין אהבה רבה לק"ש ויברך, ויחלצם אחרי ק"ש. ואם יודע שיכול לעצור עצמו ולסלק של יד להמ"א מותר להניח שניהם, והפמ"ג מפקפק בזה.

נשים ועבדים פטורים מתפילין שהם מ"ע שהזמן גרמא, ואם רצו להניח מוחים בידם (וי"א שלעבדים מותר). וטומטום ואנדרוגינוס חייבים מספק.

צריך לזהר מהרהור תאות אשה בזמן הנחת תפילין, ואם אינו יכול לזהר לא יניחם, אך יכפה עצמו למשוך הלב ליראת שמים.

אבל - ביום הראשון לאבילות ולמנחמים (ואפ"ל מת קודם, ואפ"ל נקבר בלילה) אסור להניח תפילין, מכאן ואילך חייב אפ"ל באו פנים חדשות, אך לא יניח בפניהם, ואם הניח לא יחלוץ. וי"א שביום השני לא יניח לפני הנץ. ושמועה קרובה (תוך ל' ואפ"ל ביום ל') כיום הקבורה, ואם שמע כשהוא לבוש תפילין יחלצם. ושמועה רחוקה שאינו אבל אלא שעה אחת מותר להניח תפילין, ואם הוא לבוש והוא באמצע התפילה לא יחלוץ אלא מנעליו, ואם בא לידי בכי יחלוץ התפילין. ואם מת או נקבר בחול המועד מניח תפילין גם בחול המועד, וגם ביום הראשון לאבילות. ואם נקבר ביו"ט שני מניח תפילין באסרו חג.

תשעה באב - חייבים בו בתפילין.

חתן ושושביניו ובני החופה פטורים מתפילין, משום דשכיח שכרות וקלות ראש, ודדוקא במקום החופה. וכתב בתשובת רמ"א דהאידינא חייבים החתן וכל בני החופה בתפילין, שהרי החתן חייב בק"ש, וי"א דפטורים מתפילין ותפילה בעת המשתה אם החתן אצלם, וי"א שבתפילה חייבים. והמנהג כהרמ"א.

דיני עשית שאר דברים ע"י הפסולים לכתובה - כל הפסולים לכתובת תפילין פסולים לכל תיקון עשיתם, וכגון חפוי הבתים ותפירתם (ובזה אין להחמיר בדיעבד בן י"ג דלא ידעינן שהביא ב' שערות) ועשית הש', ותיקון אות, וכריכת שער על הפרשיות, אבל עבוד הקלף כשר בכשרי ישראל עומד על גביו, וכן בקטן, וכן כשר באשה. וגרירת דבק שבין אות לאות יש לזהר לכתחילה (ובס"ת יגרור צדדי האותיות ויחזור ויכתוב). ובתובה הנראית כשניים יכול להאריך האות ע"י אלו הפסולים, וכן בעשית התגים, או העברת קולמוס לשומרו שלא ימחק. וילה"ס אם הי' של הא' והש' אינם נוגעים באות והתינוק מכירם אם יכולים פסולים לחברם. י"א שקשר של ד' ושל י' אין לעשותם ע"י הפסולים, וקטן בן י"ג יש להכשיר בגדול עומד על גביו לעשות לעצמו, וכשיגדל יתירו ויעשהו מחדש. ותפירת ס"ת יש להחמיר לכתחילה, ואם יודע המקומות שתפרה יתירם ויחזור ויקשרם, ואם אינו יודע אין להחמיר בדיעבד, ובמקום שנוהגים שהנשים תופרות יש להקפיד לכהפ"ח בתפירה ראשונה ואחרונה.

גר שחזר לדתו מחמת יראת מיתה (אע"פ שהיה לו למסור נפשו) כשר להנחת תפילין, והמ"א כתב שאף אם שומר התורה בצינעא ומתעצל בהנחת תפילין אין להקל, ואם ירא אף בצינעא כשר.

גר תושב י"א שפסול לס"ת וכשר לתפילין ומזוזות, וי"מ דאירי בקיבל עליו כל המצוות חוץ מאיסור נבילה, ואין נראה. ויש פוסלים בכל גוונא.

ממזר כשר לכתובת סת"ם.

אפיקורוס האדוק לעבודת כוכבים שכתב תפילין ישרפו עם אזכרותיהם, וי"א שיגנוזו. ואם נמצאו ברשותו ואין ידוע מי כתבם יגנוזו מספק. ואפיקורוס שאינו מאמין לדברי רז"ל אף שלעניינים אחרים הוא אפיקורוס פרשיותיו נגזזות, ואם ראו אחרים שעשה הכל כהלכה צ"ע.

נמצאו ביד עכו"ם ואין ידוע מי כתבם כשרים, דתלינן שישאל כתבו.

פדיית סת"ם מן העכו"ם - אין לוקחין סת"ם מן העכו"ם ביותר מדמיהם כפי שהיו שווים אם היו כשרים, ומ"מ ינסה להתמקח עמו להוזיל המחיר, אבל לא יבקש לקנותם בזול ממש שלא יבוא העכו"ם לזלזל בהם מחמת רוגזו. אבל בדמיהם או בקצת יותר (חצי דינר בתפילין, ולפי ערך זה בס"ת) חייבים לקנות מהם ולגונזם, כדי שלא יבואו העכו"ם לזלזל בהם. ודין זה הוא אף כשהם פסולים ולדעת הרמב"ם צ"ע בפסולים, אבל בכתבם אפיקורוס א"צ לקנותם מהם.

ממי מותר לקנות סת"ם - אין לוקחים תפילין אלא מן המומחה, או מסופר הקבוע לרבים, ואין סומכים שהלוקח יבדוק חסרות ויתרות דשמא יתעצל להסיר

היה צריך תפילין ומזוזה ואין ידו משגת אלא לאחד מהם תפילין קודמים, מפני שהם מצוה שבגופו, וקדושתם חמורה ממזוזה. ולדין שמניחים רק בשעת ק"ש ותפילה, מזוזה קודמת אם יכול לשאול תפילין.

מנודה ומצורע אסורים להניח תפילין, וי"א שיניחו בלי ברכה, וי"א שגם יברכו.

סימן ל"ט:

מי כשר לכתובת סת"ם

עבד אשה טומטום ואנדרוגינוס פסולים לכתובת סת"ם.

קטן אע"פ שהגיע לחינוך פסול לכתובת סת"ם, ואף אחר י"ג שנה אם ספק אם הביא ב' שערות פסול, אא"כ נתמלא זקנו (שיש רבוי שער ואפי' קצר), או שעברו רוב שנותיו, או שנולדו בו סימני סריס. וגדול שנבדק אח"כ ונמצא שיש לו ב' שערות כשר למפרע, אבל מה שכתב בתוך קטן פסול. ואם הוא בן י"ח משמע מהמ"א דהוי כנתמלא זקנו, והשיגו עליו כל האחרונים (ומ"מ אין בידנו לפוסלם), ובפמ"ג משמע דאין כשר אלא ביש לו מעט זקן. ואם צמחו שערות גדולות משני צידי הפנים ומצד הסנטר אפשר דחשיב נתמלא זקנו. ולמעשה וקודם שיש לו קצת זקן אין להקל לכתוב, ואם כתב וא"א לבדוק צ"ע. ובבן י"ח אין להחמיר בדיעבד.

חרש או שוטה שכתבו סת"ם הפמ"ג מסתפק בזה.

עכו"ם או כותי פסולים לכתובת סת"ם.

מומר לעבודת גילולים, או מומר לחלל שבת בפרהסיא (ובאיסור דרבנן יש להחמיר לכתחילה, ובדיעבד צ"ע), פסולים לכתובת סת"ם, אבל לשאר עבירות כשר אא"כ עושה להכעיס דשביק התירא ואכיל איסורא, אבל אם לוקח מן הבא בידו לא חשיב להכעיס (וי"א שצריך גניזה), ומומר לתפילין אף שאינו עושה להכעיס פסול, אא"כ עושה לתיאבון, אך צריך לבדוק שיודע הלכות כתיבת סת"ם, ומותר לתפילה של יד או של ראש ג"כ דינו כנ"ל, אמנם אם מניחם על מצחו אף שעובר עבירה אין למונעו מכתובת סת"ם דשמא היו על מקומם רגע אחד. ולכתחילה יש להחמיר אף במומר לתאבון, אע"פ שאחרים עומדים על גביו. מומר לעבודת גילולים שהוא אדוק בה שכתב סת"ם צריכים שריפה.

מוסר לאנסים אפי' לתאבון ואפי' פעם אחת פסול לכתובת סת"ם.

כסוי כלי בתוך כלי - אסור לשמש מיטתו או לעשות צרכיו בחדר שיש בו תפילין או חומשים וסידורים ואפי' בדפוס (והחוות יאיר מיקל בזה בשעת הדחק) ובכתב אשורי, עד שיניחם בכלי בתוך כלי, ושכסוי אחד לא יהיה מיוחד להם, שני כסויים מועילים כמו כלים, ואם פרש כסוי על כיס התפילין אע"פ שמכוסה רק מלמעלה נחשב כמו כלי, אך אם ב' הכסויים הם רק מלמעלה צ"ע קצת והפוסקים לא חילקו בזה. כריכת הספר אינה נחשבת כלי. המניחים כיס התפילין בתוך כיס הטלית אינו נחשב ב' כסויים, והמהריט"ץ מיקל בשעת הדחק, ונ"מ שמותר לצור בכיס זה מעות. אא"כ מכסה בטלית עצמה את התפילין, או שהופך את כיס הטלית. מזוזה ג"כ צריכה ב' כסויים ושאחד מהם לא יהיה מיוחד לה, ובית מזוזה מזכוכית נחשב כלי אחד, אך ב' כלים מזכוכית לא מהני. אם עשה מתחילה ב' כלים כדי שיהיה כלי בתוך כלי מותר, וע"ע בסימן ר"מ.

הנחת התפילין במיטתו - אין להניח התפילין תחת מרגלותיו, או תחת צדו (שמא יתהפך עליהם) או תחת מראשותיו כנגד ראשו אפי' הם בכלי בתוך כלי, ואפי' אין אשתו עמו. אבל שלא כנגד ראשו מותר אם אין אשתו עמו, ואם אשתו עמו מותר כדי לשומרם מן העכברים להניחם בכלי בתוך כלי (כיס נוסף מלבד הכר או תחת ב' כרים, ולהא"ר צריך ב' כלים מלבד הכר). מקום הגבוה או נמוך מן המטה ג' טפחים מותר להניחם שם. אם הוסכם אצלו שלא לשמש מיקרי אין אשתו עמו, אבל בסתמא חשיב אשתו עמו. והט"ז מחמיר אף בהוסכם שלא לשמש.

ספסלים שיש בתחתיתם תיבה לתפילין יש אוסרים לישב עליהם ויש מתירים, ואם יש חלל טפח מותר, ובעל נפש יחמיר גם בזה, אא"כ קבעו במסמרים לכותל.

אם שכח ושימש מיטתו עם תפילין, לא יגע בהם אפי' ברצועה עד שיטול ידיו, ואח"כ יחלצם עד שיקנח הקרי.

ראה קרי בשנתו לא יאחז בבתים אלא יאחז ברצועות ויסירם עד שיקנח הקרי ויטול ידיו, ואח"כ מותר להניחם אע"פ שהוא טמא.

הנכנס לסעודת קבע יחלוץ התפילין, ויניחם על השולחן עד הברכה, ויחזור ויניחם, והרמב"ם כתב שיניחם אחרי מים אחרונים, ולא הביאו האחרונים דבריו, ואפשר שטעמם מפני שאסור להפסיק בין מים אחרונים לברכה. ולענין הברכה לדעת השו"ע יברך, ולדעת הרמ"א צ"ע, ואם נפנה יברך. ובסעודת עראי (כביצה) א"צ לחולצם, והשלחן שלמה

התפירה וכו', אבל מזוזה או פרשיות התפילין יכול לקנותם מאינו מומחה ולבודקם בעצמו. ובדיעבד או אם אין מומחה בעיר יבדוק בעצמו חסרות ויתרות ואת צורת האותיות. ואם קנה ממנו מאה א"צ לבדוק אלא ג' (שתים של יד ואחד של ראש או איפכא) ואם מצאם כשרים הוחזק האיש וכולם כשרים, וא"צ לבדוק את השאר אם אומר שכתבן בעצמו או שקנה הכל מאדם אחד. ואם קנאם צבתים צבתים יבדוק ג' בכל צבת. ואם אומר שהיו של אדם גדול, או שאומר שקנאם ממומחה נאמן, ובלבד שיהיה מוחזק בכשרות, או שראינו שלבשם בעצמו.

בדיקת התפילין - אם הוחזקו בכשרות ולובשם תדיר א"צ בדיקה כלל, ומ"מ נכון לבודקם, ואם לובשם לפרקים צריכים בדיקה פעמיים בשבוע שמא נתעפשו, ואם אין לו מי שיתפרם יניחם בלא בדיקה, וצ"ע אם יברך. ואם נקרע חפוי הבתים או שנפלו למים או שהיו מונחים במקום לח (הכל לפי הענין) צריכים בדיקה מיד, ואם אין לו מי שיבדוק יניחם בלא ברכה.

המוצא תפילין פתוחות ומושלכות בלא רצועות יש לחוש לפסול נסתר, אבל אם מצאם מונחות בכיסם אין לחוש.

סימן מ':

שמירת קדושת התפילין

תלית התפילין - אסור לתלות תפילין על יתד בין אם התפילין למטה ובין אם הרצועות למטה, ואם אוזן התפילין בידו והרצועות למטה מותר, אבל לאחוז ברצועות אסור אא"כ עושה כך כדי להניחם בראשו. ולתלות התפילין בכיסם מותר.

ס"ת אסור לתלותו בכל גוונא, וכן אסור לתלות את ארון הקודש, ובחיי אדם כתב שאין לחבר את ארון הקודש לקיר אלא יהיה מונח.

ספרי תלמוד וכדו' דינם כתפילין, ואם הם קבועים בלוחות שיש בהם שרשרת אסור לתלותם בשרשרת. מותר לכתוב פסוקים על נייר ולתלותם בפתח בית הכנסת.

תפילין שנפלו בלא נרתיקם נוהגים להתענות, וכן בס"ת אפי' עם נרתיקו, והא"ר כתב שאפי' תפילין בנרתיקם יתן פרוטה לצדקה.

תמצית משנה ברורה

ויעשה הקשר במקום השלם, ויזהר שלא יצא מחוץ לקשר מה שהיה בפנים.

מותר לשנות של יד לשל ראש, ויעשה ד' בתים ויכניס כל פרשה בבית אחר. וכן מותר לשנות הפרשיות והרצועות.

תפילין חדשים שלא הניחם מותר לשנות משל ראש לשל יד, ואע"פ שזימנם הזמנה לאו מילתא, ויניח עליהם עור שיראה בית אחד, ומה שכתובים בד' קלפים אינו פוסל בדיעבד. וכל זה דווקא ביש לו ב' של ראש ואין לו של יד. רצועה חדשה שהניחה בתפילין ישנים ועדיין לא הניחם לא הוי אלא הזמנה, וצ"ע למעשה. אף בחדשות אין לשנותם לדבר חולין, ולא מהני לזה תנאי.

הכותב ס"ת ונפסל מותר לכתוב על הקלף הנשאר תפילין ומזוזות, והא"ר מחמיר בזה, והנוב"י מחמיר במזוזה.

אם התנה בשעת עשית של ראש שיוכל לשנותם לשל יד מותר. ומותר לשנות בין הפרשיות בין הרצועות, אמנם בפרשיות אסור להוציאם לחולין ע"י תנאי, וברצועות מותר, ודווקא אם עדיין לא השתמש בהם. ומהב"ח משמע דה"ה אם התנה בשעת לבישה ראשונה, וצע"ג בדבריו.

דין הזמנה בתשמישי קדושה

הזמנה - סודר שזימנו לצור בו תפילין לעולם אין ההזמנה לבד אוסרת, וה"ה בכל תשמישי קדושה.

זימנו וצר בו - ואם זימנו וצר בו תפילין פעם אחת בסתמא ולא פירש שכוונתו לפנותו, ואפי' הניח שם גם מעות אסור לצור בו מעות או שאר דברים שקדושתם פחותה מתפילין (והמניחים שם סידור אין למחות בהם כי הוי כהתנו), ואפי' אחר שנתקלקל אסור וטעון גניזה, ואפי' זימנו בדיבור אסור. וזימון לעולם י"א דדוקא בפירוש, אבל מדברי הגר"א משמע דסתמא הוי כלעולם, והעושה לשם כיס התפילין הוי כלעולם, ואם צר בו תפילין אפי' כוונתו לפנותו אסור. והמוסיף בכיס לנאותו הוי כעושהו מתחילה, עד שיטול מה שחידש.

זימון במחשבה בלבד הפמ"ג מסתפק בזה אך מדברי הפוסקים נראה דאין להחמיר בזה, אך אם צר בו בעת ההזמנה במחשבה אסור. ואם זימן בלא מעשה ואח"כ הניח בו בסתם ופינה אח"כ התפילין, אם זימנו מתחילה במעשה אסור, אבל בדיבור לרעק"א לא נאסר ולמעשה צ"ע. ואם נטלו ואמר זה לתפילין הוי כמעשה. ואם זימנו לפני שהיה לו תפילין דינו כמו בלא הזמנה.

תיק הטלית הוי תשמיש מצוה ומותר להניח בו דברי חול, ואף שמונח בו תיק התפילין לא הוי אלא תשמיש דתשמיש שאין בו קדושה כלל, ואף אם מונח שם גם סידור וכדו' כיון שעשוי גם לטלית מותר בעת הצורך ליתן בו דברי חול.

מסתפק אם מי שדרכו להניח בזמן ק"ש ותפילה ישאיר התפילין בסעודת עראי.

סימן מ"א:

נשיאת משא עם תפילין

הנושא משאוי על ראשו שלא בשעת ק"ש ותפילה, חולץ התפילין של ראש עד שיסיר המשאוי, ואסור להניח אפי' מטפחת על ראשו אם מניח תפילין, אבל דבר שדרך להניחו כגון כובע מותר להניחו אפי' על התפילין, אך יזהר שלא יזוזו ממקומם, ומשא כבד (ד' קבין) אסור, מפני שדוחק על התפילין, (והב"ח מיקל במצנפת וכובע), ואם יכול לסלק המשאוי לצדדים מותר אא"כ יש בו ד' קבין, וזבל אסור בכל גוונא אא"כ חולץ של ראש ויכול להשאיר את של יד.

מותר לתת משא על ידו שיש עליה תפילין, אא"כ יש במשא ד' קבין, וזבל אפשר דאסור אפי' אם התפילין מכוסות.

סימן מ"ב:

שינוי בתפילין וברצועות

אסור לשנות תפילין של ראש לשל יד אפי' אין לו של יד ויש לו שניים של ראש, ואסור לשנות הרצועות או הנרתיק או פרשיות התפילין, אא"כ היתה הפרשיה שאחריה פסולה מתחילתה.

אם נפסקה הרצועה של יד סמוך לקשר אסור להופכה כיון שמקום הקשר יהיה למטה ומורידו מקדושתו, וכן בשל ראש לא יהפוך כי מה שמקיף את הראש קדוש יותר. אמנם אם נחתכה מחוץ לקשר מותר למשכה למטה כיון שעכ"פ באותה חתיכה יהיה הקשר, ויש אוסרים אף בזה, וה"ה בשל יד. והחיי אדם כתב שעני מותר לחבר למטה החתיכה העליונה שנחתכה, ויש אוסרים, ואין למחות ביד המיקל במקום ביטול מצוה, אך עדיף למעט בכריכות. ואם נחתכה הרצועה של ראש בהקף הראש מותר להחיי"א בעני למשוך את המקום שנפסק שיהיה תחת הקשר, ועדיף שיחתוך חתיכה ויגנוז אותה, ויחבר הרצועה בגידים,

תמצית משנה ברורה

בזרועו לשום צורך ואפי' כדי להשתין, גזירה שמא יעשה בהם צרכיו. ואם אוחזם בידו מותר ע"י בגד ויאחזם כנגד ליבו, אמנם אם משתין מעומד אסור אפי' הם בידו, אא"כ הוא בעפר תיחוח או במקום מדרון, ויחלצם בריחוק ד"א ויתנם לחבירו. ואם הבית הכסא בחפירה אין על המקום למעלה שם בית הכסא לענין להכנס לשם, אבל להשתין אסור.

בית הכסא עראי - והיינו שאין שם צואה ואין רגילים ליפנות שם, (ואפי' רגילים להשתין שם, פמ"ג). ואם המקום מסריח ממי רגלים ילה"ס אם דינו כקבוע. מותר להשתין בבית הכסא עראי עם תפילין בראשו או בזרועו אבל יסיר הכריכות מכף ידו, דלא חוששים שמא יפנה, אבל אם אוחזם בידו אסור להשתין מעומד אפי' תופסם בבגדו, (וי"א שבסעיף ד' מובאת שיטה המתירה בבגדו ובידו) אלא נותנם לחבירו. ואם הוא מיושב או בעפר תיחוח או במקום מדרון מותר אם הם בידו אפי' ללא בגד. והרמב"ם אסור אף בעראי ויש לחוש לדבריו, אמנם אם יתבטל עי"ז מתפילה בציבור יכול להקל, אך יזהר מאד מהפחה, ויסיר השל ראש, והכריכות של יד. ואם התפילין בכיסם מותר להשתין לכו"ע, דאין אז איסור הפחה.

אם התפילין בחיקו וחגור חגורה, או שקשורים בבגדו מותר בין להשתין בין ליפנות בין בקבוע בין בעראי.

אם רוצה לעשות צרכיו חולץ התפילין בריחוק ד"א, וגוללם ברצועות שלהם, ואוחזם בימינו (ולא בשמאלו לפי שמקנחו בה, וליכא למיחש לניצוצות מפני שעושה מיושב) ובבגדו כנגד ליבו, ויזהר שלא תצא רצועה טפח, וכשיוצא מרחיק ד"א ומניחם.

ואם אין עוד שהות ביום להניחם אח"כ יחלצם ויניחם בכלי שיש בו טפח, או בכלי שאינו כלים אע"פ שאין בו טפח (ובאופן זה מותר להניחם ע"ג קרקע), ואוחז הכלי בידו ונכנס עמם כדי לשומרם, ובבית הכסא שבבית לא יכניסם עמו כלל, אלא יניחם במקום המשתמר. ובכלי בתוך כלי שאינו כלי שלהם מותר.

י"א שה"ה **בנכנס לבית הכסא סתם**, וכתב הרמ"א דטוב להחמיר, והמ"א מחמיר מדינא.

תפילין במבואות המטונפות - י"א שמותר אפי' יש שם מקום מטונף להדיא, אך טוב לכסותם, או לחולצם ולחזור אח"כ ללבושם, וי"א שיניחם בבית הכנסת או שיכסם במבואות המטונפות, וצריך לכסות גם הרצועות והכריכות, אך א"צ לכסות הד' והי' שברצועות.

ההולכים בדרך ומניחים בתיק התפילין דברי חול אף דאסור מדינא יש ללמד זכות דהוי כאילו התנה.

זימון בשל חבירו - המשתמש בכיס של חבירו לתפילין לא נאסר, דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אא"כ קנאו בשינוי.

זימון ע"י קטן - קטן אין מחשבתו חשיבא זימון, ואפי' גילה מחשבתו בדיבור, אבל מעשהו אסור. והפמ"ג כתב דאינו אוסר אלא בצר אדעתא דקביעותא, או כשאביו זימנו.

אם התנה מתחילה מותר לשים שם מעות אפי' עשאו לשם תפילין והניחם בו בקביעות, ומותר להשתמש אף בעודם בקדושתם, אך לתשמיש מגונה אסור, וכן אסור לכרוך דבר ברצועת התפילין.

בית של תפילין של יד יש עליו שם תשמישי קדושה, והפמ"ג מצדד להקל (כיון שאין עליו ש').

מקום בכיס שאינו נצרך לתפילין מותר להניח שם מעות. שער אפרים.

זימון ע"י עיבוד - קלף המעובד לשם פרשיות התפילין, או עור המעובד לבתים או לס"ת ומזוזה, אסור לכתוב עליו דברי חול, כיון שזימנו ע"י מעשה גמור, (והמ"א מיקל בזה ויש להחמיר). ולהורידו לקדושה קלה מותר. ואם זימנו בדיבור, או בשרטוט ותיקון הקלף, או שהתנה מותר. ואם התחיל לכתוב לא מועיל תנאי. ועיבוד עור לרצועות אינו אסור, ומ"מ יש להחמיר אם לא במקום הדחק. ועשית כיס לתפילין אינה אוסרת.

הזמנה למצוה ולא לקדושה (ציצית שופר וכדו') אפי' עשאו לכך מותר להשתמש בו לחולין אף בלא תנאי.

כתבת גט הוא שימוש של חול.

זימנו ולא צר בו או צר בו ולא זימנו מותר לצור בו מעות, וי"א שאם התפילין שם לא יניחם יחד, אלא יקשרם בקשר בפני עצמו. ואם הניחם שם פעמים הרבה אך לא היה לקביעות אינו אסור. ואם פירש שכוונתו לפנותו מותר אף באזמניה וצר ביה. ומותר בהנ"ל אף תשמיש מגונה כשאין התפילין שם.

סימן מ"ג:

תפילין בבית הכסא

בית הכסא קבוע - והיינו שיש בו צואה והוא על פני השדה, ואם רגילים ליפנות שם אסור אע"פ שאין שם צואה. אסור להכנס לבית הכסא קבוע עם תפילין בראשו או

תמצית משנה ברורה

וכן אסור להכנס לד"א של מת (ואפי' קטן) עם תפילין בראשו, ובחדר אחד יש אוסרים אף מחוץ לד"א, ויש מתירים.

טעם האיסור בבית הקברות ובתוך ד"א הוא משום לועג לרש, ואם התפילין והרצועות מכוסים מותר.

בית המרחץ - מותר להניח תפילין בבית החיצון (מקום סיום הלבישה), ובבית האמצעי (שמקצתם ערומים) לא יניחם אך א"צ לחולצם, ויש מתירים אם כעת אין שם אדם ערום. ובבית הפנימי צריך לחולצם אפי' אין שם אדם ערום.

בית הטבילה י"א דינו כבית האמצעי ואין מותר שם אלא לברך על הטבילה, וי"א שבה מותר להניח תפילין ולברך אם אין שם אדם ערום, אבל אם יש שם ערום אסור להכנס לשם עם תפילין או כתבי הקודש.

ספרים וכתבים שיש בהם שמות מותר להכניסם בכלי, וי"א דבעינן כלי בתוך כלי, וס"ת אסור בכל גוונא. וקמיע צריך שיהיה כלי בתוך כלי.

אם שכח והשתין עם תפילין, יניח ידו עליהם עד שיגמור עמוד ראשון, ויוצא וחולצם וחוזר ונכנס.

מותר לקחת עביט מי רגלים בידו ותפילין בראשו, ובעל נפש יחמיר לעצמו.

סימן מ"ד:

שינה בתפילין

אסור לישן עם תפילין, שמא יפיח. וי"א ששינת עראי מותר. ואם מניח עליהם סודר ואין עמו אשה מותר לישן שינת עראי (י"א שאין לה שיעור, וי"א כדי הליוך ק' אמה), והיינו שמניח ראשו בין ברכיו וישן בישיבה. והא דלא חשיב הסח הדעת משום דהסח הדעת היינו שחוק וקלות ראש, אבל עוסק במלאכתו לא חשיב הסח הדעת, וה"ה בישן. ומ"מ מצוה מן המובחר להיות דעתו תמיד על התפילין, זולת בשעת התפילה והלימוד, והפמ"ג כתב שגם אז לא יסח דעתו מהם.

אם התפילין כרוכים בידו מותר לישן שינת קבע, אבל באוחזם בידו אסור שמא יפלו, ואם הם בכיסם מותר, (ולהגר"א היינו ביש בכיסם טפח).

הלכות ברכות השחר

ושאר ברכות:

סימן מ"ו:

ברכות השחר

טעם הברכות - כיון דאסור שאסור להנות העוה"ז בלא ברכה, והנהנה כאילו מעל, לכך תיקנו ברכה על כל דבר שהאדם נהנה ממנו.

סדר ברכות השחר לפי התקנה -

אלוקי נשמה כשמתעורר וסיים לישון, (יפסיק מעט בין אלוקי לנשמה).

הנותן לשכוי (לב) כשישמע קול התרנגול.

מלביש ערומים כשלוש מלבוש העליון.

פוקח עוורים כשמניח ידו על עיניו (ע"י חלוק).

מתיר אסורים כשישב.

זוקף כפופים כשזוקף.

רוקע הארץ כשמניח רגליו על הארץ.

שעשה לי כל צרכי כשנועל מנעליו.

סימן מ"ה:

להיכן אסור להכנס עם תפילין

בית הקברות - אסור להכנס לבית הקברות עם תפילין. י"א דווקא בתוך ד"א לקברים, ויש אוסרים משום גדר ממקום התחלת בית הקברות והוקצה לקברות אפי' חוץ לד"א, ויש אוסרים תוך ד"א אפי' הוא חוץ לבית הקברות, ולדינא באמצע בית הקברות יש להחמיר, ונכון שלא ליכנס כלל.

תמצית משנה ברורה

מלבד אם תיקן עצמו מזוקף כפופים למתיר אסורים שלא יחזור ויברך.

אם לא נתחייב בברכות כגון שלא שמע קול התרנגול, לדעת השו"ע יברך בלא הזכרת השם, ולדעת הרמ"א יברכה כיון שהברכה היא על צרכי העולם. ויכול לברך הנותן לשכוי במדבר, וכן חרש יברכה אך ימתין עד שיאור היום, וסומא יברך פוקח עוורים.

הניעור בלילה לא"ר לא יברך אלוקי נשמה והמעביר שינה, ויש חולקים, ויראה לצאת מאחר, ואם ישן ס' נשימות יכול לברכם לכו"ע.

מאה ברכות - חייב אדם לברך בכל יום לפחות מאה ברכות, והוא מתקנת דוד. ובכל יום מברכים מאה ושמונה ברכות, אבל בשבת חסרים י"ג ברכות ויראה להשלימם בפירות ומגדים, ואם אין לו יוצא בברכות העולים לתורה ולהפטרה (ויכוון לשומעם ויענה אמן), ולא יכניס עצמו בספק ברכה שא"צ. וביו"כ אף אם מכוון לעולים חסר לו ג' ברכות וישלימם בברכת הריח (אם הסיח דעת) ובברכת אשר יצר, ואפשר שיוצא בחזרת הש"ץ.

קריאת פסוקים לפני ברכת התורה - י"א שאסור אף באומרם בלשון תחנונים ויש מתירים, וכתב השו"ע שנכון להחמיר, והרמ"א כתב שהמנהג (בסליחות, ובכל יום) כסברא אחרונה. ועכשיו נהגו להחמיר ולסדר ברכת התורה אחרי אשר יצר ואין לשנות, ועל כן גם בסליחות יברך מקודם ברכת התורה.

י"א אלוקי נשמה מיד אחר אשר יצר, ונהרא נהרא ופשטיה.

אמירת שמע ישראל ובשכמל"ו - כשאומר קודם שחרית שמע ישראל טוב לומר בשכמל"ו, ואפי' הוא קודם עלות השחר, (אבל האומר שמע ישראל לפני ישתבח לא יאמר בשכמל"ו), שמא יאחרו הציבור זמן ק"ש (ג' שעות), אך יכוון שלא לצאת דעדיף לקרות ג' הפרשיות עם הברכות, ואם ירא שיאחרו זמן ק"ש יכוון לצאת בזה יד"ח ק"ש, (ויעשה כן אף אם מפסיד זמן ק"ש כשיטת הסוברים שמונים ג' שעות מעלות השחר ולא מהנץ). וי"א שיקרא אז גם פרשה ראשונה, וי"א שיקרא כל הג' פרשיות. ואם ירא שיאחרו גם שעה רביעית לא ימתין לציבור אלא יקרא ויתפלל יחידי. ואם לא הניח תפילין לא יכוון לצאת כי הוי כמעיד עדות שקר בעצמו, (ועדות שקר היינו כשיכול להניח, אבל אם אינו יכול אין המצוות מעכבות זו את זו. הבה"ל דן בדברי הגר"א שכתב שלא יצא בזה כיון שהוא בלי ברכות וגם לא יסמוך גאולה

המכין (וי"א אשר הכין) מצעדי גבר כשהולך. אוזר ישראל בגבורה כשחוגר חגורו או לובש האבנט (מכנסים) המפסיק בין ליבו לערוה. (ומזכיר ישראל כי הוא בישראל לחוד משום צניעות, וכן הכובע הוא משום צניעות).

עוטר ישראל כשלושב כובע או מצנפת. על נט"י כשנטל ידיו.

המעביר שינה כשירחץ פניו, ואין עונים עליה אמן, וימשיך ויהי רצון (שתרגילנו בלשון רבים) עד הגומל חסדים טובים.

ועכשיו נהגו לסדרם בבית הכנסת, מפני שאין הידים נקיות, וגם עמי הארצות אינם יודעים אותם, ויכונו לצאת, ויענו אמן (אינו לעיכובא), ואף הבקי יכול לצאת יד"ח, וי"א שלא יברכו בפחות מ'. ועכשיו נהגו שכל אחד מברכם בבית הכנסת לעצמו.

יברך בכל יום **שלא עשני גוי, שלא עשני עבד, שלא עשני אשה**. והנשים מברכות שעשני כרצונו. ואם בירך שעשני ישראל י"א שלא יכול לברך שלא עשני עבד ואשה. ואם הקדים שלא עשני אשה י"א שלא יכול לברך שלא עשני גוי ועבד, וכן אם הקדים עבד לגוי, והרבה אחרונים סוברים שיכול לברך. גר י"א שיברך שעשני גר, ולכו"ע יכול לברך שלא עשני עבד ואשה, דהגירות תלוי ברצונו משא"כ אלו. מי שנולד עבד י"א שאינו יכול לברך שלא עשני אשה. ממזר וסומא יברכו ברכות אלו. טומטום ואנדרוגינוס לא יאמרו שלא עשני אשה.

לשו"ע לא יברך הנותן ליעף כה, ולרמ"א יברך, ויכול לברכה אפי' היה ניעור כל הלילה.

אין לברך ברכות נוספות, והמברך סומך נופלים או מגביה שפלים גוערים בו.

פרטי דינים בברכות השחר

סדר הברכות - אין סדר הברכות מעכב מלבד ברכת זוקף כפופים שאם בירכה לפני מתיר אסורים י"א שלא יברך מתיר אסורים ויש חולקים, וטוב לשמוע מאחר.

טעות בברכה - אם כשהתחיל חשב לסיים זוקף כפופים לא יסיים מתיר אסורים, וכן בשאר הברכות שבהם אין הסדר מעכב. ואם סיים בברכה אחרת ממה שחשב כשהתחיל, ותיקן עצמו תוכ"ד, י"א שעקר הסיום הראשון, ויש מסתפקים בזה. אבל אם סיים מה שחשב ותיקן עצמו לכו"ע יוצא במה שאמר תחילה,

תמצית משנה ברורה

נא (וא"צ לומר וצאצאי צאצאינו כי זה בכלל צאצאינו), וי"א שיאמר בלא ו' אך יותר טוב לומר עם ו'. ואח"כ יברך אשר בחר בנו.

אם יוצא יד"ח ברה"ת בברכת אהבת עולם - אם למד מיד אחר התפילה אפי' מעט נפטר בברכת אהבת עולם בבוקר (לרמ"א אהבה רבה) או בערב, ונ"מ שאם ישן שינת קבע יכוון לצאת בה, ואף למנהגו ששינת קבע אינה מחייבת עדיף לכוון לצאת באהבת עולם, וכן נ"מ שמי שאינו רגיל ללמוד להמ"א שצריך לברך אחר ההפסק שאם לומד מיד אחר מעריב נפטר באהבה רבה. ואם לא כוון לצאת בה ג"כ יצא יד"ח, וי"א שאינו יוצא. ואם כוון שלא לצאת אינו יוצא. ואם הפסיק בדיבור שלא מעניינו יחזור ויברך. ויש להסתפק אם ק"ש הוא כלימוד אחריה, ואם ישן ביום יחזור ויברך. וכתב רעק"א שבדיעבד אף להשו"ע יחזור ויברך. ועל כן יזהר לברך ברה"ת לפני אהבת עולם. וק"ש אחר זמנה לכו"ע הוא כלומד תורה.

הפסק בין ברה"ת ללימוד - י"א שאינו הפסק, שכיון שהמצוה היא בכל רגע ליכא הסח הדעת, ונכון שלא יפסיק, וי"א שאם הפסיק חוזר ומברך כמו בשאר ברכות, ומ"מ עדיף שיכוון לצאת באהבה רבה וילמד מיד אחר התפילה. ועל כן נהגו לומר פרשת ברכת כהנים סמוך לברכת התורה (ומותר לאומרם בלילה), נהגו לומר משנה דאלו דברים שאין להם שיעור, ומימרא דאלו דברים שאדם אוכל פירותיהם, לקיים מקרא משנה וגמרא.

הפסק בלימוד התורה - הפסיק ללמוד והלך לעסקו אינו הפסק. ואם אין דעתו לחזור ללמוד נחלקו האחרונים אם צריך לברך, ויש להקל. שינת עראי אפי' בלילה אינה הפסק, וכן מרחץ ובית הכסא, אבל בשינת קבע נחלקו הראשונים אי הוי הפסק, והשו"ע כתב שנהגו שלא לברך, והרבה אחרונים כתבו לברך, והעושה כך לא הפסיד.

הלומד בלילה א"צ לברך כל זמן שלא ישן, אף אם לא למד ביום. ואם ישן שינת קבע על מיטתו אף בתחילת הלילה הוי הפסק.

הנעזר בלילה נחלקו האחרונים אם יברך בבוקר, וספק ברכות להקל, ועדיף שישמע מאחר שיכוון להוציא והוא יכוון לצאת, ויאמר אח"כ כמה פסוקים. או שיכוון לצאת באהבה רבה וילמד מיד אחר התפילה. וכתב רעק"א שאם ישן שינת קבע על מיטתו ביום לכו"ע צריך לברך בבוקר, אם לא למד מיד אחר מעריב.

המשכים ללמוד קודם אור היום מברך ברכת התורה ופוסט כל היום. ואם חזר וישן דינו כישן ביום. אבל אם

לתפילה, אם כוונתו רק באופן שהציבור לא יאחרו זמן ק"ש, או שגם אם יאחרו עדיף להתפלל יחידי ולא לצאת בזה, עיי"ש.

יאמר אתה הוא עד שלא נברא העולם, ולא עד שלא בראת העולם.

סימן מ"ז:

דיני ברכת התורה

יש לזהר מאד בברכת התורה שלא ללמוד עד שיברך. ויברך אותה בשמחה גדולה, שאמרו חז"ל שאבדן הארץ הוא מפני שלא בירכו בתורה תחילה, מחמת שלא היתה חשובה בעיניהם, ומי שאינו נזהר בה אינו זוכה ח"ו לבן ת"ח.

ספק בברכת התורה - דעת הרבה ראשונים שברכת התורה היא מזאורייתא, ועל כן בספק אם בירך חוזר ומברך, ויברך רק אשר בחר בנו. ואם נזכר אחרי אהבה רבה אפשר שיש להקל אפי' לא למד אחרי התפילה, ועדיף שיצא מאחר, או שיתכוון לפטור באהבה רבה וילמד מיד אחר התפילה. ברכת התורה בציבור מדרבנן לכו"ע.

על מה מברך - מברך בין למקרא בין למשנה בין לגמרא ובין למדרש.

הכותב דברי תורה צריך לברך, ואם מעתיק בלא להבין א"צ לברך ואם כוונתו להרויח ממון אפשר שאפי' אם קורא התיבות א"צ לברך, ועל כן יש להחמיר לומר הפסוקים שנוהגים לומר אחרי ברכת התורה. וכתבו האחרונים שראוי שהכותב יוציא מפיו שלא יהיה חשש ברכה לבטלה.

המהרהר בדברי תורה א"צ לברך, ועל כן הלומדים בספר יזהרו להוציא מילים בפה אחר הברכה. והגר"א כתב שלא יהרהר קודם ברכת התורה, והקשה על השו"ע שהרי אף הרהור בתורה הוא מצוה, אך אין כוונתו שהוא כדיבור ממש.

פסיקת דין בין בעלי דינים א"צ ברכת התורה, ולהגר"א צריך לברך.

הלומד דין מספר בלא טעם צריך לברך.

מותר לעשות פעולת מצוה לפני ברכת התורה, אף שמהרהר בדיניה.

ג' ברכות התורה ונוסח הברכות - יברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו על דברי תורה (ובבאר הגולה כתב לעסוק בד"ת). ולשיטת רוב האחרונים אין עונים אחריה אמן, וטוב שיאמרה בלחש. אח"כ יברך והערב

סימן מ"ט:

דברים שנכתב אסור לאמרם בע"פ דבר השגור בפי הכל (ואם שגור רק בפיו אסור) כמו ק"ש ופסוקי דזמרה וברכת כהנים ופרשת התמיד מותר, והלל מותר, אך יזהר שלא יטעה באמירת לא לנו. וכיון שטעם הדבר אינו ברור לא יאמר אלא דברים אלו. סומא מותר לומר בעל פה, וכן אם הוא בבית האסורים ואינו יכול להשיג חומש. והדורש ברבים בהרבה פסוקים אפשר דישי להקל. וי"א שאין האיסור אלא במוציא אחרים יד"ח. וי"א שמותר כל ספר תהילים ויש לסמוך על זה. ואם מוציא אחרים יד"ח יש להחמיר בכל גוונא.

סימן נ':

אחר פרשת התמיד יאמר איזהו מקומן וברייתא דרבי ישמעאל, כדי ללמוד בכל יום מקרא משנה וגמרא, וזה מועיל רק למי שמבין, ומותר אף לאבל כיון שהוא מסדר היום. כשאומר איזהו מקומן או במה מדליקין או פטום הקטורת יעשה ניגון של משניות.

סימן נ"א:

ברוך שאמר - אומרים ברוך שאמר קודם פסוקי דזמרה. ונתקן ע"י פתקא מן שמיא. ויש בו פ"ז תיבות. ונכון לאומרו מעומד אפי' הוא יחידי. ויאחז ב' הציציות שלפניו בידו וינשקם כשמסיים. ויאמר בפה עמו בסגול, ובתשבחות בחיריק. אחר פסוקי דזמרה אומרים ישתבח.

דין ענית אמן כשהוא מברך - אם סיים ברוך שאמר קודם החזן או אחרים עונה אחריהם אמן, ואינו מחויב למהר כדי להספיק לענות אמן. ולא הוי הפסק דגם אמן הוא שבה. (ואם סח אפי' מילה אחת יחזור ויברך, ולא יפסיק הרבה אף בשתיקה). וכן אם לא התחיל לומר ברוך אתה ד' יענה אמן, אך אמן על ברוך שאמר עצמו נראה שלא יענה, וכן בישתבח מהתחלת הברכה. ואם סיים עם החזן לא יענה אמן (וכן בשאר ברכות מלבד בישתבח או

ישן בתחילת הלילה שאח"כ צריך לברך. ואם משכים אחר חצות אף שדעתו לישן אח"כ יכול לברך כל ברכות השחר וא"צ לחזור ולברכם, חוץ מאלוקי נשמה והמעביר שינה (וי"א שיכול לברך המעביר שינה וי"א שלא יברכה קודם שיאיר היום אא"כ שמע קול תרנגול, ובדיעבד יצא אם בירכה אחר חצות) שיאמרם בלא הזכרת השם, ובבוקר יאמרם בשם ומלכות, וכן פרשיות ומשניות הקרבנות לא יאמר בלילה. ואם בירך בלילה בשם ומלכות נחלקו האחרונים אם יחזור יברך בבוקר, וספק ברכות להקל.

נט"י במשכים בלילה - לכתחילה יטול לפני הלימוד, ואם אין לו מים יקנח במידי דמנקי וילמד ויברך. נשים חייבות בברכת התורה, שהרי חייבים ללמוד הדינים שלהם, וכן לומר קרבנות, וי"א שהטעם שיכולות לומר וציונו א"ף שאינם מחויבות, ונ"מ בין הטעמים אם יכולה לפטור את האיש. קטן אינו מוציא גדול בברה"ת.

סימן מ"ח:

פרשיות הקרבנות - אומרים פרשת התמיד, והיא במקום הקרבה, ולכן אומרים גם סדר המערכה ורבון העולמים, וצריך ללמוד פירוש מימרא זו, (וכן פירוש סדר הקטורת, כדי שתחשב לו כהקטרה). ויאמר קרבנות בעמידה ויש חולקים, אך פרשת התמיד שקורים בציבור בקול רם ראוי לעמוד. ונחלקו האחרונים אם יאמרה יחד עם הש"ץ. לא יאמר בתמיד כאילו הקרבתי אלא כאילו הקרבנו, או כאילו קרב, והשע"ת מיישב הנוסח כאילו הקרבתי. ויכול לומר קרבנות בביתו, ואם אומרים תמיד בבית הכנסת יאמר עמהם ולא ישתוק, אך יכוון כקורא בתורה (לרווחא דמילתא).

פרשת מוסף - בשבת מוסיפים פסוקי מוסף לאחר התמיד. ובר"ח אינו אומר מפני שקורא בתורה, וי"א שמזכיר כדי לפרסם שהוא ר"ח. וביו"ט אינו אומר מפני שא"צ לפרסם וקורא בתורה.

אם להתנועע בתורה ותפילה - נהגו המדקדקים להתנועע בשעה שקורים בתורה, דוגמת התורה שניתנה ברתת. וכן בשעת התפילה על שם כל עצמותי תאמרנה, וי"א שאין להתנועע בתפילה, אלא רק בפסוקי דזמרה וברכות ק"ש ולימוד תורה אפי' תורה שבעל פה. ודעביד כמר עביד, והכל לפי מה שהוא מכוון יותר, אך אין להפוך ראשו מצד לצד לפי שהוא דרך גאווה.

תמצית משנה ברורה

לא יפסיק באמצע הפסוק ד' מלך וכו'.

דיני פסוקי דזמרה

צריך להפסיק מעט בין אלילים לוד' שמים עשה. וכן יפסיק בפסוק זה בין כי לכל, ובין העמים לאלילים, ובין שמים לעשה.

בפסוק פותח את ידך יש לכוון, ואם לא כיוון חוזר ואומר מפסוק זה עד סוף המזמור, ואם המשיך ואין לו שהות יאמר אחרי התפילה.

אומרים ואנחנו נברך אחרי תהילה לדוד.

כופלים פסוקי כל הנשמה, וד' ימלך, ואומרים תרגום של ד' ימלך, וכן פסוק כי בא סוס.

מי כמוך הכף רפויה, ומי כמוך תניינא הכף דגושה. עם זו גאלת הג' דגושה. ידמו כאבן הכ' דגושה.

יפסיק בין במים לאדירים.

יאמר שירת הים בשמחה וידמה כאילו עבר באותו יום בים. והאומרו בשמחה מוחלין עוונותיו.

אין לשחות ולהשתחוות בואתה אלוקינו מודים אנחנו לך, או בוכל קומה לפניך תשתחוה.

נהגו לעמוד בברוך שאמר וביברך דוד (עד אתה הוא ד') ובישתבח, וי"א שבשבת נכון לעמוד בפסוק ד' מלך, וכשהציבור אומר פסוק זה יעמוד עמהם.

האריז"ל נתן צדקה מעומד כשאמר ואתה מושל בכל.

אומרים הזמירות בנחת כאילו מונה מעות.

מי שאינו מלובש היטב יתפלל בביתו בחורף בנחת.

מזמור לתודה יש לומר בנגינה, ואין אומרים אותו בפסח או בערב פסח ובשבת ויו"ט, והמנהג במקומו לא לאומרו גם בר"ה ויו"כ. ולא יאמרו בערב יו"כ (וכן שאר הקרבנות לא יאמר בערב יו"כ מלבד עולה), אבל בט' באב יאמרו.

מזמור שיר ליום השבת נאמר גם ביו"ט.

סימן נ"ב:

דין המתאחר לבוא לבית הכנסת

לכתחילה ראוי לבוא לבית הכנסת בהשכמה שלא יצטרך לדלג בפסוקי דזמרה, שלא להפך הצינורות.

סדר הדילוגים - מי שאיחר לבית הכנסת אם זמן ק"ש עובר צריך לומר ק"ש מיז. ואם עומדים הציבור בתפילת י"ח לא יתפלל עמהם אלא יתפלל ביחידות

בסוף הלל או אחרי שומר עמו ישראל (עד). ואם הוא סיים ברכה אחת והש"ץ ברכה אחרת יכול לענות אמן. ושאר אמנים עונה אף באמצע ברוך שאמר וישתבח, אא"כ הוא עומד בין השם למלך מהולל.

יענה אמן אחר ברכת עצמו בישתבח, ומנהגו שלא לענות.

יש לזהר מלדבר מברוך שאמר עד סוף תפילת שמונה עשרה, וכשיש נפילת אפים לא ידבר עד אחר נפילת אפים.

דיבור בפסוקי דזמרה

אסור לדבר בפסוקי דזמרה, דברכת ברוך שאמר היא ברכה שלפניה וישתבח היא ברכה שלאחריה. ואפי' לצורך מצוה או כדי ללכת להביא חתן או בלשון הקודש אסור, ואין לומר ברוך הוא וברוך שמו.

אבל אם שומע ברכה מותר לענות אמן אפי' באמצע פסוק במקום דסליק עניינא, אבל אמן דהקל הקדוש ושומע תפילה וקדיש וכו' מותר אפי' באמצע ענין. וכן מותר לברך ברכות הודאה כגון אשר יצר, (וטוב שימתין לברך אשר יצר בבין הפרקים, אך לא ימתין עד לאחר התפילה). ומודים דרבנן, פסוק ראשון של ק"ש עם הציבור, וקדיש קדושה וברכו. וכן מותר לומר ברכות התורה עם הפסוקים שאומרים אחריה, וכן ק"ש אם מתיירא שיעבור זמנה.

עליה לתורה - אין לקרות לכתחילה לעלות לתורה מי שהוא באמצע פסוקי דזמרה אא"כ אין שם כהן או לוי אחר, (ועדיף שייסים הפרק שעומד בו, אך לא ישהה, מפני טורח הציבור), ואז רשאי גם לקרוא בלחש עם הבעל קורא, אך לא יאמר לו לעשות מי שברך, ואם התחיל מעצמו מותר לענות לו מפני הכבוד.

פסוק מי ימלל אין לאומרו בין ברוך שאמר להודו, ויש נוהגים לאומרו אחרי סיום המזמורים.

יש נוהגים לומר קדיש לפני ברוך שאמר ויש נוהגים לאומרו קודם הודו.

שאלת שלום - בין המזמורים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם, ובאמצע הפרק שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד. ובזמננו שאין רגילים לשאול בשלום בבית הכנסת אסור אף בין הפרקים, וכן בין הפרקים דברכות ק"ש. (עיינ מ"ב ס"ק י"ג שמונה מקומות שהם בין הפרקים). ואם מפסיק לשאלת שלום או מחמת איזה אונס יאמר לפני שידבר ברוך ד' לעולם אמן ואמן וכו', וכן יאמר אחרי שמדבר.

מי שצריך להפסיק והוא סמוך לבין הפרקים ימהר ויסיים עד הפרק.

תמצית משנה ברורה

לא יפסיק באמצע ט"ו השבחים שבישתבחה, והמפסיק עונשו גדול, וא"צ לאומרם בנשימה אחת.

אין לומר ישתבחה אם לא אמר ברוך שאמר וקצת פסוקי דזמרה, ואפי' בשעת הדחק, ואם הוא מוכרח לומר ישתבחה לפני התיבה יאמר לעצמו ברוך שאמר ואשרי (ובשבת נשמת), ואם סיים פסוקי דזמרה ונזכר שלא אמר ברוך שאמר, אינו יכול לומר ברוך שאמר, ויאמר ישתבחה בלא ברוך שאמר. וכן הדין בכל ברכות שלפניה ולאחריה. ומי שמוכרח לצאת לנקביו לפני ישתבחה יחזור לכהפ"ח על תהילה לדוד לפני ישתבחה. ובחיי אדם ועוד פוסקים כתבו שיניח טלית בלי ברכה ולאחר ישתבחה ימשש בו ויברך, ולפי זה פשוט שמותר לברך אשר יצר בבין הפרקים ובחיי אדם מסתפק בזה, ועל כן מי שעשה צרכיו נוטל ידיו ויגמור הפרק ויברך אשר יצר, ויניח הטלית ולא יברך עליה, ויניח תפילין ויברך עליהם.

ברכת ציצית ותפילין לפני ישתבחה - אין לברך על ציצית ותפילין בין פסוקי דזמרה לישתבחה ואפי' בין הפרקים, ואם לא היה לו טלית יברך בין ישתבחה ליוצר. וש"ץ יתעטף ויניח תפילין לפני ישתבחה כדי שיוכל לומר הקדיש מיד, ואם הביאו לו טלית רק אחרי ישתבחה יברך לפני הקדיש, אבל באמצע פסוקי דזמרה יניח הטלית בין הפרקים ויברך, וכ"ש לענין תפילין, ובפרט אם הוא ברבים ומתבנייש.

אם אין מנין בבית הכנסת ימתין הש"ץ לפני ישתבחה (ולא יפסיק בדיבור, ואפי' שהה מחמת אונס כדי לגמור כולה אינו חוזר לראש) ויאמר ישתבחה כשיהיה מנין, אבל היחיד יאמר ישתבחה מיד וגם בשבת. ואם הש"ץ אמר ישתבחה ונתעכב עד שבא מנין יאמר ג' פסוקים ובלאו הכי אין לומר קדיש.

מי ראוי להיות שליח ציבור

ש"ץ צריך שיהיה הגון והיינו שיהיה ריקן מעבירות ופסול אפי' באקראי אם לא עשה תשובה. והעובר על השבועה אינו ריקן ואע"פ שעדיין לא העידו עליו יש לחוש, ואפי' אם לא עבר אלא על שבועת ביטוי דלהבא אין ראוי למנותו לש"ץ.

טוב שיהיה **צדיק בן צדיק**, והרא"ש כתב שאפי' אם הוא ממשפחה בזויה והוא צדיק טוב לקרבו, ואיירי כשאין אביו רשע.

יצא עליו שם רע אפי' בילדותו, אין למנותו לש"ץ אפי' עשה תשובה, אך אין להעבירו ולסלקו אפי' לא נתברר שעשה תשובה. ואם עשה תשובה אף שיש עדים אין להעבירו. ואם יצא עליו עכשיו קלא דלא פסיק, אפי' יחיד מוחה עליו להעבירו. ואם העבירוהו ועמד כך ימים ושנים בהסכמת הקהל ורוצים להחזירו

כסדר. ואם הציבור ביוצר אור ואין לו שהות כלל לומר פסוקי דזמרה, לדעת השו"ע יקרא ק"ש בברכותיה עם הציבור, ואחרי התפילה ישלים פסוקי דזמרה בלא ברוך שאמר וישתבחה. ובמשכנות יעקב כתב שמוטב להתפלל יחידי מלדלג על ברוך שאמר וישתבחה. ואם יש לו שהות קצת, יניח תפילין ויברך על נט"י ואלוקי נשמה וברכת התורה, ויאמר ברוך שאמר תהילה לדוד וישתבחה (ובשבת יאמר גם נשמת), יוצר וק"ש וברכותיה, ויתפלל עם הציבור. ואם יש לו עוד שהות יאמר הללו את ד' והללו קל בקדשו. ואם יש לו עוד שהות יאמר כל ההללוקות. ואם יש לו עוד שהות יאמר ויברך דוד עד לשם תפארתך, ואם יש לו עוד שהות יאמר הודו עד והוא רחום. ובשבת ידלג ראשית את המזמורים שמוסיפים בשבת, ולמנצח ולדוד בשנותו ותפילה למשה קודמים לשאר המזמורים.

יש נוהגים להתפלל כסדר גם אם איחרו, אבל כתבו החכם צבי והפר"ח שידלג כדי להתפלל בציבור. ואפי' אם בדרך כלל אינו מתפלל בציבור, אם באותו היום בא לביה"כ ידלג כדי להתפלל בציבור.

השלמה לאחר התפילה - אחרי התפילה יברך כל הברכות שמחויב לברך בבוקר. ולענין ברכת אלוקי נשמה נחלקו הפוסקים אם יכול לברכה אחרי התפילה, או שכבר יצא בברכת מחיה מתים, והמברך לא הפסיד ומי שאינו מברך אין למחות בידו. ויכול לישן מעט ביום ולברך אח"כ. וטוב לכוון להדיא שלא לצאת, ואז יוכל לברכה אחרי התפילה לכו"ע. ואם שכח ברכות התורה והתחיל ברכות ק"ש יכוון לצאת יד"ח באהבה רבה וילמד מיד אחרי התפילה, והפמ"ג כתב שיכוון שלא לצאת באהבה רבה, אך נראה דאינו מועיל אלא יכוון לצאת וכנ"ל.

זמן ברכות השחר לכתחילה עד ד' שעות, ובדיעבד יכול לברכם עד חצות, וי"א שיכול לברכם כל היום, והמיקל אין למחות בידו, ובמעשה רב כתב שיברכם גם בלילה עד שעת השינה, ומ"מ אם חוטפתו שינה לכו"ע לא יכול המעביר שינה. ומש"כ המ"א שזמנם עד ד' שעות (מלבד ג' ברכות שלא עשני) כוונתו רק אם היה פטור מחמת שהיה אונן.

סימן נ"ג:

דיני ישתבחה

עמידה - הש"ץ יאמר ישתבחה מעומד, ונוהגים שגם יחידי יעמוד בישתבחה.

תמצית משנה ברורה

בן י"ג שהביא שתי שערות שמבין מה שאומר ואין קולו נעים, קודם לזקן עם הארץ שקולו נעים והעם חפצים בו, ואפי' לענין להיות ש"ץ קבוע.

אם אין ש"ץ כלל רק בן י"ג שנה ויום אחד, מוטב שיהיה ש"ץ מלבטל קדושה וקדיש.

בן י"ח ונתמלא זקנו קצת חשיב נתמלא זקנו, ובן כ' אע"פ שאין לו זקן דינו כנתמלא זקנו.

סריס - מי שיש לו סימני סריס, והוא בן כ', י"א שמותר למנותו לש"ץ.

גם **בתפילה מעריב** לא ירד קטן לפני התיבה, אך יש ללמד זכות על המקומות שנוהגים שקטנים יורדים לפני התיבה במעריב, אך אין לעשות כך בשאר מקומות. בתחילת היום שנעשה בן י"ג יכול לרדת לפני התיבה, ואפי' נולד בסוף היום קודם בין השמשות, אך אם נעשה בן י"ג בשבת אין לו לרדת לפני התיבה במעריב שמתפללים מבעוד יום, וכן לא יפרס על שמע למי שלא שמע ברכו בשחרית.

ש"ץ שקולו מרתת ושבור פסול.

שני חזנים שווים, כהן קודם ואח"כ לוי ואח"כ ישראל. ות"ח קודם לעם הארץ אפי' לוי או כהן.

טועה בהגוי האותיות - מי שקורא לא' ע' (שהיא הברה עמוקה וחזקה יותר והט"ז מיקל בזה בזמנו שאין רוב העם מבחינים בזה) או איפכא או שמחליף ח' וה' או ש' וס' וכן בשאר האותיות אם אינו יכול להוציאם כתיקונם אין ממנים אותו לש"ץ אפי' באקראי ועכ"פ בדיאכא אחר, ואם ליכא אחר הפר"ח מתיר והפני משה מתיר רק כשדוחק עצמו לקרוא כראוי, וגם לפר"ח אין למנותו לש"ץ קבוע. ואם כולם מדברים כך מותר.

פוחח והיינו שבגדו קרוע וזרועותיו וכתפיו מגולים, אינו יורד לפני התיבה, ואינו קורא בתורה. אבל מותר לפרוס על שמע.

סומא ואפי' בשתי עיניו יורד לפני התיבה אך לא יקרא בתורה, דדברים שבכתב אסור לאומרם בע"פ. וי"א שבימים נוראים לא ירד אפי' סומא בעין אחת אם יש אחר כיוצא בו ויש מתירים, ולענין לסלקו לכו"ע אין לסלקו.

מי שאינו שומע לא ירד לפני התיבה דכתחילה צריך להשמיע לאזנו.

ש"ץ החשוד באפיקורסות - מי שסירב לרדת לפני התיבה מפני שבגדיו צבועים או מפני שברגלו סנדל, לא ירד באותה תפילה כלל אפי' נתחרט, ואפי' נותן אמתלא לדבריו (אא"כ אמר האמתלא כשאמר איני

דינו כמינוי חדש, שאפי' מיעוט יכולים למחות. מחאת המנהיגים דינה כמחאת הקהל כולו אא"כ יש בוררים ויש תקנה שלא לשנות גזירתם.

וצריך שיהיה עניו ומרוצה לעם ואם יש ריב יזהר שלא להתערב כלל אפי' הריב עם מחותנו או קרובו. ואם יש ריב עמו צריך להעמיד את הדבר לפני הרב או הקהל ויעשה כדבריהם, ואף אם השכנגדו ממשיך בריב הוא נקי.

צריך שיהיה לש"ץ נעימה, וקולו ערב, ויהיה רגיל לקרות בתנ"ך, ולא יהיה טפש וסכל אלא שיוכל לדבר בענייני הקהל מה שצריך.

מום אינו פוסל בש"ץ אלא אדרבה לב נשבר עדיף, ויש מחמירים לכתחילה אם יש אחר ראוי והגון כיוצא בו.

ראוי שיהיו בגדי ש"ץ ארוכים שלא יראו רגליו, ויכנס לבית הכנסת ראשון ויצא אחרון.

אם אין מוצאים מי שיש בו כל המידות האלו, יבחרו הטוב שבציבור בתורה ומע"ט.

בעל תשובה - מי שעבר עבירה בשוגג כגון שהרג נפש, ומתחרט, הרי זה צדיק גמור לכל דבריו, ומותר למנותו לכתחילה לש"ץ. אבל אם עשה במזיד אפי' בשאר עבירות לדעת השו"ע אינו ראוי לש"ץ. והרבה פוסקים כתבו שכיון ששב בתשובה מותר למנותו לש"ץ קבוע לכתחילה, ורק לענין תעניות אין למנותו, וימים נוראים יש להחמיר כמו בתעניות. ולענין לסלקו אין מסלקים לכו"ע אם שב בתשובה. ואם הוציא הרבה טריפות מתחת ידו נדון כמזיד ומסלקים אותו, וי"א אפי' בפעם אחת, ואם שב בתשובה אין מסלקים אותו אפי' בפעמים רבות.

לא נתמלא זקנו - אין ממנים ש"ץ קבוע אלא מי שנתמלא זקנו, ואין הציבור יכולים למחול, אבל באקראי כשר משהביא ב' שערות והוא בן י"ג, וי"א שדווקא כשאין שם אחר מותר. ומי שהוא בן י"ג כשר דאזלינן בתר חזקה דרבה, אך לא יוציא אחרים בדאורייתא. וכן אין למנותו מפי הציבור, וכן אין לש"ץ למנותו לממלא מקום בזמנים קבועים. ולענין למנותו להתפלל אם לא יהיה החזן בבית הכנסת י"א דלא הוי כקבוע ויש אוסרים. ואם הוא אבל כתב הפמ"ג שלא ירד לפני התיבה בקביעות, אמנם במעריב יש להקל אפי' בקבע.

בתעניות ור"ה ויוה"כ אפי' באקראי אין מורידין למי שלא נתמלא זקנו. ובר"ה ויו"כ בעיניו נשוי ובן ל', אבל בשאר השנה א"צ שיהיה נשוי, ומ"מ נשוי קודם לבחור ואפי' נתמלא זקנו. ואם הנשוי לא נתמלא זקנו הבחור קודם, וי"א שגם באקראי לא ירד. שעה"צ.

תמצית משנה ברורה

ואם כבר הסכימו עליו אין יכולים להעבירו על פי יחידים או חצי הקהל אפי' אם משלמים לש"ץ, ורוב הקהל יכולים להעבירו אם משלמים לו. ואם מינוהו לזמן ועבר הזמן נחשב כמינוי חדש, ואם מינוהו לשנה אחת והמשיך בתחילת השנה, יכול לטעון שבזה קיבלוהו לשנה נוספת וצריכים לשלם לו שכר שנה).

ובשאר מינויים אם יחיד אינו רוצה יכול להתנגד כנ"ל, ודווקא כשרוצה אחר אבל אם אינו רוצה כלום אפי' מיעוט יכולים לכופ את הרוב למנותו, ואפשר שמיעוט יכולים לכופ לשכור מעולה יותר ממה שרוצה הרוב.

וכתבו האחרונים **שבזמננו** שהרבה מחזיקים במחלוקת סתם הולכים אחרי רוב פורעי המס (ואפי' יש ביניהם קרובים) וא"צ לשאול כל יחיד, ועכשיו המנהג ללכת אחרי טובי העיר או אחרי ממונים לעניינים אלו, וטעם נוסף שאין היחיד יכול לעכב מפני שבזמננו אין הש"ץ מוציא יד"ח.

מי שהוא שונא לש"ץ מסתמא הש"ץ שונאו ולא יעלה לס"ת בקריאת התוכחה, ואם קראהו לעלות נחלקו הפוסקים אם יעלה או לא, ויזהר הסגן שלא לקרוא לו, ואם חושש שיקראהו יצא מבית הכנסת עד שיקראו לאחר. ואסור לקרוא לחשוב בשעת קריאת קלה על שום אדם.

אבל שרוצה להיות ש"ץ - ב' אבלי שרוצים להיות ש"ץ תלוי הדבר ביד הקהל (ובקדיש אין רשות לדחותו), וגם בזה אין היחיד מוחה. ומקומות שהש"ץ הקבוע יורד לפני התיבה גם כשיש אבל (מפני עמי ארצות) אין לדחות התקנה, אבל בלא מנהג מצוה להניח לאבל להתפלל, אא"כ אינו יודע לחתוך האותיות. יארציט קודם לאבל ומוהל, ומוהל קודם לאבל, ואם הקהל מעדיפים אחד מהם בידם הדבר. ואפשר שבתפילת מעריב (שאינה כנגד קרבנות שצריכים שליחות) אין הקהל יכולים לעכב, ומ"מ אין להתקוטט מפני שום מצוה עם הציבור, אא"כ תתבטל המצוה לגמרי שאז אם יש בידו למחות מחויב למחות כדי להחזיק המצוה.

אין למנות ש"ץ ע"פ שר עכו"ם, אע"פ שרוב הציבור חפצים בו, והשר שכנע גם את המיעוט.

אין לאדם להתפלל או לתקוע שלא לרצון הקהל, והמתפלל בחזקה אין עונים אמן אחר ברכותיו.

ש"ץ בשכר - שכר הש"ץ לדעת השו"ע הוא מקופת הקהל, ולדעת הרמ"א חציו לפי ממון וחציו לפי

יורד בצבועים, פר"ח), מפני שדרך האפיקורסים להקפיד בכך, אבל בתפילה אחרת כיון שלא שמענו ממנו אפיקורסות להדיא יכול.

גר יכול להיות ש"ץ ויכול לומר אלוקי אבותינו לפי שאברהם נקרא אב המון גויים.

ממזר תלוי במחלוקת אם כשר לכתוב תפילין.

דיני הש"ץ

אריכות בתפילה - ש"ץ שמאריך בתפילתו כדי שישמעו שקולו ערב הרי זה מגונה, ואם עושה כן מחמת ששמח בליבו על שנותן הודאה להשי"ת בנעימה תבוא עליו ברכה, והוא שיתפלל בכובד ראש ויעמוד באימה ויראה. ומ"מ לא טוב שיאריך הש"ץ בתפילה מפני טורח הציבור, ואפי' בשבת ויו"ט, ואפי' ברצון הקהל לא יאריך יותר מדאי כי אינו לא מחציו לד' ולא מחציו לכם.

מי שיש לו קול נעים ירנן לקב"ה ולא שאר רננות.

ש"ץ שרקק יקנח פיו ואח"כ יתפלל.

אם ש"ץ צריך לסרב - ש"ץ קבוע יורד לפני התיבה מעצמו ולא ימתין שיאמרו לו, וי"א שא"צ לסרב אבל לא יעלה מעצמו בלא להמתין, ואפשר שיש לחלק בין נתמנה לשאר דברים לממונה לתפילה עצמה שא"צ לימלך כלל. ש"ץ שאינו קבוע צריך לסרב מעט קודם שירד לפני התיבה, ויסרב פעם אחת ובשניה יכין עצמו ובשלישית יעמוד. ואם אמר לו אדם גדול לא יסרב כלל דאין מסרבים לגדול (אא"כ הוא דבר גסות ושררה). ואם טעה ש"ץ ומעמידים אותו תחתיו לא יסרב כלל.

ש"ץ שלא רצה להמשיך להיות ש"ץ וקיבלו אחר במקומו, ורוצה לחזור, א"צ לבקש רשות מהקהל, אלא ממי שנתמנה תחתיו, ולפי מה שביארנו בבה"ל גם מהקהל צריך ליטול רשות.

מתי יכול להתנגד למינוי ש"ץ וכדו'

בשעת ההתמנות אפי' יחיד יכול לעכב, אם יש לו טעם הגון על פי טובי העיר מחמת חסרון במידות וכדו' (אבל לא בטענת פסול), או שידוע שהוא שונאו, ודווקא כשיש ש"ץ אחר שאינו יקר יותר. ואם נעשה שונאו אח"כ אינו יכול למחות, והש"ץ יוציא השנאה מליבו ויוציאנו בתפילה, ואם מכוון שלא להוציא גם שאר הציבור לא יצא. וצריך הש"ץ להוכיח את הציבור במילי דשמיא ולא להחניף להם, אבל בענייני עצמו יעביר על מידותיו ויהיה אהוב לקהל.

תמצית משנה ברורה

ש"ץ שמחמת חוליו א"א לנקותו לטהרו ממקרה לילה, בימים נוראים יש לגעור בו שיטבול ועכ"פ שירחץ יחליף בגדיו, ואם לא ישמע ראוי להעבירו.

ש"ץ המנבל פיו או מרנן בשירי הנכרים ששרים לעכו"ם מוחים בידו ואם אינו שומע מעבירים אותו. וכתב הב"ח דדוקא שירים המיוחדים לזה.

ההולך לערכאות פסול לש"ץ בר"ה ויוה"כ, אא"כ עשה תשובה, ולא נשאר ממון חבירו בידו. ואם נשאר ממון חבירו בידו פסול כל השנה, ואולי בזמננו שנשתכח האיסור אין לפוסלו, אך לר"ה ויוה"כ ודאי יש להחמיר.

שוחט שמכר בשוגג טריפה בחזקת כשרה, או מנקה שנמצא אחריו חלב, אין מסלקים אותו אך אין ממנים אותו בתחילה, אא"כ עשה תשובה.

אין להעביר ש"ץ מחמת שמצאו אחר שקולו ערב יותר, ואם הרוב חפצים באחר ישמשו שניהם כאחד.

מינויים שהדרך למנות בהם אנשים לזמן מוגבל, אפי' נוטלים עליהם שכר, בסתמא לא נתמנה אלא לזמן. ומ"מ אם אין דרך לסלקו אח"כ אלא כשיש חשד אין לסלקו סתם, אא"כ התנו שלאחר הזמן צריך לקבלו מחדש.

ירושה וסיוע במינויים - ש"ץ שהזקין ורוצה למנות בנו לסייעו לפרקים, בנו קודם לכל אדם, אע"פ שאין קולו ערב כאביו, אא"כ קולו משונה. וכן בכל מינוי יכול הממונה לקחת מי יסייע לו לפרקים כשאינו יכול, אם המסייע ראוי לכך בענין המלאכה ובענין היראת שמים (ודין זה אינו דווקא בנתמנה לכל חייו, ודלא כהמ"א), ואם אינו יכול כלל בנו קודם להתמנות תחתיו, אם הוא ממלא מקום אבותיו, אפי' יש גדולים ממנו, בין בש"ץ ובין בשאר מינויים. וחכם הממונה להרביץ תורה או לדון נחלקו הפוסקים אם בנו קודם.

י"א שש"ץ יתפלל מתוך ספר המיוחד לציבור, שודאי נכתב לשם שמים ולא לשם התפארות, ואפי' של יחיד נאה יותר. ובספרים הנדפסים לא שייך דין זה.

נכון אף ליחיד להתפלל מתוך סודר, וכ"ש ש"ץ.

ש"ץ נקרא חזן מפני שצריך לחזות איך הוא קורא.

נפשות, והלבוש כתב שבמקום שאין מנהג יגבו לפי ממון, ובדרכי משה משמע שרק בימים נוראים אפשר לחשב לפי ממון לבד כי העניינים יכולים ללכת למקום אחר, אבל בשאר השנה אין לחשב רק לפי ממון. ועדיף למנות ש"ץ בשכר ולא בחינם כדי שלא יעלה מי שאינו הגון, וגם יזהר יותר בתפילתו, ועל כן גם באופן שיש ש"ץ אחר בחינם, צריכים העניינים להשתתף בשכרו.

רב וש"ץ - ציבור שאין להם שכר רב וש"ץ אלא אחד מהם, אם הרב מובהק וגדול בתורה ובקי בהוראה הרב קודם כדי שיודיעם תורת ד', ואם לאו ש"ץ קודם כדי שיוציאם בתפילה. וכל אחד מאנשי העיר צריך להשתתף בשכר הרב (דומיא דמקוה) ואינו יכול לומר שאינו צריך לרב. ומזה נראה כמה גדול החיוב לכל עיר לשכור רב ומו"צ, להודיעם הלכות שבת ויו"ט ופסח ומקוה ונדה ושאר דיני התורה, ולא מספיק שיהיה להם שוחט ובודק (אא"כ הוא בקי ונסמך להוראה).

מתי מסלקים ש"ץ

אין מסלקים חזן ושאר מינויים שאינם מוגבלים לזמן מסוים, ואפי' יצא עליו רנון אין מסלקים אותו (אבל לכתחילה אין ממנים אותו), ומ"מ מושיבים ביד לבדוק את הדבר.

ואם יצא עליו **קלא דלא פסיק** מסלקין אותו והיינו יום ומחצה לעזה עליו כל העיר ואין לו אויבים לתלות שהם הוציאו את הקול, ומהרי"ק כתב שאם מקור הקול הוא אדם אחד לא נחשב קלא דלא פסיק. והחת"ס כתב שאם הוא מרוצה לקהל א"צ למחות בידם, אבל אחד מהקהל יכול למחות ולהעבירו, וכן אם יצא קלא דלא פסיק שקלקל בעדים והלכו למדה"י מסלקים אותו. ומה שמסלקים ע"פ קלא דלא פסיק אע"פ שאין מוציאין ממון אפי' על פי אומדנא דמוכח, משום שמסתמא לא ניחא לאינשי למנות מתחילה אדם כזה.

ואם **נמצא בו פסול ע"פ עדים** ואפי' אם עשה העבירה בילדותו מסלקים אותו עד שישוב בתשובה שלימה, ואין מספיק שישבע לחזור בתשובה. ואם שב בתשובה אין מסלקים אותו גם אם עבר במזיד, אבל אין ממנים מתחילה אם עבר במזיד.

ש"ץ שבתו הנשואה זינתה אין לסלקו אך אין למנותו מתחילה.

אם מאיים על חבירו למוסרו לעכו"ם ולא מסר אין מעבירים אותו אלא גוערים בו, ומזהירים אותו שאם ימשיך יסלקוהו, ואם המשיך ראוי להעבירו.

ש"ץ שהוא שוחט ובודק לא יתפלל בבגדיו המלוכלכים, ואם אינו רוצה להחליפם מעבירים אותו, וטוב שיחליפם גם בשאר היום שלא יהיה בכלל המשניאים.

סימן נ"ד:

דיני ישתבח

ישתבח אינה פותחת בברוך, מפני שהיא סמוכה לברוך שאמר.

אין עונים אמן על ברכת ישתבח אלא אחר "חי העולמים" ששם סיום הברכה. וצ"ע אם מותר להפסיק לפני חי העולמים ולענות איש"ר וקדושה.

חי העולמים י"א בצירי וי"א בפתח, ומ"מ לכו"ע יאמר חי העולמים עם ה', שפירושו חי ושליט בעוה"ז ובעוה"ב.

הפסק בין ישתבח ליוצר

אסור לדבר בין ישתבח ליוצר, והדבר שם חוזר מעורכי המלחמה (דחשיב ירא מעבירות שבידו, וי"א שהכונה שמפריע לפסוקי דזמרה להכרית הקליפות). וצ"ע אם מותר לומר שם מזמור "ממעמקים קראתיך". וי"א שמותר להפסיק שם לצרכי ציבור או לפסוק צדקה או לשאר דבר מצוה (מפני שהם ב' עניינים, אבל במק"א אסור אף לדבר מצוה).

אם הביאו לו ציצית או תפילין בין ישתבח לקדיש יניחם ויברך עליהם (דזה דבר מצוה, ואפי' הש"ץ יניחם שם, ובזה א"צ לחזור ולומר פסוקים כי היא שהייה מועטת), ואם לא יספיק לגמור לפני איש"ר וברכו ועדיין לא שמע איש"ר וברכו, טוב יותר שימתין ויניחם אחרי ברכו.

בין קדיש לברכו (אחרי שהתחילו קדיש) או בין ברכו ליוצר לא יפסיק בשום דבר. בין קדיש לברכו דינו כבין הפרקים, ובין ברכו ליוצר הוא כאמצע הפרק (דכוונת הש"ץ בברכו לברכת יוצר), ועל כן בטלית יתעטף ולא יברך, ואחרי התפילה ימשמש ויברך, ובתפילין יכול לברך עד ברכו, ואחרי ברכו יניחם לא יברך, וקודם אהבה רבה ימשמש בהם ויברך.

יחיד ששמע קדיש וברכו ועדיין לא התפלל ורוצה להתפלל כסדר אין דינו כבאמצע הפרק.

מתי יכולים לומר קדיש

אין אומרים קדיש בלא לומר לפניו תהילה או תפילה, ועל כן אם מפסיק אחר ישתבח לדבר מצוה יאמר הש"ץ (משמע שמספיק שהש"ץ יאמר) לפני הקדיש מקצת פסוקי דזמרה, ואם לא אמר פסוקים לא יאמר קדיש אלא ברכו. וקדיש שאחר התפילה נאמר על

התפילה, (וכתב המ"א שלכן אומרים ברכו במעריב אחר תפילת י"ח בלחש, אבל אח"כ א"א לומר קדיש בלא פסוקים לפניו, ואין לומר אחר קדיש בתרא ברכו ולומר שוב קדיש, כי מה ענין לומר ב' קדישין סמוכים, ולפחות יאמרו פסוקים בין הקדישים).

אחר לימוד תורה שבע"פ אפשר לומר קדיש דרבנן, והמ"א כתב שיאמר קודם דבר אגדה כגון רבי חנניא בן עקשיא אומר וכו', ואחר תנ"ך ואפי' רק ג' פסוקים אומרים קדיש שלם. ואין לומר קדיש א"כ היו עשרה בשעת אמירת הפסוקים והלימוד, אפי' רק ב' או ג' מהם למדו, ואפי' מי שלא למד יכול לומר הקדיש.

סימן נ"ה:

טוב למעט בקדישים כמו בברכות.

י' אנשים שאינם יודעים לה"ק יכול אחד מהם להיות ש"ץ ולומר קדיש וקדושה בלשון לע"ז.

אחרי פסוקי דזמרה אומרים קדיש.

אין פוחתין מז' בכל יום כנגד שבע ביום הללתיך, וקדיש שאחרי מעריב אינו בכלל השבעה.

צירוף עשרה לדבר שבקדושה

עשרה לדבר שבקדושה - אין אומרים שום קדיש או שאר דבר שבקדושה (חזרת הש"ץ מפני הקדושה שבה, וברכו וקריאת התורה ונשיאת כפים) בפחות מ', דכתיב "ונקדשתי בתוך בני ישראל" וילפינן וכו'. שיטת הט"ז שבשעת אמירת פסוקי דזמרה או התפילה או אשרי או הלימוד א"צ שיהיו עשרה ודי שיהיו י' בשעת הקדיש, והמ"א חולק, ועל כן נכון שיאמרו מזמור או ג' פסוקים ואח"כ יאמרו קדיש.

מי מצטרף לעשרה - אין מצטרפים לעשרה אלא זכרים בני חורין, ולא נשים עבדים וקטנים או טומטום ואנדרוגינוס, או חציו עבד וחציו בן חורין. אין מצטרפים לעשרה אלא גדולים, וכתב הפר"ח דאפי' יש י' גדולים לא יאמר קטן את הקדיש.

יצאו מקצתן

אם התחיל בעשרה ויצאו מקצתן ונשארו ששה גומרים כל מה ששייך לאותו ענין.

תמצית משנה ברורה

אבל מצטרף לברכת המזון ותפילה.

בן י"ג שלא הביא ב' שערות (בשאר מקומות הגוף) דינו כקטן, ומיהו אין מדקדקים בשערות אלא מחזיקים אותו כגדול לענין תפילה (שאף אם תפילה דאורייתא צירוף עשרה דרבנן) דסומכים על הרוב, אבל לחיובים דאורייתא אינו מועיל.

סריס - אם הביא סימני סריס (ואפי' סימן אחד אם אין לו שערות בזקן) והוא בן עשרים דינו כגדול (והפמ"ג מצדד להקל לענין תפילה אף פחות מכן עשרים).

אם אחד מהעשרה התחיל להתפלל ואינו יכול לענות עמהם מצטרף, וי"א דה"ה יותר מאחד ובלבד שישארו רוב שיכולים לענות.

ישן - י"א שגם ישן מצטרף כמו מי שאינו יכול לענות, ומ"מ בה ודאי אין לצרף יותר מאחד ישן, (וכן לענין זימון, ולנשיאת כפים וקריאת התורה צ"ע, ולמגילה אין מצטרף), והט"ז והפ"ח כתבו דיין אין מצטרף, ועל כן לכתחילה יש להקיצו שיהיה מתנמנם, ואם א"א להקיצו צ"ע, ובמקום שמתפללים קדיש וקדושה בקול רם והשאר בלחש יש להקל במקום הדחק.

נכון להמתין ליחיד המתפלל שיענה גם הוא עמהם קדיש, וכן ישן מצוה להקיצו, ואם לא רצה לעמוד א"צ להמתין.

חרש ושוטה - חרש המדבר ואינו שומע או שומע ואינו מדבר מצטרף לעשרה, והט"ז מחמיר באינו שומע, ואם כשעונים אמן עונה עמהם מצטרף לכו"ע, (והפמ"ג מסתפק אם יכול לצאת בברכה כשמכוון ועונה אמן. ואינו ראוי שיהיה ש"ץ). וחרש שאינו שומע ואינו מדבר ואפי' לא נולד כך הרי הוא כשוטה וקטן, ושוטה אם מכוון ומבין מצטרף לזימון, וא"כ ה"ה לתפילה. והמ"א מפרש דאיירי רק בשוטה שאינו גמור, והאמת כדבריו דינו מצטרף אף בשעת הדחק. ומי שהוא עיתים חלים ועיתים שוטה, כשהוא חלים הרי הוא כפקח לכל דבריו.

עבריין - אם עבר על גזירת ציבור, או שעבר עבירה לתאבון, אם לא נידוהו מצטרף לעשרה, ואפי' היא עבירה שחייבים עליה מיתה. ואם עבר להכעיס וכן מומר לעבודת גילולים או לחלל שבת אינו מצטרף.

קראים וכל הכופרים בתורה שבע"פ אין מצטרפים.

מנודה אינו מצטרף וכתב הט"ז דדווקא כשפירשו בנידוי שלא יצטרף למנין, והפוסקים חולקים. ואם נידוהו בשביל ממון ולא בשביל עבירה מצטרף, וכתב הפמ"ג דלמגילה אפשר דמצטרף. אבל מותר להתפלל בבית הכנסת שהוא שם, אא"כ פירשו להחמיר עליו גם בכך.

אם התחילו לומר ישתבח או אשרי ויצאו מקצתן מסתפק הפמ"ג אם אפשר לומר הקדיש, וי"א שאין לומר הקדיש. ונחלקו האחרונים בברכו שאחרי הקדיש אם יאמר גם אותו או לא.

אם התחיל יוצר (ואפי' הקדיש וברכו) ויצאו מקצתם יכולים לגמור יוצר ולהוציא אחרים, אך לא יאמר חזרת הש"ץ, והסכימו הפוסקים דה"ה אם יצאו אחרי תפילת לחש (ודלא כמהר"ש שרוצה להקל בזה).

אם התחיל הש"ץ ברכת אבות גומר כל תפילת י"ח, ואומר קדושה, וחצי קדיש שאחרי תפילת י"ח והקדיש שלם, ויאמר אלוקינו ברכנו בברכה המשולשת, אך לא יאמר ברכת כהנים, ואין קורין בתורה בשני וחמישי, ולא יאמר הקדיש שאחרי עלינו, ואפי' אם התחיל לומר עלינו בעשרה לא יאמר הקדיש (וכן בקדיש של שיר היחוד או אחר מזמור או אחר הלימוד צריך עשרה בשעת הקדיש).

התחילו ק"ש וברכותיה במעריב ואפי' אמרו רק ברכו יאמרו הקדיש שלפני תפילת י"ח, אבל התפילה לא שייכת לק"ש, ולא יאמר הקדיש שאחרי תפילת י"ח, וכ"ש סדר קדושה וקדיש של מוצאי שבת. אבל אם התחילו תפילת י"ח בעשרה יכול לומר קדיש ובמוצאי שבת גם חצי קדיש וסדר קדושה. ומ"מ כתב הנוב"י שבשחרית תפילת לחש בעשרה לא מתירה להמשיך חזרת הש"ץ או קדיש ולא דמי למעריב.

אם יש עשרה עבירה היא לצאת, ואם יצא אחד ונשתיירו ט' ילה"ס אם מותר התשיעי לצאת, וצריך להמתין עד שיגמרו אותו ענין, ואם היה בתחילת חזרת הש"ץ צריך להמתין עד אחרי הקדיש שלם, ואז יכול לצאת אם כבר שמע את שאר הדברים שבקדושה. אבל באמצע קדושה אין לצאת אפי' נשארו עשרה.

מי מצטרף למנין

קטן - י"א שקטן מנין שש היודע למי מתפללים מצטרף לט' גדולים לומר דבר שבקדושה, ולא נראו דבריהם לגדולי הפוסקים, ויש להקל בשעת הדחק, ודדוקא אחד ולא שניים, ובזמננו נוהגים לצרף קטן ע"י חומש שבידו, ודווקא ברכו וקדיש המחויב אבל לא יאמרו קדיש לאחר עלינו ע"י צירוף קטן, והרבה אחרונים מחמירים שלא לצרף קטן כלל.

עבד ואשה אין מצטרפים.

אונן המחויב באבילות אינו מצטרף למנין, ואפי' אין מוטל עליו לקבורו אינו מצטרף אם הוא באותה העיר, אא"כ מסרו לכתפים. אבל אם המת בעיר אחרת ויש מי שיתעסק בקבורתו מצטרף למנין.

מתי נחשב גדול

אין הקטן נעשה גדול אלא כשהביא ב' שערות אחר תחילת השנה הי"ד (אפי' רגע אחד, ואפי' נולד בסוף היום, ובבין השמשות הוא ספק והולכים לחומרא בדאורייתא), ושנת העיבור היא י"ג חודש. ובן י"ג חזקה שהביא ב' שערות, ואף אם לא רואים חיישינן שמא נשרו, וסומכים על חזקה בו בדרבנן, ורק אביו נאמן לומר שהוא בן י"ג, ואם מת אביו יש לו להחמיר בספק דאורייתא ממתו שהביא ב' שערות.

שנה מעוברת - מי שנולד בכ"ט אדר א' אינו נעשה בן י"ג אלא בכ"ט אדר (ולא בכ"ט שבט), אף שהנולד בא' אדר ב' כבר נעשה בן י"ג בא' אדר. ואם שנת י"ג ג"כ מעוברת כל אחד נעשה בן י"ג באדר שבו הוא נולד. ואם נולד באדר פשוט נעשה בן י"ג באדר השני.

מי שנולד בא' דר"ח כסלו ובשנת י"ג היה החודש חסר, אינו נעשה בן י"ג עד א' כסלו. ואם נולד בר"ח כסלו החסר, נעשה בן י"ג בא' דר"ח.

מה נחשב מקום אחד לצירוף עשרה

חדר אחד - צריך שיהיו כל העשרה במקום אחד, והש"ץ עמהם, ואם הם בחדר אחד מצטרפים אפי' אין רואים אלו את אלו. אבל בב' חדרים אע"פ שיש פתח פתוח ביניהם אין מצטרפים אם אינם רואים, ואפי' אין שם דלת, ויש מחמירים אף ברואים. ואם ט' בבית וא' בסוכה י"א דמצטרף. ואם אחד מאחורי וילון שפורסים לצניעות מצטרף, אבל אם פרסו וילון למחיצה לתפילין או לס"ת לא מצטרף, והפמ"ג מצדד להקל.

העומד בפתח מן האגף ולחוץ (כשסוגר הדלת משפת הדלת הפנימית ולחוץ) אינו מצטרף, וי"א שמקום הדלת עצמה כלפנים. ואם יש חלל ממקום הדלת ולפנים העומד שם מצטרף. ואם הדלת קבועה לצד פנים ונכנסת לתוך מקצת חלל הפתח והפתח פתוח אינו מצטרף, ולדעת התניא צ"ע, ולדברי הגר"א יש להקל בזה. ואם רואים אלו את אלו מצטרפים אף העומדים בחוץ, ולכתחילה טוב יותר שיכנסו לפנים.

העומד אחורי בית הכנסת וביניהם חלון אפי' גבוה כמה קומות ואינו רחב ד', אם מראה להם פניו מצטרף עמהם לעשרה, וה"ה בעומד בעזרת נשים, וכ"ש אם יש י' בלעדיו, אך אם קל לו לרדת ירד כי יש אחרונים שמחמירים בזה.

גגין ועליות שאין רואין אלו את אלו אין מצטרפין. (וחלונות אפי' רחבות ונמוכות, אם אינו שווה לקרקע בית הכנסת אין מצטרף אפי' הוא עומד בתוכם.

צירוף ע"י הש"ץ - אם מקצתם בפנים ומקצתם בחוץ והש"ץ עומד בחלל הפתח הוא מצרפם, וכ"ש שהש"ץ מצטרף אם הוא בחלל הפתח, אבל אם הש"ץ במקום אחר אינו מצטרף, ואדם אחר העומד בחלל הפתח אינו מצטרף אפי' הוא לבדו, וא"כ מקצתם רואים אלו את אלו.

חצר קטנה שנפרצה במילואה לגדולה אבל הגדולה אינה פרוצה במילואה לקטנה, נחשבת הגדולה מופלגת מן הקטנה, אבל הקטנה אינה מופלגת מן הגדולה אלא כקרן זוית שלה, ועל כן אחד בקטנה מצטרף לציבור שבגדולה, אבל ט' בקטנה ואחד בגדולה או חמשה וחמשה אין מצטרפים. ואם הש"ץ בקטנה מוציא יד"ח את הציבור שבגדולה, ויכול לומר קדיש וקדושה, אבל אם הוא בגדולה אפי' יש בקטנה עשרה, אינו מוציא יד"ח את אלו שבקטנה ואינו יכול לומר קדיש וקדושה, וא"כ בגדולה יש עשרה, שאז מוציא יד"ח את העומדים בקטנה ואף את העומדים אחורי בית הכנסת אם מכוונים לצאת.

בית כנסת ועזרה אין מצטרפים זה לזה, ואפי' ט' בבית הכנסת ואחד בעזרה, דפתח חשיב כמחיצה.

חדר פנימי - כתב החיי אדם שהמתפלל בחדר פנימי ואינו פרוץ במילואו כאילו מתפלל יחידי, ורק קדיש וקדושה יכול לענות. והרדב"ז כתב שאם אין לחדר פתח אחר חשיב תפילה בציבור, אבל שאינו מצטרף לעשרה.

תיבה - העומד על התיבה וט' בבית הכנסת מצטרפים, אע"פ שהיא גבוהה י' ורחבה ד' ויש לה מחיצות י', וש"ץ העומד שם יכול להוציא את הציבור יד"ח. והגר"א חולק, ומ"מ אין להחמיר אלא לענין צירוף אבל נחשב תפילה בציבור אם יש למטה עשרה וי"א שאם המחיצות מגיעות לגג אינו מצטרף, בין לגבי ש"ץ להוציאם יד"ח, ובין לגבי לצרף אחר לעשרה.

רואין אלו את אלו - כתב הפמ"ג שאם רואים אלו את אלו מצטרפים בין בחצר קטנה וגדולה, בין בעזרה ובין בתיבה, ויש מחמירים, ואפשר להקל במקום הדחק.

צירוף לעשרה הנמצאים במקום אחד - י' שנמצאים במקום אחד ואומרים קדיש וקדושה, יכול מי שהוא בבית אחר ואפי' רחוק לענות אמן ואיש"ר וקדושה וברכו, ויכול לצאת יד"ח אם אינו בקי. וי"א שאם טינוף (אפי' רחוק ד"א ואין לו ריח רע) או עובד כוכבים או עבודת כוכבים מפסיקה ביניהם לא יענה אפי' אמן. והלכה כדעה ראשונה, והח"א כתב שיענה איש"ר

וקדושה אבל לא ברכו. מי רגלים שהרחיק מהם ד"א לכו"ע אינם מפסיקים.

סימן נ"ו:

עניית הקדיש ע"י הקהל

עניית הקדיש - יש לכוון לשמוע הקדיש כדי שידע על מה הוא עונה. ואסור לדבר באמצע קדיש או קדושה, והמדבר עונשו חמור, ומצינו בחסיד שהיו פניו מוריקות וכו'. ואף להרהר בד"ת אסור, ואין חילוק באיזה קדיש מדובר.

יתגדל ויתקדש היינו כאמור לגבי מלחמת גוג ומגוג שאז יתקדש שם ד' בעולם. ויאמר הד' בצירי, והג' יאמר בפתח וידגיש שלא ישמע יתקדל (מלשון עורף).

לא ידגיש ביותר הב' דיתברך.

יחתוך היטב הה' דיתהלל.

די ברא הם ב' תיבות.

אחר כרעותיה יפסיק קצת.

בזמן קריב ואמרו אמן יאמר בבת אחת. ואם מאריך בואמרו אמן לא ימתינו הציבור שיגמור אלא יאמרו מיד אמן.

איש"ר - כל העונה איש"ר בכל כוחו והיינו בכל כוונתו ובכל אבריו בלב ונפש, קורעים לו גזר דינו. והוא תרגום של יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. יפסיק מעט בין אמן ליהא שמיה רבא. (וכן בין אמן למודים). ויאמר שמיה בלי י' ובלי מפיך ה' והפמ"ג חולק. מברך עם קמץ תחת הב' ופתח תחת הר'. לעלם בקמץ תחת הע'. ולעלמי בו'. גם הש"ץ יאמר יהא שמיה רבא אך לא יאמר עוד פעם אמן. לא יפסיק בדיבור בין רבא למברך, ובין שמיה לרבא. עניית איש"ר היא מצוה גדולה ועדיפה מקדושה ומוודים, ולכן אם שומע שתיהם יענה איש"ר, אך אם יש ב' מניינים ילך לקדושה כי אח"כ יענה גם איש"ר. ואסור להפסיק באמצע איש"ר לקדושה, ולהפך צ"ע.

כשאומרים לעילא ולעילא יאמר מכל ולא מן כל.

יש לענות הקדיש בקול רם לעורר הכוונה, אך לא באופן שיגרום שיתלוצצו עליו.

יש להשתדל לרוץ לשמוע קדיש.

עמידה בקדיש - יש לעמוד בעניית הקדיש עד אחרי איש"ר, וי"א עד אמן שלאחר יתברך. וכן בכל דבר שבקדושה צריך לעמוד. וי"א שא"צ לעמוד אלא שאם הוא עומד לא ישב עד שיענה איש"ר, ויש לחוש לדברי המחמירים.

יציאה מעיר שיש בה מנין מצומצם

עיר שאין בה אלא עשרה אסור לאחד לצאת ממנה בימים הנוראים א"כ שוכר אחר במקומו. ואם יש י"א ושניים רוצים לצאת (או י"ב ורוצים לצאת ג' וכו') ישכרו שניהם אחד ויפרעו שכרו בשווה. ואף אם יוצא זמן רב קודם יו"ט הדין כנ"ל.

ואם אחד יצא ומחמת אונס אינו יכול לחזור פטור, אבל אם אינו אונס אלא אינו חוזר מחמת חוב ממון או פשיעה חייב לשלם על השלמת המנין ועל החזן.

שכר החזן צריכים לשלם גם היוצאים, והיינו שאם יצאו שניים ושכרו אחד צריכים שניהם לשלם, ולכאוף בזה ישלמו שניהם כאחד מהנשארים, ואם יצא והשאיר מנין אחריו א"צ לשלם כלל. ושמא סובר המחבר שגם היוצא שאינו נהנה מהחזן צריך לשלם דהוא מכלל צרכי העיר. וצ"ע.

ואם אין בעיר אלא שמונה צריכים כולם לשכור שניים ובזה משלמים חצי לפי ממון וחצי לפי נפשות. ודווקא בימים הנוראים. ואם אחד רוצה ללכת לעיר אחרת שיש בה מנין א"א לכופו כלל.

אם חסרים ג' או ד' אין כופים להשלים מנין, אא"כ המנהג בעיר לכוף גם כה"ג.

עיר שאין שם מנין וחזן ויש בסביבות העיר במקום שרגילים ללכת לשם עם בני ביתם, א"צ לשלם על מנין וחזן. ואם היו רגילים ללכת לעיר הסמוכה ורוצים ט' לשכור ש"ץ אין יכולים לכפות את העשירי לדעתם.

אם יש מנין מתושבי העיר ואפי' המנין כולל משרתים ומלמדים, כופים לשכור חזן, ואפי' כל השנה כופים לזה.

אם יש בעיר מנין אך לא כולם באים תמיד לבית הכנסת כופים זה את זה בקנסות שיבואו תמיד לבית הכנסת, וגם הבחורים והלומדים צריכים לבוא לבית הכנסת (וזמן תורה לחוד) ורק בקהילות גדולות יכולים להתפלל במקום לימודם.

חשיבות תפילה במנין - מצינו שר"א שחרר עבדו להשלים למנין, ומזה נלמד לא להתעצל לטרוח לקבץ מנין, וכ"ש במקום קטן שבלא זה מתבטל המנין הקבוע, ומי שהוא מעשרה ראשונים נוטל שכר כנגד כולם, וק"ו כשהוא עמל לקבצם, והמזכה את הרבים אין חטא בא על ידו.

תמצית משנה ברורה

ושמעו אותו פחות מט' וענו אחריו ברכו וענו עמהם אחרים אסור לענות עמהם, שכל שלא שמעו ט' את הש"ץ אין לענות, ואם ענו אחריו פחות מט' לא יענו אחרים אלא אמון.

חזרת הש"ץ על ביהמ"ו- הש"ץ חוזר ואומר ביהל"ו כדי לכלול עצמו במברכים. ואם לא ענה לא יצא יד"ח, וי"א שרק אם אין י' בלעדיו ולא ענה לא יצא. הש"ץ אינו עונה אמון על אמירת הציבור, אבל הציבור י"א שיאמרו אמון על הש"ץ וי"א שלא יאמרו אמון, ואם נמצא במקום שאסור להפסיק לא יאמר אמון.

אחר קדיש וברכו אסור לדבר אפי' לצרכי רבים, ועיין סוף סימן נ"ד.

מי שבא לבית הכנסת ושומע הקהל עונים קדיש יענה עמהם אע"פ שלא שמע יתגדל, ואם בא באמירת מברך וכדו' יאמר איש"ר אך לא יאמר אמון. (וכן בקדושה אם בא קודם שהשלימו מותר לאמר עמהם). ואם בא כשרוב הציבור אומרים איש"ר יכול לומר ג"כ אמון אם יכול לכוון על מה הוא עונה.

קודם שהתחיל הש"ץ יתגדל י"א ועתה יגדל וכו' זכור רחמיך, והאר"י לא היה רוצה שיאמרו, ועל כן אין לאומרו בכל מקום שאסור להפסיק.

מתי אומרים אמון בקדיש- אחר שמייה רבא, אחר ואמרו אמון. אחר יתברך ואחר בריך הוא לדעת השו"ע אומרים ולדעת הרמ"א אין אומרים. ואין לומר בריך הוא לעילא, אלא להמשיך גם מכל ברכתא, או לומר רק בריך הוא כמנהגנו.

לדעת השו"ע לא יפסיק בין בריך הוא ללעילא, והמ"ב מביא שברוך הוא שייך למה שלפניו, ואז יפסיק מעט ויאמר לעילא.

לדעת השו"ע יאמרו העונים אחר איש"ר גם יתברך עד דאמירן בעלמא, והמ"א כתב שיאמרו רק יתברך, ומשם והלאה ישתוק ויכוון לש"ץ ושומע כעונה, והגר"א כתב שיאמר רק עד עלמיה, ואם אומרם בשתי נשימות גם להגר"א שרי. והמנהגים למעשה חלוקים בזה. ובמקום שאסור להפסיק יאמר רק עד עלמיה.

הכריעות בקדיש- הש"ץ יכרע ביתגדל, וביהא שמייה רבא, וביתברך, ובברך הוא, ובאמן.

בסיום הקדיש פוסע ג' פסיעות ואח"כ אומר עושה שלום.

הלכות קריאת שמע:

סימן נ"ח:

תחילת זמן קריאת שמע

לכתחילה תחילת זמן ק"ש משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת (כאכסנאי הבא לפרקים) בריחוק ד"א ויכירנו, וגם ברכות ק"ש וברכת התפילין אין לומר לפני זמן זה וברכת אהבה רבה ילה"ס. ולענין סמיכת גאולה לתפילה י"א שלא יסמוך, וי"א שיתפלל לפני הנץ ויסמוך, ודין זה תלוי אם מותר להתפלל לפני הנץ, ובשעת הדחק מותר.

בדיעבד- הקורא ק"ש משעלה עמוד השחר (י"א שזמנו מעט קודם שהאיר המזרח, וי"א משהאיר המזרח) אף שלא היה אנוס יצא בדיעבד, דקצת אנשים קמים באותו הזמן. אמנם אם עושה כך יותר מפעם אחת בחודש אפי' בדיעבד לא יצא, (אא"כ הוא שעת הדחק). ואם קראה בלא ברכות יחזור לקרותה בזמנה עם הברכות, ואם קראה בברכותיה א"צ לחזור ולברך.

באונס או במקום הדחק- מי שצריך לצאת לדרך ולא יוכל לקרותה אח"כ בדרך לפני סוף זמן ק"ש, (ולכוון אפי' עד על לבבך וי"א אפי' פסוק אחד) או שיש ברית מילה או ביום ערבה או שאר עניינים שאינו יכול לקרותה אח"כ, יכול לקרותה בברכותיה בביתו משעלה עמוד השחר, ויתפלל אח"כ ק"ש וברכותיה ויכול לומר יוצר אור, ויניח תפילין ולא יברך עליהם, וכשיגיע הזמן ימשמש ויברך אולם בגוונא שאינו אנוס אלא יש ברית מילה וכדו' או שהשעה דחוקה לו יאמר עד יוצר אור בלא תפילין

סימן נ"ז:

דיני ברכו

אמירת הש"ץ- הש"ץ אומר ברכו את ד' המבורך, ויאמרנו בקול רם. וכתב הרמ"א שנהגו שהש"ץ מאריך בברכו, ובשעה שהוא מנגן אומרים הקהל יתברך וישתבח וכו', ובשעה שהש"ץ אומר ברכו לא יאמר כלום אלא יכוון. אין לומר את ד' אלוך תירא כשמגיע הש"ץ לאת.

ענית הקהל- הציבור עונים ברוך ד' המבורך לעולם ועד. ואם אחד לא שמע את הש"ץ ושמע את הקהל עונים יכול לענות ג"כ עמהם, ואם שמע רק את הש"ץ חוזר ביהל"ו לא יענה אלא אמון. ואם הש"ץ אמר בלחש

תמצית משנה ברורה

בירך ברכותיו לבטלה ויש להקל במקום אונס לברך עד חצות. ומ"מ פרשת ציצית וזכירת יציאת מצרים מחויב כל היום.

השלמת ק"ש - אם לא קרא ק"ש ביום י"א שיש לה תשלומין במעריב (לא שיצא יד"ח אלא שצריך להשלימה לכתחילה), ויקרא קודם ק"ש של מעריב ואח"כ ההשלמה, וכן אם לא קרא במעריב יכול להשלים בשחרית. וי"א שלא שייך השלמה בק"ש.

ק"ש ערבית לאחר עלות השחר - אם נאנס ולא קרא ק"ש ערבית יכול לקרותה לאחר שעלה עמוד השחר לפני הנץ ויוצא יד"ח ק"ש ערבית, ומ"מ לא יקרא באותו הזמן ק"ש שחרית גם אם הוא אנוס, (ואפי' לאחר שיגיע הזמן שיכיר את חבריו), אלא ימתין אולי יזדמן לו לקרותה כהלכתה, ויש מתירים.

סימן נ"ט:

מברכים ברכת יוצר אור. ומזכירים בה בורא חושך, להוציא מליבם של האפיקורסים שאומרים שמי שברא אור לא ברא חושך. צריך להפסיק בין "יוצר" ל"אור" שלא ישמע יוצרור.

טעה והחליף חלק מברכת יוצר אור במעריב ערבים

אם התחיל אשר בדברו מעריב במקום יוצר אור - אם תיקן את עצמו בתוך כדי דיבור (וגם סיים יוצר המאורות) יצא. ולאחר כדי דיבור אם המשיך כדרכו ואח"כ אמר יוצר אור, דעת הפמ"ג שלא יצא יד"ח, ודעת הדרך החיים שאפי' אם נזכר קרוב לסוף הברכה יכול להתחיל שם יוצר אור וכל המשך הברכה, וכן יש לנהוג למעשה. **ואם לא אמר כלל יוצר אור** אע"פ שסיים יוצר המאורות לא יצא, וצריך לחזור לראש הברכה ולהתחיל מברוך. ואמנם הגר"א פסק כדברי הרשב"א שאף אם הפתיחה והאמצע היו מעריב ערבים, אם סיים יוצר המאורות יצא.

אם פתח ביוצר אור והמשיך בתוכ"ד המעריב ערבים וסיים ביוצר אור יצא.

אם התחיל יוצר אור וסיים במעריב ערבים לא יצא, דחתימת הברכה מעכבת. ואם אמר בתוכ"ד יוצר המאורות יצא ודעת הב"ח דלא יצא צ"ע, אבל לאחר כד"ד לא יצא וצריך לחזור לתחילת הברכה. ואם נזכר אחרי

וכשיגיע הזמן זכדי שיראה יניחם ויברך עליהם ויאמר יוצר אור. והמ"א והפמ"ג כתבו שלא יאמר ברכת יוצר אור לפני זמן משיכיר.

ותיקין - מצוה מן המובחר לקרות ק"ש כותיקין, מעט קודם הנץ החמה, ויתחיל התפילה מיד עם הנץ החמה, והעושים כך שכרם מרובה מאד ומובטח להם שהם בני עוה"ב ולא יזקו באותו היום. והזהירים לקרותה כותיקין מותר להם להתפלל ביחידות אם אין מנין, או לקרותה בלא תפילין אם אין להם.

זמן הנץ החמה הוא בשעה שהחמה מתחילה לזרוח בראשי ההרים, והוא שיעור שעה אחת קודם שיעלה כל גוף השמש על הארץ, וי"ג עישור שעה, והגר"א כתב שלישי עישור שעה. והבה"ל מאריך לברר שזמן הנץ הוא מעת שניכר תחילת זריחתה על העולם.

אם לא קרא ק"ש קודם הנץ יש להקדים לקרותה במהרה ככל שיכול, דזריזים מקדימים למצוות, (ומכאן תוכחת מגולה למאחרים קריאת שמע), ומ"מ לא תפלל ביחיד או יקראנה בלא תפילין.

סוף זמן קריאת שמע

סוף הזמן הוא עד סוף ג' שעות שהוא רביע היום (בין אם היום ארוך ובין אם היום קצר), ולכתחילה אין להתאחר עד אותו הזמן. שיטת המ"א שמונים ג' שעות מעלות השחר, ושיטת הגר"א למנותם מהנץ החמה, ולענין לכתחילה אין נ"מ, כי אין לאחר עד סוף הזמן. וצריך ליזהר בימות החורף שרביע היום הוא קצר, ובימות הקיץ שהיום מתחיל מוקדם יזהר שלא יקום אחרי שעבר הזמן.

צריך לגמור ק"ש בזמנה.

אין להכנס אפי' לספק איחור זמן ק"ש בשביל ציצית או תפילין, או זקנים המאחרים, אלא יקרא ק"ש בברכותיה וכשיהיה לו ציצית ותפילין יניחם ויקרא פרשה אחת או פרק תהילים. אבל אם יש לו שהות ימתין כי הקורא ק"ש בלא ציצית או תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. ואם ממתין לתפילה בציבור יקרא ק"ש ויכוון לצאת.

לאחר שעה שלישית אם עדיין לא קרא ק"ש קורא אותה בברכותיה כל שעה רביעית (שהברכות אינם חלק מק"ש ודינם כתפילה), ואין לו שכר כקורא בזמנה, ואפי' לא קרא בפשיעה יכול לקרותה בברכותיה. ואם קראה בזמנה בלא ברכותיה יכול לקרותה בשעה רביעית בברכותיה, ויש חולקים.

לאחר שעה רביעית טוב לקרוא ק"ש אבל אינו מחויב, ויקראנה בלא ברכות, ואפי' נאנס הפסיד הברכות, ואם

תמצית משנה ברורה

ענית אמן אחר הבוחר בעמו ישראל באהבה - דעת השו"ע שלא יענה אמן אחר ברכת הבוחר בעמו ישראל באהבה, דאין להפסיק בין הברכה לק"ש, ויתכן שכוונתו רק באופן שמסיים ביחד עם הש"ץ, אבל אם סיים לפני הש"ץ יענה אמן, וי"מ דכוונתו שלא יענה אמן אפי' אם סיים לפני הש"ץ. ודעת הרמ"א לסיים לפני הש"ץ ולענות אמן דס"ל שאין הברכות על הק"ש אלא בפני עצמן, וכן פסקו כל האחרונים לדינא, ולכתחילה יותר טוב לסיים יחד עם הש"ץ ולא לענות אמן.

אין לענות אמן על ברכה אחרת בין אהבה רבה לשמע ישראל.

אם טעה הש"ץ בברכת יוצר ואינו יודע לחזור למקומו, יעמוד אחר תחתיו, אם טעה קודם קדושה יתחיל השני בראש הברכה, ואם טעה מקדושה ואילך אם טעה בזהאופנים יתחיל בזהאופנים, ואם טעה בלאל ברוך יתחיל בלאל ברוך, ואע"פ שהש"ץ השני עדיין לא הגיע לשם ויצטרך לברך אח"כ שוב את תחילת הברכה וחתומתה. וכל זה כשהש"ץ מוציא אחרים, אבל בזמננו שכל אחד מברך בעצמו, לא יחזור הש"ץ על מה שאמר בעצמו. וכן לא ידלג מה שלא אמר בעצמו.

סימן ס'

ברכת אהבה רבה

ברכה שניה שבברכות ק"ש היא ברכת אהבת עולם, ומנהג אשכנז לומר בבוקר אהבה רבה במקום אהבת עולם, דכתיב "חדשים לבקרים רבה אמונתך".

אם אמר ברכת אהבת עולם דערבית במקום אהבה רבה דשחרית, אינו מעכב.

ברכה זו אינה פותחת בברוך מפני שהיא סמוכה לברכת יוצר אור. ועיין לעיל סימן מ"ז אם היא פוטרת ברכות התורה.

קרא ק"ש בלא ברכות צריך לחזור לקרוא הברכות, וא"צ לחזור ולקרות ק"ש, וטוב לחזור ולקרות ק"ש עם הברכות, ואין הטעם משום שלא יצא יד"ח ק"ש שהרי הסדר אינו מעכב אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת, ויעשה כך אפי' קרא ק"ש לפני ג' שעות, ומברך אחרי ג' שעות, וקריאת שמע זו היא כקורא בתורה.

שהתחיל אהבה רבה יסיימה ואח"כ יאמר יוצר אור לפני ק"ש.

וכן הדין לגבי ברכת המעריב ערבים.

קדושה שביוצר

אמירתה ביחיד - י"א שיחיד יכול לאומרה, שאינה אלא סיפור דברים. וי"א שהיחיד מדלגה ויאמר רק תיבת קדוש וברוך. אמנם יחיד שאיחר יכול לאומרה אפי' בלחש. וכתב השו"ע שיש לחוש לדבריהם שיאמרה היחיד בנגון וטעמים כקורא בתורה. והרמ"א כתב שהמנהג כסברא ראשונה, והגר"א הסכים לדעה אחרונה, וכתב המ"ב שטוב לאומרה בטעמים.

עונים קדושה זו בציבור בקול רם, ויחיד י"א שיאמרה בלחש וי"א שיכול לאומרה בקול רם.

טוב לומר קדושה זו במיושב.

אמירת ברכות ק"ש

אם יכול לצאת בברכה של הש"ץ - ברכות ק"ש ערבית ושחרית אע"פ שגם הבקי יכול לצאת יד"ח מהש"ץ, אם הוא מכוון לצאת והש"ץ מכוון להוציא, מ"מ יהא רגיל לאומרה בעצמו עם הש"ץ, מפני שהם ארוכות וקשה לכוון בשתיקה. וכתב בתשובת הרא"ש שאם יוצא מהש"ץ ובאמצע הברכה היה פונה ליבו לדברים אחרים לא יצא יד"ח, וצ"ע שהרי אף בשינה ודילג הרבה בברכות הארוכות יצא יד"ח אם אמר הפתיחה והחתימה כראוי (מלבד תיבות שפרטו חכמים שמעכבים כגון ברית תורה ומלכות בברכת המזון וכד'), ואין לומר דכיון שפנה ליבו הוי כהפסק, דאף הפסק אינו ברור אם מעכב, ועוד דלא אמרינן בזה שומע כעונה או הרהור כדיבור. ובשאר ברכות ג"כ יכול לצאת יד"ח מאחר, מלבד תפילה, או ברכות הנהנין אם המוציא כבר יצא בעצמו. ואם אין עשרה אינו יכול לצאת בברכות ק"ש, והלבוש מחמיר גם בברכות השחר והמ"א חולק, וי"א דכוונת הלבוש רק בבקי, אבל בשאר ברכות יחיד יכול להוציא יחיד. ובברכת הנהנין בברכת היין והפת יכול לצאת יד"ח, אך יקבעו עצמם לאכול יחד, ובברכת המזון אם הם שניים מצוה ליחלק, אא"כ אחד מהם אינו בקי, ובשאר דברים חוץ מפת ויין נחלקו הפוסקים.

יאמר ברכת יוצר בנחת עם הש"ץ. ובזמננו אין נוהגים לאומרה בנחת כיון שכל אחד מברך ברכה זו לעצמו.

ימהר לסיים הברכה לפני הש"ץ, כיון שבאמצע הברכה א"א לענות אמן, וכן יכול לענות אחר ברכת חבריו ואפי' על ברכה אחרת, אך לא יענה ברוך הוא וברוך שמו.

מצוות התלויות באכילה דעת השו"ע שיצא בדיעבד אפי' לא כיוון, והב"ח מחמיר גם בזה.

מצוות ציצית וסוכה הכונה בהם לעיכובא כמו בשאר המצוות. ועל כן אם לוקח טלית וזמנו בהול ואינו מכוון לשם מצוה, עובר על המצוות עשה, והעולם אין נזהרים בזה, וי"ל טעמם שכיון שאינו לובשו אלא לכבוד אינו לבישה המחייבת בציצית.

סדר הברכות אינו מעכב, בין הקדים זו לזו, ואפי' אמר אמת ויצב לפני ק"ש, או ברכות שלפני ק"ש אמר אחרי התפילה, יצא בדיעבד. ואם אמר רק ברכה אחת יצא יד"ח ברכה זו. ולדעת רב האי ברכות מעכבות, ונחלקו הפוסקים אם דווקא בצבור מעכבות, או אפי' ביחיד.

כוונה בק"ש ובתפילה ובשאר מצוות

כוונת הלב - בק"ש ותפילה וכדו' צריך לכתחילה לכוון ליבו למה שאומר, ולא להרהר בדבר אחר, אך בדיעבד אם לא כיוון ליבו יצא, ואפי' קרא בתורה או להגיה יצא אם קראה כהלכתה, מלבד אם לא כיוון בפסוק ראשון בק"ש, (וי"א שגם הכוונה לצאת יד"ח בק"ש אינה אלא בפסוק ראשון). וכן בברכת אבות בתפילה כוונת הלב מעכבת.

כוונה לצאת יד"ח - י"א שאף שלכתחילה יש לכוון לקיים המצוות לצאת יד"ח המצוה והיינו לקיים ציווי ד', מ"מ בדיעבד אם לא כיוון ליבו כגון שתקע להתלמד יצא. וי"א שמצוות צריכות כוונה מן התורה, בין בעושה בעצמו בין ביוצא מאחר ואם לא כיוון לא יצא מן התורה, וצריך לחזור ולעשות המצוה, וכן הלכה. ומ"מ לא יחזור ויברך כשעושה פעם שניה.

דבר שמוכח שעשייתו לשם מצוה - כתב החיי אדם דאין המחלוקת אלא כשאפשר לומר שאין עשייתו לשם מצוה, כגון תוקע להתלמד או קורא ק"ש בדרך לימודו, או שעבר אחורי בית הכנסת ושמע קול שופר אבל אם מוכח שעשייתו כדי לצאת יד"ח, כגון הקורא ק"ש בסדר התפילה, ואכילת מצוה, או שנמצא בבית הכנסת ושומע קול שופר אע"פ שלא כיוון יצא. וקריאת שמע של ליל שבת, כיון שקוראין אותה אף קודם זמנה וסומכים על מה שיחזור ויקרא בזמנה, ממילא אף אם קראה בזמנה אין ראייה שכוונתו לצאת יד"ח.

אם כיוון גם לאיזה ענין וגם לצאת יד"ח יצא לכו"ע.

כוונה במצוות דרבנן - המ"א כתב בשם הרדב"ז שבמצוות דרבנן א"צ כוונה, ולפי זה ברכות א"צ כוונה חוץ מברכת המזון שהיא דאורייתא, ומהשו"ע והגר"א מבואר שאין לחלק בזה. ונחלקו האחרונים זה דין ודאי, או משום דספיקא דאורייתא לחומרא, ונ"מ בדבר דרבנן.

המברך עם קטנים תלוי במחלוקת הנ"ל, והט"ז כתב דבזה לא יצא לכו"ע דהוי כמכוון שלא לצאת. ואם לא אכל כדי שביעה יש להקל בדיעבד, ולכתחילה יכוון לצאת גם עבור עצמו, או שיכוון בפירוש שלא לצאת, ויברך אח"כ לעצמו.

דבר שאין בו מעשה אלא אמירה י"א שבזה לכו"ע צריך כוונה.

אם לא נתכוון לפעולה כלל כגון הנופח בשופר ועלתה תקיעה בידו, או שהוא סבור שכבר יצא יד"ח, או שהוא פטור ממנה, או שנתכוון בפירוש שלא לצאת, לכו"ע לא יצא יד"ח.

סימן ס"א:

באיזה צורה וכוונה יקרא ק"ש

יקרא כל ק"ש בכוונה, ויקראנה באימה ביראה ברתת וביזע, וזה ע"י שיכוון לקבל עליו עול מלכות שמים, ולהיות נהרג על קידוש השם המיוחד.

ויקראנה כמו מכתב חדש של המלך למדינתו, ויחשוב בליבו שאם מלך בשר ודם וכו', ולא יקראנה בחטיפה ובמרוצה ובערוב הדברים, אלא במתון מילה במילה, ובהפסק בין דבר לדבר, שקורא כל ציווי בפני עצמו כדי להבינו כראוי. ויהא חביב אצלו כדבר חדש, וק"ו שלא יקראנה מתוך הרגל, אלא יבין מה שהוא אומר.

בק"ש מרומזים עשרת הדברות - א' אלו קינו - אנוכי, ד' אחד - לא יהיה, ואהבת - לא תשא, מזוזות ביתך - לא תחמוד, ואספת דגנך - לא תגנוב, ואבדתם מהרה - לא תרצה, למען ירבו - כבוד אב, ואחרי עיניכם - לא תנאף, למען תזכרו - שבת, אני ד' אלו קיכם - לא תענה. ויראה האדם בקוראו ק"ש להתבונן בהם כדי לא לעבור על אחת מהם.

חזרת הש"ץ על תיבות ד' אלוקיכם אמת

הש"ץ חוזר ואומר פעם נוספת בקול רם ד' אלוקיכם אמת (ולא יאמר תיבת אני). והטעם בזה דיש בק"ש רמ"ה תיבות ובזה משלים לרמ"ח כנגד אבריו של אדם, שהתורה היא רפואה לגוף ולעצמות בעוה"ז ובעוה"ב. וכל הציבור יוצאים בזה מהש"ץ, והרוצה לאמרם עם הש"ץ אין איסור בדבר (אך לא יאמר תיבת אמת לבדה, ואם אמר אין משתקין אותו אם שהה בינתים). ונחלקו הפוסקים אם הש"ץ אומר אמת בפעם הראשונה או לא. ומקום שאין נוהגים שהש"ץ חוזר אין מוחין בידם.

ומי שמתפלל ביחיד יכוון בט"ו ווין דאמת ויצב, (שהם עולים תשעים, כנגד ג"פ שם הויה עם ד' אותיות, וטעם אחר שמצרפים האמירה לתשעים ואחד כמנין השם בקריאתו ובכתיבתו), ובערבית יכוון

תמצית משנה ברורה

ודווקא על מיטתו ומשום שמירה מותר בפרשה שלימה, אבל במקום אחר אסור גם פרשה שלימה. מותר לכפול כל ג' הפרשיות יחד.

אסור לומר בסליחות ובנעילה פעמיים שמע ישראל, והנהגים כך יש לבטל מנהגם, והב"ח כתה שאין לבטל המנהג.

מנהג כשר לומר ביו"כ בנעילה ד' הוא האלוקים ז' פעמים, וכן מותר לומר ביוה"כ ג"פ בשכמל"ו.

אסור לענות פעמיים אמון (והמ"א מיקל), אבל לומר אמון ואמון מותר. והפמ"ג מחדש שיש אמון שהוא מאמין ומחזק הדברים, ויש אמון שהוא בקשה שיאמנו דברי המבורך, וא"כ ברכה שיש בה ב' עניינים אפ"ל ב"פ אמון. ואם נזדמן לו לענות אמון על ב' דברים די באמון אחד אך עדיף טפי לומר אמון ואמון.

אמירת ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד – אחרי פסוק ראשון יאמר בשכמל"ו, וצריך לאומרו בחשאי, (שכשקרא יעקב אבינו ע"ה לבניו וכו'). ואם לא אמרו נחלקו הפוסקים אם צריך לחזור, והבה"ל מוכיח שאין מחזירים אותו. ועדיף לאומרו במקום שנזכר. יפסיק מעט בין לעולם ועד לבין ואהבת, כדי להפסיק בין קבלת עומ"ש לשאר מצוות.

דקדוקים בפרשיות ק"ש

יפסיק בין היום לעל לבבך, ובין היום ללאהבה. יפסיק בין נשבע לד' כדי להטעים הע'. צריך להתז' הז' של תזכרו וז' של זכרתם. ידגיש י' של והיו.

גם בשאר פסוקי ק"ש יראה שלא יבליע האותיות, ולא יחליפם באותיות אחרות, ויקרא במתון כל מילה, ויוציאה מפיו כהלכתה.

צריך ליתן רווח בין וחרה לאף, וכן בין תיבה שסופה כתחילת התיבה שאחריה כגון בכל לבבך (ויתן רווח בכדי שישמע ב' מילים אך לא יפסיק ביניהם), וכן בין תיבה המסתיימת במ' לתיבה שמתחילה בא'.

כל תיבה שמתחילה בא' ואפשר שלא ירגישנה במבטא, או תיבה שמתחילה ב' ויכולה להבלע מחמת תיבה שלפניה, צריך להפסיק בין התיבות.

כל הנ"ל הזהירו בק"ש מפני שהיא מסורה לכל ויש בה יחוד ד', וכמו כן יש לזהר בפסוקי דזמרה ובתפילה ובקריאת תנ"ך.

יש לדקדק באות דגושה ושאינה דגושה, ובשוא נע ושוא נח.

שאמת עולה במקום ג' שמות הנ"ל), ומ"מ אינו השלמה גמורה כמו בשמע מהש"ץ. וכתב הרמ"א שיאמר היחיד קל מלך נאמן, ועי"ז ישלים לרמ"ח, וזה במקום אמון שאחרי אהבה רבה, אבל כשקורא עם הציבור לא יאמר קל מלך נאמן. (ודעת הרמ"א שיענה אמון אחר הש"ץ, ועדיף שיסיים יחד עם הש"ץ ולא יענה אמון, ואין ללמוד מדברי הרמ"א לשאר ברכות). היחיד אומר אמת אחר אלוקים ולא יחזור ויאמרה אח"כ.

אמירת שמע ישראל

נוהגים לקרות פסוק ראשון בקול רם כדי לעורר הכונה, ולתת יד ימין על עיניו כדי שלא יסתכל בדבר אחר שמונעו מלכוון.

יארץ בח' של אחד כשיעור שלישי, כדי להמליך את הקב"ה בשמים ובארץ, ובד' יארץ כשיעור שני שלישים, כדי שיחשוב שהקב"ה יחיד בעולמו ומושל בד' רוחות העולם, ולא יארץ יותר, וי"א שלא יארץ בח' אלא יכוון הכל בד'. ויש נוהגים להטות הראש ללמעלה ולמטה ולד' רוחות, ואין בזה איסור כי עושה כך לצורך הכונה, ויטה מזרח צפון מערב דרום, ולא מזרח מערב צפון דרום שנראה כשתי וערב ח"ו.

יטעים יפה הד' שלא ישמע כר', אך לא ידגיש יותר מדאי שלא ישמע שהיא נקודה בשוא או בצירי.

לא יחטוף בח' ולא יארץ בא'.

יפסיק בין ישראל לד', ובין אלוקינו לד', וכן יפסיק בין אחד לברוך.

ידגיש י' של ישראל.

מה אסור לכפול בק"ש ובשאר מקומות

אסור לכפול תיבת שמע, ואם כפל לא יצא. וכן אין לכפול את כל הפסוק הראשון, ואם כפל יצא. ואם לא כיוון יחזור לאומרו בלחש, או בקול אם אין שומעים.

בסליחות מותר לומר שמע בכל פעם שאומר ויעבור, כיון שמפסיק הרבה בינתיים, אבל אם אינו מפסיק אסור לכפול, (וי"א שאין לבטל המנהג במקום שנהגו כך), ובט"ז כתב דה"ה בק"ש אם הפסיק בינתיים אינו מגונה לכפול.

לענין כפילת שאר פסוקי ק"ש נחלקו הפוסקים, ובק"ש שעל המיטה אין להחמיר בזה.

בק"ש שעל המיטה מותר לקרות ולשנות פרשה שלימה, אבל אסור לקרות ולשנות פסוק ראשון,

הרהור בק"ש ושאר דברים

המהרהר לא יצא יד"ח, הרהור לאו כדיבור.

ואם מחמת חולי או אונס אחר אינו יכול לומר בפיו, מ"מ יהרהר בליבו ויקבל שכר על זה, וכן יעשה לכתחילה במקום שאינו נקי בין בק"ש בין בתפילה בין בשאר ברכות, וכן אם הוא אינו נקי לגמרי וכגון שנגע במקומות המכוסים, אבל אם הוא מטונף ממש אסור גם להרהר, ואם הוא ספק מטונף יש להקל בברכות אך לא בק"ש ותפילה, ואם הטינוף מכוסה יש להקל גם בק"ש ותפילה.

ואם נסתלק האונס בתוך הזמן מחויב לקרותה כתיקונה דשיטת רוב הראשונים דהרהור לאו כדיבור דמי, וכן בברכות בברכת המזון יחזור ויברך, וגם בשאר ברכות המברך לא הפסיד.

ואם המקום מטונף אסור גם להרהר, ויחשוב בליבו שמחויב והוא מצטער שאינו יכול לקיים.

כתב הט"ז שהצמא בלילה ואינו יכול ליטול ידיו יהרהר הברכה בליבו, ובמטה יהודה חולק וסובר דלא חשיב אנוס, ועוד שהרי יכול לקנח ידיו בכותל או במידי דמנקה, והשותים בבית המרחץ עושים שלא כדין, שגם הרהור אסור שם ולא חשיב אנוס.

צריך הש"ץ להשמיע קולו בשמע ישראל כדי שימליכו הקהל שם שמים ביחד, וגם מי שאינו מתפלל עכשיו צריך לומר עמהם, אך יכוון שלא לצאת יד"ח.

סימן ס"ג:

קריאת ק"ש בעמידה או בשכיבה וכדו'

שכיבה - השוכב פרקדן ופניו טוחות בקרקע או על גבו לא יקרא ק"ש, ואפי' מוטה מעט על צדו אסור, ובדיעבד יצא. ואם שוכב על צידו ואינו לבוש בחלוקו ויש טורח ללבושו מותר לקרות ק"ש כך, אבל אם אין טורח חייב ללבוש החלוק ולעמוד, והיינו לדעת הרמ"א, אבל לשיטת הב"י יכול לקרותה לכתחילה על צדו, ולהלכה נחלקו הפוסקים, ולכתחילה בודאי יש להחמיר. ומי שהוא בעל בשר הרבה או חולה ואינו יכול לשבת או להתהפך לצידו (אפי' לפסוק ראשון) יטה מעט לצידו ויקרא. וכתב הפמ"ג שגם לכתחילה יכולים לשכב מעט על צידם, אם קשה עליהם העמידה והישיבה והשכיבה על צידם.

יש לקרוא ק"ש בטעמים. וכתב הרמ"א שבמדינותינו לא נהגו כך אלא המדקדקים, כי מי שלא רגיל בטעמים מפסיד הכוונה, אך יזהר להפסיק במקום הראוי ויקרא בנחת כדי שיהיה טעם והבנה לדבריו.

יש נוהגים לקרוא ק"ש בקול רם, ויש נוהגים בלחש. וכתב הרמ"א שפסוק ראשון יאמר בקול רם, וכן נוהגים.

באמירת וקשרתם ימשמש בתפילין של יד, ובאמירת והיו לטוטפות ימשמש בשל ראש, וכן בפרשה שניה. כשיאמר וראיתם אותו ימשמש בב' ציציות שלפניו.

שומע כעונה בק"ש - דעת רוב האחרונים שאפשר לצאת יד"ח ק"ש בשמיעה מאחר המכוון להוציא. וי"א שצריך להבין הלשון ואפי' בלה"ק, וי"א שדווקא יחיד המוציא את היחיד אבל יחיד המוציא את הרבים, או שמוציא שניים בברכת המזון אפי' אינם מבינים לשה"ק יוצאים.

סימן ס"ב:

מה מעכב בקריאת שמע

דקדוק בק"ש - הקורא ק"ש ולא הזכיר התיבות והאותיות לא יצא יד"ח, אבל אם לא נתן רווח בין הדבקים או שלא התיז הז' וכדו' יצא יד"ח, ומ"מ יזהר בזה לכתחילה, ושכרו שמצננים לו גהינום.

ק"ש בכל לשון - מצוה מן המובחר לקרות ק"ש בלשון הקודש, (כי יש תיבות שאין אנו יודעים להעתיקם היטב, כמו "ושננתם"), ויוצא בזה יד"ח אפי' אינו מבין הלשון (חוץ מפסוק ראשון שצריך להבין הלשון). אבל מדינא יכול לקרות ק"ש בכל לשון, וידקדק באותו לשון כמו שצריך לדקדק בלשון הקודש, ואם אינו מבין לשון זה לא יצא יד"ח (וכן בתפילה וברכת המזון והמצוות והפירות וקידוש והלל). ואם רק יחידים באותו מקום מבינים לשון זה לא יצא יד"ח גם אם הוא מבין.

להשמיע לאזניו - צריך להשמיע לאזניו (י"א מדאורייתא וי"א מזרבנן) בין בק"ש ובין בברכותיה, ואם לא השמיע לאזניו יצא אפי' בק"ש ודלא כהשע"ת והברכי יוסף, ובלבד שהוציא בשפתיו.

מלאכתו. וגם אם מלאכתו בראש האילן או הנדבך יכול לקרות שם, ואפ"ל אם הוא בעה"ב ואינו פועל. ואם יש משא על כתפו יכול לקרות ק"ש ואפ"ל במשא של ד' קבין, אבל לא יתחיל בזמן הטעינה או הפריקה.

סימן ס"ד:

הקורא למפרע - אם הקדים בק"ש תיבה לחברתה או פסוק לחבירו לא יצא יד"ח, ואפ"ל בפרשה שניה ושלישית. וצריך לחזור ולקרות את הפסוק השני, אבל הפסוק הראשון אע"פ שמתחילה קראו שלא כסדר א"צ לחזור ולקרותו. ואם הקדים פרשה לחברתה אע"פ שאינו רשאי יצא, וי"א שגם בזה מדרבנן לא יצא יד"ח.

דין טעות בק"ש

קרא פרשה וטעה בה - אם יודע היכן טעה כגון שדילג פסוק אחד חוזר לאותו הפסוק וגומר הפרשה (כדי שלא יקרא למפרע), ואם קרא פרשה שאחריה א"צ לחזור על פרשה זו, דסדר הפרשיות אינו מעכב. ואם דילג תיבה אחת י"א שיחזור לאותה התיבה (אם זה תחילת ענין), וי"א שצריך לחזור לתחילת הפסוק, ואם אינו יודע היכן טעה צריך לחזור לראש הפרשה שטעה בה, ואפ"ל היא פרשה שניה, ואם טעה בפרשה ראשונה וזוכר שאמר שמע ובשכמל"ו בכונה חוזר לואהבת, ואם אינו זוכר שאמרם בכונה גם בלי הטעות צריך לחזור לראש (ויקרא שמע בלחש או ימתין מעט). ואם טעה במזיד הפר"ח כתב שחוזר לראש והמ"א מסתפק בזה, ועיין בתחילת סימן ס"ה.

אם נמצא בין הפרשיות ואינו יודע אם קרא פרשה שניה או לא, חוזר לתחילת והיה אם שמוע, ואם התחיל ויאמר תולים שאמר כבר פרשה שניה.

אם נמצא ב"וכתבתם" ואינו יודע באיזה פרשה נמצא, אם לא התחיל למען ירבו חוזר לכתבתם קמא, ואם התחיל לומר למען ירבו תולים שאמר כבר פרשה שניה, דמסתמא המשיך לפי הרגלו, וכ"ש אם המשיך יותר, ואם קורא עם הציבור יראה היכן הציבור עומדים וידע היכן טעה (ואפ"ל לא המשיך למען ירבו והציבור נמצאים בסוף פרשה שניה ימשיך משם).

עמידה - אם היה עומד מותר לקרות ק"ש, אבל אם היה יושב אסור לעמוד והעומד נקרא עברין, דהלכה כב"ה ואסור להחמיר כב"ש, ואף אם מטרתו לעמוד כדי לעורר הכונה אסור, ומ"מ בזה א"צ לחזור ולקרות בדיעבד.

(המחמיר בפני רבים בדבר שמוותר ופשט ההתר בכל ישראל מנדים אותו א"כ ידוע שעושה לשם שמים, ואם רבו מיקל והוא מחמיר בפניו מנדים אותו אפ"ל אם עושה לש"ש, ואפ"ל אם אין ההתר פשוט לא יחמיר א"כ יש ראייה לסתור דברי רבו).

מהלך - מותר לקרות ק"ש כשהוא מהלך, ומ"מ מצוה מן המובחר לעמוד במקום אחד בקריאת פסוק ראשון (ובשכמל"ו, ויש מחמירים עד על לבבך), ויכול לעצור מהילוכו ולשבת, ואפ"ל במעריב אע"פ שאם היה עומד אסור לשבת, מ"מ מהליכה לישיבה מותר.

רוכב - מותר לקרות ק"ש כשהוא רוכב ע"ג בהמה, ונחלקו הפוסקים אם צריך לעמוד במקומו, ונכון להחמיר. ואם הוא יושב בקרון או בספינה א"צ לעצור במקומו.

חילוקי דינים בין פרשיות ק"ש

ק"ש דאורייתא - י"א שרק פסוק ראשון מדאורייתא, וי"א כל פרשה ראשונה, וי"א גם פרשה שניה. ופרשת ציצית היא מדאורייתא לכו"ע משום יציאת מצרים, ותיקנו שיזכיר יציאת מ"מ בזמן ק"ש.

כוונת ק"ש - עיקר כוונת ק"ש היא בפסוק ראשון ובשכמל"ו ואם לא כיון לא יצא (אף שכיוון לפני הקריאה לשם מצוה, וכן למ"ד מצוות א"צ כוונה), וצריך לחזור ולקרות בכונה, (ויקראנה בלחש). ואם גמר ק"ש ונזכר שלא כיוון בפסוק ראשון יחזור ויקרא כל הפרשה הראשונה, שלא יהיה כקורא למפרע, ואם נמצא באמצע והיה אם שמוע יסיים פרשה זו, ויחזור ויקרא פרשה ראשונה, וידלג אח"כ לויאמר.

מתנמנם - היה ישן מעירים אותו עד שיקרא פסוק ראשון כשהוא ער ממש, אבל אם קרא שאר ק"ש כשהוא מתנמנם יצא, וכן אם היה לו אונס אחר המבטל כוונתו יצא, אבל אם נשתקע בשינה לא יצא כיון שלא קראה כולה.

רמיזה - אסור לרמוז וכדו' בפרשה ראשונה, ואפ"ל לדבר מצוה אסור, ואסור לשאוף טבק. ובפרשה שניה יש מחמירים, ולדבר מצוה מותר לרמוז בפרשה שניה אבל אסור להפסיק ממש.

העוסק במלאכה יפסיק ממלאכתו ויקרא פרשה ראשונה, ואח"כ ימשיך שאר ק"ש וברכותיה בזמן

כתב המ"א שהחומרא באונס היא רק כשהאיש או המקום אינו ראוי לקריאה, אבל אונס מחמת ליסטיים וכדו' יצא יד"ח (מלבד בתפילה).

סימן ס"ה:

קראה סירוגין

הפסק האמור בענין זה היינו ששהה כדי לגמור את כולה, מראש ועד סוף, ומשערים לפי אותו אדם בין להקל בין להחמיר.

אין להפסיק לכתחילה ואפי' בשתיקה באמצע ק"ש או באמצע שאר דברים ואפי' בדברים דרבנן. ועל כן יש ליזהר בברכות ק"ש שלא ינגן החזן בפעם אחת כשיעור לגמור את כולה, וכן הציבור לא יפסיקו הרבה באמירת הפסוקים בברכת כהנים, שעיי"ז שותקים הכהנים זמן רב באמצע הברכה (אלא יאמרו גם בפעם השלישית רבש"ע ולא יה"ר), וכ"ש לגבי תפילה שיש ליזהר מאד מלהפסיק כי יש מחמירים אפי' בדיעבד. אמנם מותר להפסיק כדי לענות קדיש או קדושה, וי"א שאם יכול לחלק את השניות באופן שלא ישהה בבת אחת כדי לגמור את כולה עדיף טפי.

לענין דיעבד י"א שבין שהה באונס בין שלא מחמת אונס יצא, בין אם הפסיק בשתיקה, ואפי' הפסיק בדיבור, ואפי' שח במזיד (ועשה איסור) יצא, וא"צ אלא לחזור למקום שפסק, **וכן פסק השו"ע**, וכן הדין בהלל ובמגילה ובברכת המזון ובשאר ברכות ארוכות ובתקיעות, מלבד בתפילה שאפי' שהה שלא מחמת אונס חוזר לראש. (אמנם אם יוצא יד"ח מאחר ושח באמצע אין יוצא יד"ח כי בזמן ששה אינו שומע). והמ"א מחמיר שאם שח במזיד יחזור לראש, ונכון להחמיר בק"ש, אבל לא בברכת המזון ושאר ברכות.

וי"א שאם שהה מחמת אונס חוזר לראש, דאונס הוי הפסק כיון שאינו ראוי לקריאה, וכן הלכה, בק"ש בתפילה דלדעה זו אין חילוק בין תפילה לשאר דברים ובהלל ומגילה. ובק"ש אפי' הפסיק כשיעור ק"ש בלא ברכותיה חוזר לראש ק"ש, ואפי' הפסיק בין הפרשיות, ואם הפסיק בברכות ק"ש לא יחזור לתחילת הברכה אלא בשהה כדי לגמור כל ברכות ק"ש, ואם הפסיק בין הברכות א"צ לחזור, ועיין בבה"ל שמבאר טעם הכרעה זו. אמנם כל זה דווקא בברכות ק"ש, שאין הברכות מעכבות זו את זו, אבל בברכת המזון חוזר לראש אפי' בשהה בין הברכות.

גם בברכת כהנים חוזר לראש לדעת הרמ"א, ושיעור כדי לגמור כולה היינו ג' הברכות בלי אמירת יה"ר ורבש"ע, ובמקומות שמנגנים ילה"ס אם מצטרף זמן זה לשיעור.

ק"ש יחד עם הציבור

הנכנס לבית הכנסת והציבור קוראים ק"ש, או שהוא מתפלל ונמצא במקום שמותר להפסיק, צריך לקרוא עמהם פסוק ראשון ובשכמל"ו, שלא יהיה נראה שאינו רוצה לקבל עומ"ש, וטוב שיקרא עמהם כל ק"ש. ואם הוא עדיין לא קרא ק"ש יכוון שלא לצאת יד"ח, כדי שיוכל לקרוא אח"כ ק"ש בברכותיה עם תפילין, ואפי' לא בירך ברכות התורה יכול לקרות פסוק זה עם הציבור.

לדעת הגר"א יקרא עם הציבור כל ק"ש, אך לא יעשה כך בפסוקי דזמרה או קודם ברכות התורה.

ואם הוא נמצא במקום שאסור להפסיק כגון בברכות ק"ש ואפי' בין הפרקים לא יפסיק, אלא יאמר מה שהוא אומר בניגון הציבור כאילו קורא עמהם. ואם הוא בפסוקי דזמרה לדעת השו"ע דינו כמו בברכות ק"ש, אבל האחרונים כתבו שיאמר עמהם פסוק ראשון.

גם בשאר דברים שהציבור אומרים יאמר עמהם משום דרך ארץ.

סימן ס"ו:

הפסק בדיבור בק"ש וברכותיה

כל מה שאסור לדבר אסור אפי' בלשון הקודש, ואפי' מילה אחת.

בין הפרקים - בבין הפרקים מותר לשאול בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום כגון זקן אבל אם אינו זקן אע"פ שהוא גדול ממנו אסור, או ת"ח או עשיר שראוי לכבדו מחמת עושרו. ומותר אפי' בלשון לע"ז. אבל אסור להשכים לפתחו לשאול בשלמו ואפי' הוא אביו או רבו, (ואפי' קודם ברוך שאמר אסור כיון שהוא לפני התפילה). וכן מותר להשיב שלום לכל אדם שהקדים לו שלום, ומותר להקדים שלום לקורא ק"ש אע"פ שיודע שיצטרך להשיבו.

ואמנם **בזמננו** אין נוהגים לשאול בשלום בבית הכנסת, ועל כן אסור לשאול או להשיב ואפי' בד"ת ואפי' בפסוקי דזמרה.

תמצית משנה ברורה

שאחר הקל הקדוש ואחר שומע תפילה י"א שמותר לענותם בק"ש כמו קדושה וכן עיקר.

ברכת הרעמים י"א שיפסיק ויברך, ויש חולקים, ובח"א משמע שרק בבין הפרקים מותר.

אשר יצר יאמר רק אחרי התפילה.

עליה לתורה - לכתחילה אין לקרות לתורה למי שהוא באמצע ק"ש או ברכותיה, ואם רואה שרוצים לקרותו עדיף שיצא מבית הכנסת אפי' אין כהן אלא הוא. ואם הוא בבית הכנסת אם הוא ישראל לא יקראוהו לכתחילה, ואם הוא כהן (או לוי) יחיד, י"א שמותר לקרותו משום פגם, וי"א שאין לחוש לפגם כיון שלא עולה מחמת שהוא באמצע ק"ש, ויש להקל לקרותו בין הפרקים. ולדעת הסוברים שאין לקרותו כיצד יעשה אם קראוהו, לשו"ע לא יפסיק, ויעלה ישראל במקומו אם אין כהן אחר. וי"א שיעלה, שאם מפני הכבוד והיראה מפסיק כ"ש מפני כבוד התורה. (אבל בין גאולה לתפילה או באמצע שמונה עשרה לא יעלה). וכן נוהגים ואין לשנות מפני המחלוקת, ואפי' הוא ישראל ויש ישראל אחר, אמנם לא יפסיק באמצע שמע ישראל ובשכמל"ו אלא יגמרם ואח"כ יעלה, ואם הוא באמצע הפרק ויכול למהר לסיימו, או לפחות למקום דסליק עניינא יעשה כך, אך לא יעכב בשביל זה את הציבור, ולא יקרא עם החזן אלא יטה אזנו לשמוע, וכ"ש שלא יפסיק למי שברך (ומ"מ אם החזן שואלו לשמו מותר לענות לו מפני הכבוד), ואח"כ יחזור למקום שפסק ואפי' שהה כדי לגמור את כולה.

קריאת התורה - אם הס"ת מונח על הבימה ואין מי שיכול לקרות אלא מי שעומד באמצע ק"ש או ברכותיה, יכול להפסיק ולקרוא, אך עדיף שיסיים לבין הפרקים, ולא יקרא בשם הקרואים מטעם הפסק.

מי שמניח תפילין דר"ת וכבר קרא ק"ש, וקורא ק"ש בלא ברכות, לא יפסיק בחינם, אבל שואל מפני הכבוד אפי' באמצע הפרק. ואם קורא ק"ש בלא ברכות ומכוון לצאת שמא לא יפסיק לקרותה אח"כ דינו כמו בק"ש רגילה.

אלו הן בין הפרקים - בין ברכה ראשונה לשניה, ובין שניה לשמוע, ובין שמע לוהיה אם שמוע, ובין והיה אם שמוע לזימור. וכן הדין בערבית אלא שגם בין אמת ואמונה להשכיבנו, ואחר ברכת שומר עמו ישראל לעד (אף לנהגים לומר ברוך ד' לעולם) הוי בין הפרקים. וצ"ע אם אמצע פרשת ויאמר במעריב נחשב בין הפרקים.

אם עבר ודיבר במקום שאסור ולא שהה לגמור כולה, חוזר לאותו הפסוק, וי"א שאם הוא במקום דסליק עניינא חוזר לאותה התיבה.

באמצע הפרק - באמצע הפרק מותר לשאול בשלום מפני היראה כגון אביו או רבו מובהק שעיקר תורתו ממנו (אע"פ שהוא כבר גדול מרבו) או שהוא גדול ממנו בחכמה, (ואם הם שווים חשיב מפני הכבוד. ואם הקורא גדול אינו מפסיק אפי' לת"ח), או למלך ואפי' ממלכי ישראל, או לאנס, או למלשין, וי"א שאף מפני הפסד ממון מותר להפסיק, ולהשיב שלום מותר אף מפני הכבוד.

באמצע פסוק - י"א שמה שמותר להפסיק באמצע הפרק מותר אפי' באמצע הפסוק. וי"א שלא יפסיק אלא במקום דסליק עניינא, ומ"מ בקדיש או קדושה אם אינו יכול למהר לסיים הענין יענה, ויחזור לתחילת הפסוק.

בשמע ישראל ובשכמל"ו לא יפסיק כלל לא באמצע הפסוק ולא בין שמע ישראל לבשכמל"ו, ואפי' קדיש וקדושה לא יענה (ואם ירא שמא יהרגנו מותר), והבה"ל נשאר בצע"ג למעשה לענין קדיש וקדושה בבשכמל"ו. ואם קורא לאחר ג' שעות י"ל שצריך להפסיק.

בברכות קצרות או בסיום הברכה שאמר ברוך אתה ד', אסור להפסיק אפי' לאיש"ר וקדושה, ואם הפסיק צ"ע אם חייב לחזור.

הפסק לצורך מצוה וכדו'

טלית ותפילין - אם שכח או שהיה אנוס, ונזדמנו לו טלית ותפילין, יניחם בין הפרקים, ואם נזדמנו לו בק"ש יניחם אפי' באמצע הפרק ויברך עליהם. וי"א שלא יברך אפי' בין הפרקים אלא אחר התפילה, וכן נוהגים לענין טלית, אא"כ הוא מתבייש להתפלל בלא טלית, שאז מותר להתעטף אפי' באמצע הפרק, מלבד פרק ראשון של ק"ש.

קדיש קדושה וברכו וכדו' - מותר להפסיק לאיש"ר (בלא תיבת יתברך) או לאמן שאחרי דאמירן בעלמא, או לקדושה (קדוש וברוך ולא נקדש וימלוך), או לברכו (ולגבי אמן על סוף הברכה נחלקו הפוסקים ובבין הפרקים יש להקל), או למוזדים (רק תיבות מוזדים אנחנו לך), ואפי' באמצע הפסוק מותר.

אמן - בק"ש וברכותיה בין הפרקים י"א שמותר לענות אמן על הברכה שסיים, וי"א שמותר לענות כל אמן. ואם אומר תחנונים יפסיק לכל אמן, אא"כ אומרם בסוף התפילה שאז יפסיק רק לאיש"ר וכו', ואמן

אמת ויציב

בין ויאמר לאמת ויציב וכן בין ויאמר לאמת ואמונה לא יפסיק (אפי' בשהיה) וזה חמור יותר מבאמצע הפרק, אלא יאמר ד' אלוקיכם אמת, ואז דינו כמו באמצע הפרק, וי"א שיאמר גם ויציב, וטוב להזהר לכתחילה.

אם הפסיק מפני היראה או הכבוד אחרי שאמר אמת, או אם סיים ק"ש ואמר אמת, ואחר ששהה סיים הש"ץ, אינו צריך לחזור ולומר אמת. (ואם לא שהה אסור לחזור ולומר אמת). וכן בכל מקום שהפסיק בברכות ק"ש, א"צ לחזור אלא לתיבה שפסק ממנה.

ברכת אמת ויציב אינה מעכבת בק"ש, אבל מ"מ אם לא אמר ברכה זו אין קריאתו כתיקונה, וצריך לאומרה אחר התפילה, וטוב שיאמר אז גם ק"ש.

יש להזכיר באמת ויציב יציאת מצרים, מלכות, קריעת ים סוף, ומכת בכורות, ומעכב אפי' בדיעבד.

אם אמר ברכת אמת ואמונה במקום אמת ויציב או איפכא, אם לא אמר השם יחזור לתחילת הברכה, ואם אמר השם יצא וא"צ לחזור.

סמיכת גאולה לתפילה

צריך לסמוך גאולה לתפילה, ולא להפסיק אפי' בשהיה בעלמא, וכן לא יפסיק מפני הכבוד או היראה, אם לא כשיש חשש סכנה.

ענית אמן אחרי גאל ישראל - לדעת השו"ע אין אומרים אמן אחר גאל ישראל, בין אחרי עצמו ובין אחרי הש"ץ, וי"א שאומרים אמן אפי' על ברכת עצמו, כיון שהוא סיום סדר הברכות. ומנהגנו לענות רק אחרי הש"ץ. ואם התחיל ד' שפתי תפתח לא יאמר אמן. ואין להמתין בצור ישראל שהרי אסור לומר שם אמן וצריך להתחיל שמונה עשרה עם הש"ץ והקהל. ונכון לסיים יחד עם הש"ץ ואז א"צ לומר אמן, או להתחיל מעט קודם הש"ץ ד' שפתי תפתח. ולכו"ע א"צ להמתין לסיום הש"ץ כדי לומר אמן.

(גאל ישראל קאי על יציאת מצרים ולכן נאמר בלשון עבר, ובתפילה מתפלל על העתיד ואומר גואל ישראל, ומה שאומר במערבית צור ישראל וגואלו צ"ע, ואנשי מעשה מדקדקים לומר גאל ישראל).

טלית ותפילין - אם לא הניח תפילין, וקרא ק"ש כדי שלא להפסיד זמן ק"ש או זמן תפילה, (שהדין הוא שכשיבואו לידו יניחם ויאמר איזה מזמור) ונזדמנו לו תפילין בין גאולה לתפילה, יניחם שם, ומ"מ לדעת השו"ע לא יברך עד אחרי התפילה שאז ימשמש בהם יברך, וכן הסכימו רוב האחרונים, וי"א שיניח בברכה.

אבל בטלית לא יתעטף בין גאולה לתפילה, שאע"פ שאינו מברך השהיה הוא הפסק, ולא הותרה אלא לתפילין ששייכים לק"ש ותפילה יותר מציצית.

ואם עדיין לא התחיל ברוך אתה ד' גאל ישראל יניח הטלית והתפילין (ואינו הפסק שהרי יכול להמשיך לקרות כשמניחם). ולדעת השו"ע לא יברך עליהם, ולדעת הרמ"א על התפילין יברך, וכן הלכה. אך לא יאמר בשכמל"ו, ונכון לברך רק ברכת להניח.

ק"ש ותפילה עם תפילין עדיף מתפילה בציבור.

קדיש קדושה ברכו ומודים - אין לענות קדיש או קדושה בין גאולה לתפילה, ואם שמע ברכו או מודים לא יענה, אך יראה לצמצם לכרוע בתחילת התפילה יחד עם הציבור, ואם עדיין לא שמע קדושה או ברכו ימתין לפני שירה חדשה כדי לענות. ואם המשיך ועדיין לא התחיל ברוך אתה ד' יכול לענות שם ויחזור אח"כ לשירה חדשה או עכ"פ לצור ישראל.

מי שאין לו פנאי לק"ש ותפילה, וירא שיעבור זמן ק"ש, יקרא ק"ש, וכשיהיה לו פנאי יקרא ק"ש בברכותיה ויתפלל. ואם היה סבור שיש לו פנאי והתחיל ברכות ק"ש, והוכרח להפסיק מחמת איזה אונס, טוב להפסיק אחר אמירת תיבת אמת, וכשיהיה לו פנאי ימשיך ויציב ונכון ויסמוך גאולה לתפילה.

סימן ס"ז:

ספק בק"ש או ברכותיה

אדם המסופק אם קרא ק"ש חוזר וקורא דהוי ספיקא דאורייתא, ומברך לפנייה ולאחריה. ואף שהברכות הם מדרבנן, (וגם בק"ש עצמה י"א שרק פסוק ראשון או פרשה ראשונה הם דאורייתא), מ"מ חוזר ומברך דהתקנה היתה שאם מחויב לקרות יקראנה כולה בברכותיה (אם לא במקום שהתירו בפירוש). אמנם אם עברו ג' שעות לא יברך דתנו הוי ליה ספיקא דרבנן, אבל גם אחרי ג' שעות הוא מחויב לזכור יציאת מצרים ויאמר ברכת אמת ויציב עד שעה רביעית, ואחרי שעה רביעית יאמר פסוק של יציאת מצרים, (ואם אומר שירת הים למ"א יצא, והחתי"ס כתב שצריך להזכיר דווקא יציאת מצרים, והסכים עמו רעק"א. ולענין זכירת יציאת מצרים ע"י הרהור עיין באר היטב, והפמ"ג מסתפק בזה). וכן צריך להזכיר יציאת"מ בלילה, והפמ"ג מסתפק אי הוי דאורייתא,

תמצית משנה ברורה

(וכן אם הוא והציבור גמרו, והוא עומד בין פרק לפרק לא יפסיק), וכ"ש שלא ידבר שיחה בטלה, ועיון בספר אף שהרהור לאו כדיבור, מ"מ גורם שיבואו אחרים לדבר ולהפסיק (והרהור בד"ת בלא לעיין בספר אפשר דיש להקל, אך בקדיש אסור כי צריך לכוון), ועל כן אין לאדם לפרוש מן הציבור ויאמר הפיוטים עמהם. ואין לשנות מן המנהג. ואם החזן מאריך בניגונים ויש לחשוש ששוהה כדי לגמור כולה, טוב לומר הפיוט קודם ברכת יוצר אור, ואם שכח לאומרו עד אחרי סיום הברכה אסור לאומרו.

המתפלל ביחיד לא יאמר שום פיוט באמצע הברכה.

יש לזהר כששומע החזן מנגן יוצר אור לומר בעצמו ג"כ הברכה.

המנהגים שנהגו בשורשי התפילה כל אחד ינהג כמנהג מקומו, (כי יש י"ב שערים בשמים ל"ב שבטים), ואשכנזי המתפלל עם ספרדים או להיפך יצאו יד"ח. אמנם מה שמוזכר בגמ' או בפוסקים הוא שוה לכל, ואין לאדם רשות לנהוג בזה כמנהגו.

סימן ס"ט:

אמירת ברכו בשביל המאחרים - יש מקומות שאומרים ברכו אחרי תפילת י"ח, בשביל המאחרים. ויש שאומרים ברכו אחר קדיש בתרא (ואלו יאמרו קצת פסוקים לפני קדיש וברכו). ויש נוהגים לומר ברכו אף אם לא בא אחד אחרי ברכו, מלבד בשבתות ויו"ט, ואין לבטל מנהגם בבית הכנסת מפני המחלוקת. אבל במקום שאין לחוש למחלוקת אין לומר ברכו אא"כ בא אחד אחרי ברכו, שאפי' כבר אמר יוצר אור מותר לומר בשבילו, ואם שמע ברכו מהעולים לתורה די בזה. אמנם גם אם כבר שמע ברכו אם הוא עומד קודם ברכת יוצר אור יכול לאומרו, אך אם שמע ברכו ואינו קודם יוצר אור לא יאמר ברכו ולא יאמרו עבורו.

פריסת שמע

מתי פורסין על שמע - פריסת שמע מיועדת לבני אדם שהתפללו ביחידות ולא שמעו קדיש וקדושה, ויעשו כדלהלן. ושיטת הרדב"ז שאם שהתפללו ביחידות פרח מינייהו קדיש וקדושה, ואין לחזור ולהתפלל דהוי ברכה לבטלה, ואמנם אם אחד לא

והשאגת אריה כתב שהוא דאורייתא, וע"כ אם הוא מסופק וכגון שקרא בבין השמשות חייב לחזור.

ואם יודע שאמר אמת ויציב ומסתפק אם קרא ק"ש דעת הא"ר שאינו חוזר (דמסתמא קרא ק"ש).

ואם בירך הברכות ומסתפק אם קרא ק"ש, או שחזר על ק"ש מחמת שלא כיון בפסוק ראשון, לא יחזור על הברכות.

ואם הוא יודע שכבר קרא פסוק ראשון או פרשה ראשונה א"צ לחזור, ובסימן ס"ד משמע שצריך לחזור אך יקראנה בלי הברכות.

ואם הוא מסופק אם אמר פרשת ציצית ואמת ויציב - י"א שיאמר גם אמת ויציב דכולה חדא מילתא היא, וי"א שדי שיאמר פרשת ציצית שמוזכר בה יציאת מצרים, וכ"כ השאגת אריה וכן נראה להלכה. ואם מסתפק בערב אם אמר פרשת ציצית ואמת ואמונה חוזר על אמת ואמונה וא"צ לחזור על פרשת ציצית.

ואם קרא ק"ש כולה ומסתפק לגבי הברכות, א"צ לחזור ולברך, דספיקא דרבנן לקולא, ואפי' מסתפק על אמת ויציב אינו חוזר כיון שהזכיר יציאת מצרים בפרשת ציצית.

המחויב במצוה מספק לא יברך, כי הברכות דרבנן וספיקא דרבנן לקולא. וי"א שאם הוא מחויב אלא שמסתפק אם עשאה כבר יברך, ויש חולקים. ואם הביאו לו שופר או לולב בבין השמשות לכו"ע לא יברך.

סימן ס"ח:

אמירת פיוטים בברכות ק"ש

אם מותר לאומרם - שיטת השו"ע שאין לומר פיוטים בברכות ק"ש משום דהוי הפסק. והרמ"א כתב שי"א שאין איסור בדבר, ונוהגים לאומרם. (מפני שמותר להוסיף באמצע ברכות ארוכות, וכן אם שינה בנוסח הברכות הארוכות באמצעם או שחיסר כמה תיבות יצא (לבד תיבות שאמרו חכמים שהם מעכבות, כגון ברית ותורה בברכת המזון, ומשיב הרוח וכיוצא בזה), ורק בתחילת וסוף הברכה אסור לשנות או לחסר, וכן אסור להאריך ברכות קצרות. ושיטת הגר"א שבברכות ארוכות אף אם לא סיים הברכה כתיקונה יצא).

מה יעשה מי שלא אומר פיוטים - כתב הרמ"א שהמיקל ואינו אומר פיוטים לא הפסיד, אך לא יעסוק בשום דבר ואפי' בד"ת בזמן שהציבור אומר פיוטים,

אין לפרוס על שמע בין גאולה לתפילה, או בק"ש וברכותיה. אבל אם לא התחיל יוצר אור יכול הש"ץ לחזור על ברכו, והנוהגים במעריב לפרוס על שמע יכולים להפסיק בין גאולה לתפילה.

פריסה על שמע בבית הכנסת שכבר התפללו-
אפשר לפרוס על שמע כשהש"ץ בברכות ק"ש, וכן אחרי התפילה, אבל לא יעמוד במקום שעמד הש"ץ הראשון (מפני שנראה שלא יצאו הראשונים יד"ח, ואם הראשונים יצאו מבית הכנסת מותר לעמוד באותו מקום), והחזן הראשון יכול לפרוס על שמע לאחרונים אם אין להם חזן, ואמנם לא יאמר ברכת יוצר אור כיון שכבר התפלל וא"צ להוציאם יד"ח כיון שהם בקיאים, אלא יאמר קדיש וברכו, והם ימשיכו ברכות ק"ש ותפילת לחש, והוא יאמר חזרת הש"ץ עם הקדישים שאחר התפילה. וכן לענין קריאת התורה אין צריכים לחזור ולקרות משום שיאמרו שיש פגם בס"ת או בראשונים. אבל אם הראשונים הלכו או שיש בקביעות ב' מניינים יקראו. וכל זה לענין המנהג אבל אם רוצים מותר להם לקרוא בתורה בכל גוונא ואין בזה משום פגם.

פריסה על שמע במעריב- י"א שפורסין על שמע אף אם כולם התפללו כמו בשחרית, ולא נהגו כך מפני שלא אומרים קדיש קודם ברכו, ואף לנוהגים לומר קדיש קודם ברכו אינו אלא מנהג בעלמא, ומשום ברכו לא קפדינן כ"כ. אבל אם יש אחד שלא התפלל יכול לומר ברכו וברכה ראשונה בקול רם אם יש עוד ט', ויוצא גם לשו"ע, ואפשר שיכול לומר גם את הקדיש שלפני שמונה עשרה.

סומא אע"פ שלא ראה מאורות מימיו מותר לפרוס על שמע ולומר יוצר המאורות (כיון שנהנה במאורות ממה שאחרים מסייעים לו) וכן יכול לרדת לפני התיבה לתפילה.

קטן לא יפרוס על שמע, אא"כ הוא בן י"ג.

התפלל יכול הוא (או אחר מדין ערבות) לפרוס על שמע גם לרדב"ז.

סדר פריסת שמע- יעמוד אחד, ויאמר קצת פסוקים, ואח"כ יאמר קדיש וברכו. ואח"כ יאמר ברכת יוצר אור, והאחרים שומעים ושומע כעונה. ואפי' הם בקיאים ובירכו כבר צריך לומר יוצר אור, כדי שלא יהיו נראים ככופרים שאמר להם ברכו ואינם מברכים. ולדעת הרמ"א אין אומרים יוצר אור, ודי באמירת ברוך ד' המבורך לעולם ועד, כדי שלא יהיה נראה ככופר. ואחרי שסיימו יוצר אור עובר לפני התיבה, ואומר אבות וגבורות וקדושה ואתה קדוש, (והאחרים יכולים ללכת לדרכם) ואותו הפורס ימשיך בלחש עד סוף תפילת י"ח, בין אם כבר התפלל ובין אם עדיין לא התפלל.

מה יעשה אם חושש שאח"כ לא יהיו עשרה- אם לא התפלל וחושש שאם יתפלל כסדר לא יהיה לו אח"כ עשרה לפרוס על שמע, יפרוס על שמע, וידלג לקדושה אף שלא יסמוך גאולה לתפילה. אבל הרמ"א כתב שעדיף להתפלל כסדר כדי לסמוך גאולה לתפילה, ואח"כ יאמר קדושה אם ישארו עשרה בבית הכנסת. ויכול לדלג בפסוקי דזמרה ולומר רק ברוך שאמר אשרי וישתבח, ולפרוס על שמע, ואם לא רוצים להמתין כלל יאמר קצת פסוקים ואח"כ קדיש וברכו, ואח"כ לכאו' עדיף שיחזור לברוך שאמר ולא יתחיל יוצר אור.

בזמננו נוהגים לפרוס על שמע אחרי תפילת לחש, ואחרי יוצר אור ממשיכים חזרת הש"ץ, (ויזהרו לא לעבור לפני המתפלל). ומ"מ מי שהגיע אחרי התפילה יכול לפרוס על שמע ולומר גם ג' ברכות ראשונות וקדושה.

כמה צריך לפריסה על שמע- אם אין עשרה אין פורסין על שמע, משום דהוי דברים שבקדושה. וצריך לחזור שיהיו מתוך העשרה ששה שלא שמעו, ואז יאמרו גם תפילת לחש, ואם לא מצאו פורסין אף בשביל אחד שלא שמע, אבל לא יתפלל בלחש אלא רק בקול רם. ואם התפללו בלחש לדעת השו"ע יאמרו חזרת הש"ץ, אבל לרדב"ז שנוהגים כדבריו צ"ע. וכתב מהר"י מינץ שאין חוזרים התפילה אא"כ יש י' שלא התפללו, והרמ"א כתב שא"צ עשרה.

מי יפרוס על שמע- אחר יכול לפרוס על שמע עבור אחד שלא התפלל, אולם אם הוא בקי טוב שאותו שלא שמע יפרוס בעצמו, ונוהגים שאבל יפרוס על שמע, והרמ"א כתב שאינו מנהג נכון, והפמ"ג מיישב הטעם מפני שאין פנאי למצוא מי שיודע להתפלל, אמנם אם יש מי שיודע להתפלל ולא התפלל ראוי שהוא יפרוס.

סימן ע':

מי חייב ומי פטור מק"ש ושאר התפילה

נשים ועבדים- נשים ועבדים פטורים מק"ש ואפי' מדרבנן, ונכון ללמדם שיקבלו עול מלכות שמים ויקראו פסוק ראשון (וי"א שלשו"ע יקראו פרשה

התחיל לאכול או שנכנס למרחץ או התחיל להפך בעורות או שהיו עוסקים בדין, ומשער שישאר לו אח"כ זמן לקרות ק"ש, להרמב"ם גומר ואח"כ קורא ק"ש, מפני שלא גזרו אלא סמוך למנחה שהוא דבר מצוי ואם מתירא שאין השערתו מכוונת ופסק וקרא הרי זה משובח. ולהראב"ד יפסיק ויקרא. והסכמת האחרונים שבדינים דאורייתא אם התחיל בהתר קודם עלות השחר א"צ להפסיק, ואפי' יעבור זמן התפילה בציבור, אבל אם התחיל באיסור אחרי עלות השחר צריך להפסיק. ובדרבנן (ברכות ק"ש ותפילה) אפי' התחיל באיסור א"צ להפסיק, וא"כ רואה שלא יהיה לו שהות אח"כ. ולענין אכילה צריך להפסיק מיד כשהגיע עלות השחר. ולענין ק"ש ערבית אם התחיל בתוך החצי שעה שלפני צאת הכוכבים יפסיק מיד, ובצאת הכוכבים יקרא ק"ש בלא ברכות וימשיך מה שהתחיל, וכשיגמור יקרא ק"ש בברכותיה ויתפלל. ובמנחה אם התחיל א"צ להפסיק. ולענין מלאכה קודם עלות השחר האחרונים כתבו שנקרא שהתחיל בהתר, אמנם הגאון מליסא כתב שסתם מלאכה חוץ ממרחץ ותספורת ובורסקי אסור חצי שעה קודם עלות השחר, כמו אכילה.

סימן ע"א:

דיני אונן בק"ש ותפילה ושאר מצוות

מי שמת לו מת מז' קרובים שהוא חייב להתאבל עליהם, אפי' אינו מוטל עליו להתעסק בקבורתו, פטור מק"ש ותפילה, ומכל הברכות אף ברכות הנהנין, ומכל מצוות האמורות בתורה ודיוקא מצוות עשה, אבל מחויב במצוות לא תעשה, ואפי' בדרבנן, ואם בא לאכול צריך ליטול ידיו אך לא יברך ענט"י, ואם נקבר המת לאחר שאכל ועדיין לא עבר שיעור עיכול, חייב בברכת המזון. ואם עשה צרכיו חייב לברך אחר שנקבר המת, אא"כ נצרף לנקביו שאז מברך ברכה אחת על שתיהם.

אם מולכים את המת לעיר אחרת אם המקום קרוב הוא אונן, אבל אם המקום רחוק כמו מהלך ב' ימים לא הוא אונן עד שיגיעו לעיר קבורתו.

מסרוהו לחברא קדישא - אם נוהגים למסור המת לחבורה המיוחדת לזה, וכבר גמרו הקרובים להתעסק בצרכי המת ומסרוהו להם, חייבים בכל המצוות, אף אם לא הוציאוהו מהבית. ועל כן אחרי שיסיימו לסכם מקום הקבורה (לכבודו של המת) ולשלם הוצאות ותכריכים, ואין עוסקים בהספדים, צריכים להתפלל. ואם אין חבורה מיוחדת לזה אף שיש לו מי שיתעסק

ראשונה, ודעת הב"ח שבפסוק ראשון חייבות מדינא. וכן פטורים מברכות ק"ש, אמנם דעת המ"א שחייבות לומר אמת ויציב מפני שחייבות בזכירת יציאת מצרים, וממילא צריכות לסמוך גאולה לתפילה, שהרי חייבות בתפילה, וכן במעריב. אבל הפמ"ג כתב שאינם חייבות בזכירת יציאת מצרים אלא מדרבנן ולהשאגת אריה פטורות לגמרי. ובפסוקי דזמרה חייבות, ולענין ברכות השחר צ"ע, ומסתימת הטוש"ע משמע שמברכות. וכל זה לענין חיוב אבל יכולות להמשיך חיוב על עצמן ולברך אף ברכות ק"ש.

קטנים פטורים מק"ש, ומ"מ פסוק ראשון של ק"ש מצוה על אביו ללמדו ממתי שיודע לדבר, אבל לאו דווקא בזמן ק"ש. ואם הגיעו לחינוך לרש"י פטורים עד גיל י"ב, ולר"ת חייבים מגיל שש או שבע ויקראוה בזמנה עם הברכות, ואף שמסתבר כרש"י ראוי לנהוג כר"ת. ובתפילה חייב משהגיע לחינוך. ולענין ברכות ק"ש הגר"ז כתב שפטורים, ויש לעיין.

הכונס את הבתולה - בזמן הראשונים היה פטור מק"ש וברכותיה ומתפילה עד ג' ימים וד' לילות אם לא עשה מעשה, מפני שהוא טרוד (ואם נכנס לחופה ביום לפני שקרא ק"ש פטור ד' ימים), אבל אם עשה מעשה או שעברו הימים חייב. אבל בזמננו שגם שאר בני אדם אינם מכוונים חייב לקרותה עם ברכותיה ולהתפלל, ואם אינו קורא מיחזי כיוהרא.

שכור - בשכרות מעט קורא ומתפלל, ואם אינו יכול לעמוד לפני המלך לא יקרא ויתפלל עד שיסיר יינו מעליו.

העוסק בצרכי רבים - ואין מי שיעשה דבר זה אלא הוא, פטור משום עוסק במצוה, ואפי' אם הוא עוסק בהצלת ממון, ומ"מ יעשה מה שיכול כדי לקרות ויקרא לפחות פסוק ראשון ובשכמל"ו, ואפי' הוא עוסק בהצלת ממון פטור, ואם יכול לקרוא ולחזור לעסקיו יפסיק, ואם היה פטור וקרא ק"ש יצא יד"ח, ואם התחיל העסק באיסור נחלקו הפוסקים אם חייב להפסיק. כשגמר לעסוק אם עדיין לא עבר זמן ק"ש יקרא אז, ואם עבר זמן ק"ש מ"מ יאמר אמת ויציב, ואם כבר א"א לומר אמת ויציב יאמר פרשה שמזכר בה יציאת מצרים. ואם סיים צרכי הרבים אחרי חצות שפטור אף מן התפילה, מ"מ אסור לאכול קודם שיניח תפילין ויתפלל מנחה. דעת הר"מ שבזמננו העוסק בצרכי רבים חייב, והכס"מ דחה דבריו, ויש לפרש טעם הר"מ מפני שבזמננו אין תולים שכונתו לש"ש אפי' אין משתכר מזה. ואם משתכר מזה אם עיקר כוונתו להשתכר צ"ע אם פטור, ואם כוונתו גם לש"ש וגם להשתכר פטור.

תמצית משנה ברורה

התחיל לקרות ונעשה אונן נחלקו האחרונים אם יגמור או יפסיק.

דיני המתעסקים במת

המשמר את המת אפי' אינו קרובו פטור מק"ש ותפילה וכל המצוות, מפני שהוא עוסק במצוה לשומרו מן העכברים, וגם בספינה חוששים לעכברים, ואינו רשאי להחמיר על עצמו, אפי' אינו בד"א של מת. ואם היו שניים שומרים זה משמר וזה קורא וזה משמר וזה קורא.

החופר קבר למת פטור אפי' בזמן המנוחה שנח כדי שיהיה לו כח להמשיך לחפור, ואם יש כמה חופרים אלו שנצרכים כעת לחפירה פטורים, ואם יש נוספים ישמטו חלק ויקראו עד שיקראו כולם.

אסור לקרות ק"ש או לומר קדיש או קדושה **בתוך ד"א של מת** דהוי לועג לרש, וכן בבית הקברות (וכמו שנתבאר בסימן מ"ה לענין תפילין). ואם קרא י"א שקנסוהו שצריך לחזור ולקרות, וי"א שא"צ לחזור ולקרות, ולדינא יחזור ויקרא ק"ש, אבל אם בירך או התפלל לא יחזור, ולענין ברכות ק"ש מסתפק הפמ"ג.

סימן ע"ב:

קריאת שמע בזמן לוית המת וקבורתו

אין מוציאים את המת סמוך לתחילת זמן ק"ש אם אין שהות לסיים הקבורה קודם זמן ק"ש, ואם כבר הגיע זמן ק"ש ימתינו עד שיוכלו לשער שרוב הקהל ונושאי המיטה קראו ק"ש והתפללו, ואפי' אדם חשוב, ואם התחילו להוציאו אפי' אחר שהתחיל זמן ק"ש אין מפסיקין, ואמנם אלו שאין המיטה צריכה להם צריכים לקרות מיד אפי' יש עוד שהות אח"כ. ולענין ק"ש ערבית מהשו"ע משמע שדינה כמו בשחרית, אך האחרונים כתבו להקל אע"פ שלא יצטרכו להלין את המת, כדי לקיים מצות "כי קבור תקברנו ביום ההוא" ואם לא התחילו להוציאו עד שחשכה ימתינו עד שיתפללו הקהל ערבית.

נושאי המיטה פטורים מק"ש, וגם חלופיהן וחלופי חלופיהן פטורים אע"פ שיכולים לגמור לפני שיגיע זמנם, שמא ימלכו ויצטרכו להם קודם. ואפי' אם הם אחרי המיטה אם יש למיטה צורך בהם פטורים, והיינו

עבורו בקבורה פטור עד שיקברוהו וישליכו העפר עליו.

אם רוצה להחמיר ולקרות - אם אין מי שיתעסק בקבורה אינו רשאי, ואם קרא לא יצא יד"ח. ואם יש לו מי שיתעסק בקבורה י"א שרשאי לקרות, וי"א שאינו רשאי אך אם קרא אין מוחין בידו, ולהלכה אינו רשאי להחמיר בכל גוונא, ומ"מ בן מותר לכו"ע ללכת לבית הכנסת לומר קדיש משום כבוד אביו, וכ"ש בשבת ויו"ט, אבל כשיש אבלים אחרים לא.

מה צריך לעשות אחרי האנינות - אם התחילו להשליך עליו כבר העפר, ונשאר לו מעט זמן עד רביע היום, יקרא ק"ש בלא ברכות, ואח"כ יתפלל כסדר עם ק"ש וברכותיה, וכן ידלג בפסוקי דזמרה בשביל זמן תפילה, אבל לא ידלג ברכות ק"ש בשביל זמן תפילה, וצ"ע. ואם נמשך עד אחרי ד' שעות י"א שפטור מברכות השחר כיון שבזמן החיוב לא היה מחויב, ויש חולקים, וספק ברכות להקל, אבל ברכות התורה וברכות שלא עשני צריך לברך (וזמנם כל היום), ויתפלל שמונה עשרה (עד חצות), אבל לא יניח תפילין, ולענין ברכות ק"ש בשו"ע משמע שלא יאמרם ולפמש"כ בס"ס נ"ח מותר לאומרם. ולכו"ע אפשר דיכול לומר פסוקי דזמרה. ואם לא הספיק תפילת י"ח בזמנה א"צ להשלים, אא"כ בתחילת הזמן עדיין לא היה אונן, ואפשר שבזה צריך גם לברך ברכות השחר.

אונן בשבת - חייב בכל הברכות והמצוות זולת דברים שבצינעא, ומותר ללכת לבית הכנסת. ולעת ערב אם מחשיך על התחום כדי להתעסק בצרכי קבורה פטור, וכן אם צריך לשבת עם הגבאים לסכם מקום הקבורה או שאר צרכי המת פטור, אבל אם אינו מחשיך על התחום חייב גם לעת ערב, ונחלקו הפוסקים אם יקרא ק"ש וברכותיה מבעוד יום, וכתב המ"ב שיקרא ק"ש בלא ברכות ולא יתפלל, ובמוצאי שבת יאכל בלי הבדלה, ויבדיל אחר שיקבר המת אפי' עד יום שלישי.

אונן בזמן שאין דרך לקבור - בחול אפי' אם יש מניעה לקבור הוי אונן, אבל יו"ט שני נוהגים בו כל דיני אנינות כמו בחול, ואפי' אינו רוצה לקבורו, אבל אם אינו יכול לקבורו מחמת אונס אינו אונן. ואם מת לו מת ביו"ט שחרית ואינו יכול לקבץ את הגבאים עד אחרי התפילה, לא חלה עליו אנינות וחייב להתפלל, וכן בליל יו"ט ואפי' ליל יו"ט שני אינו אונן כיון שאין דרך לקבור בלילה, ומותר בכל, חוץ מלימוד תורה מפני שהוא משמח.

תמצית משנה ברורה

להוציא ראשו חוץ טלית שלא יהיה רואה את הערוה, וכן צריך שלא יהיה ליבו רואה את הערוה.

באשתו א"צ הפסקת טלית מפני שהיא כגופו ורגל בה, ודי בחזרת פניו, והוא מותר לקרות אף שאשתו לא החזירה פניה, אא"כ בשרו נוגע בערותה. ואם גם היא רוצה לקרות צריכה גם היא להחזיר פניה, ואז מותר אפי' בשרם נוגע זה בזה. וי"א שגם באשתו צריך הפסקת טלית ונכון לחוש לדבריו, ועל כן יש לזהר שבק"ש שעל המיטה והמפיל תהיה הפסקת טלית, ואז מותר אפי' פנים כנגד פנים.

בבניו הקטנים מותר ע"י חזרת פנים אף בלי הפסקת טלית, כיון שלבו גס בהם, (והפמ"ח מיקל אף בלא חזרת פנים, ומ"מ גם לדבריו אם נוגע ערותו בבשרם או להיפך אסור), ואם רק הוא החזיר פניו צריך לזהר שלא יהיה בשרו נוגע בערותם.

עד י"ב בתינוק ועד י"א בתינוקת נחשבים קטנים אפי' הביאו ב' שערות, ובשנת י"ג לתינוק ובשנת י"ב לתינוקת אם הביאו ב' שערות דינם כגדולים, (ויש אוסרים אפי' בלא הביאו ב' שערות), ואח"כ דינם כגדולים אפי' לא הביאו ב' שערות, וכשהגיע ליום הלידה כבר נעשה גדול, וא"צ לי"ב או י"ג שנה ויום אחד אפי' אם נולד בסוף היום, (וכן הדין לענין בר מצוה, אך שם צריך ב' שערות).

בבניו הגדולים צריך הפסקת טלית, וכן בקטנים שאינם בניו, ובתינוק פחות מבן ט' או תינוקת פחותה מבת ג' יש להקל.

בחבורה המיוחדת לכך, אבל אם אין חבורה המיוחדת לכך פטורים רק הסמוכים למיטה, שדרך לזכותם במצוה.

שאר המלווים שאין למיטה צורך בהם חייבים בק"ש, (שהם יכולים לעצור ולקרות פסוק ראשון בכונה) אבל פטורים מתפילה.

העם העוסקים בהספד אם המת מוטל לפניו נשמטים אחד אחד וקורין ק"ש, ואם באופן זה לא כולם יספיקו לקרות ק"ש בזמנה צ"ע. ולענין תפילה לשו"ע יתפללו, והרבה פוסקים סוברים שלא יתפללו, וחזן הספדן ודאי יכול להקל בזה. ואם אין המת מוטל לפניו יקראו ק"ש ויתפללו, והאונן ישב דומם ולא יענה אחריהם כלום.

אחרי הקבורה לפני ניהום האבלים - קברו את המת וחזרו האבלים לקבל תנחומין, והעם הולכים עמהם למקום השורה, וחשבו מתחילה שיספיקו לקבור לפני הזמן אם יכולים להתחיל ולגמור אפי' פסוק אחד קודם שיגיעו לשורה, יתחילו ויקראו כל מה שיוכלו וכיון שפסוק ראשון אסור לקרותו מהלך י"ל דאיירי שיכולים לעמוד זמן זה ולא יאחרו את זמן הגעת האבלים לשורה, ואם לא יכולים לגמור לא יתחילו, ואם יעבור עי"ז זמן ק"ש יקראו ק"ש כיון שלא התחילו במצות תנחומין, וי"א שאפי' אם יעבור זמן ק"ש לא יתחילו.

סימן ע"ג:

דין מי שישן עם אחרים בטלית אחת

כתב המ"ב (ריש סימן ע"ו) שכל מה שמוזכר לענין איסור ערוה וצוואה וכו' עד סימן פ"ח, ומוזכר ק"ש, בין לענין התר בין לענין איסור, זה כולל תורה ותפילה וכל ענייני הקדושה, בין בלה"ק בין בלשון חול.

הרהור בד"ת מותר אפי' כשערתו מגולה, ולכן מותר להרהר בדברים שבקדושה בשעת תשמיש, אף שאסור במבואות המטונפות.

ישן עם חבירו - שניים שהיו ישנים ערומים בטלית אחת, ובשרם נוגע זה בזה, לא יקראו ק"ש אפי' מחזירים פניהם זה מזה, ואם טלית מפסיקה ביניהם ממתניהם ומטה מותר אפי' פנים כנגד פנים וילה"ס אם צריך לחצוץ עד סוף הרגלים משום הרהור, או שמספיק מקום הערוה. (ולענין דיעבד לפר"ח יצא, והפמ"ג והישועות יעקב מפקפקים בזה). ואם שוכבים קרובים זה לזה אך אינם נוגעים מותר אם מחזירים פניהם זה מזה. וצריך

סימן ע"ד:

דיני גילוי וראית ערוה

איסור ערוה נחלק לה' חלקים -

א' עינו רואה ערותו, אסור מדאורייתא (והרהור מותר ושומע כעונה אסור) ועובר בלאו, ובספק צריך לחזור ולקרות (ולענין ברכות ק"ש תלוי אם מילתא דאמור רחמנא לא תעביד אי עביד מהני או לא). ולא מהני כיסוי מים (וכתונת דקה שנראית הערוה דינה כמים). ויא שלא מועיל לעצום עיניו, ואינו מועיל להחזיר פניו כי אינו יכול להחזיר גופו.

ב' ליבו רואה את הערוה, אסור מדרבנן. ואם ליבו חוץ למים או שהערוה בעשית מותר בק"ש וד"ת, (ואם רואה בעיניו אסור), ומועיל לזה הפסקה בידידו או באבנט.

תמצית משנה ברורה

נחשב ליבו רואה את הערוה, אך יזהר שעניו ג"כ יהיה בחוץ ולא יסתכל בערוה. ואם המים עכורים שאין אבריו נראים בהם מותר לקרות אם הוא בתוכם, ועדיף מחלוק מפני שבזה אין ליבו רואה את הערוה דהו כארעא סמיכתא, משא"כ בחלוק, ובלבד שלא יהיה ריחם רע, ואם הם צלולים יעכרם ברגליו, ואם המים בכלי שאין בו עפר וטיט להמ"א אין שייך שיעכרם ברגליו, והא"ז כתב ששייך.

דין אשה הלבושה בחלוק או ערומה - אשה הלבושה בחלוק י"א שאין בזה משום ליבו רואה את הערוה (כיון שערוותה למטה מאד), וכן הסכימו האחרונים, ולפי זה יכולה אשה לברך על הטבילה כשהיא בתוך המים, ועדיף שיהיה ליבה חוץ למים או שתחבק זרועותיה או שתעכור את המים ברגליה שזה מועיל גם באיש. ואם יש עוד נשים ערומות שם צריכה להחזיר פניה מהם אף אי נימא שמקום המקוה נחשב רשות לעצמו. (ודעת הב"ח שגם באשה שייך ליבו רואה את הערוה). ואשה שהיא ערומה יש בזה איסור גילוי ערוה וצריך שתהא הערוה דבוקה ומכוסה בקרקע (וזה לא שייך באיש) או שתשב על איזה דבר. ואם העגבות נראים נחלקו האחרונים אם יש בזה משום ערוה.

דין שאר אברים - אם אבריו רואים את הערוה אין בזה איסור, וא"צ לכסות ערוותו בפני עצמה, אבל אם הם נוגעים בערוה שלו או של חבריו אסור בק"ש ובתפילה. וצריך שיהיה דבר מפסיק בין ערוותו לירכותיו שהערוה שוכבת עליהם, ובדיעבד יצא אם נגע הגיד בירכיים, ובנגיעה בכיס אין להקפיד, והמזדקקים מקפידים גם בזה.

המכוסה בטליתו ממתניו עד למטה מערותו, ולמעלה הוא ערום, מותר בק"ש בדיעבד, אבל לתפילה צריך שיכסה כל גופו, מפני שמדבר לפני המלך.

סימן ע"ה:

טפח באשה ערוה

דין טפח באשה הוא מגיל ג' ובבתו מגיל י"א.

מקום שרגיל להיות מכוסה וגילתה ממנו טפח אסור לקרות ק"ש או דבר שבקדושה כנגדו, משום הרהור, ואפ"ל באשתו אסור (ויש לזהר בזה כשמניקה). ופניה וידיה ופרסות הרגל עד השוק מותר לפי הרגיל להיות

ג' ערותו מגולה, אסור מדאורייתא, ואפ"ל ליבו מכוסה ועיניו אינם רואות אסור, (והב"ח חולק), ואסור אפ"ל אין אחר עומד כנגדו, ואם קרא צריך לחזור ולקרוא. ומועיל לזה כסוי מים.

ד' עינו רואה ערות חבריו (ואפ"ל עכו"ם או קטנים או פנויה), ואסור מדאורייתא, ודינו כנ"ל בעינו רואה ערותו, אלא דמהני החזרת פניו עם גופו, ולא מהני להפסיק בידו או באבנט אלא צריך כסוי בבגד, וכסוי ביד לא מהני. ולא מהני כסוי מים.

ה' ליבו רואה ערות חבריו אסור מדרבנן.

וכל אופן שייך שיהיה לבדו בלי איסור אחר.

ע"כ מהקדמת הפמ"ג.

ליבו רואה ערוה - הישן ערום עם טלית, או שישן עם חלוק בלי מכנסים, וליבו רואה את הערוה, אפ"ל ראשו מחוץ לטלית צריך לחצוץ בטלית או בחלוק על ליבו או בין ליבו לערוה, כדי שיהיה הפסק בין ליבו לערוה, ואז מותר בק"ש אפ"ל ליבו מגולה לגמרי (דערוה בראיה תלה רחמנא, ומצינו לשון ראייה בלב), וכן מהני לכסות ליבו בבגד בפני עצמו אף אם אינו מדביקו על ליבו. וכן אם ליבו רואה ערות חבריו כגון ששניהם מכוסים בטלית אחת או ששניהם בתוך המים אסור בק"ש. ואם קרא כשליבו רואה את הערוה חוזר על ק"ש וברכותיה, אבל על שאר ברכות לא יחזור דספק ברכות להקל, וכן לענין תפילה לא יחזור.

גילוי ערוה - אף שאין ליבו רואה את הערוה, אם ערותו מגולה אסור בק"ש, והרבה אחרונים כתבו שאסור מדאורייתא. ואיסור גילוי ערוה הוא אפ"ל הוא עצמו אינו יכול לראות את הערוה, וכגון שהוציא ראשו חוץ לחלון. אבל אם הוציא ראשו חוץ לכילה ואין הכילה גבוהה י' טפחים לא נחשב שערוותו מגולה, מפני שהכילה ככסוי, אבל בית אינו ככיסוי, ואם הוציא ראשו ורובו חוץ לכילה אסור, ואם עומד בתוך כלי הכלי הוא כמו מלבוש (והט"ז מחמיר בזה), והירושלמי מסתפק בבית של עצים אם דינו כבית או ככילה, ורבינו ירוחם פוסק בזה לקולא.

אם יש צואה בבית והוציא ראשו חוץ לחלון, או שהכניס ראשו לחדר שיש בו צואה, אסור בק"ש. ולרשב"א אסור אם הצואה כנגדו אפ"ל אם הוא עומד מחוץ לפתח.

הנמצא בתוך מים אין בזה משום גילוי ערוה אף שהמים צלולים. אך אם ראשו במים אסור משום ראית ערוה, וכן אסור מצד ליבו רואה את הערוה אפ"ל ראשו מחוץ למים, וצריך להפסיק בבגד בין ליבו לערוה, והיד אינה נחשבת כסוי דאין גוף מכסה גוף (וכן לענין כסוי הראש אין היד כסוי להתיר ברכה ודברי קדושה), אא"כ מחבק גופו בזרועותיו דהוי הפסק בין ליבו לערוה, כיון שאין דרך לחבק כך (ויש שמחמירים בזה אך כשמחבק על החלוק מועיל לכו"ע), ואם גם ליבו מחוץ למים לא

תמצית משנה ברורה

הבאות ממקום שאין דרך שיצא מחוץ לצמתן למקום שדרך שיצא, אם אין דעתם לחזור מותרות לגלות, ולענין ק"ש מותר אפי' דעתן לחזור, ואם הלכו ממקום שדרך לגלות למקום שאין דרך לגלות, אפי' דעתן לחזור לא יגלו ואסור לקרות כנגדו. ואם האיש הלך למקום שאין דרך לגלות אסור בק"ש בכל גוונא, ואם בא למקום שדרך לגלות מותר אם אין דעתו לחזור.

גילוי שער בחצר - כתב המ"א שתוס' מתירים לגלות שער בחצר אם אין אנשים מצויים שם, והזהר מחמיר בזה, וכן ראוי לנהוג. והבה"ל מביא מהרבה פוסקים לאסור ללכת בגלוי שער ממש אפי' בבית, וי"א שיש בזה משום דת יהודית ותצא בלא כתובה. ובשוק או בחצר של רבים לכו"ע אף במטפחת הוי דת יהודית עד שתכסה ברדיד מלמעלה ככל הנשים.

ולענין טבילה - הנשים שהורגלו ללכת בשערות ראשן, אם נשארה שיערה אחת מחוץ למים נשארה נדה גמורה באיסור כרת, ויש לזוהר בזה מאד, ובשבת שאין אור מספיק תכרוך על ראשה טול שיש בו חללים כדי שיכנס בהם המים, והדברים פשוטים, ולא נכתבו אלא לחומר הענין.

בתולות שדרכם לילך פרועות הראש מותר לקרות כנגדן, אבל אם רגילות לכסות אסור לקרות כנגדן. נחלקו הפוסקים אם מותר לכתוב ללכת בשערות סתורות, או רק בשערות קלועות. ובתולה ארוסה אסורה לילך בגילוי הראש, וכן בתולה שנבעלה, ומ"מ אם זינתה א"א לכופה. **ונכריות** צ"ע אם דינם בזה כבתולות.

פאה נכרית - שער חתוך מותר לגלותו ולקרות ק"ש כנגדו, וי"א שגם בפאה נכרית אסור לגלותו או לקרות כנגדו, ובמקומות שנוהגים ללכת בפאה נכרית מגולה אפשר להקל, ואפי' בשער של עצמה, ובמגן גבורים מחמיר בזה, ואם אין נוהגים ללכת בפאה נכרית אסור משום מראית העין.

קול באשה ערוה

יש לזוהר מלשמוע קול זמר אשה בשעת ק"ש, ואפי' היא אשתו, ואם קרא חוזר וקורא בלי ברכות. אבל קול שרגיל בו מותר אף באשת איש, אבל אסור לכוון להנות מדיבורה.

פנויה אסור לקרות ק"ש כששומע קול זמר שלה, אבל שלא בשעת ק"ש מותר, אך יכוון שלא להנות מזה כדי שלא יבוא להרהור. ואמנם פנויות שלנו הן בחזקת נדות משהגיע זמן וסתן, ועל כן אסור לשמוע כלל, וכן באשת איש ושאר **ערויות** אסור.

פנויה נכרית אסור לשמוע אף לישראל, אך אם הוא בדרך ואינו יכול למחות מותר לקרות ולברך, אך יתאמץ לכוון לקדושה שהוא עוסק בה ולא לתת לבו לקול הזמר.

מגולה באותו מקום, אבל זרועותיה ושוקה אסור אף אם רגיל להיות מגולה.

לענין דיעבד נחלקו בזה האחרונים, ואם לא נתכוון להסתכל אין להחמיר אפי' באשה אחרת.

אם עוצם עיניו אסור עד שיחזיר פניו, ויש מתירים אם נזהר מלראות כלל, ואפשר לסמוך על זה אם א"א בענין אחר.

אשה אחרת - י"א שדווקא באשתו מותר עד טפח, אבל באשה אחרת אפי' פחות מטפח אסור מדרבנן, ואפי' היא פנויה, ואם עוצם עיניו מותר בפחות מטפח.

אם השוק מגולה י"א שגם באשתו ובפחות מטפח אסור.

איסור הסתכלות באשה - שיעור טפח אינו אלא לק"ש דאסור להרבה פוסקים אף אם לא מכוון להסתכל, אבל המסתכל באשה כדי להנות אפי' מסתכל באצבע קטנה עובר משום "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" ואפי' יש בידו תורה ומע"ט אינו ניצול מדינה של גיהנום. אבל ראייה לפי תומו בלא הנאה במקומות המגולים מותר, אם לא מצד המוסר. ואדם חשוב יש לו לזוהר בכל גוונא, ובתולות דידן משיגיעו לזמן וסת בכלל נדות וערויות הן.

טפח באשה לאשה אחרת - שיטת הרמ"א שלהרא"ש גם לאשה אחרת אסור לקרות מול טפח באשה, (ורק לה עצמה אין איסור), אבל לרשב"א אינו אסור אלא לאיש, וכן הסכימו האחרונים. אמנם דווקא כשהיא יושבת אבל בעומדת אסור אפי' היא ברשות אחרת, כיון שערוותה נראית.

שער באשה ערוה

שער אשה נשואה אסור לקרות כנגדו, ואפי' באשתו, אפי' אין דרכה לכסותו בבית אלא בשוק הוי ערוה גם בבית. ואפי' אם המנהג באותו מקום ללכת בגילוי הראש כדרך הפרוצות אסור (שהרי אסור מן התורה ללכת בגלוי הראש, דכתיב "ופרע ראש האשה" מכלל שהיה מכוסה).

שער אשה הרגיל לצאת מחוץ לצמתה והיינו שמלבד הכובע יש בגד המצמצם שלא יצא השער לחוץ, ומה שא"א לצמצם שלא יצא מותר לקרות ק"ש כנגדו ואפי' באשה אחרת, (אבל אסור לכוון להסתכל בזה). ובזוהר מחמיר מאד בזה ואפי' בתוך הבית, וכתב המ"א שראוי לנהוג כזהוזהר.

ק"ש ודברים שבקדושה כנגד ערוה

אסור לקרות ק"ש או דבר שבקדושה כנגד ערוה, דכתיב "כי ד' אלוֹקֵיךָ מֵתֵהֶלֶךְ וְכוּ' וְלֹא יֵרָאֶה בְךָ עֲרוֹת דָּבָר".

איסור זה כולל ערות אחרים או ערות עצמו, וגם ערות עכו"ם בכלל האיסור.

ערוה קטן אסור לכתחילה לקרות כנגדה אך לא יחזור ויקרא, ויש מתירים בקטן שאינו ראוי לביאה וכן עיקר, והקטן עצמו מותר כשהוא ערום עד גיל ט', וכנגד אחרים אסור מגיל חינוך.

ערוה בעששית אם רואה אותה דרך דפנותיה אסור לקרות כנגדה ואפ"י היא בבית אחר, ואפ"י בדיעבד צריך לחזור ולקרות, וכן בבגד דק שנראית הערוה אסור (וכן הדין בטפח האסור באשה), ואם עוצם עיניו מותר.

איזה עצה מועילה ברואה ערוה – לדעת השו"ע אם החזיר פניו או שעצם עיניו או בלילה או שהוא סומא מותר לקרות ק"ש כיון שאינו רואה, ואפ"י הוא בתוך ד' אמות לערוה. אבל האחרונים כתבו שאין מותר אלא במחזיר פניו ודווקא כשהחזיר כל גופו לצד אחר, אבל בעצם עיניו וכו' לא מהני, וכן אם הוא עצמו ערום לא מועילה שום עצה. וי"א שאם הערוה ברשות אחרת מועיל לעצום עיניו, ואם יש בינו לערוה חלון זכוכית ועוצם עיניו מלראותו מהני לכו"ע.

הרהור מותר כנגד ערוה או כשהוא ערום, אך אין לשמוע ברכה מחבירו, דאין בזה שומע כעונה כיון שאינו יכול לענות.

סימן ע"ו:

צואה

צואה בעששית או בדבר אחר מותר לקרות ק"ש כנגדה אף שרואה אותה, כיון שהיא מכוסה (ומהני אפ"י אם הצואה נוגעת בעששית). ואם מגיע לו ריח רע אסור, (וי"א דמהני הפסקה ע"י מחיצה, אמנם כלי אינו חשוב הפסקה), וצריך להרחיק עד מקום שכלה הריח, אבל א"צ להרחיק ד"א ממקום שכלה הריח, ובמק"א הפמ"ג מסתפק בזה.

צואה בגומה מכסה אותה ויכול לקרות ק"ש אם אין מגיע אליו ריח רע, ויכול לכסותה אפ"י בסנדלו הלבוש

בו, ומ"מ בזה צריך שלא תיגע הצואה בסנדלו אע"פ שאינה נראית מבחוץ. ואם קרא ק"ש ומצא צואה דבוקה על סנדלו מתחתיתו צריך לחזור ולקרות ק"ש בלא ברכות.

צואה עוברת – היתה צואה עוברת לפניו, או שטה על פני המים, אסור לקרות כנגדה. י"א שאם היא לפניו ירחיק כמלוא עיניו ומלאחריו ירחיק ד"א ממקום שכלה הריח, וי"א שגם מלפניו די בד"א ממקום שכלה הריח, ויש להחמיר לכתחילה ובדיעבד יחזור ויקרא ק"ש בלא ברכות ולא יחזור ויתפלל, ואם העבירו הצואה מלפניו על פני רחבו לכו"ע די בד"א ממקום שכלה הריח, ואף דיש מחמירים בצדדים שלפניו, מ"מ כיון שיש מקילים אף בלפניו ממש, א"צ להחמיר בזה.

פי חזיר ואפ"י הוא עולה מן הנהר דינו כצואה עוברת.

אם צריך שיהיו כל אבריו נקיים ומרוחקים מצואה – אם הצואה על בשרו והיא מכוסה בבגדיו אין נ"מ בשיעור הכיסוי, או שהכניס ידו לבית הכסא ושאר גופו מחוץ למחיצה, או שאבר אחד מגופו בתוך ד"א לצואה, ואינו מריח ריח רע, י"א שמותר לקרות ק"ש כיון שהפה והחוטם נקיים, וי"א שאין לקרות וצריך שיהיו כל אבריו נקיים. וי"א שגם לדברי המתיר דווקא כשהצואה מכוסה מאיליה כגון באצילי ידיו אז מהני כסוי בגד, ולא כשמכוסה רק ע"י מלבוש. ונכון להחמיר ובשעת הדחק יש לסמוך על המתירים. ואם הצואה על בגדיו והיא מכוסה מותר לכו"ע (ומ"מ יזהר שיהיו בגדיו נקיים תמיד ובמיוחד בשעת התפילה).

ואם היו ידיו מלוכלכות בקינוח בית הכסא, אם אין בזה ממשות צואה ולא ריח רע, מותר לאחר לקרות ק"ש כנגדה, אבל הוא אסור עד שיטול או יקה את ידיו.

ואם יש שכבת זרע על בשרו לשיטת הרמ"א דינה כצואה שיש להחמיר אם היא על בשרו, ואם היא על בגדו והיא מכוסה מותר, וי"א דאינו כצואה, ובספר חסידים כתב שגם על בגדיו ומכוסה יש לרחצו או לפשטו וכ"ש אם נכשל בקרי.

צואה בפ"י טבעת חמירא משאר מקומות כיון דנפיש זוהמא, ולכו"ע אסור לקרות ק"ש אפ"י אם היא מכוסה, (ובדיעבד חוזר וקורא ק"ש ולענין תפילה החיי אדם נשאר בצ"ע והרבה אחרונים כתבו שיחזור ויתפלל) ואפ"י אם אינה נראית כשהוא עומד אלא כשהוא יושב אסור, ועל כן יש ליזהר שיהיה פי הטבעת נקי, וירחץ במים או ברוק שלא ישאר שם משהו צואה, אמנם אם

סימן ע"ז:

ביטול מי רגלים ע"י רביעית מים

אסור לקרות כנגד מי רגלים וצריך להרחיק כדין צואה האמור בסימן ע"ו, ואם הטיל לתוכם רביעית מים מותר אפי' היו המי רגלים מרובים, ואמנם אם הם מסריחים אסור עד שיתבטל הסרחון.

י"א שצריך לתת את הרביעית מים בבת אחת, דאל"כ קמא קמא בטיל.

ורביעית מים מועילה בין בכלי בין בקרקע, ויראה שילכו המים על כל מקום שמי הרגלים שם הם טופח ע"מ להטפח.

גם אם הטיל מי רגלים לתוך רביעית מים מותר אף שע"י ההטלה נתפשטו יותר.

מי רגלים שנמצאים בעביט המיוחד להם אינו מועיל נתינת מים כלל, ואף בלא שיש בו מי רגלים אסור לקרות כנגדו.

אם השתין פעם אחת צריך רביעית מים, וי"א שאם השתין פחות מרביעית די ברוב מים וא"צ רביעית, וכן הסכימו האחרונים וגם לדעה ראשונה י"ל שאם השתין בכמה מקומות די שיהיה כנגדם מים. ואם השתין יותר פעמים צריך רביעית לכל פעם, וי"א שדווקא כשהשתין אחר שנתן המים, אבל אם לא נתן מים, די ברביעית אחת לכמה פעמים.

סימן ע"ח:

דין מי רגלים שותתים

זמן השתייה - הקורא ק"ש או מתפלל או לומד תורה, והתחילו מי רגלים שותתין על ברכיו, פוסק עד שיכלו לשתות, ואפי' עי"ז ישהה כדי לגמור כולה ויצטרך לחזור לראש צריך להמתין, ואפשר דאפי' יסיד זמן תפילה ימתין.

נבלעו בבגדיו - כשכלו המים לשתות מותר להמשיך אפי' אם ברכיו עדיין לחות, ואם נבלעו המים בבגד התחתון מותר אפי' המים טופח ע"מ להטפח, אבל אם נבלעו בבגד העליון צריך להחליף את הבגד או

אינה נראית גם כשהוא יושב מותר דלא ניתנה תורה למלאכי השרת.

מי שיש לו **חולי הטחורים**, ויוצא ממנו דם יחד עם ליחה סרוחה שיש לה ריח רע, אסור בכל דבר שבקדושה בזמן שהליחה סרוחה שותתת ממנו. ואם אין שם ריח רע הדבר תלוי, שאם שותתת תמיד א"כ היא מפי הטבעת ומותר, ואם יוצאת דרך דחיה בסירוגין א"כ היא מן המעיים וצריך לרחוץ מקום הזוהמא.

מעט צואה (ואפי' כל שהוא, דצואה אוסרת בכל שהוא) יכול לבטלה ברוק עבה, ולקרות ק"ש מיד, אבל אח"כ לא כיון שהרוק נימוח ונבלע בה. ומים עכורים ג"כ מועילים, אך מים שאינם עכורים לא מהני (ושאני עששית דהוי כיסוי) ועל כן עביט מים שיש בתוכו בגדי קטנים עם צואה אסור לקרות כנגדו.

א"צ להרחיק ממה שהאדם מקיא, ואפי' הוא מאוס.

ספק צואה - אם מסתפק אם יש צואה, בבית מותר אא"כ מצויים בו קטנים, ובאשפה אסור עד שיבדוק, ואם מצא צואה ומסתפק אם היא של אדם או של כלבים, הולכים אחר המצוי שאם מצוי בבית תינוקות יותר מכלבים אסור, ואם מצוי באשפה יותר כלבים ובדק שאין שם עוד צואה מותר. ואם היתה צואה ונסתפק אם פינו אותה אסור.

ספק מי רגלים מותר אף באשפה אם בדקו שאין שם צואה, ואין ממנה ריח רע, דשלא כנגד העמוד אינו אסור אלא מדרבנן (ובשותת למ"א מדאורייתא מותר והגר"ח צאנזר מפקפק בזה). ואם מצאו בבית משהו שפון על הארץ, ואין יודעים אם זה מי רגלים או מים, יש להקל אפי' אם מצויים קטנים בבית, דמצוי ג"כ שישפכו מים.

קרא ואח"כ מצא צואה - אם הוא במקום שראוי להסתפק בו צריך לחזור ולקרות ק"ש בברכותיה וכן לענין תפילה (ואם עבר זמן תפילה אין לה תשלומין), וכן הדין אם היה במקום מטונף ולא שמר עצמו בנקיות ומצא אחרי התפילה שהיו בגדיו מטונפים. ואם הלך משם ואינו יכול לבדוק מסתפק בזה הפמ"ג, והישועות יעקב כתב שבאשפה שהיא בחזקת שיש בה צואה צריך לחזור, אבל במקום המסופק א"צ לחזור אא"כ בדק ומצא. אבל אם לא היה המקום ראוי להסתפק בו, או שישב ונדבקה בו צואת חתול, א"צ לחזור ולהתפלל. ומי רגלים אפי' אם קרא במקום שראוי להסתפק א"צ לחזור, אבל אם נודע לו שיש מי רגלים ועבר וקרא צריך לחזור. מי שנמצא במקום המטונף ואינו יכול לצאת משם מוטב שלא יתפלל כלל.

תמצית משנה ברורה

העיקר בחדר אחר א"צ אלא שלא יגיע אליו הריח, ואם מגיע אליו הריח אסור מדרבנן. וכתב הבה"ל שדעת הרבה פוסקים שצריך ד"א ממקום שכלה הריח, וכן במכוסה נחלקו הפוסקים אם דינה כריח רע שאין לו עיקר או כמו יש לו עיקר.

ח' **צואה עוברת** - אסור מדאורייתא, וצריך להרחיק מאחרי ד"א, ומלפניו י"א כמלוא עיניו וי"א ד"א.

ט' **מי רגלים** - מדאורייתא אסור כנגד העמוד, ומדרבנן אסור בשותת או על הארץ, וצריך להרחיק לפניו כמלוא עיניו ולאחרי ד"א. ואם מסריחים אסור מדאורייתא.

י' **אשפה ונבילה וכדו' שריחם רע** - אסור מן התורה אם הריח חזק ואין דרכו ליפסק מהרה, (דאל"כ א"צ להרחיק אלא למקום שכלה הריח. וסתם אשפה שאין ידוע בה ריח רע אינה בכלל זה אם ידוע שאין בה צואה ומי רגלים).

עביט של מי רגלים וגרף של רעי אסור מדאורייתא.

צואת בהמה וחיה יבואר בסוף הסימן.

ריח רע שאין לו עיקר אסור מדרבנן.

כמה צריך להתרחק מצואה

לאחרי - היתה צואה מאחרי צריך להרחיק ד"א ממקום שכלה הריח (דכתיב "והיה מחניך קדוש"). ואם הרחיק מהריח פחות מד"א נחלקו הפוסקים אם היא דאורייתא ומעכב בדיעבד או לא.

לפני - אם הצואה מלפניו מרחיק כמלוא עיניו, וא"צ להרחיק אלא ממנה ולא ממקום שכלה הריח. וילה"ס אם זה מדאורייתא, ומ"מ אינו חייב אלא בידוע ולא בספק, ויש מחמירים במקום שראוי להסתפק, ואפ"י בלילה או שהוא סומא צריך להרחיק כמו אם היה יכול לראות סומא ישער כאדם ביוני, ובלילה כל אחד ישער כפי שהיה רואה ביום, (ולרשב"א מותר להרהר מוחץ לד"א ולרא"ש צ"ע). החזרת פנים בלי הגוף לא נחשבת לאחרי.

מן הצדדים מדינא סגי בד"א אבל עדיף שתהיה מאחרי, וצדדים שלפניו י"א דאסור כמו לפניו, ואם רואה בלא הטית הראש לכו"ע דינו כלפניו.

ויש לזהר בלילה לא לומר ק"ש לפני הבתים כי דרך להיות שם צואה, וכן בשעת קידוש לבנה יזהר שלא יהיה דבר מסריח לפניו אפ"י מחוץ לד"א, ומוטב שלא לקדש כלל, והנזהר בהלכות אלו זוכה לאריכות ימים.

בבית הכנסת - אם יש צואה או מי רגלים בבית הכנסת צריך הש"ץ לשתוק עד שיוציאו משם, אף שאינו בתוך ד"א דא"א שלא יהיו אחרים בתוך ד"א, ודווקא כשמוציא אחרים יד"ח או כשצריכים לענות אמן, אבל בפסוקי דזמרה מספיק מה שהוא רחוק מן הצואה כפי שצריך להרחיק ולכא' ה"ה בק"ש וברכותיה, וצ"ע, ובמי רגלים ודאי יש להקל שלא להודיע לש"ץ. ואם אין אף אחד בתוך ד"א לצואה ואינה לפניו מותר להמשיך להתפלל אפ"י אם היא בינם לש"ץ (וי"א

לכסותו בבגד אחר, אמנם לענין תפילה א"צ להפסיק באמצעה ויכול לסיים התפילה.

נפלו המים לארץ - ואם נפלו המי רגלים בארץ מרחיק מהם לק"ש ד"א, וכן נכון להחמיר לענין תפילה, וי"א שדווקא בהשתין תינוק יש להחמיר ולא כשבגדיו מלוכלכים, והלבוש כתב שאם בגדיו מלוכלכים א"צ להרחיק ממי רגלים שעל הארץ, ויש להחמיר בזה. וכן יכול להמתין עד שיבלעו בקרקע, אא"כ ישהה עי"ז שיעור כדי לגמור כולה, שבזה אם הוא בברכות ק"ש טוב שירחיק מהם, ואם שהה כדי לגמור כולה אינו חוזר לראש, (אבל בק"ש עצמה א"צ להרחיק, ואם שהה אין לחוש שיחזור לראש דהוי כקורא בתורה).

אם צריך לחזור לראש - לשיטת השו"ע אפ"י שהה כדי לגמור כולה א"צ לחזור לראש, אבל לשיטת הרמ"א כיון שהוא אנוס להפסיק צריך לחזור לראש. אמנם אם הוא באמצע התפילה אפשר דא"צ לחזור לראש (שהרי י"א שיכול להמשיך, וא"כ לא חשיב אנוס) ועיין בה"ל שמסתפק בזה.

סימן ע"ט:

דברים שבקדושה ליד צואה:

הקדמה: דין צואה נחלק לעשרה דינים -

א' **מאחרי** או **מן הצדדים** - אסור מן התורה משום "והיה מחניך קדוש", ובדיעבד אם קרא ק"ש צריך לחזור.

ב' **מלפניו** - מרחיק מלוא עיניו, להרשב"א יש בצואה גם איסור "ולא יראה בך ערות דבר" וגם "והיה מחניך קדוש", וממילא אם רואה את הצואה אסור אפ"י כשהצואה בחדר אחר (אפ"י שאינה לפניו), והרהור מותר כשהצואה בחדר אחר. ולהרא"ש האיסור הוא רק משום "מחניך קדוש", ואם הוא והצואה בחדר אחד אסור לפניו כמלוא עיניו, וילה"ס אם זה דאורייתא והרהור אסור.

ג' **ברשות אחרת** (מקום גבוה או נמוך עשרה) - להרא"ש מותר ולהרשב"א אסור, וי"א שאם עוצם עיניו מותר לכו"ע, ויש להקל בשעת הדחק.

ד' **בחדר אחר והפתח פתוח וכן לפני הפתח** - להרא"ש מותר אע"פ שאין דלת ולהרשב"א משמע מסתימת הפוסקים שאסור.

ה' **צואה בעששית** - מותר כיון שהיא מכוסה, ואפ"י מוחיצה מזכוכית מהני. ולענין רוחב המחיצה בבית בעיני מכותל לכותל ובשדה מספיק רוחב ארבעה להתיר מה שכתנדה. ואם חלון זכוכית מפסיק בינו לצואה שבחוץ מותר גם לרשב"א שאוסר ברשות אחרת.

ו' **צואה במים** - אינו כסוי ואסור.

ז' **ריח רע שיש לו עיקר** - הוי כצואה מן התורה, ובדיעבד חוזר וקורא ק"ש, וצריך להרחיק לאחרי ד"א ממקום שכלה הריח. ואם

אין מגיע ריח רע, והפמ"ג כתב שאם יש ריח רע בחלק מהגדולה צריך להרחיק ד"א ממקום שכלה הריח.

דבר שריחו רע שלא מחמת עיפוש כגון עטרן אין דינו כצואה.

צואת בעלי חיים

בעלי חיים א"צ להרחיק מצואתם אם אין בהם ריח רע שדרך בני אדם להצטער מכזה ריח, ובסתמא אין בהם ריח רע. ואם יודעים שיש בהם ריח רע דינם כדין צואת אדם וכנ"ל, ואף שפסק הריח אסור כיון שחל עליהם שם צואה וכ"ש בצואת חתול וכו', והמ"א חולק וסובר שסתם צואת בהמה חיה ועוף אף אם ריחם רע בעת היציאה א"צ להרחיק אלא עד מקום שכלה הריח, לבד מאלו שידוע שריחם רע מאד. ולענין ק"ש י"א שיחזור ויקרא, אך לענין תפילה אין להחמיר.

צואת כלב וחזיר- אם נתן בהם עורות וי"א אפ"י כבר לקח את העורות ונתייבשה הצואה, צריך להרחיק מהם כמו מצואת אדם, ואם לא נתן בהם עורות שוה דינם לשאר בע"ח.

צואת חמור הרכה לאחר שבא מהדרך, וצואת חתול ונמיה ונבילה מסרחת, דינם כצואת אדם, דמסתמא ריחם רע, ואסור אפ"י אם יזמן שאין להם ריח רע והבה"ל מפפק בד"ן זה.

סתם צואת בהמה אין לחוש שהיא של חמור, ובסמוך לעיר שמצויים בה חמורים י"א שיש לחוש.

מי רגלים של חמור וצואת תרנגולים אדומה (י"מ שהצואה אדומה וי"מ שהתרנגולים אדומים) להירושלמי אסור לקרות ק"ש כנגדם. ואם עבר וקרא כנגדם או כנגד לול של תרנגולים יחזור ויקרא, ובתפילה יתנה. ואין להחזיק תרנגולים אדומים בבית שלומדים ומברכים שם, ובפרט בבית ת"ח.

צואת תרנגולים ההולכים בבית דינה כצואת בהמה חיה ועוף. ואפ"י אם עיקר חיותם מחמשת מיני דגן יש להקל אא"כ יודעים שצואתם מסרחת, ועופות היושבים על ביצתם צואתם כצואת אדם.

לול תרנגולים או אוזים דינו כצואת אדם כיון שהוא מאוס, וכתב החיי אדם דה"ה בדיר של בהמה והקצש"ע כתב שיש לחלק, ולהלכה הדין כחיי אדם דרפת בקר הוא בכלל אשפה, ואם הרפת מסרחת ודרך בני אדם להצטער מזה א"צ לטעמים הנ"ל, ואם פינו את הרפת מהצואה ונסתלק הריח הרע מותר, אך יבדוק שגם הכתלים נקיים, ושומר נפשו ירחק מזה.

אשפה שריחה רע אסור לקרות כנגדה מדאורייתא, ודינה כצואת אדם לכל דבר, ואפ"י ידוע שאין בה צואה

שבמפסקת בינם לש"ץ לא יענו אמן). ואם שהה כדי לגמור את כולה (מתחילה ועד סוף, לפי הקורא), אם לא היתה הצואה בד"א שלו א"צ לחזור, ואם היתה בד"א שלו בפסוקי דזמרה ובברכות ק"ש א"צ לחזור, ובק"ש ובתפילה צריך לחזור. ואם תינוק השתין מים באמצע חזרת הש"ץ צריך להפסיק (ודלא כמור וקציעה שהקל בזה משום כבוד הציבור), אמנם אם המי רגלים הם מחולה המטפף לאונסו יש ליהזר שלא לגלות כדי לא לביישו. ואם התינוק מחוץ לד"א של הש"ץ אפשר דיש להקל.

צואה ברשות אחרת

אם הצואה במקום גבוה עשרה (טפחים) או נמוך עשרה, או שהוא במקום גבוה עשרה והצואה למטה, (ונחלקו האחרונים אם צריך גם רחב ד' ובדיעבד יש להקל), או שהצואה בחדר אחר ואפ"י הוא רואה אותה ואין שם דלת, לשיטת הרא"ש אם אין ריח רע מותר לקרוא ק"ש כיון שהצואה ברשות אחרת, ולרשב"א צריך שלא יראה אותה משום "ולא יראה בך", ולענין הלכה הוא ספיקא דדינא. והרהור מותר בכל. ואמנם אם יש חלון שמפסיק או שאינו יכול לראות מחמת גובהו או עמקו מותר לכו"ע, ובליילה או בסומא נחלקו האחרונים ויש להקל בשעת הדחק, ואם חזיר עובר כנגד החלון הפתוח לכו"ע יש להקל כשעוצם עיניו, ובלא עצימת עינים נכון להחמיר.

ואם יש ריח רע י"א (וכן הלכה) שלא מועילה הפסקה או שינוי רשות, אלא צריך להרחיק ד"א ממקום שכלה הריח (ויש מקילים שירחיק עד מקום שכלה הריח), ואם אינו מריח אפשר שיש להקל בשעת הדחק, וי"א שמועילה הפסקה גם לריח רע כמו שמועילה לצואה עצמה.

ויש ליהזר מלדבר דברי קדושה כשהוא בחלון פתוח ויש כנגדו צואה או חזיר, אף אם אין ריח רע, ואם עוצם עיניו ואין ריח מותר, ובספק אשפה מותר ולכתחילה גם בזה יעצום עיניו.

אם העבירו צואה בבית ונשאר ריח יש להחמיר, ואם אינו מריח מותר.

אם הכניס ראשו למקום שיש צואה, או שהוציא ראשו משם ורובו נשאר, אסור בדברים שבקדושה.

חצר קטנה שנפרצה במילואה לגדולה והגדולה רחבה יותר בצדדים, אין הקטנה נחשבת כרשות אחרת מהגדולה, אבל הגדולה נחשבת כרשות בפני עצמה, ועל כן אם הצואה בגדולה אסור לקרות גם בקטנה עד שירחיק ד"א ממקום שכלה הריח, ופלא על הב"י שלא הזכיר שיטת רש"י תוס' והריטב"א שאסור בכל הקטנה, ואם הצואה בקטנה מותר לקרות בגדולה בלא הרחקה, אם

מי שיש לו חולי שמטפטף תמיד מי רגלים, ישים בגד סביב אברו והבגדים העליונים יהיו נקיים, ויכנס לבית הכנסת כשאינו נצרך לטפטף ויתפלל אע"פ שיודע שיטפטף בזמן תפילתו.

ומי רגלים אסור. ואם ברוב הימים נסתלק ממנה הריח הרע מותר אם היא בדוקה מצואה.

כללו של דבר כל ריח רע הבא מדבר המסריח כנ"ל ויש לו עיקר מרחיקים ממנו כדין צואת אדם, דכתיב "והיה מחניף קדוש".

ריח רע שאין לו עיקר- כגון שיצא ממנו רוח מלמטה, אסור בד"ת עד שיכלה הריח, ואם יצא מחבירו מותר בד"ת, אבל בק"ש וברכות אסור עד שיכלה הריח, וכתב הא"ר שמספיק שילך למקום שאין ריח רע, וא"צ להרחיק ד"א ממקום שכלה הריח.

סימן פ"א:

הרחקה מצואת קטן

קטן שעדיין הוא בגיל שאין יכולים לאכול כזית דגן (חמשת המינים) בזמן של אכילת פרס בגדול בינוני (י"א ג' ביצים וי"א ד' ביצים), א"צ מן הדין להרחיק מצואתו ומימי רגליו. אמנם טוב וישיר להרחיק אפי' הוא בן ח' ימים.

ואם הגיע לגיל שאדם בינוני יכול לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס צריך להרחיק, ואפי' אם יכול לאכול ע"י בישול מיקרי אכילה. וגם מעמוד מי רגלים שלו צריך להרחיק מדאורייתא. וכן אם לא הגיע לשיעור זה, אבל הוא עצמו יכול לאכול בשיעור זה צריך להרחיק.

אמנם אם ידוע לנו שקטן זה הוא חלש ואינו יכול לאכול בשיעור זה א"צ להרחיק אפי' בגיל שלש או ארבע, אבל אם היה ראוי לאכול אפי' פעם אחת, ואפי' ע"י בישול, ואח"כ נחלש, אפי' לא אכל ימים רבים דינו כגדול וצריך להרחיק. ואם בטבעו הוא יכול לאכול צריך להרחיק אפי' לא אכל מעולם. ויש מקילים אם ידוע שלא אכל ימים רבים, ולכתחילה ודאי יש להחמיר ובמי רגלים אפשר שיש להקל (שעה"צ), אך בדיעבד א"צ לחזור ולהתפלל אך בק"ש יחזור ויקרא. ואם ראינו שקטן זה אכל בעצמו צריך לחזור ולהתפלל.

גדול מגיל שש או שבע צריך להרחיק מצואתו, אפי' אם אינו יכול לאכול כלל דגן.

היה קורא ק"ש או מתפלל וראה שיש צואה או מי רגלים כנגדו והוא כבר באמצע ק"ש או תפילה, ילך כדי שתהיה הצואה מאחוריו ד"א ממקום שכלה הריח, או שיחזיר פניו לצד אחר (אם אינו בתפילה), ואם יש לפניו נהר ואינו יכול להחזיר פניו ילך כדי שתהיה מן הצדדים בריחוק ד"א, וא"צ לחזור לראש אלא ימשיך ממקום שהפסיק. אמנם אם מצא שהוא בתוך ד"א למקום שכלה הריח לכונ"ע צריך לחזור לראש, ואם מצא מי רגלים אינו חוזר אלא למקום שפסק. ושיטת רבינו יונה שאם היה במקום שיש להסתפק אם יש שם צואה אף בכמלוא עיניו צריך לחזור לראש, ואין

סימן פ':

מי שנצרך להפיח מה יעשה

מי שעלול להפיח באמצע ק"ש ותפילה, לא ימנע מלקרוא ק"ש ולהתפלל, וצריך לבדוק עצמו ויותר אין עליו חיוב, ואם יזדמן לו הפחה יפסיק עד שיכלה הריח.

ואם ודאי לו שיפיח לא יתפלל, ואם עבר זמן תפילה יתפלל מנחה שתים כדין אונס. ולהגרא הטעם משום תפילין, וצ"ע שהרי יכול להתפלל בלי תפילין, ונראה שלכן כתב הגר"א שדין זה אינו להלכה, וגם בלא הטעם של תפילין קשה למה ימנע מלהתפלל הרי הוא אנוס, ויפסיק עד שיכלה הריח.

ולענין ק"ש אם יכול לשמור עצמו בזמן ק"ש יניח תפילין בין אהבה רבה לשמע ויברך עליהם, ומיד אחר ק"ש יחלצם, ואם יעבור זמן ק"ש [מהשו"ע משמע שלא יקרא אך] כתבו האחרונים שלא יפסיד זמן ק"ש דאורייתא, ויקרא ק"ש ולא יתפלל. ואם יכול לעצור עצמו בזמן ק"ש ותפילה יאמר רק ק"ש ותפילה.

תפילין לא יניח אף בזמן ק"ש עד שידע שיכול להניחם בגוף נקי.

טלית א"צ גוף נקי ויכול ללובשו כל היום אפי' יודע שיפיח, (ואם הביאו לו הטלית בין אהבה רבה לק"ש יניחה בלא ברכה).

הרגיל בהפחה - כל הנ"ל זה דווקא במקרה זמני, אבל אם רגיל בכך ואם לא יתפלל יהיה פטור לגמרי מתפילה, מותר להתפלל בלא גוף נקי, לכן יקרא ק"ש ויתפלל, וכשמגיע לו הפחה יפסיק עד שיכלה הריח, כדין ריח רע שאין לו עיקר. ולענין תפילין מסתפק הפמ"ג אם יכול להניחם כמה רגעים, אבל יותר מזה אסור, ולא יברך עליהם, ואם אינו יכול לשמור עצמו כשמניח שניהם יניח התפילין אחד אחד.

ביש לו מחיצות - שיטת השו"ע שאין האיסור אלא אם אין לו מחיצות, אבל אם יש לו מחיצות (נסתפק הפ"ג אם צריך ד' מחיצות או שמספיק ג') עד הארץ או ג"ט סמוך לארץ, אע"פ שיש בו צואה קורא כנגדו בסמוך, אם לא מגיע אליו ריח רע, ואם מגיע אליו ריח רע צריך להרחיק ד"א ממקום שכלה הריח (ואמנם להשו"ע די שאין מגיע אליו ריח רע) וא"צ להרחיק לפניו כמלוא עיניו.

מחיצות שאינם גבוהות עשרה - שיטת השו"ע שגם במחיצות שאינם גבוהות עשרה מותר, ובזה חולקים עליו כל האחרונים.

מחיצות גבוהות עשרה - דעת השו"ע להתיר כנ"ל, ויש אחרונים שסוברים כך, והרבה אחרונים חולקים גם בזה, וס"ל שהמחיצות שדרכם לקבל צואה דינם כצואה וכגרף של רעי שאסור אפ"י אין בו ריח רע ואפ"י אם פיגו את הצואה, וצריך להרחיק מהמחיצות ד"א ומלפניו כמלוא עיניו.

ולכן יש ליזהר מדברי קדושה בחצר בית הכנסת כנגד בית הכסא כמלוא עיניו אפ"י הוא סגור. וכן יזהר שלא לעשות פתח הסוכה מכוון כנגד מחיצות בית הכסא. ואם מול חלון ביתו יש בית הכסא והחלון פתוח נכון ליזהר מלדבר דברי קדושה (ובשעת הדחק יש להקל אם לא מגיע לו ריח רע, כיון שהוא ברשות אחרת) ואם עוצם עיניו מועיל לכו"ע.

מחיצה של בית שסמוך לה בית הכסא אין דינה כמחיצת בית הכסא, ומותר אפ"י בסמוך, כיון שאין המחיצה מיוחדת לבית הכסא לבד.

מקום שרגילים ליפנות בו - מקומות שאין שם בית הכסא קבוע, הרי המקום שרגילים ליפנות בו דינו כבית הכסא, ולא מועיל לפנות את המקום כדי לעשות סוכה, ואפשר שהבנין מפקיע ממנו שם בית הכסא אע"פ שהוא זמני, ואמנם צריך לנקות הכתלים של הבית, וכן יש שנכשלים ולוקחים דופן או דלת ממקום מאוס וכיוצא בזה, ושומר נפשו יעשה סוכה במקום נקי, ואם צריך לעשות עירוב יעשה עירוב.

מקום שנפנה שם במקרה ופיגו ממנו הצואה אין עליו שם בית הכסא ומותר אפ"י בתוכו.

דיני הזמנה לבית הכסא -

בית הכסא חדש - מקום שזימנו לבית הכסא ועדיין לא נשתמש בו כלל, מותר לקרות כנגדו, אבל בתוכו אסור ואפ"י בדיעבד לא יצא, ויש מחמירים גם בד"א שלו. ותוכו היינו בין המחיצות ובאינו מוקף מחיצות אסור במקום שהזמין, והבונים אסור להם לברך שם. ולהרהר בד"ת מותר אף בתוכו.

להחמיר בדיעבד וכ"ש בשאר ברכות. ואם שהה כדי לגמור את כולה עיין בסימן ס"ה.

סימן פ"ב:

צואה יבשה שאם יזקנה תתפורר לפרורים דקים מותר לקרות כנגדה אם אין בה ריח רע, ושיטת הרמ"א שאין שרק בנפרכת ע"י גלילה מותר ואם נפרכת ע"י גלילה משמע מהרמ"א שא"צ לחוש שאינה נפרכת ע"י זריקה, ובאר"ר כתב בשם האחרונים להחמיר גם כדעת המחבר. ואם מפלאי אפלווי (סדקים סדקים) אף דמשמע מהרשב"א שמוותר מהפוסקים משמע דאסור. ואם אינה נפרכת אלא לכמה חלקים אסור.

צואה קרושה - ובימי הקור שהצואה נקרשת כאבן ואין ממנה סרחון, המ"א מסתפק בזה, ודעת כל האחרונים שאסור, ואף בדיעבד יחזור ויקרא ק"ש ויתפלל בנדבה.

ואם הצואה תחת מים קפואים או תחת שלג הוי כיסוי. אבל מי רגלים קפואים יש להחמיר שלא לקרות.

מי רגלים שנבלעו בקרקע או בבגד, לשיטת השו"ע אסור אם הם מרטיבים את היד, ולשיטת הרמ"א והאחרונים אסור רק בטופח ע"מ להטפוח, ואז צריך להרחיק מהם ד"א כמו מצואה, ומ"מ א"צ לשפוך עליהם רביעית מים כדי לבטלם, אלא די במעט מן המעט מים, שגם בהם אין אלא טופח ע"מ להטפוח.

סימן פ"ג:

דברים שבקדושה בבית הכסא

בית הכסא ישן (שזימנוהו לבית הכסא, והשתמשו בו אפ"י רק פעם אחת, או אפ"י לא זימנוהו אם דרך ליפנות שם) אסור (מדאורייתא, וספק לחומרא ודלא כמ"ש הפנים מאירות) לקרות כנגדו אפ"י אם פיגו ממנו את הצואה, וצריך להרחיק לפניו כמלוא עיניו ולאחריו ד"א, ואם יש שם ריח רע צריך להרחיק ד"א ממקום שכלה הריח.

סימן פ"ד:

דברים שבקדושה ושאלת שלום במרחץ

מקום שזימנוהו למרחץ ועדיין לא רחצו בו אפי' פעם אחת מותר בק"ש.

בית החיצון שכולם לבושים שם שהיו לובשים החלוק בבית האמצעי ויוצאים לבית החיצון לגמור שם את הלבישה מותר בק"ש.

בית האמצעי שקצת בני אדם לבושים וקצת ערומים מותר בשאלת שלום ובהרהור בד"ת (אפי' נגד ערוה), ומותר לענות אמן על מי שבירך בחוץ, ואסור בק"ש ובתפילה וברכות וד"ת. ובדיעבד א"צ לחזור ולברך או לקרות ק"ש (אא"כ קרא כנגד ערוה), ואם עכשיו אין שם אנשים ערומים יש מקילים ויש מחמירים. וי"א שאם שואלים אותו הלכה לא יאמר אסור לענות במרחץ אא"כ יש בו דרכי שלום.

בית הפנימי שכולם עומדים שם ערומים ובירושלמי איתא שרובם ערומים אסור אפי' בענית אמן ובשאלת שלום, ואפי' אין שם אדם, ואם נתנו לו שלום לא יענה אין משיבין במרחץ ויכול לומר מרחץ הוא, ואפי' אין רוחצים בו אלא בקיץ ועכשיו חורף. ואדם ששמו שלום נחלקו בזה הפוסקים ולהלכה מותר וכן נוהגים וירא שמים יחמיר ויבליע את המ' או שיסיים בנ' (וכן באגרת נכון לכתוב שלום בלא מ'). ואם שאלו אותו הלכה לא יענה ולא יאמר אסור לענות במרחץ ויכול לומר מרחץ הוא.

ואם עשו **שינוי מעשה** בגוף המרחץ או בית הכסא (כגון שעקרו התנור ועשוהו בית דירה), מותר להניח מזוזה בפתחו ולברך עליה ולקרות שם ק"ש ותפילה.

בית הטבילה דינו כבית האמצעי, ואולם ברכת הטבילה מותר לברך שם מפני שהיא הכרחית, אך לא יברך כנגד ערוה שלו או של אחרים, וכן הדין באשה הטובלת, ובפמ"ג כתב שעדיף שתברך בתוך המים (וטוב שתעכור את המים ברגליה) דיותר מסתבר ששם אינו כבית האמצעי, ומ"מ גם בזה אסור כנגד ערוה. ולענין לומר שם ברכה אחרת אם אין שם אדם ערום לט"ז תלוי במחלוקת הנ"ל בבית האמצעי, והמ"א מתיר כיון שאין שם זוהמא.

אין חילוק בין הזמנה בדיבור להזמנה במעשה. וצ"ע אם צריך דווקא הזמנה לעולם או גם הזמנה לזמן אוסרת, ומ"מ בהזמנה לזמן שנשתמש בו פעם אחת אין אסור מדאורייתא.

אם אמר בית זה לבית הכסא, ואמר על בית אחר וגם זה דינם שוה, ואם אמר על השני ובית זה ולא אמר וגם זה הרי השני ספק דשמא כוונתו לתשמיש, ולכתחילה לא יקרא ואם קרא יצא.

בית הכסא בחפירה ופיו רחוק ד"א מהגומא, והוא עשוי כמדורון בענין שהרעי ומי הרגלים יורדים מיד לגומא, אין דינו כבית הכסא אפי' אין לו מחיצות למעלה. אבל אם יש בו ריח רע אסור, וכן אם משתינים לפעמים גם מחוץ לגומא דין מקום זה כבית הכסא ואסור בדברים שבקדושה, אבל המחיצות אין דינם כבית הכסא להרחיק מכנגדם.

מקום העשוי לכל להשתין שם והוא מסריח מאד, יש גם על המחיצות שם בית הכסא, כמו עביט של מי רגלים.

ספסל נקוב שנפנים עליו - לשיטת השו"ע דינו כבית שהזמינו לבית הכסא, ומותר לקרות ק"ש כנגדו, כיון שאין עליו צואה מעולם, ומתחתיו אין כי אם בעת הצורך ובזמן שיש מתחתיו צואה דינו כבית הכסא, ויל"ע אם כל החדר דינו כבית הכסא, ואם החדר משמש גם לדברים אחרים אפשר שיש להקל, ואמנם בתוך ד"א למקום שכלה הריח ודאי דינו כבית הכסא מן התורה. והרבה אחרונים סוברים שיש לו דין בית הכסא ישן, אפי' הוא נקי ואין בו ריח רע, ולכן יזהר כשאומר דברים שבקדושה להוציאו מהבית או שיהיה מאחוריו ד"א, או שיכסהו. וכן יש ליזהר כנ"ל בכסאות הנקובים לצורך הילדים, וכיון שהקטן רגיל ללכלך את הכסא יש עליו שם בית הכסא לכו"ע אמנם אם נשתמש בו רק קטן שצואתו מותרת עדיין, לכאוף יש להקל. ועוד יש להעיר בזה שהרי הוא משמש גם לעמידת התינוק ולא רק לעשית צרכיו, ואפשר שאין אסור אלא במיוחד רק לעשית צרכיו, וצ"ע. ובלאו הכי יש להחמיר לכסותו כי מצוי שיהיה מלוכלך. ואם הספסל משמש גם לישיבה כשהוא מכוסה בכר, מותר לומר כנגדו דברים שבקדושה כשהוא מכוסה בכר וא"צ לכסותו בדבר אחר.

כל מי שקרא במקום שאסור לקרות צריך לחזור ולקרות, ובמי רגלים י"א דבדיעבד אינו חוזר ויש חולקין.

תמצית משנה ברורה

מותר לכו"ע, ולומר הרחום ירחם עליך י"ל דאסור, ושמות שאסור למוחקם אסור לומר אפי' בלשון לעז, ושלום אסור לומר כדלעיל סי' פ"ד.

לאפרושי מאיסורא- מותר להפריש שם מדבר האסור אף בלשון הקודש, ומותר לומר אסור לעשות כך, וא"צ לדקדק לומר בלי לשון הוראה, ויש מחמירים בלשון הוראה, ואם אין דבריו נשמעים מפני הקיצור מותר לתאר בפניהם גודל האיסור כדי להפרישם, ומותר לומר לחבירו שיעשה איזה דבר אפי' אם משתמע שהדבר מותר.

אם נכנס בליבו הרהור עבירה מותר להרהר בד"ת.

בבורסקי אסור בדבר שבקדושה אחר שהתחיל העיבוד שיש ריח רע, ואז אסור אפי' לאומן עצמו שהורגל בכך.

מי שהרהר לאונסו כתב הב"י שמוותר, י"מ דמותר אף לבטא בשפתיו, וי"א שהדיבור אסור ואין כוונת הב"י אלא שלא עשה איסור בהרהור, ואמנם חובת גברא לדחות הרהור.

במקום שמותר להרהר בד"ת כגון במרחץ בבית האמצעי או כשנגע במקומות המכוסים ואינו מטונף, מותר לפסוק דין דהוי כהרהור, ובלבד שלא יאמר הטעם.

סימן פ"ו:

מים סרוחים, או מי משרת פשתן או קנבוס, או מי כביסת בגדי קטנים שיש בהם צואה, ודרך להצטער מאותו ריח, צריך להרחיק מהם כמו מצואה לפניו כמלוא עיניו ולאחריו ד"א ממקום שכלה הריח, ואיסורו מדאורייתא, (ויש לזהר בזה במקוואות סרוחים).

גינה שממשיכים לתוכה מים סרוחים והיא סמוכה לבית הכנסת, אף אם קדמה הגינה צריך בעל הגינה להרחיק.

מרתף יין שיש בו ריח מעופש וקצים בו וכדו'- להא"ר אסור לקרות שם ק"ש, וברמב"ם משמע שמותר ורק גדולי החכמים היו נזהרים בזה בתפילה.

מקוה ששופכים בה מים חמים אפ"ל שאין שם הבל וזוהמא כמו במרחץ. ואם המקוה במרחץ, במרחץ ודאי אסור, ובמים צ"ע.

מבואות המטונפות דינם כבית הפנימי ואסור אף בשאלת שלום.

שתיה- אין לשתות בבית המרחץ אפ"כ בדרך בבית החיצון או בבית הבלן אם אין שם ערומים, או שיכנס בתוך המים עד מעל הערוה ויכסה ראשו ויברך וישתה מעט ע"מ להמשיך לשתות בבית המרחץ, אבל אסור לברך בחוץ או לברך בחדר אחר ולשתות רק במרחץ.

מזוזה- פטור בבית הפנימי ובאמצעי, וכן בחצר אם עומדים שם ערומים. ודירת הבלן חייבת אך יכסה אותה כי מצוי שם ערומים.

מקום העשוי לעיבוד לתת או לזיקוק יי"ש וכדו' שעושים ממנו מרחץ פעם או פעמים בשנה מותר להתפלל בו וחייב במזוזה, וי"א שיכסה את המזוזה.

בית שעומדים בו אמבטאות לרחיצה דינו כבית הפנימי.

סימן פ"ה:

מבואות המטונפות- אסור לקרות ק"ש במבואות המטונפות אפי' מניח ידו על פיו וקורא בלחש שאינו ניכר כלל שקורא. ואם התחיל לקרות והגיע לשם צריך להפסיק, ואם שהה כדי לגמור את כולה, לדעת השו"ע אינו חוזר לראש, ולדעת הרמ"א חוזר לראש (ועיין לעיל סימן ס"ה).

בית הכסא ובית המרחץ ומקום הטינופת

בית הכסא (עד ד"א ממקום שכלה הריח), ובית המרחץ, ומקום הטינופת (שיש שם צואה ומי רגלים) אסור אף להרהר שם בד"ת, ואפי' אין שם אדם, ואסור ללמוד במרחץ גם את הלכות המרחץ, ואסור לעיין במשקלי השמות והפעלים של לשון הקודש.

אבל מותר להתבונן בגודל שפלותו ושסופו רימה ותולעה, ויחשוב חשבונות ביתו והוצאותיו כדי שלא יבוא להרהר, ובשבת יחשוב על בנינים וציורים יפים. ומותר לומר דברי חול בלשון הקודש, ומידת חסידות להחמיר.

כינויים כגון נאמן מותר לומר, ואם כוונתו לקב"ה י"ל דאסור. ולומר רחום יש מתירים ויש אוסרים ובלעז

שבקדושה, ואם הוא נקי ואין ממנו ריח רע די שירחצוהו מערב שבת לערב שבת.

גג שאין לו מחיצות והוא בולט מחוץ לבית, אינו נחשב כרשות אחרת, ואם יש צואה חוצה לו אסור לומר מתחתיו דברים שבקדושה אפי' אין רואהו, ואפי' אם הוא רק מקום שראוי להסתפק בו.

מה נחשב מחיצה להפסיק - מיטה שגבוהה עשרה והמחיצות מגיעות לארץ, או שאין הרגלים גבוהות ג' והוי כלבוד, ויש צואה או גרף ועביט מאחוריהם, י"א שהמיטה נחשבת כמחיצה ומותר לקרות לפניה אם אינו רואה ואין ריח רע וכן מותר כשהוא על המיטה אם לא מוציא אבר מחוץ למיטה. וכתב המ"א שצריך שהמיטה תחצוץ מכותל לכותל. והרבה מפסקים בדין זה, וכתב החיי אדם שבדרבנן (מי רגלים בכלי שאינו גרף או על הארץ) יש להקל כנגד המחיצה אבל לא כנגד האויר, וכן אם יש עומד מרובה על הפרוץ יש להתיר בשעת הדחק ואפי' בצואה אם הוא כנגד המחיצה ואינו רואה את הצואה, וכן חריץ עמוק י' במשך ד' ורחבו ד' הרי הוא מחלק לשתי רשויות. ושולחן שלנו שעומד על רגלים ואין ברחבו ד' טפחים אינו מחיצה אע"פ שגבוה י'.

סימן פ"ח:

טהרה לצורך ק"ש תפילה ותורה

כל הטמאים מותרים בק"ש.

טבילת עזרא - עזרא תיקן שבעל קרי יהיה אסור בק"ש ותפילה ודברי תורה עד שיטבול, ואח"כ ביטלו אותה תקנה והעמידו על הדין שבעל קרי מותר בהנ"ל, גם בלי טבילה ובלי רחיצה בט' קבין, וכן נוהגים. ומ"מ מי שירצה לטבול תבוא עליו ברכה, וכן נוהגים אנשי מעשה. ומ' סאין מים שאובים כשרים לטבילה זו. ודווקא ברי או חולה ששימש מיטתו, אבל חולה - הלש לאונסו פטור מכלום, ורק ירחץ אותו מקום שלא יהיה מלוכלך משכבת זרע. ובריא שראה מים חלוקים פטור מכלום (ואינו טמא אלא לתרומה).

רחיצה בט' קבין - אם קשה הטבילה יכול לרחוץ בט' קבין וגם לזה מהני מים שאובים, ואפי' מג' כלים אם לא מפסיק בין שפיכת האחד לשני כלל, ויותר מג' כלים אין מצטרפים. וטבילה בט' קבין לא מועיל בין בכלי בין בקרקע, ויזהר לעמוד זקוף בעת השפיכה ויניח שתי ידיו כנגד ליבו ולא ידחק אותם כדי שיוכלו המים להכנס שם, ויזהיר לשופכים שישפכו כנגד גופו

סימן פ"ז:

הרחקה מגרף של רעי ועביט של מי רגלים

שיעור ההרחקה - גרף של רעי ועביט של מי רגלים צריך להרחיק מהם כמו מצואה, לפניו כמלוא עיניו, ולאחריו ד"א ממקום שכלה הריח, (וע"ע בסימן ע"ט) ואם הרחיק כדין מותר בק"ש.

בדיעבד אם קרא ק"ש צריך לחזור אם קרא במקום שהיה עליו להסתפק אם הם שם, אבל אם מצאם כמלוא עיניו אינו חוזר בדיעבד.

מתי נחשבים גרף ועביט - אם הם של חרס או של עץ, אף אם הם רחוצים מבפנים ומבחוץ ונקיים לגמרי ואין מהם ריח רע. אבל אם הכלי מיוחד גם לתשיש אחר, ואין בו צואה או מי רגלים ואין ממנו ריח רע מותר. וכן אם שופך רביעית מים בכל פעם שמטיל בתוכו מי רגלים, אלא שבזה אם יש ריח רע דינו כעביט ממש. ולא מועיל להטיל בהם מים אפי' עד שוליהן.

אם הם של מתכת או זכוכית או חרס מצופה מותר אם הם רחוצים יפה מבפנים ומבחוץ, ואין מהם ריח רע. ואם יש מהם ריח רע דינו כריח רע שאין לו עיקר שא"צ להרחיק אלא עד מקום שכלה הריח, ואם אינה רחוצה צריך להרחיק ד"א שמא יש עליה ממשות של זוהמא. ונחלקו הפוסקים בחרס מצופה אם צריך שיהיה מצופים מבפנים ומבחוץ, ויש להחמיר, ואם כפאו על פיו יש להקל.

כלי פורצלן יש להחמיר בהם לדין זה, וכמו שלא מועילה בהם הגעלה ואף שי"ל שיש חילוק מ"מ למעשה נכון להחמיר.

כפיה - אם כפה עליהם כלי מותר בק"ש, ובה אמרינן לבוד אם אין כולו נוגע בקרקע, אבל אם פתוח למעלה אפי' פחות מג' אסור. ואם כפה את הגרף והעביט עצמם על פיהם נחלקו בזה הראשונים והלכה כדברי האוסרים, ובשל מתכת מהני כפיה על פיו. ואם העמידם בתוך כלי אחר י"א שדי שמחיצות הכלי יסתירו את הגרף והעביט, אם אין ריח רע, וי"א שצריך שיהיו גבוהים י' טפחים יותר מהגרף והעביט.

כיסוי - אם כיסה את הגרף והעביט (בחרס אפי' רחוץ ובמתכת באינו רחוץ) ויש מהם ריח רע דינו כריח רע שיש לו עיקר.

ירגיל האדם שיהיה לו עביט ממתכת או זכוכית, ויטיל לתוכו רביעית מים, ויהיה רחוץ ונקי, ואז מותר בדברים

תמצית משנה ברורה

משהאיר פני המזרח - אם התפלל קודם הנץ החמה, לאחר שעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא בדיעבד (והפ"ח כתב שיצא לכתחילה), ואין בזה נ"מ דכל אחד מישראל זהיר לכתחילה לסמוך גאולה לתפילה, וזה לא שייך לפני הזמן משיכיר, ולאחר הזמן הזה אפשר שאין למחות ביד המקילים. ועמוד השחר היינו שמתחיל השחר להבריק שהאור מתחיל להתנוצץ בפאת המזרח, והוא שעה וחומש לפני הנץ. וצריך שיאיר פני כל המזרח, ואף שהכוכבים עדיין נראים ברקיע הוא יום.

בשעת הדחק - כגון המשכים לצאת לדרך, או שהוא אנוס, מותר לכתחילה להתפלל לאחר שהאיר פני המזרח. וכתב הפמ"ג דה"ה הניעורים בשבועות יכולים להתפלל אחר שהאיר המזרח דאם ילכו לביתם טורח הוא לקבצם שנית. (ואמנם לענין ק"ש ותפילין אין זמנה עד שיכיר את חבירו הרגיל עמו קצת בריחוק ד"א, שהוא מאוחר מהאיר המזרח, ואם מניח את התפילין יניחם בלי ברכה, וכשיגיע הזמן ימשמש ויברך). וע"ע בסוף הסימן אם עדיף להתפלל בבית או בדרך.

עם הנץ - תפילה מצוה שיתחיל עם הנץ החמה, והיינו השעה שהחמה מתחילה לזרוח בראשי ההרים, וראוי ונכון להזהר בזה גם בימי הסליחות וגם בחורף.

עד ד' שעות - זמן תפילה הוא עד סוף ד' שעות שהוא שלישי היום, ומשערים השעות לפי אורך היום, וצריך לגמור תפילת שמונה עשרה בתוך שלישי היום.

אחרי ד' שעות - אם טעה, או ששהה במזיד, והתפלל אחר ד' שעות, אע"פ שאין לו שכר תפילה בזמנה, יצא יד"ח ויש לו שכר תפילה. וכן הדין שאם לא התפלל עד ד' שעות צריך להתפלל אח"כ, ובמזיד טוב שיתפלל ויתנה שאם הוא פטור יהיה בתורת נדבה.

אחרי חצות אסור להתפלל שחרית בין במזיד בין בשוגג, וכן הלכה, ויש מקילים בחצי השעה שאחרי חצות, ואחרי החצי שעה לא יחזור להתפלל אפי' באונס, והמתפלל ברכתיו לבטלה לכמה פוסקים. ועל כן אם שגג או נאנס ולא התפלל ימותין עד ו' שעות ומחצה, ויתפלל מנחה ואח"כ ישלים תפילת שחרית, והמזיד אין לו תקנה. ובדיעבד אם התפלל בחצי שעה שאחרי חצות לא יחזור ויתפלל אח"כ.

מה אסור לעשות לפני התפילה

שאלת שלום - מעלות השחר אסור להקדים לפתח חבירו או למקום חבירו בבית הכנסת, כדי לתת לו שלום, ואפי' הוא אביו או רבו. ואף אם הוצרך לעבור בחצרו אסור ללכת לפתחו ולומר לו שלום, ואם משכים לפתח חבירו לראות איזה עסק י"א שמותר לומר שלום ויש

ממש. ומ"מ אם חציו במקוה ובאותו הזמן שפכו ט' קבין על שאר גופו טהור. ויש לזהר בכל זה גם הנטהרים בערב ר"ה וערב יו"כ על ידי ט' קבין.

לא יפסיד זמן ק"ש או תפילה בשביל טבילת עזרא, ואפשר שאפי' אם יפסיד תפילה בציבור אין נכון להחמיר.

חציצה אינה פוסלת בטבילת עזרא, אבל ברוב גופו פסול.

דין הנדה בימי ראיתה וכדו'

י"א שאין לנדה בימי ראיתה להכנס לבית הכנסת או להתפלל או להזכיר השם, וי"א שמוותרת בכל, וכתב הרמ"א דהעיקר כהמתירים אבל נוהגים כסברא ראשונה, וי"א שאין נזהרים אלא מלהכנס לבית הכנסת ולראות ס"ת ושלא תתפלל בפני חברותיה, ולא משום איסור אלא משום מנהג וכבוד.

אמנם בימים הנוראים (מיום א' דסליחות) וכן אם משיאה את בנה או את בתה, או שהיא בעצמה יולדת ועברו ד' שבועות ולא טבלה, מותרות ללכת לבית הכנסת ולהתפלל, והסכימו האחרונים שצריכה להתפלל ולברך בביתה כל הברכות, וכ"ש ברכת המזון וקידוש.

והמ"ב כתב שבמדינותינו נוהגים התר לעולם, אך לא יסתכלו בס"ת בזמן ההגבהה, ולא ילכו לבית הקברות עד שיטבלו.

בימי ליבון נהגו התר.

ובימי טוהר מותר מדינא והנהוגות איסור יש למחות בידם.

הלכות תפילה:

סימן פ"ט:

זמן תפילה

עלות השחר - אם התפלל לפני שהאיר פני המזרח לא יצא יד"ח וצריך לחזור ולהתפלל (ודלא כהמ"א דס"ל שיצא), ואם היה שעת הדחק אפשר דבדיעבד לא יחזור ויתפלל, וצ"ע, ולכחילה ודאי יש לזהר לא להתפלל אז אפי' בשעת הדחק.

תמצית משנה ברורה

חלש והוא צריך זאת לרפואה, ובזה טוב שיאמר שמע ישראל לפני כן, וכן מותר מאכלים או משקים (וכ"ש הרקות ושיקויים) לרפואה ואפי' הם דברים ששייך בהם גאוה מ"מ כיון שעושה כך לרפואה מותר אע"פ שאינו חולה גמור ואפי' יכול לאוכלם אחרי התפילה, ואם הוא חלש ויכול להתפלל בביתו ולאכול אחרי התפילה, עדיף לעשות כך מאשר להתפלל עם הציבור ולאכול קודם התפילה.

ומי שהוא צמא או רעב הרבה אם יכול לכוון דעתו יתפלל, ואם אינו יכול לכוון דעתו מותר לאכול ולשתות אם רוצה (אבל אינו מחויב לאכול דבלאו הכי בזמננו אין מכוונים כל כך).

ואם התחיל לאכול קודם עלות השחר ואפי' התחיל בהתר (והיינו יותר מחצי שעה לפנות עלות השחר, דאח"כ אסור לאכול או לשתות יותר מכביצה) י"א שצריך להפסיק בעלות השחר וכן עיקר, וי"א שא"צ להפסיק אלא לק"ש ולתפילין ולא לתפילה או לברכות ק"ש, ואם כבר בירך ברכת המזון ועוסק בשתיה צריך להפסיק לכו"ע. ולפני עלות השחר מדינא מותר לאכול ובשם הזוהר כתבו לאסור באכילה אם היה ישן, ונכון ליזהר בזה לכתחילה אם אינו מוכרח, ואם ליבו חלש ויתבטל מלימודו מותר לאכול.

לימוד תורה - אם התחיל ללמוד א"צ להפסיק אם יש לו שהות להתפלל אח"כ בזמנה, ולענין ק"ש י"א שצריך להפסיק ויש מקילים אם לא שירא שיעבור הזמן. ואם לא התחיל ללמוד אסור להתחיל משעלה עמוד השחר, ויש מקילים לכתחילה עד סמוך להנץ אבל אח"כ אסור. ודווקא אם הוא רגיל להתפלל ביחידות אסור, ואפי' אם יש לו שיעור שנגמר לפני סוף הזמן אסור, אבל אם רגיל ללכת לבית הכנסת, או שרגילים לבוא לשם להתפלל, או שאמר לחבירו שאינו לומד שאם יטרד בגירסא יזכירנו מותר ללמוד, וכן אם הוא מלמד לאחרים מותר אא"כ חושש שיעבור הזמן.

מי שהוא בדרך או בשוב אע"פ שמוצוה להתפלל בשעה שהציבור מתפללים, מ"מ כיון שאסור ללמוד לפני התפילה עדיף שיתפלל מיד כדי שלא יתבטל מלימודו. ובזמננו אע"פ שעוברי הדרכים על פי רוב אינם לומדים בדרך, מ"מ עדיף שיתפללו תיכף בקומם, ולא ימתינו לשעה שהציבור מתפללים, שמא ישכחו להתפלל, וכ"ש שבקהילות גדולות מתפללים מיד משהאיר היום וא"כ לעולם הוא זמן שהציבור מתפללים, ויזהר שלא יברך על התפילין לפני משיכיר.

תספורת ורחיצה - מותר להסתפר או להכנס למרחץ סמוך לשחרית, דדווקא סמוך למנחה שהוא מצוי אסור, ויש מחמירים במלאכות שדרך להשכים להם

אוסרים. ואם פגש את חבירו בדרך מותר לתת לו שלום, וי"א שגם בזה יש להחמיר שלא יאמר אלא צפרא דמרי טב אע"פ שרגיל ליתן לו שלום, כדי שיזכור שאסור להתעכב בדברים עד שיתפלל, ואם התחיל הברכות מותר לתת שלום (ואם השכים לפתחו אסור). וכן מותר להשיב שלום אם חבירו שואל בשלומו, ומותר למי שהתפלל להשכים לפתחו של חבירו שלא התפלל ולשאלו בשלומו אע"פ שייצטרך להשיבו.

ויש לעיין אם מותר לומר שלום בלשון לעז. ואם מברך בשמו של הקב"ה כגון "הרחום ירחמך" מותר.

ואם יש לחוש לאיבת גברא אלימא עדיף שיתן לו יד בלי לשאול בשלומו, ואם פגש אותו בדרך יש להקל גם באמירת שלום.

צפרא דמרי טב - אסור ללכת לבית חבירו במיוחד כדי לומר צפרא דמרי טב, אבל אם הוצרך לעבור בחצרו מותר ללכת לפתחו ולומר לו צפרא דמרי טב.

לכרוע ברך - אסור להשכים לפתח חבירו לכרוע לו ברך, ויש אוסרים אף בלא משכים לפתחו, וכן יש להורות. ואם התחיל לברך את הברכות מותר לכרוע כשאין משכים לפתחו.

התעסקות בצרכיו - אין להתעסק בצרכיו מחצי שעה לפני אור הבוקר עד שיברך הברכות, ואחר עלות השחר אסור עד אחר תפילת שמונה עשרה, ויש מקילים כבר אחרי שאמרו מקצת ברכות לפני ברוך שאמר, וטוב להחמיר בזה. ומי שיש לו עבדים עברים או משרתים יזהירם שירחצו ידיהם ויברכו הברכות ויקראו פרשה ראשונה של ק"ש, וכל זה ממידת חסידות אבל מדינא אין קפידא.

הליכה לדרך - אסור לצאת לדרך לפני התפילה, ואף לפני מנחה ומעריב אסור, ואפי' אם יש שם היכן להתפלל בזמנו אסור. ובשעת הדחק כגון שאין השיירא ממתנת לו יכול לצאת לדרך ויתפלל בדרך, ומשמע מהפוסקים שזה מותר אפי' לאחר הנץ החמה.

אכילה ושתיה - אסור לאכול לפני התפילה, ואפי' טעימה בעלמא אסור, אבל מים מותר לשתות, אפי' בשבת ויו"ט (דלא חלה חובת קידוש לפני התפילה) ומים עם סוכר אסור, וכן אסור לשתות בירה, ותה וקפה מותר לשתות בלי סוכר ובלי חלב, כדי שיוכל לכוון בתפילה (ובאסיפת חברים אסור מכמה טעמים), והעולם נוהגים להקל לשתות עם סוכר ואפשר שאין האיסור אלא כשנותנם בתוך המשקה אבל אם נותנם בפיו מותר, ונמצא שאין שום התר לתת סוכר בתוך התה או לאכול מיני תרגימא לפני התפילה, אא"כ לבו

הש"ץ נמוך משאר בית הכנסת משום ממעמקים קראתיך ד'). מקום גבוה ג' והוא רחב ארבע אמות על ארבע אמות, או שהוא מוקף מחיצות מותר. ובית הכנסת שעדיין לא הוקפה מחיצות אסור להתפלל שם, אמנם השמש שרגיל לעמוד שם מותר.

בראש האילן - אומנים שעושים מלאכה לבעל הבית יכולים להתפלל בראש הזית או התאנה, מפני שיש להם ענפים הרבה ויש טורח לרדת ולעלות ויתבטלו ממלאכתם, אבל בשאר אילנות צריכים לרדת, ובעל הבית צריך לרדת אף מראש הזית או התאנה.

חלונות בבית הכנסת - צריך לפתוח בבית הכנסת פתחים או חלונות כנגד ירושלים, בין בבית הכנסת כשמתפלל עם הציבור וכ"ש כשהוא בביתו יחידי, שאף שצריך לתת עיניו למטה, מ"מ אם תתבטל כוונתו צריך לישא עיניו לשמים לעורר הכונה. וטוב שיהיו בבית הכנסת י"ב חלונות וחלק מהם לכיוון ירושלים.

מקום פרוץ - לא יתפלל במקום פרוץ כגון בשדה, (ועדיף להתפלל בבית שאין בו חלונות), וי"א שאם הוא במקום שאינו מתיירא שיפסיקוהו עוברי דרכים מותר ויש חולקים, ועוברי דרכים מותרים להתפלל בשדה, ואמנם עדיף להתפלל בין אילנות אם לא קשה עליו איחור דרכו, אמנם כשהוא בביתו אין להתפלל בין האילנות. ומקום שהוא מוקף מחיצות ואינו מקורה מותר.

חורבה - אסור להתפלל בחורבה, מפני חשד ומפולת ומזיקים. ובשדה ליכא חשד, ובחזקה ליכא מפולת, ובשניים או באבוקה ליכא מזיקים אא"כ הם רגילים שם, וירח כשלשה. ועדיף להתפלל בדרך מאשר בחורבה, ואם חושש שיפסיקוהו עוברי דרכים יתפלל תפילה קצרה.

אחורי בית הכנסת - י"א שהאיסור הוא להתפלל אחורי בית הכנסת (בזמן שהציבור והוא מתפללים שמונה עשרה, ויש חולקים) בצד מערב (שהוא מקום הפתח) אם מפנה אחוריו לבית הכנסת, ואם מחזיר פניו לבית הכנסת או שעומד בצד מזרח ואחוריו לבית הכנסת מותר. וי"א שהאיסור הוא מאחורי הכותל המזרחי ואחוריו לבית הכנסת משום שאחוריו כלפי היכל ד', אבל אם פניו לבית הכנסת מותר אע"פ שאינו מתפלל לרוח שהציבור מתפללים, כיון שכולם מתפללים לכיוון ההיכל. וראוי לחוש לדברי שניהם ולהתפלל במערב לכיוון מזרח, וגם זה אין מותר אלא מזדחק אבל בסתמא מצוה להתפלל בבית הכנסת,

לפני עלות השחר, וטוב שיאמר ברכות מקודם, אבל משעלה עמוד השחר אסור אף ברחיצה ותספורת. קנית צרכי סעודה אסור, ובערב שבת מותר דחפצי שמים המה.

ק"ש ותפילה בהולך לדרך

מי שהוא צריך להשכים לדרך ואין השיירא ממתנת לו (או בשאר דחק ואונס), ובדרך אינו יכול לכוון בתפילה אפי' הוא יושב, טוב שיתפלל בביתו בעמידה משעלה עמוד השחר (ולרוב הפוסקים ימתין לזמן שהאיר פני המזרח, ולברך על התפילין אסור עד משיכיר), מאשר להתפלל בדרך בישיבה אף שיתפלל אחרי הנץ ויסמוך גאולה לתפילה. ולענין ק"ש אם יוכל לכוון בדרך בפסוק ראשון יקרא בדרך, ואם לא יוכל לכוון יקרא גם ק"ש בביתו. ורוב העולם אין נזהרים בדין זה ומתפללים בדרך, ואפשר דסוברים שעדיף להתפלל בדרך כדי לסמוך גאולה לתפילה.

אם הוא בדרך במלון ואנשי השיירא מתחילים להתפלל לפני הזמן ומשער שעד ברכו יגיע הזמן, יכול להתחיל ברוך שאמר בלי תפילין או שיניח תפילין בלי ברכה וימשמש בהם בין ישתבח ליוצר ויברך אם הגיע הזמן.

מי שהוא בדרך ומתיירא שיעבור זמן ק"ש, יקרא ק"ש בלא ברכות, וכשיגיע יקרא ק"ש בברכותיה ויסמוך גאולה לתפילה, ואם רואה שיעבור זמן תפילה יתפלל בדרך מהלך או מיושב. ואם נוסע בלילה עדיף להתפלל כשיגיע למלון ולא להתפלל בדרך, אא"כ הוא ישן וחושש שיעלה עמוד השחר, או שירא שלא יהיה לו מקום במלון להתפלל במנוחה.

סימן צ:

מקום הראוי להתפלל

עמידה ע"ג דבר - לא יעמוד ע"ג מיטה כסא או ספסל, ואפי' אינם גבוהים ג' (והב"ח והט"ז אוסרים רק בגבוהים ג'), ולא ע"ג מקום גבוה ג' אפי' אם הוא ארעא סמיכתא, אא"כ הוא זקן או חולה שקשה לו לירד מהמיטה, או שכוונתו להשמיע לציבור שמותר אפי' ע"ג כסא או ספסל. והמ"ב מסתפק בזקן וחולה, אם מותר כשיש ביעתותא, ובכוונתו להשמיע לציבור י"א שאם יש ביעתותא אסור. (ועכשו נהגו שמקום

תמצית משנה ברורה

בזמן שהציבור מתפללים (את אותה התפילה, ואמנם אם מתפלל עמהם בבית הכנסת נחשב תפילה בציבור גם כשהוא מתפלל תפילה אחרת), ואם לא טריחא ליה מילתא יאסוף מנין להתפלל בביתו. וכן ישובים שאין להם מנין יכוונו להתפלל בזמן שמתפללים בקהילות, ומ"מ אם מאחרים זמן שחרית לא ימתינו ויתפללו מיד, בפרט בזמננו שתמיד זה זמן שהציבור מתפללים, כיון שבקהילות גדולות מתפללים מיד כשיאיר הבוקר. וכן אם רגילים להתפלל מעריב מוקדם ימתין עד צה"כ.

הפסד ממון - אם ע"י תפילה בציבור יבוא לידי הפסד ממון, יכול להתפלל ביחיד, אבל משום מניעת רווח לא ימנע מלהתפלל בציבור (ואב"ד האמבורג שמח שמחה גדולה כשהפסיד רווח גדול בשביל תפילה בציבור), ויש לקנוס את אלו הנמנעים מתפילה בציבור מחמת רווח ממון או לימוד תורה, והעשירים יש לקנוס יותר, ובעל תורה גורם לחשד ולחלול השם.

אם נאנס ולא התפלל עם הציבור, מ"מ יתפלל בבית הכנסת, אא"כ הוא ת"ח ויש בזה חשש חילול השם.

הקדמת תפילתו לתפילת הציבור

אדם שהוא בבית הכנסת אסור להקדים תפילתו לתפילת הציבור, ואפ"ל לצורך שיעור קבוע, אך אם הוא בביתו אין אסור להקדים תפילתו לתפילת הציבור. ואם יוצא מבית הכנסת נחלקו האחרונים אי איכא איסורא.

אם הוא חלש יכול להקדים ולהתפלל בביתו, אך לא יקדים בבית הכנסת, ואם הוא אנוס או חולה אף בבית הכנסת מותר.

אם הוא יוצא לדרך יצא מבית הכנסת ויתפלל בביתו, ואפשר שגם בשביל לימוד תורה מותר לעשות כך.

אם הציבור מאריכים בפיוטים ותחינות זמן התפילה עומד לעבור מותר להקדים ולהתפלל אפי' בבית הכנסת עצמו, וי"א שאם יש קצת זמן צריך ללכת לביתו. אבל אם השעה אינה עוברת לא יפרוש מן הציבור אפי' כדי לעסוק בד"ת.

ריצה לבית הכנסת, בתוכו, וביציאתו - מצוה לרוץ כשהולך לבית הכנסת, וכן לכל דבר מצוה, ואפ"י בשבת, וכ"ש שיש לזוהר שלא להתעכב בדרך, ועיקר הריצה היא כשהוא סמוך לבית הכנסת, או כשיש בידו תפילין (ומ"מ ברחוב עכו"ם לא ירוץ). ובבית הכנסת עצמו אסור לרוץ אלא ילך באימה. וכשיצא מבית הכנסת לא ירוץ ולא יפסע פסיעה גסה, ואם יוצא ע"מ

וכשהוא במזרח או במערב לא יתפלל לכיוון צפון או דרום. ואם מתפלל בצפון או דרום יכוון פניו למזרח, ואם אינו יכול (כגון שיש צואה כמלוא עיניו) יתפלל לכיוון בית הכנסת. ואם הוא בחדר נפרד מותר להתפלל כשפניו למזרח אף שאחוריו לבית הכנסת, ומ"מ עדיף לא לבנות עזרה בצד מזרח.

אסור לעבור מחוץ לבית הכנסת בצד הפתח בשעה שהציבור מתפללים (ויש להחמיר גם בק"ש ופסוקי דזמרה), ואם נושא משאוי, או שלבוש תפילין, או שיש בבית הכנסת אחר, או שיש פתח אחר לבית הכנסת, או שיש מניינים נוספים בבית הכנסת, או שרוכב ע"ג בהמה, מותר.

תפילה בבית הכנסת ועם הציבור

עיקר תפילה בציבור הוא להתפלל שמונה עשרה עשרה אנשים גדולים ביחד, ולא מספיק לשמוע קדיש קדושה וברכו.

בית הכנסת - על האדם להשתדל להתפלל בבית הכנסת עם הציבור, ואפ"ל אם יש לו מנין בביתו. ואפ"ל אם יש בבית הכנסת חוטאים לא ימנע מלהתפלל עמהם. ומנין בביתו עדיף מבית הכנסת ביחיד, אע"פ שבשניהם יכול לשמוע קדיש וברכו. וכל המשכים ומעריב לבית הכנסת זוכה לאריכות ימים.

רוב עם - בית הכנסת שיש בו רוב עם עדיף להתפלל שם, אא"כ אינו שומע שם כראוי תפילה וקריאת התורה שאז עדיף להתפלל בביתו בעשרה. ואם בבית הכנסת מאחרים זמן תפילה, והולך להתפלל במנין של עשרה, מ"מ עדיף ללכת לתפילת מוסף לבית הכנסת, משום ברוב עם הדרת מלך, ומ"מ כל זה רק אם מקום תפילתו הקבוע הוא בבית הכנסת.

אם יש ב' בתי כנסיות בעיר עדיף להתפלל ברחוק, משום שכר פסיעות.

מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס להתפלל בו נקרא שכן רע, ואפ"ל אין מנין בבית הכנסת (והפמ"ג מסתפק בזה), ואם יש לו מנין בביתו אינו נקרא שכן רע, אבל מפסיד דין בית הכנסת, אא"כ המקום בביתו קבוע לקדושה.

מי שהוא בבית האסורים ונתנו לו רשות יום אחד בשנה להתפלל בציבור, יתפלל בציבור מיד, ולא ימתין לזוה"כ או לפורים.

תפילה בזמן שהציבור מתפללים - אם הוא אנוס והיינו שתש כוחו (אף שאינו חולה), יכוון להתפלל

תמצית משנה ברורה

עם. וי"א שמי שתורתו אומנותו שאינו מתבטל מלימודו אלא לדברים הכרחיים, א"צ ללכת לבית הכנסת אפי' אין לו בבית המדרש עשרה (וכ"ש אם לומד תורה עם תלמידים), אך לא ירגיל עצמו בכך כדי שלא ילמדו ממנו עמי הארץ, ויאמרו שאינו חושש בתפילה וידונו ק"ו בעצמם, ולא יתלו שעושה כך מחמת תורתו.

לא יעסוק בתורה בבית הכנסת בזמן שהציבור אומרים סליחות ותחינות או בשעת קריאת התורה, ואם הוא כבר התפלל מותר.

חציצה בין המתפלל לקיר

מצוה מן המובחר שלא יהיה דבר חוצץ בין המתפלל לקיר, ואפי' החציצה רחוקה ממנו (ויש מתירים אם היא מחוץ לד"א). ואם א"א בקלות לעשות כך אל יעכב התפילה בשביל זה, ומ"מ יעצים עיניו או יתפלל מתוך הסידור כדי שלא תתבטל כוונתו.

איזה דברים חוצצים – אינו חוצץ אלא דבר עראי אבל דבר קבוע אינו חוצץ, ומיטות אף שאין דרך לטלטלם טוב להחמיר בהם. וכתב הרמ"א דדווקא דבר שגובהו י', ורחבו ד' (אפי' רק למעלה) חוצץ, ויש חולקים. ודבר שהוא צורך התפילה אפי' הוא גדול הרבה לכו"ע אינו חוצץ.

אדם אינו חוצץ, ומ"מ י"א שטוב שלא להתפלל אחרי אדם, והיינו כשהדבר אפשרי, והמדקדק במעשיו יראה שמקומו יהיה כנגד הכותל.

בעלי חיים לשו"ע אינם חוצצים ולרמ"א חוצצים, וכתב הרמ"א שאפשר שנפלה טעות בספרים.

מקום התפילה בבית הכנסת

קביעות מקום – יקבע בית כנסת קבוע להתפלל, וגם מקום קבוע בבית הכנסת, ולא ישנהו כי אם לצורך. וגם כשמתפלל בביתו יקבע מקום שלא יבללוהו בני הבית.

תפילה בכניסה לבית הכנסת – יכנס שיעור ב' פתחים ואח"כ יתפלל, י"מ הטעם שלא יהיה נראה כמשאוי ולפי זה אם מקומו הקבוע שם מותר, וי"מ לפי שאינו יכול לכוון שם, ולפי זה אם אינו פתוח לרה"ר מותר, וי"מ שהכונה להמתנת זמן של שני פתחים כדי שתתיישב דעתו ויתפלל בכונה, ונכון לחוש לכל הפירושים.

לחזור או שהולך לבית המדרש ללמוד מצוה לרוץ גם ביציאה.

רקיקה בבית הכנסת – מותר לרוק בבית הכנסת, וידרוס את הרוק ברגליו כדי שלא יהיה הרוק מגולה, ואם רצפת בית הכנסת היא תבן או גמי הרי נתכסה מעצמו, ובשעת תפילת שמונה עשרה אסור לרוק, והרוצה שלא ירוק תדיר בבית הכנסת ילעס שורש לאקעריץ (ומותר אף לפני תפילת שחרית, אבל בערב יוה"כ ותשעה באב אסור).

עשרה ראשונים – ישכים אדם לבית הכנסת כדי להמנות עם העשרה ראשונים, ודווקא כשהוא מתפלל עמהם. והאר"י לא נהג בזה מפני שהוצרך ליפנות מחמת חולי, וגם כדי ללכת מביתו עם תפילין שא"א לעשות כך לפני הבוקר. ובזוהר איתא שיתאספו עשרה ויבואו לבית הכנסת.

מתי צריך להמתין לחבירו שלא יחיד – במעריב (בלילה ויש מחמירים גם ביום) צריך להמתין לחבירו אף אם בית הכנסת בעיר, כדי שלא יתבלבל בתפילתו. ואם חברו התחיל להתפלל מאוחר באופן שידע שיסיים אחרי הציבור א"צ לחכות לו אלא ממידת חסידות.

כמה צריך ללכת בשביל תפילה בציבור – אם הציבור נמצא לפניו, והיינו שהוא בדרך ללכת לשם, צריך ללכת עד ד' מילין, ודווקא אם יספיק להגיע לפני הלילה (דלעולם יכנס אדם בכי טוב), או שהוא בבוקר ויספיק להגיע לפני סוף זמן ק"ש ותפילה. ולאחריו או לצדדים או שהוא יושב בביתו צריך ללכת עד מיל, ועל כן אם בית הכנסת מרוחק מביתו מיל צריך ללכת לשם ביום, אבל בלילה א"צ ללכת בשביל מנין. וי"א שגם צריך להמנע מלצאת לדרך אם יפסיד תפילה בציבור (אף אם כבר אמר ברכות), אא"כ ע"י שימתין לא יגיע למחוז חפצו בעוד היום גדול, או שהשיירא אינה רוצה להמתין לו.

ההולך בדרך ונזדמנו לו עשרה יכול להתפלל מנחה אחר חצות ומחצה, אע"פ שבלא זה אינו כדאי.

מתי עדיף להתפלל בבית המדרש – מי שלומד בבית המדרש הקבוע ליחיד עדיף לו שיתפלל שם כדי שלא יתבטל מלימודו מאשר בבית הכנסת, אפי' אם בבית הכנסת יש רוב עם, ודווקא אם יש בבית המדרש עשרה. ואם בית המדרש קבוע לרבים בזה קדושתו חמורה מבית הכנסת, וגם מי שלא לומד שם עדיף שיתפלל שם יותר מאשר בית הכנסת אף שיש בו רוב

הרגלים ועי"ז לא יגיע הריח הרע יכסה, ולא יזוז ממקומו או יפסיק.

סימן צ"א:

מלבוש האדם בשעת התפילה

כסוי הגוף - על האדם לכסות ערוותו וליבו ושאר גופו בשעת התפילה, ואסור להתפלל כשאינו מכוסה, ואם לא כיסה ליבו או שהוא אנוס ואין לו במה להתכסות, אם כיסה ערוותו יצא. ואם היה ליבו רואה את הערוה צריך לחזור ולהתפלל מדרבנן, וצ"ע למעשה. וברמב"ם מבואר שאנוס שאינו יכול לכסות עצמו, אע"פ שערוותו מכוסה עדיף שלא יתפלל. ולגבי ק"ש רק באנוס מותר כשממתניו ולמעלה אינו מכוסה.

אזור - צריך לאזור אזור (של מכנסיים המפסיק בין ליבו לערוה) בשעת התפילה, אף אם יש לו אבנט ואין ליבו רואה את הערוה, ואינו מעכב בדיעבד. וי"א שאם אינו רגיל בחגורה א"צ לחגור בשעת התפילה, וממידת חסידות לחגור גם בזה. אבל בשאר ברכות או ק"ש א"צ אזור כיון שיש לו מכנסיים או שבגדיו דבוקים על גופו ואין ליבו רואה את הערוה.

כסוי הראש - י"א שאסור להוציא אזכרה מפיו בגלוי הראש. וי"א שיש למחות שלא להכנס לבית הכנסת בגלוי הראש אפי' אם לא הולך כך ד' אמות, (ובזמננו אסור בכל מקום אפי' פחות מד"א). ובתפילה עצמה לכו"ע הראש צריך להיות מכוסה, וכובעים הקלועים מקש נחשב כסוי, אבל הנחת היד על הראש אינו כסוי וצריך להמשיך את הבגד על ידו ואז הוא כסוי, ויד של אחר משמע דחשיב כסוי. ובזמננו יש לשים על הראש כובע כמו שדרך ללכת ברחוב, ולא מספיק הכובע הקטן שתחת הכובע, או מצנפת שינה.

לא יעמוד עם אפונדתו (אזור חלול ששמים בו מעות) ויתפלל.

אין ראוי להתפלל עם חלוק שינה ובגד תחתון או עם מצנפת שינה.

כסוי כפות הרגלים - צריך לכסות את כפות הרגלים בשעת התפילה אם דרך אנשי המקום שלא לעמוד כך בפני גדולים, ואם הבגד ארוך ומכסה את הרגלים מותר. ואין להתפלל בבתי שוקיים של פשתן, וי"א שגם לא בשל צמר, והכל לפי מנהג המקומות, ואין להתפלל עם סנדל אם העקב מגולה. ולא יכנס לבית הכנסת עם מגפים, א"כ הדרך לעמוד כך לפני גדולים.

עשית עזרה לפני בית הכנסת - כתבו הב"ח והמ"א שצריך לעשות עזרה לפני בית הכנסת, דוגמת האולם שהיה לפני ההיכל, וכן נהגו, וטוב שלא להתפלל שם.

להתפלל כנגד ציורים - אין נכון להתפלל כנגד בגדים מצוירים אע"פ שאינם בולטים מפני שמפריעים לכונה, ואם יצא לאדם להתפלל כנגד ציורים יעלים עיניו, גם אין לצייר ציורים בסידורים או בכותל בית הכנסת אלא מעל גובה בני האדם, ובגדים שאינם מצוירים ותלויים על הקיר אין בהם משום חציצה, ואם מצויר עליהם דברי תפלות אסור גם לשבת עליהם, ואפי' בביתו אסור.

להתפלל כנגד מראה - אין להתפלל כנגד מראה ואפי' עיניו סתומות.

תפילה ליד רבו - רבו שרוב חכמתו הימנו או גדול הדור או אביו, לא יתפלל לא בצידי ולא אחריהם ולא לפניהם, ואם הרחיק ד' אמות מותר (ומאחריו צריך להרחיק עוד ג' פסיעות כדי שיוכל רבו לפסוע בסיום התפילה), ובתוך הבימה מותר. וי"א שאין האיסור אלא ביחיד, אבל בציבור אם כך סדר ישיבתו מותר, ואע"פ שטוב להחמיר המנהג הקל, ומ"מ לכתחילה אם קובע מקום מאחרי רבו ירחיק ד' אמות וג' פסיעות, ומהלבוש משמע שגם לפניו יש להחמיר. ותלמיד חבר מותר להתפלל אחורי רבו או בצדו, אבל לפניו אסור.

הרחקה מצואה וכדו'

כל מקום שאינו ראוי לק"ש (כפי שנתבאר בהלכות ק"ש בדיני צואה מי רגלים וריח רע מת וראית ערוה), גם אינו ראוי לתפילה ולתורה ולדברים שבקדושה, וצריך להרחיק אפי' אם הוא עומד באמצע התפילה.

מי רגלים - אם השתין תינוק כשהוא באמצע התפילה ישתוק עד שיביאו מים, או שיתרחק משם, אבל אסור להפסיק בדיבור כדי להביא מים או כדי להודיע אחרים שצריך להפסיק. ועדיף להרחיק מאשר להפסיק מפני שבהפסק עלול לשהות כדי לגמור את כולה ויצטרך לחזור לראש (ועיין סי' ע"ח מתי צריך לחזור לראש), ואם אינו יכול להרחיק כגון שיש שם מתפלל שאסור לעבור לפניו, וחושש שמא ישהה כדי לגמור את כולה, מותר להמשיך להתפלל.

צואה - אם תינוק טינף צואה בבית הכנסת ואינו יכול להודיע לאחרים בלי להפסיק בדיבור מותר להפסיק בדיבור כדי להודיעם, (ועיין סי' ע"ט באיזה אופנים האיסור מדאורייתא ובאופנים אלו מותר להפסיק), ואמנם אם יש לו במה לכסות את הצואה או את מי

תפילת שמונה עשרה אסור להתחיל, ועדיף שיצא לנקביו בברכת אמת ויציב, כדי שיוכל לסמוך גאולה לתפילה, ויותר טוב לצאת בבין הפרקים. ואם נתעורר הצורך לפני ברכות ק"ש לא יתחיל ברכות ק"ש, ואף ברכו לא יאמר אא"כ יכול להעמיד עצמו פרסה. ואם נתעורר הצורך באמצע קריאת התורה מותר לשמוע הקריאה ולענות לברכו (עד מפטיר שהוא ענין אחר), ואם היה באמצע הלל או מגילה או ברכת המזון יכול לגמור, ואף בלימוד תורה נראה שיכול לגמור הענין, ואם ע"י שיפסיק יגרם לו ביטול תורה ודאי יגמור הענין, ובפרט אם הוא רק התעוררות בעלמא.

אמנם אם הוא מתאוה כ"כ עד שיש בזה משום בל תשקצו, יותר טוב להפסיק אפי' לקטנים, ואפי' הוא יכול להעמיד עצמו עד שיגמור. ואם הוא באמצע התפילה י"א שיפסיק ג"כ אך אינו חיבי, וי"א שלא יפסיק. ואם אינו יכול לעצור עד סיום התפילה מותר ליפנות באמצע התפילה אך לא יפסיק בדיבור, וא"צ לחזור לראש אם לא שהה כדי לגמור את כולה, אך דין זה אינו מבורר היטב שהרי כאן הגברא אינו ראוי. ואם שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש בין בק"ש בין בתפילה.

לפני התפילה צריך להסיר כיחו וניעו וכל דבר הטורדו.

נטילת ידים לפני התפילה

צריך ליטול ידיו לפני התפילה (גם במנחה ומעריב).

בדיעבד - דעת הרמב"ם שאם לא נטל ולא ניקה בצורך צריך לחזור ולהתפלל, וצ"ע לדינא, ולמעשה אינו חוזר ומתפלל ואפי' היו ידיו מלוכלכות ממלמולי זיעה ע"י שחיכת בראשו או שנגע במקום הטינופת. והניגוב אינו מעכב.

אם אין לו מים - אם ידיו מלוכלכות והוא הולך בדרך או רוכב, בין דרך רעה בין דרך טובה, צריך ללכת עד פרסה, אך אם יצטרך מחמת זה ללכת יחידי או שלא יגיע למחוז חפצו מבעוד יום א"צ לחזור כלל. ואם צריך לחזור לאחרי או שהוא יושב בביתו, עד מיל חוזר אבל יותר ממיל ואפי' מיל עצמו אינו חוזר. ואם מתירא שיעבור זמן תפילה, או שיפסיד תפילה בציבור, ינקה עצמו בצרור או עפר או מידי דמנקה. ולענין ק"ש י"א שאפי' אם הוא בתחילת הזמן אם אין לו מים ינקה ויקרא ולא ימתין.

דין סתם ידים - אם רחץ ידיו שחרית והסיח דעתו ע"י הפלגת זמן צריך נטילה לתפילה אם יש לו מים, אע"פ שאינו רואה שהם מלוכלכות (דידים עסקניות הם ושמא נגעו במקום הטינופת), ולא יברך על הנטילה, ואם אין לו מים מזומנים א"צ ליטול ידיו, אך ינקה במידי דמנקה. ולענין תורה וברכות סתם ידים כשרות, ולענין ק"ש יש סתירה בפמ"ג.

אין להתפלל עם כפפות כדרך עוברי דרכים. דרך החכמים ותלמידיהם שלא להתפלל אלא כשהם עטופים.

בעת זעם יש לחבק הידים בשעת התפילה כעבד לפני רבו, ובשעת שלום יש להתקשט לתפילה בבגדים נאים.

סימן צ"ב:

דין הנצרך לנקביו בשעת התפילה

לכתחילה אם מרגיש קצת צורך לנקביו אפי' יכול להעמיד עצמו שיעור פרסה לא יתפלל עד שיבדוק עצמו יפה, ואפי' יפסיד עי"ז תפילה בציבור, אבל לא יפסיד בשביל זה תפילה בזמנה, אא"כ אינו יכול להעמיד עצמו שיעור פרסה. (והוא שעה וחומש ומשערים לפי אדם מהלך, אף אם כשיושב יכול להעמיד עצמו יותר).

דין תפילה כשנצרך לנקביו - אם נצרך לנקביו לא יתפלל ואם התפלל תפילתו תועבה, ואם לא היה יכול להעמיד עצמו שיעור פרסה צריך לחזור ולהתפלל, ואם בתחילת התפילה היה יכול להעמיד עצמו שיעור זה משמע שיצא אע"פ שבהמשך התפילה היה בתוך שיעור זה. ואם היה נצרך לקטנים נחלקו האחרונים אם צריך לחזור או לא ואין בידנו כח להכריע.

ש"ץ שעומד לפני חזרת הש"ץ ויכול להעמיד עצמו שיעור פרסה מותר להתפלל, ואם אינו יכול להעמיד עצמו שיעור פרסה אפשר שאין להקל בזה, וצ"ע ג, (ולא דמי למי שהתחיל בהתר שמונת לגמור). ואם נזדמן לו לקרוא בתורה מותר לו לקרוא, וכ"ש אם התחיל בהתר.

הנצרך לנקביו בשאר דברים שבקדושה - לגבי תורה וק"ש ושאר ברכות אסור ג"כ באינו יכול להעמיד עצמו שיעור פרסה, אבל א"צ לחזור אלא בתפילה, ואם יכול להעמיד עצמו שיעור פרסה מותר אף בק"ש, והמלמד לרבים יכול להשהות נקביו אפי' לגדולים משום כבוד הבריות.

הנצרך לנקביו אחרי שהתחיל בהתר והיינו שבדק עצמו או שלא היה נצרך לפני שהתחיל, ונתעורר הצורך (אפי' לגדולים) באמצע ענין, אם אין בזה משום בל תשקצו יכול לסיים את הענין שהוא עומד בו. ועל כן אם נתעורר הצורך באמצע התפילה יסיים את התפילה ולא יפסיק, אך לא ימתין לקדושה שהוא ענין אחר. ואם נתעורר הצורך באמצע ק"ש וברכותיה קורא כדרכו אם הוא רוצה, אף שיכול ללכת וליפנות, אבל

תמצית משנה ברורה

מצוה כגון דברי תנחומין של תורה כמו גאולת מצרים, או תהילה לדוד שכתוב בו רצון יראיו יעשה ושומר ד'.

דברי תורה - אין עומדין להתפלל מתוך דין או הלכה כדי שלא יהיה טרוד בה, אלא מתוך הלכה פסוקה שאין בה עיון או מחלוקת. ודין זה אינו אלא לכתחילה, ואם התחילו להתפלל והוא עסק בפלפול הלכה יתפלל עמהם, ובפרט עכשיו שאין מכוונים כ"כ בתפילה.

העוסק בצרכי ציבור כעוסק בתורה, י"מ דהיינו שהעוסק בזה (בדבר שאין בו טירדה), הוי כהלכה פסוקה לענין לעמוד מתוכו להתפלל, ומ"מ אף אם יש בזה טירדה לא ימתין ויפסיד תפילה בציבור וכ"ש תפילה בזמנה. וי"א שהעוסק בצרכי ציבור ואין אחר שיעשה זאת פטור מתפילה, וא"צ להשלים אח"כ.

האריז"ל היה מתפלל מתוך הסיודור כדי שיכוון מאד ולא יבליע נקודה, והכל לפי מה שהאדם מרגיש בעצמו.

סימן צ"ד:

כוון גופו פניו וליבו בתפילה

אם היה עומד בחו"ל יכוון פניו בתפילתו כנגד א"י, ויחשוב בליבו ורעיונו כאילו הוא עומד במקדש אשר בירושלים במקום קודש הקדשים, ואם היה עומד בא"י יכוון פניו כנגד ירושלים (ויחשוב בליבו כנ"ל), ואם היה עומד בירושלים יכוון פניו כנגד המקדש (ויחשוב בליבו כנ"ל), ואם היה עומד אחורי הכפורת (במערבו של ביהמ"ק) יחזיר פניו לכפורת אף שאחוריו למערב, ויראה עצמו כאילו עומד לפני הכפורת.

אם מתפלל לשאר רוחות כגון שרוצה להחכים ומתפלל לדרום, או שרוצה להעשיר ומתפלל לצפון, או שהוא על החמור, יצדד פניו למקומות שצריך לכוון גופו כנ"ל. וי"א שאם רוצה להחכים או להעשיר יכוון גופו כשאר הציבור ואת ראשו יצדד, וכן מנהגו ונכון הוא.

מקום קביעת ההיכל - צריך לקבוע ההיכל שהס"ת בתוכו בכותל המזרחי, ואם א"א יקבע בדרום, אך לא יקבע במערב כי אחורי העם יהיה להיכל, ואפי' קבעו בכותל אחר יחזיר פניו למזרח. אך אם הציבור מתפללים לכוון ארון הקודש יתפלל כמו הציבור, ויצדד פניו למזרח.

אם נגע במקום מטונף או שעשה צרכיו צריך לחזור אחר מים אף במנחה. ואם לכלך ידיו בטיט צריך ליטול ידיו במים אם יש לו, ולדעת הרא"ש צ"ע.

מה יעשה אם הוא באמצע התפילה - העומד בתפילה ונזכר שנגע במקום מטונף (מקומות המכוסים או שחוכך בראשו) או שנגע באמצע התפילה, די בנקיון עפר או צרורות או שיחכך ידיו בכותל, ואם הוא באמצע ק"ש או פסוקי דזמרה צריך ללכת וליטול ידיו, ולתורה וברכות די בנקיון בעלמא, אע"פ שיש לו מים, וברפש וטיט לכתחילה יש להחמיר לנקות. ולכתחילה אסור ליגע באמצע התפילה או באמצע שלומד תורה, ואם נגע מותר בהרהור, וכן לא יגע בצואת האוזן או האף, ויש מקילים בזה.

מתי צריך שהיה כדי הילוך ד' אמות - המשתין או הרק צריך לשהות כדי הילוך ד"א, (והיינו כשהשתין בכלי וניטל הכלי דאינו אסור מחמת המי רגלים עצמם). והמתפלל לא ישתין ולא ירוק עד שישנה ד"א אחרי התפילה, ומותר להשתין במקום שהתפלל בו, וממידת חסידות שלא לעשות כך (ואין להשתין או לרוק במקום שכיסה שם דם חיה ועוף בברכה בעוד שהדם מכוסה). ורק היינו לרצונו (כגון מחמת טיול) אבל אם נזדמן לו רוק מותר לרוק אחר התפילה, וי"א שמותר גם להתפלל אח"כ בלי להמתין ד"א, ולא נהירא.

טוב לתת צדקה קודם התפילה, ויש נוהגים לתת כשאומרים "ואתה מושל בכל", אך אין לקבץ צדקה בזמן קריאת התורה מפני שמבטלים שמיעת הקריאה וענית ברכו.

סימן צ"ג:

מתוך מה יעמוד להתפלל

צריך לשהות לפני התפילה ואחריה, ושיעור השהיה הוא כדי הילוך ח' טפחים, ולחסידים השיעור הוא שעה אחת מי"ב שעות היום. ואם יכול להתעכב בבית הכנסת עד שלא ישארו עשרה טוב לעשות כך, וגם כי עצם הישיבה בבית הכנסת היא מצוה.

אימה והכנעה - מצוה מן המובחר שלא להתפלל אלא באימה והכנעה, ועכ"פ לא יתפלל מתוך שחוק וקלות ראש ודברים בטלים או כעס, אלא מתוך שמחה של

חולה יכול להתפלל אפי' שוכב על צידו אם יכול לכוון דעתו, ואם אינו יכול לכוון יהרהר בליבו, ויקרא ק"ש דכוונת ק"ש אינה אלא פסוק ראשון ובקל יוכל לכוון. ואם הבריא בתוך זמן התפילה א"צ לחזור ולהתפלל אם הרהר בליבו.

זקן שאינו יכול לעמוד יתפלל בישיבה, ואם יכול לעמוד בזמן הכריעות יעמוד.

אם יש אנסים מכאן ומכאן, ומתיירא שיפסיקוהו בתפילתו או יפסידוהו מקחו, יתפלל בישיבה, ואע"פ שצריך לעשות ג' פסיעות בסוף התפילה יושב ומתפלל וכורע.

סמיכה - לא יסמוך עצמו בשעת התפילה, ואם לא יפול כשינטל אותו דבר נחלקו בזה האחרונים, ובשעת הדחק יש להקל. ועל כן יזהר לא להשען על הסטנדר בזמן התפילה או כשיש ס"ת נגדו וכדו'. חולה אם יוכל לכוון ע"י סמיכה יסמוך, ואם לאו יתפלל מיושב.

דין המתפלל מיושב - אם היה מוכרח להתפלל מיושב או בדרך להשו"ע צריך לחזור ולהתפלל וא"צ להוסיף בה דבר, והאחרונים הסכימו שא"צ לחזור ולהתפלל, וכן המנהג, ומ"מ יכול להתפלל בנדבה אם הוא בטוח שיכוון ליבו בתפילתו, וא"צ לחדש בה דבר, ומהפמ"ג משמע שבזמננו אין כדאי להתפלל נדבה.

הנמצא סמוך למלון של עכו"ם וודאי יש בו גילולים ותועבות ואין להכניס לשם דבר שבקדושה, אם יכול להסתלק מן הדרך למקום שלא יפסיקוהו עוברי דרכים יעשה כך, ואם אינו יכול להסתלק מן הדרך יתפלל במלון בקרן זווית, אך לא יתפלל לצד שתלויים בו גילולים אע"פ שהוא צד מזרח, ואם גם במלון אין לו מקום שלא יבלבלוהו מוטב שיתפלל בדרך מיושב או מהלך, ועדיף שיתפלל במלון בבקעה או בחצר או בגינה, ויתפלל מעומד ובכונה.

סימן צ"ה:

כשעומד להתפלל ילך לפניו ג' פסיעות דרך קירוב והגשה, ומנהג העולם לחזור לאחוריו כדי לילך לפניו. מהרי"ל היה עומד ב"תהילות לקל עליון", ובמנחה כשירד הש"ץ לפני התיבה, ובמעריב כשהתחיל הש"ץ קדיש. ויסיר אז כיחו וניעו וכל דבר הטורדו.

שינוי הכיוון באמצע התפילה - אם עמד בתפילה לכוון צפון או דרום והזכירו לו באמצע התפילה יעקם פניו למזרח ולא יעקור רגליו אפי' אם האחרים פניהם למזרח, ואם אינו יכול או שפניו למערב יכוון ליבו כנגד בית קדשי הקדשים ולא יעקור רגליו, אך אם הוא בבית הכנסת י"א שיהפוך עצמו לצד הקהל.

היושבים במערב א"י ומחזירים פניהם למזרח לא"י, אין עושים מקום הארון קודש והתפילה לצד מזרח ממש לפי שהוא דרך המינים, אלא מכוונים כנגד השמש חצי שעה או שעה אחרי הזריחה (בתקופת ניסן או תשרי או שבוע אחד אח"כ), וכתב הלבוש שהארצות שלנו הם מערבית צפונית לא"י, ולכן יכונו הכותל שבו הארון לצד מזרחי דרומי ועיין בה"ל, (ובזה א"צ להדריים כדי להחכים, ולא יצפין כדי להעשיר כי נראה שהופך פניו מא"י), וכל מדינה תעשה לפי מקומה. ואם הכותל כנגד המזרח יצדד פניו לצד מזרחי דרומי, אא"כ הוא מזרח לדרום לארון הקודש, (ואם הכותל למזרח ממש יעשו מקום הרב לצפון ארון הקודש, ויוכל להדריים ולהחכים, ואם הכותל למזרח דרום יעשו מקום הרב לימין ארון הקודש, אבל אם משנים כדי למנוע מחלוקת לא יקפיד).

מי שאינו יודע לאיזה רוח צריך להתפלל לכוון ליבו לאביו שבשמים, וטוב שיצדד פניו לאחד מצדדיו.

דין עמידה בשעת התפילה

אם הוא בדרך - היה רוכב על החמור וקשה עליו עכוב הדרך ואין דעתו מיושבת כ"כ, אפי' אם יש מי שיתפוס לו את חמורו, יתפלל דרך הילוכו וא"צ לצדד פניו לצד ארץ ישראל. ואם היה בספינה או בקרון אם יכול לעמוד יעמוד, ואם אינו יכול ישב ויתפלל ויחזיר פניו לא"י אם הוא יכול. ואם הולך ברגליו מתפלל דרך הילוכו אף אם פניו אינם לכיוון ירושלים, ואפי' שלא במקום סכנה אם יקשה בעיניו איחור דרכו ולא יוכל לכוון. והכל לפי הענין, ויש מחמירים שיעמוד באבות ואם הוא רוכב יעמיד את הבהמה, וראוי לחוש לדבריהם אם אינו במקום סכנה. ואם הוא ממתין לשיירא ויש מי שישמור על בהמתו ירד ויתפלל, וכ"ש אם אין לו בהמה שצריך לעמוד להתפלל. ואם הוא בספינה או בעגלה אם יכול יעמוד לפחות בזמן הכריעות והג' פסיעות, אע"פ שיושב בשאר התפילה מפני ביעתותא, וכן המהלך ברגליו יעצור בשעת הכריעות ובשעת הג' פסיעות יפסע לאחוריו, ואם הוא רוכב ע"ג בהמה יחזירה לאחוריה ג' פסיעות, או יחזיר עצמו לאחוריו ע"ג בהמתו כדרך שהיה עושה לפני המלך.

כיוון אבריו בשעת התפילה

רגליו - יכוננם זה אצל זה כאילו הם רגל אחת כדי להדמות למלאכים, שהרי האדם מדבר עם השכינה וצריך לסלק כל מחשבות הגוף מליבו ולדמות כאילו הוא מלאך. ואם לא כיוון רגליו יצא. והמתפלל כשהוא יושב בעגלה ג"כ יכוון רגליו (ולא יסמוך לאחוריו או יטה לצדדי, ולא יפשוט רגליו או ירכיבם זה על זה, אלא ישב וראשו כפוף). וטוב לכוון רגליו גם בקדושה.

ראשו ועיניו - קודם שיתפלל יסתכל לשמים כדי שיהא ליבו נכנע, ובתפילה יכוף ראשו מעט כדי שיהיו עיניו למטה. וכל מי שאינו עוצם עיניו אינו זוכה לראות פני שכינה אא"כ מסתכל בסידור, ומדין התלמוד אין איסור אם עיניו למטה, ולפי הזוהר "א שאין האיסור אלא כשמסתכל בדברים אחרים, וי"א שגם לא יסתכל למטה לארץ, ולכתחילה נכון לעצום עיניו כדי שלא יסתכל בדבר אחר. ויחשוב כאילו הוא עומד בביהמ"ק, ובליבו יכוון למעלה לשמים. והמגביהים עיניהם למעלה המלאכים מלעיגים עליהם.

ידי - יניח ידיו על ליבו הימנית על השמאלית כאילו הם קשורים (ולרמ"ק יכוף האגודל לתוך היד), והיינו במקום שכך רגילים לעמוד לפני המלך, והכל כמנהג המקום. ויעמוד כעבד לפני רבו באימה ופחד. ולא יניח ידיו על חלציו שהוא דרך גאווה.

יש להתנועע בשעת התפילה. ואין לעשות בציבור תנועה משונה, ולא ירים קולו.

סימן צ"ו:

מה אסור לאחוז משום מניעת הכונה

בשעת התפילה וק"ש ופסוקי דזמרה, לא יאחוז בידו תפילין, או ספר קדוש ואפי' ספרים שלנו (וילה"ס אם מותר כשחושש שיגנבו אותם), או קערה מלאה, או סכין מעות וכיכר, מפני שהוא טרוד שלא יפלו ומבטל כוונתו. (ומעות צרורים אם אוחזם באופן שאין חשש שיאבדו מותר). ושאר דברים י"א שמותר לאחוזם, וי"א שהכל אסור. ובדיעבד א"צ לחזור ולהתפלל, אא"כ יודע שלא כיוון באבות.

אסור להושיב תינוק לפניו בשעת התפילה.

הש"ץ מותר להחזיק ס"ת בידו בשעת יקום פורקן או ברכת החודש, כמו שמותר להחזיק לולב בזמנו. ומותר להחזיק סידור בידו בשעת התפילה (וירשום המקומות שצריך להתפלל כדי שלא יחפש אחריהם בזמן

התפילה), אבל אם לא היה בידו לפני התפילה לא יחזר אחרי בתפילה, אא"כ יודע היכן הוא נמצא שאז מותר ליטלו כדי להתפלל ממנו.

נכון שיהיה סידור פתוח לפניו בעת חזרת הש"ץ, להיות אזניו פקוחות על מה שאומר הש"ץ.

אם נפל ספר על הארץ ואינו יכול לכוון מותר להרימו בסיום ברכה.

אם התחיל שמונה עשרה והתבלבל מותר ללכת למקום הידוע לו לקחת משם סידור.

אסור לקרוץ באצבע וכיוצא בזה בשעת התפילה.

סימן צ"ז:

דברים שאסור לעשות בשעת התפילה

הדברים דלהלן אסורים בין בשעת התפילה, בין בזמן אמירת תחנונים אחרי התפילה.

גיהוק ופיהוק - לא יגהק (הוצאת נפחה מגופו לפיו) ואם הוא אנוס ליכא איסורא, ואין חייב להניח ידו. וכן לא יפהק (פתיחת הפה להוציא רוח), ואם הוא אנוס יניח ידו על פיו.

לא יניח ידו על סנטרו בשעת התפילה, וחזנים מותרים לעשות כך בשעת הזמיר כדי להנעים את הקול.

רקיקה - אסור לרוק, ואם הוא אנוס כגון שיהיה טרוד בגלל זה בתפילה, יבליע את הרוק בכסותו במקום שלא יהיה נראה כגון בבגד תחתון, (ובבגד העשוי לכך להמ"א אפשר דמותר אע"פ שנראה, ושאר האחרונים אוסרים), ואם הוא איסטניס ומאוס לו להבליעו בכסותו, או שאינו יכול לשהות עד שיבליענו, או שהוא כסות נאה ויהיה טרוד אם יצטרך להבליע בו את הרוק, יהפוך פניו לאחוריו או לשמאלו וירוק, (אבל לא לימינו או לפניו), או שיזרוק את הרוק בידו לאחוריו או לשמאלו, אבל לא כלפי מעלה שנראה ככופר, ואם אינו יכול אלא לרוק לימינו או לפניו מותר.

הסרת כינה - אם כינה עוקצתו ימשמש בבגדיו להסירה שלא תבטל כוונתו, אבל לא יסירנה בידו, ואם הסירה בידו ישפשף ידו בכותל. ושלא בשעת התפילה מותר ליטול כינה ולזורקה בבית הכנסת, וצריך ליטול ידיו במים (ובמיוחד אם הוא לפני התפילה).

החזרת הטלית - אם נשמטה רוב הטלית יכול למשמש ולהחזירה, אבל אם נפלה כולה הוי הפסק

וקדיש וקדושה. והמניח בנו לענות דברים של תפלות עונשו גדול.

לא יתפלל במקום או בזמן שיש בו דברים המבטלים את הכוונה (כגון שיש ריח שיכר או שאין דעתו מיושבת), ועכשיו אין נזהרים בכל זה כי אין מכוונים כ"כ בתפילה, אך יראה להסיר תחילה את המחשבות המטרידות אותו. והפמ"ג כתב שאף שאין מכוונים לא יתפלל במקום שיש ריח הטורדו, כי מה שאפשר לעשות כדי לכוון צריך לעשות.

דרך תחנונים - יתפלל בנחת כמו מי שמבקש רחמים על עצמו, וישים אל ליבו שאין כח לשום נברא למלא שאלתו כי אם ברצונו יתברך, וצריך גם שלא תראה עליו התפילה כמשא שמתפלל כדי לצאת יד"ח, ומאד צריך ליזהר בזה כי יש כמה פוסקים המצריכים לחזור ולהתפלל, ובדיעבד לא יחזור ויתפלל.

ולא יחשוב שאם כיון בתפילה ראוי שיעשה הקב"ה בקשתו, כי זה מזכיר עוונותיו, אלא יחשוב שהוא דל ונבזה לבקש, אם לא רוב חסדי הקב"ה עם בריותיו.

דומיא דקרבן - התפילה היא במקום קרבן, ולכן יזהר ממחשבה אחרת, ויתפלל מעומד, במקום קבוע, ושלא יהיה דבר חוצץ בינו לקיר, וכן בינו לקרקע, (ופחות מוג' טפחים אפי' מצוה ליכא ויש אוסרים, ומותר לשטוח עשבים ביוה"כ ולעמוד עליהם). וראוי שיהיו לו מלבושים נאים מיוחדים לתפילה כמו בגדי כהונה, ולכל הפחות מכנסים מיוחדים משום נקיות.

אסור להתפלל על ברכיו.

סימן צ"ט:

שתוי ושיכור בתפילה

שתה רביעית יין שאינו מזוג בבת אחת לא יתפלל עד שיסיר יינו, ואפי' רגיל ואינו שיכור כלל לא יתפלל לכתחילה, וכן בשאר משקים המשכרים (וי"א שבשאר משקים אפי' פחות מרביעית), ויין שבתוך הסעודה אינו משכר והכל לפי מה שמבין בדעתו. ואם עי"ז יעבור זמן תפילה לא יתפלל, ובזמננו שאין מכוונים כ"כ יתפלל ולא יפסיד תפילה בזמנה.

אם שתה יותר מרביעית אסור להתפלל עד שיסור יינו מעליו (ואפי' שתה בב' פעמים או יין מזוג), ואם הוא יכול לדבר לפני המלך יצא בדיעבד, אבל אם אינו

ואפי' היא בידו, ואם עבר והתעטף בה א"צ להתחיל מתחילת הברכה, וימשמש אחר התפילה ויברך. ואם הוא טרוד מותר ללבוש את הטלית כשמסיים הברכה.

זקן הרגיל ללבוש משקפיים אם הם רפויים וקרובים ליפול נכון שיקשרם מתחילה בחוט.

הנושא משאוי על כתפיו אם הוא פחות מד' קבין יפשילו לאחוריו ויתפלל, ואם הוא ד' קבין יניחו ע"ג קרקע.

סימן צ"ח:

כוונה בתפילה

פירוש המילות - צריך לכוון פירוש המילות כפשוטם, ולא יחשוב בשמות ויחודים (אא"כ הוא בא בסוד ד'), והר"ש היה מתפלל כתינוק בן יומו אף אחר שלמד סתרי הקבלה.

עומד לפני המלך - יחשוב (לפני התפילה) כאילו שכינה כנגדו, וכמה היה מסדר דבריו ומכוון יפה לפניו מלך בשר ודם, כ"ש לפני ממ"ה הקב"ה שהוא חוקר כל המחשבות. וחסידים ואנשי מעשה היו מתבודדים ומכוונים בתפילתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתגברות כח השכלי והיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה.

הכנעה - יחשוב (לפני התפילה) בדברים המכניעים הלב ומכוונים אותו לאביו שבשמים, ולא בדברים שיש בהם קלות ראש. ויחשוב ברוממות הקל ושפלות האדם, ויסיר כל תענוגי העולם מליבו.

אם באה מחשבה אחרת בשעת בתפילה ישתוק עד שתבטל המחשבה, וי"א שיאמר ג"פ פי, וירוק ג"פ (בנחת כשהלשון בין השפתיים), והמ"א כתב שלא יעשה כך. ובשם השל"ה כתבו להעביר קודם התפילה ג"פ יד ימינו על מצחו ויאמר בכל פעם לב טהור וכו', ואם באה לו מחשבה בתפילה ישתוק מעט ויעביר ימינו על מצחו ויהרהר פסוק הנ"ל.

בניו הקטנים בבית הכנסת - אסור לנשק בניו הקטנים בבית הכנסת, כדי לקבוע בליבו שאין אהבה כאהבת המקום. ואם לא הגיעו לחינוך אין להביאם לבית הכנסת, כי הם מחללים קדושת בין הכנסת, ומבלבלים דעת המתפללים, וגם כשיזקינו לא יסורו ממנהגם הרע, אבל כשהגיעו לחינוך יביאם וילמדם לשבת באימה ויראה ולא לזוז ממקומם, ויזרזם לענות אמון

תפילות ופיוטים שפירושם קשה צריך לסדרם מתחילה, ולא מועיל בזה שמתפלל מתוך ספר.

סימן ק"א:

כוונת התפילה

צריך לכוון פירוש המילות בכל הברכות, וירגיל עצמו לכוון עכ"פ בחתימת כל ברכה, ונכון ללמוד פירוש מילות התפילה, ואבות ומוזדים חייב לידע ביאורם. ואפי' למ"ד מצוות א"צ כוונה היינו לצאת יד"ח, אבל כאן הענין הוא שלא יכוון בדברים אחרים בעת התפילה.

כוונה באבות ובמוזדים - אם אינו יכול לכוון בכל הברכות לפחות יכוון באבות, וי"א דה"ה מוזדים, ואם לא כיוון באבות אף אם כיוון בשאר התפילה צריך לחזור ולהתפלל, והאידינא לא יחזור כי גם בחזרה קרוב שלא יכוון, ומ"מ אם נזכר לפני שאמר ברוך אתה ד' יחזור לומר מאלוקי אברהם. ואם הוא עומד באתה גבור היה נראה שלא ימשיך שהרי אין יברך ברכות שלא יצא בהם יד"ח, ובחיי אדם משמע שגם בזה אינו חוזר, ועדיף שימתין לש"ץ ויכוון עמו וימשיך בעצמו אתה גבור.

אם אינו יכול לכוון אפי' באבות לא יתפלל עד שתתישב שעתו יוכל לכוון לפחות באבות, אבל אם יכול לכוון באבות מותר להתפלל לכתחילה, ואם יכול להמתין ולכוון בכל התפילה ולא יעבור הזמן צריך להמתין.

לכתחילה יש לזהר מאד באבות לא לחשוב על דברים אחרים אף שלא בזמן אמירת הברכה.

ש"ץ שאינו מבין מה שאומר י"ל שיוצא השומע רק אם מבין הש"ץ ברכת אבות, או דדי שהשומע מבין.

להשמיע לאזניו

לא יתפלל בליבו ובדיעבד מצדד המ"א שלא יצא, אלא יחתך בשפתיו וישמיע לאזניו בלחש, ואם לא השמיע לאזניו יצא בדיעבד (וי"א שכך יש לעשות לדעת הזוהר ויש חולקים).

לא ישמיע קולו בתפילתו, וכל המשמיע קולו הרי זה מקטני אמנה, והמגביה קולו הרי זה מנביאי השקר (שדרכם לצעוק לע"ז), וצריך שגם חבירו הסמוך לו לא יוכל לשמוע קולו, ואיתא בזוהר שאם חבירו שומע קולו אין תפילתו נשמעת למעלה.

אם אינו יכול לכוון יש לו לעשות בענין שיוכל לכוון, אך בציבור אסור אפי' להשמיע קולו במקצת כיון שזה

יכול לדבר לפני המלך תפילתו תועבה וכאילו עובד ע"ז (ואם אינו מתפלל בשעת שכרות ניצל מכל צרה).

צריך לחזור ולהתפלל כשיסיר יינו מעליו, ואם עבר זמן תפילה ישלים בתפילה שאחריה כדין שוגג, ואפי' התחיל לשנות אחרי שהגיע זמנה והיה סבור שיוכל להתפלל ואח"כ נמשך ליבו למשתה ושכח מהתפילה והשתכר. אבל אם היה סמוך לסוף הזמן שודאי לא יוכל להתפלל אם ישתה לא נחשב שוגג.

שאר דברים בשכור - דין ק"ש וברכותיה כתפילה ואף שתוי אסור לכתחילה, ויש מקילים בק"ש, ועל כן לכתחילה יש לזהר שלא לבוא לידי כך, ואם השתכר לא יפטור עצמו מק"ש (כמו לענין ברכת המזון) ואם יפוג יינו בתוך זמן ק"ש יחזור ויקרא. ושאר ברכות מותר לשכור לברך. ואינו מצטרף למנין עשרה, ולזימון שלשה אפשר דשרי. ולהגר"א והפמ"ג יש להחמיר בשיכור שאינו יכול לדבר לפני המלך אף בשאר ברכות.

שכור כלוט נחשב כשוטה ופטור מכל המצוות, ואפי' אם קרא או בירך לא מיפטור וצריך לחזור.

מה מפיג את היין - אם שתה רביעית, דרך מיל (ואפי' רוכב, וי"א שרוכב צריך ג' מילין) ושינה מעטה, מפיגים את היין. ואם שתה יותר השינה משכרתו, והדרך טורדתו, ואם רכב ג' מילין זה מפיג את היין, אא"כ שתה הרבה מאד. וכל אחד שהוא שתוי מספיק לו מה שהוא מרגיש שמשפיע עליו להפיג יינו.

ינות שלנו שאינם חזקים אם הוא שתוי יתפלל אפי' שתה רביעית או יותר, אבל אם הוא שכור לא יתפלל ואם התפלל צריך לחזור, ואם מתפלל מתוך סדור אין חוששים לשכרות מעט (ליישוב המנהג אך אינו נכון לעשות כן), וביו"ט יכול להתפלל מנחה אע"פ ששתה קצת דא"א להמתין שיפוג יינו, וכ"ש האידינא שאין מכוונים כ"כ.

סימן ק':

צריך לסדר התפילה במועדות ומוסף של ר"ח כדי שתהיה שגורה בפיו כיון שאינו רגיל בהם כ"כ, וה"ה יעלה ויבוא ועל הניסים וקידוש לבנה, ואם מתפלל מתוך סידור א"צ לסדר, ובשיורי כנה"ג תמה על המנהג להקל בזה, ועכ"פ יתפלל התפילה הראשונה מתוך הסידור.

סימן ק"ב:

שיבה כנגד המתפלל

אסור לשבת בתוך ד"א של המתפלל, גם אם הוא בתחנונים שאחרי התפילה, ואפי' מצדדיו או מאחוריו אסור, ויש אוסרים לפניו כמלוא עיניו אפי' עוסק בק"ש, ואולי גם לעמוד אסור, וטוב להחמיר בזה, אך בעמידה אין להחמיר ואולי אפי' בתוך ד"א. וגם באלכסון די בד"א.

סמיכה כשיבה, וסמיכה שאם ינטל יוכל לעמוד יש להקל במקום הדחק.

אם יש ביניהם דבר קבוע גבוה י' ורחב ד' מותר לשבת. אם הוא עוסק בתיקוני התפילות ואפי' באיזהו מקומן או בפרקים במנחה בשבת, ומוציא בשפתיו (שאין חושדים בו שאין מקבל עליו עומ"ש) מותר לשבת בצד המתפלל, וי"א שגם בעוסק בתורה מותר, וטוב להחמיר בזה אבל בלאחוריו אין להחמיר.

אם ידוע שהוא חלוש ואינו יכול לעמוד י"א שמותר לשבת, ויש להקל אם א"א בקלות להרחיק ד"א, אך לפניו יש מחמירים גם בחלוש.

אם הוא קדם וישב ועמד זה בצידו א"צ לקום אלא ממידת חסידות, כי על המתפלל להרחיק כשבא להתפלל, ודווקא בביתו אבל במנין קבוע או בבית הכנסת צריך להרחיק גם בזה ואפי' קנה מקומו בדמים יש להחמיר, אבל בעוסק בתורה לא יחמיר בזה, וכ"ש רב העוסק עם תלמידים א"צ לעמוד אפי' ממידת חסידות.

לעבור כנגד המתפלל

אסור לעבור כנגד המתפלל בתוך ד"א, ואפי' הוא עומד בתחנונים שאחר התפילה כל זמן שלא פסע.

י"א הטעם מפני שמפסיק בין המתפלל לשכינה, וי"א הטעם משום שמבטל כוונתו ואסור אף בעוסק בק"ש ואם משלשל הטלית על פניו מותר, וראוי להחמיר, ואף אם יש דבר המפסיק אסור לעבור אא"כ הוא גבוה שלא יוכל להסתכל.

מן הצדדים - דווקא לפניו אסור, אבל מן הצדדים מותר (והזהר אסור גם בצדדים), ושיטת המ"א שבצדדים שלפניו ג"כ אסור, ומותר לעבור בצדדים ולעמוד שם שלא ימשיך לצדדים שלפניו, אבל ללכת ולעמוד בצדדים שלפניו אסור. והא"ר מתיר בצדדים

מפריע לאחרים, אלא ילך להתפלל בביתו בקול, והאידינא אין להתפלל ביחיד כדי לעורר הכונה כי ילמדו ממנו אחרים, אם לא גדול הדור שמפורסם שכל מעשיו לשם שמים. ואם מכוון טוב יותר כשמגביה קולו לט"ז יכול להתפלל ביחיד בקול ואין להקל בזה.

בר"ה ויו"כ י"א שמותר להשמיע קול בתפילה אפי' בציבור כדי לעורר הכונה, ויזהר שלא יגביה קולו יותר מידי, ויותר טוב להתפלל בלחש אם יכול לכוון.

ש"ץ יכול להגביה קולו כדי לעורר הכונה ושישמעו אותו היטב, אבל העושים כך כדי להראות קולם עושים שלא כהוגן.

בפסוקי דזמרה טוב שלא להרים קול, כי הקב"ה שומע בלחש, לא כאותם המגביהים קולם יותר מדאי.

תפילה בכל לשון

מצוה מן המובחר להתפלל בלשון הקודש.

יכול להתפלל בכל לשון שירצה אם מבין אותו לשון על בריו, אבל בלשון הקודש יוצא אפי' אינו מבין הלשון.

תפילה ביחיד על חולה אין להתפלל כי אם בלשון הקודש, (ואם הוא בפניו של חולה יכול להתפלל בכל לשון כי הקב"ה נמצא שם), אבל תפילה הקבועה לציבור יכול להתפלל אותה ביחיד בכל לשון, ולכן מותר לנשים להתפלל בכל לשון, וי"א שיחיד אינו מתפלל אלא בלשון הקודש, וי"א שגם יחיד יכול להתפלל בכל לשון חוץ מלשון ארמי, ובציבור מותר אף לשון ארמי, ולכן אומרים בריך שמיא ויקום פורקן, ויחיד לא יאמרם.

אין לקבוע להתפלל בשאר לשונות ולהעמיד ש"ץ על זה, ואיסור גמור לעשות כך מחמת כמה טעמים, ולאפוקי מכתות חדשות שהעתיקו לשון התפילה ללשון העמים, וגם דלגו ברכת קבוץ גליות ולירושלים עירך, והקב"ה ישמרנו מדעות אפיקורסיות כאלו.

אם אינו מבין לשון הקודש אם הוא ירא שמים ורצונו בזה להתפלל בכונה יתפלל בלשון שמבין, אבל בלאו הכי יתפלל בלשון הקודש, שאף שאינו מבין התפילה עולה כהוגן.

סימן ק"ד:

הפסקה באמצע התפילה

דיבור - אסור להפסיק בדיבור באמצע התפילה, ואפי' לצורך הפסד ממוון, מלבד במקרים שיבוארו להלן.
רמיזה - אסור לרמוז באמצע התפילה, ולהשתין תינוק הבוכה מותר ברמיזה, ואם רמיזה אינה מועילה ירחיק עצמו משם ולא יפסיק בדיבור, וכן אם השתין תינוק בסמוך אליו יעקור משם, ואדם נכבד שממתין לו הש"ץ והוא אינו מרוצה מכך וזה מפריע לו בתפילה, יכול לרמוז לש"ץ שימשיך בתפילה.

עקירה ממקומו - אסור לעקור ממקומו באמצע התפילה. ואם נסתפק באיזה ענין איך יתפלל מותר ללכת למקום מסוים לעיין בספר, ונראה שאף מותר לשאול מה הדין, אבל בלא זה אסור לעקור. ואם הלך ממקומו ולא שהה כדי לגמור את כולה ולא הפסיק בדיבור, לא יחזור אלא לאותה תיבה שהפסיק בה, ולא מתחילת הברכה. וחזן לא יעקור ממקומו ביו"כ ב"ואנחנו כורעים" או בסדר העבודה, אלא מעמידים לו סטנדר בינו לתיבה, ומסלקים אותו בזמן הכריעה. ואם הוא בתחנונים שאחרי התפילה מותר לעקור לצורך מצוה קצת, ולכן הש"ץ עוקר לתחנון במקומות שנוהגים לשבת, ועולה לבימה לקריאת התורה, אף שלא פסע ג' פסיעות בקדיש תתקבל. וכן מה שמצינו שר"ע היה זז ממקומו מחמת כריעות והשתחויות היינו בתחנונים שאחרי התפילה, אבל שלא לצורך אין לעקור עד שיפסע ג' פסיעות, ואם מכבדים אותו בפתחת ארון הקודש שהעולם חושבים זאת למצוה אין בזה איסור, ויאמר קודם יהיו לרצון.

מפני המלך - אם מלך ישראל שואל בשלמו לא ישיבנו, אבל מלך עכו"ם או אנס שמתירא שיהרגהו, אם יכול לומר תחילת הברכה וסופה לפני שיגיע אליו יעשה כך, ואם אינו יכול יטה מן הדרך (והפמ"ג מסתפק דשמא עדיף ללכת מאשר לקצר), ואם אינו יכול ללכת ומשער שישתכן מותר לשאול בשלמו וכ"ש שמותר להשיבו.

בהמה או קרון הבאים כנגדו בדרך והוא סכנה שיבואו עליו, אם יכול ללכת מהדרך אסור להפסיק בדיבור.

נחש - היה נחש כרוך על עקבו לא יפסיק בדיבור אא"כ יש חשש שהנחש ממית, ויכול ללכת כדי שיפול הנחש מרגלו וי"א שלהטור והשו"ע לא יפסיק גם בהליכה, ויש להקל במקום צורך גדול, ואם הנחש כעוס ומוכן להזיק יפסיק

שלפניו, ואין האיסור אלא לעבור כנגד פניו, אבל ללכת ולעמוד מותר אפי' כנגד פניו, ואפשר שיש להקל במקום הדחק.

פסיעות שבסיום התפילה - אם סיים תפילתו ואדם אחר מתפלל אחריו בתוך ד"א (אפי' אם רק הפסיעות יהיו בתוך ד"א) אסור לפסוע עד שיסיים תפילתו, (ולא"ר מותר אם הוא בצדדים), וצריך לדקדק בזה גם אם הוא התחיל להתפלל לפניו.

סימן ק"ג:

הפחה ועיטוש בתפילה

היה עומד בתפילה ויצא ממנו רוח מלמטה צריך להמתין עד שיכלה הריח (דאסור אפי' בד"ת), וחוזר ומתפלל ממקום שפסק, ואפי' המתין אחרי שכלה הריח כדי לגמור את כולה אינו חוזר לראש, כיון שמה שהמתין יותר אינו מחמת אונס, וא"צ לומר רבון וכו'.

אם מרגיש שעומד לצאת ממנו רוח מלמטה חייב להעמיד עצמו (ואין במניעת הפחה משום בל תשקצו), ואם אינו יכול להעמיד עצמו יזיז את התפילין ממקומם וילך לאחוריו ד"א (ולא לצדדים או לפניו, כדי להראות שרוצה להמשיך להתפלל), ואומר רבון העולמים אתה יצרתנו נקבים נקבים חלולים חלולים, גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכלימתנו, חרפה וכלימה בחיינו רימה ותולעה במונתנו. וחוזר למקומו וחוזר לתחילת הברכה שפסק בה.

אם שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש, ודווקא כשהשהה היא מחמת העיטושים, אבל השהה מחמת ההליכה ואמירת הרבון אינה מצטרפת. ולפי זה מי שיצא לנקביו בק"ש אין מצרפים לדין שהה כדי לגמור את כולה, אלא את ההליכה והזמן שהיה בבית הכסא, אבל דרך חזרתו אפשר שאין לצרפה, כיון שהיה יכול לקנח ידיו בעפר או צרור, וצ"ע.

המתפלל בציבור לא ירחיק לאחוריו ולא יאמר הרבון אלא ימתין עד שיכלה הריח, וטוב שיהרהר בליבו.

המתעטש בתפילתו מלמטה סימן רע לו (י"א דווקא בקול וי"א דאפי' בלא קול, וגם בזה צריך להרחיק כנ"ל), ואם מתעטש מלמעלה סימן יפה לו.

תמצית משנה ברורה

בכל מקום שצריך לחזור לראש הברכה, אם לא חזר א"צ לחזור לראש.

הפסקה לקדיש וקדושה וכדו' - אין להפסיק באמצע התפילה לאיש"ר או קדושה או ברכו, אלא ישתוק (עד יתברך) ויכוון ויהא כעונה לענין שיצא יד"ח (אבל לא הוי הפסק, ודלא כהסוברים ששומע כעונה אסור מטעם הפסק). ואם קראוהו לעלות לתורה לא יעלה. ואם פסק דינו כשחזר ד"א שחזור לראש, ואם סבר שהדבר מותר הוי כשוגג ואינו חוזר לראש. ואם עומד לפני אלוקי נצור וקראוהו לעלות לתורה פוסק ועולה, אך יזהר לומר יהיו לרצון, וכן יכול לענות אחרי יהיו לרצון קדושה וקדיש וברכו.

אם היה צריך לנקביו וחבירו הוציאו בתפילתו ילה"ס אם יצא.

סימן ק"ה:

המתנה בין ב' תפילות - אם מתפלל ב' תפילות זו אחר זו, כגון שחרית ומוסף, או שטעה וצריך לחזור ולהתפלל, צריך להמתין בין זו לזו אחר שעקר רגליו ואמר עושה שלום וכו' כדי הילוך ד' אמות, כדי שתהא דעתו מיושבת להתפלל בלשון תחינה. ודין זה הוא אפי' אם מתפלל במקום שעקר רגליו לשם, אבל אם מתפלל באותו מקום צריך להמתין ד"א אפי' אינו רוצה להתפלל שנית. ואם בא להתפלל תפילת השלמה אחרי התפילה שחייב בה אם משלים ערבית בשחרית או שחרית במנחה צריך לומר אשרי בין זו לזו, אבל במשלים מנחה במעריב לא לומר אשרי, וימתין ד"א כנ"ל.

סימן ק"ו:

מי פטור ומי חייב בתפילה

מי שפטור מק"ש (עוסק או טרוד במצוה) כמבואר בס"ע פטור גם מתפילה, ומי שחייב בק"ש חייב אף בתפילה, חוץ מהמלווים את המת שאין למיטה צורך בהם, שאע"פ שחייבים בק"ש פטורים מתפילה (כיון שהיא מדרבנן, וצריכה עמידה), ואם עבר זמן תפילה עיי"ז א"צ להשלימה.

נשים ועבדים אע"פ שפטורים מק"ש חייבים בתפילה. ודעת הרמב"ם שרק זמני התפילה מדרבנן

אע"פ שאינו כרוך על עקבו אלא הוא בא נגדו, ואם מספיק שיטה מן הדרך יעשה כך ולא יפסיק בדיבור.

עקרב - פוסק מפני שמועד להזיק יותר מנחש.

שור שבא לקראתו יפסיק, וירחיק משור תם חמישיים אמה וממועד כמלוא עיניו, ובמקומות שאין השוורים מזיקים אסור להפסיק בדיבור, ושור המסורס אפי' אם אינו יודע אינו פוסק, אמנם אם השור הזיק אפי' פעם אחת יפסיק.

להיכן חוזר אחרי ההפסקה

אם הפסיק ושהה כדי לגמור את כולה מתחילתה ועד סופה (ושיעור זה הוא לפי אותו אדם), אפי' הוא עומד בסוף התפילה, ואפי' הפסיק בשתיקה ואפי' בין הברכות, לשיטת השו"ע חוזר לראש, ולשיטת הרמ"א אינו חוזר לראש אלא בשהה מחמת אונס, ונחלקו הפוסקים אם עקרב וכדו' הוי אונס כיון שלא היה יכול להתפלל, או שלא חשיב אונס אלא כשהוא או המקום אינם ראויים לתפילה, והכרעת המ"א שבתפילה חוזר בכל אונס, אבל בק"ש ושאר עניינים אינו חוזר אלא כשהאיש או המקום אינם ראויים.

ואם לא שהה כדי לגמור את כולה לשיטת השו"ע חוזר לתחילת הברכה שפסק בה, ובדיעבד אם חזר למקום שפסק וסיים הברכה אינו רשאי לחזור, ואם שהה בין הברכות חוזר למקום שפסק, ואם פסק בג' ראשונות וסיים הברכה חוזר לראש, אבל אם הפסיק באמצע הברכה אינו חוזר אלא לתחילת אותה ברכה. ואם הפסיק בג' אחרונות חוזר לרצה. וכתב הדרך החיים שדין זה הוא רק בהפסיק בדיבור ולא בשהיה בעלמא, ואפי' מחמת אונס, ובפמ"ג משמע שאף בהפסיק בשתיקה חוזר לראש הברכה, וצ"ע. וי"א שאם לא שהה כדי לגמור את כולה אינו חוזר אלא למקום שפסק ואפי' בג' ראשונות.

ואם שהה מעט והיינו כדי לגמור אותה ברכה חוזר למקום שפסק.

ואם שח באמצע התפילה או שהזכיר מאורע של שאר ימים בתפילה, דינו לענין החזרה כנ"ל, שאם שח שיחה מועטת אפי' בלי אונס ואפי' לא שהה כדי לגמור אותה ברכה חוזר לתחילת הברכה, ואם שהה כדי לגמור כל התפילה חוזר לראש התפילה, ודווקא מחמת אונס כגון אנס וליסטים, אבל בשוגג או טעות או שחשב שמותר אינו חוזר אלא לתחילת הברכה, ואם שח בין הברכות לא שייך בזה שום תיקון וממשיך ממקום שפסק, ואם שח במזיד י"א שבזה חוזר לראש אפי' בשיחה מועטת וי"א שדין זה הוא אפי' שח בין ברכה לברכה, וי"א שדינו כשח בשוגג.

לא ילמד עכשיו יתבטל מלימודו ולא ילמד כלל, אפשר די ש להקל להמשיך ללמוד, ואפשר שיותר טוב שיפסיק ויקרא ק"ש אף בלא תפילין ויחזור ללימודו, וצ"ע.

סימן ק"ז:

מתי חוזר ומתפלל

אין לחזור ולהתפלל פעם שניה אותה התפילה, ואפי' התפלל ביחיד ורוצה להתפלל בציבור, אבל אם מחדש בה דבר יכול להתפלל לשם נדבה כמה פעמים שירצה, אבל לשם חובה אסור. והב"י כתב בדעת הטור שאף אם לא מתכוון לנדבה מותר אם מחדש בה דבר, וברמב"ם משמע דאסור. ותפילת מוסף אפי' ב"ר וחווה"מ אין לחזור ולהתפלל בנדבה, ובשבת ויו"ט אינו מתפלל תפילת נדבה כלל.

המסופק אם התפלל חוזר ומתפלל, וא"צ לחדש דבר בתפילה השניה, ואין נ"מ אם אחת התפילות היא בציבור והשניה ביחיד, ומתנה שאם לא התפלל תהא לחובתו, ואם התפלל תהא נדבה. אמנם כתבו האחרונים שבשבת ויו"ט אינו חוזר אף בספק. ולענין ספק בתפילת ערבית בדרך החיים כתב שאינו חוזר, ובפמ"ג משמע שאינו חייב אבל לכתחילה נכון שיחזור גם במעריב, וכן משמע מהרמב"ם, ויותר טוב שיחדש דבר בחזרה. וכתב הבה"ל שגם בזמננו שייך דין זה לחזור ולהתפלל, ודלא כהחיי אדם. ולענין אם הוא חייב לחזור ולהתפלל הפמ"ג כתב שלרשב"א הוי חייב והוא עצמו חולק על זה, והמאמר מרדכי כתב שאף להרשב"א אינו חייב, אלא שאם אינו חוזר מראה בעצמו שאינו חושש לתפילה.

אם התחיל להתפלל לשם חובה, ונזכר שכבר התפלל, אינו יכול לסיים לשם נדבה ואפי' ע"י חידוש, אלא פוסק אפי' באמצע ברכה, ואפי' בתפילת מעריב. ואם כשהתחיל היה מסופק ונזכר שהתפלל יכול לגמור בלא לחדש בה דבר, ומש"כ הלבוש שיחדש בה דבר, אפשר שהוא על הצד היותר טוב, והמאמר מרדכי כתב שמדינא צריך לחדש.

מה נקרא לחדש דבר - יכול לחדש דבר רק בברכות האמצעיות, ודי לחדש בברכה אחת מהם, אבל לא יחדש בג' ראשונות או בג' אחרונות. וצריך שהחידוש יהיה דבר שלא יהיה רגיל בו בתפילות החובה. וכתב הרמ"א ש"א שאינו נקרא חידוש אלא דבר שלא היה צריך לו קודם. ציבור אין מתפללים נדבה כלל, אבל יחיד יכול להתפלל נדבה אף בציבור.

אבל עיקר תפילה היא דאורייתא ויכול להתפלל בכל נוסח ובכל זמן שירצה ודי בתפילה אחת ביום או בלילה, וכתב הרמ"א שעל פי סברא זו נהגו הנשים שלא להתפלל בתמידות אלא לומר איזה בקשה סמוך לנט"י, ויוצאות ידי החיוב דאורייתא, ואפשר שגם חכמים לא חייבו אותם יותר. אבל דעת הרמב"ן שעיקר חיוב התפילה הוא מדרבנן והם תיקנו להתפלל י"ח ברכות, שחרית ומנחה חובה וערבית רשות, ואף שנשים פטורות ממ"ע דרבנן שהזמן גרמא, מ"מ חייבו אותם בשחרית ומנחה כאנשים, וכן נהגו, וכן דעת רוב הפוסקים, ויש להזהיר הנשים שיתפללו, ויאמרו שמע ישראל ואמת ויציב ויסמכו גאולה לתפילה, ופטורות מתפילת ערבית, ולענין תפילת מוסף נחלקו הפוסקים. **קטנים** שהגיעו לחינוך חייבים לחנכם להתפלל, אבל רשאי לתת להם לאכול לפני התפילה כמו לפני קידוש, ואסור לענותם.

מי שתורתו אומנותו כרשב"י וחבריו שלא היו עוסקים במלאכה ואין מבטלים מלימודם אפי' רגע, מפסיקים לק"ש וברכותיה ולא לתפילה, מפני שהיא דרבנן ואף למ"ד דאורייתא די בפעם אחת ביום, (ואף שהלומד ואינו מקיים נח לו שלא נברא, תפילה קלה שאינה אלא בקשת רחמים), אבל אנו מפסיקים אף לתפילה.

המלמד תורה לאחרים לא יפסיק לתפילה אפי' אם יעבור הזמן, ומפסיק רק לפסוק ראשון בק"ש, ויחפש הלכה שיש בה יציאת מצרים, (ואחר לימודו טוב שיקרא ק"ש אפי' עבר הזמן), ואם יש עוד שהות ביום אינו פוסק אפי' לפסוק ראשון, ודווקא אם לא ילמדו עכשיו יתבטלו ולא יוכל לקבצם אח"כ, אבל בלאו הכי פוסק אם יעבור זמן ק"ש ותפילה. ודעת החיי אדם שבכל גוונא פוסק אם יעבור זמן תפילה, וכ"כ הא"ר בשם פסקי תוס', ולכו"ע אסור לו להתחיל ללמוד אם משער שיעבור הזמן, אלא יקרא ק"ש קודם. ואפשר שאין ההתר להמשיך ללמד כשיעבור הזמן, אלא כשהתחיל לפני שהגיע הזמן, אבל אחר שהגיע הזמן אסור להתחיל אם משער שיעבור הזמן, אלא יקרא ק"ש קודם.

הלומד יחידי ויש עוד שהות לק"ש ותפילה אפי' התחיל ללמוד באיסור דהיינו שהגיע הזמן והוא בביתו ואינו רגיל ללכת לבית הכנסת להתפלל א"צ להפסיק. והא"ר כתב שלק"ש צריך להפסיק. ואם הוא לומד בבית המדרש של רבים מותר לכתחילה להתחיל אחרי שהגיע הזמן אם לא יעבור זמן ק"ש, דלא שייך דילמא מיטריד בגירסיה, או שלומד בביתו והתחיל בהתר, א"צ להפסיק אם יש עוד שהות, ואם התחיל ללמוד בביתו אחרי שהגיע הזמן, ואם

סדר תפילת התשלומין

יתפלל קודם התפילה שעומד בה ואח"כ לתשלומין, ואם היפך בין במזיד בין בשוגג לא יצא יד"ח תפילת תשלומין, וצריך לחזור ולהתפלל אותה. וי"א שא"צ לחזור אלא בגילה דעתו בפירוש שהראשונה היא השלמה, (כגון במוצאי שבת והבדיל רק בשניה), והלכה כדעה הראשונה, ומ"מ טוב שכחוזר יתנה שאם אינו חייב תהא לנדבה. ואם התפלל שניהם בסתמא יצא לכו"ע, וילה"ס אם התחיל להתפלל תשלומין ונזכר באמצע אם יכול לסיימה לשם תשלומין. ואם התפלל הראשונה לשם חובה וטעה בה, והתפלל אחריה לתשלומין, יצא יד"ח התשלומין. אמנם אם לא כיוון בפירוש בשניה לתשלומין, טוב יותר שתעלה לשם חובה, ויתפלל אח"כ לתשלומין.

סמיכת תפילת התשלומין לתפילת החובה, וזמן ההשלמה - אסור להפסיק לכתחילה בין תפילת ההשלמה לתפילת החובה, ואפי' בלימוד, ומ"מ מותר לשמוע חזרת הש"ץ קודם. ואם שהה אחרי תפילת החובה י"א שאינו יכול להשלים, וי"א שבדיעבד יכול להשלים, אמנם לכתחילה אם לא התפלל מיד אחר התפילה החיובית עדיף שיתנה שאם אינו חייב יהיה לנדבה. אם עבר זמן תפילה כגון בשחרית אחר ד' שעות לא ישלים, (ובדרך החיים כתב שאם מתפלל אז שחרית ישלים גם ערבית, ולא הוזכר זה בשאר האחרונים), וכן בערבית לא ישלים מנחה אחר חצות, והפמ"ג כתב שיכול להשלים כל הלילה, ושחרית יכול להשלים במנחה מחצי שעה אחר חצות עד בין השמשות, ואפי' התפלל מוסף באמצע.

כשמשלים תפילת ערבית בשחרית אין לאכול לפני תפילת ההשלמה, ואם התחיל נחלקו האחרונים אם מפסיק.

אמירת אשרי בהשלמה - בשחרית יאמר לפני ההשלמה תחנון ואשרי, ואח"כ ישלים ערבית. וגם כשמשלים שחרית במנחה יאמר לכתחילה אשרי לפני השניה, אבל מדינא די בהפסקה כדי הילוך ד"א. וכשמשלים מנחה בערבית כתב הרמ"א שיאמר ג"כ אשרי, וי"א בשם המקובלים שאין לומר אשרי בערבית, ואיך שינהג האדם יש לו על מי לסמוך, אמנם אם הוא עדיין יום יאמר אשרי אף אחרי תפילת מנחה (כגון אם איחר למנחה יתפלל ואח"כ יאמר אשרי, אך כתב הרמ"א שמשמע בזוהר שבכהאי גוונא לא יאמרו לשם חובה ואז מותר אפי' בערבית).

אין להתפלל נדבה ואפי' ע"י חידוש אלא כשיודע שיכול לכוון בתפילתו מתחילתה ועד סופה.

סימן ק"ח:

מתי מתפלל תפילת תשלומין

אם טעה שחשב שהתפלל ואח"כ נזכר שלא התפלל או ששכח להתפלל או נאנס כגון שהיה חולה או שייכור, מתפלל התפילה שאחריה ב' פעמים.

ואם היה אונן עיין סימן ע"א. ואם היה עסוק בצרכי ציבור עיין סי' צ"ג, וכתב הפמ"ג שנכון שישלים התפילה אך יתפלל בנדבה ויחדש בה דבר.

אם לא התפלל מחמת שלא היו לו מים לרחוץ ידיו דינו כאונס (ולכתחילה אין נכון לבטל התפילה משום מים), וכן אם דעתו לא היתה נכונה עליו כראוי מהני השלמה (אף שעשה שלא כדין).

אם לא התפלל במזיד אין לה השלמה, ויכול להתפלל לנדבה, ולשיטת השו"ע א"צ חידוש אם עושה כך בתפילה הסמוכה, והב"ח והגר"א פסקו שצריך חידוש.

מי שהתפלל ערבית סמוך לזמן ערבית ועדיין לא התפלל מנחה, אף שהיה לו להתפלל מנחה קודם, מ"מ אינו חשוב מזיד, ואף אי נימא שכיון שהתפלל ערבית עשאו לילה, יכול להתפלל השניה לתשלומי מנחה, ואם הוא ר"ח זכיר יעלה ויבוא גם בשניה, ואם הוא שבת יתפלל גם השניה של שבת, ואם לא הזכיר ר"ח בראשונה לא יזכיר גם בשניה.

אם התפלל במקום שהיה ראוי להסתפק אם יש בו צואה, ומצא שם אח"כ צואה, וכבר עבר זמן תפילה, אין לו תשלומין.

מי שהיה עוסק בדבר מסוים, אפי' הוא מהדברים שאסור לעסוק בהם משהגיע זמן התפילה, והיה סבור שיש לו זמן להתפלל אח"כ, לא הוי פושע ומשלים. וכן מי שהיה טרוד בצורך ממונו שלא יפסיד, או שהיה טרוד לקנות ולמכור סחורתו, חשיב אונס ויש לו תשלומין. ואם לא היה הנזק הממוני ברור נחלקו בזה האחרונים, ולמעשה יתפלל ויתנה. מיהו לכתחילה לא יעבור זמן תפילה משום הפסד ממון, ואפשר שביותר מחומש אינו מחויב.

לברכות ק"ש לא שייך השלמה.

שכח מנחה של א' דר"ח ומשלימה במעריב של ב' דר"ח, ושכח יעלה ויבוא, אינו חוזר.

השלמת תפילה במוצאי שבת - אם טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל במוצאי שבת שתיים, ומבדיל רק בראשונה, ואם הבדיל רק בשניה לא עלתה לו אלא השניה, אא"כ כיון שהראשונה למעריב והשניה לתשלומין, ואם הבדיל או לא הבדיל בשתיהן יצא, אא"כ כיון בפירוש שהראשונה לתשלומין. ואם לא הבדיל וטעם לפני ההבדלה על הכוס, מ"מ פטור מתפילת התשלומין. ואם התפלל בשבת מנחה ולא הזכיר שבת, שיטת ר"י שא"צ לחזור כיון שגם בחזרה לא יזכיר שבת, וחכמי פרוניצא סוברים שכיון שלא הזכיר שבת הוי כמו שלא התפלל וצריך להשלים, והכריעו הפוסקים שיתפלל ויתנה, וא"צ לחדש בה דבר.

וכן הדין אם לא הזכיר יעלה ויבוא במנחה של ר"ח, נכון להשלים ולהתנות, (ואם גם בלילה הוא ר"ח לכו"ע ישלים, ואם שכח במנחה של יו"ט ראשון, נחלקו האחרונים אם ישלים בליל יו"ט שני). ואם שכח משיב הרוח וכדו' ישלים. ואם חל ר"ח בערב שבת ושכח יעלה ויבוא במנחה, לא ישלים כלל בליל שבת.

אם טעה ולא התפלל במוצאי שבת ומשלים בשחרית לא יאמר אתה חוננתנו אע"פ שלא הבדיל.

אם טעה ולא התפלל והחליפו לומר משיב הרוח או איפכא, או שהתחילו לומר ותן טל ומטר, יתפלל במנחה שתי תפילות שוות, ואם התפלל השניה כמו התפילה שהחסיר אינו חוזר.

כל מקום שיש מחלוקת יתפלל בנדבה ויתנה וא"צ לחדש דבר, אא"כ יחיד חולק על רבים או קטן על גדול.

הטועה ומזכיר מאורע של שאר ימים בתפילה, ונזכר אחרי שגמר הברכה או התפילה, לשיטת השו"ע לא הוי הפסק וא"צ לחזור. ורוב האחרונים סוברים דהוי הפסק וצריך לחזור לראש הברכה, ובג' ראשונות ואחרונות חוזר לתחילת השלש (ועיין סימן ק"ד). אמנם כתב הדרך החיים דדווקא שהזכיר דבר שקר כגון שאמר כתבנו לחיים או ביום ראש החודש הזה, אבל אם אמר רק זכרנו לחיים, או יעלה ויבוא עד ביום ראש החודש הזה, או אתה חוננתנו, אין דינו כשח. ואם מזכיר מה שהיה אומר בתפילה שאותה משלים לא הוי הפסק. וכתב החיי אדם שבין לגבי שיחה ובין לגבי הזכרה שלא בזמנה בדיעבד אם לא חזר וסיים הברכה אינו רשאי לחזור, וכ"ש אם השלים התפילה.

אין יוצא יד"ח תשלומין בכונה לצאת בחזרת הש"ץ, אמנם השלמה של ערבית יצא בדיעבד בחזרת הש"ץ. והש"ץ עצמו יכול לצאת ויכוון לצאת יד"ח תשלומין וגם להוציא את מי שאינו בקי.

באיזה תפילה יכול להשלים

אין להשלים אלא בתפילה הסמוכה לה, אמנם אם רוצה יכול להתפלל אותה בנדבה ולחדש בה דבר, ונכון לעשות כך, וטוב שיתנה שאם הוא חייב יהיה לחובתו ואם לאו יהא בנדבה. ויתפלל מעריב ואח"כ ישלים מנחה ואח"כ שחרית. ואם הוא בר"ח יאמר בכולם יעלה ויבוא, ולא ישלים בשבת ויו"ט שאין מתפללים בהם נדבה.

תפילת מוסף אינה מועילה להשלמת תפילת שחרית, ואם שכח שחרית והתפלל מוסף אם לא עבר הזמן יתפלל שחרית אחרי מוסף, ואם לא התפלל שחרית ומוסף יתפלל מנחה ואח"כ מוסף ואח"כ שחרית, ואם התפלל מוסף לפני מנחה יצא. ואם לא התפלל מוסף אין לה השלמה בלילה.

השלמת תפילות השונות זה מזה

השלמת תפילת חול בשבת - אם טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל תפילת תשלומין של שבת, ואם התפלל השניה של חול פטור מלהתפלל, ואם הקדים של חול לא יצא יד"ח, אך אם עדיין היום גדול אלא שקיבל שבת ולא התפלל עדיין מנחה, לכתחילה יתפלל שתיים של שבת, ובדיעבד אם התפלל הראשונה לשם מנחה ואפ"י התפלל של חול, אפשר שיצא כיון שהוא עדיין יום.

השלמת תפילה בר"ח - כתב הרמ"א שאם לא התפלל מנחה של ערב ר"ח, מתפלל של ר"ח שתיים, וכן פסקו האחרונים, ודלא כהסוברים שלא יאמר יעלה ויבוא בהשלמה. ואם לא הזכיר יעלה ויבוא בראשונה והזכיר בשניה צריך לחזור ולהתפלל, דגלי דעתיה שהקדים של תשלומין, אמנם אם משלים תפילת ר"ח (שהיה ר"ח ב' ימים ומשלים מנחה במעריב של היום השני) והזכיר יעלה ויבוא רק בשניה אינו חוזר, וכן אם כיון בפירוש שהראשונה לחובה והשניה לתשלומין יצא. ואם לא הזכיר יעלה ויבוא בשתיהן, או שהזכיר בראשונה ולא בשניה, א"צ לחזור. ודעת הכל בו שלכתחילה אינו מזכיר של ר"ח בשניה, והלכה כהרמ"א. ואם משלים ערבית של ר"ח בשחרית, ושכח יעלה ויבוא אינו חוזר וי"א שיחזור ויתפלל ויתנה, ודעבד כמו עבד. וכן אם

סימן ק"ט:

מתי צריך להמתין מלהתחיל תפילת י"ח

הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללים, לא יתחיל להתפלל אם עי"ז יפסיד ענית קדושה או קדיש או מודים, ולשיטת הרמ"א ה"ה אם יפסיד אמן דהקל הקדוש ושומע תפילה, וכתב המ"ב דה"ה ברכו. (ועיין במ"ב שמבאר איך כל אחד שייך בפני עצמו), ואם כבר שמע קדושה או שיודע שישמע אח"כ א"צ להמתין משום קדושה, וכן לגבי ברכו, אבל לגבי מודים צריך להמתין אפי' כמה פעמים (דהטעם מפני שלא היא נראה ככופר אם אינו משתחוה), ולקדיש (אישר) צריך להמתין שהרי אין לו קצבה, ואפשר שהקדישים שאחרי עלינו אינם בכלל זה, כ"כ המ"א וש"א, והדרך החיים והחי"א כתבו שבכל הקדישים אם שמע את הקדיש וענה אישר א"צ להמתין. (אם מסיים שמו"ע כשהחזן הגיע לאיש"ר יתחיל ביהא שמיה, ולא יענה אמן אא"כ יודע לכוון על מה הוא עונה).

אם נצרך להמתין בשחרית ימתין בשירה חדשה.

מודים - אם יכול להגיע בזמן אמירת הש"ץ למודים או לברכה ששוחין בה, א"צ להמתין משום מודים (ויאמר שומע תפילה עם הש"ץ). ואם טעה וסיים גאל ישראל שהוא צריך להתפלל מיד כדי לסמוך גאולה לתפילה, או שהשעה עוברת, יכול לשחות באמצע הברכות, אבל לא בתחילה וסוף אם לא באבות ובמודים, אמנם אין להתחיל בתפילה על דעת שישחה באמצע ברכה.

סדר הקדימה - אם זמן תפילה עובר לא ימתין כלל, ואם יכול להמתין לחלק מהדברים הנ"ל, או ששומע שניהם משני מניינים, אישר עדיף מקדושה וממודים, וקדושה עדיף ממודים, ומודים וברכו עדיף משני אמנים (דהקל הקדוש ושומע תפילה), ואמנים אלו עדיפים מאחרים, ומודים וברכו מצדד הפמ"ג שמודים עדיף, והדרך החיים כתב שאם יכול להגיע לאמצע ברכה ולשחות ברכו עדיף, ואיש"ר ושני האמנים עדיף מתפילה בציבור, וסמיכת גאולה לתפילה בשחרית עדיף אפי' מאיש"ר, ובלילה אפי' תפילה בציבור עדיפה מסמיכת גאולה לתפילה.

אם טבעו להאריך בתפילה ואינו יכול לסיים עד קדושה, ילה"ס אם מותר להתחיל עם הציבור בשוה.

תפילה עם הש"ץ - המתחיל להתפלל עם הש"ץ יאמר עם הש"ץ את הקדושה מילה במילה, וכן יאמר עמו

לדור ודור עד הקל הקדוש שיסיימה עם הש"ץ ולא יענה אמן, ואח"כ יתפלל בפני עצמו אם יכול לסיים לפני שיגיע הש"ץ לשומע תפילה, וי"א שיותר טוב להתפלל מילה במילה מלמהר לסיים, (ובתענית ציבור לא יאמר עננו עם הש"ץ, ובמנחה יאמר בשומע תפילה), ויכוון לסיים עם הש"ץ שומע תפילה, וכשמגיע הש"ץ למודים יגיע גם הוא למודים או לכריעת הטוב שמך. וכתב הרמ"א שלכתחילה לא יתחיל לפני קדושה והקל הקדוש, (ואם נוהג לומר בעצמו נקדש א"צ להחמיר בזה, אך עיקר הדין שלא לומר נקדש). אא"כ השעה עוברת או כדי לסמוך גאולה לתפילה, והא"ר כתב שהוא לכתחילה, וה"ה אם אין לו עצה אחרת לאמירת קדושה, אמנם אם עמד להתפלל לפני הש"ץ והאריך או שעמד אחרי הש"ץ והש"ץ האריך אינו מותר לומר עם הש"ץ רק בדיעבד. והחי"א כתב שבשחרית ודאי יש להקל, וה"ה במנחה אם יש קצת צורך, כגון שחושש שיתבלבל.

צירוף בב' קדושות - מי שעומד בתפילה והגיעו הציבור לקדושת ובה לציון או לקדושת יוצר אור, אינו אומר קדוש עמהם מפני שאין הקדושות שוות. ולענין צירוף קדושת שחרית ומוסף שיטת השו"ע שאין לומר עמהם אלא ישתוק ויכוון למה ששומע דשומע כעונה, ושיטת הרמ"א שיכול לומר עמהם דקדושתם שוה, וכן פסק הפמ"ג, ויאמר כל הנוסח של ה"כרת" או "נעריצן" שעיקר הקדושה הוא "קדוש קדוש קדוש" ושם הוא שוה.

סימן ק"י:

תפילת הבינו

מתי מתפלל הבינו - בשעת הדחק כגון בדרך או שהוא טרוד, וירא שיפסיקוהו עוברי דרכים, או שלא יוכל להתפלל בכונה תפילה ארוכה, (דאל"כ עדיף להתפלל י"ח ברכות בהליכה או בישיבה), או שרואה שזמן תפילה עובר, יתפלל הבינו. וכשיגיע לביתו א"צ לחזור ולהתפלל. ובזמננו לא נהגו להתפלל הבינו מחמת טירדה. ואביי לייט על המתפלל הבינו שלא בשעת הדחק, ומ"מ בדיעבד יצא, והא"ר מחמיר אפי' בדיעבד.

תפילת הבינו - מתפלל ג' ברכות ראשונות, ואח"כ אומר הבינו הכוללת כל הברכות האמצעיות (עיין טור וב"י נוסחה ופירושה), ואח"כ אומר ג' אחרונות. וצריך

תמצית משנה ברורה

לחזור ולאומרה משום הסח הדעת, ואם הלך גם בלילה ונח מעט באושפיזא יאמרה בבוקר בלא חתימה, ואם לן באושפיזא אף שיוצא קודם אור הבוקר נראה שצריך לאומרה כשיוצא, ואפי' את"ל שעדיף להמתין עד אור היום, עכ"פ אם אז לא יוכל לאומרה מוטב שיאמרה קודם שהאיר היום.

אם צריך לסומכה לברכה אחרת - עדיף לסמוך ברכה זו לברכה אחרת (ומהר"ם מרוטנבורק אם היה הולך לפני התפילה היה סומכה להגומל חסדים טובים, אך אם יוצא לדרך אחרי התפילה אין לאומרה קודם שהחזיק בדרך), ויכול לסומכה לברכה אחרונה או לאשר יצר, ואם אינו יכול לסומכה אינו מעכב.

מקום אמירתה - אומר אותה אחרי שהחזיק בדרך ע' אמה ומעט יותר אחרי שכלו הבתים, והט"ז מתיר גם בתוך העיר אם גמר בליבו והכין עצמו לצאת, והרבה אחרונים כתבו שלכתחילה אין לסמוך על דבריו. ואם כבר החזיק בדרך ולן בעיר מותר לאומרה אף כשמכין עצמו לצאת. ואין לאומרה אא"כ הולך פרסה (ח' אלפים אמה), ובפחות מכך לא יחתום בברוך אא"כ המקום מוחזק למקום סכנה. ואין חילוק בזה בין הולך לספינה או רכבת, ולכתחילה יאמרה בפרסה ראשונה, ובדיעבד יש לברך אא"כ לא נשאר לו פרסה שאז יאמרה בלא לחתום בברכה, אפי' כוונתו ליסע אא"כ מעיר זו עוד כמה פרסאות. ואם נוסע פרסה דרך או ליד איזה עיר לכאן לא יאמר תפילת הדרך בחתימה, וצ"ע.

הנהגת ההולך בדרך - יעסוק בתורה בדרך, כי המהלך בדרך ומפנה ליבו לבטלה מתחייב בנפשו, אבל לא יעיין בהלכה שמא יטרד, ואם הוא יושב בעגלה ואדם אחר מנהיג את הסוסים אפשר דמותו אף לעיין. וירעיב עצמו מעט, ויזהר שיהיה עמו פת אפי' הולך למקום קרוב, ונכון שיקח עמו הטלית ותפילין, אפי' דעתו לחזור היום והמקום קרוב, ואף שסומך שיקח מאחרים שמא יפסיד עי"ז זמן ק"ש ותפילה, או שיהיה הקשר גדול ממידתו. נוהגים ליטול רשות מן הגדולים ולהתברך כשהולך בדרך. ויכנס בכי טוב ויצא בכי טוב (הנץ החמה ותחילת השקיעה), אמנם סמוך לעירו שיודע להזהר מהפחתים מותר ללכת עם עוד אדם. הנפטר מחבירו יאמר לו לך לשלום ולא לך בשלום, והנפטר מן המת יאמר בשלום ולא לשלום.

תפילת בית המדרש - הנכנס לבית המדרש או שלומד ביחידות יתפלל יה"ר... שלא אכשל בדבר הלכה, ותאיר עיני במאור תורתך ותצילני מכל מכשול וטעות הן בדיני איסור והתרן הן בדיני ממונות הן בהוראה הן בלימוד, ואין בה חתימה, והאריז"ל היה

לאומרה מעומד, ואם אמרה מיושב אפשר שצריך לחזור ולהתפלל מעומד כשמגיע לביתו.

מתי אין מתפללים הבינונו - אין מתפלל הבינונו בימות הגשמים מפני ותן טל ומטר, ובמוצאי שבת ויו"ט מפני הבדלה, ורעק"א מסתפק מה יעשה אם השעה עוברת, ואין לכוללם בברכת הבינונו, אבל יכול לקצר כל ברכה ולכלול בתוכם שאלת גשמים והבדלה, אם הוא חולה או במקום דחק גדול.

פועל העושה מלאכה אצל בעה"ב, אם אינו נתן להם שכר חוץ מסעודתם מתפללים שמונה עשרה ג"פ ביום, אבל אין יורדים לפני התיבה ואין נושאים את כפיהם, שזהו עיכוב גדול ומקפיד. ואם נותן להם שכר חוץ מסעודתם מתפללים הבינונו (בימות החמה וכנ"ל), ובזמננו אין דרך להקפיד ומתפללים שמונה עשרה ושאר נוסח התפילה ויזהרו להתפלל בזמן התפילה, ומותרים לילך לבית הכנסת להתפלל במנין, אם אין בעה"ב מקפיד, ונחלקו האחרונים אם יורד לפני התיבה, ואין להחמיר אם עי"ז לא יתאחר הזמן יותר.

תפילת צרכי עמך מרובים - ההולך במקום גדודי חיה וליסטים שאין דעתו מיושבת כלל, מתפלל צרכי עמך מרובים וכו', בלא ג' ראשונות ואחרונות, ומתפלל מהלך ואם יכול לעמוד עומד, וכשמגיע לישוב אם לא עבר זמנה חוזר ומתפלל שמונה עשרה, ואם לא חזר להתפלל בשוגג דינו כשכח וחייב בתשלומין. ואם הוא מוכרח לצאת לדרך למקום גדודי חיה וליסטים אחר שכבר התפלל אפשר דא"צ להתפלל תפילת הדרך אלא תפילה קצרה זו. ואם התפלל תפילת הדרך ונודע לו שהוא מקום גדודי חיה וליסטים א"צ להתפלל תפילה זו, שכבר היא כלולה ב"הצילנו וכו'".

תפילת הדרך

היוצא לדרך אפי' אחר שמונה עשרה מתפלל יה"ר מלפניך ד' אלוקינו ואלוקי אבותינו שתוליכנו לשלום וכו', וצריך לומר הנוסח בלשון רבים חוץ מ"ותתנני לחן", ואם אמרה בלשון יחיד יצא, (והמתפלל איזה בקשה בעד עצמו א"צ לאומרה בלשון רבים).

אם צריך לעמוד - עדיף לעמוד מהליכתו כשאומרה, ואם העיכוב מטרידו מותר לומר מהלך או מיושב, ואם היה רוכב ע"ג בהמה או במרכבה א"צ לירד אלא יעמיד הבהמה אם אפשר לו.

מתי חוזר ואומרה - א"צ לומר תפילת הדרך אלא פעם אחת בכל יום שהוא בדרך, ואפי' נח באמצע היום בעיר א"צ לחזור ולאומרה, ואם היה דעתו ללון ונמלך צריך

סימן קי"ב:

שאלת צרכיו בתפילה - אין לשאול צרכי יחיד לא בג' ראשונות ולא בג' אחרונות, מפני שהם שבח המקום (כעבד וכו'), וצרכי ציבור שרי.

אמירת פיוטים וקרובץ בתפילה - שיטת השו"ע שאין לומר פיוטים וקרובץ בתפילה, ושיטת הרמ"א שמוותר לאומרו וכן המנהג, וכן הרדב"ז והחיות יאיר כתבו שמוותר לאומרו ואין לשנות. אך יזהר שלא יפסיד עי"ז זמן ק"ש ותפילה, ושלא יתענה עי"ז עד חצות, ואם רואה שהציבור מאחרים זמן ק"ש, יתפלל כסדר עד ד' אלוקים אמת, וימתין שם בשתיקה ולא ידבר אפי' ד"ת, עד שיגיע הש"ץ לשם.

סימן קי"ג:

דיני הכריעות בתפילת שמונה עשרה

מתי כורעים - באבות ובמודים כורע תחילה וסוף, אבל בשאר ברכות אין לכרוע בתחילה וסוף, להא"ר האיסור הוא בברוך אתה אבל בסוף ממש יכול לכרוע, והפמ"ג מפקפק בזה, וי"א שגם בשאר ברכות שאינם מ"ח ברכות אין לכרוע בתחילה וסוף, אבל באמצע הברכות יכול לכרוע (ודלא כיפה עיניים). ואין לכרוע במקומות שלא תיקנו חכמים, והכורע ב"וכל קומה לפניך תשתחוה" או ב"ולך לבדך אנחנו מודים" או בהודאה דהלל וברכת המזון, הרי זה מגונה שהם דרך שבח והלול. ולא ישחה בולירושלים או בבונה ירושלים (ודלא כמהרי"ל), וכתב המ"א שיכול לשחות מעט. ונהגו לכרוע בברכו ויש סמך למנהג זה, ומנהג ישראל תורה. וכל זה בתפילת י"ח אבל במקום אחר יכול לכרוע ולהשתחוות כרצונו, (ור"ע היה כורע ומשתחוה אחר שסיים י"ח ברכות), וכן כשאומר ואנחנו כורעים יכול לכרוע.

בר"ה ויוה"כ הנוהגים לכרוע באמירת זכרנו ומי כמון, יזקפו כמה תיבות לפני סיום ברכת אבות, כדי שיהא נראה שחוזר וכורע משום החיוב, ומפני שצריך לכרוע בברוך ולזקוף בשם, וכן יזקוף לפני ברכת מחיה המתים כדי שלא יוסיף כריעה בסוף ברכה. וכן אלו הנוהגים לכרוע כל התפילה, צריכים לזקוף בתחילת כל ברכה ובסופה.

אומרה בכל בוקר ואומר אחריה "כי ד' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה" ו"גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך", וכשהוא לומד בחבורה צריך לבקש שלא ישמח בתקלתם ולא ישמחו בתקלתו. וביציאתו יאמר מודה אני... ששמת חלקי מיושבי בית המדרש. וכתב הרמב"ם שתפילות אלו חובה, ויתפלל יושב או עומד כפי ההזדמן, ולא יכון למזרח או למערב, ולא ישתחוה.

סימן קי"א:

סמיכת גאולה לתפילה

צריך לסמוך גאולה לתפילה, ולא יפסיק ביניהם, ואפי' בשתיקה יותר מכדי דיבור (היינו כדי שאלת תלמיד לרב) לא יפסיק לכתחילה, ולא יענה קדיש וקדושה. **אמירת אמן אחר גאל ישראל** - לשיטת השו"ע לא יענה אפי' אחר הש"ץ, והרמ"א כתב שמוותר לענות אמן זה, וכן נוהגים לענות אחר החזן, אך לא יענה אחר עצמו.

שבת - י"א שבשבת א"צ לסמוך גאולה לתפילה דשבת לאו זמן צרה, והב"י חולק וסובר שגם בשבת יש לסמוך, וכתב הרמ"א דטוב להחמיר, אם לא במקום שצריך להפסיק לענית איש"ר וקדושה וברכו. ואם מצא צבור שקראו ק"ש י"א שבשבת להרמ"א יש להקל בזה, ולהשאגת אריה אין להקל בזה, וכן המנהג.

ד' שפתי תפתח - פסוק ד' שפתי תפתח אינו הפסק, כיון שהוא מכלל התפילה, אבל לא יאמר שאר פסוקים, ואפי' במעריב קודם שמונה עשרה יש ליהזר בזה. (במוסף ומנחה מותר לומר פסוקים לפני ד' שפתי תפתח אבל לא אחרי). והש"ץ יאמרו כשמתחיל חזרת הש"ץ וטוב שיאמרו בלחש, ושאר פסוקים א"צ לומר ואם רוצה רשאי. ואין לש"ץ להפסיק לפני חזרת הש"ץ רק לדבר מצוה כענית איש"ר ולא לדבר הרשות. וילה"ס אם מי שלא אמר ד' שפתי תפתח מיקרי חסרון בעצם התפילה או לא, ומסתבר שא"צ לחזור בשביל זה.

סמיכת גאולה לתפילה עדיפה מתפילה בציבור, ודווקא בשחרית אבל בערבית עדיף להתפלל בציבור.

מתי יזכיר מי שמתפלל בלא מנין - זקן או חולה או אנוס אפי' מתפלל בביתו לא יקדים תפילתו לתפילת הציבור, לפי שאסור להזכיר לפני הש"ץ, ואם יודע שכבר הזכיר הש"ץ יכול להזכיר אע"פ שלא שמע, ובישובים שאין מנין ימתינו מלהתפלל מוסף עד סמוך לסוף שש שעות שאז ודאי יכולים לומר משיב הרוח. ואם במנין הקודם כבר הכריזו לומר משיב הרוח, ילה"ס אם זה מועיל למנין השני.

סיום ההזכרה - פוסקים להזכיר במוסף של יו"ט ראשון של פסח, (ואין פוסקים מבערב כנ"ל, ואם טעה והפסיק אז, אינו חוזר), וזה למנהג שמזכירים בקיץ מוריד הטל, והש"ץ מכריז קודם מוסף מוריד הטל, אבל למנהגנו שאין אומרים מוריד הטל, יאמרו משיב הרוח במוסף בלחש וגם הש"ץ יאמרו, ובחזרת הש"ץ יפסיק מלאומרו, ובמנחה גם הקהל לא יאמרו. ויחיד שנתעב מלהתפלל וכבר פסק הש"ץ מלהזכיר גשם גם הוא לא יזכיר, ויחיד הדר בישוב ימהר להתפלל לפני הקהילות, ואם הוא מסתפק אם כבר התפללו עדיף שלא יזכיר. וילה"ס אם מועילה לזה הכרזה של המנין הראשון, וטוב ליהרר שלא לעשות מנין ראשון בבית הכנסת ביו"ט ראשון של פסח.

דיני טעות בהזכרה

טעות במשיב הרוח או מוריד הטל - אם הזכיר רוח בימות החמה, או שלא הזכיר בימות הגשמים, אינו חוזר, וכן אם הזכיר טל בימות הגשמים או שלא הזכירו בימות החמה, ואפי' עדיין לא סיים הברכה. וכתב הרמ"א שאנו לא מזכירים טל בימות החמה או הגשמים, ורק בשאלה מזכירים טל בימות הגשמים כדי שיהיה הטל לברכה, ומ"מ בדיעבד אם אמר בימות החמה בהזכרה או בשאלה אין מחזירים אותו.

טעה ואמר מוריד הגשם בימות החמה ואפי' בתפילה הראשונה שפוסק בה (לשו"ע מוסף ולרמ"א מנחה והש"ץ בחזרת מוסף), מחזירים אותו לראש הברכה, ואם חזר לרב להושיע אין מחזירים אותו, ואם סיים הברכה חוזר לראש התפילה, ואפי' לא התחיל הברכה שאחריה, וכן יש לנהוג, ויש חולקים, וא"צ לומר ד' שפתי תפתח, ואם אמר בא"י לפמ"ג חוזר לראש התפילה, ולשע"ת והח"א יסיים למדני חוקן ויחזור לאתה גבור, ואפי' אם צריכים גשם (ואפי' כל המדינה מתענים ומתפללים על הגשמים) מחזירים אותו, בין אם הזכיר רק גשם בין אם הזכיר גשם וטל. וכן במדינותינו שצריכים מטר בין פסח לעצרת צריך לחזור, אך כשיש עצירת גשמים והתפלל והזכיר גשם צ"ע אם חוזר (ואם לא שאל מטר ממ"נ לא יצא יד"ח), ויותר נראה שיתפלל בתורת נדבה.

צורת הכריעה - צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה, והיינו שיבלטו קשרי החוליות, וכן הדין בכריעה שעושה בסיום התפילה, ויכוף גם ראשו כאגמון, ולא ישחה כ"כ עד שיהיה פיו כנגד החגור של המכנסיים דמחזי כיוהרא. וזקן וחולה שאינו יכול לכרוע כנ"ל כיון שהרכין ראשו והראה שהוא חפץ לכרוע דיו. ויכרע במהירות בפעם אחת ויזקוף בנחת ראשו ואח"כ גופו. ויכרע בברוך בברכיו וכשאומר אתה ישחה, וכשאומר מודים יכרע ראשו וגופו יחד, והזקיפה היא כשאומר את השם. ואם רוצה להשאר כל הברכה בכריעה (כגון בר"ה ויה"כ) א"צ לזקוף בשם, אמנם בסוף ברכה שהוא צריך לזקוף מפני הברכה שאחריה יש לזקוף בשם.

כריעה כשיש עכו"ם כנגדו - אם יש עכו"ם כנגדו ותמונת עבודת כוכבים בידו, לא יכרע אע"פ שליבו לשמים. והמ"א מתיר בשר והמגן גבורים כתב שחלילה להקל בזה ובפרט בעת התפילה.

הוספת שבחים - אין להוסיף על תארו של הקב"ה יותר מ"הגדול הגבור והנורא", ודווקא בתפילה אבל בתחנונים שרי, ומ"מ נכון שיאמר אותם בפסוקים.

סימן קי"ד:

הזכרת רוח גשם וטל

תחילת ההזכרה - בתפילת מוסף של יו"ט האחרון של חג מתחילים לומר משיב הרוח בתחית המתים (לפי שהגשמים הם חיים לעולם), ואין מזכירים בתחילת סוכות לפי שהגשמים סימן קללה בחג, ובליל יו"ט אחרון אין כל העם בבית הכנסת, ובשחרית הש"ץ אינו יכול להכריז מפני שצריך לסמוך גאולה לתפילה (ואם הזכיר במעריב או בשחרית אינו חוזר).

הכרזה על אמירת משיב הרוח - אסור להזכיר משיב הרוח לפני הכרזת החזן, ועל כן מכריז החזן או השמש לפני התפילה לומר משיב הרוח ומוריד הגשם (ולא מספיק להכריז רק משיב הרוח כי יש שאומרים זאת גם בקיץ), ואם לא הכריזו לא יאמרו הציבור או החזן, ורק בחזרת הש"ץ יאמר משיב הרוח. ואם אחד המתפללים אמר משיב הרוח בקול באמצע התפילה כתב הח"א דהוי כהכרזה, אף שאין לעשות כך, וכתב המ"ב דמ"מ א"צ לחזור אם לא הזכיר, וגם להח"א אין חובה להזכיר אלא שמותר להזכיר. ודעת הפר"ח שציבור יכולים להזכיר בלי הכרזה, ואנו אין לנו אלא פסק השו"ע.

תמצית משנה ברורה

בימות הגשמים (ולא הזכיר טל, דאם הזכיר אינו חוזר), עד ל' יום הוא בחזקת שהזכיר כרגילותו וצריך לחזור, ולאחר ל' יום כבר הורגל לומר כהלכה ואינו חוזר.

ל' יום או צ' תפילות - ונחלקו האחרונים אם הכונה לצ' תפילות ולפי זה די בפחות מל' יום ולענין שאלת גשמים צריך יותר מל' יום, או שבכל גוונא צריך ל' יום וגם היום הראשון מצטרף, ויש להקל כשני השיטות דספק ברכות להקל. וכתב הט"ז שאם לא התפלל יום או יומיים א"צ להשלים יום אחר כנגדם, וכ"ש אם שאל גשמים בשומע תפילה, והאחרונים מפקפקים בזה. וילה"ס לדעת הט"ז אם מצרפים ב' ימים טובים ראשונים של פסח, להסוברים שהולכים אחר ל' יום בין להקל בין להחמיר.

הרגל שלא בשעת התפילה - אם מרגיל עצמו ביו"ט ראשון של פסח, ואומר צ' פעמים ממוחיה מותם אתה עד מוריד הטל, או אמר כך מ"ה פעמים אחר ט"ו יום, דינו כמו שהורגל ל' יום שאם הוא מסתפק אם הזכיר גשם אינו חוזר. וכן בברך עלינו יכול לומר מ"ואת כל מיני תבואתה" ויאמר ותן ברכה או ותן טל ומטר. והחת"ס כתב שיאמר ק"א פעמים, ואין להחמיר נגד השו"ע. והרמ"א כתב שגם למנהגנו שלא לומר מוריד הטל יכול להרגיל עצמו שלא לומר, ויאמר תיבות מכלכל חיים, ויש חולקים.

סימן קט"ו:

ברכת אתה חונן - הבינה והשכל הוא מותר האדם מן הבהמה, ולכן קבעו ברכת אתה חונן ראש לברכות האמצעיות, שאם אין בינה אין תפילה. וצריך לכוון בברכה זו כראוי שיהיה לאדם דעה למאוס ברע ולבחור בטוב. ומבדילים בברכה זו כי הבדלה בין דברים היא חכמה. י"א לומר חננו מאתך וי"א לומר חננו מאתך.

סדר וכוונת המשך הברכות - ואח"כ השיבנו שע"י הדעת נותן ליבו על חטאו, וכוונת הברכה שיכניע וישפיל גאות יצרו, ומזכירים בה אבינו כי האב חייב ללמד את בנו. ובסלח לנו צריך להעלות על ליבו חטאיו, ומזכירים בה אבינו כדי לעורר רחמי האב על הבן שהסליחה צריכה רחמים. ברכת רפאינו אחר הגאולה כי כשהאדם בצער אינו מבריא, ועיקר כוונתו יהיה להיות בריא לצורך עבודת ד'. ופרנסה אחר הרפואה כי החולה אינו מבקש על המזון, ויכוון שתהיה פרנסתו בנחת ובהתר.

אם לא הזכיר גשמים בימות הגשמים ולא הזכיר גם טל, אם סיים את הברכה והתחיל אפי' תיבה אחת מאתה קדוש או שאמר נקדש, חוזר לראש התפילה, (ואפי' בתפילה ראשונה, ואפי' אמר תיבות משיב הרוח), ובתפילת ערבית של שבת מצדד רעק"א שאינו חוזר, ואם הוא עדיין באמצע הברכה יאמר במקום שנזכר, (ואם נזכר אחרי ונאמן אתה יחזור ויאמרו אחרי ההזכרה), ואם נזכר אחרי סיום הברכה ולא התחיל הברכה שאחריה מזכיר אחרי הברכה, ואינו חותם אלא ממשין אתה קדוש, ויש חולקים בזה על השו"ע, אך קשה מאד להכריע נגד השו"ע אחרי שהרבה אחרונים פסקו כמוותו, מ"מ נראה שאם נזכר אחרי אמירת בא"י יסיים למדני חוקך ויגמור כסדר. ואם לא הזכיר גשם אך הזכיר מוריד הטל אין מחזירים אותו אם כבר הזכיר השם של סיום הברכה.

ג' ברכות ראשונות ואחרונות חשובות כברכה אחת, ואם טעה בחתימת ברכות אלו ולא נזכר עד לאחר כדי דיבור חוזר לתחילת אותם ג' ברכות, ואם טעה באמצע הברכות אינו מעכב. אמנם אם הזכיר גשם בימות החמה חוזר לראש הברכה ולא לראש התפילה, דכיון שלא סיים הברכה אינו טעות גמור, וה"ה אם שח או הזכיר מאורע של שאר ימים חוזר לתחילת הברכה.

מתי יכול להשלים בהמשך אותה ברכה או אחרי סיומה - אם שכח יעלה ויבוא בשחרית או מנחה של ר"ח, ונזכר אחרי סיום הברכה, אומרו במקומו וממשיך מודים, שכיון שלא התחיל ברכה אחרת אינו נקרא סיום הברכה לגבי דברים שמחזירים אותו, (ואם אמר בא"י יסיים למדני חוקך ויחזור ויאמר יעלה ויבוא ותחזינה כסדר) אמנם דברים שאין מחזירים אותו (אתה חוננתנו, על הניסים, יעלה ויבוא בערבית של ר"ח וכדו') אין לאומרם אם כבר סיים את הברכה, וסיום הברכה היינו שהזכיר את השם, וי"א שגם בדברים שמחזירים אותו אין לאומרם אחרי סיום הברכה, ונראה שאם הזכיר השם יסיים למדני חוקך ודינו כאילו הוא באמצע הברכה, וכן בשאר דברים שמחזירים אותו. ולענין אם שכח לשאול מטר, אם נזכר לפני סיום הברכה יאמרו שם ויגמור כסדר, וי"א שיכול לשאול אחר ושבענו מטובה. ואם סיים הברכה לא ישאל שם אף שלא התחיל תקע לא יאמרו שם כי יכול לשאול בשומע תפילה. ואם שכח על הניסים אם נזכר לפני סיום הברכה יחזור ויאמר ועל כולם. וכתבו האחרונים שאם נזכר באמצע ענין יסיימו ואח"כ יזכיר.

טעות במזיד - כל הדינים הנ"ל היינו בטעה בשוגג, אבל בטעה במזיד ומתכוון חוזר לראש.

ספק אם טעה

אם נסתפק אם הזכיר גשם בימות החמה כפי רגילותו מימי החורף, או שנסתפק אם אמר מוריד הגשם

סיום שאלת הגשמים - בין בארץ בין בחו"ל שואלים עד מנחה של ערב פסח, ועד בכלל. ואם טעה בליל יו"ט ראשון והתפלל תפילת חול ונזכר באמצע ברך עלינו, לא ישאל גשמים.

יחידים הצריכים מטר בימות החמה ואפי' ארץ שלימה כספרד או אשכנז, לא ישאלו בברכת השנים מפני שיש היזק במטר לשאר ארצות, אלא ישאלו בשומע תפילה. וכן יעשו בני חו"ל במקומות הצריכים למטר אחרי ז' מרחשון או בין פסח לעצרת. ודווקא היחיד שואל אבל הש"ץ לא יאמרו בחזרה, ומנהגנו שיאמר הש"ץ בחזרה פסוקים ושאר לשונות ולא ותן טל ומטר, ובשבת ור"ח ויו"ט אומרים י"ג מידות ומזמורי תהלים של מטר.

טעות בשאלת גשמים

מי ששאל מטר בימות החמה מחזירים אותו אע"פ ששאל טל, ואם עקר רגליו חוזר לראש, ואם לא עקר רגליו חוזר לתחילת הברכה, ואפי' נזכר קודם שסיים ברכת השנים צריך לחזור לתחילת הברכה, ואם חזר לותן ברכה, אפי' עשה כך אחרי כדי דיבור, וסיים הברכה, יצא בדיעבד.

ואם כל הארץ צריכה למטר וטעה היחיד או הציבור או הש"ץ, בשוגג או במזיד ושאל בברכת השנים, חוזר ומתפלל נדבה בלא לשאול בברכת השנים, (ואם לא סיים התפילה מסיים ואח"כ חוזר), וכתב הרמ"א שאינו חייב לעשות כך. והשואל בחו"ל בין פסח לעצרת ולא היה זמן עצירת גשמים צריך מדינא לחזור ולהתפלל בתורת נדבה, ומקומות שצריכים לגשמים אף שלא נעצר המטר, לכתחילה אין לשאול, ולענין דיעבד נחלקו הפוסקים, ויחזור ויתפלל ויתנה. וכן הדין בחו"ל לפני ס' יום שאחר התקופה.

אם לא שאל מטר בימות הגשמים אם נזכר לפני סיום הברכה יאמרו שם, ואם נזכר אחרי שאמר כשנים הטובות יחזור ויאמר וברך שנתנו כשנים הטובות, וטוב שיאמר ותן טל ומטר וימשיך כסדר, ואם נזכר קודם שהתחיל תקע בשופר י"א שאומרו שם, ועדיף לאומרו בשומע תפילה, ואם נזכר אח"כ יאמרו בשומע תפילה קודם כי אתה שומע, (ובתענית יקדים שאלת גשמים לעננו), ואם נזכר אחר ברוך אתה ד' יאמר למדני חוקך ויאמר ותן טל ומטר ואח"כ כי אתה שומע, ואם סיים ברכה זו ולא התחיל רצה יאמר שם ואח"כ יאמר רצה, ואם נזכר אחר שהתחיל רצה ולא עקר רגליו חוזר לברכת השנים, ואם עקר רגליו חוזר לראש התפילה, (ואם אינו רגיל לומר תחנונים אחר התפילה, או שסיים התחנונים ואמר יהיו לרצון דינו כעקר רגליו, ודלא כהחיי אדם).

סימן קט"ז:

ברכת ראה נא בענינו - י"א שלא לומר נא, והמ"א והא"ר ועוד כתבו שאין לזוז מן המנהג לומר נא.

ברכת רפאינו - אין אומרים רפאינו ד' אלוקינו, משום שלשון הפסוק הוא "רפאיני ד' וארפא. ויאמר חולי בצירי. ואע"פ שהפסוק בלשון יחיד אומרים בתפילה רפאינו בלשון רבים, מפני שרק בדרך קריאה אין לשנות מלשון הפסוק (מיחיד לרבים, או שאר שינוי כגון לנוכח), אבל בדרך תפילה ובקשה מותר, אמנם אם אומר מזמור שלם אסור לשנות אפילו דרך תפילה. יכול להתפלל על חולים ברפאינו, ויאמר רפא נא פלוני בן פלוני בתוך שאר חולי ישראל, ובפניו א"צ להזכיר שמו.

סימן קי"ז:

ברכת השנים - הנוסח ושבענו מטובך, ובסידור האר"י כתוב מטובה.

שאלת גשמים

תחילת שאלת גשמים - שואלים גשמים בברכת השנים, ומתחילים בתפילת ערבית של תחילת יום השישים אחר תקופת תשרי (וחשבון השישים כולל גם את יום התקופה, גם כשהתקופה נפלה מעט קודם הלילה), ובא"י שצריכים יותר לגשמים מתחילים בליל ז' מרחשון (ואם לא שאל בלילה הראשון מחזירים אותו, וי"א שאין חוזר אם לא עבר ס' יום מעת לעת). ואם חלה תחילת השאלה בשבת וטעה והתפלל תפילת חול ונזכר באמצע ברך עלינו (שדינו לסיים הברכה) לא ישאל גשמים, כיון שהציבור לא התחילו לשאול.

בן א"י בחו"ל או להיפך י"א שאם דעתו לחזור בתוך שנה שואל כמקומו, ואם דעתו לחזור לביתו אחרי שנה שואל כמקום שהוא שם אע"פ שאשתו ובניו בביתו, וי"א שכל אחד ישאל כמו המקום שבו הוא נמצא.

צריך השמש להכריז אחר קדיש לפני תחילת תפילת י"ח לומר ותן טל ומטר, ואף אם לא הכריז יאמרו.

תמצית משנה ברורה

ברוך אתה ד'), ואמנם ציבור יכולים להוסיף גם באמצע הברכה (ומה שהוסיפו סילחות באמצע סלה לנו כשהתפללו על מהרי"ל, י"ל שכיון שרבים צריכים לתורתו כצורך רבים דמי). ואם שואל צרכי עצמו יכול לשאול באמצע הברכה, ודווקא בלשון יחיד. וטוב להזהר לכתחילה כשיטת רבינו יונה. ובשומע תפילה או בסוף התפילה ואפי' קודם יהיו לרצון יכול להוסיף בלשון יחיד או רבים בין צרכיו בין צרכי רבים, והב"ח כתב שבשומע תפילה לרבינו יונה אסור לשאול באמצע הברכה בלשון רבים.

אריכות בהוספות - י"א שהמוסיף בקשה לצורך יחיד לא יאריך, ואפי' בשומע תפילה, אבל אחר התפילה אפי' קודם יהיו לרצון יכול להאריך.

טעות בברכות האמצעיות - אם דילג ברכה מהאמצעיות, או שלא חתמה כדן, או ששינה בענין שצריך לחזור שחיסר דבר עיקרי בברכה כגון ותן טל ומטר או קבוץ גלויות (ואף שחתם כראוי, ודעת הגר"א שאם חתם כראוי א"צ לחזור, וכן דעת הרשב"א והרמב"ן), א"צ לחזור אלא לראש אותה הברכה, וימשיך כסדר, ואם נזכר באמצע הברכה יחזור למקום שטעה, ואם הוא מבוהל ואינו יכול לחזור למקומו ואחר עומד תחתיו, בכל גוונא צריך להתחיל מתחילת הברכה.

עננו בתענית - ש"ץ ששכח לומר עננו אם לא אמר השם של חתימת רפאנו יאמר שם עננו עם חתימה ויחזור ויאמר רפאינו, ואם אמר השם לא יחזור אלא יאמרו בשומע תפילה (בלא חתימה), ואם שכח אפי' לא התחיל רצה יאמר לפני אלוקי נצור. ואם חזר ברכתנו לבטלה (והיינו מה שחוזר ואומר רפאינו). ואם אמר עננו לפני ראה נא נחלקו האחרונים אם יחזור ויאמר במקומה או לא. ואם לא היו י' מתענים והגיעו אחרי רפאינו יאמר הש"ץ עננו בשומע תפילה, ואם היו בתחילת החזרה ויצאו לא יאמרו במקומו, וטוב שיאמרו בשומע תפילה, ואם התחיל לומר עננו ויצאו גומר. ויחיד אומר עננו בשומע תפילה, ואם שכח וסיים שומע תפילה אינו חוזר.

סימן ק"כ:

ברכת רצה - יאמר רצה בכל התפילות (ודלא כהנהוגים במנחה להתחיל מ"ואשי ישראל), והפמ"ג כתב שאחרי שנהגו לומר רצה, המדלגו נקרא משנה ממטבע

השוכח דבר שהוא מעיקר הברכה (כגון קיבוץ גלויות) לדעת הגר"א ועוד ראשונים שיצא וא"צ השלמה, ולדעת השו"ע צריך השלמה, ואפשר שיוכל להשלימו בשומע תפילה כמו לענין ותן טל ומטר, וצ"ע למעשה.

סימן קי"ח:

חתימת ברכת השיבה - חותם מלך אוהב צדקה ומשפט, ואם חתם המלך המשפט או הקל המשפט יצא. ובעשיית חותם המלך המשפט, ויזהר לאומרו בשני ההי"ן, כי י"א שאם אמר מלך המשפט חוזר, ומ"מ בדיעבד אינו חוזר. ואם אמר בעשיית כדרכו בכל השנה כתב הרמ"א שא"צ לחזור (אא"כ רגיל לומר הקל אוהב צדקה ומשפט), והסיקו האחרונים דמ"מ אם נזכר בתוכו ד"ד יאמר המלך המשפט.

סימן קי"ט:

הוספות בתפילה

הוספה בברכות האמצעיות - יכול להוסיף בברכות האמצעיות מעין הברכה, כגון להתפלל על חולה ברפאנו, ועל פרנסה בברכת השנים. וכתב הפמ"ג שאין להוסיף אלא כשיש לו חולה או שצריך לפרנסה. וצריך לפרש בקשתו כראות. וחולה בפניו א"צ להזכיר שמו. ויתחיל בברכה שקבעו חכמים, ויאמר מאמר שלם מענין הברכה, ואח"כ יוסיף בקשתו.

הוספה בשומע תפילה - בברכה זו יכול להוסיף בקשות על כל צרכיו, וגם בקשות על העתיד. וטוב להתוודות על חטאיו בשומע תפילה ויאמר חטאתי עויתי פשעתי, ואם יש לו עוון חדש יזכירו בתפילה הראשונה שלו, ויתפלל בהכנעה ועכ"פ בקול בוכים ויקבל שלא לעשות כך עוד. וטוב לשאול על מזונותיו ואפי' הוא עשיר.

דעת רבינו יונה שכשמוסיף בברכה מעין אותה ברכה, אם מוסיף בשביל כלל ישראל או רבים יאמר בלשון רבים ולא בלשון יחיד, ולא יוסיף באמצע הברכה אלא בסופה (ומ"מ מצדד הפמ"ג שאין להוסיף אחר אמירת

תמצית משנה ברורה

כמבואר סימן ס"ו), ואפי' אם לא התחיל התחנונים, ואפי' אם דרכו להחמיר לומר יהיו לרצון לפני התחנונים (דטוב לומר גם לפני התחנונים וגם אחריהם), מותר לו לענות, וטוב להחמיר בזה, ואם התחיל לומר תחנונים שאינו רגיל בהם ונזדמן לו לומר איזה אמן אסור לענות לפני יהיו לרצון. ואם סיים תפילתו ואינו יכול לפסוע כיון שעומד מאחוריו איזה אדם לכו"ע יכול להפסיק לענית אמן, והמאמר מדרכי כתב בפשיטות שמותר לומר גם ברוך הוא וברוך שמו.

אמירת תחנונים - מדינא אין איסור לומר תחנונים לפני יהיו לרצון, אמנם נכון לומר לפני התחנונים יהיו לרצון, ויכול לחזור ולאומרו אחרי התחנונים, וכתב המ"ב שכך נכון לעשות. ויהיו לרצון מסוגל לכמה עניינים וסודו סוד גדול, ויש לאומרו בנחת ולכוון, ומועיל הרבה לקבלת התפילה.

נכון לכל אדם להתפלל כל יום על צרכיו ופרנסתו, ושלא תמוש התורה מפיו ומפיו זרעו וזרעו זרעו, ושיהיו כל חלציו עובדי ד' באמת, ולא ימצא פסול בזרעו, וכל מה שצריך, ויכול להתפלל בכל לשון, ועדיף להתפלל בסוף התפילה מאשר בשומע תפילה, כדי שיוכל לענות קדיש או קדושה.

הרגיל לומר עשה למען שמך וכו' זוכה ומקבל פני שכינה.

סימן קכ"ג:

הכריעות והפסיעות בסיום תפילת י"ח

ג' הפסיעות - בסיום התפילה כורע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה, ופוסע בעודו כורע ג' פסיעות, ועוקר רגל שמאל תחילה פסיעה קטנה ובאיטר רגל י"ח דעות בין הפוסקים, ואח"כ פוסע ברגל ימין פסיעה גדולה, וחוזר ופוסע ברגל שמאל להשוות רגליו, והיא שיטת הארחות חיים, ושיטת רבינו מנוח לעשות ג' פסיעות כפולות, אבל הרבה אחרונים העתיקו שיטת הארחות חיים.

אמירת עושה שלום - אחר שסיים הפסיעות לא יזקוף אלא הופך פניו לשמאלו (שהשכינה כנגדו, ושמאלו הוא ימין הקב"ה), ואומר ברגלים מכוונות עושה שלום במרומוי, והופך פניו לימינו ואומר הוא יעשה שלום עלינו, ואח"כ ישתחוה לפניו כעבד הנפטר מרבו ויאמר ועל כל ישראל. ולא יאמר עושה שלום בזמן שפוסע.

שטבעו חכמים, ודינו כטועה בברכה שצריך לחזור, והמ"ב כתב שצ"ע אם צריך לחזור, ואפי' בשחרית. ואשי ישראל היינו התפילות שהם במקום קרבן, וי"מ אנשי ישראל והיינו שמיכאל שר הגדול מקריב נשמות הצדיקים על מזבח של מעלה לריח ניחוח, וכתב הט"ז שהפירוש הזה הא המובחר מכולם, וי"מ שהכונה שהקב"ה ישיב את העבודה ואת הקרבנות, וכתב הגר"א שהעיקר כפירוש זה.

סימן קכ"א:

ברכת מודים

הכריעות - שוחין במודים בתחילה כשאומר מודים, וכשאומר ד' יזקוף, וכן ישחה בסוף ברכה זו בברוך אתה וכשאומר השם יזקוף. ואם נזדמן לו רוק לא ישחה עד שיצא הרוק מפיו.

האומר מודים מודים משתקין אותו, בין חזר על המילים ובין אם חזר על הענין, ואע"פ שלא חזר והשתחוה. ואם חזר רק על תיבת מודים צ"ע.

ברכת כהנים - יחיד אינו מברך, וכתב הרמ"א שכך עיקר, אבל י"א שיברך וכן המנהג. ואם בירך אין מחזירים אותו, ואין למחות ביד האומרים אותו. ובבית האבל אין לומר אלוקינו ואלוקי אבותינו, (ובדגול מרובה חולק).

סימן קכ"ב:

דיני סוף התפילה

מתי מותר להפסיק - אין להפסיק לענית איש"ר וכדו' לפני יהיו לרצון, ואחרי יהיו לרצון מותר להפסיק לכל אמן, ואם רגיל לומר תחנונים אחרי התפילה, או במקום שרגילים לומר אלוקי נצור, ואמר יהיו לרצון, והגיע הש"ץ לקדושה או לקדיש יקצר ויפסע ויאמר, ולכהפ"ח יאמר יהיו לרצון, ואם לא קיצר יכול להפסיק כמו שמפסיק בברכות ק"ש באמצען, אבל לא יענה סתם אמן. והרמ"א כתב שבמקום שנוהגים לומר תחנונים לפני יהיו לרצון יכול להפסיק גם לקדיש קדושה וברכו (ולשאר דברים שמותר בברכות ק"ש

לפני החזרה יאמר הש"ץ ד' שפתי תפתח, ובסיום התפילה להרמ"א לא יאמר יהיו לרצון, והשל"ה והגר"א כתבו שיאמר.

סימן קכ"ד:

חזרת הש"ץ

הוצאת מי שאינו בקי - הש"ץ חוזר על התפילה כדי להוציא את מי שאינו בקי, וצריך היוצא לכוון לכל מה שהש"ץ אומר, ואם אינו מבין לשון הקודש לא יצא (אף שהמתפלל בעצמו ואינו מבין יצא, ומ"מ יראה להבין ברכת אבות), ואסור ליוצא יד"ח להשיח או להפסיק אפי' לברכו וברוך הוא וברוך שמו או לקדושה של אחרים, אבל עונה אמן אחר ברכות הש"ץ. וצריך שיהיו עשרה בבית הכנסת, ואם לאו אינו יוצא יד"ח. והבקי אינו יוצא יד"ח מהש"ץ. וגם כשאין בבית הכנסת מי שאינו בקי, מ"מ יחזור הש"ץ התפילה.

אם אומרים פיוטים א"א לצאת מהש"ץ א"כ שומע כל הפיוטים, אמנם הש"ץ חוזר התפילה כי יתכן שיש מי שיכוון לשמוע הכל, אף שרוחק הוא.

מתי הש"ץ יוצא יד"ח תפילה בחזרה - אם הש"ץ נכנס לבית הכנסת והציבור כבר התפללו בלחש, אם יש אחר עדיף שלא יעבור לפני התיבה, ואם אין אחר יתפלל בקול רם וא"צ לחזור ולהתפלל בלחש, ודין זה הוא אפי' בשחרית אע"פ שמפסיד סמיכות גאולה לתפילה. ש"ץ שהתפלל במנין אחר וצריך לחזור ולהתפלל בקול רם, לא יחזור ויתפלל בלחש. מי שיש לו ספק אם התפלל שחרית בשבת או מוסף בחול המועד, שאינו יכול להתפלל לנדבה, יכול להיות ש"ץ ויוצא מספק.

יציאה יד"ח בחזרת הש"ץ כשטעה בתפילה - מי ששכח דבר שצריך לחזור על התפילה בגללו, ואפי' משיב הרוח שהוא מג' ברכות ראשונות, יכוון לכל חזרת הש"ץ, ויפסע הג' פסיעות, ולא יאמר מודים דרבנן אלא יכוון לש"ץ (והש"ץ צריך לאומרו בקול, ולכל הפחות שיוכלו י' לשומעו). ואם לא גמר תפילתו וטעה בדבר שצריך לחזור לרצה כתב רעק"א שלא יחזור אלא ישמע מהש"ץ כל התפילה, ולכאו' לא ימשיך תפילתו. והבה"ל כתב שא"צ לשמוע מהש"ץ אלא מרצה ואילך. והאידינא שיש לחוש שלא יכוון כראוי מוטב שיחזור ויתפלל בעצמו, ואם הש"ץ מבליע מילים צריך מדינא להתפלל בעצמו. (סעיף י').

שיעור הפסיעות - השו"ע כתב שיהיו לפחות עקב בצד גודל, ומשמע מדבריו שעדיף פסיעות גדולות יותר, ודעת הרמ"א שלכתחילה אין להוסיף על שיעור זה, וכן פסקו הב"ח והדרך החיים. ואף במקום צר ודחוק אין לפחות משיעור זה, ויש מקילים בשעת הדחק, ואם האדם שמאחוריו באמצע התפילה לא יכנס לד' אמותיו.

נהגו לומר אח"כ יה"ר שיבנה בית המקדש וכו'. רמ"א.

מתי יחזור למקומו - ימתין במקום שכלו הפסיעות עד שיגיע ש"ץ לקדושה, ולפחות עד תחילת חזרת הש"ץ, כדי שלא יהיה נראה שבא להפטר מרבו, אלא שחוזר לאמירת קדושה או כדי לכוון לחזרת הש"ץ, ואפי' פסע לאחוריו ממש לפני קדושה יכול לחזור לקדושה (ולא דמי לתחנן שמהרי"ל היה אומרו במקום שכלו הג' פסיעות), ולכתחילה יש להמתין לקדושה אא"כ המקום דחוק ואתו לאינצוי, או שמאריכים בפיוטים. וכל זה כשרוצה לחזור למקומו, אך אינו מחויב לחזור למקומו, והמ"א כתב שלסוברים שצריך ו' פסיעות כולל החזרה למקומו א"כ צריך לחזור למקומו. ומטעם זה יש המקפידים שלא יעבור אדם במקום שפסעו כדי לא להפסיק בין ו' הפסיעות, אמנם עי"ז טועים וחוזרים למקומם מיד, ומפסידים את ההמתנה שהיא מעיקר הדין.

אסור להחזיר פניו לציבור לצד מערב לפני שסיים הש"ץ תפילתו, כי גורם לבטל כוונת המתפללים, וגם יחשדוהו שדילג, ואם סיים הש"ץ אבל רוב הציבור לא סיימו, תלוי בבי' הטעמים, וצ"ע.

יחיד המתפלל להרמ"א ימתין במקומו כדי הילוך ד"א, ולב"ח ימתין כשיעור שיגיע ש"ץ לקדושה או לפחות שיתחיל חזרת הש"ץ, וכ"כ המ"א, ובמקום הדחק יש להקל בזה. אמנם אם מתפלל גם תפילת תשלומין לכו"ע די בהמתנה כדי הילוך ד"א.

דיני הפסיעות וההמתנה לש"ץ - הש"ץ יעמוד כדי הילוך ד"א לפני שיחזור למקומו להתפלל בקול רם, להרמ"א אינו אלא מנהג, והגר"א כתב שזה מדינא. ואחרי שמסיים חזרת התפילה א"צ לחזור ולפסוע ג' פסיעות מפני שסומך על הפסיעות שבסוף הקדיש שאחרי ובא לציון שעיקרו על תפילת י"ח (וקריאת התורה וכדו' הם חלק מסדר התפילה), ואין לש"ץ לשוח עד הקדיש שלא מענייני התפילה, ואם רוצה לפסוע גם בסיום החזרה אין למחות בידו. ואם לא התפלל בלחש פוסע גם בסיום החזרה.

אין לומר תחנונים או ללמוד בחזרת הש"ץ, ואף אם מכוונים לסוף הברכה ועונים אמון כראוי, מ"מ יבואו עמי הארץ לא להאזין לש"ץ ולשוח שיחה בטלה, ונמצאו מחטיאים את הרבים.

עמידה בחזרת הש"ץ - כתב הרמ"א שי"א שיש לעמוד בחזרת הש"ץ, והטעם משום דשומע כעונה, וכן היה מנהג הקדמונים, ובתוך ד"א לש"ץ אסור לכו"ע לשבת.

ענית ברוך הוא וברוך שמו - כל ברכה שהאדם שומע צריך לענות ברוך הוא וברוך שמו, ובברכות קצרות יזהר הש"ץ להמתין ולא לסיים את הברכה עד שיגמרו לענות, כדי שכולם ישמעו איזה ברכה הוא מסיים, וגם שיוכלו לענות אמון מיד אחרי סיום הברכה, ומטעם זה יש שנמנעים מלומר ברוך הוא וברוך שמו, שהרי אמון חמור ממנו, אבל נכון לעשות כנ"ל. ואין להפסיק לענית ברוך הוא וברוך שמו בפסוקי זמרה או בברכות ק"ש ואפי' בין הפרקים. וברכה שהוא יוצא בה יד"ח אין לענות עליה ברוך הוא וברוך שמו, ומ"מ בדיעבד אין להחמיר בזה.

ענית אמון

ענית אמון וכוונתה - יש לענות אמון אחר ברכות הש"ץ, ואף אלו היוצאים יד"ח בברכות הש"ץ יענו אחרי אמון, ויכוונו בברכות הודאה אמת היא הברכה שבירך המברך (וגם מה שאמר ברוך אתה ד' הוא אמת) ואני מאמין בזה. ובתפילות צריך לכוון שגם הוא מתפלל שיקויים דבר זה, ובברכת אבות ומחיה המתים יל"ע אם יכוון יה"ר שהקב"ה יביא גואל ויחיה מתים. ובקדיש צריך לכוון שיאמנו דברי הש"ץ במהרה ובזמן קרוב.

מתי ימשיך הש"ץ את הברכה הבאה - הש"ץ לא יתחיל ברכה שאחריה עד שיסיימו רוב הציבור לענות אמון, וכן בקדיש, והרבה נכשלים בזה, ואם הש"ץ התחיל כבר ברכה אחרת אין לענות אמון. ואם מיעוט הציבור מאריכים באמן יותר מדי א"צ להמתין להם, ואם רוב הציבור אמרו במרוצה, צריך להמתין למיעוט, אבל בסתמא אין לתלות בהכי, ואם הוא בא להוציא יד"ח ימתין גם על המיעוט, ולענין חזרת הש"ץ יש דעות בין האחרונים.

אמן בקטנים - צריך ללמד בניו הקטנים לענות אמון כי מיד כשהתינוק עונה אמון יש לו חלק לעוה"ב, וצריך לחנכם שיעמדו באימה ויראה, והקטנים ביותר המשחקים בבית הכנסת מוטב שלא להביאם כי הרגל נעשה טבע, ומבלבלים דעת המתפללים, והמביאים ידקדק שיהיו נקיים כדי שלא להכשיל את העומדים בד' אמותיהם.

תפילה בקול עד הקל הקדוש - בשעת הדחק שירא שיעבור זמן תפילה, יכול להתפלל בקול עד הקל הקדוש, והציבור יאמר עמו מילה במילה גם ברכת לדור ודור, וי"א שלכתחילה יתפללו הציבור בלחש והש"ץ בקול רם עד אחר שומע תפילה ומודים, והעולם אין נוהגים כך. וכן הדין בשחרית אם יעברו ד' שעות, וצ"ע דכיון שיכול להתפלל לאחר ד' שעות, אפשר שלא עקרו תקנת הש"ץ בשביל זה. ואם יש מעט זמן ויכול אחד להמתין ולענות אמון ימתין ויענה אמון, ואם אין השעה דחוקה כ"כ לא יתחילו הציבור רק לאחר שאמר הש"ץ הקל הקדוש, אבל אם השעה דחוקה ביותר די שהתינוקות או אחד שכבר התפלל יענה אמון, ואם א"א להשיג בקלות מי שיענה אמון א"צ להקפיד על זה.

מתי יתחיל הש"ץ לחזור התפילה - א"צ להמתין לאלו המאריכים בתפילה ואפי' לאדם חשוב מפני טורח הציבור, ועכשיו נהגו להמתין לאב"ד לפי שרוב האנשים מתפללים במרוצה, ואם אין אב"ד ימתינו על המתפלל מילה במילה, אבל אם מאריך אין להמתין עליו. (ומי שצריך להאריך וירא שיתלוצצו עליו, וכוונתו לשם שמים, יכול לפסוע לאחוריו אע"פ שעדיין לא גמר תפילתו). וכן בתחילת התפילה א"צ מעיקר הדין להמתין לאדם חשוב או גדול אם יש עשרה, ואם יכולים לבוא לידי קלקול כגון ההתפלל לפני צאת הכוכבים נכון להמתין, והיום נהגו להמתין לאב"ד מפני שרגילים לקבוע עמו לימוד אחר התפילה, שהוא ענין גדול, ומ"מ לא יאחרו זמן ק"ש ותפילה בשביל זה, ועל הרב להקדים לבוא כדי שלא ימתינו לו.

אמירה יחד עם הש"ץ - אסור לומר עם הש"ץ את הברכות, וגם לומר עמו חלק מהברכה אינו נכון, והמזמרים עם הש"ץ הוי כיוהרא ויש לגעור בהם דהוי כקלות ראש.

דיבור בזמן חזרת הש"ץ - אסור לשוח שיחת חולין בזמן חזרת הש"ץ אפי' אם מכוון בסוף הברכות ועונה אמון, והעושה כך הוא חוטא וגדול עונו מנשוא, ובתי כנסיות נחרבים מחמת זה, ויש למנות אנשים ידועים להשיג על ענין זה.

כוונת הציבור לחזרת הש"ץ - על הציבור לכוון לברכות שמברך החזן ולענות אמון, (וכתב השל"ה שראה אנשים השמים הסידור בפניהם ועיניהם וליבם שם כדי לכוון), ואם אין ט' מכוונים לברכותיו קרוב להיות ברכותיו לבטלה, וכל אחד יחשוב שאין ט' זולתו ויכוון לכל הברכה. והעולם נוהגים למנות לעשרה גם מי שמדבר ואינו שומע כראוי, ולכן טוב שיתנה הש"ץ שאם לא יהיו י' שיכוונו לברכותיו תהא תפילת נדבה.

סימן קכ"ה:

קדושה

כוונת הקדושה - צריך לכוון ביותר בקדושה לקדש את השם יתברך, ובזכות זה ישרה ד' קדושה מלמעלה, ויכוון לקיים הפסוק ונקדשתי בתוך בני ישראל, והאריז"ל היה מזהיר מאד על זה.

לימוד בזמן הקדושה - לא ילמד בזמן אמירת נעריצך או נקדש אפי' ע"י הרהור, ובשעה שהחזן מאריך בנגון מותר, והנוסח שמוסיפים בשבת א"צ להאזין לחזן בזה (וכן המנהג לאומרו לפני החזן) ומותר אז ללמוד ע"י הרהור, וי"א שה"ה ב"ימלוך", וכ"ש ב"לעומתם" וב"ובדברי".

טוב לכוון רגליו בזמן הקדושה, וישא עיניו למרום (להט"ז יסגור עיניו, והרבה אחרונים חולקים), ואין לקב"ה הנאה בעולם כאותה שעה, וירים גופו ועקבו למעלה בקדוש ברוך וימלוך, ולא ידלג ויקפוץ, ויש מיישבים המנהג, ואין לעשות כך במקום שאין נוהגים כך.

אין לדבר באמצע קדושה, ומהרי"ל לא היה מדבר עד אחר אמון של "הקל הקדוש".

מהרי"ל היה כורע בברוך ובימלוך וזוקף בשם, ואין ראייה לזה, ועל כן לא נהגו כך.

ענית נקדישך - אין הציבור אומרים נקדישך עם הש"ץ, כי הש"ץ אומרו בשביל הקהל, אלא שותקים ומכוונים למה שאומר הש"ץ עד שמגיע לקדושה, ואפי' יש מניין מלבדו, ונכון לנהוג כשיטה זו. (וכן לגבי קדיש לא יאמר עם החזן יתגדל עד איש"ר, ולא ילמד אפי' בהרהור). ויש מקילים שאפשר לומר נקדישך עם הש"ץ, וכן המנהג בימינו כשיטת הט"ז או על פי כתבי האר"י שהביא המ"א. והגר"ז כתב שיחיד לא יאמר עם הש"ץ, אבל לכל הקהל מותר מדינא לומר אפי' לא עם הש"ץ יחד, ומ"מ לכתחילה אין לנהוג כך.

נוסח הקדושה - אומרים שמקדישים ולא שמקדישין. ויפסיק בין שמקדישים לאותו. ובשבת אומרים כדבר האמור בקמץ. הב"ח כתב לומר "וכן כתוב על יד נביאך", והנוסח שלנו הוא "ככתוב".

הש"ץ לא ימשוך באמירת "לעומתם" ו"ובדברי", כדי שלא ימשיכו הקהל לפני שמסיים, וכן בקדיש וברכו וכל דבר שעונים אחר הש"ץ או אחר המברך, כדי שלא יהיה זה כעין אמון חטופה.

יש לשהות בין אמון לבין מודים.

מי שצריך לענות אמון על ב' דברים, יענה פעמיים אמון ובכל אחד יכוון על דבר אחר, ועדיף שיענה אמון ואמון.

אמון חטופה - לא יענה כאילו הא' נקודה בשוא או בשאר נקודות אלא בקמץ גדול, ולא יחטוף לענות אמון לפני שהש"ץ סיים הברכה לגמרי.

אמון קטופה - לא יבלע את הנ' אלא יוציאה שתהיה ניכרת, וכן הא' או המ'. וגם לא יפסיק באמצע המילה.

אמון יתומה - שיטת המחבר שהאיסור הוא רק באופן שבא לצאת באיזה ברכה ולא שמע את הברכה והוא עונה אמון, ואע"פ שיודע איזה ברכה בירך הש"ץ, ואע"פ ששמע תחילת הברכה. ואם בא לצאת בברכה צריך לשמוע את כולה, ואם לא שמע אפי' רק תחילתה צ"ע אם מותר לענות עליה. אבל אם לא בא לצאת יד"ח מותר לענות אפי' אינו יודע על איזה ברכה הוא עונה, ואפי' בחזרת הש"ץ.

ושיטת הרמ"א שאף אם לא בא לצאת יד"ח אסור לענות אמון אם לא יודע איזה ברכה אמר הש"ץ, אבל אם יודע איזה ברכה מותר לענות אפי' בחזרת הש"ץ, וי"א שבחזרת הש"ץ נחשב שכולם מחויבים ואין לענות אפי' יודע על איזה ברכה עונה, אא"כ שמע סיום הברכה מהש"ץ עצמו, ויש לחוש לכתחילה לשמוע את הש"ץ, ואם לא שמע ויודע איזה ברכה סיים הש"ץ יענה אמון. ולא ימתין עם ענית האמון אלא יענה מיד אחר שהש"ץ סיים הברכה, או בתוכ"ד ("א ג' תיבות וי"א ד'), ואם רוב הצבור או יחיד העונה עדיין לא סיימו לענות אמון גם הוא יכול לענות בתוכ"ד של עניתם, אפי' אחר כדי דיבור מסיום הברכה, ולדעת רעק"א יכול לענות אחר שסיימו הציבור לענות אמון אם לא הפסיק בדיבור, ולשלטי גבורים אם לא המשיך הש"ץ תפילתו יכול לענות אף אם רוב הציבור סיימו לומר אמון. ולדבריהם ה"ה בקדיש קדושה וברכו יכול לענות אם יש מיעוט שעדיין לא סיימו לענות. וכן יענה אמון אם סיים תפילתו ואמירת התחנונים כשהציבור באמצע לענות אמון, (והט"ז מתיר לענות גם מיד אחרי שהציבור סיימו), ואם הש"ץ מאריך בנגון של ואמרו אמון לא ימתין אלא יאמר אמון מיד, אבל אם מנגן ולא סיים את הברכה ימתין עד שיסיים את עצם התיבה של הברכה.

לא יענה אמון קצרה שנראה שדומה עליו כמשא, אלא כשיעור אמירת קל מלך נאמן, ולא יאריך יותר מדי.

העונה אמון לא יגביה קולו יותר מן המברך, וה"ה בענית ברכו, ואם כוונתו לרז את הציבור מותר.

עונים אמון אחר קטנים שהגיעו לחינוך, וכן אחר נשים במצוות עשה שהזמן גרמא, וכן אחר חרש המדבר ואינו שומע, אבל לא אחר השוטה.

תמצית משנה ברורה

מתחילת הברכה שטעה בה הראשון, ואפי' לא טעה אלא בסוף הברכה, ואם טעה בג' ראשונות יתחיל מתחילת התפילה, ואם טעה בג' אחרונות יתחיל ברצה, בין אם דילג ברכה מאלו ובין אם נשתתק באמצע ברכה או בין הברכות. ומוכח מרעק"א והנשמות אדם שאם המחליף כיוון לתפילת הש"ץ ולא שח יחזור השני לאותה ברכה, (ומצדד דה"ה אפי' לא כיוון אלא מתחילת רצה), ויש לעיין אם מספיק להמשיך במקום שפסק או שצריך לחזור לתחילת הברכה. ואם אמר פיוטים בברכה שצריך לחזור א"צ לחזור על הפיוטים, ואם טעה באתה בחרתנו ולא חזר לראש הברכה בדיעבד אין להקפיד.

ש"ץ שטעה דינו לענין חזרה כמו יחיד שטעה, חוץ משחרית של ר"ח או חול המועד שאם שכח יעלה ויבוא אינו חוזר, שהרי מזכיר ר"ח במוסף, ואם שכח לפני סיום התפילה חוזר לרצה, ואם שכח משיב הרוח או טל ומטר, אף בשחרית של ר"ח חוזר. ושיטת הרמ"א שגם בשחרית של שבת ויו"ט אם התפלל תפילת חול אינו חוזר, ואם עדיין לא סיים תפילתו חוזר לישמח משה או לאתה בחרתנו, אמנם מדברי הרמ"א סי' רס"ח לא משמע הכי. ולענין הלכה הלבוש לא הכריע, והאחרונים פסקו כהרמ"א. ומש"כ הרמ"א והכי נהוג שמא כוונתו אם חל שבת ויו"ט ביחד ושכח הש"ץ להזכיר שבת, שמועיל להזכיר שבת במוסף.

ש"ץ שטעה בתפילת לחש אינו חוזר מפני טורח הציבור, אלא סומך על חזרת התפילה, ואם טעה במעריב חוזר, ובמעריב של שבת יסמוך על ברכת מעין שבע. ואם טעה בג' ראשונות אם נזכר לפני שסיים התפילה חוזר, ואם סיים התפילה אינו חוזר, והטור מיקל אף כשלא סיים התפילה, והסומך עליו לא הפסיד.

ש"ץ כהן ומת בבית אם הוא לפני חזרת הש"ץ לא יתחיל, ואם הוא באמצע חזרת הש"ץ יסתמו הפתחים והחלונות, וא"צ להודיע לש"ץ אע"פ שיש טומאה דרבנן, ואם הודיעו לו נחלקו הפוסקים אם צריך להפסיק. ואם א"א לסתום יצא אפי' באמצע התפילה, ויחזור אחר לתחילת הברכה וכנ"ל.

מנין לענית הקדיש - לא יענה קדוש לפני הקהל כי י"א שלא יצא יד"ח וצריך לענות פעם נוספת, וכן יש להזהר שלא לומר אחרי הציבור, ואם הוא באמצע פיוט יפסיק ויענה.

איש"ר עדיף מקדושה, ואם כבר שמע קדיש עדיף שיענה קדושה. ואם שמע קדיש באמצע קדושה יגמור עד כבודו, ואם שומע אז יאמר איש"ר.

סימן קכ"ו:

ש"ץ שטעה

ש"ץ שדילג ברכה - אם דילג ברכה או יותר בטעות, וכשמזכירים לו יודע לחזור למקומו, אין מסלקים אותו, אלא שוהים עד שיזכירו לו, ויחזור למקום שטעה כדין יחיד שטעה, ואם שהה שעה ואינו יכול להייתשב בדעתו לחזור למקומו יעמוד אחר תחתיו, (ומשמע מהרמב"ם שעד שעה ממתנינים ושאר הפוסקים לא הזכירו שיעור זה). וכן הדין אפי' טעה בתחית המתים או בבונה ירושלים, ואם השמיט שתייהם דעת הט"ז שמסלקים אותו ויש חולקים.

אם דילג במזיד מסלקים אותו.

אם טעה בברכת ולמלשינים ודילג כל הברכה, אין ממתנינים שיזכירו לו אלא מסלקים אותו מיד, שמא נזרקה בו אפיקורסות ואינו רוצה לקלל עצמו, ואפי' היה מוחזק לכשר וצדיק, ומ"מ אין מסלקים אותו מלהיות ש"ץ בגלל פעם אחת. ואם לא רצה לומר ולכופרים אלא ולמלשינים אין מסלקים אותו. ואם דילג תחילת הברכה ואמר את סופה או שהתחיל בה וטעה אין מסלקים אותו. וכן אם דילג הברכה ונזכר מעצמו אין מסלקים אותו. ואם דילג אותה ואת הברכה הסמוכה אפשר שאין מסלקים אותו.

ש"ץ שידוע שהוא כופר בתחית המתים או בגאולה העתידה או בתורה מן השמים או בשכר ועונש, הרי הוא אפיקורוס גמור, ואין להניחו להיות ש"ץ, ואם עמד בחזקה אין עונים אחריו אמן.

אם אינו יודע לחזור למקומו אף אחר שמזכירים לו, או שנחלש ואינו יכול להמשיך, יעמוד אחר תחתיו, ולא יהיה סרבן באותה שעה, וטוב לקחת מי שכיוון לכל התפילה עם הש"ץ, ולא שח בזמן חזרת הש"ץ, ואם אין אדם כזה יקחו מי שלא כיוון, והמחליף יתחיל

סימן קכ"ז:

מוזדים דרבנן - כשיגיע הש"ץ למוזדים ישחה הש"ץ, וישחו עמו הציבור, ולא ישחו יותר מדי אלא כשאר שחיות, (והב"ח כתב שכשאומר עם הש"ץ לא ישחה אלא ינענע ראשו מעט, והעולם לא נהגו כך). ויאמרו מוזדים אנחנו לך וכו' והש"ץ ממשיך להתפלל כדרכו, והציבור חותמים ברוך קל ההודאות בלא הזכרת השם, (והגר"א כתב לחתום בשם, ולא נהגו כדבריו). וי"א שצריך לשחות גם בסוף וטוב לחוש לדבריו, והרמ"א כתב לומר הכל בשחיה אחת, וכן נוהגים, והגר"א כתב לשחות עד שאתה הוא ד' אלוקינו ואח"כ יזקוף, והב"ח כתב בשם רש"ל לזקוף מעט כשאומר השם עד סופו ואז יכרע, ומשמע מהחיי אדם שכך עיקר הדין.

אמירת ברכנו בברכה המשולשת

אם אין כהנים יאמר הש"ץ אלוקינו ואלוקי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת... ואני אברכם, ואם הש"ץ לא אמר נוסח זה אין מחזירים אותו, וצ"ע אם נזכר קודם שסיים הברכה יחזור ויאמר או לא. ומנהגנו לומר נוסח זה עד עם קדושיך גם אם יש כהנים. ואם אין כהנים יאמר עד שלום. ועונים אחר הברכה השלישית כן יהי רצון, ויש שעונים כן יהי רצון אחר כל ברכה.

ויאמר "בברכה" בפתח. וכהנים עם קדושיך היינו שהכהנים הם עם קדושיך, ולא שהם כהנים של עם קדושיך. וכשאומר 'ברכך ד' יראה לצד ההיכל, ובישמורך יראה לימינו, וביאר ד' לצד ההיכל, ובפניו אליך ויחנך לצד שמאל שלו.

אין אומרים נוסח זה אלא בזמן הראוי לברכת כהנים ולנשיאת כפים.

שים שלום - בשחרית ומוסף אומרים שים שלום, וכן במנחה של תענית ציבור, וי"א גם במנחה של שבת, אבל בסתם מנחה אומרים שלום רב, וכן יחיד המתענה יאמר שלום רב, ובסידור האר"י כתוב בכל התפילות לומר שים שלום. ואם החליף שלום רב בשים שלום או להיפך יצא יד"ח, ואם נזכר בבוקר לפני ברוך אתה ד' שאמר שלום רב יאמר שים שלום, ובערב א"צ לומר שלום רב.

מתי מחויב לישא כפיו

כהן שאינו עולה לדוכן ואין בו מהדברים המעכבים שיתבארו להלן, אע"פ שביטל מצות עשה אחת דכתיב "כה תברכו" שנאמר בלשון ציווי, הרי הוא כעובר על ג' עשין דכתיב "אמור להם" ו"ושמו את שמי".

ודווקא כשהיה בבית הכנסת כשקראו כהנים, או שקראו לו בפרט לעלות (קודם שגמרו ברכת רצה שהיה יכול לעקור רגליו אף שלא עקר רגליו), או שאמר לו השופך מים ליטול ידיו (ובסידור יעב"ץ מפקפק בזה, וצ"ע), אבל אם לא קראו לו אינו עובר. וכתב המ"א דאינו עובר מחמת קריאת הש"ץ כהנים אלא דווקא אם עקר רגליו בעבודה, דאל"כ אינו רשאי לעלות, ומהר"ם מינין מסתפק בזה, ועל כן יראה לצאת מבית הכנסת לפני כן (וגם כדי שלא יאמרו שהוא פגום). ואם היה מחוץ לביהכ"נ כשקראו לו כתב הר"ן שאינו עובר. ואם אמרו לו לעלות לפני גמור ברכת רצה, ולא רצה לעלות, ויצא לפני שאמר הש"ץ כהנים, ילה"ס אם עובר בעשה, או שאינו עובר (אלא משום ויראת מאלוקיך), ויותר מסתבר שעובר בעשה, דזמן החיוב הוא מתחילת העבודה, שהכהנים מכינים עצמם לנשיאת כפים.

ואם נשא כפיו פעם אחת באותו יום אינו עובר אפי' אם אמרו לו עלה, ואפי' זה ציבור אחר. ומ"מ אם הוא עולה צריך לברך אשר קדשנו, ואפי' באותו בית הכנסת.

כהן שאינו רוצה לעלות לדוכן כגון שהוא חלש (דבלאו הכי אינו טוב לבטל המצוה, וכדמצינו לגבי ציצית שאע"פ שהוא חובת מנא צריך לעשות לו ציצית ובעידנא דריתחא ענשינו, ועובר על "ויראת מאלוקיך") יצא מבית הכנסת בשעת אמירת כהנים, ואינו עובר בעשה אפי' היה בבית הכנסת בשעת נשיאת כפים. אמנם כדי שלא יאמרו שהוא פגום (בן גרושה או בן חלוצה) נהגו שלא להכנס לבית הכנסת עד שייגמרו ברכת כהנים. וכתב המ"א בשם המרדכי שיצא לפני רצה כדי שלא יאמרו שהוא פגום וכדי שלא יאמרו לו לעלות. ומי שהוא פסול א"צ לצאת לחוץ ואינו עובר אפי' אמרו לו בפירוש לעלות, ומ"מ אם הוא פסול מדרבנן ואין בבית הכנסת כהנים אחרים מצדד הא"ר וכן משמע מרעק"א שיצאו לפני רצה.

נשיאת כפים במקום טומאה - אם מת מת בבית הכנסת, אפי' אם כבר אמר הש"ץ כהנים צריכים הכהנים לצאת החוצה, ואם הכהן אינו יודע צריכים להגיד לו. אמנם אם הטומאה בבית הסמוך ואפשר לסתום את הפתחים והחלונות, אפי' אם הכהן יודע א"צ לצאת, אמנם אם נודע לו הדבר לפני שנטל ידיו טוב יותר שיצא מיד.

חלק ב:

הלכות נשיאת כפים:

סימן קכ"ח:

מצות עשה על הכהנים לברך את ישראל, וישראל העומדים פנים כנגד פנים כנגד פני הכהנים בשתיקה, ומכוונים לבם לקבל ברכתם כדבר ד', גם הם בכלל המצוה.

עשרה לנשיאת כפים - אין נשיאת כפים בפחות

מעשרה, דהוי דבר שבקדושה, ולהר"ן לומדים דין זה מגז"ש, ומ"מ הוי אסמכתא ומדרבנן. ודינו כדין קדיש המבואר בסימן נ"ה, והכהנים הם מן המניין ואפי' הרוב כהנים, לפי שהכהנים הם בכלל הברכה שנא' "ואני אברכם" - לכהנים. ואם היו עשרה בתחילת חזרת הש"ץ ואח"כ יצאו, אף שמותר לגמור את חזרת הש"ץ, אסור לישא כפים לפי שהוא ענין בפני עצמו, ואם התחילו לישא כפים בעשרה ויצאו מקצתן גומרים.

י"א שאין נשיאת כפים במקום שאין ס"ת, אבל כמעט כל האחרונים חולקים על זה.

י"א שמי שבא ואמר כהן אני נאמן לישא כפיו, וכן המנהג.

נשיאת כפים בזר - אין לזר לישא כפיו אפי' עם כהנים אחרים, ועובר בעשה. ולדעת הב"ח אם אמר יברכך וכו' ולא נשא כפיו אינו עובר, אבל בנשיאת כפים עובר אף אם לא בירך אשר קדשנו, ולהפמ"ג עובר אף בלא נשיאת כפים. וכתב המגן גבורים שאם אינו מכוון למצוה אינו עובר, וזה למאי דקימ"ל מצוות צריכות כוונה, דאל"כ אינו מותר אלא כשמכוון בפירוש שלא לשם מצוה, או שאינו מכוון כלל לברכה. ומה שנהגו שגם זר מברך את חבריו בלשון יברכך צ"ע שהרי מדאורייתא הוי ברכה גם שלא בתפילה, וא"כ יש ראייה מהמנהג שמצוות צריכות כוונה, וי"ל דס"ל כה"ח דדווקא בנשיאת כפים עובר, או דכיון שתיקנו שלא לברך אלא בתפילה, א"כ הוי כמכוון שלא לצאת. חלל המברך עובר בעשה כמו זר, ואפי' עלה ירד. וטומטום ואנדרוגינוס לא יעלו, ויצאו מבית הכנסת קודם רצה.

רגליהם עד סיום ברכת רצה, ואע"פ שלא יגיעו לדוכן לפני סיום רצה ואפי' יגיעו בסוף מודים שפיר דמי. ועיקר העקירה היא אחר הנטילה לכיוון הדוכן, ולכן יטלו ידיהם לפני רצה וברצה יעקרו לדוכן, ואם לא נטל ידיו לפני רצה ואם ילך ליטול ידיו לא יספיק לעקור רגליו לפני סיום רצה, יעקור רגליו לדוכן ויביאו לו מים לשם, אבל לא ילך בחוץ ליטול ידיו ואח"כ ילך לדוכן, דעקירה כדי ליטול ידים לא חשיב עקירה. ואם לא עקר רגליו ברצה לא יעלה לדוכן, ואם עלה להמגן גבורים ירד, והעולת תמיד מסתפק בזה, (ומהר"ם מיינץ מסתפק מה הדין אם אמרו לו לעלות). ואפי' לא עקר ברצה מחמת אונס לא יעלה ואם עלה לא ירד, ואם עקר ליטול ידיו מצדד העטרת זקנים דלא חשיב עקירה ומ"מ אם עלה לא ירד, ועל כן ימתין הש"ץ עד שיגיעו הכהנים. ואם עקר רגליו מביתו לבית הכנסת לא חשיב עקירה לדוכן ומ"מ אם עלה לא ירד, אא"כ עקר כדי לעלות לדוכן, וי"א שאף זה לא מועיל אא"כ שמע שהתחיל הש"ץ רצה.

אמירת יה"ר - לפני ברכת כהנים יאמרו הכהנים "יה"ר מלפניך ד' אלוקינו שתהא ברכה זו שצויתנו לברך את עמך ישראל ברכה שלימה ולא יהיה בה שום מכשול ועוון מעתה ועד עולם". לדעת השו"ע אומרים יה"ר זה בעקירה לדוכן, ולדעת הרמ"א בעמדו לפני התיבה, וכתב המ"ב שהמנהג לאומרו כשעומדים לפני ההיכל ואמרו מודים, ומאריכים בתפילה זו עד שיסיים הש"ץ "ולך נאה להודות", כדי שיענו הקהל אמן על שתיהן, וגם הכהנים יענו אמן על ברכת הש"ץ, וי"א שיאריכו עד שיענו כל הציבור אמן כדי להסמיך יה"ר לברכתם, ולא יענו אמן. א"צ לפרוס כפיהם לפני שסיים הש"ץ מודים.

אמירת הש"ץ לכהנים לברך - אם הם שניים לדעת השו"ע יקרא להם הש"ץ כהנים דכתיב אמור להם, ולדעת הרמ"א יאמר אלוקינו ואלוקי אבותינו ברכנו וכו' ויאמר תיבת כהנים בקול ויסיים הש"ץ (ולא הכהנים) בלחש, עם קדושיך כאמור, ואינו הפסק כי זה צורך התפילה. ואם יש רק כהן אחד אין קורא לו, ואפי' אם יש עמו קטן, והפר"ח מפקפק בזה, ולמנהגו שהש"ץ אומר אלוקינו וכו' ודאי אינו הפסק, ואפי' אם יש רק כהן אחד ואמר הש"ץ כהנים אין לגעור בו. ויחיד נושא כפים בברכה אף שלא קראו לו, ואמנם אינו מחויב לישא כפיו, וי"א שמחויב לישא כפיו אע"פ שלא קראו לו.

כיוון פני הכהנים - בתחילה עומדים הכהנים כשפניהם כלפי ההיכל, ובשעת הברכה לדעת השו"ע יברכו כלפי העם, וי"א שיברכו כלפי ההיכל, והמזדקקים מתחילים כלפי ההיכל, ובאמצע הברכה מחזירים פניהם כלפי

מנעלים וכדו' בנשיאת כפים - לא יעלו הכהנים לדוכן במנעלים, ואפי' אין בהם רצועות, ויצניעו המנעלים מפני כבוד בית הכנסת, ויחלצו לפני נט"י אא"כ יכולים לחלוץ בלא לגעת בהם. ומותר לעלות לדוכן בבתי שוקיים (היינו מנעלים ארוכים המגיעים עד סמוך לשוק), והרמ"א כתב שיש מחמירים אם הם של עור, ונהגו להקל בקצת מקומות, ומ"מ במגפים שרגילים ללכת עמהם בטיט אין להקל מפני כבוד הציבור, וכן אינו נכון לעלות במנעלים של גמי, ומ"מ אינו נכון לעלות לדוכן כשהוא יחף ממש, אלא ילך בפוזמקאות של בגד. ובבתי שוקיים עם מכנסיים ביחד, או שהם של בגד אע"פ שמחופים עור, מותר לכו"ע לעלות.

נט"י לפני נשיאת כפים

אע"פ שנטלו הכהנים ידיהם שחרית חוזרים ונוטלים ידיהם עד הפרק (חיבור היד והזרוע), ודווקא כשנטלו בשחרית עד הפרק, ומ"מ לא יברכו על נטילה זו, (ואם הסיוח דעתם או שנגעו במקום מטונף י"א שצריך לברך ויש חולקים, ועל כן יזהרו שלא להגיע לספק ברכה).

הנטילה צריכה להיות דווקא במים ולא במידי דמנקי, ואפשר דבעינן דווקא כלי וכח גברא ושלא ישתנו מברייתם ושיהיה רביעית.

אם אין לו מים אפשר לסמוך על הנט"י שחרית אם לא הסיח דעתו ויודע שלא נגע במקום מטונף.

כתב המ"א שאסור לשהות כדי הילוך כ"ב אמה בין הנטילה לברכה, ועל כן יטלו סמוך לרצה והחזן לא יאריך ברצה. והא"ר כתב שסומכים בזה על נט"י שחרית, ומ"מ לכתחילה טוב לזהר במה שאפשר מלהמתין או מלשווח בין הברכה לנטילה.

מי נוטל ידים לכהנים - הלוי יוצק מים על ידי הכהנים (אף אם הלוי ת"ח והכהן עם הארץ, וכ"ש אם יש כהן אחד ת"ח שהוא מציל על כולם), וכשאין לוי יוצק בכור פטר רחם, ואם אין בכור עדיף שיצוק הכהן עצמו משיצוק ישראל על ידו. וצריך הלוי ליטול ידיו לפני שנוטל לכהנים, והרמ"א כתב שנהגו הלוויים לסמוך על נט"י שחרית, ואם הסיוח דעתם טוב שיטלו ידיהם קודם, וכ"ש אם נגעו בגופם.

יש מקומות שנהגו לשפוך שמן של ריח במים, ונחלקו האחרונים אם מותר לשפוך את השמן במים בשבת, ובנתונים במים מערב שבת יש להקל.

סדר הברכה

עקירה ברצה - כשמתחיל הש"ץ "רצה" כל הכהנים יעקרו רגליהם לעלות לדוכן, ובדיעבד יכולים לעקור

תמצית משנה ברורה

אמירת הרבון - אחרי שהחזירו פניהם יאמרו רבון העולמים עשינו מה שגזרת עלינו, עשה אתה מה שהבטחתנו, השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל. ויאריכו בתפילה זו עד שיסיים הש"ץ שים שלום, כדי שהציבור יענו אמן על שניהם, ואם אינם יכולים להאריך כ"כ יאמרו אדיר במרום וכו' ויכוונו לסיים עם הש"ץ, ומסתברא שגם הכהנים יאמרו אמן על ברכת הש"ץ. ובר"ה ויוה"כ שאומרים היום תאמצנו, לא יתחילו לומר רבון עד לבסוף כדי שיסיימו עם הש"ץ.

מתי יחזרו הכהנים למקומם - לא יעקרו עד שיסיים הש"ץ שים שלום, וי"א עד שיסיימו רוב הציבור לומר אמן, וכתב הרמ"א שכך המנהג, ועכשיו שנוהגים לומר לכהנים "ישר", נכון שלא ירדו הכהנים עד סיום הקדיש, כדי שלא לבטל את הרבים מעניית איש"ר ושאר אמנים. ולא יחזירו אחוריהם להיכל אלא יצדדו קצת כלפי ההיכל כתלמיד הנפטר מרבו.

לא יגעו הכהנים במנעלים שלהם, דסתם מנעלים מטונפים הם, ואם נוגעים יטלו ידיהם לתפילה שיתפללו אח"כ.

מדיני הברכה

אין מברכים אלא בלשון הקודש.

עמידה - הכהנים צריכים לעמוד, וכהן שיכול לישא כפיו רק ע"י סמיכה לא ישא כפיו, דסמיכה כשיביה. והציבור רשאים לישב, והמנהג שכולם עומדים, ויעמדו הציבור באימה ובכבוד ראש.

נשיאת כפים - צריכים הכהנים לישא כפיהם, וכהן שידיו מרתתים ואינו יכול להגביה ידיו לא ישא כפיו, ולא מהני שיקשור ידיו למעלה, ואם יכול להגביה זמן מועט יגביה בכל תיבה בפני עצמה.

קול רם - צריכים לברך בקול רם, והיינו בקול בינוני ולא בלחש, וכהן שקולו צרוד ומדבר רק בלחש לא ישא כפיו וטוב שיצא קודם רצה, ואם הציבור גדול צריך לומר בקול רם שכל הציבור ישמע.

יהיו הכהנים והמתברכים פנים כנגד פנים.

הדינים הנ"ל נלמדים מהפוסקים, ולרוב הפוסקים הם לעיכובא אף בדיעבד, ואם אינו יכול לקיימם יצא לחוץ קודם רצה.

ברכת כהנים בשוא - ב' כהנים השואים זה את זה ואפי' נדרו הנאה זה מזה מותרים לעלות יחד, ואין אחד יכול לומר לחבירו שכל אחד יעלה בתפילה אחרת.

העם. וא"צ שיהיו פני הכהנים כלפי הש"ץ דווקא, אלא אפי' אם ההיכל בצפון והש"ץ במזרח, יעמדו הכהנים בצפון ופניהם לדרום כלפי העם. וי"א שעדיף שיעמדו במזרח והעם יעמדו נגדם פנים כנגד פנים.

הכהנים מברכים אשר קדשנו בקדושתו של אהרן, וציונו לברך את עמו ישראל באהבה.

הגבהת הידים וסדרם - צריכים להגביה ידיהם כנגד כתפותיהם, ויגביהו יד ימנית קצת למעלה מהשמאלית, ויזהר להניח גודל ימין על גודל שמאל שלא יפרדו, ופושטים ידיהם, וחולקים אצבעותיהם, ומכוונים לעשות ה' אורים, ב' אורים בכל יד בין ב' אצבעות לב' אצבעות ובין הגודל לאצבע, ועוד אור בין גודל לגודל, ויפרשו כפיהם באופן שתוך כף היד יהיה כלפי הארץ ואחורי היד כנגד השמים.

הקראת הש"ץ ואמירת הכהנים - הש"ץ מקריא לכהנים מילה במילה והכהנים עונים אחריו, ובדיעבד אינו מעכב, וצריך הש"ץ להקריא מתוך הסידור. ותיבת יברכך לשו"ע אין הש"ץ מקריא א"כ יש רק כהן אחד, ולרמ"א בכל גוונא הש"ץ מקריא גם תיבת יברכך.

הציבור עונים אמן אחרי כל פסוק.

המתנה בין הקריאה לעניה - לא יקרא כהנים עד שיסיימו רוב הציבור לענות אמן, ולא יתחילו הכהנים לברך לפני שסיים לומר כהנים, ולא יתחילו יברכך עד שיכלה אמן מפי כל הציבור (וימתין גם למאריכים) מפני שכולם חייבים לשמוע הברכה מפי הכהנים, (ולנוהגים שהש"ץ מקריא גם יברכך, ימתין לרוב הציבור), ולא יתחילו הכהנים תיבה עד שתכלה מפי המקרא, והמקרא לא ימשיך להקריא עד שתכלה התיבה מפי הכהנים, והציבור לא יענו אמן בכל ברכה עד שתכלה התיבה מפי הכהנים, והמקרא לא ימשיך להקריא עד שיכלה אמן מפי הציבור, ולא יתחילו הכהנים רבון עד שיכלה אמן מפי הציבור (וצ"ב שהרי בלאו הכי ממתנינים עד שיתחיל הש"ץ שים שלום).

ענית אמן ע"י הש"ץ - הש"ץ לא יענה אמן אחרי הכהנים, ואם מתפלל מתוך הסידור ומובטח לו שלא תתבלבל דעתו רשאי לענות אמן, אמנם אמן אחר ברכת אשר קדשנו י"א שגם באופן זה לא יענה משום הפסק.

חזרת פני הכהנים - אחרי ברכת כהנים ימתינו הכהנים שיתחיל הש"ץ שים שלום, ורק אז יחזירו פניהם להיכל, והיו ידיהם פרושות עד שיחזירו פניהם. ויחזרו דרך צד ימין ובאיטר הולכים אחר ימין דעלמא, וכן בתחילה כשמחזירים פניהם כלפי העם יפנו דרך ימין.

תמצית משנה ברורה

וידיהם מחוץ לטלית, וגם העם נהגו לכסות פניהם בטלית. ויש מקומות שנהגו שיהיו ידי הכהנים בפנים מן הטלית כדי שהעם לא יסתכלו בהם, והמנהג שיהיו ידיהם בחוץ נכון יותר.

כוונת ועמידת העם - העם יכוונו לברכה, ויהיו פניהם כנגד פני הכהנים, ולא יסתכלו לא בפני הכהנים ולא בידיהם ולא במקום אחר שלא יסיחו דעת מהברכה, ומדינא אינו אסור אלא בהסתכלות מרובה, ורק במקדש בשם המפורש היה אסור ראייה בעלמא, ומ"מ נהגו שלא להביט כלל זכר למקדש. וכתב בדרכי משה שנהגו העם לכסות פניהם בטלית כדי שלא יוכלו להסתכל בידי הכהנים.

מי בכלל הברכה - עם שאחורי הכהנים, או בצדדים שאחריהם, אינם בכלל הברכה, אפי' אין הפסק בינם לכהנים, ואפי' הם בבית הכנסת. ובפרישה מחדש שרק העומדים בכותל המזרח אינם בכלל הברכה, אבל העומדים בכותל צפון או דרום הם בכלל הברכה אפי' בצדדים שאחריהם, ואין משמע כדבריו בשאר הפוסקים. והנמצא בעיר ויושב בביתו ואינו הולך לבית המדרש ג"כ אינו בכלל ברכה, אפי' ביתו עומד כנגד פני הכהנים, כיון שאין הברכה חשובה לפניו לבוא ולשמוע. ואם הם אנוסים כגון עם שבשדות אף העומדים מאחוריהם הם בכלל הברכה. אבל מלפניהם ובצדדים שלפניהם ואפי' בידיהם ממש, אפי' מחיצה של ברזל אינה מפסקת, ואף העומד בסמוך לבית הכנסת מבחוץ ששומע הברכה וחפץ להתברך אף שהוא יכול להכנס לבית הכנסת מ"מ הוא בכלל הברכה. והעומדים ממש בידי הכהנים, מסתבר שאינם בכלל הברכה אא"כ פניהם כנגד הכהנים. ואם יש טינוף בינו לכהנים בא"ר כתב דהוי הפסק, ובאשכול כתב שאינו מפסיק, ושמא כוונת הא"ר במקום שצריך לענות אמן. והעומדים בצד הארון קודש שהם אחורי הכהנים אינם בכלל הברכה, והב"ח הליץ בעדם שכיון שכל אחד קונה מקום נחשבים כאנוסים, אך זה אינו מספיק, שהרי בקלות יוכלו למצוא מקום לעמוד בו.

בית כנסת שכולו כהנים - אם אין בו אלא י' כולם ישאו כפיהם, והש"ץ לא ישא כפיו ויקריא להם אף שהוא ג"כ כהן, וברכתם היא לאחיהם שבשדות, והנשים והטף עונים אחריהם אמן, ואם אין נשים וטף ג"כ נושאים כפיהם. ואם יש יותר מעשרה יעלו היתירים מעשרה ויברכו, והעשרה יענו אמן, ואם יש אחד עשר (עם הש"ץ והש"ץ יכול לענות אמן שהוא בטוח שיכול לחזור לתפילתו) מ"מ ישא רק אחד כפיו, דבלאו הכי כשאין ישראל האומר להם לברך הוי דרבנן, וצ"ע. (ואף שבישראלים א"צ עשרה עונים ומספיק אפי' אחד, היינו משום שעיקר הברכה היא על ישראל, אבל כהנים לא חשיבי בפחות מעשרה).

אבל כהן שהציבור שונאים אותו או שהוא שונא את הציבור סכנה הוא לכהן אם ישא את כפיו, ויצא מבית הכנסת קודם רצה אם אינו יכול לכוף את יצרו ולעקור השנאה מליבו.

ש"ץ כהן - אם יש כהנים אחרים לא ישא את כפיו, ואפי' מובטח לו שלא תיטרף דעתו, שלא רצו חכמים להקל לעקור ממקומו ולעלות לדוכן. ואם אין שם כהן אלא הוא לא ישא את כפיו, אא"כ מובטח לו שיחזור לתפילתו בלא טירוף, ודעת הפר"ח להקל מובטח אף כשיש כהנים אחרים ודלא כהשו"ע, ובמקום שנהגו כוותיה אפשר שאין למחות בידם. וכן הדין לדידן שמתפללים מתוך סידור שאם אין כהן אחר ישא כפיו, ויעקור רגליו מעט בעבודה לכיוון הדוכן, ואחרי ולך נאה להודות יעקור רגליו לגמרי ויעלה לדוכן כדי להיות פנים כנגד פנים, ואדם אחר יקריא את תיבות הברכה, ובאופן זה עדיף שהמקרא יסיים שים שלום, אם כיוון לכל חזרת הש"ץ ולא שח באמצע, וכיוון הש"ץ לאמירת שים שלום ע"י המקרא, ודעת כמה אחרונים שבכל גוונא יסיים הש"ץ בעצמו. ואם יש כהנים אחרים לא יאמרו לו לעלות, ואם אמרו לו לעלות, והאמירה היתה לפני סיום רצה, צריך לעלות כדי שלא לעבור על עשה, ואפי' אינו מובטח שיחזור לתפילתו.

ניגונים בברכת כהנים - לא ינגנו הכהנים ב' או ג' ניגונים אלא ינגנו ניגון אחד מתחילה ועד סוף, ולא ינגן כל כהן ניגון אחר, וכן החזנים בכל מקום שמנגנים אינו נכון שינגנו בענין אחד הרבה ניגונים, והא"ר המליץ בעדם.

המקרא - משתדלים שיהיה המקרא ישראל, וכתב המ"א שלמנהגנו שהש"ץ הוא המקרא משתדלים שהש"ץ לא יהיה כהן, אמנם בדברי השו"ע אינו מוכרח, דאפשר דלא קפדינן שדווקא הש"ץ יהיה המקרא. ולוי מותר לתחילה. ואם הש"ץ כהן יעמוד ישראל אצלו ויקרא כהנים, וי"א שיאמר גם אלוקינו ואלוקי אבותינו, ויש חולקים. ויקרא אותם כל ברכת כהנים מילה במילה, והחזן שותק עד גמר ברכת כהנים, ומשים שלום ואילך יאמר הש"ץ בעצמו. ואם אין שם מי שיוודע להקרות יקריא הכהן הש"ץ בעצמו ודלא כהט"ז שכתב שיברכו בלי הקראה.

עמידת הכהנים והעם בזמן הברכה

עמידת הכהנים בשעת הברכה - בשעת הברכה לא יביטו הכהנים ולא יסיחו דעתם, אלא יהיו עיניהם למטה כמו בתפילה, וכתב הרמ"א שהכהנים לא יסתכלו בידיהם אלא ישלשלו הטלית על פניהם

כפופות וי"מ אחורנית) או עקשיות (י"מ לצדיהן, וי"מ שאינו יכול לחלק אצבעותיו), או שיש לו מומים ברגליו ורגילים לעלות לדוכן בלא בתי שוקיים, או שרירו יורד על זקנו, או שעניו זולפות דמעה, או סומא באחת מעיניו וזה ניכר, לא ישא את כפיו מפני שהעם מסתכלים בו, ויסיחו דעת משמיעת הברכה. ואם היה דש בעירו שבא לגור שם או להיות מלמד וכדו' ושהה שם ל' יום, והכל רגילים ומכירים את אותו מום, ישא כפיו אפי' הוא סומא בשתי עיניו. אבל אם הולך באקראי לעיר אחרת שאין רגילים לישא וליתן עמו, אפי' שהה שם ל' יום לא מיקרי דש בעירו, וכ"כ הרבה אחרונים, והב"ח חולק, והחיי אדם כתב שאם עקר רגליו ברצה והיה בבית הכנסת באמירת כהנים יעלה. ואם מנהג המקום לשלשל הטלית על פניו, אפי' יש בידיו כמה מומים ישא את כפיו, אם ידיו בתוך הטלית, אבל מה שהציבור משלשלים הטלית שלהם על פניהם לא מהני. ואם אין המנהג לשלשל אסור לו ואפי' לכל הכהנים לשלשל כדי שיוכל לישא כפיו. ואם ידיו מחוץ לטלית לא מהני אלא למומים שבפניו ולא למומין שבידיו.

כתב הט"ז שכל אלו שאינם נושאים כפים, צריכים ללכת מבית הכנסת בשעת הדוכן, ויש מפקקים בזה, וטוב שיעשה כדעת הט"ז. וכתבו הפר"ח והפמ"ג שכל אלו אם עלו לא ירדו.

חולה מעיים לא ישא את כפיו, וטוב שיצא קודם רצה.

היו ידיו צבועות לא ישא את כפיו, אא"כ רוב אנשי העיר מלאכתם בכך, או שהוא דש בעירו, או שנהגו הכהנים לשלשל הטלית על פניהם.

מי שאינו יודע לחתוך האותיות כגון שמחליף א' וע' או ח' וה' או ש' וס' לא ישא את כפיו אא"כ כל בני עירו אומרים כך שאז מותר לישא כפים באותו מקום, וי"א שברוסיא שהרבה רגילים להחליף ש' בס' אפי' שיוודעים את ההבדל ביניהם מותר לישא כפיו.

מי שהוא כבד פה וכבד לשון לא ישא כפיו.

קטן שלא הביא ב' שערות אינו נושא כפיו בפני עצמו, ואפי' באקראי, ואם הוא בן י"ג תולים שהביא ב' שערות, אבל עם כהנים גדולים יכול הקטן לישא כפיו ללמוד ולהתחנך אפי' בקבע, אם יודע לישא כפיו כמנהג הכהנים. ואם הביא ב' שערות נושא כפיו אפי' בפני עצמו, ודווקא באקראי (או במקומו שנושאים כפים רק במוסף של יו"ט), אבל בקביעות לא ישא כפיו יחידי אא"כ נתמלא זקנו ממש, או שהגיע לשנים שראוי להתמלא זקנו, ואם הוא בן י"ח מספיק שיהיה לו זקן מועט. ויוה"כ ושאר תעניות כתבו התוס' דהוי קביעות, וצ"ע למעשה. ואם הוא בן י"ג ולא נתמלא זקנו ואין שם כהן אחר, להעלות תמיד יכול לישא כפיו אפי' בקביעות, והא"ר חולק.

אמירת פסוקים בזמן הברכה - אין לומר פסוקים בזמן הברכה, אלא ישתקו ויכוונו לברכה, ועכשיו שהכהנים מאריכים בנגונים נהגו לומר פסוקים, אך יותר טוב שלא לאמרם, וכן עיקר, וי"א שיאמרם בזמן שהש"ץ מקרא, והא"ר מגמגם בזה, והגר"א הנהיג שלא לאמרם, ומ"מ לא יאמרו הפסוקים בקול, ולא יחזרו המילות מתיבת יברכך ואילך.

בל תוסיף ובל תגרע בברכת כהנים - אסור לכהן להוסיף על הג' פסוקים של ברכת כהנים, ואם הוסיף עובר על בל תוסיף, ואפי' אחרי סיום הברכה. ודווקא להוסיף פסוק אחר, אבל לומר כמה פעמים ברכת כהנים אין אסור, ועל כן אם מגיע למנין אחר ומברך שם אינו עובר בבל תוסיף, ויכול לומר אשר קדשנו וכו', ואמנם אינו מחויב לברך פעם נוספת, ואפי' באותו מנין אינו מחויב לעלות בשחרית ומוסף, ומ"מ מברך אשר קדשנו. ואם גרע מהברכות עובר בלא תגרע. וכתב הגר"ז וכן משמע ברשב"א שאינו אסור אלא בנשיאת כפים ובשאר דברים המעכבים בנשיאת כפים, אבל ברמב"ם כתב שגם בלחש אין להוסיף, אע"ג שקול רם הוא לעיכובא, ומסתמא ה"ה בלא נשיאת כפים, וצ"ע.

ברכת כהנים באמצע שמונה עשרה - כהן המתפלל שמונה עשרה ואין כהן אחר מובטח לו שיחזור לתפילתו יפסיק ויעלה לדוכן, ואח"כ ירד מהדוכן ויגמור תפילתו, ואם יש כהן אחר לא יפסיק מתפילתו, ואם אמרו לו עלה או טול ידיך אפי' יש כהנים אחרים צריך להפסיק ולעלות ואפי' אין מובטח לו שיחזור לתפילתו, וכל מקום שעולה לדוכן באמצע התפילה צריך לעקור רגליו מעט ברצה, ואם לא עקר אינו רשאי לעלות. והא"ר מפקפק בהתר להפסיק באמצע התפילה אפי' כשאמרו לו לעלות, וכן דעת היעב"ץ שלא להפסיק אא"כ הגיע בתפילתו לברכת כהנים שאז מותר לעקור ולעלות, ויעקור מעט בתחילת רצה, ואם אינו מובטח שיחזור לתפילתו אסור להפסיק.

ברכת כהנים לפני התפילה - כהן שלא התפלל ומצא צבור העומדים לפני ברכת כהנים יכול לישא כפיו, ואם עי"ז יעבור זמן ק"ש או תפילה יצא לחצר בית הכנסת ויקרא ק"ש או יתפלל, ואם אמרו לו עלה צריך לעלות, ויקרא קודם פסוק ראשון.

מי אינו ראוי לישא כפיו

בעל מום - אם יש לו מום בפניו או בידיו, כגון שידיו או פניו מנומרות בנקודות דקות לבנות (אא"כ הוא סוג שכיח אף שאינו לרוב הציבור), או שידיו עקומות (י"מ

תמצית משנה ברורה

כהן שנטמא במזיד למת שאינו מז' מתי מצוה פסול מן הדוכן ומכל מעלות הכהונה עד שישוב ויקבל בבי"ד שלא יטמא עוד למתים, ואם יש לו רווח ממון להטמא למתים לא סגי בקבלה וצריך נדר ברבים. ומשמע מהשו"ע שגם הנטמא באקראי נפסל, ולענ"ד אינו נפסל אלא במועד לכהן, וצ"ע לדינא.

מי שיש לו בת שזינתה או שהמירה דמסתמא זינתה, אביה נושא כפיו, אך אין מחויבים עוד לקדשו לפתוח ראשון ולברך ראשון, ומ"מ יכולים לקדשו. ואם זינתה פנויה לא נתחלל אביה. ובזמננו אין נוהגים לפסול כהן בשביל זנות בתו או המרת דת של בנו ובתו.

חלל שנולד מאיסורי כהונה אינו נושא את כפיו, אלא הרי הוא כזר לכל דבר, וגם חלל דרבנן כגון הנולד מחלוצה אינו נושא את כפיו.

אבל בתוך ז' ימי אבילות יצא מבית הכנסת בשעה שקוראים כהנים והיינו לפני רצה כדי שלא יקראו לו, ואפי' בשבת ויו"ט ואין שם כהן אלא הוא יצא מבית הכנסת, ואם לא יצא וקראוהו לעלות לדוכן, יעלה אפי' בחול ואפי' יש שם עוד כהנים. ואחר ז' ימי האבילות נושא כפיו, וכתב הרמ"א ש"א שכל זמן האבילות כגון ל' יום בשאר קרובים או י"ב חודש באביו ואמו לא ישא כפיו, ואפי' בשבת ויו"ט, ואם אין שם כהנים אחרים מותר לישא כפיו. והקובר מתו ברגל או אונן אפי' ביו"ט דינו כאבל אחר ז' ימים, וי"א דבאונן אפי' קראוהו לעלות לא יעלה. ובאבל על שאר קרובים שהם רק פסולי עדות לו, אף שצריך להראות קצת אבילות בשבת ראשונה חייב לישא כפיו.

כהן פנוי נושא את כפיו, וכתב הרמ"א ש"א שלא ישא כפיו, ונהגו שנושא כפיו אפי' אם אין שם כהן אלא הוא, והרוצה שלא לישא כפיו אין מוחין בידו, אך לא יהיה בבית הכנסת מברכת רצה עד אחרי ברכת כהנים, או בשעה אומרים להם ליטול ידיהם. וכהן נשוי שאין אשתו עמו מותר לכו"ע.

המנהג לשאת כפים רק במוסף של יו"ט - כתב הרמ"א שנהגו במדינות אלו לא לשאת כפים אלא במוסף של יו"ט בין בחול בין בשבת, מפני שאז שרויים בשמחה, וכן ביו"כ ששמחים על מחילת עוונות, ונהגו הכהנים לטבול בערב יו"ט משום הנשיאת כפים שלמחרת, וגם בלאו הכי צריך האדם לטהר עצמו ברגל, ואינו מעכב בדיעבד. ויש שנהגו שלא לישא כפים ביו"ט שחל בשבת מפני שאין רוצים לבטל עונתם, ואין מנהג זה עיקר כלל ומוטב שישאו כפיהם אף ששימשו ולא טבלו שאין בזה איסור אלא חומרא (וגם רוב

ננס לא ישא כפיו לבדו אפי' הוא דש בעירו, שלא יאמרו שקטן נושא כפיו, ואם יש לו זקן מותר.

כהן שהרג את הנפש אפי' בשוגג לא ישא את כפיו, ואם לא מת מיד אין להחמיר בשוגג, דשמא הרוח בלבלתו ומת, ואם עשה תשובה לא ישא את כפיו, ולרמ"א אם עשה תשובה אפי' הרג במזיד ישא את כפיו, ויש שמחמירים במזיד, וצ"ע לדינא, ועכ"פ אם עלה אין להורידו. ואם אנסוהו להרוג נושא את כפיו. ואם דחף אשה הרה והפילה, נושא את כפיו אפי' קיימא לן דכלו לו חדשיו.

מומר לעבודת גילולים בין בשוגג בין במזיד ואפי' עשה תשובה לא ישא את כפיו, וי"א שאפי' מזיד אם עשה תשובה נושא את כפיו, ואם נאנס לכו"ע נושא את כפיו (דאף שהרמב"ם כתב שאינו נושא, הכא מיירי שלא עבדה אלא שהודה לעבודת גילולים וקיבלה באלוה), ואם הבטיח להמיר וחזר לא נפסל לכו"ע, ואפי' המיר לדת הישמעלים שאינם עובדים ע"ז, או המומר לחלל שבת בפרהסיא, לא ישא כפיו.

ערל שמתו אחיו מחמת מילה למ"א נושא את כפיו לכו"ע, ולב"ח לדעה ראשונה לא ישא כפיו, ומהפ"ח והא"ר משמע שפסול לכו"ע, ונראה להקל בזה, אבל בלא מל עצמו במזיד נכון להחמיר שלא ישא כפיו עד שימול.

שתה יין אם שתה רביעית בבת אחת לא ישא את כפיו, ואם שתה בב' פעמים, או שהיה יין מזוג במעט מים מותר. ואם שתה יותר מרביעית אפי' הוא מזוג ושתאו בכמה פעמים לא ישא כפיו עד שיסיר יינו מעליו, (ועיין סי' צ"ט ושייך גם לכאן). ובשאר משקין המשכרים דעת המ"א שמוותר לישא כפיו אפי' אינו יכול לדבר לפני המלך אא"כ הגיע לשכרותו של לוט, והרבה אחרונים כתבו שאינו נושא כפיו. ויין מגיתו המ"א אוסר, וכמה אחרונים מתירים.

מי שאינו מדקדק במצוות ומרננים אחריו אפי' רנון של אמת, אך אין בו אחד מהדברים המונעים נשיאת כפים, נושא את כפיו אפי' לא עשה תשובה על חטאיו, כי המצוה מוטלת על כל כהן, והקב"ה ברחמיו מברך את ישראל.

כהן שנשא גרושה או חללה או זונה או חלוצה שהכהנים מזהירים בזה יותר מכל ישראל, לא ישא את כפיו אפי' אם גירשה או שמתה, ואין נוהגים בו קדושה אפי' לקרות בתורה ראשון, עד שידור הנאה על דעת רבים שאין בו התרה, מהנשים שהוא אסור בהם, וכן צריך לגרש אותם, ואפי' מגרשה אחרי הנשיאת כפים אם מקבל על עצמו לגרשה באותו היום שרי. ואם מעוכב מחמת נפשות לגרשה צ"ע. ואם רוצה להשהותה עוד זמן אף שהדירה הנאה אינו נושא כפיו ואינו עולה ראשון.

מנחה - אין נושאים כפים במנחה שמא יהיה הכהן שכור (אבל במוסף לא גזרו שאסור לאכול אכילת קבע לפני מוסף), ואם עלה ירד, וגזרו במנחה של תענית שיש בה נעילה אטו שאר ימים, אבל מנחה של ד' תעניות ותענית אסתר שאין בהם נעילה שהיא סמוך לשקיעת החמה ודומה לנעילה לא גזרו, ונושאים בה כפים. וגם לנוהגים לישא כפים רק במוסף של יו"ט, יש בזה נ"מ מתי לומר אלוקינו ואלוקי אבותינו.

מנחה ביוה"כ אין נושאים בה כפים, ואם עבר ועלה נושא את כפיו שלא יאמרו שהוא פסול, ולכן אומרים אלוקינו ואלוקי אבותינו דמיקרי קצת ראוי, וכן נוהגים, ויש חולקים. ומ"מ המתענים עד חצות כגון בערב ר"ה לא יאמרו אלוקינו ואלוקי אבותינו גם לשיטה זו.

סימן ק"ל:

רבנו של עולם שאומרים בעת נשיאת כפים

מי אומר רבש"ע - מי שחלם חלום, ואינו יודע אם הוא טוב או רע, יקום לפני הכהנים בשעה שעולים לדוכן, ויאמר רבנו של עולם אני שלך וחלומותי שלך וכו'. נכון לומר רבש"ע בעת נגוני התיבות.

נוסח הרבש"ע - למ"א יאמר בין חלומות שחלמתי על אחרים ובין חלומות שחלמתי על עצמי, ובסידורים שלנו הנוסח הפוך, וכ"כ הא"ר. יסיים בפעם הראשונה ותשמרני ובשניה ותחנני ובשלישית ותרצני, כנגד וישמרך ויחונך ושלוש. וטוב לומר בפעם השלישית ותבוא עלי ברכת כהניך ותרצני. ויכוון לסיים כל פעם יחד עם הכהנים כדי שיאמרו הציבור אמן, ואם יש עוד זמן יאמר אדיר במרום וכו', (ויש נוהגים לומר תמיד אדיר במרום כשאומר הש"ץ וטוב בעיניך וכו'),

במדינותינו שאין נושאים כפים כי אם ברגלים
יאמר אז רבש"ע גם מי שלא חלם, שא"א שלא חלם אפי' פעם אחת. ובי"ט שני המחצית השקל כתב שלא לומר, והעולם נוהגים לומר ואפשר שטעמם שמא אחרים חלמו עליהם, ועל כן לא יאמר חלום חלמתי אלא יתחיל מהיהי רצון. ואם חלם בלילה ואינו ברגל, יאמר הרבון לפני שמסיים הש"ץ שים שלום, ויאמר ג"כ אדיר במרום, ואם רואה שלא יוכל לסיים עם הש"ץ יתחיל כשהש"ץ אומר יברכך. אין לומר רבש"ע בשבת, אא"כ חלם חלום רע באותו הלילה.

האחרונים מתירים לטבול לקריו בשבת אם יזהר מסחיטה). וכל שחרית ומוסף שאין נושאים בו כפים אומרים אלוקינו ואלוקי אבותינו, ויש מקומות שנושאים כפים בנעילה ויש מקומות אפי' בשחרית, ובא"י ובכל מלכות מצרים נהגו לישא כפים בכל יום, והפוסקים קלסו מנהגם בזה. ודע שנשיאת כפים בחו"ל היא ג"כ דאורייתא, ודלא כהמור וקציעה שמצדד שדווקא במקדש הוי דאורייתא.

כשאומרים תיבות יברך וישמרך אליך ויחונך אליך לך ושלוש הופכים לדרום ולצפון כדי שתתפשט הברכה גם לעומדים בצדיהם, והמ"א כתב הטעם משום שתיבות אלו הם לנוכח, וכן מאריכים בנגון התיבות הללו כי הם סוף ברכה, אך יזהרו הכהנים והש"ץ שלא לחלק התיבה לשניים ע"י הנגון אלא ינגנו בסוף התיבה. ויאמרו רבון בשעה שמאריכים בנגון בתיבות שבסוף הפסוקים, והיינו כשמנגנים בסוף התיבה, ובמדינותינו נוהגים לומר רבון אחר קריאת המקרא תיבה אחרונה, והכהנים שותקים או מנגנים, ויש לפקפק קצת דאם שותקים הוי הפסק, ועל כן עכ"פ נכון שהציבור לא ימשכו הרבה באמירתם. והמקרא לא יאמר רבון ואפי' הוא אינו הש"ץ, אמנם אם אינו ש"ץ יכול לומר בנגון תיבת שלום.

ותערב - כשאין כהנים במוסף לעלות לדוכן אין אומרים ותערב.

אסור להשתמש בכהן אפי' בזמן הזה, דהוי כמועד בהקדש, וקרא ד"וקדשתו" שייך גם בזמן הזה, ואם הכהן מוחל מותר, וי"א שאינו יכול למחול אא"כ יש לו איזה הנאה כגון בשכר או לאדם חשוב, אבל אם אין לו הנאה מזה אינו יכול למחול דשימוש הוא ענין של בזיון, ורק על כבוד אפשר למחול, וטוב להחמיר לכתחילה, ושרויות בזויות בודאי יש ליזהר, וכהן ככהן אפשר דמותר, ויש שמצדדים להקל ככהן עם הארץ, ובשרויות בזויות בודאי נכון ליזהר.

סימן קכ"ט:

באלו תפילות נושאים כפים

שחרית ומוסף - נושאים כפים ביום חול בשחרית, ובשבת ויו"ט גם במוסף.

נעילה - נושאים כפים בנעילה של יוה"כ או של שאר התעניות שתיקנו בהם נעילה, אם הוא עדיין יום.

הלכות סוף התפילה:

סימן קל"א:

ישיבה בנפילת אפים - צריך לומר נפילת אפים בישיבה, וי"א שאין קפידא, ובשעת הדחק כגון שצריך להמתין אחר תפילתו כדי הילוך ד"א וכבר התחילו הציבור תחנון או שעומד מאחוריו אדם באמצע תפילת י"ח (די"א שאסור לישב כמלוא עיניו ואסור ללכת לצדדים) וכל כהאי גוונא, יעמוד במקומו ויפול על פניו מעומד.

באיזה אופנים וזמנים נופלים על פניהם

באיזה מקום נופלים על פניהם - י"א שאין נפילת אפים אלא במקום שיש ס"ת, ואז אפי' יחיד נופל על פניו, ואם אין ס"ת יאמרו התחינה בלא כיסוי פנים, ואם יש ספרים נחלקו האחרונים אם יפלו על פניהם, ואם הוא בחצר בית הכנסת והפתח פתוח והוא יכול לראות את הארון יפול על פניו, אבל אם אינו רואה או שהפתח נעול לא יפול על פניו, ואם הוא בעזרת נשים צריך נפילת אפים כיון שיוכל לראות מהחלונות את מקום הארון אך חדר הפתוח לעזרה אין נופלים שם אפים. ובשעה שהציבור אומרים נפילת אפים יכול אפי' יחיד בביתו ליפול על פניו אפי' הוא רחוק מבית הכנסת, אם לא שיש טינוף המפסיק בין ביתו לבית הכנסת.

נפילת אפים בלילה - מותר לומר המזמור בלילה, אך אין נופלים על פניהם בלילה, ובבין השמשות נוהגים ליפול, ואם נמשכה התפילה עד הלילה לא יפול, ויכול לדלג אבינו מלכנו כדי ליפול מבעוד יום. ובליילי אשמורת נוהגים ליפול על פניהם שהוא קרוב ליום, ויש מקילים מחצות הלילה, ויש נוהגים להאריך בסליחות עד היום כדי ליפול על פניהם, אך זה אינו שייך בערב ר"ה שאין נופלים בו על פניהם.

אבל - אין נופלים על פניהם בבית האבל כל שבעה, וא"צ לומר תחנון גם אחרי שיצא מבית האבל, (אבל והוא רחום ישלים בביתו, ויש מקילים בזה), ואבל שמתפלל בבית אחר או בבית הכנסת אין הציבור נגררים אחריו, אך האבל עצמו לא יאמר, ובמקום המת אם אין האבל שם מסתפק הא"ר אם יפלו על פניהם.

חתן - משעה שנכנס החתן לחופה אין נופלים על פניהם בביתו, ויש מקילים כבר משחרית, וכן אם החתן מתפלל בבית הכנסת, וגם אם יצא אח"כ לביתו א"צ לומר תחנונים, כיון שהיה בבית הכנסת בשעת התפילה, ודווקא באותו בית הכנסת או בעזרה שאין בה ארון ותיבה. ולא מיקרי חתן אלא ביום שנכנס לחופה, ומנהגנו שכל ז' ימים אין נופלים על פניהם, ואפי' אם היום השביעי הוא יום שמני לחופה אין

הפסק בין תפילה לנפילת אפים - אין להפסיק ולעסוק בדברים אחרים בין תפילה לנפילת אפים, שע"ז אין תפילתו מתקבלת כ"כ, ואם עבר ודיבר צריך ליפול על פניו. ובשיחה בעלמא מותר להפסיק, [אמנם בחזרת הש"ץ צריך לשתוק ולהאזין היטב לכל ברכה]. וכ"ש שמותר להפסיק לאמירתו והוא רחום, או לענית איש"ר וכל דבר קדושה ואפי' באמצע נפילת אפים. וכן מותר ללכת ליפול על פניו במקום אחר אם אינו מפסיק באמצע.

דיני נפילת אפים

צורת הנפילה - בימים הראשונים היו נופלים ארצה שלא בפישוט ידים ורגלים, ועכשיו נהגו רק להטות את הראש ולכסות את הפנים, וצריך לכסות את הפנים בבגד אבל היד אינה כסוי.

על איזה צד יטה - לשו"ע יטה על צד שמאל כי השכינה לימינו, וי"א שיטה על צד ימין כי השכינה כנגד האדם (ויכוון שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני), וכתב הרמ"א שכשיש לו תפילין יטה על צד ימין מפני כבוד התפילין, וכשאינו תפילין יטה על צד שמאל, וכ"כ הט"ז והמ"א, וכן נהגו ואין לשנות, ובמקום שנוהגים כך אין לשנות אפי' להגר"א שסובר כהשו"ע. והחיי אדם מצדד שהמניח תפילין במנחה יוכל לסמוך על הגר"א וליפול על שמאלו. וש"ץ העומד מימין הארון טוב שיטה ראשו מעט כלפי הארון. וענין ההטיה מקורו ממה שהיו מטים כשהיו נופלים על פניהם ארצה, שהיו צריכים מדינא להטות משום שלא יהיה נראה כמשתחויה לאבן משכית, והמ"א מצדד שגם בזמננו צריך הטיה מדינא, ואפשר שאין כוונתו לנפילת אפים שלנו.

אמירת תחנונים מיושב - אחר שנפל על פניו יגביה ראשו ויתחנן מעט מיושב, וכל מקום לפי מנהגו, ובמדינותינו נוגים לומר רחון וחנון וכו'.

נוהגים לומר ואנחנו לא נדע לפי שהתפללנו בישיבה ובעמידה ובנפילת אפים ואין לנו כח להתפלל בענין אחר, וראוי לומר ואנחנו לא נדע בישיבה, ומה נעשה בעמידה.

תמצית משנה ברורה

מדרבנן, ובתרתי למעליותא לא גזרו, וכן אם אינו קידה גמורה והיינו שנוטה קצת על צידו, או בפישוט ידיים ורגלים ואינו על הרצפה ונוטה קצת על צידו מותר, וכן אם אין פניו דבוקים בקרקע מותר. ואם יש אבן משכית לא מהני הטיה על צדו אם הוא בפישוט ידיים ורגלים. וביו"כ ובראש השנה אם נופלים על פניהם דרך פישוט ידיים ורגלים שלא על הרצפה צריכים הטיה, ואם יש רצפה צריכים הטיה אפי' בדרך קידה בעלמא, ואם מציעים עשבים מותר אפי' בלא הטיה, ואם הוא בפישוט ידיים ורגלים צ"ע אם מותר על עשבים.

אחרי נפילת אפים נוהגים לומר חצי קדיש אשרי ולמנצח, ואומרים **למנצח** גם בימים שאין אומרים תחנון, מלבד ר"ח חנוכה פורים ערב פסח ערב יו"כ ותשעה באב ובי"ד וט"ו של אדר ראשון, ובבית האבל, ובימים אלו אין אומרים קל ארך אפים.

קונטרס מאמר קדישין:

ה' **חילוקים באומרי הקדיש** - ימי השבעה, ימי השלושים, י"ב חודש, יום שמפסיק לומר קדיש, יום היארצית. חילוקים אלו לפי מידת הדין המתוחה, ואומרים קדיש כדי להגן, וביארצית משום שאיתרע מזליה או כדי לעשות נחת רוח לאביו ולאמו ולהגן ולכפר.

ביום ההפסקה נהגו שאר האבלים לתת הקדישים, מפני שמוותר על חודש ימים, אך אינו דוחה יארצית ושלושים.

ממתי מונים - השבעה והשלושים מונים מיום הקבורה, ואפי' נשתהו הרבה, ויארצית מונים מיום המיתה, ואפי' בשנה ראשונה. ויום ההפסקה מונים מיום הקבורה אא"כ היו ימים רבים בין הקבורה למיתה.

מתי מפסיקים לומר קדיש - מפסיקים חודש לפני היארצית, ועוד יום אחד לפני יום היארצית, וביום האחרון אין אומרים מקצת היום ככולו, ואם השנה מעוברת מפסיקים ב' חודשים לפני היארצית.

סדר הקדימות -

בימי השבעה - אבל היוצא לתפילה בבית הכנסת בימי השבעה בשבת, קודם לשלושים וליארצית בקדישי התפילה, אבל קדיש של שיר של יום או תהילים קדיש יקח היארצית קדיש אחד ועל השאר יטילו גורל. ואם הוא קטן או שהוא גדול ויושב ימי אבילותו בבית הכנסת, קודם בכל הקדישים, אלא שנותן ליארצית קדיש אחד, ואם יש יארצית נגד כל הקדישים נדחה לגמרי. ואם נתבטל ממנו אבילות שבעה ע"י הרגל, מ"מ יש לו דין שבעה לענין הקדיש (וכן אין הרגל מבטל ממנו דין שלושים), ואם מת אביו ברגל יש לו דין שבעה לענין קדיש ז' ימים מהקבורה, ואח"כ דינו כבן שלושים. ומי שקודם לענין קדיש יש לו זכות להתפלל לפני העמוד. אורה - בימי השבעה אורה ותושב שווים, ודוחה בן

נופלים על פניהם אם מתפללים לפני הזמן שהיתה החופה, ולכן טוב לזיזוהר שלא יכנס החתן לבית הכנסת כל ז' ימי המשחה, מפני שמחמתו נמנעים לומר תחנון. ודווקא בחור או בתולה, אבל אלמן ואלמנה אומרים תחנון אחר ג' ימים.

בעל ברית - אין אומרים תחנון במקום הברית אף אם אין בעל הברית שם, ואם בעל הברית והיינו אבי הבן או הסנדק או המוהל שם אין אומרים תחנון אפי' אם המילה בבית אחר. ובמנחה להרמ"א אומרים תחנון אפי' אם מתפללים עם התינוק, והרש"ל והב"ח והט"ז כתבו שלא לומר אצל התינוק, והא"ר הכריע שאם כבר בירכו ברכת המזון יאמרו תחנון, וכ"כ הדרך החיים, ואם בעל הברית שם ולא התינוק אומרים תחנון אפי' קודם הסעודה, אמנם בעלי הברית לא יאמרו במנחה אפי' אחר ברכת המזון. ואם חלה מילה או חתן בתענית ציבור מניחים מקצת הסליחות ואומרים וידוי, אך אין נופלים על פניהם, ואין אומרים והוא רחום אפי' במקום שנהגו לאומרו בכל תענית ציבור גם כשאינה בשני וחמישי.

באלו ימים אין נופלים על פניהם - אין נופלים על פניהם בט"ו באב ובט"ו בשבט, ומשמע שאומרים במנחה שלפניהם ואין נוהגים כן, ובר"ח ובמנחה שלפניו, ובחנוכה וי"א שאף במנחה שלפניו אין אומרים וכן נוהגים, ובב' ימי הפורים ובפורים קטן בשנה מעוברת ובמנחה שלפניהם, ובל"ג בעומר ובמנחה שלפניו, ובערב ר"ה ובערב יו"כ אין אומרים אבל אומרים במנחה שלפניהם, ובכל חודש ניסן ובמנחה שלפניו, ובתשעה באב ובמנחה שלפניו, ובין יו"כ לסוכות, ומר"ח סיון עד שבועות וי"א גם ו' ימים אחרי שבועות.

אדם חשוב אין לו ליפול על פניו כשמתפלל עם הציבור בפני הציבור, אא"כ הוא בטוח שיענה כיהושע בן נון, והאיסור הוא בדרך קידה ואפי' בלי פישוט ידיים ורגלים ובלא רצפת אבנים שמוותר לשאר בני אדם, אבל אם הוא מטה קצת על צדו מותר אפי' על רצפת אבנים וכ"ש נפילת אפים שלנו, וכן מותר בביתו אפי' מתפלל על הציבור, וכן מותר בבית הכנסת אם הציבור נופלים על פניהם עמו.

השתחויה בפישוט ידיים ורגלים - אסור מדאורייתא להשתחוות על אבן משכית או על רצפת אבנים ואפי' משתחוה לשמים, ואין האיסור אלא בתרתי לגרעותא והיינו בפישוט ידיים ורגלים על רצפת אבנים (ורצפת לבנים אינה בכלל), אבל בחדא לגרעותא אסור רק

תמצית משנה ברורה

ולומר קדיש יתום פעם אחת כל ל' יום במקום התושב. תושב ביארציט ואורח בשלושים יאמר התושב קדיש ראשון ושני והאורח שלישי. ואם היארציט אורח והתושב הוא בשלושים או ב"ב חודש יאמר האורח רק קדיש ראשון. אם האורח בשלושים והתושב ב"ב חודש שניהם שווים ויחלקו כל תפילה בקדישים. אם יש תושב בשלושים ויארציט תושב ויארציט אורח, יאמר היארציט תושב קדיש ראשון והאורח את השני והשלושים את השלישי.

מי שאין לו בן ראוי לתת לבן הבן לומר קדיש, אך הוא יאמר קדיש אחד ושאר האבלים ב' קדישים, והולכים בזה אחרי המנהג. עדיף לשכור אחד לומר קדיש מאשר שיאמר בחינם, אך אין לשכיר זכיה במקום האבלים.

באלו ימים האבל מתפלל לפני העמוד- האבל מתפלל לפני העמוד גם בימים שאין אומרים תחנון, ובערב י"כ, אבל לא בימים שאין אומרים למנוח וקל אך אפים.

סימן קל"ב:

קדושת ובא לציון

מתרגמים קדושת ובא לציון כדי שבינינו הכל.

צריך לזהר מאד לאומרו בכונה, וכשמכריזים דבר יש להכריז לפני אשרי ולא בין אשרי למנוח, וכ"ש בשעת אמירת אשרי או קדושה.

ביחיד או ברבים- המנהג לומר הקדושה אף ביחיד ומ"מ לכתחילה טוב יותר לומר בציבור, ואם עדיין לא אמר אשרי יאמרו עמהם ואח"כ יאמר אשרי ולמנוח ושני הפסוקים הראשונים בובא לציון. ופסוקי הקדושה שבתרגום נאמרים דווקא ביחיד, ובציבור יאמרום כל יחיד בפני עצמו בלחש, אבל היחיד יכול לומר בקול רם.

אסור לצאת מבית כנסת לפני קדושה דסדרא, וכיון שנכון לאומרה בציבור צריך לזהר לא לצאת קודם אם לא בשעת הדחק.

סיום התפילה

עלינו- אחרי התפילה אומרים עלינו מעומד, ונוהגים כהאר"י לאומרו אחר כל הג' תפילות, מלבד בבתי כנסיות גדולות שמתפללים מעריב סמוך למנוחה שאין אומרים עלינו אלא אחר מעריב, ויש כמה נוסחאות בעלינו ואין לשנות שום נוסחא. ויש לומר עלינו בכונה באימה ויראה, ויפסיק מעט קודם שיאמר ואנחנו כורעים, וצריך לכרוע שלא יהיה נראה ככופר.

שלושים ויארציט תושבים. קטן וגדול שווים, אך אם יש גם יארציט ויש ג' קדישים נוטל הגדול שניים והקטן אחד.

בימי השלושים- בן שלושים קודם לאבל ב"ב חודש, אבל קדיש של תהלים ושל שיר של יום ושל מזמור שיר ושל פריסת שמע מיועדים לאבלי י"ב חודש. ואם יש בן שלושים ויארציט יאמר היארציט קדיש אחד במעריב ובן שלושים יאמר בשחרית ומנוחה ב' קדישים, ואם לא היה היארציט בתפילה במעריב יאמר הקדיש הראשון בשחרית. ואם יש הרבה יארציט נדחה הבן שלושים לגמרי. ובן שלושים דוחה ליום הפסקה שלא יאמר אלא קדיש אחד. אם הוא בן שלושים לאביו ובן י"ב לאמו אין לו אלא כבן שלושים, ואם יש כמה יארציט יש לו קדיש בקדישים של תהלים כמו ב"ב חודש.

יארציט- יום היארציט דוחה לאבל י"ב חודש מכל התפילות והקדישים, אבל לא קדיש של תהלים ושיר של יום ושל מזמור שיר. וקדיש שאחרי מזמור שיר ליום השבת שייך ליארציט של יום השבת, וכתב הפמ"ג שעכשיו נשתרבה המנהג שאין ליארציט אלא קדיש שאחרי עלינו, ובכנסת יחזקאל כתב שיטילו גורל על קדיש זה וכן בקדיש שאומרים אחרי ה' מגילות ובקדיש שאחרי במה מדליקין. אם לא היה יכול לומר קדיש ביום היארציט יכול לומר קדיש במעריב שאחרי היארציט.

מה יעשו כששניהם שווים, ודיני הגורל- אם יש שניים באותו מצב, אם יכולים שניהם להתפלל לפני העמוד והם מרוצים לקהל, יתפלל אחד עד אשרי ובא לציון והשני ימשיך משם. ואם אחד אינו יכול להתפלל או שאינו מרוצה לקהל, מ"מ המתפלל לא הפסיד זכותו בקדישים. ואם שניהם אינם יכולים להתפלל יטילו גורל, והזוכה ראשון יאמר הקדיש של ערבית, והשני יאמר שחרית בלי גורל, ועל השלישי יטילו גורל. ואם יש יותר אבלים יטילו גורל על כולם ומי שכבר אמר במעריב לא יכנס לגורל עד שיאמרו כל שאר האבלים, ואז יטילו גורל מחדש. ואם אחד רוצה לצאת לדרך בשחרית אינו יכול לומר קדיש בערבית בלא גורל. אם שניים עלו בגורל יחד אם יש מי שזכה לפנייהם הוא נשאר הראשון, ויטילו גורל על השניים ועל האחרים גם אלו שעלו בגורל אחרי השניים. כמה אחים נחשבים כל אחד בפני עצמו לענין הגורל, כי כל אחד מחויב בפני עצמו.

מי ששכח יום מיתת אביו ואמו, יבחר לו יום בשנה לומר קדיש, אבל אינו דוחה אחרים, וכן המסופק אם מתו אביו ואמו יכול לומר קדיש מספק אבל אינו דוחה אחרים.

מי שרגיל להתפלל בבית כנסת אחד ובא לומר קדיש בבית כנסת אחר, יכולים האבלים ששם לדחותו אפי' הוא בימי השבעה, וגרע מאורח שאין לו מקום להתפלל.

תושב ואורח-

מי נקרא תושב- כל דרי הקהילה נקראים תושבים, בין הנותנים מס בין משרתי הקהילה וגם עניי העיר שיש להם דירת קבע, אבל בניהם שלא דרו שם אינם נקראים תושבים, והקובע דירתו נקרא תושב ממתי שחייב לישא בעול עם בני הקהילה. מלמד ובחורי ישיבה, ושמש המושכר לזמן שאין לו אשה ובנים, או יתום הגדל אצל אדם אפי' בשכר ואין לו אב ואם במקום אחר נקראים תושבים.

סדר הקדימה בתושב ואורח- אם שניהם שווים התושב קודם לאורח בתפילות וקדיש שעל העמוד, אבל בפריסת שמע וקדיש שעל הפתח יטילו גורל. ומ"מ יש לאורח בן י"ב זכות להתפלל

תמצית משנה ברורה

שמונה עשרה, ונהרא נהרא ופשטיה. ויאמרו מעומד ואם לא אמרו מעומד נקרא פורץ גדר, וי"א שאינו נקרא פורץ גדר א"כ לא אמרו כלל. וגם אמירת קל ארך אפים שאומרים אחרי חצי קדיש יאמר במעומד. אחר שגמר והוא רחום י"א שימתין לש"ץ עם אמירת רחום וחנון, והאידינא אין רוב הציבור ממתינים לש"ץ. יש מקומות שאומרים לפני והוא רחום י"ג מידות של רחמים ויודוי.

הוצאת הס"ת והגבתו

מנהג העולם לומר בריך שמיה בשעת הוצאת הס"ת בין בחול בין בשבת, ואם לא אמרו יכול לומר עד זמן שפותחים לקרותו.

יש להחזיק התורה בימין.

מנהג הספרדים להגביה הס"ת לפני הקריאה, ומנהג האשכנזים להגביה אחרי קריאת התורה, וכשמוציאים הס"ת אומר הש"ץ גדלו והקהל אומרים רוממו וכו' ואב הרחמים, ובשבת ויו"ט אומרים על הכל יתגדל, ויגביה הס"ת ג' פעמים, בשעה שאומר שמע וכו', אחד וכו', גדלו וכו'.

מראה את פני כתיבת הס"ת לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, (ויקיף ממזרח לדרום), שמצוה על כל האנשים ונשים לראות את הכתב ולכרוע ולומר וזאת התורה וכו' ותורת ד' תמימה וכו', (ואין לומר וזאת התורה רק כנגד הכתב של הס"ת), ואפי' הוא בחוץ מצוה להכנס לראות כשמוציאים ומכניסים את הס"ת משום "ברוב עם הדרת מלך", וטוב לראות האותיות באופן שיוכל לקרותם, כי עי"ז נמשך אור גדול על האדם.

המגביה יפתח עד ג' דפים, וכתב המ"א שאפשר דבדוקא נקט ג', והמ"ב כתב שהדבר תלוי לפי כח המגביה.

כשעולה הראשון לתורה אומרים ברוך שנתן תורה וכו', ואח"כ אומרים הקל תמים וכו'.

כשמחזירים הס"ת להיכל אומרים מזמור כ"ד, ובשבת בשחרית אומרים המזמור הבו לד' בני אלים.

קדיש שאחרי עלינו - אחר עלינו אומרים קדיש, כמו שאומרים אחרי אמירת פסוקים, ונהגו להניח קדיש זה ליתום שמת אביו ואמו, מפני שיש יתומים שאינם יכולים להיות ש"ץ (שזה עדיף מקדיש), ואם אין יתום יאמר אותו מי שאין לו אב ואם, ואפי' מי שיש לו אב ואם יכול לאומרו אם הוא משער שהם לא מקפידים (ודוקא לענין קדיש יתום, אבל להתפלל לפני התיבה או לפרוס על שמע אין לחוש שמא יקפידו).

פיטום הקטורת - יש לומר פיטום הקטורת אחרי תפילת שחרית, וכן אחרי מנחה או לפניה, ואומרים לפני כן אין כאלוקינו. ובשל"ה כתב לאומרו לפני התפילה ואחריה. ויש לזהר לומר פיטום הקטורת מתוך הכתב ולא בעל פה, שהאמירה במקום הקטרה ושמא ידלג, ואמרינן שאם חיסר אחת מסממניה חייב מיתה, ולכן נהגו שלא לאומרו בחול. והב"י מפקפק בזה, ולכן המדקדקים נוהגים לאומרו בכל יום, וי"א שמי שאומרו רק בשבת יאמרו מתוך הסידור.

שיר של יום - אומרים בשחרית בכל יום את השיר שהיו הלויים אומרים באותו יום, ובשבת אומרים המשנה "השיר שהיו הלויים אומרים וכו'".

כשיוצא מבית הכנסת אומר ד' נחני וכו' ומשתחוה ויוצא.

סימן קל"ג:

ברכו אחרי קדיש בתרא - יש מקומות שאומרים ברכו אחרי הקדיש האחרון שמא לא היו יחידים בבית הכנסת כשאמרו ברכו, ובשבת ויו"ט אין לאומרו מפני שכולם באים לבית הכנסת לפני ברכו, וגם מי שאיחר מסתמא שמע ברכו מהעולים לתורה.

סימן קל"ד:

תחנונים וזהו רחום בימי שני וחמישי

נוהגים להרבות בתחנונים בשני וחמישי, מפני שהם ימי רצון, ולכן נוהגים ג"כ להתענות בהם.

אומרים והוא רחום בימי שני וחמישי, ויאמרו בכונה ובמתון ולא במרוצה. להשו"ע יאמרו בקול רם כדי לעורר הכונה, ולהרמ"א יאמרו בלחש כמו תפילת

קורין במנחה ובשני וחמישי ובשבת הבאה במקום שהפסיקו בשבת שעברה, ונחלקו האחרונים אם קראו הקריאה של שבוע קודם או של השבוע הבא אם מעכב בדיעבד.

קריאת הכהן ראשון

כהן קורא בתורה ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל, ואין הכהן או הלוי יכולים לחלוק כבוד לרבם או למי שגדול מהם (אע"פ שבשאר דברים שבקדושה יכול הכהן למחול) מפני המחלוקת, ודין זה הוא בכל הימים שקוראים בהם בתורה. ומשמע מלשון הגמ' שאם עושה מנין בביתו יכול למחול, אך מסתימת השו"ע משמע שאין חילוק בזה, וצ"ע. ואפי' יש רק מנין מצומצם יש להקפיד בזה.

אם הכהן עם הארץ והישראל חכם גדול, ג"כ יקרא לכהן ראשון, אמנם טוב ליהזר לכתחילה שלא לקרות לכהן עם הארץ לפני ת"ח, אם אפשר לקרות לכהן חבר.

אם הכהן לא יודע לקרות מתוך הכתב ואין שם כהן אחר אינו קודם, שאם אינו יודע לקרות היאך יברך על התורה, וכתב הרמ"א שדי שיוכל לקרוא עם הש"ץ מילה במילה, וכתב המ"ב שהיום נוהגים לקרותו אם יודע לקרות עם הש"ץ בע"פ, וגם בזה לא נהגו לדקדק היטב, ותולים שמסתמא יכול לקרות עם הש"ץ בע"פ.

אין ממתנינים לקרות לכהן אם הוא באמצע קריאת שמע או ברכותיה, (ואף להדעות בסימן ס"ו שיכול להפסיק היינו אם כבר קראוהו אבל לכתחילה אין לקרותו), ואם הוא בבין הפרקים יש להקל לקרותו לכתחילה אם אין כהן אחר, וכ"ש אם הוא בפסוקי דזמרה.

כהן שאינו מתענה אין לקרותו בקריאת ויחל בתענית בה"ב, ויקראו לישראל, אך לכתחילה עדיף שיצא הכהן מבית הכנסת, אא"כ יש כהן אחר.

קדימה במקום שמוכרים העליות - הנוהגים לתת עליה ראשונה בבראשית למי שמתנדב מעות לבית הכנסת, יקראו למתנדב אע"פ שהכהן אינו מוחל, ואפי' אינו רוצה לצאת מבית הכנסת, אמנם זה דווקא במנהג קדום שנעשה בהסכמת הכהנים, אבל אין לעשות מנהג קבוע למכור את המצוות שלא ברשות הכהנים ושהכהנים יצטרכו לצאת.

אם התחיל הישראל והגיע כהן - אם לא היה כהן בבית הכנסת והתחיל הישראל ואמר ברכו והגיע כהן יענו הקהל ברכו, ויעלה הכהן ויחזור ויאמר ברכו, ויעמוד הישראל שם עד שיסיים הלוי ואז יקרא. ואם כבר התחיל ברוך אתה ד' אינו פוסק, ומסתברא

הלכות קריאת ספר תורה:

סימן קל"ה:

תקנת קריאת התורה - משה רבינו תיקן לישראל שיהיו קורין בתורה בשבת ויו"ט ובר"ח ובחולו של מועד ובשני וחמישי בשחרית, ועזרא תיקן שיהיו קורין גם במנחה בכל שבת, וגם הוסיף שהקריאה תהיה דווקא ע"ג בני אדם ושיקראו י' פסוקים.

דין השלמת קריאת התורה של שבת

אם ביטלו קריאת שבת אחת, י"א דווקא בשוגג וי"א אפי' במזיד קורין בשבת שאחריה ב' פרשות כפי הסדר.

אם היו ב' פרשיות מחוברות באותה שבת שדילגו או בשבת זו, י"א שלא ישלימו כלל, וי"א שגם בזה ישלימו.

אם דילגו פרשת ויחי או פקודי וכדו' י"א שאין להשלים כי אין נכון לחבר ב' ספרים בעולה אחד, וי"א שאף בזה משלימים, וכתב בשלחן עצי שיטים שהעושה כך אין מוחים בידו.

ואם ביטלו קריאת כמה שבתות נחלקו האחרונים אם ישלימו רק את האחרונה או את כולם.

אם לא קראו בבית כנסת זה אך רוב הציבור שמעו הקריאה בבית כנסת אחר אין משלימים, אבל אם רוב הציבור לא שמעו אע"פ שקראו בבית כנסת אחר צריכים להשלים.

אם התחילו ולא סיימו ג"כ צריכים להשלים, ובשערי אפרים מצדד שיתחילו מתחילת הפרשה ויקראו עד המקום שפסקו עם עוד ג' פסוקים, ושם יפסיק הכהן ויברך לאחריה, וימשיכו כדרכם אף אם עי"ז לא ישארו מספיק פסוקים כדי לחבר ב' הפרשות ברביעי.

אין השלמה לקריאת שני וחמישי ביום שלאחריו.

קריאת התורה בשני וחמישי

בשני וחמישי קורין שלשה, אין פוחתים מהם, ואין מוסיפים עליהם, ואין מפטירים בנביא. וכתב הרמ"א שאם יש ב' חתנים ישראלים בבית הכנסת מותר להוסיף, וכן בשני בעלי ברית, וכתבו האחרונים דאין נוהגים כן.

זמן הקריאה הוא בשחרית ובדיעבד כל היום.

וכתב הלבוש שהיום אין נוהגים לקרותם אף אחר ז' קרואים אלא לאחרון או למפטיר או בשניהם. ומ"מ במקום צורך כגון שיש ב' חתנים קורים ז' גברי לאחד, ואח"כ קורים לחתן השני ושושביניו.

בשמחת תורה שמוציאים ג' ס"ת יכולים לקרות ג' כהנים, חתן תורה חתן בראשית ומפטיר.

בר"ח טבת או בפרשת שקלים או החודש שחלו בשבת שמוציאים ג' ס"ת, אין לקרות האחרון שבס"ת הראשון אף אם הוסיפו יותר משבעה, מפני שהשלמה היא בספר השני, ובס"ת השני או השלישי או בשניהם יכולים לקרות כהן.

אם קראו לכהן או לוי ואינו שם י"א שיעלה אחר מעצמו ולא יקרא לו בשמו משום פגמא, וכן נהגו. ואם הכהן מתפלל מותר, וכן לבנו מותר לקרות בשמו אבל לאביו אסור. ואם קראו לכהן לאחרון או למפטיר מותר לקרות לאחר בשמו. ישראל שקראוהו ואינו שם יכול לקרות לאחר בשמו. ש"ץ או סגן שהוא כהן יכול לקרות לאחר, ואפי' במקום שקונים את העליות וקנאה כהן או לוי, יכול להעלות כהן או לוי אחר במקומו.

עיר שכולה כהנים (או לויים) ויש בה ישראל (או לוי) אחד יקראו לו ראשון, ואם יש גם לוי יקראו כהן לוי ישראל ואח"כ יקראו כהנים, ואם יש ב' ישראלים וכ"ש יותר יקראו כהן ויעלה גם במקום הלוי ואח"כ יקראו הישראלים, ושאר העליות ישלימו בכהנים, ואם יש ב' לויים וב' ישראלים יקראו כהן לוי ישראל כהן לוי ישראל וכהן לשביעי ולשאר העליות. ואם יש בעיר רק כהנים ולויים יקראו כהן אחר כהן בהפסק לוי בינתים. כהן שהוא אבל ואין כהן אחר מותר לקרות בשבת אבל לא ביום חול, ומ"מ יותר טוב שיצא מבית הכנסת.

הבאת ס"ת למתפללים

בני אדם החבושים בבית האסורים או חולה אין מביאים להם ס"ת אפי' בר"ה ויו"ה, כ"ו וי"א דכיון שהם אנוסים מותר, ובפרשת זכור ודאי יש להקל בזה, ואפשר דה"ה גם בפרשת פרה. ואם יש עשרה חבושים ואינם יכולים ללכת אל הס"ת מותר.

ובר"ה ויו"כ אין נכון לקחת ס"ת לצורך עשית מנין, אע"פ שכל אחד רוצה לעלות לתורה, אמנם אם עי"ז מתרבים ההכנסות לצדקה מסתבר שאין להחמיר בזה, ומ"מ עדיף לקבוע מקום הס"ת שם וכדלהלן.

שהישראל עולה למנין שבעה, וא"צ לקרות אחריו לכהן, ואפי' אם היה בבית הכנסת ולא ידעו.

אם אין כהן בבית הכנסת קורא לישראל, והולכים אחר הגדול בחכמה ומנין, והוא קודם לגדול בשנים, ואומר "במקום כהן" כדי שלא יטעו לחשוב שהוא כהן. ולא יעלה לוי אחר הישראל, אבל יכול לעלות במקום כהן אא"כ הישראל הוא גדול מהלוי. ונחלקו האחרונים אם אפשר לקרות ללוי לשאר העליות, ובמדינותינו שנוהגים לקרות כהן ולוי רק לאחרון או למפטיר אין נ"מ בזה.

קריאת הלוי אחרי הכהן

אם אין לוי בבית הכנסת יעלה כהן במקום לוי, אבל לא יעלה כהן אחר או ישראל, וכן הדין בתענית כשאין הלוי מתענה.

כהן שעלה במקום לוי ונמצא שיש לוי בבית הכנסת אם אמר ברכו יפסיק (וא"צ להמתין שם), ואם התחיל ברוך אתה ד' לא יפסיק.

לא יעלו ב' לויים זה אחר זה, ואע"פ שיודעים שאביהם לוי. ואם הדרך להעלות את חכם העיר לי"ג מידות דלא לייתי לאינצויי, אפי' אם הוא כהן אפשר להעלותו שלישי.

קריאת כהן ולוי לשאר עליות

שיטת השו"ע שאחרי שקרא כהן לוי וישראל מותר לחזור ולקרות לכהן או ללוי (וה"ה כשעלה כהן במקום הלוי), וכ"ש לאחרון או למפטיר, דליכא למיחש לפגמא, ויאמר כשקורא לשני אע"פ שהוא כהן או אע"פ שהוא לוי, ולכן מותר להעלותם גם למפטיר ויזכיר ג"כ שהוא כהן או לוי, ואם קורא מפטיר סתם אין לחוש לפגם שהרי לא מזכיר שמו. ושיטת המ"א והגר"א שלא התיר השו"ע אא"כ יעשו עוד סדר חדש של כהן לוי וישראל, והמ"ב חולק על דבריהם.

שיטת הרמ"א שי"א שאין לקרות כהן או לוי למנין שבעה, (וכן ביו"ט לחמשה), ואפי' אם עושה סדר חדש של כהן לוי וישראל. ואם כבר קראו לו ימתין בתיבה ויעלה לאחרון או למפטיר, ואם א"א יברך. ולאחר שנשלם המנין יכולים לקרות כהן או לוי (ואמנם בתענית שהמפטיר הוא שלישי אין לקרות כהן או לוי, ואם אין ישראל שיודע להפטיר יקראוהו אחרים). ובמקום צורך ודחק (כגון בשמחת תורה) יש לסמוך על שיטת השו"ע ולקרות אחר הישראל כהן או לוי, וי"א שאין לעשות כך אלא ע"י סדר חדש של כהן לוי וישראל, ונכון לזהר בזה, ואפי' אחרי הז' קרואים.

תמצית משנה ברורה

הוא חיוב אף שאינה הולכת, דהוא זמן הבאת הקרבן. אשה שהפילה, בעלה חיוב א"כ הפילה צורה שאין אנו בקיאים בה.

חתן בשבת שאחרי החתונה. מי שחתונתו מרביעי ואילך הוא חיוב בשבת שאחרי החתונה, ודוחה יארציט ואבי הבן לפני המילה, אבל אם אינו בחור שנשא בתולה אינו חיוב, ומי שאשתו הולכת לבית הכנסת קודם לחתן זה אפי' בחור ובתולה, (וכתב בשערי אפרים שגם אם החתונה לפני יום רביעי שאינו דוחה חיוב אחר, מ"מ יש לקרותו לפני האחרים).

מי שיש לו יארציט על אביו ואמו באותה שבת, והוא נדחה מפני שאר החיובים חוץ מאבי הילד קודם המילה, ואפי' המילה באותה שבת, אבל אם היארציט בשבוע שאחריו אינו דוחה אבי הילד, ומ"מ נוהגים לקרותו כשאין חיוב אחר.

שבת שלפני מילת בנו (ויש נוהגים לתת גם למוהל ולסנדק, ויש שמכבדים אותם בהגבהת הס"ת).

ר"ה ויו"כ - נוהגים לקרות לתוקע בראש השנה, ויש מקומות שמעלים גם את החזן של מוסף ביום שהוא מתפלל, אמנם אם הם מקבלים שכר אינו חיוב כלל. ויש מקומות שבר"ה ויו"כ אין משגיחים בחיוב, אלא במתנדבים צדקה.

אם אחד קנה עליה ונזכר הסגן שיש חיוב, יכול לחזור בו.

אם יש ב' חיובים שוים יטילו גורל, ואם אחד ת"ח הוא קודם.

חולה שנתרפא וצריך לברך הגומל יש לקרותו לפני אחרים, ומ"מ אינו דוחה שום חיוב, ויכול לברך בעשרה בלא עללות לס"ת.

העתידי לצאת לדרך אחרי השבת ולהשתחות, או בא מן הדרך, או אורח נכבד, נוהגים לקרותם, אך אין דוחים שום חיוב מהנ"ל, ואין להפסיד מכירת עליות עבור אלו שאינם רק מנהג, וזה תלוי לפי ראות עיני הסגן.

מקום שנהגו למכור העליות ולא להשיג בחיובים, מ"מ יעלו חתן בשבת לפני החתונה, ונער שנעשה בר מצוה, וגם יתר החיובים יתנו להם בעליות הנוספות.

סימן קל"ז:

כמה פסוקים קורא לכל אחד

ביום ששלשה עולים לתורה אין קוראים פחות מ" פסוקים, ופסוק וידבר מן המנין אע"פ שאין לומדים ממנו שום חידוש.

פרשת ויבוא עמלק שאין בה אלא ט' פסוקים שפיר דמי.

כשקוראים י' פסוקים יש מעלה שהראשון יקרא ארבעה וכן יש מעלה באמצעי ובאחרון, ולכן אין מקפידים על מי שקרא בעצמו ד' פסוקים. ועכשיו שהש"ץ קורא בתורה י"א שלאחרון יקרא ד' פסוקים ויש חולקים.

ועכשיו נתפשט המנהג לקרות כל הסדר שיקראו לעולה הראשון בשבת, וההפסקות מצוינים בסידורים,

אם מביאים לו את הס"ת ליום או יומיים לפני הקריאה מותר, וה"ה אם מכין מקום להניחה שם יום או יומיים אח"כ, ובלבד שיניחה שם, ובשעת הקריאה יוציאה משם ויחזירה לשם.

ואם הוא אדם גדול בתורה מותר אפי' בלי להכין מקום, וי"א דמותר אפי' בלא אונס, ויש מחמירים וטוב שיכין מקום. ובתשב"ץ קטן משמע דמותר לאנשים חשובים אף אם אינם ת"ח, ודבריו קשים.

סימן קל"ו:

סדר העולים לתורה בשבת ויו"ט

בשבת ויו"ט שיש הרבה קרואים קורים אחרי הלוי ת"ח הממונים על הציבור, ואחריהם ת"ח שראוי למנותם על הציבור, ששואלים אותם דבר הלכה בכל מקום ואומרים, ואח"כ ת"ח שאבותיהם ממונים על הציבור, ואח"כ ראשי כנסיות וכל העם, ונהגו שגדול הציבור מסיים את הסדרה.

ביו"ט מצוה לקרות לאנשים שמעמידים את הקהילה, אם אין שם ת"ח מופלג.

במקומות שמוכרים את העליות והמעוות לצדקה, הקונה יכול לכבד את מי שירצה, אך יקרא כל אחד לפי כבודו, וגם יקרא לחיובים.

במקום שנהגו שהפרנס עולה אין רשאי למחול לאחר שיקרא במקומו.

אין להקדים עם הארץ מבוגר יותר לת"ח.

סדר אלו שחייבים לקרותם לפני האחרים

חתן ביום חופתו והוא קודם לשאר החיובים.

חתן בשבת שלפני החתונה ג"כ קודם לשאר החיובים, ואפי' אין החתונה באותו שבוע כגון שהולך למקום רחוק, ודווקא למי שמזמרים אותו אבל אלמן שאין מזמרים אותו לא (ובשערי אפרים כתב שאם אין חיובים יש לקרותו לפני האחרים). ואם זמרו לו ונדחתה החתונה, אם מזמרים שנית חיוב לקרותו אז. בחור שנשא בתולה קודם למי שנשא אלמנה, ואלמנה לחלוצה וגרושה.

נער שנעשה בר מצוה באותו שבוע קודם לשאר חיובים והוא שוה לחתן בשבת שלפני החתונה, ויטילו גורל, (וכשעולה לתורה אביו מברך ברוך שפטרני), ואם אין הנער מתושבי העיר אף שמחוייבים לקרותו אינו דוחה שום חיוב של תושבי העיר.

בעל אשה יולדת בשבת שאשתו בריאה והולכת לבית הכנסת והוא קודם לכל החיובים, חוץ מחתן בשבת שמזמרים לו, ונער שנעשה בר מצוה. ואם הוא מ' יום לזכר או פ' יום לנקיבה

הפסוקים שקרא מפני שלא עלו לקריאה כלל, ועוד פסוק שלישי.

ואם כבר עלה העולה אחריו לתיבה יעמוד האחר עד שיגמור ויברך אחריה ואח"כ יעלה האחר. ואם כבר בירך האחר יחזור ויקרא את הב' פסוקים עם עוד פסוק אחד, (וי"א שיקרא עוד ג' פסוקים), והראשון ימתין שם ויעלה אחריו ויקרא ממקום שסיים, ואם הראשון כבר ירד מהתיבה יכולים לקרוא לאחרי להשלים הג' קרואים.

ואמנם אם זה שקרא ב' פסוקים היה הכהן, ונזכר אחרי שבירך הלוי, לא יקרא אלא ממקום שפסק הכהן, ואח"כ יקרא ב' ישראלים להשלים הקרואים.

ובשבת אם קראו ב' פסוקים ובירך אחריה י"א שעדיף שיקראו אחר ויתחיל ממקום שהתחיל הראשון, וי"א שאף בשבת א"צ לקרוא לאחר. ואם הטעות היתה בכחן טוב יותר שיתקן הכהן בעצמו טעותו.

אם קראו ט' פסוקים לדעת השו"ע א"צ לחזור ולקרוא, ולדעת הגר"א והפנים מאירות צריך לחזור ולברך ולקרוא ג' פסוקים, ונראה שגם לדעה ראשונה טוב שיקראו בציבור עכ"פ בלא ברכה עוד ג' פסוקים.

ואם קראו ח' פסוקים וקראו לכל אחד ג' פסוקים (ופסוק אחד קראו פעמיים), צריך אותו שקרא שלא כהוגן לחזור ולקרוא, וי"א שיצא בדיעבד ואין להורות כן, וגם אם כולם יחד קראו י' פסוקים אלא שהשלישי קרא ב' פסוקים למפרע לא יצא.

בפרשת פרה אם פסק ב"ולגר הגר בתוכם" חוזר וקורא מראש הפרשה עד "תטמא עד הערב" ומברך לפנייה ולאחריה. בשו"ע כתב שיעשה כך אם כבר גלל הס"ת, והרבה אחרונים הסכימו דגלל לאו דווקא אלא תלוי אם בירך ברכה אחרונה. ואם דילג איזה פסוק שאינו מעיקר חובת היום (דהיינו עד ולגר הגר) אינו חוזר.

אם יכול לקרות מה שקרא העולה לפניו - לכתחילה אין כדאי לקרוא אפי' אם מוסיף פסוקים נוספים, ולאחר ז' קרואים לדעת השו"ע מותר לכתחילה, ולדעת הרמ"א אפשר שיש להחמיר. (אך יש נוהגים בבחוקותי לחזור ג' פסוקים לעולה לתוכה). ובדיעבד אם הוסיף ג' פסוקים על מה שקרא הראשון עולה מן המנין, וכן אם הוסיף ב' פסוקים או אפי' אחד וסליק עניינא עולה מן המנין, ואם לאו אינו עולה מן המנין (וי"א שיש בזה גם איסור). ובפרי החג בחוה"מ סוכות שא"א לקרות מה שאינו מעניינו של יום יכול לחזור ולקרוא מה שכבר קראו.

ואם שינה אינו מעכב, אך לא יפחות מג' פסוקים לכל אחד.

דילג פסוק אחד

במנחה או בשני וחמישי אינו חוזר, אא"כ לא קרא י' פסוקים, או שאחד מהם לא קרא ג' פסוקים, דאז אפי' בדיעבד חוזר, ואם כבר בירך לאחריה חוזר ומברך לפנייה וקורא פסוק זה עם עוד ג' פסוקים ומברך לאחריה.

בשבת - אם דילג בשבת פסוק אחד צריך לחזור ולקרוא, ואפי' דילג תיבה אחת צריך לחזור ולקרוא מתחילת אותו פסוק, ויקרא עוד ב' פסוקים עמו, ומברך לפנייה ולאחריה, ואפי' עלו כבר ז' קרואים. ואם עדיין לא עלה המפטיר וטעו בעליה השביעית או בעליות הנוספות יקרא המפטיר מפסוק זה עד סוף הפרשה, ואפי' אם ע"י הדילוג לא נשאר לשביעי ג' פסוקים מהני, שהרי המפטיר עולה למנין שבעה. ואפי' אם החזירו את הס"ת ואמרו קדיש והפטירו והתפללו מוסף, צריך לחזור פסוק זה עם עוד ב' פסוקים.

בפרשיות המועדים הדין כמו בשני וחמישי, שאם קרא לה' קרואים ג' פסוקים לכל אחד אינו חוזר, וה"ה כשדילג במה שקוראים בס"ת השני עבור חובת היום, אם לא שחיסר עיקרם של הפסוקים לגמרי, כגון בא' דחוה"מ סוכות שחל בשבת קרא רק וביום השני ולא וביום השלישי לדין דבקיאי בקביעא דירחא, ובחול"ל אם לא קרא לרביעי אלא רק וביום השני יצא בדיעבד, שכבר קרא ללוי וביום השלישי (ואם קרא רק וביום השלישי חוזר וקורא וביום השני בלא ברכה). וכן אם דילג עיקר הקריאה, כגון מוהקרבתם עד לכפר עליכם במפטיר יום א' דפסח, או ביום א' דסוכות מוהקרבתם עד סוף הפרשה, או כשחל א' דחוה"מ בשבת פסוק מפרשת וביום השלישי, חוזר לקרות בברכה. ולכא"ה בפרשיות המועדים אם דילג עיקר מה ששייך ליו"ט זה ונזכר אחרי המפטיר צריך לחזור ולקרוא בברכה, וי"א שיקרא בלא ברכה.

אם קרא אחד רק ב' פסוקים

אם אחד מהעולים לתורה קרא ב' פסוקים צריך לחזור ולקרוא, אע"פ שקראו ג' העולים יחד י' פסוקים, וכתב הט"ז שאפי' בשבת שקראו כבר ז' קרואים וקרא אחד אח"כ פחות מג' פסוקים צריך לחזור, וה"ה במפטיר.

ועל כן אם עדיין לא בירך ברכה אחרונה אף שכבר גלל הס"ת, יקרא עוד פסוק, אבל אם כבר בירך אחריה צריך לחזור ולברך לפנייה, ולחזור ולקרוא גם ב'

סימן קל"ח:

קריאה או שיר של ב' פסוקים בפרשה אחת

הקורא בתורה לא יפסיק במקום שנשאר פחות מג' פסוקים באותה פרשה, בין פתוחה בין סתומה (ופרשה היינו פתוחה או סתומה ולא שייך לסדר ההפסקות בעולים לתורה, ומ"מ טוב לזהר אף בזה). ובדיעבד אם סליק עניינא כגון בפרשת המועדות שטעה ברביעי ולא שייר אלא רק ב' פסוקים, יקרא העולה אחריו פסוק אחד למפרע. ואי לא סליק עניינא לא יקרא למפרע אלא את ב' הפסוקים ששייר ויוסיף עוד ג' פסוקים או יותר מפרשה שאחריה.

וכן לא יפסיק במקום שעדיין לא קראו ג' פסוקים באותה פרשה, ובדיעבד א"צ לחזור ולקרות מתחילת הפרשה. ואפי' במפטיר לא יעשה כך לכתחילה אלא יקרא כל הפרשה (אפי' אם יצא שיקרא כל מה שקרא השביעי), ומ"מ אם קרא המפטיר רק ג' פסוקים אחרונים א"צ לחזור, אף שעדיין לא בירך ברכה אחרונה, ואם רוצה יכול לחזור אם לא בירך ברכה אחרונה. הדינים הנ"ל שייך גם בעולים להוספות.

פרשה שאינה אלא ב' פסוקים מותר לסיים לפני אותה פרשה, או לקרותה ולהפסיק אחריה, וי"א שאין לעשות כך לכתחילה (וראו לחוש לדבריהם), כי אם בר"ח שקוראים לשלישי וביום השבת שיש בה רק ב' פסוקים, אבל בקריאת פרשת פנחס וכל כהאי גוונא לא.

אם הפרשה נגמרת באמצע פסוק מותר להפסיק בפסוק הסמוך.

יכוון להתחיל תמיד בדבר טוב של ישראל ולסיים בדבר טוב של ישראל, ואין לסיים במי שעשה מעשה רע.

לא יקרא לעוור או פסח בפרשת עוורת או שבור, ולא לחשוך על עריות בפרשת עריות, וכן בכל דבר ודבר.

צריך שיהא כוונת הקורא לשמה, ולא יכוון לברך את העולה כשקורא הברכות או לקלל כשקורא את הקללות.

סימן קל"ט:

סידור הקריאה - צריך לסדר הקריאה מתחילה, ואם לא סידר לא יעלה אף אם קראוהו לעלות (אף שבעלמא אם נותנים לו לקרות ואינו קורא זה מקצר ימיו של אדם), ובמקום שהחזן קורא הוא צריך לסדר תחילה, ומצוה מן המובחר שגם העולה יסדר תחילה, ובשניים מקרא שקרא בע"ש יוצא, וע"כ טוב לקרוא השניים מקרא ואחד תרגום בע"ש פן יקראו לו לעלות לתורה. ואם אין מי שסידר נוהגים שיקרא מי שיודע טעמים וקוראים לפניו בלחש.

ידעת הקריאה - מי שאינו יודע לקרות יש למחות בידו שלא יעלה לס"ת, ואם אין כהן או לוי אחר יש להקל אם יודע לקרות מן הכתב עם הש"ץ, וי"א שבאופן זה אפשר לקרות לו אף אם יש אחר. וסומא אינו קורא. וכתב הרמ"א בשם מהרי"ל שעכשיו שהש"ץ קורא אין מקפידים אם העולה סומא או שאינו יודע לקרות מתוך הכתב. ומ"מ נכון שלא לקרותם לכתחילה לפרשת פרה או זכור.

קריאה בלא שיאמרו לו - לא יקרא עד שיאמרו לו קרא, ואפי' הוא ראש הכנסת או חזן, ונהגו שש"ץ קורא בלא נטילת רשות, דהוי כהרשוהו בשעה שמינוהו לש"ץ, ומסתמא אין מקפידים גם אם יברך. וכתב הרמ"א שנוהגים שלא יעלה החזן בלא שיעלהו הסגן אך אין קוראים לו בשמו כיון שהוא עומד שם.

קריאת העולה לתורה בשם אביו - מי שאביו מומר לעבודת כוכבים מעלים אותו בשם אבי אביו, ואם היו רגילים להעלותו בשם אביו באותה העיר ואח"כ המיר אביו קוראים אותו בשם אביו כמו שהורגל, אך לא יאמרו תארים על אביו, רק יאמר בחפזון שלא ירגישו העם, ובעיר אחרת יאמר שיעלוהו בשם אבי אביו. וכן אם יש לחוש לאיבת אביו המומר הדין כנ"ל. ואסופי או שתוקי יקראוהו בשם אבי אמו, אם באה קודם שנאסף מן השוק ואמרה שהיא אמו, והט"ז והחיי אדם כתבו שיותר טוב לקרותו בן אברהם. ואם אין יודע שם אבי אמו לכו"ע יקראוהו בן אברהם.

ברכות העולים לתורה

ברכה לפני ואחריה - כל העולים מברכים לפניו ולאחריה (תקנה משום הנכנסים והיוצאים באמצע

תמצית משנה ברורה

בחר בנו, אבל יברך אשר קדשנו ווהערב נא, ויאמר אח"כ ברכת כהנים שרגילים לומר תמיד.

אשר נתן לנו זו תורה שבכתב, וחיי העולם נטע בתוכנו הוא תורה שבע"פ, ומנהגנו לומר וחיי עולם.

אחיזת הס"ת - הקורא בתורה צריך לאחוז בעמודי הס"ת בשעת הברכה, וכתבו הב"ח והט"ז שגם בשעת הקריאה צריך לאחוז בס"ת, ויש נוהגים לאחוז ביריעות ע"י מפה.

אחרי הקריאה מנהג לנשק את הס"ת, ואם נזדמן לו רוק ירוק (מן הצד) ואח"כ ינשק, ולא ינשק ואח"כ ירוק.

נהגו לומר למסיים לקרות בתורה בכל פעם חזק.

הקריאה), וברכה שלפניה י"א שאם לא בירך ברכת התורה היא דאורייתא, וברכה שאחריה לכו"ע היא דרבנן.

טעות בברכות - אם טעה ובירך לפניו אשר נתן לנו, אם נזכר קודם שאמר השם מהחתימה יתחיל מאשר בחר בנו, ואם כבר אמר השם אע"פ שלא סיים הברכה יסיים, ואחרי הקריאה יברך אשר בחר בנו. ואם בברכה השנייה התחיל אשר בחר בנו, אם נזכר לפני שסיים יתחיל מאשר נתן לנו, ואם נזכר אחרי ברוך אתה ד' ימשיך אלוקינו מלך העולם אשר נתן לנו וכו', ואם סיים יתחיל עוד פעם מתחילת הברכה.

אם יהיה הספר פתוח בזמן הברכה - קודם שמברך פותח את הספר ורואה את הפסוק שצריך להתחיל בו ואח"כ מברך, וא"צ לגלול הס"ת בזמן הברכה, וי"א שאם רוצה לגלול ואח"כ לברך עדיף טפי אלא שאינו מחויב לעשות כן, ונהרא נהרא ופשיטה. וכתב הרמ"א שיהפוך פניו אל צד שמאל בשעה שמברך, וי"א שאינו נכון להפוך פניו, ויותר טוב לעצום עיניו. ובברכה אחרונה עדיף יותר שיגלול לפני הברכה.

יש נוהגים לשחות ולהשתחוות בעת הברכה, ועכ"פ לא ישחה בסוף הברכה.

כיסוי וגלילת הספר בין גברא לגברא - בין גברא לגברא לדעת השו"ע תהיה פתוחה ויכסה את הכתב, ולדעת הרמ"א יגלול את הס"ת, וא"צ כיסוי אלא כשיש זמן ארוך, כמו בקדיש או שמזמרים לחתן או במי שברך.

קול רם - יאמר הברכו והברכות בקול רם, והאומרים בלחש שאין שומעים אותו עשרה בני אדם טועה (וכן בקדיש יש ליזהר), וי"א שצריך לחזור ולברך בקול רם, ומהרמ"א משמע שדעת הי"א אינה אלא לענין ברכו והבה"ל כתב שמעיקר הדין יש להסתפק שגם לענין הברכות מעכב בדיעבד, ולכתחילה ודאי מצוה לומר אף הברכות בקול רם, ובדיעבד מסתברא דאין לחזור על הברכות. ואם לא שמעו הציבור את המברך כשאמר ברכו, אע"פ ששמעו שהחזן עונה לא יענו עמו אלא עונים אמן על דברי החזן. ועיין מש"כ בסיומן נ"ז.

אחרי שענו העם ברוך ד' המבורך לעולם ועד יחזור המברך ויאמר ג"כ.

דין ברכות העולה לתורה וברכות התורה - צריך לברך בעליה לתורה אפי"ן אם העלוהו לתורה תיכף אחר שבירך לעצמו ברכות התורה ולא אמר אח"כ שום פסוק, ויראה בדרך הילוכו לס"ת לומר איזה פסוק. ואם עלה לתורה לפני ברכות התורה נפטר מברכת אשר

סימן ק"מ:

הקורא בתורה ונשתתק באמצע הקריאה או קודם שהתחיל לקרות, יתחיל השני ממקום שהתחיל הראשון שנשתתק, ואפי"ן שהיה כדי לגמור את כולה אינו חוזר לראש הסדר, אלא למקום שהתחיל זה שנשתתק, ויברך לפניו ולאחריה, אך לא יאמר ברכו, ולהרמב"ם לא יברך בתחילה, והעיקר כדעה ראשונה, ואפי"ן בזה"ז שהש"ץ קורא דינא הכי.

הפסק בברכות - אם בירך ברכה שלפניה וקרא אפי"ן פסוק אחד, ופסק ודיבר דברי תורה או חולין, א"צ לחזור ולברך, ואם הסיח דעתו ג"כ א"צ לחזור ולברך, ויש חולקים, וספק ברכות להקל, אמנם נכון שיכוון בברכתו שגם אם יסיח דעתו יסמוך על ברכה זו, ואעפ"כ לכתחילה אסור להפסיק אף בלא הסח הדעת. ואם לא קרא כלל אפי"ן אם הפסיק בד"ת, ואפי"ן מילה אחת, ואפי"ן יודע שלא הסיח דעתו, כיון שהוא שלא מענין הקריאה צריך לחזור ולברך, ואם הוא מענין הקריאה א"צ לחזור ולברך, אך לכתחילה גם זה אסור, ואין חילוק בין לשון הקודש ללשון חול.

הראו לו מקום אחר בס"ת

העולה לתורה והראו לו מקום שצריך לקרות, ובירך, והתחיל לקרות (והמ"א חולק בהתחיל לקרות, והגר"א והא"ר וש"א מסכימים למחבר) או שלא התחיל, והזכירו לו

לסומא ועם הארץ, מ"מ אם הוא יודע לקרות מחויב לקרות. ויש נוהגים להעמיד אחד שיקריא מילה במילה, ואחר שגומר המקריא מילה אומרה הקורא, ואם הוא קורא מתוך חומש אולי יש לחוש שהשומע ירצה לצאת בקריאתו ועל כן לא יקרא בקול רם.

כמה יעמדו ליד הס"ת - ש"ץ הרוצה לעלות לתורה יעמוד אחר לידו, דבעינן סרסור כמו בנתינת התורה שמשנה רבינו ע"ה עמד בין ד' וביננו. ונוהגים שהגבאי או מי שקנה את העליות יעמוד ג"כ אצל ס"ת, והוא נקרא סגן, והוא כביכול במקום הקב"ה שמצוה לקרות, והקורא הוא במקום משה, והעולה הוא במקום ישראל. ובמסכת סופרים כתב שיעמדו אחד לימין הקורא ואחד לשמאלו כנגד האבות.

הנהגת הסגן והציבור זה עם זה - יש לבחור לסגן איש נכבד ובעל מעשים טובים ושדעת הבריות נוחה הימנו, שלא יחשדו שנותן עליות או מונע עליות מסיבות אישיות, והציבור ראוי שיודנו אותו לכף זכות, וגם מי שיודע שמנעו ממנו עליה בכונה להכעיסו יתאפק ויחשוב שק"ו שיש לו לחוש לכבוד הקב"ה והתורה ולא לריב, והמעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו, ואם עשה מריבה יהיה הסגן מן הנעלבים ואינם עולבים ולא ילך משם ויניח הס"ת, ואם הלך ראוי לעונשו כי מה חטא הס"ת, וכל ערום יעשה בדעת, ויחוס לכבוד המקום ולכבוד התורה.

המתנה בין הברכה לאמן, ובין האמן לקריאה - הציבור לא יענו אמן לפני סיום הברכה, והקורא לא יקרא עד שייסומו כל הציבור לענות אמן, וימתין גם למיעוט המאריכים, והמנהג שהקורא עונה אמן עם הציבור בקול רם ומאריך בו יותר מהציבור, כדי שבינינו שהוא מתחיל לקרוא ויטו אוזן לשמוע, ויתחיל לקרוא מיד, וטוב שימתין קצת בין האמן לקריאה, שלא יהיה נראה שהקריאה היא המשך של האמן.

קריאת אחים או אב ובן זה אחר זה - מן הדין אין בזה שום חשש איסור, אך לכתחילה אין לעשות כן מחמת עין הרע, ואפי' אם הם אומרים שאינם מקפידים. ואין חילוק בזה בין אחים מן האב לאחים מן האם, ויש שמחמירים גם בבן בנו, ובמקום הצורך יש להתיר בבן בנו. ואם אחד הוא השביעי והשני הוא המפטיר ג"כ יש לזהר, וא"כ קוראים בס"ת אחר, או שהמפטיר אינו בר מצוה. ובמקום שנוהגים לא לקרות למפטיר או לשביעי בשמו מותר אפי' ב' אחים או אב ובנו זה אחר זה, והשערי אפרים מיקל במקום צורך גדול שלא לקרות בשם אף במקום שנוהגים כן לקרות בשם, או שיעלה מעצמו בלא קריאה כלל.

שצריך לקרות פרשה אחרת, וגלל הס"ת למקום שצריך לקרות, י"א שא"צ לחזור ולברך, וי"א שצריך לחזור ולברך, וכן נוהגים אם אותו המקום לא היה מגולה לפניו, ואפי' באותו הסדר, והמיקל שלא לחזור ולברך אם הוא באותו הסדר יש לו על מי לסמוך.

ואם אותו המקום היה מגולה לפניו א"צ לחזור ולברך אפי' אם הראו לו בסדר של השבוע שעבר, ואפי' אם הפרשה הראויה היא בעמוד השני, או שהפרשה הראויה היא לפני המקום שהראו לו, אלא שבאופן זה טוב שיקרא משם עד המקום שהראו לו ועוד כמה פסוקים אא"כ הוא בסדר של השבוע הבא.

ואם נזכר אחרי אמירת ברוך אתה ד' אם הוא מקום סמוך יראו לו ויסיים הברכה, אבל אם צריך לגלול ויהיה שהות ניכר בברכה יסיים למדני חוקר, ויגללו למקום הראוי ויתחיל הברכה שנית, ואם כבר המשיך אלוקינו מלך העולם יגללו למקום הראוי אף שיש שיהיו קצת.

אם בשעת הברכה היה יודע איזה פרשה צריך לקרות ועליה נתכוון, אלא שהראו לו פרשה אחרת ובירך עליה, כתב הפמ"ג שאינו הפסק כיון שכוונתו מתחילה לפרשה זו, ודעת הדרך החיים שאין לחלק בזה.

סימן קמ"א:

דיני הקורא והעולה לתורה והסגן והציבור

קריאה במעומד - הקורא בתורה בציבור צריך לקרות במעומד (וכן החזן הקורא והסגן), ומ"מ בדיעבד יצא, ואסור לסמוך עצמו אפי' סמיכה קצת שאם ינטל אותו דבר לא יפול, ובעל בשר או חולה או זקן הרבה שקשה לו לעמוד בלי לסמוך מותר, אך אם יכול יסמוך באופן שאם ינטל אותו הדבר לא יפול. ובכל אופן לא ישען על המפה שעל השלחן מפני שהיא תשמיש קדושה, אלא ישען על השלחן עצמו. ואם הס"ת גדול וסומך עצמו כדי לראות מה כתוב בראש הדף מותר, מפני שניכר שעומד באימה ואינו דרך גאווה, וכן הסגן המראה היכן אוחזים מותר לו לסמוך, אך יזהרו לזקוף כשמגיעים למקום שא"צ לסמוך.

קריאה עם הקורא - לא יקראו בתורה שניים דתרי קלי לא משתמע, אלא יקרא או העולה לתורה או החזן (ומנהגו שתמיד החזן קורא), אלא שהעולה צריך לקרוא עם הש"ץ מתוך הכתב, ויקרא בנחת ועדיף שלא ישמיע לאזניו, ואם השמיע לאזניו יצא ויתכן שעדיף השמיע לאזניו, וצ"ע למעשה. ואף שנוהגים לקרוא

תמצית משנה ברורה

דינים אלו אין בהם חילוק בין אם העולה לתורה קורא, או לפי מנהגנו שהחזן קורא.

אם אין מי שיודע לקרוא בתורה כהלכתה בדקדוק ובטעמים יקראו בתורה בברכה בלי טעמים, ומשמע מכמה אחרונים שכך יש לעשות אפי' אם יודעים שיטעו גם טעויות שעיי"ז ישתנה הענין, ולא יהיה מי שיוכל להחזיר הקורא מטעותו, אבל דעת הפר"ח שבכהאי גוונא אין מברכים בתורה ואין מפטירים בנביא, וכן מצדד הפמ"ג ודעתו שיקרא בלא ברכה.

ואם יש מי שיודע לקרות מתוך חומש, יקרא לפני הבעל קורא, באופן שישמע אותו רק הבעל קורא. (ואין מקרין את העולה לתורה, כי יש עולים שאינם בקיאים אפי' אם מקריאים להם - מהסימן הבא).

הדרך לעליה לתורה - יעלה בדרך קצרה, משום כבוד הציבור וכבוד התורה, וירד בדרך ארוכה שלא יהיה נראה עליו כמשא, ואם שני הדרכים שוים יעלה בדרך ימין וירד בשמאל, ויעלה לתורה בזריזות מיד, אך לא ירוץ. ולא ירד עד שעלה כבר הראוי לקרות אחריו, והמנהג להמתין עד שהשני מתחיל לברך, והמדקדקים נוהגים להמתין עד שיסיים, שמא לא יוכלו לשמוע את הקריאה בדרך כראוי. וירד בנחת ולא ירוץ.

הבאת הס"ת לבימה - יעלה בדרך ימין וירד בשמאל, ואפשר שיעשה כך גם אם הדרך הימנית היא ארוכה.

קרי וכתבי - כל תיבה שהיא קרי וכתבי יש לקרות כפי הקבלה שקיבלנו לקרות, ולא כפי כתיבתה, ומעשה באחד שסירב לקרות כפי הקרי ונידוהו גדולי הדור.

סימן קמ"ב:

טעות בקריאה

הכנת הקריאה והדקדוק בה - החזן צריך להכין מתחילה את הקריאה, שיהיו שגורים בפיו כל הדקדוקים במתגים, לעיל ומלרע, ימין ושמאל, ויקרא במתון ולא במהירות שמא יבליע אות או תיבה.

אם טעה טעות שעל ידה משתנה הענין צריך לחזור, בין אם הטעות היא בחסרון או תוספת אות, או שטעה בניקוד או בטעמים ונשתנה הענין עיי"ז (כגון שקרא משרת במקום מפסיק) מחזירים אותו.

אבל אם לא השתנה הענין עיי"ז הטעות אינו חוזר אפי' אם חיסר או הוסיף איזה אות, אבל גוערים בו. אמנם אם חיסר מילה חוזר אפי' אם לא השתנה הענין. וכן הלכה. ודעת הגר"א שגם בטעות באות אחת צריך לחזור, וכ"כ הפר"ח שחוזר בטעות באות, אבל בניקוד וטעם אם הענין אינו משתנה כלל א"צ לחזור, ובדרך החיים פסק שא"צ לחזור אפי' במקום שהענין משתנה, ולא מסתברא להקל כ"כ.

במקום שהשתנה הענין וצריך לחזור, יחזור אפי' אם גמר את הפרשה, ואם בירך העולה לאחריה יחזור העולה אחריו לאותו פסוק ויקרא עד סוף הפרשה ועוד ג' פסוקים שלא קרא הראשון, וזה לרווחא דמילתא, אבל מעיקר הדין מועיל לקרות הפסוק שטעה בו עם עוד ב' פסוקים (ואולי אפי' רק פסוק אחד) וידלג עד סוף הפרשה, ואח"כ יתחיל מתחילת הפרשה שהוא עומד בה. ואם כבר גמרו את הקריאה להשו"ע יחזור ויקרא פסוק זה עם עוד ב' פסוקים ובברכה לפניו ולאחריה, והחיי אדם כתב שלא יברך, וכן יש לנהוג.

סימן קמ"ג:

עשרה לקריאת התורה

אין קוראים בתורה בפחות מעשרה, וצריך שיהיו גדולים והיינו בן י"ג ויום אחד, ויהיו בני חורין ולא עבדים.

ואם התחילו בעשרה ויצאו מקצתן ונשתיירו לפחות ששה גומרים את כל מנין הקרואים, ג' בחול ה' ביו"ט וז' בשבת, ויאמרו קדיש אחרי הקריאה, אך לא יסיפו על הקרואים, ולא יקראו מפטיר, ולא יפטירו בנביא, וי"א שיקראו ההפטר בהפטר בלא ברכותיה. וכן בהפטר אפי' התחילו ויצאו מקצתן גומרים.

על היוצאים נאמר "ועוזבי ד' יכלו", ואין התר לצאת בין גברא לגברא אלא בנשתיירו עשרה.

אם יש עשרה שחלקם כבר שמעו קריאת התורה, אם רובם לא שמעו יכולים לקרות בעשרה.

כשרות הס"ת

צריך שיהיה הס"ת מקלף ויהיה תפור בגידים ויהיה בגלילה, אבל אם אין בו את התנאים הנ"ל ושאר דיני ס"ת לא יברכו עליו.

אם כתבו חומש שלם לבדו אין לקרות בו מפני כבוד הציבור, ואם הציבור מוחלים יש דעות בין הפוסקים.

דין ס"ת שנמצאה בו טעות

דעת רוב הפוסקים שס"ת שחסרה בו אפי' אות אחת, או שיש בו טעות, פסול לקרות בו, ומה שכבר קראו בו כמאן דליתא וצריכים לחזור ולקרות.

דעת מקצת פוסקים שאפי' אם חסרים כמה פסוקים, וכ"ש בטעות בעלמא, אף שלא נחשב ס"ת לענין מצות כתיבת ס"ת, מ"מ מותר לקרות בו אם אין לו אחרת.

ופסק השו"ע שאין לקרות בס"ת זה אפי' אם אין לו ס"ת אחר, אבל לענין מה שכבר קראו בו א"צ לחזור, ואם לא גמרו את הקריאה ממשיכים בס"ת כשר ממקום שפסקו (אפי' הטעות היא לפני המקום שפסקו), והעולים לס"ת הפסול מצטרפים למנין שבעה בשבת או ג' בשני וחמישי (ומ"מ טוב שיקראו ז' קרואים בס"ת הכשר), ואם עדיין לא בירך ברכה אחרונה לא יברך אפי' כבר קראו בו הרבה פסוקים, אלא יוציאו ס"ת אחר ויקרא בו ממקום שפסק ג' פסוקים ויברך עליו רק ברכה אחרונה. (ודלא כהמרדכי דס"ל שיברך על הפסולה ברכה אחרונה, ויפסיק מיד, ואם אינו יכול להפסיק שם (כגון שלא קרא ג' פסוקים או שהוא ב' פסוקים סמוך לפרשה), יקרא הטעות בע"פ וימשיך לקרוא בפסולה ויברך ברכה אחרונה, וכן בר"ח אם טעה ברביעי יגמור הקריאה בס"ת הפסול ויברך ברכה אחרונה, והמ"א הכריע כדעת המרדכי). ואם נמצאה הטעות בין ברכה ראשונה לקריאה לדעת השו"ע א"צ לחזור ולברך על הכשרה אם לא הפסיק בשיחה בינתיים, ומקום שנהגו לחזור ולברך אין למחות בידם.

והכרעת הרמ"א שאם הוא במקום שאינו יכול להפסיק (כנ"ל) לא יברך ברכה אחרונה על הפסול, אלא יגמור הקריאה בס"ת הכשר ויברך ברכה אחרונה, ואם הוא יכול להפסיק, יברך על הפסולה ברכה אחרונה. ודעת התשב"ץ והגר"א שצריך לחזור לראש בס"ת הכשר, וכך היה המנהג בדורות הראשונים בכמה קהילות.

ועכשיו נוהגים שלא לחזור על מה שקראו, יש נוהגים כהשו"ע וכהכרעת הרמ"א, ויש נוהגים כהמרדכי, וכל אחד יש לו על מי לסמוך, ובמקום שאין מנהג יש לנהוג כשיטת השו"ע וכהכרעת הרמ"א. ואם נהגו שלא להמשיך לקרות ולא לברך אחריה בס"ת הפסול, אלא לגלול את הפסול ולברך על הס"ת הכשר ברכה לפניו, יש להם על מה שיסמוכו, וא"צ להתחיל מתחילת הפרשה אלא מתחילת מה שהתחיל העולה שנמצאה אצלו הטעות, ויקראו עוד ג' פסוקים שלא קראו בס"ת הפסול.

אם נמצאה הטעות באמצע השביעי, לדעת המ"א יגמור את הקריאה ויברך לאחריה, ויעלה לו גם

למפטיר, ויאמר הקדיש אחרי ההפטרה, ודעת הרבה אחרונים שגם אם הטעות בשביעי הדין כמו שנמצאה טעות בשאר העולים וכנ"ל, ומשמע מהמגן גבורים שכך יש לנהוג אא"כ נהגו כהמ"א.

אם נמצאה הטעות אחרי שקראו ז' קרואים אך לא גמרו את הקריאה, יוציא ס"ת אחר ויקראו בו ברכה ויכולים להוסיף בו כשאר שבתות. ואם כבר גמרו את הפרשה אך לא קראו מפטיר, אין להוציא ס"ת אחר בשביל המפטיר, וסומכים על העולה אחרון שהרי מפטיר עולה למנין ז', ויאמר את הקדיש אחרי הברכות שאחרי ההפטרה, ואם כבר אמרו קדיש יקראו למפטיר ג' פסוקים בס"ת הפסול בלי ברכות, ולא יאמר עוד קדיש אחרי ההפטרה.

אם נמצאה הטעות באמצע המפטיר, אם זה קרה בשבת יגמור את הקריאה ולא יברך אחריה, ואם זה קרה ביו"ט וכדו' שהמפטיר הוא לחובת היום, יוציא ס"ת אחר כמו שנמצאה טעות באמצע הקריאה.

מה נקרא טעות

טעות גמורה - הדינים הנ"ל הם דווקא בטעות גמורה, כגון תוספת תיבה או חסרון תיבה, קרי במקום כתיב, פתוחה או סתומה במקום שאין צריך או שחיסרה, ב' תיבות קרובות שתינוק (דלא חכים ולא טיפש, וכן להלן) קוראם כתיבה אחת, או להיפך, או שכתב כדרלעומר או פדהצור או אליצור או עמינדב שהם תיבה אחת וכתבם בב' שיטות.

נמחקו קצת אותיות - אם תינוק יכול לקרותם א"צ להוציא אחרת ומותר אפי' לכתחילה. ואם הוסר מראה השחור ונשאר מראה אדמדם י"א דפסול ויש חולקים, ואין להחמיר בזה לענין להוציא ס"ת אחר.

נקרעו התפירות - אם נשאר חמש או שש תפירות כשר אפי' אם הרוב נקרעו, ואם נשאר פחות יש להוציא ס"ת אחר, אמנם אם זה בחומש אחר אינו פוסל.

נדבקו אותיות - אם נדבק לכל אורך האות, או שנשתנתה צורת האות, או שכתב ד' במקום ר' וב' במקום כ' צריך להוציא ס"ת אחר, אפי' אם נתקלקלה אות השימוש שאינה משורש התיבה. ואם יש רק מעט דבק ולא נשתנתה צורת האות וניכרים היטב, אין להוציא ס"ת זו לכתחילה, ואם נמצאה הטעות באמצע הקריאה, אם נדבקה סוף האות והוא בחול שאפשר לגרר ונקל לעשותו בשעת הקריאה, יגרר ואח"כ ימשיך לקרוא, ואם אין שם מי שיגרר כראוי ויש טירחא

אם אין בבית הכנסת אלא אחד שיוזע לקרות, יברך ויקרא כמה פעמים כמנין העולים של אותו היום, ואיירי שהאחרים אינם יודעים לקרוא אפי' אחרי הש"ץ, וזה לדעת השו"ע, אבל לדעת הרמ"א לעולם יקראו ז' קרואים והש"ץ יוציאם בקריאתו.

סימן קמ"ד:

באיזה אופן מותר לדלג בתורה ובנביא

בתורה - אין מדלגים בקריאת התורה (וזה שייך בשני וחמישי או ביו"ט או בשבת אפי' ע"מ להשלים אח"כ מה שדילג), ודווקא בשני עניינים כדי שלא לבלבל דעת השומעים, שהרי דברי התורה הם אזהרות וענשים ומצוות, וצריך להתבונן בהם כדי שיכנסו ללב, אבל בענין אחד מדלגים, ואפי' ב"אחרי מות" וב"אך בעשור" שיש הפסק רב ביניהם מותר לדלג ולקרותם יחד, וכן בפרשת "ויחל" הנקראת בתענית ציבור, אבל אסור לקרות בעל פה אפי' תיבה אחת.

בנביא - מדלגים בנביא אפי' בשני עניינים או בענין אחד בשני ספרים, וכאשר מדלג לא ישהה באופן שיעמדו הציבור בשתיקה, אלא יסמן ויחפש מהר את הפסוקים השייכים להפטרה זו, או שהוא קורא בספר הפטרות (הפטרה זה לשון "סילוק" תפילת שחרית). אבל לא ידלג בשני עניינים שהם בשני ספרים (ותרי עשר חשוב כספר אחד), וכן לא ידלג למקום מוקדם יותר בספר ואפי' הם סמוכים זה לזה, י"א שאיסור זה הוא אפי' בנביא אחד, וי"א דווקא מנביא לנביא אבל בנביא אחד אם זה סמוך ולא יצטרכו הציבור לעמוד בשתיקה מותר (ולענין זה תרי עשר אינו כנביא אחד), והפמ"ג מתיר לדלג למפרע בענין אחד בנביא אחד.

אם מדלגים כשיש חתן או בר"ח - כתב השו"ע שנוהגים בשבת שיש חתן לקרוא אחרי ההפטרה "שוש אשיש" ובשבת שלמחרתה ר"ח "מחר חודש", ואין למחות בידם, שכיון שבזמננו ההפטרות כתובות בקונטרסים או בחומשים, הרי יכול לעשות סימן שימצאם מהר. והרמ"א כתב שהיום אין נוהגים לדלג מנביא לנביא כלל.

מתי גוללים את הס"ת מפרשה לפרשה - אין גוללים ס"ת בציבור מפני כבוד הציבור, אא"כ יש רק ס"ת אחד

דציבורא לחזר אחר אדם כזה, או שזה בשבת שא"א לגרר מותר לקרות בו כר. ואם נדבקה אמצע האות באופן שחלק מהאות נכתב בפסול צריך להוציא ס"ת אחר אף אם לא נשתנתה צורת האות, ויש מקילים אם לא נשתנתה צורת האות, ויש לסמוך על זה בשעת הדחק.

ויש בזה פרטי דינים בזה ואכמ"ל, ונקוט כלל זה בידך שבמקום שהוזכר בהלכות ס"ת פסול ודאי יש להוציא אחרת, ובמקום מחלוקת הפוסקים יש להקל.

חסרות ויתרות וכדומה - ואם יש בס"ת חסרות ויתרות של ו' או י' ולא נשתנה הענין או המבטא, דעת הב"י שאף בזה צריך להוציא אחרת, והאגור סובר שאפי' בטעות גמור א"צ להוציא אחרת, והכרעת הרמ"א שבחסרות ויתרות א"צ להוציא אחרת, וכן אם החליף אותיות גדולות וקטנות, או ע' או פ' הפוכות או כפופות, או שחסר הנקודות שיש בס"ת לפעמים, א"צ להוציא אחרת. אמנם אם נשתנה המבטא אע"פ שלא נשתנה הענין (אפי' כתב רחבה במקום רחבו), או שנשתנה הענין אע"פ שלא השתנה המבטא, צריך להוציא אחרת.

אם אין באותו ישוב ס"ת כשר אלא ס"ת פסול או חומשים העשויים בגלילה, לדעת השו"ע (סעיף ב' ג') אין מברכים עליו, ונכון לקרות בחומשים בלא ברכה, ולא יקרא לעולים בשם, אלא הש"ץ יקרא הכל בקול רם לפניהם. והרמ"א (סוף סעיף ד') הביא ב' דעות בזה, והאחרונים סתמו שלכתחילה לא יוציאו ס"ת כזה אפי' לחובת היום, אבל אם נמצאה הטעות באמצע הקריאה, ואין שם ס"ת אחר, י"א שיגמרו ז' קרואים בברכה, והמפטיר יהיה השביעי, ויאמרו הקדיש אחרי ההפטרה, וי"א שימשיכו לקרוא ולהעלות לתורה בלא ברכות, והעולה שאצלו נמצאה הטעות לא יסיח דעת אלא יקרא עמהם בלחש, ובגמר הפרשה יברך ברכה אחרונה, ויאמר ההפטרה בברכותיה, וי"א שיאמר ההפטרה בלי ברכות. ואם נמצאה הטעות בשלישי או בשאר העולים אחרי שברכו ברכה אחרונה, יקרא הקורא שאר הפרשה בלא ברכה, וי"א שעדיף שיעשה זאת לפני העולה הזה, אבל אינו מוכרח.

וכתב הרמ"א שאם יש ס"ת שלם אך יש בו טעות ויש בו חומש אחד שאין בו טעות יש להקל לקרות באותו חומש בברכה, ויש מפקפקים בזה, ומ"מ הנוהג להקל בזה אין למחות בידו.

דיבור בזמן קריאת התורה

משעה שהתחיל הקורא לקרות בס"ת, וי"א משעה שנפתח הס"ת כדי לברך, אסור לדבר אפי' ד"ת, ואפי' לפרש דבר תורה או להורות הלכה לשואל אסור שהרי יכול להורות אח"כ, ואפי' השלים את הפרשה שניים מקרא ואחד תרגום, או שכבר שמע קריאת התורה.

י"א שדווקא בקול אסור אבל מותר ללמוד בלחש ותמה השבלי הלקט שהרי גם הוא מחויב לשמוע קריאת התורה, וכתב הביאור הלכה דלולא דמיסתפינא י"ל דאיירי דווקא כשכבר שמע קריאת התורה, וצ"ע, ובפסקי הרא"ש משמע קצת דמותר בלחש רק למי שתורתו אומנותו ופטור מקריאת התורה, ונראה דאיירי דווקא כשיש עשרה בלעדיו שמקשיבים לקריאת התורה. וי"א שאם יש עשרה שמקשיבים לקריאה מותר ואולי גם זה איירי רק אם הוא כבר שמע קריאת התורה.

וי"א שאפי' אם יש עשרה אין מותר אלא למי שתורתו אומנותו ואינו מבטל שום שעה מלימודו, וכתב הא"ר שהשתא אין לנו מי שנחשב תורתו אומנותו לענין זה. וי"א שאם לפני קריאת התורה החזיר פניו והתחיל ללמוד אינו מחויב להפסיק, אבל אם לא התחיל אסור גם למי שתורתו אומנותו.

לאפרושי מאיסורא מותר בקצרה אם א"א ברמיזה.

בין גברא לגברא ג"כ אסור שמא ימשך, והב"ח מיקל בלימוד, והא"ר מצדד שעם אחרים אין להקל, ובינו לבין עצמו אין למחות ביד המיקל, ולהורות הלכה לפי שעה מותר.

קריאת שניים מקרא ואחד תרגום מותרת בזמן קריאת התורה, אע"פ שאינו קורא ממש בפסוק שהש"ץ קורא, ויקרא בלחש כדי שלא יבלבל דעת השומעים, והמ"א כתב שההתר בזה הוא גם אם אין עשרה שמקשיבים לקריאת התורה, כיון שגם הוא עסוק באותו ענין, והביאור הלכה מצדד לאסור כשאין עשרה, לא מיבעיא להסוברים שמי שישן או אינו שומע אינו מצטרף לעשרה לגבי תפילה, אלא אפי' לסוברים שלענין תפילה מצטרף, י"ל דבקריאת התורה לא, וכמו שמצינו שלענין תפילה מצטרף מי שיושב ועוסק בתורה, ולקריאת התורה אינו מצטרף. ונכון למדקדק בדבריו שבכל הפרשיות יכוון דעתו לשומעם מפי הקורא, ולא יקרא אפי' שניים מקרא ואחד תרגום, והפר"ח והגר"א כתבו דמעיקר הדין אסור, אלא צריך לשתוק ולשמוע את הקריאה מהש"ץ, (ומ"מ בין גברא לגברא מותר לקרוא שמו"ת או פירוש רש"י), והמ"א וכמה אחרונים כתבו שנכון לקרוא יחד עם הש"ץ מילה במילה, דבלא זה א"א לכוון ולשמוע.

וצריכים לקרוא בב' עניינים, ואם יש ב' ס"ת יגללו את השניה כשקוראים בראשונה, ועדיף שיגללו בעת אמירת פסוקי דזמרה.

קריאה בכמה ספרי תורה - אין קוראים לאדם אחד בשני ס"ת, אפי' אם הס"ת השני כבר גלול למקום שקוראים בו, אמנם במנין אחר מותר לעלות אפי' בס"ת אחר. ואם אין אחר שיוזע להפטיר יגללו את הס"ת הראשון לאותו מקום. ואם רוצה לקרוא בס"ת השני למי שכבר עלה לפני העליה האחרונה, המ"א מתיר, והב"ח אסור, והא"ר מצדד כהב"ח, אך כתב שבשמחת תורה מותר לקרוא לחתן בראשית מי שכבר עלה בס"ת הראשון. ומותר לקרוא לב' או ג' בני אדם בב' או ג' ס"ת, ואפי' בענין אחד.

סימן קמ"ה:

סדר התרגום - בימי חכמי הגמ' היו נוהגים לתרגם לארמית כדי שיבינו העם. ולא יקרא לתורגמן יותר מפסוק אחד, ולא יתרגם עד שיסיים הקורא את הפסוק, ולא ימשיך לקרוא עד שיסיים המתרגם, ולא יגביהו קולם זה יותר מזה, ולא יסייע הקורא למתרגם, ולא יתרגם גדול לקטן אלא קטן מתרגם לגדול. ובזמננו אין נוהגים לתרגם כיון שאין מבינים אותו, אמנם גם עתה יש רשות לתרגם אלא שאינו מעכב.

סימן קמ"ו:

יציאה בזמן קריאת התורה - אסור לצאת מבית הכנסת בזמן שהס"ת פתוח, ואפי' לא התחילו לקרות, (ומלשון הרמב"ם משמע שאין האיסור אלא אחרי שהתחילו לקרות). ועל היוצא נאמר "ועוזבי ד' יכלו" ואפי' נשאר עשרה והוא כבר שמע קריאת התורה, ובין גברא לגברא מותר לצאת באקראי לצורך גדול, אם כבר שמע קריאת התורה, או שדעתו לחזור מיד, י"א שיכול לצאת גם בזמן ברכה שאחריה, וי"א שימתין עד אחרי הברכה.

תמצית משנה ברורה

כנגד כולם, וי"א שהגדול שבבית הכנסת גולל אע"פ שלא עלה לתורה, וכן המנהג. ועכשיו נהגו שלא לדקדק לתת לגדול אלא מכבדים בזה גם אנשים בינוניים משום דרכי שלום. ורגילים לקנותו בדמים יקרים כדי לחבב המצוה, והקונה קודם לגדול, ואם אף אחד לא קנה ראוי לגבאים לכבד את הגדול, ואם יש ב' יארצי"ט ואחד עלה לתורה, יתנו לשני הגבהה. ואין לכבד בהגבהה למי שידין רותתין, או לזקן ותש כח, וגם האיש עצמו צריך להמנע מלעשות הגבהה.

מי יגלול את הס"ת - מצות גלילה אף כי רבה היא נהגו לכבד בה גם קטנים שיש בהם דעת להבחין ענין דבר שבקדושה, כדי לחנכם במצוות.

אין הגולל יכול למחות ביד מי שמושיט לו את המעילים אע"פ שקנה את הגלילה.

הגבהה עדיפה מגלילה, וגלילה עדיפה מהושטת המעיל.

צורת הגלילה - יעמיד את הספר תורה כנגד התפר, כדי שאם יקרע יקרע התפר. ויהיה הכתב כנגד המגביה בין בזמן ההגבהה ובין בזמן הגלילה, והנחת המטפחת על הס"ת יהיה מהצד החיצוני, ומנהגו שלא להקפיד בזה, כי המגביה לא גולל בעצמו, ואין חשש שהס"ת יפול גם אם יתחיל להניח את המטפחת בפנים, ויהדק את המטפחת בפנים, כדי שכשיבוא לקרות בו ימצא את ההידוק בפנים, ולא יצטרך להפוך את הס"ת, וטוב שיגלול את המטפחת מסביב לס"ת, ולא יאחוז את המפה ויגלול הס"ת סביבו.

לא יגלול את הס"ת בתוך התיק, שע"ז נח להקרע. המפטיר לא יתחיל ברכות הפטרה עד שיגמרו לגלול את הס"ת, והמנהג להמתין רק על גלילת הספר ולא על המפה, ומרש"י לא משמע כך. ויה"ר שאומרים בשני וחמישי אפשר לומר בזמן הגלילה.

כשקוראים בב' ספרי תורה מוציאים אותם יחד, ומוסרים את הס"ת השני לאחד שיחזיק אותו על הבימה, וימסרו לבן דעת ולא לנער קטן, ולא יחזיק את הס"ת מאחורי הקוראים בתורה אלא יתרחק קצת לצד, וכשבאים לסלק את הס"ת הראשון יניחו קודם על השלחן את הס"ת השני, ואם אומרים קדיש יניחו את הס"ת השני לפני אמירת הקדיש, ואח"כ מגביהים וגוללים את הס"ת הראשון, ואחרי שגמרו לגלול את הראשון במפה, מסירים את המפה מהשני ופותחים אותו. ואם יש ג' ס"ת מניחים את השני אחר שגמרו את הקריאה בראשון, ואין אומרים קדיש, ומגביהים וגוללים וכנ"ל, ואחרי שגומרים לקרוא בשני מניחים

מכאן תוכחת מגולה למפקירים את נפשם ומדברים דברים בטלים בזמן הקריאה, דזה אסור אפי' בין גברא לגברא, וכ"ש כשהספר פתוח, וגדול עונו מנשוא, ויכול לעבור בזה על "ולא תחללו את שם קדשי" ומצוי שיכשל גם בלשון הרע ורכילות, וכן יש איסור לדבר שיחה בטלה בבית הכנסת, ותפילתו נעשית מתועבת ע"ז, ואשרי מי שנותן כבוד לתורה.

פרשת זכור או פרה אין שייך בהם כל הקולות הנ"ל, לפי שהם בעשרה מדאורייתא, וי"א שפרשת פרה דרבנן, ומ"מ מסתברא שגם לדבריהם אין מקילים בהם את הקולות הנ"ל.

בהפטרה ג"כ שייכים הדינים הנ"ל, וצריך לכוון גם לברכות המפטיר ולענות אחריהם אמן.

עמידה בזמן קריאת התורה - כתב השו"ע שא"צ לעמוד בזמן הקריאה, וכן פסקו הפר"ח והגר"א, והרמ"א כתב שיש מחמירים לעמוד, והב"ח כתב שגם לדבריהם אינו חובה אלא שראוי להזדרז ולעמוד, מפני שצריך להעלות בדעתו כאילו מקבלה באותה שעה מהר סיני, ששם כל ישראל עמדו, ואם הוא חלש וכשעומד אין דעתו מיושבת היטב, יש לו לשבת. ובין גברא לגברא לכו"ע מותר לשבת.

סימן קמ"ז:

נגיעה בספר תורה - אסור לאחוז את הס"ת ערום בלא מטפחת (והעושה כך אין לו שכר על המצוה שעשה, ויש ליזהר בזה בזמן ההגבהה או הגלילה), ואסור אפי' נגיעה בעלמא, ואפי' אם נטל ידיו, וכשיש צורך וא"א באופן אחר מותר, אך טוב שיטול ידיו תחילה, ובעמודי הס"ת מותר לאחוז בלא מטפחת, ויש שמחמירים גם בזה, ובמקום שלא נהגו כך המחמיר יעשה בדעת שלא ירגישו, משום יורא.

נגיעה בשאר כתבי הקודש - אם הם כתובים אשורית על הקלף ובדיו כמו ס"ת, י"א שגם בהם אסור, ולא נהגו כן, וטוב להחמיר אם לא נטל ידיו, אבל כשנטל ידיו אין להחמיר בזה. וכתבי הקודש שאינם כתובים כמו ס"ת מותר גם בלי נטילה, אך יש להחמיר אם יודע שנגע במקום הטינופת.

הגבהה וגלילת הס"ת

מי יגביה את הס"ת - כתב השו"ע שהגדול שבעולים לתורה יגלול (והיינו יגביה) את הס"ת, והוא נוטל שכר

את השלישי וא"צ להניח את הראשון, ואומר חצי קדיש, ומגביה את השני, ופושט את השלישי וקורא למפטיר.

סימן קמ"ט:

יציאה לפני הס"ת, וליווי הס"ת

אסור לציבור לצאת מבית הכנסת לפני שהצניעו את הס"ת, ויחיד ואפי' שניים או שלשה מותר, והפמ"ג מצדד שאם מוציאים את הס"ת לבית אחר לא יצא אפי' יחיד, ואם מצניעים את הס"ת לפני "ובא לציון" בלאו הכי אין לצאת לפני ובא לציון.

ואם מצניעים את הס"ת בבית אחר, אם יש פתח אחד לא יצאו באותו פתח לפני הס"ת, אלא יצאו אחרי הס"ת וילוו את הס"ת למקום שמצניעים אותו שם, ואם יש עוד פתח מותר לצאת בפתח השני לפני שיצא הס"ת בפתח הראשון, ומ"מ צריך להמתין בחוץ וללוות את הס"ת.

וכן במקומות שמצניעים את הס"ת בהיכל, מצוה על כל מי שהס"ת עובר לפניו ללוותו, בין בהוצאה ובין בהכנסה, והמגביה והגולל ג"כ ילכו אחרי הס"ת עד שיחזירו אותו למקומו, (וי"א שנוהגים שרק המגביה מלווה).

בדרך הילוכו מן התיבה אומרים הש"ץ והציבור לדוד מזמור, ואפי' ביו"ט, ובשבת או ביו"ט שחל בשבת אומרים מזמור לדוד הבו לד'.

נוהגים להביא את התינוקות לנשק התורה, כדי לחנכם ולרזום במצוות.

מעיל הס"ת - אם המעיל מצד אחד הוא משי ובצד השני פשתן, במעיל העליון צריך שיהיה המשי בחוץ, ובמעיל התחתון כתב הרמ"א שי"א שיש לשים את המשי לצד הספר, ולא נהגו כן, וכתב המ"א שלכתחילה טוב לנהוג כן, אבל הגר"א הסכים עם השו"ע שאין לדעה זו עיקר, וי"א שבעל נפש יעשה מפה משני הצדדים בשוה, ואין קפידא שבאמצע יהיה פשתן.

כבוד תשמישי מצוה וקדושה - אין לגלול את הס"ת במפה או מעיל קרוע אפי' אם הם חדשים, מפני שאינו כבוד ותפארת לס"ת, ואין לעשות מפת הס"ת או שאר תשמישי קדושה מדברים ישנים שהשתמשו בהם לצורך הדיוט ובקיטל של יו"כ אפשר דמותר, (ולצורך תשמיש דתשמיש הט"ז מתיר והמ"א מפקפק בזה, ובצירוף סניף אחר בודאי אין להחמיר בזה), ואם שינה צורתם י"א שמותר וכן נוהגים, ויש מחמירים גם באופן זה. ואם עדיין לא השתמש בדברי חולין מותר, ואף שהמ"א חולק מ"מ הנוהג להקל אין למחות בידו. אמנם לצורך תשמישי מצוה כגון כיס לטלית או אפי' הטלית עצמה מותר מדברי חול, אבל מתשמיש מגונה כגון מכנסיים אין לעשות.

החזן מוליך את הס"ת לבימה, אבל הוצאה והכנסה אינו שייך לחזנים, ונוהגים למכור את ההוצאות והכנסות משום "וברב עם הדרת מלך".

הלכות בית הכנסת:

סימן קמ"ח:

סימן ק"נ:

בנין בית הכנסת

כפיה לבנית בית הכנסת - כל עיר שיש בה עשרה מישראל כופים זה את זה לבנות בית הכנסת, ואפי' המיעוט יכולים לכופף את המרובים, ואם אין בכוחם לבנות מחויבים עכ"פ לשכור מקום מיוחד לתפילה.

כשנוטלים את הס"ת מהשלחן שהיה מונח עליו כשקראו בו, ע"מ להוליכו לבית אחר שמשתמר בו, לא יטול הש"ץ את מה שפרסו לכבוד הס"ת, מפני טורח הציבור, אלא מוליך הס"ת והציבור יוצאים אחריו, ואח"כ יחזור לבית הכנסת ויפשיט את התיבה.

הרבים שא"א לבנות שם, אבל בלאו הכי יכולים למחות שמא ירצו לבנות שם אח"כ. אמנם אם פותחים את החלון של בית הכנסת לחצירו יכול למחות בידם ואם אין לו הרבה נזק יכנס עמהם לפנים משורת הדין, והכל לפי ראות עיני הדיין.

חלון הפונה לרה"ר ובני אדם עוברים תחתיו בדרכם לבית הכנסת, אין לשפוך שם מי רגלים, שמא ההולכים בהשכמה לבית הכנסת יטנפו בהם. ובלאו הכי יש לזהר שלא לשפוך שופכין לרה"ר שמא יוחלקו בהם, והוי בור ברה"ר.

מי שיש לו בית הכסא ליד בית הכנסת ומגיע ממנו ריח רע לבית הכנסת, צריך להרחיקו אפ"י הוא קדם לבית הכנסת, וצריכים לתת לו דמיו.

סדר בית הכנסת

הפתח - אין עושים פתח בית הכנסת אלא כנגד הכיוון שמתפללים לשם, כדי שישתחוו מן הפתח כנגד הארון, ובמקום הדחק אינו מעכב כלל. ואין הקפידא אלא בפתח שרוב הציבור נכנסים בו ולא בשאר פתחים, וכן בפתח הפרוזדור אין קפידא. ואם הפתח היה בצד אחר וחרב בית הכנסת, ורצו קצת מנהיגים לעשותו כדינו, אין האחרים יכולים למחות אפ"י אם הם הרוב, ואע"פ שמשנים סדר הישיבה יקוב הדין ביניהם.

הארון יהיה קבוע בצד שאליו מתפללים כדי שיהיו פניהם מול ההיכל כשהם מתפללים. ובמקומות שמפני הדוחק לא העמידו את ההיכל בכותל המזרח ילה"ס אם הקהל יתפללו למזרח לכיוון ירושלים או כנגד הארון קודש.

הבימה - יעשו את הבימה באמצע בית הכנסת, שיעמוד עליה הקורא בתורה וישמעו כולם, ומנהג קדום הוא, ובעוונותינו הרבים באיזה מקומות פרצו מנהג זה והאריכו הפוסקים בגנותם. ואין עושים יותר משש מדרגות לבימה.

הש"ץ - כשהש"ץ עומד בתפילה יורד לארץ לפני התיבה, ופניו כלפי הקודש כשאר העם.

סדר הישיבה - הזקנים ישבו כלפי העם, ושאר העם ישבו שורות שורות כלפי הקודש ופני הזקנים, ועכשיו שקונים המקומות אין ענין בסדר זה, אך יזהרו ששום יושב לא יהיו פניו לבימה ואחוריו להיכל, אבל מן הצדדים אפשר. וכן המנהג להתיר כשאין אחוריו כנגד ההיכל ממש. ומותר לרב לדרוש כשאחוריו להיכל, משום שהס"ת ברשות אחרת, ולפי שעה שאני. ואפשר לעשות מקומות שאחוריהם לבימה, כי היא ברשות אחרת.

כמה משלם כל אחד - אם בונים בית הכנסת מחלקים את התשלום כל אחד לפי המזון שיש לו, ובשכירות מחלקים חציו לפי מזון וחציו לפי נפשות.

בניית בית כנסת נוסף בעיר - אם כולם לב אחד להם ויש מקום לכולם אסורים להפרד לבית כנסת אחר, ואם אין מקום לכולם אז המונע מלבנות עוד בית הכנסת מונע רבים מלעשות מצוה, אבל אם לב המתפללים חלוק וא"א לחבר ליבם טוב יותר שיתפללו כל כת בפני עצמה.

אין לבנות בית הכנסת ע"י עכו"ם, ובפרט עשית הכיפה לנוי, אבל לתקן את הגג מותר.

כפיה על קניית ספרים - בני העיר כופים זה את זה לקנות להם תורה נביאים וכתובים, כדי שיוכלו ללמוד בהם, ואחר שהותר לכתוב שאר ספרים מחויבים לקנות גם ספרי תלמוד ופירושיהם, ובמקומות שהספרים מצויים אין כופים לקנות ספרים אלא רק ס"ת, וכן אם אין מקום לציבור ללמוד כופים לבנות בית המדרש.

בניית בית הכנסת בגבהה של עיר

אין בונים בית הכנסת אלא בגבהה של עיר. ומגביהים אותו משאר בתי העיר שמשתמשים בהם (לאפוקי בנייני נוי ומגדלים שאין משתמשים בהם), וגם משערים לפי המקום שמשתמשים בו בעליה. ואפ"י אם רק תחתית הגג שמשתמשים בה גבוה מבית הכנסת ג"כ אסור. וי"מ שההתר הוא במגדל שאין עליו שם דירה ועשוי רק לחיזוק העיר, ולפי זה אין להקל בגג משופע, אף אם אינו ראוי לתשמיש. אף אם יש הרבה בתי עכו"ם הגבוהים מבית הכנסת, מ"מ ראוי לכתחילה להזהר בזה כל מה שאפשר. ובשעת הדחק מותר להתפלל בבית אע"פ שדרים בעליה על גביו, ובלבד שיהגו בעליה שעליו בנקיות.

מי שהגביה ביתו יותר מבית הכנסת י"א שכופים אותו להשפילו, ואם עשה את בית הכנסת גבוה יותר מהבית אפ"י רק כפינה אחת סגי, ובלבד שהגביהו בבנין ולא בעמוד ברזל גרידא.

חלון בית הכנסת

אע"פ שהבונה כנגד חלון חבירו די לו בהרחקת ד"א, מ"מ הבונה כנגד חלון בית הכנסת שהוא צריך יותר אור, צריך להרחיק יותר מד"א, ובהרחקת ח' אמות ודאי סגי, והפמ"ג מסתפק אם דין זה הוא גם בעזרה ובעזרת נשים, והמ"ב כתב שבלאו הכי אין דין השו"ע ברור, והבו דלא לוסיף עלה.

הפותח חלון כנגד חצר בית הכנסת שאין בו תשמיש צנוע לרבים אין למחות בידו, ודווקא במקום מהלך

מועיל תנאי, ואין להחמיר במקום הדחק כיון שהוא צורך מצוה.

שתיית מים - בתשובות רשב"ש כתב לאסור למי שאינו ת"ח, והמנהג להתיר, ואפשר שסומכים על המ"ד שבתני כנסיות שבחו"ל עשויות על תנאי, ולפי זה בא"י אסור, ונראה שמי שלומד אפי' שלא בקביעות מותר לשתות אם הוא צמא, דהוי צורך מצוה כדי שלא יתבטל מלימודו.

חשבונות אסורים אע"פ שהוא צורך רבים ואין מקום אחר, וחשבונות של מצוה מותרים.

הספד אסור אא"כ ההספד הוא לקרוב של אחד מגדולי העיר שכל בני העיר באים להספד, וכ"ש כשההספד הוא על ת"ח.

קפנדריא - אסור לעשות קפנדריא בבית הכנסת, והפמ"ג מתיר לצורך מצוה, והביאור הלכה כתב שמוסתבר שאסור. ואם הדרך היתה שם לפני שנבנה בית הכנסת מותר, ואם נכנס להתפלל מצוה לצאת בפתח אחר מהפתח שנכנס בו.

אופנים המותרים

ת"ח ותלמידיהם מותרים לאכול ולשתות ולישון ולטייל ולהתקשט מדוחק אף בבית כנסיות שבא"י, אבל כניסה מפני החמה והגשמים ושאר דברים אסור, וכ"ש שאסור בשחוק ושיחה בטלה. והמ"א כתב שלומדים בקביעות לעולם הוא שעת הדחק, שאם יצטרך לאכול ולשתות בביתו יתבטל מלימודו, אבל אם לא לומדים אסורים לאכול ולשתות. והרמ"א כתב שבבית המדרש מותר אפי' שלא מדוחק דכיון שלומדים שם בקביעות הוי כבית שלהם, ומותר אף שאר תשמישים ולהכנס מפני החמה או הגשמים (ומהרמ"א עצמו משמע שאסור), אבל קלות ראש אסור, וכן מצדדים לדינא הלבוש והב"ח, ומותר אף שינת קבע, וכן נראה שאין להחמיר לאנשים שלומדים שם כל היום.

הנצרך להכנס לבית הכנסת כגון לקרוא לאדם יאמר איזה דבר תורה, ואם אינו יודע יאמר לתינוק שיקרא לו איזה פסוק, או שישנה מעט כדי הילוך ח' טפחים, ואח"כ יקרא למי שהוא צריך, ולא יקרא לפני אמירת הדבר תורה, מפני שנראה שהד"ת טפל.

יחיד הקובע מדרש בביתו לצורכו י"א שאין בו קדושה כ"כ, אמנם אם הקדישו לרבים אפי' אם אין מתפללים שם יש עליו קדושת בית המדרש.

לצורך בית הכנסת מותר לאכול, כגון כשנקבצים לעבר את השנה, אמנם סעודת מצוה שיש בה שכרות אסור אף בבית המדרש, ומ"מ הנוהגים להקל לעשות סיום הש"ס בבית המדרש כשאין מקום מרווח אחר

סימן קנ"א:

מזרא - ביח"נ וביהמ"ד נקראים "מקדש מעט", ובבית המקדש כתיב "ומקדשי תיראו", ובעוון קלות ראש ביח"נ נהפך לבית עבודת גילולים ח"ו.

כבוד - נוהגים בהם כבוד, לכבדם (נקוי) ולרצבם (במים), ונוהגים להדליק בהם נרות לפני שנכנסים להתפלל.

מה אסור לעשות בביהמ"ד וביהמ"ד

שחוק וקלות ראש - אסור לנהוג בבית הכנסת שחוק וקלות ראש והיתול, ומ"מ אף אם נעבדו עברות גדולות בבית הכנסת מותר להתפלל ולתת שם ס"ת.

דיבור - שיחה בטלה אסורה, ואפי' שיחת חולין לצורך פרנסה שבחוץ אין בה איסור, וכ"ש בדיבורים אסורים לשון הרע ורכילות ומחלוקת וקללות, שמלבד עצם חומר העוון, יגדל עווננו במה שעושה זאת במקום השכינה, ואם הוא מכשיל את הרבים יגדל עווננו יותר, ומצוי שעיי"ז תתפשט המריבה בבית הכנסת ויבוא לידי חרפות וגידופים והלבנת פנים ברבים, (והמבזה חבירו בפני ת"ח הוא אפיקורוס ואין לו חלק לעוה"ב, וכ"ש בפני הס"ת), והכאות ומלשינות וחילול ד', והגורם לכל זה יטול שכר כנגד כולם, ועל כן הירא את דבר ד' לא ידבר דברים בטלים כלל בבית הכנסת, והמקום הזה יהיה מיוחד רק לתורה ותפילה.

איסורים נוספים - אכילה ושתיה וילה"ס אם אכילת עראי מותרת או אסורה, וצ"ע. מלאכה, התקשטות, וטיול.

כניסה מפני החמה או הגשמים או הצינה אסורים, ולא מועיל לקרות איזה פסוק כיון שיכול להכנס לבית של חול, ואם היה עוסק בדבר הלכה והתחילו גשמים מותר להכנס כדי שלא יטרידוהו הגשמים.

שינה אסורה אפי' שינת עראי, וכתב השו"ע שבביהמ"ד מותרת שינת עראי, ורעק"א מפפקק בזה, ואפשר שההתר הוא מפני שבית המדרש שוהים בו זמן הרבה וקשה להזהר משינת עראי, ולכן לא אסרו לשום אדם, וילה"ס אם מותר בבתי מדרשות שלנו שגם מתפללים בהם, וצ"ע.

אורחים עניים מותר להאכיל או להשכיב בבתי כנסיות שבחו"ל שעל תנאי הם עשויות, ויש אוסרים גם בזה דס"ל שדווקא בבבל עשויות על תנאי, וגם דבישובם אין

תמצית משנה ברורה

הזמנה, וגם באותו הזמן אין לו קדושה כלל, מלבד קלות ראש כגון חשבונות וכ"ש שחוק והיתול שיש להחמיר, אבל אכילה ושתייה ושאר תשמישים מותר.

עליה שע"ג בית הכנסת - יש ליזהר שלא לשכב בעליה שע"ג בית הכנסת, ובדרך מקרה מותר, ולענין שאר תשמישים השו"ע מסתפק בזה, ולפי השע"ת יש להקל, חוץ מהמקום שמעל הארון קודש. אמנם כל זה בנבנה לבית כנסת, אבל בית שעשאו בית כנסת, או שבנה את הדירה יחד עם בית הכנסת מותר לשכב עליו ואפי' בבתי כנסיות שבא"י, ושומר נפשו ירחק מזה, ובפרט במקום שמעל הארון קודש, ותשמיש מגונה מאד כטינוף וכיוצא בזה אסור בכל גוונא, ואין לעשות בית הכנסת אם יש בדירה שלמעלה דבר מגונה כזה, והט"ז כתב שנענשים על זה הרבה, ואפשר שבבתי כנסיות השכורים לזמן לא חיישינן לזה.

גג בית הכנסת אסור להשתמש בו אפי' בחורבנו.

אין למחות בידם שיש להם על מי לסמוך. ומותר לישן בבית הכנסת לצורך בית הכנסת, כגון לשומר, או בליל יוה"כ כדי לשמור הנרות, (ונחלקו האחרונים אם מותר להכניס מיטתו לשם).

כניסה עם איזה דבר - מותר להכנס במקלו בתרמילו באפונדתו, ויש אוסרים להכנס בראש מגולה אפי' במקום שרגילים ללכת כך לפני השרים, או בסכין ארוך ואין להחמיר אלא באנשים דעלמא האסורים לאכול שם, ובא"ר כתב שאין להחמיר אלא בסכין מגולה. וראוי לקנח טיט שעל רגליו ושלא יהיה עליו ועל בגדיו שום לכלוך.

יריקה - מותר לרוק ובלבד שישפשפנו ברגליו, ובשבת שאסור לשפשף יעמיד המנעל עליו עד שיתמעך, וכן מותר לרוק בגמי או תבן וחול שאם ירוק לתוכו לא יהיה נראה, ולא ירוק בתפילת שמונה עשרה, או בפני חבריו שימאס מזה.

בית כנסת שחרב עדיין הוא בקדושתו ונוהגים בהם כבוד (ואפי' בתי כנסיות שבחו"ל אא"כ התנו), חוץ מכבוד ורבוץ, ואם עלו בו עשבים מותר לתולשם, ובלבד שיניחם במקומם, כדי שיראו העם ותעיר רוחם וישתדלו לבנותם, ואם בנו את בית הכנסת במקום אחר אין שייך דין זה, אבל יעשו גדר סביבו שלא יבואו לזלזל שם, ואם הוא במקום שיכולים למכור כדלהלן סימן קנ"ג ימכרוהו.

סימן קנ"ב:

סתירת בית הכנסת

אסור לסתור בית כנסת או בית מדרש, בין של יחיד בין של רבים. ואפי' אם דעתו לבנות אחר במקומו אסור, ואפי' האחר יהיה יפה יותר, או שבונה בית מדרש במקום בית כנסת, ואפי' המעות או כל צרכי הבנין של הבנין החדש מונחים אצל הגבאי, מ"מ אסור, אלא בונים תחילה את החדש ואחרי גמר הבניה מותר לסתור את הישן (אפי' עדיין לא התפללו בו, ודלא כהב"ח שמיקל אם כבר התחילו לבנות). ואפי' בבית כנסת של כרכים מותר. ואם בזמן הבניה חסרו אבנים לבנין החדש, אפ"ה אסור לסתור מהישן כדי לבנות באבנים אלו את החדש.

אם יש להם בעיר בית כנסת אחר ויכולים כולם להתפלל שם ברווח, הט"ז מתיר והמ"א אוסר, ואין להחמיר. אבל אם יש מקום להתפלל אך זה אינו בית כנסת אסור לכו"ע.

אפי' מוחיצה אחת אסור לסתור עד שבנו את החדש, וברא"ש משמע שמוותר, ואפשר שגם הרמב"ם לא אסר אלא כשאפשר לבנות בלא לסתור, אך מהתשב"ץ משמע קצת דבכל גוונא אסור.

תנאי בבית הכנסת

בית הכנסת שהתנו בפירוש להשתמש בו, מותר להשתמש בו, לפי הכללים דלהלן -

בישובו ובחורבנו - בחורבנו מותר להשתמש בו לתשמיש שאינו מגונה, (לאפוקי לעשותו מרחץ וכדו', וזריעה, וחשבונות של רבים, ולענין חשבונות של יחיד הפמ"ג כתב שמוותר, ומרבינו ירוחם משמע דאסור), אבל בישובו אע"פ שהתנה אסור באכילה ושתייה ולהכנס בו מפני החמה או הגשמים, דיש בזה קלות ראש, ולשאר תשמישים כתב המ"א דמהני תנאי, ובביאור הלכה מקשה על דברי המ"א. ובשעת הדחק יש לסמוך על השיטה שמהני תנאי אף בישובו.

בתי כנסיות שבא"י לשיטת השו"ע לא מועיל להם שום תנאי, ולשיטת המ"א מהני תנאי לתשמישי חול שאין בהם קלות ראש כלל, ובביאור הלכה מצדד שאף אכילה ושתייה וכיוצא בזה שיש בהם קצת קלות ראש מותר בשעת הדחק כגון להאכיל שם עניים.

אם לא התנו בפירוש אסור, וי"א שאף בסתמא מותר.

אם התנה להתפלל בו לזמן מסוים, לב"ח מותר להשתמש בו אח"כ כל מה שירצה, והביאור הלכה כתב דבאופן זה לא נחשב

תמצית משנה ברורה

מותר למכור לכתחילה, וס"ת שלא שייך בו עליו קדושה, לכו"ע כשמכרה יקח בדמיה אחרת. ואם מכרו בית הכנסת ואין בית כנסת אחר, נכון יותר שיקנו בית הכנסת מאשר להעלותו בקדושה. וכתב הט"ז שבזמננו רגילים למכור ספרים ולקנות בדמיהם אחרים הוי כמו שהתנה בשעת הקניה שיוכל למכור ע"מ לקנות יפה יותר, ולא"ר אין מותר אלא בשל יחיד.

דין מעות שגבו לצורך מסוים

דין המעות עצמם - אין לשנות מעות שנגבו לצורך מסוים אלא לצורך קדושה חמורה יותר, ולענין ללוות את המעות ולהשתמש באחרים הט"ז מתיר ולהמ"א אסור אא"כ עשו כן ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר.

דין מותר המעות - אם כבר השתמשו במעות ונשאר מהם, מותר להשתמש בהם לכל מה שירצו, ואפ"י לצרכי ציבור שאין בהם שום קדושה, ומשמע מרבינו ירוחם דמותר למישיטי ביה שיכרא, אבל מכל הפוסקים לא משמע כן.

דין תנאי - אם כשגבו את המעות התנו שיוכלו להשתמש במותר הדמים, דעת השו"ע שאפ"י אם קנו בהם דבר קדוש ומכרוהו וקנו במעות דבר אחר ונשאר מהמעות מותר להשתמש בהם, והא"ר והגר"א מפסקים בזה. ואם לא התנו בזמן הגביה לא מועיל להתנות בזמן המכירה ואסור להורידם. ואם קנו בדמים שגבו עצים ואבנים חלה עליהם הקדושה (ולמ"א אסור ללוותם ולהחזיר מעות אחרים) ואסור לשנותם אלא רק לקדושה חמורה, ואע"פ שהזמנה לאו מילתא, שאני הכא שהגיעו המעות ליד הגבאי, והמ"א כתב הטעם משום שזה בזיון אם יורידו את המעות מקדושתם, אכן י"א שאף אם לא הותירו לא חלה קדושה על המעות שגבו, וצ"ע לדינא.

קדושה בדבר שנתרם לבית הכנסת - אם תרמו עצים ואבנים או מעות לצורך בית הכנסת, (למ"א איירי דווקא בנתנדבו מעצמם) אם באו ליד הגבאי מותר לשנותם רק לקדושה חמורה, אא"כ עושים כן ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר, ואם לא באו ליד הגבאי מותר ללוותם ולתת אחרים תחתיהם, אבל אין התורם יכול לחזור בו, דהוי נדר.

מכירת בית הכנסת וכו'

לאיזה צורך מותר למכור בית הכנסת - מותר למכור בית הכנסת אפ"י אם אין בית כנסת אחר, וכן שאר דברים שבקדושה, ואפ"י ס"ת, לצורך הספקת תלמידים, שהרי מוכרים ס"ת כדי ללמוד תורה, (ומכאן

החלפת מקום שכור - היה מושכר להם מקום לתפילה לזמן, אסור לסלק עצמם מהמקום הראשון עד שישכרו מקום אחר, וכן אסור למכור בית הכנסת לפני שקנו חדש.

אם הבנין הראשון מט ליפול או שחרבו יסודותיו או שגזרה המלכות שלא יתפללו שם, סותרים אותו מיד אפ"י אם אין מקום אחר להתפלל, ומתחילים לבנות אחר במהרה ביום ובלילה. וכתב הריטב"א דאפ"י חזי ביה תיוהא אין לסותרו אלא מדעת הפרנסים.

סתירת דברים בבית הכנסת - אסור לסתור דבר מבית הכנסת, כגון לנתוץ כלי קודש או כלי בית הכנסת, וכן אסור לעקור דבר מחובר, אא"כ עושה ע"מ לבנות. ופנוי כלי קודש או ספסלים מבית הכנסת, אף שאינו כבוד לבית הכנסת, אינו בכלל זה. ומותר לעשות גומא בכותל כדי לתלות בה מדף או עץ, ודלא כהט"ז.

סימן קנ"ג:

העברה מקדושה לקדושה

בית כנסת ובית מדרש - בית הכנסת מותר לעשותו בית המדרש, והיינו מקום המיוחד לתורה, ואפ"י אין מתפללים שם, ולכתחילה נכון שידחקו את עצמם להשיג מעות אחרות לצורך בית המדרש, והמ"א מסתפק אם מותר לעשותו בית מדרש ליחיד, והא"ר מצדד להחמיר, וכן משמע במאירי. ומותר למכור בית כנסת ולקנות בית מדרש, באופן שאין לחוש לפשיעוּתא, והיינו כשבית המדרש מוכן ואינו חסר אלא נתינת מעות. ובית המדרש אסור לעשותו בית הכנסת.

החלפה לקדושה אחרת - מותר למכור מקדושה קלה לקדושה חמורה, אבל מקדושה חמורה לקדושה קלה אסור אפ"י אם כבר מכרו, ואפ"י במותר המעות אסור.

סדר הקדושות - (מהקלה לחמורה) בית הכנסת, תיבה (בימה או ארון קודש), מטפחת של ס"ת, נביאים וכתובים, ספר של חומש אחד בגלילה (וחומשים שלנו אפ"י כל הה' יחד גרע מספר אחד בגלילה) או ס"ת שנמצאה בו טעות, ספר תורה.

החלפה לקדושה אחרת כיוצא בה - לכתחילה אסור למכור כדי לקנות כיוצא בו, ואפ"י במקום שאין לחוש לפשיעוּתא, ואם כבר מכרו יש מתירים לקנות כיוצא בה, ויש אוסרים, אא"כ יש תיוהא בדבר שמוכרים שאז

תמצית משנה ברורה

משל כרכים אסור למוכרו א"כ ה"ה הכא, וכן כתב העולת תמיד, ויותר מסתבר שכיון שהיחיד הקדישו אף בשל כרכים לא נתקדש לכל העולם, וצ"ע.

אף באופנים שמוותר למכור, אם אין להם ביכ"נ אחר אסור למוכרו אפי' על פי ז' טובי העיר, אא"כ **מזומן להם לקנות בית כנסת אחר** ואינו מחוסר אלא נתינת המעות, דליכא למיחש לפשיעותא, או בכפרים עבד קדושה חמורה יותר, ובדליכא למיחש לפשיעותא, שאז מותר על פי ז' טובי העיר. וכתב המ"א שההתר הנ"ל הוא כשבנו אחר במקומו ורק בכפרים, אבל אם היה להם ב' בתי כנסיות אסור למכור אחד, והט"ז והא"ר מתירים באופן זה, אם הוא מרווח ויש בו מקום לכולם ואפי' בכרכים. ואם בנו אחר טוב מותר לסתור את הראשון אפי' בכרכים, ומותר להשתמש בעצים והאבנים מהישן על פי ז' טובי העיר.

דיני ז' טובי העיר - א"צ שיהיו מובחרים בחכמה או בעושר וכבוד. ואיירי שקיבלום בסתמא לפקח על עסקי הציבור, ובזה לא מהני בפחות משבעה ושיהיו השבעה בעת המכירה, ואם רק הרוב מסכימים למכירה י"א דלא מהני אא"כ התנו בעת המיניו שילכו לפי הרוב, וי"א שבכל אופן הולכים אחר הרוב, אבל אם העמידו לדבר מסוים אפי' העמידו יחיד מה שעשה עשוי, ואפשר דאיירי דווקא אם העמידוהו אנשי העיר עם הטובים שבהם, (ואם העמידוהו למכור בסתמא נשאר המעות בקדושתם). וצריכים ז' טובי העיר למכור במעמד אנשי העיר, או בפרסום, ואם לא מחו אנשי העיר מהני אפי' אם לא אמרו הן. בית כנסת של יחידים שבררו ג' מאנשיהם לפקח על עסקי ציבור שלהם דינם כז' טובי העיר. וכתב המשאת בנימין שפרנסים שיש להם מקל ורצועה בכל ענייני הקהילה, יכולים למכור גם בכרכים, אם לא נתערב מעות מעלמא, אמנם דבר זה אינו מצוי, וגם יש מפקפקים בדין זה.

דין שאר דברי הקדושה שבבית הכנסת - תיבה ומטפחת וכלי בית הכנסת וספסלים ויריעות דינם לענין מכירה כמו בית הכנסת עצמו, ואם מכרו ז' טובי העיר יכולים להשתמש במעות לכל מה שירצו, ובלא ז' טובי העיר אסור אא"כ אין מורידים בקדושה, וזה מותר אף בכרכים על דעת הקובץ ע"י הגבאי, (וי"א שאפי' בכרכים מותר למכרם ולהוציא המעות לחולין), וכן הדין בכל דבר השייך לבית הכנסת כגון חצרות או מקוה, ומ"מ תשמישי קדושה שנמכרו כדין עדיין הם בקדושתם, משא"כ בית הכנסת או תשמישי מצוה, וכדלהלן.

מתי צריכים להכריז על המכירה - כל מקום שאסור לשנותו לקדושה קלה, אסור למוכרו בלא הכרזה, (וכמ"ש הרשב"א לגבי הכותב בצוואתו שיתנו בית לעניים שיאכלו הפירות, ולא יעשו שום הברחה, שאין

תוכחת מגולה למתירשלים בהחזקת התורה בעריהם), וכן מוכרים בשביל להשיא יתומים או יתומות, או לפדיון שבויים, אפי' בלא ז' טובי העיר, אמנם אם אפשר להשיג ממזון זה מן הציבור, אין ראוי למכור אפי' בית הכנסת, ואפי' לפדיון שבויים, אפי' על פי ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר.

בית הכנסת של כפרים והיינו מקום דלא שכיחי רבים הבאים לשם ממקומות אחרים לדבר שיש בו קביעות, כגון לסחורה או לדרשת הרב וכדו', אף דשכיחי עוברים ושבים, מותר לרוב אנשי העיר למוכרו ולהעלות הדמים בקדושתם וכנ"ל, ואפי' בנו אותה משל אחרים, ואם הסכימו למכירה ז' טובי העיר, יכולים אף להוציא את הדמים לחולין, והקדושה פקעה מהדמים ממילא ע"י המכירה, ואם אין ז' טובי העיר יכולים למכור בהסכמת אנשי העיר. אמנם באופן שלא מכרו אלא שבית הכנסת נפל או שסתרוהו, י"א שנשארים האבנים בקדושתם, ולא מועיל לזה ז' טובי העיר, (אא"כ בנו קודם ביכ"נ חדש), ויש מתירים, וצ"ע.

בית הכנסת של כרכים שמתקבצים שם לסחורה או לדרשת הרב, ועשאוהו לצורך רבים, תולים שבנאוהו אדעתא דכולי עלמא (אפי' אם כל המעות משלהם דמסתמא הקדישוהו אדעתא דכו"ע), ואין מועיל למוכרו אפי' ע"י ז' טובי העיר, ואפי' העלותו בקדושה. אבל אם בנאוהו לצורך בעלי אומנויות מסוימים, או לצורך רחוב מסוים הרחוק מבית הכנסת ובאים אנשי הרחוב למכור מדעתם, ולא סייעו שאר אנשי העיר בבנינו, או שבנאוהו בכפר ונעשה כרך, או שהתנו בעת הבנין שהוא לבני עירם בלבד, או בית כנסת של כרך שאין מתפללים בו, או שיש בעיר ביכ"נ אחר שיכולים רבים להתפלל בו, או שהרבים מוכרים אותו לצורך שיתפללו בו אחרים, מותר למוכרו. וכן מותר למכור בית החיים.

בית כנסת שתלו אותו בדעת היחיד י"מ דאיירי שבנאוהו על דעתו דמסתמא נתנו לו רשות גם למכור, וי"א שזה לא שייך אלא באדם חשוב כרב אשי בדורו, ולכו"ע אם התנו שיעשה בו היחיד מה שירצה בהסכמת הציבור, יכול למכור בהסכמת אנשי העיר, והגר"א כתב שדינו כז' טובי העיר בלא מעמד אנשי העיר בכפרים, דמהני המכירה אלא שצריך להעלות המעות הקדושה, ואם תלו בדעת היחיד שיוכל למכור בלא הסכמתם, ולא סייעו אחרים בבנינו, יכול למכור אף בלא הסכמתם.

יחיד שבנה בית כנסת ונתנו לקהל תלויה המכירה בדעת הקהל, ואם שייר לעצמו בו כח, תלויה המכירה בקהל ובו או ביורשיו. ואם בית הכנסת הוא בכרך בא"ז מבואר שאף בזה הדין כנ"ל, אך יתכן דזה אינו אלא להסוברים שהדבר תלוי מי נתן את המעות, אבל לדין שאפי' אם כל המעות

תמצית משנה ברורה

ותשמישי קדושה המ"א מתיר ליחיד למכור ולהשתמש בדמים, ומהב"י משמע דאסור. ולגבי שאר ספרים השו"ע (יו"ד) כתב שאסור למוכרם, ואפשר דאיירי בהקדישם לרבים לקרות בהם, אבל בלאו הכי הדבר תלוי במחלוקת הנ"ל.

מתנה - בית הכנסת ישן שבכפרים מותר לתתו במתנה ע"פ ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר, וי"א שא"צ שיהיה במעמד אנשי העיר, (אבל שבכרכים אסור), וכן מותר לתת אבנים וקורות מבית כנסת ישן שהתפללו בו, אמנם אם נותנים לאנשי עיר רחוקה, שאין להם ולא יהיה להם שום הנאה בנתנה אסור, אא"כ נותנים להם כדי להתפלל, וכן מותר לתת להם ס"ת ושאר תשמישי קדושה.

החלפה - מותר להחליף או ללוות לבנים ועצים מבית הכנסת, והם יוצאים לחולין, ולכא' ההתר הוא אם מעלה אותם בקדושה, או להסוברים שאפשר גם על דבר כיצא בו, ומהשו"ע משמע שגם להורידים בקדושה מותר, ואפשר דמירי שיש בהם תיוהא.

משכון השכרה והשאלה - גם באופן שהותרה מתנה אסור למשכן או להשכיר או להשאל, אפי' ע"י ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר, (הפמ"ג מתיר במעמד אנשי העיר, ובשעה"צ כתב דאסור), כיון שהגוף נשאר בקדושתו והמקבל משתמש בהם לחולין, וזה אסור אפי' אם משתמש במעות שקיבל על השכירות לקדושה חמורה יותר. והרא"ש מתיר להשכיר באופן שרוצים לבטלו מקדושתו אלא שאין מוצאים כעת למי למוכרו, או שירוויחו יותר אם ישכירוהו, ולדעת הר"ן גם זה אסור. ואם משתמש בהם לקדושה כגון ס"ת לקרות בו, מותר לרוב בני העיר או לממונים להשאל, אפי' משל רבים ליחיד, או בית הכנסת להתפלל בו, אמנם אם קוראים או מתפללים בפחות מעשרה להע"ת אסור ולמ"א מותר. ובבית דוד מתיר לתת חפצי כסף של קודש לבטחון למלוה בלבד, אם המלוה לא משתמש בהם. ולענין מכירה על תנאי בתוס' משמע דשוה לשכירות ואסור, והריטב"א מיקל בזה.

מכירת זכויות - מי שיש לו זכות בלעדית לו ולזרעו על בנית בית הכנסת או שאר דברים שבקדושה, אם קיבל זכות זו במתנה אינו יכול למוכרה לאחרים, ואם התנו בפירוש שיכול למכור זכותו, או שקנה זכות זו בדמים, יכול למכור זכותו, לאדם הגון כמותו.

שימוש בדמים לצורך מצוה - אם גבו מעות לבנין בית הכנסת, השו"ע מתיר להוציאם לדבר מצוה, י"מ דאיירי ע"י ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר, ומותר לכל מצוה שהרי מותר אף לחולין, ולהט"ז מדובר לקחת את המעות בהלוואה ואח"כ יחזירו מעות אחרים, ומותר אף בלא ז' טובי העיר.

למכור ולקנות דבר אחר שנותן פירות, אלא בהכרזה), אבל דבר שמוותר לשנותו מותר למוכרו בלא הכרזה. ושיטת המ"א שאף אם מותר לשנותו רק לקדושה חמורה, כגון ע"י ז' טובי העיר שלא במעמד אנשי העיר, או ע"י אנשי העיר, א"צ הכרזה.

מתי חלה הקדושה על בית הכנסת - הזמנה לאו מילתא, ואין קדושה בבית הכנסת עד שישתמשו בו, ואפי' בנאוהו לשם בית הכנסת, אבל אחרי שהשתמשו בו יש בו קדושה אפי' אם היה מתחילה בית סתם (דמותר לכתחילה לעשותו בית הכנסת), וגם אם השתמשו בו אורחים לפי שעה אם ההזמנה היתה לעולם יש בו קדושה, אבל אם הקדישוהו לרגלים חלה הקדושה לעולם לזמן הרגל, ואם זימנו לזמן מוגבל לא חשיב הזמנה כלל. אמנם גם באופן שאין קדושה, אם בנאוהו ממעות שגבו לצורך בית הכנסת אסור להורידו מקדושתו, (ודעת הט"ז שאין איסור לשנות אלא שמחויב לקיים נדרו), וכן יחיד שבנה בית הכנסת אפי' לא אמר בפה אלא שבנה לשם כך (ודלא כהעולת תמיד), ולא התפללו בו, אף שאין בו קדושה מחויב לקיים נדרו, (אבל אם עשה מטפחת לס"ת שבביתו שאין קורין בו ברבים, יכול לחזור בו אא"כ אמר בפיו, וצ"ע).

מה מותר לעשות בבית הכנסת שנמכר כדין - מותר ללוקח לעשות בו מה שירצה, חוץ ממרחץ ובורסקי וטבילה ובית הכסא, שהם תשמישים מגונים מאד, וזה אסור אף אם נפל הבנין ונשאר רק תל בעלמא, וכן אסור לזרוע במקום ההוא. אמנם אם מכרוהו ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר פקעה הקדושה לגמרי, כתב השו"ע שמוותר לעשות שם כל דבר, (וי"א דהיינו דווקא כשהתנו בשעת המכירה), וכן יכולים בכהאי גוונא להוציא הדמים לאיזה צורך שירצו, וי"א שאף ע"י ז' טובי העיר אין מותר אלא בתל חרב בלאו הכי, אבל בבית שהיה בית הכנסת אסור, ולכתחילה בודאי צריך ליזהר בזה.

מכירת יחיד בשלז - י"א שיחיד בשלו יכול למכור אפי' ס"ת ולעשות בדמיו מה שירצה (ומ"מ לכו"ע אינו רואה סימן ברכה בדמים הללו). ויש שאוסרים להשתמש בדמים אלא רק ללמוד תורה ברווח, או לישא אשה, (ואפשר דמותר גם לקנות גמ' ופוסקים ופירושיהם), וה"ה שאסור לפי זה במכירת ז' טובי העיר להשתמש בדמים שלא לצורך זה, ואם מכר יקנה בדמיה ס"ת אחר, ומהלבוש משמע דבז' טובי העיר מותר להשתמש בדמים. ואם הקדישו היחיד לקרות בו ברבים, או אפי' רק נתנו לציבור לקרות בו, אסור לכו"ע, (והעולם מוכרים ומשתמשים בדמים, וצ"ל שסומכים שכיון שכך המנהג הוי כאילו התנו).

אנשים שהחזיקו לקבור מתים אינם יכולים למחות באחרים שרוצים לזכות במצוה, אא"כ הם חבורה ממונה שמניחים עסקיהם תמיד כשמוגיעה לידם מצוה זו.

ישב שלא היה שם ס"ת וקראו בשל יחיד ואח"כ קנו ס"ת, אינו יכול לטעון שיש לו חזקה שיקראו בשלו, ויקראו בכל שבת בס"ת אחר.

נאנס או שהעני ולא היה יכול לקיים המצוה שהחזיק בה ברשות הקהל (וברדב"ז) כתב דה"ה בהחזיק זמן רב ולא מיחו, ונתנו את המצוה לאחר, אם היה יכול בזמן עניו או אנסו לתת מה שהיה רגיל ולא נתן איבד זכותו, וכן הדין אם יש ראייה שהתייאש, אבל אם לא היה יכול לתת מה שהיה רגיל, ועכשיו יש בידו לתת ורוצה לחזור ולזכות במצוה, חוזר למצוותו, ואין לשנות אפי' מעם הארץ לת"ח אם לא שיש טענה גמורה למערער. וי"א שאם אחר רוצה להוסיף במעות הרשות בידו, ולפי זה הדין הנ"ל הוא דווקא כשהאחר לא הוסיף במעות, או שזיכו לו שלא יוכלו להוסיף עליו, וברדב"ז מבואר דלא כדבריו, וצ"ע למעשה. ואם העשיר הראשון בתוך הזמן ששילם השני חוזר הראשון וישלם לשני כפי הזמן שנשאר.

ירושה במצוות - אין ירושה במצוות אלא המשלם יותר זוכה במצוה, ואם המנהג שיש ירושה יעשו כמנהגם, והברכי יוסף כתב בשם כנסתה"ג שהבן קם תחת אביו במצוות.

פרנס שעבר משרתו מחמת אונס ומינו אחר תחתיו, כשיעבור האונס חוזר לפרנסותו, ולא יתנו גם לשני חלק משום איבה דראשון, ולא ינהגו בזיון בשני אלא ימנעוהו לדבר מכובד אחר. ואם עבר מחמת עבירה אינו חוזר, והא"ר מסתפק דשמא דווקא ברוצח דינא הכי.

דבר שיש בו ספק אם ניתן לקהל

כלים שנהגו להביאם לבית הכנסת בחגים י"א שכיון שלא פירשו שנותנים בתורת שאלה חלה עליהם קדושה משנשתמשו בהם, ואין יכול להוציאם לחולין ולמוכרם, וכתב המ"א שעכשיו המנהג פשוט שנשארים ברשות הבעלים, וממילא הוי כהתנה בפירוש שלא תחול עליהם קדושה, וטוב להתנות להדיא.

ס"ת שהחזיק שהיה של אבותיו של ראובן והיה בבית הכנסת, י"א שאין הציבור יכולים להחזיק בו, אפי' אם היתה לבושה מעיל של ציבור ולא הקפיד, מפני שדרך להניח ס"ת לימים רבים, ועדים מבני העיר אינם נאמנים מפני שהם נוגעים בעדות, אא"כ יסלקו ידיהם ממנה ויש להם ס"ת אחר מדויק כמותה. וי"א

שימוש באבנים וקורות - אף דמדינא מותר ע"פ ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר אף להוציאם לחולין, מ"מ לא יעשו כן, אלא אם יש להם דבר מצוה יגבו מן הציבור, ורק לפדיון שבויים יכולים להוציאם, וה"ה אם כבר בנאום אף לא גמרו את הבנין, ואם כבר גמרו את הבנין אף דמדינא מותר למכור לפדיון שבויים, אף בלא ז' טובי העיר, מ"מ אין ראוי לעשות כן אלא יגבו מן הציבור. וכן מותר מן הדין למכור לצורך קדושה חמורה, וכתב המ"א שזה מותר אפי' אין להם אלא ביכ"נ אחד, ומ"מ אין מוכרים ביכ"נ בשביל תיבה, ולא התירו אלא כשיש ביכ"נ אחר, או לצורך דבר נחוץ מאד, כגון שאין להם ס"ת לקרות בו, או נביאים וכתובים ללמוד בהם.

הנודר לתת קרקע לצורך בית הכנסת וא"א לבנות שם בית הכנסת, והקהל רוצים לבנות שם תלמוד תורה, אין הנודר יכול למנוע בעדם, ואם הנודר לא דר באותה העיר יכולים לשנותה אפי' לדבר הרשות, כיון שלא כפל תנאו, ואם הוא מבני אותה העיר יכול לעכבם מלשנותה אפי' לבית המדרש אם עומד וצווח, (אא"כ יש שם חבר עיר, או ז' טובי העיר במעמד הקהל), והתורם ג"כ אינו יכול לשנות ולחזור בו אפי' א"א כעת לבנות, דשמא השלטון יחזור בו.

אם אפשר לאסור בית הכנסת על אחרים - האוסר חלקו בבית הכנסת על יחיד או על רבים תיקנו הגאונים שאינו כלום, וי"א שמדינא אינו כלום. ואם השאיל את ביתו לבית הכנסת אינו יכול לאסור על אדם אחד משום חרם דרבינו גרשום, אמנם אם אסר חל האיסור, וצ"ע, אבל יכול לאסור על כל הקהל, ואם השאיל לזמן י"א שאינו יכול לאסור בתוך הזמן, וכתב הרמ"א שאם התנה שיכול לאסור על מי שירצה (ומשמע שהתנאי הוא שיוכל לאסור גם על יחיד), או שלא השאיל אלא הניח להם להכנס לביתו, או שהשאיל להם מקום בביתו ואין עליו שם בית הכנסת, יכול למחות במי שירצה, וי"א דה"ה אם יש בית כנסת אחר בעיר, ואינו מוכרח.

חזקה במצות

מי שהיה בית הכנסת בביתו ימים רבים ואפי' רק מנין קבוע, או חבורה שהיו רגילים ללמוד בבית אחד כמה שנים, אין הציבור רשאים לעבור לבית אחר, ואפי' יש להם קצת טעם בדבר, (אמנם אם מקצת מהציבור רוצים לעבור לבית אחר, או שרוצים לבנות בית כנסת קבוע, רשאים).

מי שזכה באיזה ענין של כבוד או מצוה אין מעבירים ממנו, (אא"כ יש טענה גמורה למערערים), ואפי' בדברים הבאים מזמן לזמן.

תמצית משנה ברורה

קדושה, ומ"מ אין לנהוג בזיון במקום ההוא. ובית שדרים בו אין עליו שם בית הכנסת אפי' אם מתפללים שם בקביעות.

עזרות דינם כבתים וחצרות, ומ"מ י"ל שנחשב מקום קבוע לעצלנים, ובעיירות גדולות שדרך להתפלל שם בקביעות יש עליו כל קדושת בית הכנסת, אבל גן **ופרדס ואיצטבא** **סביבה** אע"פ שפתוחים לבית הכנסת אין שם קדושה, ואם הוא פתוח כנגד ההיכל, יש להחמיר שלא לנהוג שם קלות ראש.

בית ששכרוהו להתפלל בו לזמן מסוים אין בו קדושת בית הכנסת, מפני שביד המשכיר שלא להשכיר להם עוד, ומהעולת תמיד משמע דדוקא במקומות שיתכן שהמלכות תסלקם משם בתוך הזמן, אבל בסתם שכירות לזמן הויא כמכורה לאותו זמן, וכן נכון לדינא. ואם שכרו את המקום לזמן ארוך כתב הפמ"ג שיש לו דין בית הכנסת, וכן נראה, אבל בלבוש לא משמע כך. וכתב השערי תשובה שאם הוא גם בית מדרש יש בו קדושה, ואיני יודע טעמו.

זהירות בקדושת תשמישי קדושה

תשמישי קדושה אף לאחר שבלו ואין עומדים לתשמישם עוד, יש בהם קדושה, ואסור להשתמש בהם או לזורקם, וצריך לגנזם במקום המשומר, ולא מהני ז' טובי העיר להפקיע את קדושתם. אמנם תשמיש דתשמיש אפי' בעודם קיימים מותר להנות מהם. ותשמישי **מצוה** לאחר שעבר מצוותם מותר לזורקם.

מה נקרא תשמיש קדושה - כל דבר שנוגע בקדושה בלי הפסק אע"פ שאינו כ"כ לכבוד, או שנעשה לכבוד ומונח על הקדושה אע"פ שאינו נוגע ממש, כגון טסי כסף ומכסה שהיו עושים לכבוד על התיק מקרשים שהיו עושים לספרים הוי תשמישי קדושה, אבל המכסה שנעשה לשמור את המכסה שעל הקרשים הוי תשמיש דתשמיש, וכן כל כיוצא בזה.

תיק של תורה נביאים וכתובים או שאר ספרי קודש הוי תשמיש קדושה, וכן תיק של מזוזה, ורצועות התפילין או התיק שלהם בין תפילין של יד בין תפילין של ראש.

ארון הקודש - אם הוא עשוי לכבוד התורה הוי תשמיש קדושה, אבל אם נעשה לשמירה כגון שיש חלל בחומה אין בו קדושה, (ולשיטת המאירי ורבינו יוחם יתכן דיש בו קדושה אף כשנעשה לשמירה, וצ"ע), ואם הספרים מתקלקלים שם אפי' אם הוא עשוי לנוי אין בו קדושה ומותר לסותרו, ואם עשו בתוך החלל ארון עץ יש בו קדושה, (וה"ה הבגד ששוחטים על הספרים כדי שלא יתקלקלו יש בו קדושה). ואסור להניח בתוך

שדווקא אם ברור שלא הביאה אלא לשם שאלה, אבל בסתמא הקדישה לעולם, וכתב המ"א שעכשיו המנהג פשוט שיוכל למוכרו, וא"כ הוי כאילו התנה, ולפי זה לכו"ע אין להחמיר בדיעבד, ומ"מ לכתחילה טוב להתנות.

מת שנמצא כתוב בין שטרותיו שהקדיש כליו ואין על זה עדים ולא מסרו לקהל י"א דאפ"ה הוי הקדש, ואין דין זה ברור להוציא ממון.

ממה אין לעשות תשמישי קדושה ומצוה

מעילים שנשתמש בהם הדיוט אין לקנותם לצורך תשמיש קדושה (ולמצוה שרי), ואם נשתמשו בהם לע"ז אסור אפי' בדיעבד, וצריך למוכרם ולקנות אחרת. ושיראים ששימשו לנוי של ספרים פסולים של עובדי גילולים, אין לעשות מהם טלית או תשמישי קדושה.

אתנן זונה ומחיר כלב אסור מדרבנן לעשות מהם דבר של מצוה כגון לעשות מהם קורות בית הכנסת או כלי בית הכנסת, או לעשות מהקלף ס"ת, וה"ה בשאר דבר מצוה, ובפמ"ג משמע שגם אין לעשות מזה ציצית וטלית מצוה. ודווקא מה שנתן לה, ואפי' הבטיח לה טלה אחד ונתן לה הרבה הכל אסור, אבל מעות שניתנו באתנן או תמורת הכלב מותר לקנות מהם דבר מצוה, וכן אם נשתנה מכמו שהיה מותר, ודווקא כשנתן לה קודם הביאה, אבל אם נתן רק אחר הביאה מותר, ומה שנתנה הנואפת לנואף מותר, ובנותן לזכר לשכב עמו אסור, ואשה שאינה אסורה בערוה אין בזה דין אתנן, וי"א שגם בחייבי לאוין אסור אפי' בדבר שאין ידוע בביורו שהוא אתנן, אבל בפנויה מותר, ובזונה נכרית אסור לכו"ע. ואם נעשית זונה ע"י חייבי כריתות או לאוין וביאה זו אין איסור לאו או כרת, להרמב"ם אתננה מותר ולתוס' אסור, ודעת האחרונים להקל במחלוקות בענין זה, כיון דאינו אלא מדרבנן. ופנויה המופקרת אף לעכו"ם להתוס' כל אתנן שלה אסור, וגם לרמב"ם יש לאסור בעיר שרובה עכו"ם אא"כ יודעים שקיבלה זאת מישראל. אתנן זונה ומחיר כלב שהוקדשו אפשר דאסור להשתמש בהם לחולין וצריך גניזה, וצ"ע.

סימן קנ"ד:

מקומות תפילה שאין בהם קדושה

רחבה של עיר שמתקבצים שם לתפילה בתעניות, או **בתים וחצרות שמתפללים שם באקראי,** אין בהם

להתיר, ואם הספר הראשון מונח מותר לכו"ע, ואסור לשרטט קונטרס על הספר א"כ כבר כתב שם ז"ת שאז יש להקל לצורך, ולא יניח קונטרס ריק בתוך הספר, ואסור לכתוב חשבונות בספר או לנסות בו את הקולמוס. ויש למחות בידי המדבקים בלוחות הספרים כתבי הקודש, שמא יאבדו ומפני שמורידם בקדושתם.

שינוי בשימוש תשמישי הקדושה - אסור להוריד מקדושת תשמישי הקדושה, ועל כן אסור לעשות מהתיבה (-ארון הקודש) כסא לס"ת (-בימה), אבל מותר לעשות מהתיבה הגדולה תיבה קטנה, או מכסא גדול כסא קטן, אבל אסור לעשות ממנו שרפרף לכסא, ומותר לעשות מוילון גדול וילון קטן או כיס לס"ת, אבל לא כיס לחומש, ואסור לכרוך מפה של ס"ת על הנביאים, ומפה של הבימה אסור לפרוס על העמוד של החזן, אמנם מותר לתלות מפה של ס"ת בכותל בית הכנסת, או להניח על העמודים את כלי הכסף שמניחים על הס"ת, כיון שאינו תולה אותם לשם תשמיש.

העברת המעיל מס"ת לס"ת - מטפחות שנקנו ע"י הגבאים, או תורם ס"ת שהביא לבית הכנסת גם מעיל, מותר להעביר את המעיל לס"ת אחר, אבל התורם ס"ת עם מעיל השו"ע כתב שאסור להעבירו לס"ת אחר, ויש מתירים. ולשיטת הרמ"א אף דהלכה כדעה ראשונה מ"מ מותר משום שלב ב"ד מתנה עליהם, וצ"ע אם שייך התר זה גם בס"ת שלא נקנה על דעת לתורמו לבית הכנסת.

תנאי בתשמישי קדושה - אם התנו בתחילת העשיה שיוכלו להשתמש בארון קודש או בשאר תשמישי קדושה מותר להשתמש בו תשמיש חול (אפי' בזמן שהס"ת שם), אבל תשמיש מגונה אסור.

לב ב"ד מתנה - נהגו להנות כמה הנאות מדברי קדושה אע"פ שלא התנו שיוכלו להשתמש, וכגון מטפחות של ספרים ובימה ומעיל הס"ת, דלב ב"ד מתנה עליהם מעיקרא כדי שלא יבואו בהם לידי תקלה, והיינו דווקא בבית הכנסת, ומבורר המנהג להקל בו, וא"א לזהר בו, אבל בלאו הכי אסור. אך ראוי לכל אדם התורם דבר לבית הכנסת או הגבאים הקונים איזה דבר, להתנות שיהיו רשאים להשתמש בהם.

שימוש בעטרות הס"ת - הנוהגים להניחם בראש הקורא בסיום התורה אין למחות בידם, אבל המניחים אותם בראש החתנים מוחים בידם, א"כ התנו בהדיא.

הארון קודש ספרים אפי' לזמן קצר ואף כשהס"ת אינו שם, ויריעות ס"ת פסולים בס"ח אסור להניחם ובמ"א כתב דאפשר שמותר ובא"ר כתב שהמנהג להקל. והט"ז מפקפק קצת על המנהג לשים בהושענא רבה נר דולק בארון הקודש. ארון קודש שעשאוהו עד שיהיה ארון קודש טוב יותר, כשעשו את השני נתבטלה הקדושה מהראשון ומותר לשים בו ספרים.

הפרוכת - בזמן התלמוד שהיה מצוי שהיו משתמשים בה לס"ת היה לפרוכת דין תשמיש קדושה, אבל בזמננו אין עליה אלא קדושת בית הכנסת, ומותר לעשות ממנה מפה לבימה, (וצ"ע איך עושים ממנה חופה לחתנים, ואפשר שלב ב"ד מתנה עליה). וגם הכלונסאות שעליהם תלויה הפרוכת יש להם רק קדושת בית הכנסת, אמנם אסור לעשות מהם את העצים לסימון מקום הקריאה בס"ת, דהוי הורדה בקדושתם דאינם אלא לסימון בעלמא, אך אם תולים אותם על הס"ת לנוי מותר.

ארגז שנותנים בו בקביעות ס"ת (אפי' אם הוא מונח בתיק) אף שלא זומן לכך, או שזומן לכך אע"פ שעדיין לא נתנו בו אלא רק פעם אחת, והשולחן שעומד על הבימה שנותנים עליו ס"ת (אף שמניחים את הס"ת על מטפחת מ"מ לפעמים נותנים את הס"ת בלי מטפחת, או שהמטפחת נשמטת קצת והשולחן משמש לס"ת) הו' תשמיש קדושה. וספרים שלנו המכוסים בנייר ובעור או בקרשים, ומניחים אותם בתיבה, נקראת התיבה תשמיש דתשמיש.

מטפחות ס"ת אסור לכבסם במי רגלים או שאר דבר המסריח (וכן שאר תשמישי קדושה). ואם המטפחות בלו יכולים לעשות מהם תכריכים למת מצוה. ורקב המטפחת (והספרים) יש בהם קדושה וצריכים גניזה.

גניזת כתבי הקודש - ס"ת שבלה או נביאים וכתובים הכתובים בעור ובגלילה ובדיו מניחים אותו בכלי חרס וגונזים אותו בקבר ת"ח, אפי' לא שנה אלא הלכות והיינו משניות וברייתות ולא שימש ת"ח בגמ' שהיא הסברת טעמי המשנה. וה"ה שאר ספרים צריך לגנוזם ואסור לשורפם, וכתב הרמב"ם שהמאבד כתבי קודש עובר בלאו ד"לא תעשון כן לד' אלוקיכם", וכן יש לזהר בכל תשמישי קדושה.

זהירות בקדושת הספרים - אסור להשתמש בספר להנאתו כגון להגן מפני החמה או כדי שלא יראה חבירו מה הוא עושה, ואם השמש זורחת על הספר שלומד בו יש להקל בשעת הדחק, ולהניח ספר תחת ספר שלומד בו כדי להגביה את הספר שלומד יש

יארציית שדולק כל המעת לעת. נר של הבדלה אחר שהבדיל מותר להדליק ממנו אבל לא קודם.

דיני חלוקת דברי קדושה

ספר תורה - בני כרך שקנו ס"ת ויצא אחד מהם א"צ לתת לו כלום, ואם התנו שאם יצא יתנו לו חלקו, נותנים לה כמה שהוא נתן אפי' אם הס"ת התייקר, ואפי' אם לא ברור שכוונתם היתה כך מ"מ הם מוחזקים, ולפי טעם זה אם הוזלו הספרים נותנים לו כשער הזול, אמנם אם התנאי הוא שיכול לתת דמים ולקחת את הס"ת אינם מוחזקים. (אמנם שותפים שקנו ביחד בית והתנו שיכול לטול חלקו בדמים והתייקר הבית, צריכים לתת לו לפי חלקו).

בית הכנסת - אם הוצרכו בני העיר מחמת איזה סיבה לחלוק עצמם לשניים, אם יש חפצים שהקדישם יחיד ולא נשתקע שם הבעלים, יכול הוא או יורשיו לקחתם עמו לבית הכנסת שהוא מתפלל בו, ואם נשתקע שם הבעלים אע"פ שידוע מי הקדישם אין לו כח יותר מאחרים. ודברים שנקנו מקופת הקהל י"א שיחלקום לפי האנשים בני י"ג ומעלה, והמ"א כתב שגם לנשים וטף יש חלק בכל הדברים, ודברים שא"א לחלקם יחלקום לזמן לפי הזכות שיש להם בהם.

קהל שברחו ואחד שמר על כלי הקודש וחזרו רובם מחויב לתת להם את כלי הקודש אע"פ שהוא תרם אותם ואינו רוצה לחזור ולהתיישב באותו קהל.

הקונה מצוה לשנה וגירשם המלך, אם בשעה שקנה היתה הגזירה ידועה, אם לא התנה כמשפטי התנאים צריך לשלם, ודעת רעק"א שכל שגילה דעתו שאינו קונה אלא בדווקא דבר זה סגי.

המוצא דבר בחצר בית הכנסת או בבית הכנסת זכה בו, ובמגן גבורים כתב שנחלקו בזה הראשונים.

התורם דבר לבית הכנסת יכול לתבוע שיכתבו שם את שמו, אבל אינו יכול לתרום בעל כרחם. וגבאי ששכר פועלים לעשות איזה דבר אינו יכול לתבוע שיכתבו את שמו, אא"כ עשה בעצמו.

מעשה באחד שבנה בית הכנסת ולא הסכים שישתתפו עמו הקהל כדי שיהיה לו ולזרעו לשם, וכלה זרעו.

שימוש בדבר שהיה לעבודת כוכבים

נרות שניתנו להדלקה בבית עבודת כוכבים, אם לא הודלקו מותרים אף לגבוה, ואם כבר הודלקו וכיבה אותם השמש או שעוה הנוטפת מותרים להדיוט ואסורים לגבוה, כגון להדלקה בבית הכנסת או כל הדלקה של מצוה, וכן כל דבר מצוה אין עושים מדבר שנעשה לעבודת כוכבים.

מנורות שהיו בבית אילים מותרים להדיוט אחר שביטלם העכו"ם ואסורים לבית הכנסת או למצוה, והא"ר מצדד להקל בזה.

ספסלים העשוויים רק לשיבה ולא לנוי מותרים לבית הכנסת גם בלי ביטול.

בית תפלה של עכו"ם המ"א מתיר לעשותו בית הכנסת, והא"ר נוטה להחמיר שלא לעשותו בית כנסת קבוע, וכמדומה שהעולם נוהגים להקל, אמנם אם דרך להעמיד שם את אליליהם אסור לגבוה ומותר להדיוט, ואף אם מניחים את הע"ז בתיבה אסור (ודלא כגדול אחד שצידד להקל בזה), אמנם אם המקום רק שכור לע"ז אפשר שיש לצדד להקל אף באופן זה. ואם מעמידים את הע"ז על הכיפה שעליה אין הבית אלא תשמיש דתשמיש לע"ז.

מומר עובד כוכבים שתרים איזה דבר לבית הכנסת אסור להשתמש בו, וה"ה מומר לחלל שבת בפרהסיא או מומר להכעיס אפי' באחד משאר עבירות, אמנם אם נתנו מעות שיכתבו ס"ת בשמם מותר.

שימוש בשמן מאוס - עכבר שנמצא בשמן של בית הכנסת אם השמן מאוס אסור להדליקו בבית הכנסת, ואפי' אם יש שישים כנגדו אסור, (ויש מתירים כשיש שישים כנגדו), והפמ"ג מצדד דה"ה לשאר הדלקה של מצוה שאסור אם הוא מאוס לו.

שימוש בנר של בית הכנסת - נר שנדרו לתורמו להדלקה בבית הכנסת מותר לקרות בו דברי תורה, ובמקומות שהגזברים עושים נרות ודרך לקחתם במוצאי שבת מותר להשתמש בהם תשמיש חול, אבל באלו הקבועים על המנורה אסור. ולהדליק מהם נר של מצוה מותר, וכן כדי לחפש מעותיו אם ירא שנחבאו גנבים בבית הכנסת מותר, אבל להדליק מהם נר של הדיוט יש אסורים, וי"א שרק בשעה שהם דולקים למצותם אסור אבל כשצריך לכבותם מותר, וכתב הרמ"א שלא נהגו להזהר בכך ומדליקים מהם נר כשהוא צורך גדול, כגון לחפש מעות, ולהדליק מהם מקטרת של טבק אסור בנר של תפילה ומותר בנר של

חשבון הנפש - בשבתו פנוי יחשוב בענייניו, ויכנס בליבו יראת שמים, ויבדוק אם יש צד עבירה במשא ומתן שלו ויפרוש ממנה.

פת שחרית ושמירת הבריאות - קודם שילך לבית המדרש יכול לאכול פת שחרית אם רגיל בזה ויאכל אז רק מעט, וטוב שירגיל בזה כי הוא מבטל חלאים רבים, ומצוה להנהיג עצמו במידה והנהגה טובה לשמור בריאותו, כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת הבורא יתעלה.

סימן קנ"ו:

הנהגת האדם

משא ומתן - אחרי התפילה והלימוד ילך לעסקיו, דתורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון, כי העוני יעבירונו על דעת קונו, ומ"מ לא יעשה מלאכתו עיקר אלא מלאכתו עראי ותורתו קבע, ושניהם יתקיימו בידו, וישא ויתן באמונה שלא ימצא בעסקו שום גזל ותרמית, ויעשה רק בכדי פרנסתו כדי ההכרח שא"א בלעדיו, וכדי שלא ירמה אותו היצר יתבונן אילו היה חייב לזון את חבירו ולהלבישו כפי ערכו, מה היה חושב שהוא הכרחי, ויזהר מפתוי היצר שמפתהו לעסוק בפרנסתו כל היום. ואם יש לו מי שרוצה להספיק צרכיו כדי שיעסוק בתורה לא שייך דבר זה. וזהו לכלל העולם, אבל היחידים יכולים לעסוק רק בתורה, והקב"ה בודאי ימציא להם פרנסתם.

הנהגת האדם צריכה להיות **בדרך המיצוע**, שלא יקמץ יותר מידי ולא יפזר יותר מדי, וכן בכל המידות, חוץ מגאווה וכעס שצריך להתרחק מהם עד הקצה האחרון.

כמה מצוות מצויות

שבועה - יזהר מלהשבע אפילו על אמת, ויזהר **משותפות עם העכו"ם** שמא יתחייב שבועה, והרמ"א כתב שיש מקילים בזה בזמן הזה שאינם נשבעים בעבודת אלילים, ואף שמזכירים שם ע"ז כוונתם לשתף שם שמים ודבר אחר, ואין בזה לפני עוור כיון שאינם מזהירים על השיתוף, ולישא וליתן עמם בלא שותפות מותר מלבד ביום אידם.

אהבת הבריות - מצוה על כל אדם לאהוב כל אחד מישראל כגופו, ויספר בשבחו (אך לא לפני שונאו) ויחוס על ממונו, והמתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעוה"ב, וגר יש מצוה נוספת לאוהבו, והשונא אחד מישראל בליבו עובר בלא תעשה, אבל רשע שעבר

סימן קנ"ה:

תלמוד תורה

אחרי שיוצא מבית הכנסת ילך לבית המדרש ללמוד ואם התפלל בבית המדרש ילמד שם, ואפי' אינו יודע ללמוד אלא מעט יקבע ללמוד מה שיודע, ואם אינו יודע ללמוד כלל מ"מ יש מצוה להתעכב בבית המדרש ויקבל שכר על ההליכה, ואם יוכל להבין יקבע עצמו לשמוע שיעור בהלכה או באגדה וזה יעלה לו במקום לימוד, ויזכה לשבת בין החכמים לעת"ל.

מצות תלמוד תורה - מצות ת"ת אין לה שיעור, והאדם מחויב ללמוד כל זמן שיש לו פנאי, ואם הוא מבטל מלימוד התורה הרי הוא קרוב ל"כי דבר ד' בזה", ומיפר ברית.

קביעות עיתים לתורה - מלבד חיוב ת"ת הנ"ל צריך לקבוע עיתים לתורה בכל יום ביום ובלילה, וזמן זה יהיה קבוע שלא יעבירונו בשום פעם, אף אם הוא סבור להרויח הרבה (ויאמין שלא יחסר לו מזונותיו עי"ז), ואם נאנס ולא למד בזמן הקביעות ישלימונו בלילה, וטוב שזמן הקביעות יהיה אחרי התפילה, ואם נאנס ואינו יכול ללמוד בקביעות ילמד לפחות פסוק אחד או הלכה אחת. ויקבע זמן ללמוד בין מנחה למעריב כדי לקיים קביעות עיתים לתורה בלילה. ובעונותינו הרבים יש שאינם קובעים ללמוד אפי' זמן מועט, מפני שאינם יודעים גודל החיוב בזה, ועיין בבה"ל שמאריך בגודל החיוב, ובעונש המתרפה בזה.

חייב אדם ללמוד בכל יום תורה שבכתב והיינו תנ"ך, ומשנה וגמרא ופוסקים.

לימוד הלכה - בעלי בתים הלומדים רק שלש או ארבע שעות ביום לא ילמדו רק גמרא דבזה אינו יוצא, אלא ילמד גם ספרי פוסקים כל אחד כפי השגתו, ומי שאינו יודע ללמוד אלא מעט טוב שעיקר לימודו יהיה בהלכה למעשה, ואם אינו מבין ילמד כל מה שיודע.

מעלת הלימוד בחבורה - אף שגם הלומד יחיד מקיים מצות ת"ת, מ"מ לכתחילה מצוה להדר כל מה שיכול ללמוד בחבורה, דברוב עם הדרת מלך, ומיכתבן מיילי בספר הזכרונות, וכשלומידים בעשרה קדמה שכניה ואתיא, ועי"ז התורה נקנית, והקב"ה נושא פנים לישראל.

קדיש דרבנן - המנהג בכל קהילות ישראל ללמוד בחבורה אחר התפילה, ואם למדו תורה שבע"פ אומרים קדיש דרבנן (אבל לא על פסוקים), ואין מעכב לענין הקדיש אם למדו בעשרה, אלא שיהיו עשרה בבית הכנסת, וגם מי שלא למד יכול לומר את הקדיש.

הלכות נטילת ידיים:

סימן קנ"ז:

קביעות סעודה

זמן קביעות הסעודה הוא בשעה רביעית, ופועלים בשעה חמישית, ות"ח העוסק בלימודו בתחילת שעה שישית, ולא יאחר יותר עכ"פ מסוף שעה שישית, והמאחר הוא כזורק אבן לחמת שאינו לא מעלה ולא מוריד, אם לא טעם מידי בצפרא, ומ"מ גם אם טעם בבוקר לכתחילה נכון לקבוע סעודתו בשעה שישית.

חישוב השעות הוא מתחילת היום, ואם קם ממיטתו אחר"כ מונה משעה שקם ממיטתו. והשעות הם שעות זמניות.

הנהגות האכילה - טוב שישים אכילתו ביום קלה מבלילה, ויקיים הא דכתיב "בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע" ואם חלש ליבו יאכל ב' פעמים ביום, ולא ימלא כריסו בפעם אחת, ולא יבשל או ישאיר מזון ליום אחר כדי שיבקש בכל יום על מזונותיו. טוב שיפנה קודם סעודתו.

סימן קנ"ח:

נטילת ידיים

טעם התקנה - א' כיון שהידיים עסקניות ונוגעות בכל דבר (י"א משום זיעה וי"א משום דבר טמא, והנוגע בזיעה באמצע הסעודה ג"כ צריך נטילה) אסור מד"ס לאכול תרומה בלא נטילה, וכדי שיהיו הכהנים רגילים בזה תיקנו שכל אדם יטול ידיו, וגם עכשיו לא בטלה תקנה זו כדי שיהיו רגילים בזה כשיבנה בית המקדש. וטעם נוסף משום נקיות וקדושה.

מצוה שאיסורה מפורסם ולא קיבל תוכחה מצוה לשנאותו, והמכה את חברו ומחרפו אינו עובר בלאו ד"לא תשנא" אלא משום "לא יוסיף להכותו" או משום "לא תנונו", ואם הכלימו עובר גם על "לא תשא עליו חטא", ומי שחטאו לו מצוה שיוכיח עד שלא ישאר לו קפידיא, אבל לא ידבר קשות עד שיכלימו, אלא יוכיחנו בסתר בנחת ובלשון רכה.

יתומים ואלמנות חובה לזהר בהם אפי' אם הם עשירים גדולים, שלא יעבור על "כל אלמנה ויתום לא תענון", אמנם רב שכוונתו ללמדם אינו עובר, ומ"מ יתנהג עמהם ברחמים גדולים יותר משאר בני אדם. ויתום היינו בין מאב ובין מאם, ושיעור יתום הוא עד שיכול להסתדר לבד כשאר הגדולים.

רכילות ולשון הרע - המרגל בחבירו עובר משום "לא תלך רכיל בעמך" ולשון הרע הוא חמור יותר וגם הוא בכלל לאו זה, ואסור אפי' על אמת, וכל דבר שגורם אם ישמע איש מפי איש לנזק או צער לחבירו הוא בכלל לשון הרע.

כמה איסורים - יזהר מלהזכיר שם שמים לבטלה. אסור להחזיק במחלוקת. אסור ליקום או ליטור (בין בשאלת כלים בין במניעת צדקה). לא יוציא דבר מגונה מפיו, ולא יתן עצה שאינה הוגנת, ויזהר מליצנות וחניפות, ויתרחק משקר בתכלית הריחוק (מלבד מפני השלום שמותר לשנות וכן במסכת בפריא ובאושפיזא). אסור להחניף לעובר עבירה, ואם מתירא שלא יהרגנו מותר. אסור לשוח שיחת חולין (גנאי וקלות ראש). אסור לאכול או לשתות כדרך הזולל וסובא בימי הנערות, וגם אחר ימי הנערות הוא מגונה ומכוער ביותר, ולרמב"ן זה בכלל "קדושים תהיו".

כמה מצוות - מצוה להתוודות על כל חטא שחטא. וצריך לדון כל אדם לכף זכות. ומצוה ללכת בדרכי הקב"ה שהוא רחום וחנון. מצוות עשה להתדבק בחכמים ותלמידיהם בכל מיני החיבור כדי שילמד ממעשיהם.

ידעת כל המצוות - יש עוד הרבה מצוות המזכרים בשו"ע או בספרי המצוות, ונכון מאד שילמד אותם כל אדם ויהיה בקי בהם, ועי"ז יהיה ביכולתו לקיימם.

משקה. **שמן** זית אבל שאר שמנים משמע שאינם משקה. **חלב** או מי חלב וחמאה שנימוחה, ודבר המטוגן בחמאה כשהיא לחה צריך ליטול ידיו, אבל דבר המטוגן בשומן או במי ביצים א"צ נטילה, ובחיי אדם כתב שחמאה שנימוחה רק אחרי שנתנו את האוכל אין עליה שם משקה, וה"ה אם טבל מאכל חם ועי"ז נימוחה, אמנם אם טבל אחרי שנימוחה עוד פעמים מסתברא שצריך נטילה, וחמאה קרושה הוי כאוכל. **טל דם**, כדי נסבה ודם דגים וחגבים אינו משקה, ושמא מיירי כשאוכל מפני רפואה ופיקוח נפש. **ומים**.

י"ש שטובל בו לעק"ך לא חשיב משקה משום שהוא ממני פירות, ואם המים הם הרוב צריך נטילה ואפי' בפחות מכזית.

משקה שנקרש ואין בו טופח ע"מ להטפח לא חשיב משקה, ודעת התוס' שדין זה הוא אפי' אם חזרו ונימוחו, מלבד יין מים וחלב. ומלח קרוש אין עליו שם משקה, אך אם הוא לח ונעשה ממים הוי משקה, ואם נעשה מהקרקע הפמ"ג מצדד להקל.

מיץ הנסחט מפירות לא חשיב משקה.

לענין הלכה המ"א הביא שהעולם נוהגים שלא ליטול, ויש להם על מי לסמוך, אבל הרבה אחרונים החמירו מאד בדבר, ועל כן אין להקל לאכול בלי נטילה, (ואפשר שיש להקל כשכורך ידיו במפה או כשלושב כפפות), אמנם באוכל פחות מכזית אין להחמיר.

מוהל היוצא מן הבשר לא חשיב משקה, אך בשר צלי שמשקה טופח עליו ממים שהודח בהם הוי משקה, (אלא שאינו מצוי, ודעת הגר"א שבאופן זה גם על המוהל יש שם משקה).

נט"י לתבשיל - בשו"ע כתב שאם הרוטב טופח הוי דבר שטיבולו במשקה, ואם הם נגובים דינם כפירות, והאחרונים הסכימו שמיני תבשיל א"צ נטילה כיון שדרך לאוכלם בכף, ואפי' אם נוגע בהם במקרה בתוך הכף א"צ נטילה, וכן נוהגים, אבל דבר שדרך ליגע בו ביד צריך נטילה אע"פ שאוכלו ע"י כלי.

פירות המבושלים במים נחלקו האחרונים אם צריך לזה נט"י, ונכון להחמיר לאוכלם בכף אם משקה טופח עליהם, ופירות כבושים נכון להחמיר ליטול ידיו אם לא שנתנגבו המים שעליהם.

נט"י למשקה - שתיה אינה צריכה נט"י אפי' של יד אחת, שכיון שהרגילות שלא ליגע במשקין שבכלי, לא תיקנו חכמים נטילה אף באופן שנגע במשקין.

דיני הנטילה - חיוב נטילת הידים הוא אפי' אם אינו יודע להם שום טומאה או לכלוך, וצריך ליטול בכלי ואם לא נטל בכלי אינו נטילה אף אם אין ידיו מזהמות, ויטול את שתי ידיו אף אם אינו אוכל אלא באחת, וטוב שיטול ימין תחילה, ויברך על נטילת ידים.

מה חייב בנטילה - הבא לאכול פת שברכתה המוציא יטול ידיו, אבל על פירות או על פת שאין מברכים עליה המוציא א"צ נט"י. ולחמניות דקות אע"פ שהם מה' מינים, או פת הבאה בכיסנים שלא קבע עליה סעודה א"צ נטילה, אבל אם קבע עליה סעודה צריך נטילה כמו שצריך לברך המוציא וברכת המזון, ואם באמצע האכילה נמלך לקבוע סעודה ויש במה שעומד לאכול כדי שיעור קביעות סעודה צריך נט"י והמוציא. ואם אכל פת כדי למתק את חריפות השתיה באופן שא"צ לברך המוציא י"א שא"צ נט"י וי"א שצריך, ויטול ידיו ולא יברך, ובפחות מכזית יש להקל. ופת שאינה מה' מינים א"צ נטילה אף אם קבע סעודה עליהם.

שיעור האכילה החייב בנטילה - אם אוכל פת פחות מכביצה (אף בלא קליפתה) יטול ידיו ולא יברך, ולהגר"א יטול ויברך. ואם אוכל פחות מכזית י"א שא"צ נטילה וכן פסקו כמה אחרונים, וי"א שיטול ידיו ולא יברך, ונכון להחמיר בזה.

הנוטל ידיו לפירות ונוטלם בתורת חיוב הרי זה מגסי הרוח אפי' אם אינו מברך, ואם ידיו אינם נקיות שצריך מדינא לרחוץ ידיו משום הברכה, מותר ליטלם בדרך רחיצה ולא בדרך חיוב נטילה, וכן כשידיו נקיות מותר ליטול משום כבוד הברכה.

נט"י בדבר שטיבולו במשקה

האוכל דבר שטיבולו במשקה אפי' ירק או פירות או בשר, ולא נתנגב, צריך נטילה בלא ברכה (ולהגר"א יברך), אפי' אם אינו נוגע במשקה, ואפי' אם אינו מטבל אלא את ראש הירק או הפרי, ואפי' שיקעם כדי לנקותם. אמנם דבר שאין דרך שיהיה עליו משקה אינו חייב בנטילה, דבמילתא דלא שכיחא לא גזרו. והטובל אצבעו ומוציא א"צ נטילה.

מה נקרא משקה - משקה היינו אחד מז' משקים, יין. **דבש** דבורים אבל לא של תמרים, ומרקחת המטוגנת בדבש והדבש אינו קרוש להט"ז הוי משקה ולהמ"א אינו משקה, והחיי אדם הכריע שאם כבר היה עליו שם דבש הוי משקה, אבל אם היה מעורב בשעורה והתיכו על המרקחת א"צ נט"י, ואם אוכל המרקחת ע"י מזלג יש להקל, ומרקחת המטוגנת בסוכר לכו"ע לא הוי

וי"א שבלא ניגוב המים מכשירים את האוכל לקבל תומאה, וטעם זה שייך אף בנוטל מרביעית. והמטביל ידיו א"צ ניגוב, או ששופך רביעית מים על שתי ידיו בבת אחת, ומ"מ כתב המ"א שמי שנפשו קצה עליו יש בו משום מיאוס וצריך ניגוב. והנוטל ידיו מרביעית לשיטת הב"י א"צ ניגוב, ורש"ל ושאר אחרונים ס"ל שצריך ניגוב. לא יגב בחלוקו משום שקשה לשכחה, והפמ"ג מסתפק מה הדין בשאר בגדים.

נטילה שאינה מחויבת - מי שנטל ידיו לדבר שטיבולו במשקה ואח"כ הוא רוצה לאכול לחם, לדעת הפוסקים דס"ל שאין חיוב נטילה לדבר שטיבולו במשקה, נראה שאין הנטילה מועילה לחם, וכ"ש אם נטל ידיו סתם, ואח"כ נמלך לאכול. ובאופנים אלו אם הסיח דעתו יטול ידיו בברכה, ואם לא הסיח דעתו יטול בלי ברכה, די"א שמהני נטילה אף בלא כוונה, ואם אין לו מים יכול לסמוך על הנטילה הראשונה, ועל הנטילה הראשונה לא יברך אפי' אם נזכר סמוך לה, כיון שלא היתה לשם נטילה, ואם עברו כמה שעות יחזור ויטול בברכה אף שלא הסיח דעתו.

סימן קנ"ט:

איזה כלים כשרים לנטילת ידים

אין נוטלים אלא בכלי. וצריך שהכלי יחזיק רביעית הלוג ולא מהני שהמים הם משיירי טהרה. **ממה יהיה הכלי עשוי** - כל הכלים כשרים לנט"י. וכגון כלי עץ עצם וזכוכית, וכלי עור המיוחדים למשקה, ואפי' כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה (מטיט שנצרך בחמה ולא בכבשן).

כלי שניקב - אם ניקב בכונס משקה (והיינו שאם יניחוהו על משקים יכנסו המשקים לכלי דרך החור, ואם המים יוצאים מהחור טיף אחר טיף בידוע שהנקב כונס משקה), בטל מתורת כלי, בין במיוחד למשקין ובין במיוחד לאוכלים, ואין נוטלים ממנו לידים, אפי' הוא מחזיק רביעית מן הנקב ולמטה. ואם ניקב **כמוציא משקה** מותר ליטול דרך פיו, (לשו"ע כשר אפי' אינו מחזיק רביעית תחת הנקב, ויש להחמיר בזה אם יש לו כלי אחר), ודלא כהסוברים שמותר ליטול רק דרך הנקב. ודעת הסמ"ק שבכלי המיוחד לזיתים שיעורו כמוציא זית, ואין להקל בזה אלא במחזיק רביעית מן הנקב ולמטה ונוטל מן הנקב כדעת הסמ"ק עצמו. אמנם אם **בא ליטול דרך הנקב** והכלי מחזיק רביעית מן הנקב ולמטה, לדעת השו"ע מותר ליטול בו, והרבה פוסקים סוברים שדין זה הוא דווקא בכלי חרס המיוחד לאוכלים, או בשאר כלים שאינם של חרס, (ויזהר שהקילוח יהיה בלי הפסק שלא יהיה נטילה לחצאין, ולכתחילה נכון שיהיה הכלי שלם), אבל כלי חרס המיוחד למשקין אין נוטלים ממנו גם דרך הנקב.

סתירת הנקב - טיט או סמרטוטים אינם מועילים לשום כלי, ואפי' כלי חרס, וזפת מועיל דווקא בכלי חרס, ואם סותם בדבר שהכלי עשוי ממנו מועיל בכל הכלים.

דיני נטילת ידים והברכה והניגוב

הנוגע באמצע האכילה במקומות המכוסים, בין בפת בין בדבר שטיבולו במשקה, יחזור ויטול ידיו, וכמבואר בסימן קס"ד.

מי שנמצא במקום סכנה ואין לו מים פטור מנט"י, וצריך לכרוך ידיו במפה, ואינו מחויב לחזור אחרי מים אפי' יודע שיש מים בתוך שיעור מיל, וסתם מדבר נחשב מקום סכנה.

צריך להזהר בנט"י שכל המזלזל בנט"י חייב נדוי, ובא לידי עניות, ונעקר מן העולם.

שיעור המים לנטילה - אע"פ ששיעור המים הוא רביעית הלוג (שיעור ביצה וחצי) לשתי ידיו, מ"מ יוסיף ליטול בשפע, ויזכה לרוב טובה, אך טוב יותר שלא יכוון ע"מ לקבל פרס אלא לש"ש, ואם נזהר ואינו מתעשר צ"ל שמעשיו מעכבים. וכתב המ"ב שהנוטל בפחות מרביעית לכל יד צריך להזהר בהרבה דברים, ולכן לא יפחות מרביעית לכל יד.

זמן הברכה - לשיטת השו"ע ועוד ראשונים אם יודע שידי נקיות יכול לברך לפני הנטילה, ואין למחות ביד מי שעושה כך, ויזהר שהמקום יהיה נקי, ונהגו בנט"י לאכילה ובכל הנטילות כגון לתפילה שלא לברך עד אחרי הנטילה הראשונה, משום שלפעמים אין ידיו נקיות. והרמ"א כתב שגם אם מברך לפני הניגוב חשיב עובר לעשייתו, ואפי' אם שפך רביעית בבת אחת, וכן נהגו העולם, ואם כבר ניגב יכול לברך אח"כ, והט"ז כתב שלא יברך, ועל כן יש לזהר לברך לפני הניגוב, ואם לא בירך יברך אח"כ, אמנם אם כבר בירך המוציא לא יברך ענט"י, אא"כ עדיין לא ניגב ידיו.

ניגוב הידים - יגב ידיו היטב לפני שיבצע, מפני שהאוכל בלי ניגוב כאילו אוכל לחם טמא, י"מ משום שהמים שעל ידיו טמאים, ואף אם נטל פעם שניה לכתחילה בעי ניגוב, וי"א שהניגוב הוא משום נקיות,

וכפישה אם תיקנם ועשה להם בית מושב מותר ליטול מהם, אבל בלי תיקון אין נוטלים מהם כיון שכשאר בהם מים אין בהם חלל אלא מונח זה על זה.

קנקן שיש לו דד למעלה ליציאת המים אם הפתח גבוה משפת הכלי אין ליטול ממנו דרך הדד, אבל אם הדד שווה לשפת הכלי מותר ליטול גם ממנו וגם משפת הכלי, ואם הדד נמוך משפת הכלי מותר ליטול רק מהדד, ויש מקילים בזה. וכל זה בדד שהוא כחצי עיגול, אבל בדד העשוי כשפופרת משמע מהמ"א שמותר ליטול מהדד אפי' אם הוא בולט משפת הכלי, ויש אוסרים ליטול דרך הדד.

כלי שיש לו ברז למטה או שניקב ועשו בנקב ברז כדי להחזיק את המים כשר לנט"י, ובכלי של חרס צריך שהברז יהיה מהודק, דאם מטפטף משם טיף אחר טיף אין ליטול אפי' מן הנקב אפי' אם הכלי מחזיק רביעית מן הנקב ולמטה, ובשאר כלים אם מחזיק רביעית מן הנקב ולמטה כשר.

נתינת המים על היד

נטילה מיד ולא מכלי - אם נותן מים מידו על יד חבירו או על ידו השניה, אינו כשר לנטילה אפי' אם ידיו טהורות, אמנם אם תוך כדי הנטילה החזיק הידים זו תחת זו, ונשפכו המים על העליונה וממנה על התחתונה כשר, דנטילה אחת היא. ושיטת ר"ת שאם תחילת הנטילה היא מן הכלי, מועיל לשפוך ממנה על היד השניה, וי"א דמהני אף על חבירו, אמנם כל זה איירי כשהיד הראשונה והמים טהורים, כגון ששפך על היד רביעית מים בבת אחת, ושפך על כל היד ולא רק על הצד הפנימי של היד, אבל בלאו הכי פסול, ונהגו להקל כר"ת, ודעת הגר"א שמועיל לר"ת אפי' כשאין ידו טהורה, אך הדעה הראשונה עיקר, ולהרמ"א יש להקל בשעת הדחק, ואם נזדמנו לו מים יטול פעם שניה בלי ברכה, ורש"ל מחמיר אף בדיעבד.

כח גברא - צריך שיבואו המים מכח נותן, ועל כן צינור שדולים מים בדלי ושופכים לתוכו, אם הוא קרוב למקום השפיכה עלתה לו נטילה, אבל אם הוא רחוק ממקום השפיכה, או שהשפיכה לצינור לא היתה בכלי כשר, לא עלתה לו נטילה.

מים הנשפכים מחבית - חבית מלאה מים שהטה אותה אדם והלך אותו אדם והחבית ממשיכה לשפוך מים, יכולים ליטול ידים ממים אלו, דכל השפיכה באה מכח ההטיה, ואף אם השופך לא התכוון לנטילה, די בכונת הנוטל, וטוב להחמיר בזה לכתחילה. ואם מניח

כלי שנסדק י"א שפסול אפי' אין הנקב אלא כמוציא משקה, והכלי מחזיק רביעית מהסדק ולמטה, משום שעתידי להסדק כולו, והט"ז כתב דנסדק הוי כניקב, וכתב החיי אדם שאם אין כלי אחר אפשר לסמוך על הט"ז, ואפי' לדעת הב"ח בכלי מתכות שאינם עתידים להסדק הוי כניקב ואפשר דה"ה בכלי חרס, ובכלי זכוכית שאינו יכול לקבל מים חמים יש לצדד שגם אם ניקב ואינו מוציא משקה אין ליטול בו, ואם יכול להחזיק חמין הוי כלי.

כלי שאינו מחזיק רביעית אלא ע"י סמיכה אין נוטלים ממנו, אמנם כל זה בכלי שלא היה כך מתחילה, או במגופה דלא חשיב כלי, אבל כלי שנעשה מתחילה להשתמש בו ע"י סמיכה ואין משתמשים בו אלא ע"י סמיכה כשר לנט"י, ועל כן **כלי שהוא מלא נקבים מתחתיו** ופיו צר למעלה, וכשמניח אצבעו עליו אין המים יוצאים וכשמסירו המים יוצאים, כשר לנט"י אע"פ שאינו מחזיק כלום, כיון שכך הוא עיקר תשמישו, ומשמע ברמב"ם שכל זה כשהנקבים דקים מאוד ויוצאים מעט מים באיחור גדול, אבל כשהנקבים גדולים אינו כשר לנט"י, אמנם מסתימת המחבר משמע שגם בנקבים גדולים כשר, ונ"מ בליווע"ר שלנו שיש בו רק נקב אחד למטה במקום יציאת המים, וכשמסיר האצבע המים יוצאים בשפע, שלפי השו"ע כשר לנט"י, ולרמב"ם פסול, ויש להחמיר לכתחילה.

שבר כלי המחזיק רביעית שלא בסמיכה אם הוא כגון חבית שנחלקה לאורכה, י"א דכשר לנט"י, וי"א דדווקא ביחדה לתשמיש מהני, והמ"א והגר"א כתבו שאין להקל בזה, אבל כלי שנשבר מלמעלה יש להקל ליטול בו אם אין לו כלי אחר, אך יזהר ליטול מהצד השבור, דבצד הגבוה י"א שלא חשיב כלי. ואם ניקב כלי זה אפי' רק כמוציא משקה יש להחמיר שלא ליטול בו שוב כלל.

כסויי כלים אם הם מקבלים רביעית שלא בסמיכה כשרים לנט"י, ויש מחמירים בזה אא"כ יחדם בהדיא לקבלה.

כלי שאינו מיועד לקבלת מים - שק וקופה אע"פ שהתקנים שיוכלו לשבת בלא סמיכה, וזיפתם בזפת, מ"מ אין נוטלים מהם לידים, כיון שאינם מיועדים למשקין כלל. **וכובעים של לבדים** אין נוטלים מהם, ואם הם קשים שאין המים זבים מהם, השו"ע כתב שבשעת הדחק מותר ליטול מהם, והרש"ל כתב דלא עדיף משק וקופה, וכתב החי"א שבשעת דחק גדול יטול בלי ברכה (ויכרוך ידו במפה), וכ"כ הפמ"ג. **וחמת**

מי גשמים הזוחלים אינם כשרים לנט"י, ואם יש בהם מ' סאה ילה"ס אם כשרים לטבילת ידים, ועל כן יחזור ויטול בלי ברכה אם יש לו מים, והגר"א כתב שזה פסול לכו"ע.

הכניס ידיו לכלי של מים ושכשך ידיו בהם - אם הכלי מחובר לקרקע לא עלתה לו נטילה, ובחקקו ולבסוף קבעו י"א דמהני לטבילה. ואם הכלי אינו מחובר לקרקע, יש מכשירים אם יש בהם רביעית, ויש פוסלים אפי' אם יש בהם מ' סאה, ובשעת הדחק לדעת השו"ע אפשר לסמוך על המקילים, ואם יזדמן לו אח"כ נטילה גמורה יטול בלי ברכה, וכמה אחרונים כתבו שאין לסמוך על שיטה זו גם בשעת הדחק, ונראה שגם המיקל כהשו"ע לא יברך על נטילה זו, וגם יכרוך ידיו במפה.

מ' סאה מים שאובים אם הם בכלי שבקרקע לא מהני, ואם הם בקרקע להרמב"ם פסול ולהראב"ד כשר, והעיקר כשיטת הרמב"ם.

מים שאובים שהמשיכם למקום אחר כשר לטבילת ידים, ועל כן אם דולה מים מן היאור ושופך אותם מחוץ לצינור וממשיך את המים לכל הפחות ג' טפחים לתוך הצינור, מהני לטבול בו ידיו, אם יש בו מ' סאה, והמים מכונסים ולא זוחלים, (ואיירי שהצינור עצמו לא היה עליו שם כלי, כגון שלא נעשו בו ד' שפות לקבל בתוכו).

חיבור ע"י ניצוק - אם לוקח מים מהיאור ושופכם לצינור, ויש בדלי נקב ככונס משקה (טיפי אחר טיף, וי"א שכאן צריך שיהיה נראה הקילוח), וכאשר שופך משפת הדלי מקלח מהנקב ליאור יכול באותו הזמן לטבול ידיו בצינור, דע"י הניצוק נחשבים המים שבצינור מחוברים למי היאור, וי"א דלא חשיב חיבור. וכן נחלקו בנוטל מים מהים ע"י כלי מנוקב ובזמן שטובל ידיו המים נשפכים מהנקב לים, ובשעת הדחק יש לסמוך על המקילים, ואם נזדמנו לו אח"כ מים אחרים יטול בלא ברכה.

קנים החלולים המקלחים מים מן היאור פסול לנטילה, ואם רוצה לטבול ידיו במקום שהמים נשפכים שם י"ל דמהני כל זמן שלא נפסק הקילוח.

משאבה המחוברת למעיין אין ליטול ממנה ידים, אבל אם מניח היד סמוך לארץ, ומושך בה בידו השניה או ע"י אחר, מהני מדין טבילה.

לא יטול מים מהנהר בידו אחת וישפוך אותם על ידו השניה, לפי שאין כאן לא נטילה ולא טבילה.

חבית על ברכיו ומנענע בברכיו כדי שהמים יצאו, אם מנענע בכל שפיכה כשר לכתחילה, ואם מנענע פעם אחת בתחילה כשר בדיעבד. אבל חבית שהטיתה לא נעשתה ע"י אדם, אינה כשרה לנטילה, ומשמע מהשו"ע שזה פסול לכו"ע, וי"א שלהמקילים לשכשך ידיו בכלי אף בזה כשר, אך נראים דברי השו"ע, ושאיני שכשוך דחשיב כח גברא.

נקב שבחבית אם הנקב נעשה ע"י אדם נחשבת פתיחתו כח גברא, וצריך לחזור ולפתוח את הנקב בכל שפיכה ושפיכה, ואם הנקב דק ואינו מספיק הקילוח ליטול היד כראוי, צריך לחזור ולפתוח כמה פעמים לכל יד, אבל נקב שלא נעשה ע"י אדם אינו כשר לנטילה.

אבנים הקבועים בכותל אין מועילים לנטילה, אא"כ היה עליהם שם כלי לפני שחיברם שאז כשר אם נוטל ע"י כח גברא, והפמ"ג מצדד שמוותר לטבול בהם אם יש שם מ' סאה, ואין להקל אלא כשהמים לא נשאבו ע"י כלי.

חש"ז כשרים לנט"י, וכתב הרמ"א שיש מחמירים בקטן פחות מבן שש, ובביאור הגר"א משמע שאין להחמיר בזה.

עכו"ם ונדה כשרים לנט"י, ולכתחילה טוב להחמיר.

קוף יש מכשירים ויש פוסלים, וכתב השו"ע שנראים דברי המקילים, והרמ"א כתב להחמיר בזה, ובדיעבד למ"א כשר ולא"ר יחזור ויטול בלי ברכה, ורק אם אין לו מים יסמוך על נטילה זו.

כונה לנטילה - לכתחילה יש לכוון לנטילה המכשרת לאכילה, ובלא כונה דעת השו"ע ורוב הראשונים שכשר, והמ"א פוסל אף בדיעבד, ואם אין לו מים יש להקל כדעת השו"ע, ואם יש לו מים יטול ידיו ולא יברך, וטוב שיטמא ידיו כדי שיוכל לברך. וכוונת נותן אם הוא בן שש מועילה אע"פ שהנוטל לא כיון כלל.

טבילת ידים

מעין הנובע אפי' מימיו זוחלים למרחק כשר לטבילת ידים אפי' אם אין בו מ' סאה, אם יש במים שיעור ששתי ידיו מתכסות בבת אחת, (ואמנם בטבילה עצמה יכול לטובלם אחת אחת).

המטביל ידיו א"צ לטובלם ב' פעמים, וא"צ לנגבם, ולא להגביהם.

מקוה שהם מים שאינם נובעים אלא מי גשמים או מי הפשרת שלגים, י"א שדינם כמעין וי"א שצריך מ' סאה, ופסק השו"ע כדעת המקילים, ולרמ"א יש להחמיר לכתחילה, ובשעת הדחק או בדיעבד יש להקל.

שצינן יין ע"י המים חשיב מלאכה, אבל לשמור שלא יתחמם היין או שנתן בהם דגים שלא ימותו, המים כשרים, ואפי' אם מת בהם הדג. ומים שהדיח בהם כלים או ירקות מדבר הדבוק בהם או מריח פסולים, ואם כבר היו מודחים או שהיו חדשים ונקיים כשרים, ואם שרה בהם ירקות שלא יכמשו יש פוסלים, ויש מכשירים בדיעבד אם הירקות לחים ונקיים ונתנם רק לשמירה, אך אם יזדמנו לו מים אחרים טוב לחזור וליטול בלי ברכה. ואם הניח מים בכלי חדש כדי שיבלע מהמים צ"ע אי מיקרי מלאכה, ואח"כ מצאתי בברכי יוסף בשם בית דוד שמחמיר בזה.

אם בדיק ע"י המים כלי אחר אם הוא מנוקב, רעק"א מצדד להכשיר ונשאר צ"ע, ובברכי יוסף בשם בית דוד מחמיר בזה.

מי נחתום - אם הנחתום הטביל ככרות לחם במים פסולים, אבל אם טבל ידיו במים וטח את הככרות, הטבילה לא הוי מלאכה, ואינה פוסלת את המים אפי' אם ידיו טמאות, וכן אם חפן מים וטח את הככרות לא נפסלו המים הנשארים (והמים שבחפניו שנשארו ממה שטח פסולים), ומים שהנחתום מדיח בהם ידיו מן הבצק אם אין בידים עוד לכלוך השו"ע מכשיר והאחרונים מחמירים בזה.

מים שלפני הנפח אע"פ שאין בהם שינוי מראה פסולים מפני שידוע שהנפח כיבה בהם את הברזל.

מים שלפני הספר אינם פסולים מספק אא"כ הדיח שם כלי מלאכתו או שנשתנה מראיתם.

מים ששתו מהם בעלי חיים (חוץ מיונה), יש מי שפוסל, וכתב השו"ע שאין דבריו נראים, והאחרונים כתבו שבכלב וחזיר פסול משום מיאוס, והח"א כתב שבשעת הדחק יש לסמוך על דעת השו"ע. ואם שתה מהמים נחש אין נוטלים מהם ידים, אבל סתם מים מגולים כשרים לנטילה אף לנזהר שלא לשתותם.

מים פסולים שנתערבו במים כשרים בטלים במיעוטם ומשלימים לרביעית, אא"כ נשתנה מראיהם.

מי מקוה או מעין שהם מחוברים אין מלאכה פוסלת בהם, ואפי' תלשם אח"כ, (אמנם אם נפסלו משתית בהמה פסול אף בזה, אא"כ בא לטבול ידיו במקוה עצמו), אבל מים שאובים אפי' אם בשעת מלאכה היו מונחים בקרקע, אם עשה בהם מלאכה פסולים.

איזה מים כשרים לנט"י

מים חמים אם חיממו אותם ע"י האור מותר ליטול ידים אפי' אם היד סולדת בהם, ויש מחמירים אם היד

ברכת המטביל ידיו - לשו"ע מברך על נטילת ידים, ולרמ"א מברך על טבילת ידים או על שטיפת ידים, והאחרונים הסכימו לדעת השו"ע, אמנם אם המים פסולים לנטילה יברך על טבילת ידים, ואם נטל ידו אחת וטבל את ידו השניה ידיו טהורות, ומברך על נטילת ידים לכו"ע.

סימן ק"ס:

מים שנשתנה מראיתם

מים שנשתנה מראיתם מחמת דבר שנפל לתוכם כגון ע"י דיו ושאר מיני צבעים פסולים, אע"פ שלא נימוח גוף הצבע בתוכם, וכן שנשתנו ע"י עשן, אבל אם נשתנו ע"י עפר וטיט לא חשיב שינוי מראה.

ואם נשתנו מחמת מקומם פסולים, בין אם נשתנו בקרקע ובין אם נשתנו בכלי.

ואם נשתנו מחמת עצמם, כגון שעמדו בכלי זמן רב עד שנעשה ירוק מחמת האויר החם, לדעת השו"ע פסולים, אבל האחרונים כתבו דכשרים, ואם עמדו במקום מעופש ונשתנה מראיתם אפשר דהוי כנשתנו מחמת מקומם דפסולים.

וכל זה לענין נטילה, אבל לטבילה במ' סאה אינו פוסל שינוי מראה כל שהוא אא"כ נפל לתוכו גוף הצבע ונימוח בתוכו, או שנפל למים יין אדום או שאר מי פירות.

במעין אין פסול שינוי מראה כלל.

שינוי מראה שחזר לברייתו כשר.

מים שנעשתה בהם מלאכה

מים שנעשה בהם מלאכה נעשו כשופכין ונפסלו לנטילה.

אין חילוק אם המלאכה נעשתה ע"י בעל המים או ע"י אדם אחר (ורעק"א מסתפק בזה).

בלא כוונה - אם שרה במים פת פסולים אפי' אם נתכוון לשרותה בכלי אחר, אבל אם לא נתכוון כלל לשרות את הפת במים, או שנפל כלי או בגד והודחו במים לא נפסלו המים, (מלבד המים שנסחטו מהבגד), ואם הבגד מלוכלך הרבה ושהה במים ונמאסו אפשר דפסול.

מה נחשב מלאכה - נתן בהם כלים כדי שיתכווצו, או ששקלו בתוכם איזה דבר (ע"י שהמים עולים), או

משקין יש משום בזוי אוכלין, וצ"ע. אמנם אסור ליטול ביין כדי שלא יהא כמזלזל בדבר שנשתנה למעליותא עד שקובע ברכה לעצמו, וי"א שיין אדום אינו כשר לנטילה כיון שנשתנה ממראה מים, ויין לבן שצבעו באדום פסול לכו"ע. ויש שיטה שלישית שפוסלת מזינא נטילה ביין, ומי פירות מותר בשעת הדחק, וכן יש להורות למעשה, אך לא יברך על נטילה זו, ואם הזדמנו לו מים נכון ליטול שנית. וכ"ש שמותר ליטול בשיכר או במי דבש מבושלים שעיקרם מים, דלא חשיב שינוי כיון שנשתנה לעילוי, והגר"א חולק על סברא זו.

ספק בנטילת ידים - מים שיש ספק אם הם כשרים או פסולים, כגון שיש ספק אם נעשית בהם מלאכה, או שנפסלו, או שאין בהם כשיעור, או שיש לו ספק אם נטל ידיו, או שיש ספק אם הכלי שלם וכדו', או דבר שיש בו מחלוקת הפוסקים, ידיו טהורות, ואפי' נצטרפו כל הספיקות יחד לא החמירו חכמים בספיקות. וכן אם מסתפק בהנ"ל לפני הנטילה ואין לו מים אחרים, יכול ליטול במים מסופקים ולברך, חוץ מאם מסתפק אם יש בהם כשיעור. ואם כבר נטל ידיו ויש לו מים אחרים י"א שיטול ידיו פעם נוספת ויוציא עצמו מן הספק ולא יברך, ובב"י משמע שנכון להדר אחר מים, כי אם אינו יודע אם מקיים נט"י כראוי זה קשה לעניות, ובא"ר חולק על זה, אך גם לדבריו אם המים לפניו צריך לחזור וליטול. ואם ודאי נטל ידיו ואח"כ נולד ספק אם הסיח דעת או שנגע במקום הטינופת, הרי הידים בחזקת טהורות, וגם אין קשה לעניות.

מים שנגע בהם מי שלא נטל ידיו לא נפסלו המים מנטילה, ועל כן היוצא מבית הכסא יכול לשאוב בחפניו מים מן הדלי ולא נטמאו המים שנשארו, אבל אם שכשך ידיו במים לטהרם, אפי' אם לא היו ידיו מלוכלכות ממש נפסלו כל המים שבדלי. אבל מים שנטל בהם חבירו אפי' אם נטל מרביעית בבת אחת פסולים לנטילה.

שיעור המים לנטילת ידים

במקום שהמים מצויים טוב שיטול בשפע. **שיעור רביעית לאחד** - הנוטל ידיו צריך שיהיה במים רביעית, בין אם ידיו גדולות בין אם ידיו קטנות, בין כשאחר שופך על שתי ידיו בבת אחת, ובין כשהוא נוטל ידיו אחת אחת. וישפוך מהרביעית שני פעמים על ידיו, הראשונה לטהר את הידים והשניה לטהר את

סולדת בהם, ואין להחמיר אם אין לו מים אחרים, ובמים פושרים אין להחמיר כלל אפי' אם היו לפני כן חמים, ולפי זה אם יש לו רק מים חמים ימתין מעט עד שיצטננו במקצת.

חמי טבריה כשרים לטבילה ככל המעינות, ואם המשכים מהמעין דרך חריץ או דרך צינור שאינו כלי, והפסיקם מהמעין הנובע, כשרים רק אם יש בהם שיעור מקוה, ואם מי החריץ מחוברים למעין לרש"י והרשב"א פסול לטבילה וכן סוברים רוב הפוסקים, ולרבינו יונה כשר ובדיעבד יש להקל. וכל זה לענין טבילה, אבל לנטילה חמי טבריה פסולים, וטעם הפסול הוא משום שהם מרים ואינם ראויים לשתיית כלב, אבל אם ימצאו מים כאלו הראויים לשתיית כלב, אף אם אינם ראויים לשתיית אדם כשרים. ולדעת המחמירים בחמי האור יש להחמיר גם באלו.

מים מלוחים או סרוחים או מרים אם אינם ראויים לשתיית כלב אע"פ שכשרים לטבילת הגוף או הידים פסולים לנטילה, ואם אינם מחוברים למעין פסולים אף לטבילה, ואם הם מחוברים יש להקל. ומי ים שהרתיחם הרי הם ראויים לשתיית כלב וכשרים לנטילה. ובגמ' בזבחים משמע שצריך שפרה תוכל לשתות, ולא רק כלב, וצ"ע.

מים עכורים מחמת טיט שנתערב בהם, אם אינו עב כ"כ והכלב יכול לשתות מהם, כשרים לנטילה ולטבילה, ואם אין הכלב יכול לשתות מהם פסולים לשניהם.

דבר שתחילת ברייתו מן המים כגון יבחושים אדומים או שומן דגים כשרים לנטילה, וכתב הרמ"א דהיינו דווקא כשריסקם וכמו בשלג, והמ"א כתב דחמור משלג, דבזה אף לטבילה יש להחמיר אם לא ריסקם.

שלג ברד כפור או גליד אם ריסקם עד שנעשו מים מותר ליטול מהם או לטבול בהם אם יש בהם כשיעור, אבל אם לא ריסקם פסולים לנטילה, ולטבילה כשרים בשעת הדחק, ואפי' אם השלג אינו מכונס הרבה במקום אחד אלא הוא נמוך על פני שטח גדול ויש בכולו מ' סאה מחובר יחד כשר, ומ"מ צריך שיהיה בו כדי לכסות ידיו במקום שתוחבם.

מי מלח דינם כהנ"ל לענין טבילה אבל לנטילה פסולים אפי' אם ריסקם.

מי פירות י"א שפסולים לנטילה וכ"ש יין, וי"א שהיין כשר וכ"ש שאר מי פירות ושאר משקין, ואין בזה משום בזוי אוכלין כיון שהוא נצרך לזה ואינו בדרך איבוד, ולשיטת הפוסקים המבוארים בבסימן קמ"א אף בשאר

סימן קס"א:

כללי חציצה

הקדמה - בטבילת הגוף צריך להזהר מחציצה, והיינו שלא יהיה דבר מודבק על הגוף באופן שלא יהיה אותו מקום ראוי לביאת מים. וכן לענין נט"י תיקנו רבנן חציצה כעין דאורייתא וכדלהלן, וכתב הרמ"א שי"א שאין חציצה בנטילה, והעיקר כשיטה ראשונה.

רובו שאינו מקפיד או מיעוט המקפיד - מדאורייתא אינו חוצץ אלא כשהחציצה מכסה את רוב הגוף, ומדרבנן אף מיעוט חוצץ אם הוא מקפיד, וברוב הגוף חוצץ אף באינו מקפיד. ובנט"י רוב היינו רוב מקום הנטילה, ולהפוסקים שנט"י היא רק באצבעות, א"כ די רוב האצבעות.

מיעוט שאינו מקפיד - חציצה על מיעוט מקום הנטילה, שאין דרך להקפיד עליה, כגון מעט טיט, אינה חוצצת.

מה נקרא מקפיד - אם זה דבר שיש שמקפידים עליו ויש שאין מקפידים עליו, אינו חוצץ אלא למקפיד, (כגון צבע לצבע). ודעת הטור שאף דבר שרוב בני אדם מקפידים, אם הוא אינו מקפיד אינו חוצץ, והאחרונים כתבו שהולכים אחר רוב בני אדם. ואם הוא מקפיד ואחרים לא מקפידים הוא חציצה.

דבר שיש **ספק אם היה בשעת הנטילה** תולים שנתהווה אח"כ, אך ראוי לעיין לפני הנטילה אם אין עליו דבר חוצץ.

אלו דברים חוצצים

תחת הציפורן - זוהמת הציפורניים מה שנמצא שלא כנגד הבשר (והיינו במקום שהציפורן בולטת מהבשר) חוצץ, ומה שכנגד הבשר אינו חוצץ, (וצואה ממש מסתברא שחוצצת אפי' כנגד הבשר), וטיט למ"א והח"א והדרך החיים חוצץ רק שלא כנגד הבשר כיון שהדרך להקפיד, ויש שמקילים בצואה ובסתם טיט. ובסתם טיט לח אפי' מקפיד, או בעפר שתחת הציפורן כנגד הבשר שאינו נדבק כ"כ, אין להחמיר, בפרט אם אינו מקפיד אלא בשעת נטילה. ובצק חוצץ אף כנגד הבשר. ונכון שלא לגדל את ציפורניו מטעם זה. וכל דבר שהוא מקפיד צריך לנקר מתחת הציפורן. ומותר לנקר בשבת רק שלא יגרור את הצפורן.

המים, ואם שפך את הרביעית בבת אחת על שתי ידיו ג"כ נטהרו ידיו.

צריך שתהיה הרביעית **במקום אחד**, אבל לא מועיל ליטול ידיו משני שמיניות משני מקומות, ואפי' אם נוטל שניהם בקילוח אחד.

אם בא ליטול יד אחת צריך שיהיה בכלי רביעית, אך א"צ לשפוך את כל המים.

שניים שבאו יחד ליטול ידיהם י"א דמהני שישים את ידיו מתחת ידי הראשון, (ודווקא סמוך אבל במרוחקים לא), אף אחרי שהשני התחיל ליטול, אף שלא מגיע לידי רביעית (אם הגיעו המים לכל היד כדיו), ובלבד שלא יפסיק הקילוח, וישפוך את כל המים, דס"ל שאין התר שיורי טהרה אלא צריך רביעית לכל אחד (ושיורי טהרה אינו אלא במים שניים). אמנם כל זה כשבאו ליטול יחד, אבל אם לא התכוונו ליטול יחד אלא בא אחרי שפיתת המים ואפי' לפני שנפסק הקילוח, לא עלתה נטילה וצריך לחזור ולנגב וליטול ידיו.

וי"א שאם באו ליטול בבת אחת אף אם למעשה נוטלים כל אחד בפני עצמו, מהני מה שבשעה שהראשון נוטל היה בהם רביעית, וישפוך הראשון על ידיו ב' פעמים, ויצמצם שישאר מים לשני. ועיין בביאור הלכה שמקשה איך שייך שיספיקו המים לנטילות אלו.

וי"א שכל דין שיורי טהרה הוא רק לצרף הרביעית משני כלים, אבל לעולם צריך רביעית מים לכל אחד, וכן פסק רש"ל, וכן מחמיר הא"ר, וכן משמע בביאור הגר"א.

להלכה השו"ע נקט לעיקר כדעה ראשונה, ובשעת הדחק יש להקל כדעה השנייה.

ועל דרך זה יכולים **ג' או ד' ליטול מחצי לוג** לדעה ראשונה בבת אחת ולדעה שניה גם בזה אחר זה, אבל לא יטלו ג' מרביעית ומחצה שמא לא יצמצמו שישאר לאחרון, אך אם הראשון שירי רביעית יכולים הנותרים ליטול מהרביעית. וכמה בני אדם יכולים ליטול מלוג, כל זמן שיש לכל אחד כדי ליטול ב' פעמים (או ג' אם ידיו מלוכלכות). ואם נטלו שניים יד אחת, ואח"כ חזר הראשון ונטל ידו השנייה, דינם כג' בני אדם דלא מהני רביעית אלא חצי לוג. אבל אם השני נטל ידו השנייה מהני ברביעית.

וכן בשיעור זה יכולים כמה בני אדם להניח ידיהם זה ליד זה או זה ע"ג זה וליטול יחד, ובלבד שיגיעו המים לכל יד, ומסתבר שזה מועיל גם לדעה ראשונה.

הדחק שאין לו מים אפשר לסמוך על המקילים. ובביאור הלכה כתב שכיום שנוהגים ליטול את כל היד יש לזוהר שלא לצמצם במים, שמא ישאר חלק מהיד בלא נטילה, וצריך להשגיח על זה הרבה. ואם ידו מלוכלכת בזיעה וכדו' צריך מדינא ליטול עד סוף פיסת היד.

סימן קס"ב:

הגבתה הידים אחרי הנטילה

הקדמה - הנה טעם נט"י הוא שכיון שהידיים עסקניות תיקנו שיהיו טמאות עד שיטהרם ברביעית מים, וצריך ליטול ב' פעמים, הראשון לטהר את הידים, והשני לטהר את המים הראשונים שנטמאו מהיד, (ודעת רוב הפוסקים מלבד הראב"ד שאם שפך רביעית בבת אחת א"צ מים שניים, ולהר"ש אין חיוב ליטול מים שניים).

ואיתא בגמ' **שהנוטל צריך שיגביה ידיו**, ונחלקו בזה הראשונים, י"א שהחשש הוא שיצאו מהמים הראשונים **מחוץ לפרק**, ואחרי הנטילה יחזרו ויטמאו את הידים. ולפי דעה זו גם כשנוטל עד מקום חיבור היד לזרוע צריך להגביה ידיו, ולדבריהם יגביה את כל כף היד.

וי"א שאין החשש אלא כשנוטל רק את **האצבעות**, שאז יש לחוש שנשפכו מים מחוץ לאצבעות ונטמאו, ומים שניים לא הגיעו לשם לטהרם, ואחרי הנטילה ירדו אותם מים על האצבעות ויטמאום, ולדבריהם צריך להגביה רק את האצבעות.

זמן ההגבהה הוא אחרי נתינת המים השניים עד הניגוב, וטוב להזהר כבר בזמן נתינת המים השניים, ולהרשב"א יש לזוהר בזה מדינא, אבל בזמן נתינת המים הראשונים מותר שיהיו ידיו בהשפלה.

לענין הלכה השו"ע מיקל כשיטה השניה שאם נוטל עד הזרוע א"צ להגביה ידיו, והא"ר כתב דהעיקר שגם בכהאי גוונא צריך להגביה, וכתב המ"ב שבשעת הדחק יש לסמוך על השו"ע. והיום אין מדקדקים בזה מפני שנוטלים רביעית על כל יד, וגם נוטלים את כל כף היד, ומ"מ נכון להשגיח שיגיעו המים לראשי האצבעות ולכל הצדדים.

בדיעבד אם לא הגביה ידיו אינו מחויב ליטול פעם שניה, אא"כ רואה שבאמת יצאו מים חוץ לפרק וחזרו.

מלמולי זיעה או בצק בשאר מקומות שעל היד חוצץ, אא"כ הוא מעט מן המעט שאין דרך להקפיד.

רטיה שעל בשרו - אם יש לו מכה שאין לחשוש שיסיר את הרטיה, א"צ ליטול מקום הרטיה אלא רק את שאר היד, ואם יש לו רק מיחוש בעלמא יש לחוש שיסיר את הרטיה, וצריך להסיר את הרטיה וליטול גם באותו מקום, ואם לא הסירה הוי חציצה.

טיט היון (הבורות) או טיט היוצרים שהם נדבקים מאד חוצצים אף כשהם לחים, וכן שאר מיני טיט הנדבקים בבשר חוצצים כשהם יבשים, ולמי שמלאכתו בטיט אין הטיט חוצץ כיון שאינו מקפיד, אא"כ הטיט מכסה את רוב מקום הנטילה.

צבע - לצבע אינו חוצץ אפי' אם יש בו ממשות (אא"כ זה ברוב מקום הנטילה, והה"א כתב שאם הצבע מכסה את רוב היד אינו חוצץ, ואין בפוסקים רמז לזה), ולמי שאינו צבע אם יש בו ממשות חוצץ, ואם אינו אלא חזותא אינו חוצץ. ונשים הצובעות ידיהם לנוי אין אותן צבע חוצץ, ואפי' אם הצבע הוא על כל היד אינו חוצץ דהוי כגופן.

דיו לח אינו חוצץ מפני שנמחה במים, וה"ה שחוררית שאין בה ממש אינה חוצצת, ומי שכותב תדיר אפי' ממשות דיו יבש אינו חוצץ כיון שאינו מקפיד.

שומן ודם - אם יש בהם ממשות חוצצים, ולמוכר דם אין הדם חוצץ, ולמוכר שומן אין השומן חוצץ, והמ"א מצדד שטבח ומוכר שומן שיש דם ושומן על ידיו אינו חוצץ.

גלדי מכה - י"מ דהיינו ריר המכה שנתייבש, וי"מ שהוא עור העולה על שחין שנתרפא. אם אינו מקפיד להסירו מפני שמצטער בהסרתו אינו חוצץ.

טבעת - יש להסירה מהיד בשעת נטילה, אפי' אם היא רפויה דאין אנו בקיאים מה נקרא רפוי, ובדיעבד מועילה נטילה ברפוי אם שפך רביעית בבת אחת. ואפי' אם אינו מקפיד עליה בשעת נטילה הוי חציצה כיון שמקפיד בשעת מלאכה, וכל זה באשה, אבל איש שאין דרכו ללוש א"צ להסירו בשעת נטילה, אא"כ יש בו אבן טובה ודרכו להסירו כדי שלא יתקלקל, דממילא יש להסירו גם מחמת חציצה.

שיעור נט"י - י"א עד חיבור היד לקנה, וי"א עד מקום חיבור אצבעות לכף היד, והרוצה להקל כדעה השניה אין מוחים בידו, וראוי לנהוג כדעה הראשונה, וכן המנהג. ובעצי אלמוגים כתב שהרבה מגדולי הראשונים סוברים כדעה השניה, וחייב כל אדם לנהוג כך מדינא, ויש לזוהר מלהקל בזה. וכתב המ"ב שבשעת

נטילה לחצאין- אין ליטול את אותה היד בשני פעמים, אלא צריך שבפעם אחת יגיעו המים לכל שיעור הנטילה, או שכשנוטל את החצי השני ישאר בחצי הראשון מים טופח ע"מ להטפיה, וי"א שגם טופח ע"מ להטפיה אינו אלא בדיעבד, וצריך לכתחילה ליטול על כל היד בבת אחת. וב' שפיכות בלא שהיה ביניהם חשיב נטילה אחת, (ובאמת כמעט א"א שבקילוח אחד יגיעו המים לכל המקומות הצריכים נטילה), ועל כן אפשר ליטול בכלי שצריך לפותחו ולסגורו, אולם אם יש לו כלי אחר טוב שלא יטול מכלי כזה.

זהירות מטומאת הידים בזמן הנטילה

נטל יד אחת ונגע בחברתה- הנוטל ידו בפחות מרביעית ונגע ביד השניה, אין המים השניים יכולים לטהר מים אלו (כיון שלא נטמאו מחמת אותה יד), וגם היד הראשונה נטמאת, ואין לו תקנה אלא שינגב את שתי הידים, ויחזור ויטלם כראוי. וכן הדין אם נגעו ידיו זה בזה אחרי שנטל שתיהם פעם אחת. וכיון שהמכשול בזה מצוי טוב שאחר יטול את שתי ידיו יחד (שאינו חשובים כידי אחת ואינם מטמאים זו את זו), או שיטול ב' ידיו יחד בעצמו ע"י שיאחז את הכלי בראשי אצבעותיו, ויזהר שיבואו המים על ידיו וראשי אצבעותיו, ובאופנים אלו א"צ מים שניים כיון שהמים נשארו טהורים, וכן יכול לאחוז הכלי כדרכו ולשפוך רביעית על כל יד, ואחר שעשה כנ"ל יכול לשפשף ידיו זו בזו. ואם נטל על יד אחת מים שניים (מלבד הנטילה להעביר הלכלוך) ועל היד השניה נטל רק מים ראשונים, יש לזהר שלא יגעו זו בזו, ובדיעבד י"א שא"צ לנגב את היד שנטל ב' פעמים, אלא יתן עליה מים פעם נוספת, וי"א שגם בזה צריך ניגוב.

נטל ידיו ונגע בו אחר שלא נטל ידיו, וידיו עדיין לחות מן המים, אף אם נטל מים שניים או שנטל מרביעית, נטמאו המים והידיים, וצריך לנגבם ולחזור ליטול כראוי, ומ"מ אם נטל מרביעית וכבר בירך, יחזור ויטול ולא יברך.

נגע באוזן הכלי ביד שנטל אותה במים ראשונים, נטמאו המים שבאוזן הכלי, ואם אחז שם בידו השמאלית נטמאה היד וצריכה ניגוב, והעצה לזה שיטול רביעית בבת אחת, או שישפוך מים ראשונים ושניים על כל יד בפני עצמה. ואם היתה אוזן הכלי רטובה ונגע בה כדי ליטול את היד השניה, לא נטמאו המים כיון דאינו שעת נטילה, ובפ"ת ובשלחן שלמה משמע שיש לזהר בזה.

הנוטל ב' ידיו כאחת או אפ"י כמה אנשים שנטלו בבת אחת, **נחשבות הידים כידי אחת** ואינם מטמאות זו את

א"א במציאות להגביה את ידיו א"כ אחר נוטל את ידיו, ואם אין אחר יטול רביעית בבת אחת, ואם אין לו מספיק מים ישפיל ידיו כמ"ש הרמ"א וכדלהלן.

אם מועיל להשפיל את היד- כתב הרמ"א דיכול במקום להגביה, להשפיל ידיו מתחילת הנטילה עד אחר נטילת המים השניים, שאז לא יצאו המים כלל ויחזרו ויטמאו את הידים. וכמה אחרונים מפקפקים על עצה זו, משום שיש לחוש שלא יגיעו מים לראשי האצבעות, ועל כן עדיף להגביה אפ"י בזמן נתינת המים הראשונים מאשר להשפיל, וכן הביא המ"א שעל פי הקבלה צריך דווקא להגביה. ואפ"י הרוצה לסמוך על זה ולהשפיל ידיו, אין כדאי לעשות כך אם לא נטל את כל כף היד.

מתי א"צ להגביה ידיו- הטובל ידיו, או שנטל רביעית בבת אחת (בין על יד אחת בין על שני הידים יחד), א"צ להגביה ידיו. וכתב הרמ"א שי"א שאם נוטל ידיו ג"פ ג"כ א"צ להגביה ידיו, וכן נהגו להקל. והמ"ב כתב שיש מפקפקים על עצה זו, ועדיף ליטול רביעית, והמיקל כדעה זו לא הפסיד דיש לו על מי לסמוך.

כמה פעמים ישפוך מים על הידים

ג' שפיכות- אם יש על ידיו לכלוך או דבר החוצץ ישפוך מים על ידיו פעם ראשונה כדי להסירו, (ודבר שאינו חוצץ א"צ להסירו), וא"צ לנגב את הידים לפני השפיכה השניה. ואח"כ ישפוך מים פעם שניה כדי לטהר את הידים, ואח"כ ישפוך מים פעם שלישית כדי לטהר את המים. ויכול לעשות ג' נטילות אלו מרביעית מצומצמת, אם באו המים סביב כל היד בשיעור הנטילה, עכ"פ ב' פעמים, ונכון לכתחילה לא לצרף את השפיכה להסיר הלכלוך בכלל הרביעית, ולכן אם אין לו אלא רביעית יקנה את הידים במים פסולים או במידי דמנקה.

כמה שפיכות צריך כשיש לו רביעית- אם ידיו נקיות שאז א"צ לשפיכה הראשונה כדי להעביר את הלכלוך, או אם נשאר לו רביעית אחרי השפיכה הראשונה, לדעת השו"ע יכול לשפוך את הרביעית על ב' ידיו בבת אחת וא"צ מים שניים. וי"א שלעולם צריך לשפוך המים ב' פעמים, וכתב הח"א שכך יש לנהוג, ויתנה שיהא בלי נדר, אך אם אין לו מים א"צ לטרוח.

גם אם ניגב ידיו אחרי מים ראשונים מ"מ לכתחילה צריך ליטול מים שניים כמשמעות הפוסקים, ומהר"ש משמע שהדבר תלוי בדעתו, ולדינא אם כבר ניגב יש לסמוך להקל, אבל לכתחילה צריך מים שניים א"כ נוטל רביעית יחד.

שפשוף הידים- הנוטל ידיו צריך לכתחילה לשפשפם זו בזו כדי להעביר הלכלוך היטב, ואפ"י נטל רביעית על כל יד, או שטבל ידיו.

כשיעור הרטיה, ומקום שאין שם רטיה לא התירו לאכול ע"י מפה.

מים ראשונים יכול ליטול בין לתוך כלי ובין על הקרקע, אבל מים אחרונים לא יטול על הקרקע.

סימן קס"ג:

כמה צריך ללכת בשביל מים לנט"י

ההולך בדרך ורוצה לאכול פת או דבר שטיבולו במשקה, ואין לו מים, אם משער שכשימשיך בדרכו ד' מילין ימצא מים, מחויב להמתין עד שיגיע לשם, וכן אם יש מים מאחוריו בפחות משיעור מיל מחויב לחזור לשם, אבל אם הוא מסופק אם יש מים בשיעור זה, או שהמים רחוקים משיעור זה, אינו מחויב ללכת ליטול ידיו, אם הוא רעב הרבה או שהוא חלש מטורח הדרך, אלא יכרוך ידיו במפה או בדבר אחר. והנוסע בגמלא פרחא מסתבר שמשערים לפי זמן הילוך ד' מילין, שהוא ע"ב מינוטין.

שומרי גינות ופרדסים או היושב בביתו ואינו בדרך אינם מחויבים ללכת אלא פחות ממיל.

כריכת היד כשאינו נוטל ידיו - לדעת השו"ע מסתבר שצריך לכרוך ב' ידיו דשיעור הכריכה כשיעור הנטילה, ולרמ"א יש להקל שיכרוך יד אחת וצ"ע. וכתב הרמ"א שיכול לאכול ע"י כף, ואין להקל בזה אם יש לו מפה. וכתב הא"ר שאם אין לו מפה יכול לאכול בלי מפה, אך דבר זה אינו מצוי.

נט"י לאוכל מאחרים או מאכיל אחרים - המאכיל לאחרים אינו צריך נט"י אע"פ שנוגע במאכל, והאוכל צריך נט"י אע"פ שאחר נותן לתוך פיו או שהוא אוכל במגרפה, ואסור להאכיל למי שידוע שלא נטל ידיו משום לפני עוור, ואם הנותן מסופק אם האוכל נטל ידיו מותר, וכ"ש אם נותן לו בתורת צדקה, וטוב שיאמר לו קום נטול ידך. ואם הלחם של האוכל ויכול לאכול בעצמו, אין בזה משום לפני עוור, אך אסור משום שמסייע ידי עוברי עבירה. והנותן למי שאינו נוטל ידיו לאכול בביתו משמע שמותר, דמי יודע שיאכל שם בלי נט"י.

זו, אמנם אם נטל יד אחת וממנה שפך על השניה נטמאת היד השניה אפי' אם חשב מתחילה לעשות כך.

נטל כל יד בפני עצמה וחזר ונטל מים שניים על שתיהן יחד נטמאו ב' הידים, דכל אחת מטמאה את חברתה, וצריך לנגב ידיו, ולחזור וליטול את שתי הידים, וסגי לזה ברביעית אחת.

הנוטל ידיו עד סוף קשרי האצבעות צריך ליזהר שלא לגעת ביד השניה במקום שלא הגיעו לשם מי הנטילה, מפני שע"ז נטמאת ידו השניה, ואפי' אם נטל רביעית או שכבר נטל מים שניים. ואם נטל כל כף היד א"צ להזהר בזה.

נטל מים ראשונים וניגב ידו בשערות ראשו (ולא חיכך בין השערות) או בכותל ידיו טהורות, ואם נגע במים אלו חזרו המים וטימאו את היד וצריך לחזור ולנגב וליטול כראוי, (ואיירי שהיה בכלי רביעית), ואם נטל ידו ברביעית או המים השניים הרי הם טהורים.

אם היה צרור או קיסם או דבר אחר על ידיו בשעת נטילה ידיו טמאות, וצריך לנגבם ולחזור וליטול ראשונים ושניים כדן, משום שהמים שעליו נטמאו מהיד וחזרו וטימאו את הידים, והמים השניים אינם מטהרים אלא את המים שעל היד, ודין זה הוא גם אם הדבר רפוי ואינו חוצץ, ואם נטל מרביעית א"צ לחוש לזה. ואם הסיר את הצרור אחרי מים ראשונים או שבשפיכת השניים הודחו הצרור או הקיסם, ילה"ס אם מהני.

דבר שברירתו מן המים כגון יבחושים אדומים דינו כצרור או קיסם וכנ"ל, ושלג וברד שאינם מרוסקים להמ"א דינם כצרור או קיסם, והפמ"ג מסתפק אם לפסול כשנמצאו על ידו אחרי הנטילה, ונראה שבאופן זה אין לחוש, אך אם נמצא לפני הנטילה לכתחילה טוב יותר שיטול רביעית על כל יד.

רטיה - מי שיש לו מכה ועליה רטיה, יכול ליטול שאר היד חוץ ממקום הרטיה, ואם ירחיק קצת את הנטילה ממקום הרטיה לא יצא ידי נטילה, (ואיירי ברטיה שאינו יכול להסירה מחמת כאב המכה, דאל"כ הוי נטילה לחצאין), וצריך ליזהר שלא יגעו המים ברטיה, דאם נגעו הם חוזרים ומטמאים את היד, ואם נטל רביעית בבת אחת א"צ לחוש לזה. ואם נפלה הרטיה באמצע האכילה צריך לחזור וליטול ידיו, וי"א שצריך לחזור וליטול את כל היד, וצ"ע. וטוב שאחרי הנטילה יכרוך על הרטיה סמרטוט לבן ונקי לכסות זוהמת הרטיה, אבל לא יכרוך לפני הנטילה, משום שקשה לצמצם שיהיה שיעור הסמרטוט רק

לחזור וליטול ידיו, (ואם נגע בשערותיו ולא חיכך א"צ נטילה).

אם צריך לברך ענט"י - דעת השו"ע שיחזור ויברך על נט"י, והנהגה כך יש לו על מי לסמוך ואין למחות בידו, ודעת רש"ל שלא יברך אא"כ הלך והפליג באמצע סעודתו, והכרעת המ"ב שאם עשה צרכיו או נגע במקום הטינופת ממש או שהלך והפליג יטול ידיו ויברך, אבל אם רק נגע במקום מטונף או שהשתין אע"פ ששפשף צריך נט"י כד"ן אך לא יברך. ואם נגע בבגד שיש בו הרבה זיעה כמו בצד התחתון של הכובע דינו כנגע במקום מכוסה.

הנוגע בטומאה באמצע הסעודה א"צ לחזור וליטול ידיו.

הנוגע בס"ת או בתפילין או ברצועות המחוברות לתפילין או במגילה הכתובה כד"ן על הקלף, והוא באמצע הסעודה, לדעת החיי אדם יטול ידיו ולא יברך, ולהביאור הלכה א"צ ליטול ידיו, ומ"מ אפשר שלכתחילה נכון לזוהר שלא לגעת בדברים אלו באמצע הסעודה.

סימן קס"ה:

העושה צרכיו ורוצה לאכול

ראוי לכל אדם לבדוק עצמו ליפנות קודם הנטילה. עשה צרכיו ובא לאכול לדעת השו"ע יטול פעם אחת נטילה שאינה גמורה משום נקיות ויברך אשר יצר, ואח"כ יטול ידיו לאכילה ויברך על נט"י, ואם אינו רוצה ליטול אלא פעם אחת, יטול ב' ידיו כאחד בפחות מרביעית וישפשפם ויברך אשר יצר, ואח"כ שופך מים פעם שניה ומברך ענט"י ומנגבם, (אמנם אם נטל ידיו כ"א בפני עצמו ושפשפם נטמאו זה מזה ואין מועיל מים שניים), אך כתבו האחרונים דכיון שנהגו ליטול רביעית בבת אחת על כל יד א"כ בנטילה ראשונה ראוי לברך על נט"י, וברכת אשר יצר הוא הפסק, ויותר טוב ליטול ב' פעמים וכנ"ל. ויש פוסקים הסוברים שיכול לברך ענט"י ואח"כ אשר יצר ולא הוא הפסק, ועל כן בדיעבד אם נטל נטילה אחת גמורה יברך ענט"י ואח"כ אשר יצר, וכתב המ"ב שאם קשה לו ליטול ב' נטילות יכול לעשות כך לכתחילה, ודעת הגר"א שלכתחילה יכול לעשות כך.

העושה צרכיו באמצע הסעודה לכו"ע נוטל ידיו פעם אחת ומברך על נט"י ואח"כ אשר יצר.

סימן קס"ד:

תנאי בנטילת ידים

יכול אדם ליטול ידיו בשחרית ולהתנות בפיו או עכ"פ בליבו שתועיל הנטילה לכל האכילות שיאכל באותו יום, אלא שצריך לשמור ידיו שלא יסיח דעתו ויטנפם ע"י צואה או ע"י כל שהוא זיעה או ע"י נגיעה במקומות המכוסים שבגופו, וטינוף שע"י עפר או טיט בעלמא אינו פוסל את הנטילה. ואם הכניס ידיו בבתי ידים מיד אחרי הנטילה מהני.

בנט"י שמתנה עליה צריך להזהר בכל דיני נט"י לאכילה (כלי שלם, כח גברא, שינוי מראה, מלאכה).

מתי יכול להתנות - לדעת השו"ע יכול להתנות אף שלא בשעת הדחק, ומ"מ אם כשבא לאכול יש מים בסמוך לו, יטול ידיו ולא יברך. וי"א שאין להקל בזה אלא בשעת הדחק, כגון שהולך בדרך וחושש שלא ימצא מים (אף שמשער שבתוך ד' מילין ימצא מים), או שיושב בעגלה עם עכו"ם ולא ימתינו לו שירד לחפש מים. וי"א שבזמננו נהגו שלא להתנות משום שא"א להזהר מהסח הדעת, וכתב המ"ב שבמקום דחק גדול אפשר גם בזמננו לסמוך על התנאי, אך צריך זהירות וזריזות יתירה לשמירת הידים, ויניח ידיו בבתי ידים, ואם יזדמנו לו מים יטול ידיו פעם שניה.

הנוטל ידיו לאכילה אין לו להתנות ולהמתין מלאכול דבעינן תיכף לנטילה סעודה, ומשמע מדברי הרמ"א שאף כשנוטל מעיקרא רק על דעת לאכול אח"כ לא יטול ויתנה, אך באמת דבר זה אינו מוכרח בדברי הראשונים, ואפשר שגם לרמ"א זה אינו אלא כשבא לאכול ורוצה להתמתין מעט, אבל אם נוטל על דעת לאכול לאחר זמן מהני תנאי. ואם נוטל ידיו לאכילה ומתנה שיועיל גם לאכילה אחרת מהני, וכמו הנוטל ידיו כשיוצא מבית הכסא או הנוטל לדבר שטיבולו במשקה דמהני תנאי, ואע"פ שבאופנים אלו לא מברך לא בשעת נטילה ולא בשעת אכילה, אין בכך כלום כיון שלא ביטל חיוב הברכה. ויש מהאחרונים שמחמירים שלא יתנה מאכילה אחת לאכילה אחרת, ומסתבר יותר להקל בזה.

נט"י באמצע הסעודה

אם נטמאו ידיו באמצע הסעודה ע"י נגיעה במקומות המכוסים, או שחיכך בראשו, או שנגע במקום הטינופת ממש או שעשה צרכיו או שהטיל מי רגלים ושפשף בידיו, או שהסיח דעתו משמירתם, צריך

יבצע בצד הפת ויחתוך מעט מהצד העליון והתחתון, ומשמע מהרמ"א שדבריו הם רק בפת שלנו המונחת על קרקעית התנור, אבל בזמן הש"ס שהיו מדביקים את הפת בדפני התנור בוצע ממקום שירצה, והלבושי שרד והגר"א כתבו שדעת הראשונים שהביא הרמ"א שייכים גם בתנורים שבזמן הש"ס. י"א שיחתוך כנגד הצד המתבקע כי שם התחילה העיסה להאפות.

בפרוסה יכול לבצוע במקום שנפרס אלא שצריך לחתוך מהצד העליון והתחתון. מקום שנשרף או שנדבק שם עפר אין לבצוע משם.

זמן הבציעה - מדינא אין לבצוע אלא אחרי הברכה כדי שיברך על פת שלימה, אך כדי למעט השחיה בין הברכה לבציעה יחתוך קודם הברכה שיעור קטן שאם יאחוז בפרוסה יעלה שאר הככר עמו, ויגמור לחתוך אחרי הברכה, ודין זה הוא גם כשמברך על פרוסה ולא על שלם. אמנם ככר קטן ודק שאין שחיה בחתיכתו, א"צ לחותכו כלל לפני הברכה.

ובשבת ויו"ט שצריך לברך על לחם משנה יש לחוש שתשבר הפת וטוב יותר שלא יחתוך כלל, ומ"מ אם שכח וחתך כמו בחול לא הפסיד את הלחם משנה אם כשאוחז בפרוסה עולה הככר עמו.

שיעור הבציעה - לא יבצע פרוסה קטנה מכזית מפני שנראה כצר עין, ולא פרוסה יותר מכביצה מפני שנראה כרעבתן, (ושיעור זה הוא בחתיכה שבא לאכול ממנה עצמה), אמנם בשבת, או אפי' בחול אם אוכל עם הרבה בני אדם שצריך לתת לכל אחד כזית מן הפרוסה ולא מהלחם הנשאר (ויש להזהר בזה בסעודות גדולות), יכול לבצוע כמה שצריך לו. (והטעם שצריך לתת לכל אחד כזית הוא כדי שלא יהיה נראה כצר עין, וי"א שבלאו האי טעמא טוב לכתחילה שיאכל אדם כזית בעת ברכת המוציא).

ברכת המוציא

נוסח הברכה הוא המוציא לחם מן הארץ, ואם אמר "מוציא" בלא ה' יצא. ויפסיק מעט בין "לחם" ל"מן", כדי שלא יבלע אחד מהממ"ן, (וכן בין שאר ב' אותיות ששוות בברכות).

היוצאים יד"ח בברכתו יכוונו ליבם לשמוע את הברכה כדי לצאת יד"ח, (אבל כשאינו רוצה לצאת יד"ח אינו מחויב לשמוע כדי לענות אמן), ויענו אמן אחר הברכה (ובדיעבד אינו מעכב), ונכון לכתחילה שהמברך יכוון לאמן שאומרים, כי כשעונים אמן הברכה חשובה יותר, וענית האמן היא מכלל הברכה, אמנם טעם זה דחוק, ובאמת המברך א"צ כלל להאמן ואדרבה העונה אמן אחר ברכתו הרי זה בור, וי"א שהטעם שהמברך יכוון לאמן הוא כדי שלא יבצע

מי נוטל ראשון - אם רבים מסובים יחד בסעודה הגדול נוטל ידיו תחילה, ולדעת הרא"ש אם הגדול מוציא את כולם בברכתו טוב שהוא יטול באחרונה כדי שלא יבוא לידי דיבור או הפסק, אבל בזמננו שהמנהג על פי רוב שכל אחד מברך לעצמו, יטול הגדול תחילה ויאכל, וכתב המ"ב שבסעודות שיש בהם הרבה מסובים, נכון שיטול הגדול תחילה, וכל אחד יברך לעצמו, כדי שלא יצטרכו לשהות הרבה.

הלכות בציעת הפת:

סימן קס"ו:

הפסק בין הנטילה למוציא

י"א שא"צ להזהר אלא שלא להתעסק בעסק המסיח דעתו כגון מזיגת כוס בחמין שהוא דבר הצריך דקדוק וכיוצא בזה, או בשיחה ארוכה (אפי' בד"ת), אבל שהיה בלא עסק או שיחה מועטת לא הוי הפסק, וי"א שצריך להזהר אפי' משהיה כדי הילוך כ"ב אמה משעת הניגוב עד ברכת המוציא, או משיחה מועטת אפי' בד"ת, וטוב להזהר בזה (וכן נהגו להחמיר בזה. מ"ב קס"ה ה'). ואם הולך לבית אחר יש מחמירים אפי' בהליכה מועטת, ושלא לצורך אין לשהות כלל,

בדיעבד אפי' אם שהה הרבה או הפסיק א"צ לחזור וליטול ידיו אם לא הסיח דעתו משמירת ידיו. דברים שהם לצורך הסעודה מותר להפסיק לכו"ע.

מצוה להתפלל כל יום על מזונו קודם האכילה, ואם כבר נטל ידיו יש מצדדים דלא הוי הפסק בין הנטילה לאכילה, (ויש שנהגו לכתחילה לומר אז מזמור "ד' רועי"), ויותר נכון שיאמרנו אחרי אכילת ברכת המוציא.

סימן קס"ז:

בציעת הפת

מקום הבציעה - לדעת השו"ע יבצע במקום הקשה שנאפה היטב (מפני כבוד הברכה), ולדעת הרמ"א

תמצית משנה ברורה

לאכול לפני הבהמה יפסיק), ואם שח בדברים שאינם שייכים לסעודה אפי' תיבה אחת צריך לחזור ולברך.

אחרי שלעס מעט ובלע יכול להפסיק, ואם שח בעודו לועס לפני הבליעה בדברים שאינם צורך סעודה צ"ע אם יחזור ויברך, ולכתחילה יש ליזהר בזה מאד, ובחיי אדם מצדד שגם אם מצץ בפיו מן הלעיסה א"צ לחזור ולברך, אמנם א"צ לאכול כזית קודם שידבר, אך שלא בשעת הדחק טוב שיאכל כזית.

גם אם הבוצע אכל אין לשומעים לשוח לפני שגם הם אכלו, וכתב הרמ"א שבדיעבד כיון שאין חיוב שכולם יאכלו מפרוסת הבוצע א"כ חלה הברכה באכילת הבוצע ולא הוי הפסק, אך כמעט כל האחרונים סוברים דהוי הפסק.

ואם המברך שח לפני שטעם והשומעים לא שחו משמע מהפוסקים שאינם יוצאים בברכה, וצ"ע לדינא.

ברכת ענט"י אחרי ברכת המוציא – הנוטל ידיו ולפני הניגוב שמע מאחר ברכת המוציא, (והמברך נתכוון להוציא השומעים וגם השומעים כיוונו לצאת), ואח"כ בירך על נט"י, לא הוי הפסק, וא"צ לחזור ולברך המוציא, ואם שמע ברכת המוציא אחרי הניגוב אינו יכול לחזור ולברך על נט"י, ואם ניגב אחרי ששמע ברכת המוציא צ"ע אם יכול לברך על נט"י. ואם יצא בברכת המוציא ואח"כ נטל ידיו ובירך על נט"י לא הוי הפסק בדיעבד, כיון שהוא צורך סעודה. אמנם אם בשעה ששמע ברכת המוציא בירך בעצמו על נט"י לא יצא יד"ח, משום שא"א לצאת יד"ח מדין שומע כעונה אלא כשמבין ושומע, ולא כשמפסיק בדברים אחרים, (ובעונותינו הרבים הרבה נכשלים בזה בשעה שיוצאים יד"ח קידוש), ואפי' אם אומר שכיוון לברכת המברך מסתבר שלא יצא, דהוי כהפסיק באמצע הברכה בדיבור שלא יצא.

טעות או ספק או שינוי בברכת המוציא

שכח לברך המוציא אם נזכר בתוך הסעודה יברך על מה שיאכל אח"כ וגם תיקן בזה את מה שאכל בלי ברכה, ואם נזכר בסוף הסעודה לא יברך, דברכת הנהנין כברכת המצוות שאין מברכין (בדאפשר) אלא עובר לעשייתן, ומיהו עדיף שיאכל עוד מעט ויברך על זה המוציא, ואפי' אם הוא שבע, רק שאינו קץ במזונו.

המסופק אם בירך המוציא אסור לחזור ולברך כשממשיך לאכול ורשאי להחמיר על עצמו שלא לאכול עוד, ואם נזדמן לו אחד שבא לאכול פת נכון שיוציאו בברכת המוציא.

עד שסיימו את האמן, וכתב הביאור הלכה דלולא דמיסתפינא י"ל שאין כוונת הירושלמי אלא דבעינן דעת שומע ומשמיע.

יאהז הלחם בידו לפני שמברך, ובדיעבד אם בירך ואח"כ נטל את הפת בידו יצא, וטוב שיתן שתי ידיו על הפת בשעת ברכה, (ואם יש לו בתי ידים נכון שיסירם בשעת הברכה), כי בשתי ידיו יש י' אצבעות כנגד י' מצוות שהאדם מקיים עד שהוא אוכל פת (איסור חרישה זריעה בכלאים וחסומת שור בדישו, לקט שכחה ופאה, תרומה מעשר ראשון ושני וחלה).

ליפות פרוסת הבציעה

צריך ללפת את פרוסת הבציעה במלח או לפתן משום כבוד הברכה, ופת נקיה או מתובלת א"צ לתבלה, ואף אם הוא אינו יכול לאוכלה בלא לפתן בטלה דעתו, ומ"מ נכון להביא על כל שלחן מלח לפני הבציעה, כי השלחן דומה למזבח (מה שנותן מלחמו לדל ואומר עליו ד"ת ולפחות יאמר איזה מזמור אחר המוציא, ואסור להרוג כינה על השלחן כיון דהוי כמזבח), והאכילה שאוכל כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת ד' הוי כקרבן, ונאמר "על כל קרבן תקריב מלח", והוא מגן מן הפורענויות, וכתבו המקובלים שיטבול פרוסת המוציא במלח ג' פעמים.

ימתין מלברך עד שיביאו לו מלח או לפתן, ואם המסובים רבים ימתין עד שיביאו גם לפני כל אחד מהמסובים היוצאים בברכתו, וטעם ההמתנה הוא משום כבוד הברכה שתהיה על פת טעימה, וכדי שלא יצטרך להמתין אחרי הברכה, ואף אם יצטרך להתאחר מהברכה לצורך כך נכון להמתין לפני הברכה, ואם הפת נקיה או שהיא מתובלת בתבלין או מלח או שבא לאכול פת חריבה א"צ להמתין, ומ"מ אם רוצה יכול להמתין ולא הוי הפסק כיון שהוא צורך סעודה.

הפסק בין הברכה לאכילה

יאכל מיד אחרי הברכה ולכתחילה לא יפסיק בשתיקה יותר מכדי דיבור, ולא ישיח, ולא יענה אמן על ברכת חבריו, ובדיעבד אם שח בדברים ששייכים לסעודה, (כגון שרוצה לתבל את הפרוסה אע"פ שהיא כבר מתובלת, או בענין שאר האכילה או כלי האכילה, או שאמר שיתנו לעני לאכול אפי' לא מפרוסתו, או שאמר שיתנו מאכל לבהמה, שהרי אסור לאכול לפני הבהמה (ולשתיה אדם קודם לבהמה), א"צ לחזור ולברך, ולכתחילה גם באלו לא יפסיק, ואפי' בפת שאינה נקיה לא יאמר שיביאו מלח לפני שיאכל מעט, ולא יאמר שיביאו אוכל לבהמה (אך לשיטה דאסור מדאורייתא

בברכת המזון בשניים או בשלשה, שאף אם לא קבעו לאכול יחד, מ"מ יוצאים יד"ח בדיעבד.

בציעת הפת

אם בעל הסעודה עמהם הוא בוצע אפי' אם האורח גדול או ת"ח או כהן (כדי שיבצע בעין יפה), ובעל הבית שאינו בעל הסעודה אינו קודם לענין זה, ואם בעל הסעודה אינו עמהם או שכל אחד אוכל משלו יבצע הגדול בחכמה, ויוציא את האחרים בברכתו, וגם אם כ"א מברך לעצמו יבצע הגדול תחילה.

ואם שניהם שווים ויש עמהם כהן מצוה להקדימו משום "וקדשתו", ואם מברך לפני הכהן צריך לבקש רשות, ולא מספיק שיאמר ברשות הכהן, אמנם בעה"ב או גדול א"צ לבקש רשות מהכהן, ולענין ברכת המזון גדול א"צ לבקש רשות מהכהן, ובעה"ב צ"ע, אבל אסור לת"ח להקדים לפניו כהן עם הארץ (כשמקדימו בגלל הכהונה, אבל אם נותן לו רשות לברך לפניו לא מחמת הכהונה רשאי). ואם שניהם ת"ח והכהן פחות מהשני טוב להקדימו אבל אין בזה חיוב.

ונחלקו האחרונים אם בזמננו יחלוק בעה"ב כבוד לגדול, אמנם אם המסובים רבים וכ"א אוכל מכרו ומברך לעצמו ודאי נכון שבעה"ב יכבד את הגדול לבצוע תחילה, כיון שלא שייך כאן הטעם של עין יפה. המברך יאמר תחילה ברשות מורי ורבותי, ואפי' הוא גדול או בעה"ב יאמר כן משום מידת ענוה.

מתי יתחיל לבצוע - לא יבצע עד שיכלה אמן מפי רוב העונים, אבל א"צ להמתין למיעוט המאריכים, דהמאריך באמן יותר מדי אינו אלא טועה.

הבוצע מניח פרוסה לפני כל אחד, ולא יזרוק את הפרוסה אפי' אם אינה נמאסת ע"י הזריקה, ולא יתן ביד המסובים שאין עושים כך אלא לאבל, ובשבת האבל פורס כדרכו שלא יהיה אבילות בפרהסיא.

הבוצע יטעם תחילה לפני שאר המסובים (שיצאו בברכתו, והפמ"ג מצדד דה"ה אם כ"א מברך בעצמו אך אוכלים מכרו של הבוצע), ואפי' אם נתן להם רשות י"א שלא יטעמו לפניו, אמנם מותר לבצוע לחלק להם מהפת לפני שיאכל ואין בזה הפסק כיון דהוי צורך סעודה, אך כתב הט"ז שכיון שאסור לכתחילה להפסיק יטעם מעט לפני שמחלק להם מהפת שכיון שאסור להם לאכול לפניו למה לו להפסיק. ואם כל אחד אוכל מכרו (שיש להם ככר שלם) אע"פ שיוציאים בברכת המברך רשאים לטעום לפניו. ובשבת ויו"ט אין רשאים לטעום לפני הבוצע אא"כ יש לכל אחד לחם משנה.

בירך שהכל במקום המוציא יצא, ואם בירך מזונות דעת הרבה אחרונים שיצא בדיעבד.

שינוי בנוסח הברכה - אם אמר בריך רחמנא מלכא במקום שם ומלכות יצא, ובט"ז כתב שצריך לומר גם אלהנא, אך משאר הפוסקים משמע שא"צ, וכמו שיוציא יד"ח אם אמר ברוך ד' מלך העולם, וכן אם אמר בריך רחמנא מלכא מריה דהאי פיתא יצא, ומשמע בגמ' דה"ה אם אמר ברוך המקום מלך העולם שברא פת זה שיצא, אך יל"ע דשמא זה רק בזמנם שהיו קורים להשי"ת בשם זה. ולכתחילה אף שאפשר לברך בכל לשון, מ"מ לא ישנה נוסח הברכה, ואם אמר מלכא דהאי ולא הזכיר פת אפשר דיצא כיון שהפת מונחת לפניו, אף שיכול לברך בכל לשון ואם אמר הרחמן מסתבר שלא יצא כיון שזה אינו שמו של הקב"ה.

מתי יברך אחד לכולם

שניים או יותר **שהסבו** לאכילת פת (שכך היה דרכם כשהיו אוכלים דרך קבע) אחד מברך לכולם, וזה עדיף ממה שיברך כל אחד בעצמו משום ד"ברב עם הדרת מלך" אבל בלא הסיבה כל אחד מברך לעצמו, ובעה"ב שאוכל עם בני ביתו שהוא מסב, הם נגררים אחריו אע"פ שהם יושבים. **ובזמננו שאין רגילים להסב** אם יושבים בשלחן אחד או מפה אחת, אע"פ שכל אחד אוכל מכרו, מ"מ אחד מברך לכולם, בין בעה"ב עם בני ביתו ובין בבני חבורה, אבל בלא ישיבה בשלחן אחד או מפה אחת לא חשיב קביעות, ועמידה לא מהני.

שיטת המ"א שבבית אף אם קבעו מקום צריך שיאכלו דווקא על שלחן אחד, ולהגר"א אם קבעו לאכול יחד או בעה"ב עם בני ביתו מצטרפים אף בלא שלחן אחד, אם אינם מפוזרים.

י"א שדי שיהיו מקצתם מסובים וכן בזמננו די שיהיו מקצתם יושבים, אך בסימן קצ"ג מבואר שצריך שכולם יהיו בהסיבה או בישיבה, וצע"ג.

היו רוכבים ואמרו נאכל ועמדו במקום אחד מצטרפים אע"פ שכל אחד אוכל מכרו ולא ירדו מהבהמות, אבל אם היו הולכים ואוכלים ההליכה מבטלת את הקביעות אע"פ שאמרו נאכל.

היו אוכלים בשדה אם אמרו נאכל וישבו לאכול מצטרפים, אמנם אם הם מפוזרים ומפורדים אע"פ שאמרו מתחילה נאכל כאן ואוכלים בשעה אחת ומכרו אחד אין מצטרפים.

היכא שלא קבעו יחד שכל אחד צריך לברך לעצמו, אם בירך אחד לכולם וכיוון להוציאם והם כיוונו לצאת, לשיטת השו"ע יצאו בדיעבד, והמ"א נשאר בצ"ע בדין זה, אך הגר"א הכריע כדברי השו"ע. ודין זה הוא גם

תמצית משנה ברורה

מאד בדבריו, ויש שיישבו בדוחק, ובגדי ישע מבאר שבעה"ב יוציא את האורח בברכה ויאחז בעה"ב את הפרוסה והאורח את השלימה. ואם השלימה מפת של שיפון והפרוסה מפת חיטים או שעורים א"צ לבצוע על שניהם יחד, דכיון דשיפון לא מוזכר בפסוק הוא קל מחיטה ושעורה, ואם השיפון חביב עליו ג"כ של שעורה קודם, אך בסימן רי"א מבואר שי"א שהחביב קודם, וא"כ אין קדימה לשעורה אלא כששניהם שווים. וכוסמין עדיף משיפון, ושיפון עדיף משיבולת שועל.

מעלת שלם - היו לפניו שלם וחתוכה (ושניהם ממין אחד וכנ"ל) יברך על השלם, אפי' אם השלם הוא פת קיבר וקטן, והחתוכה היא פת נקיה וגדולה, ואם היה לו רק פרוסה ונטלה כדי לברך עליה והביאו לפניו שלימה, יניח את הפרוסה בתוך השלימה ויברך, ואם כבר בירך על הפרוסה יבצע אותה.

אם אפשר לחבר ב' חצאי פת - דעת השו"ע שאם אין לו פת שלם יחבר ב' חצאי פת ע"י עץ או דבר אחר, ודינו כדין שלם. ויכול לחברם אפי' בשבת, אם אין לו אחר שלם. וצריך שהחביבור לא יהיה נראה להדיא, דאם הוא נראה להדיא אין דינו כשלם, אמנם מקרוב אין קפידא שיהיה נראה כשמסתכלים בו, שנתחבר משני חצאים. וכל זה לדעת השו"ע, וכן מצדד הא"ר, אבל להמ"א לא יעשה כך אלא בשבת ללחם משנה (ויזהר שהעץ לא יהיה מוקצה), אבל בחול א"צ להדר אחר זה.

מעלת נקי - היו לפניו פת נקי ופת קיבר (ושניהם ממין אחד, ושניהם שלימים או פרוסים, וכנ"ל) יברך על הפת הנקיה, ואם שתיהן נקיות וזו יותר לבנה מזו, יברך על הלבנה יותר אע"פ שהשניה יותר גדולה, אא"כ השניה חביבה יותר שאז מברך על הגדולה אע"פ שהיא פחות נקיה, ואפי' שניהם שווים בגודלם יברך על החביב, (דדווקא בפת קיבר ס"ל למ"א דבטלה דעתו, ולא בהבדל מנקי לנקי יותר).

מעלת גדול - היו לפניו פת קטנה ופת גדולה יותר, (ושניהם ממין אחד, ושניהם שלימים או פרוסים, ושניהם פת נקיה או קיבר, וכנ"ל), יברך על הגדולה.

קדימה כשאחד הוא פת עכו"ם - אם שניהם שווים יקדים פת של ישראל, ואם הפת עכו"ם נקיה ושל ישראל קיבר, אם אינו נזהר מפת עכו"ם יברך על איזה שירצה, ואם הוא נזהר מפת עכו"ם לדעת השו"ע (מדברי השר מוקוצי) יסלק את הפת הנקיה מהשלחן עד אחרי ברכת המוציא, והרבה אחרונים סוברים שא"צ לסלקה, וטוב לחוש לדבריו ולסלק. ואם בעה"ב אוכל רק את הפת עכו"ם יבצע עליה, אע"פ שבני ביתו אוכלים מפת שאינו נקי של ישראל, דאזלינן אחר

הבוצע קודם גם לפשוט ידו לקערה, ואם בא לחלוק כבוד למי שגדול ממנו רשאי.

יאכל את הפרוסה שבצוע עליה לפני שאוכל פת אחרת, וכתב השל"ה שישיר ממנה מעט ויאכלה אחר אכילתו כדי שישאר טעם המוציא בפיו.

לא יאכיל לבהמה ועוף או כותי מפרוסת המוציא, וגם אם חתך פרוסה גדולה וממנה חתך פרוסה קטנה להמוציא לא יאכילם אפילו מהפרוסה הגדולה.

איזה ברכה יכול לברך רק כדי להוציא אחרים - מי שלא אוכל לא יכול להוציא גדול בברכות הנהנין, אפי' אם הגדול אינו יכול לברך, ואפי' הוא בנו, ואפי' בסעודות שבת (דדווקא במצוות שמחויב לעשותם מוציא אחרים מדין ערבות, אבל כאן יכול שלא לאכול, וסעודת שבת אינה מצוה אלא כדי שיהנה, שהרי אם נהנה ממנה שמתענה א"צ לאכול), אבל יכול לברך לצורך קטן שאינו יודע לברך ואפי' אינו בנו. וברכת המוציא על מצה לביל פסח, או כזית ראשון בסוכה, או ברכת היין של קידוש הלילה או היום, יכול לברך להוציא גדול, אף שכבר יצא בעצמו.

סימן קס"ח:

היו לפניו כמה מיני לחמים, על מה יברך

כל דיני הקדימה דלהלן הם כשרוצה לאכול משניהם, אבל אם רוצה לאכול מאחד מהם יבצע עליו, אע"פ שהשני הוא חשוב או חביב או מוקדם בפסוק, ואם רוצה לאכול מאחד מהם ואין לו עדיפות ממנה לאכול, מצוה מן המובחר לבצוע כפי סדר המעלות.

סדר חשיבות המעלות הוא - שבעת המינים ובו' המינים קודם מה שהקדימה תורה, שלם, נקי, גדול, ופרטי הדינים כדלהלן, ומעלת חביב תבואר בסימן רי"א.

מעלת שבעת המינים - היו לפניו כמה מיני לחמים ורוצה לאכול משניהם, יברך על לחם מחיטה ולא על לחם משעורה, אפי' אם של חיטה הוא פת קיבר, (דמעלת שבעת המינים קודמת לכל), ואם של חיטים פרוסה ושל שעורים שלימה, מעיקר הדין יברך על של חיטים, אך כדי לצאת ידי כל המעלות יניח את הפרוסה תחת השלימה ויבצע משניהם יחד, ויעשה כך אפי' אם הפרוסה גדולה מהשלימה, ורש"ל כתב שאם אחר מיסב אצלו יברך אחד על השלימה ואחד על הפרוסה, והמ"א נתקשה

ואם אכל שיעור קביעות סעודה והיינו שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו סעודה וא"צ שישבע שביעה גמורה, (אבל בפחות מזה אף שהוא רגיל לקבוע עליו בטלה דעתו, אך זקן או ער שכל בני מינם מסתפקים בשיעור זה חשיב קביעות סעודה) נוטל ידיו ומברך המוציא וברכת המזון, ואם אכל עמו דברים אחרים מצטרפים גם הם לשיעור קביעות סעודה, ושיעור קביעות סעודה י"א שהוא שלש או ארבע ביצים, וי"א שהוא שיעור סעודה קבועה של ערב ובוקר, ולכתחילה טוב שלא לאכול ארבע ביצים, וכ"ש בדבר שהוא ספק פת הבאה בכיסנין, שאף שהולכים להקל עכ"פ בזה ודאי יש לחוש לדעת המחמירים בשיעור קביעות סעודה.

היה בדעתו לאכול מעט ובירך מזונות ונמלך וקבע עליו סעודה מברך עליו ברכת המזון, ואם היה בדעתו שלא לאכול יותר כתבו האחרונים שצריך לחזור ולברך מזונות, ולכא"ו הכא אף שלא חישוב הוא כחישוב ממה שלא בירך המוציא, ואם כשנמלך עומד לאכול עוד שיעור קביעות סעודה, צריך ליטול ידיו ולברך ענט"י והמוציא וברכת המזון.

אם טעונים ברכה כשאוכלם באמצע הסעודה לקינוח ומתיקה - שיטת המ"א שטעונים ברכה (אא"כ קובע עליהם סעודה), והרבה אחרונים חולקים עליו וס"ל שאין לברך באמצע הסעודה אלא בדבר שהוא פת הבאה בכיסנין לכו"ע, וכתב הביאור הלכה שדבר הנילוש במי פירות או דבר פריך לא יברך אפי"ל אם אוכלם לקינוח, (ובחיי אדם משמע שגם בדבר הנילוש במי פירות ראוי שיכוון לפוטרם בהמוציא), אבל עיסה הממולאת בפירות המברך עליה באמצע הסעודה לא הפסיד.

סוגי מאפים וברכתם

אותם לחמניות הקרויות אובליא"ש העשויות מבלילה עבה מברכים עליהם המוציא, ואף שהם דקים מ"מ אינם בכלל פת הבאה בכיסנין, כיון שהם ראויים לאכילה ולא רק לכסיסה, והאוכלם באמצע הסעודה אינו מברך אפי"ל אם אינו קובע עליהם סעודה.

אבל אלו שבלילתם רכה הקרויות ניבלא"ש שמערבים קמח עם הרבה מים כמו דיסא ושופכים על עלי ירקות ואופים אותם בתנור עם העלים (או על מחבת בלי שמן) מברכים עליהם מזונות ומעין שלש, ודווקא אלו שהם דקים ורכים ביותר, אבל אם אינם רכים ודקים כ"כ מברך עליהם המוציא, וגם אלו הדקים והרכים אם קבע עליהם סעודה (כשיעור שנתבאר בדין פת הבאה בכיסנין) מברך המוציא וברכת המזון, (אא"כ מתפשטים הרבה באפיייתם והם דקים וקלושים הרבה, דאין עליהם תורת לחם כלל), ואם אוכלם בתוך הסעודה אם אוכלם מחמת הסעודה כדי להשיב

בעה"ב. ואם בעה"ב נזהר מפת עכו"ם ויש עמו אורח שאינו נזהר מפת עכו"ם, יבצע בעה"ב על של עכו"ם, וכיון שהותר לבצוע הותר לכל הסעודה, (ולמנהגנו היום שכל אחד מברך לעצמו המוציא, יברך כל אחד על הפת שהוא אוכל), אמנם הותר זה אינו אלא כשהיא חביבה עליו, ונמנע מלאוכלה מפני שהיא של עכו"ם, אבל אם אינה חביבה עליו, יבצע על פתו הכשרה.

פת הבאה בכיסנין

מה נחשב פת הבאה בכיסנין - י"מ דהיינו פת הממולאת בדבש או סוכר או אגוזים או שקדים או תבלין (ואף שנילושה במים), ואף שהמילוי עיקר אצלו מין דגן חשוב ואינו בטל, ורק כשאוכל רק את המילוי מברך את הברכה של המילוי, וצריך שיהיה המילוי רב עד שיהיה הטעם נרגש הרבה מאד, וכתב הט"ז שבוה מסכים גם הרמ"א שנחלק בנילוש, והיינו שהשו"ע איירי באופן שגם לרמ"א הוי פת הבאה בכיסנין.

וי"מ דהיינו עיסה שנילושה לפני האפיה בדבש או שמן או חלב או מיני תבלין. לדעת השו"ע די שטעם המי פירות או התבלין יהיה ניכר בעיסה, ואע"פ שהרוב מים, ולדעת הרמ"א צריך שיערב הרבה עד שיהיה טעם התבלין ניכר יותר מהקמח, ובדבש שמן וחלב צריך שיהיו יותר מהמים, עד שע"ז טעמם עיקר וטעם העיסה טפל, אבל בפחות מזה הוי פת גמורה, והאחרונים הסכימו לדברי הרמ"א. (לחם שנותנים בו זאפר"ן להטעימו ולנאותו או שנותנים בו מעט צימוקים, לכו"ע הוי לחם גמור). עיסה הנילושה בביצים צריך שיהיה הרוב ביצים ומיעוט מים כדי שיהיה טעם הביצים נרגש הרבה, אבל בלאו הכי הוי פת. ועוגות דקות שלשים אותם בלא דבש וביצים אלא במים שנתבשלו עם מעט שיבולת שועל הוי פת, אע"פ שטעם השיבולת שועל נרגש הרבה, שהרי שיבולת שועל הוא מין דגן, אך אם הם דקים ויבשים עד שנפרכים הוי פת הבאה בכיסנין. והעיסה שעושים בפורים שממולאת בשומשמין צריך שטעם השומשמין יהיה יותר מטעם העיסה.

וי"מ דהיינו כעכים יבשים עד כדי **שנפרכים**.

והלכה כדברי כולם שלכל אלו יש דין פת הבאה בכיסנין, והקשה רעק"א למה לא כתב השו"ע שירא שמים יצא ידי כולם, ותי' המאמר מרדכי ד"ל דכל שיטה מודה לשיטות האחרות.

ברכת פת הבאה בכיסנין - אע"פ שבפת גמורה מברך על כל שהוא המוציא, ועל כזית ברכת המזון, פת הבאה בכיסנין כיון שאין דרך לקבוע עליהם סעודה, אלא לאוכלם מעט דרך עראי, מברך בורא מיני מזונות. ולאחריהם ברכה מעין שלש.

תמצית משנה ברורה

מזונות ומעין שלש, אא"כ יש כזית לפחות באחת מהם.

ואם לא בישראל ולא נתחברו אפי"אם הפרורים דקים כסולת מברך עליהם המוציא, ואפי"א שראם במים זמן מועט, ואם שראם הרבה זמן מברך מזונות ומעין שלש.

המפרר לחם לסולת וחזר וגיבלו בשומן וכדו' (קניידלאך), עיין במ"א, והסכמת הרבה אחרונים שאם בישראל או טיגנס במשקה, מברך מזונות אף אם יש בהם כזית, ואפי"א אם אכל הרבה, וכן המנהג, ואם אפאם נכון שלא יאכלם כי אם בתוך הסעודה, אא"כ זה נילוש ברוב שומן או דבש שאז מברך מזונות, ואם גיבלם במים ואפאם יש להם דין פת גמור.

פרורים שראם במים והתלבנו המים מחמת הפרורים, ואין בהם כזית, י"א שמברך עליהם מזונות ומעין שלש, דאין עליהם תואר לחם, ואם שראם מעט מברך המוציא וברכת המזון.

פת שייבשוה על הגחלים בשיכר אם נתלבן השיכר ע"י השריה מברך מזונות, אמנם אם נתן מעט לחם דק לשיכר חם להטעימו ולא בשביל אכילה, מברך רק שהכל על השיכר כיון שהוא העיקר.

פת השרויה ביין אדום ואין בכל פרוסה כזית, ועיקר כוונתו היא לאכילת הפת והיין בא למתק, מברך מזונות ומעין שלש, וכן הדין אם שרה פת כיסנין ביין או ביי"ש, ואם כוונתו גם לשתיית היין דעת המ"א שיברך על שניהם ונכון שיברך מתחילה על יין בפני עצמו, ואח"כ יברך על הפת השרויה ד"ל שהפת היא עיקר, (וכן יעשה מי ששותה קפה עם פת וכוונתו לשניהם, ויותר טוב שיברך מתחילה על פת כיסנין בפני עצמה דברכת מזונות קודמת לשהכל, ועל סוכר בפני עצמו), ואם כוונתו רק ליין והפת באה למתק, מברך רק על היין. ואם שרה את הפת ביין לבן בעינין דווקא שישתנה היין מצורתו ע"י הפת. אמנם צ"ע דאף ביין אדום וכי מפני צבע בעלמא אין לו תורת לחם, וקשה להקל בזה למעשה, ויתכן דדווקא בנימוק איירי, ואפי"א ביין לבן, וצ"ע לדינא.

לחמים שצובעים אותם עם מי זאפר"ן ולא שראם מברך המוציא אפי"א אם אין בפרוסות כזית.

ברכה על קמח שבישלו או טיגנו

קמח מבושל או מטוגן אפי"א אם בלילתו עבה כיון שלא אפאו מעולם לא חל עליו שם לחם, ומברך עליו מזונות ומעין שלש, ואפי"א אם יש לו תוריתא דנהמא, ואפי"א על פרוסות שיש בהם כזית, ואפי"א אכל הרבה וקבע על זה סעודה, ואפי"א אם נתחייבה העיסה בחלה

רעבוננו אינם טעונים ברכה, ואם אוכלם לקינוח ומתיקה ואינו אוכל מהם כשיעור קביעות סעודה, טעונים ברכה לפנייהם ולא לאחריהם.

ברכת מאפים עם מרקחת - רקיקים דקים שנותנים מרקחת עליהם ואין מתכוונים לאכול את הרקיקים אלא כדי שלא יטנפו הידים מהמרקחת, אינם בכלל פת הבאה בכיסנים, ומברכים רק על המרקחת והעיסה טפילה למרקחת, ואם אכל את המרקחת בפני עצמה, ובא לאכול את הרקיקים בפני עצמם מברך עליהם מזונות, אך אם אכלם יחד ונשאר קצת רקיק בלי מרקחת א"צ לברך עליו, דאין חוששים על גמר האכילה. ודובשנים שהכונה גם לאכילת הדובשנין ונאפו יחד, מברך על הדובשנים מזונות ופוסר את המרקחת, ואם לא נאפו יחד אין המרקחת טפילה לעיסה דכוונתו לאכול משניהם, וצריך לברך גם על המרקחת.

אכל כל שהוא פת מברך המוציא, אבל אינו מברך ברכה אחרונה אלא מכזית.

ברכה על פת מפוררת

פרורים של לחם שבישלו אם יש לפחות באחד מהפרורים כזית גם אחרי הבישול, אע"פ שאין להם תואר לחם (והיינו שאינו ניכר וידוע שזה לחם), יברך המוציא וברכת המזון על פרור שיש בו כזית ויפטור את שאר הפרורים הקטנים, ואם אוכל את הפרורים הקטנים לבדם מברך עליהם מזונות. וחתוכה שנתפחה ע"י המשקה ועמדה על כזית לא חשיב שיש בה כזית. ופרורים שאין בהם כזית שם תבשיל עליהם ומברך מזונות אע"פ שנראה בהם תואר לחם, ואפי"א דיבק כמה פרורים לכזית, (ואפי"א קבע סעודה ואכל כדי שביעה, וכן להלן). ואם אחר הבישול היה בו כזית ואח"כ פיררו לפרורים קטנים, מסתפק הפמ"ג אם יש בו שם לחם או לא.

מה נחשב בישול - בישול היינו כלי ראשון שהיד סולדת בו, אבל כלי שני אינו מבשל, ובעירוי הוי ספק, ואם אין בהם כזית ויש בהם תואר לחם, יברך על פת אחרת תחילה. וטיגון משמע מהמ"א דלא הוי בישול, ולפי שאר האחרונים אין הכרח לדבריו, ונכון שלא יאכל לחם כזה אלא בתוך הסעודה, אך אם יש בפרוסות כזית מברך המוציא.

אם לא בישל את הפרורים ונתדבקו יחד ע"י דבש או מרק, אם יש עליהם תואר לחם מברך המוציא אפי"א אם אין בהם כזית, ואם אכל כמה פרורים עד שיעור כזית מברך ברכת המזון, ואם אין עליהם תואר לחם מברך

תמצית משנה ברורה

דבר שבלילתו רכה ואפאו בתנור או באילפס בלי משקה מברך עליו המוציא, (ומעט משקה שמושחים בו את האילפס כדי שלא תישרף העיסה לא חשיב משקה), אבל אם טיגנו במשקה לכו"ע לאו לחם הוא.

טרקנין והיינו קמח ומים שבלילתם רכה מאד, שאופים אותם בגומא שבכירה, מברך עליהם מזונות ומעין שלש, וכתב המ"א שאם בלילתם אינה רכה כ"כ מברך המוציא, אמנם מהרמב"ם משמע שיעקר הטעם הוא משום שאין עליה צורת פת, ולהלוש הטעם מפני שאין זה דרך לישא ואפיה, ולדבריהם א"צ לחילוקו של המ"א, וצ"ע לדינא. ואם קבע עליהם אף בבלילה רכה מאד מברך המוציא וברכת המזון.

טריטא והיינו שמערבים קמח ומים ושופכים על הכירה והוא מתפשט ונאפה, לשיטת השו"ע מברך עליו מזונות ומעין שלש אפי"א אם קבע עליו סעודה, והמ"א מצדד שאם קבע יברך המוציא. וכתב הא"ר שאין לאוכלו אלא בתוך הסעודה, והמ"ג מכריע כהשו"ע.

נהמא דהינדקא והיינו בצק שאופים אותו בשפוד ומורחים עליו שמן או מי ביצים, או לחם העשוי לכותח, שאין אופים אותו בתנור אלא בחמה, מברך עליו מזונות אפי"א קבע עליו, ויל"ע מה הדין כשהיא ערוכה ונאה כעין גלוסקא, ועכ"פ יש ליזהר שלא לאכול מזה כדי שביעה אלא בתוך הסעודה.

פשטידא הממולאת בבשר או בדגים או בגבינה, מברך המוציא וברכת המזון, מפני שדרך לאוכלם לשם שביעה, ודלא כהט"ז שכתב דאירי דווקא בדקבע, דנראה שהשו"ע איירי בדבר העשוי לשבוע כשאר לחם ולא לקינוח, אמנם ריקים קטנים שמעורב בהם פתיתים של בשר, שניכר שעשויים לקינוח, אינו מברך ברכת המזון אם לא קבע עליהם. ואם היא ממולאת במיני פירות הוי פת הבאה בכיסנין, ומברך מזונות אם לא קבע עליהם סעודה, והט"ז ס"ל שגם כשהם ממולאים בבשר ודגים דינה כפת הבאה בכיסנין. ופשטידא מטוגנת זה תלוי במחלוקת הנ"ל, ואין לירא שמים לאוכלה אלא אם בירך על פת גמורה, ולדעה הראשונה מברך מזונות ומעין שלש.

פת האפויה במי ביצים המ"א מסתפק אם היא פת הבאה בכיסנין, וכמה אחרונים כתבו שהיא פת הבאה בכיסנין, ומהני לזה רוב מי ביצים, ומ"מ כתב המ"ג שירא שמים לא יאכלנה אפי"א לא נתערב בה מים כלל, ואם הוא דק ויבש אין להחמיר אפי"א אם נתערב בו מים.

(שבשעת לישא לא היה בדעתו לבשלו או לטגנו, ונמלך). אמנם אם נתן מעט שמן במחבת כדי שלא ישרף לא מיקרי טיגון אלא אפיה.

וי"א שכיון שבלילתו עבה ויש לו תואר לחם ויש בפרוסות כזית, מברך המוציא, אפי"א אוכלו עראי ולא קבע עליו סעודה, ואפי"א אם אח"כ ריככה במים ועשאה סופגנין (כמין ספוג).

ונהגו להקל ולברך מזונות ומעין שלש, אפי"א **אכל כדי שביעה** שאז יברך ברכת המזון מספק, ואף דמסתבר שמעין שלש פוטר ברכת המזון, מ"מ לכתחילה אין לעשות כך. (אמנם אם מתחילה היה בדעתו לבשלה או לטגנה אפי"א אם אכל כדי שביעה מברך מעין שלש).

וירא שמים לא יאכל דבר זה, אפי"א אם היה בדעתו מתחילה לבשל או לטגן, ואפי"א אכילה מועטת בלא קביעת סעודה, אלא אם מברך על לחם אחר תחילה, וכתב השל"ה שכיון שבלילתו עבה ואינו ממולא או נילוש נפטר בברכת הפת, והמ"א מומאן בתי"ז, וכתב דמירי בממולא בבשר שהוא בא למזון ולא לקינוח, והיכא שאינו ממולא העצה היא שיאכלו למזון ולא לקינוח, ובספר הלכה ברורה כתב שגם מינים אלו אם מתכוון בהדיא לפוטרם בברכת המוציא מהני.

אמנם דבר שאין לו תואר לחם אחרי הבישול או הטיגון כגון **לאקשין** לכו"ע מברך מזונות ומעין שלש.

כל הנ"ל הוא כשנלושה העיסה מתחילתה במים, ורק אח"כ טיגנוה בשמן, אבל **עיסה שנילושה מתחילה בשמן** ודבש כבר נתבאר דינה בפת הבאה בכיסנין, ואם קבע עליה סעודה לדעה קמייטא מברך מזונות, ולי"א מברך המוציא וברכת המזון.

ושיטת כמה אחרונים שגם עיסה שנילושה במים, ע"י הטיגון דינה כפת הבאה בכיסנין, ואם לא קבע מברך מזונות ומעין שלש, ואם קבע הדין תלוי בשני הדעות הנ"ל, ונ"מ אם לש בלילה עבה וטיגנה ואח"כ אפאה, וכתב הביאור הלכה שלדעה ראשונה גם לרמ"א טיגון בדבש נותן לה שם פת הבאה בכיסנין, ונ"מ אם אפאה לבסוף, ולי"א לא פקע ממנה שם לחם ע"י הטיגון.

ברכה על מאפים שונים

קמח שחלטהו ברותחין ואח"כ אפאוהו בתנור, או באילפס בלי משקה, דינו כפת גמור ומברך עליו המוציא, ואפי"א אם היתה בלילתו רכה, ואפי"א לא קבע עליו סעודה. ואם טיגנו בשמן ואפאו אח"כ למ"א מברך המוציא, והרבה אחרונים הסכימו לשיטת הט"ז שטיגון בשמן או דבש (והם העיקר בטעם לגבי הקמח) הוי פת הבאה בכיסנין, ואם לא קבע סעודה מברך מזונות ועל המחיה. ואם הם דקים ביותר כתב המ"א דהוי פת הבאה בכיסנין.

דעתו על כל מה שיתנו לו א"צ לחזור ולברך, ובפת או בדבר שיש בו קיוהא, אם יש אדם חשוב בסעודה שמסתמא יזהיר שיתנו לו, א"כ א"צ לברך אלא פעם אחת, וכתב הט"ז שבדבר שאין לו קיוהא צריך לברך כל פעם ואינו מוכרח לדינא, והמ"ג מפקפק בזה, ואם אין אדם חשוב בסעודה צריך לברך בכל פעם אף על דבר שיש בו קיוהא.

שניים שאוכלים דבר שחייב בזימון מותר לשמש לאכול עמהם מעט מעצמו בלי רשות, כדי להצטרף לזימון.

מי שהריח מאכל והוא מתאוה לו ואינו יכול להשיגו, לא יבלע את הרוק שבא לפיו מחמת תאות המאכל, משום סכנה, אלא ישליך את הרוק מפיו.

אסור לתת מאכל למי שידוע שלא יברך, וכתב השו"ע דה"ה דאסור אם יש ספק אם יברך, ולהסוברים שהחשש בשמש הוא משום טירדה אין ראייה לאסור במקום ספק, וכתב הרמ"א שיש מקילים אם נותן לעני בתורת צדקה, אא"כ יודע ודאי שלא יברך, אמנם מי שלא יכול לברך מחמת אונס לא נפקע מצות צדקה בגלל זה.

סימן ק"ע:

הנהגות הסעודה

שיחה בשעת הסעודה - אין משיחין בסעודה אפי' בד"ת, ואין לומר אסותא למי שנתעטש, והטעם שמא יקדים קנה לושט, ודווקא בשעת אכילה אבל בין תבשיל לתבשיל מותר.

לימוד בשעת הסעודה - מצוה על כל אדם ללמוד תורה על שולחנו, וכתב השל"ה שאינו יוצא יד"ח בברכת המזון, אלא צריך ללמוד איזה דבר, וטוב לומר אחרי המוציא מזמור לדוד ד' רועי וכו', שהוא ד"ת ותפילה על מזונותיו.

נט"י באמצע הסעודה - היוצא להטיל מים צריך ליטול היד ששפשף בה בפני כולם, שלא יחשדוהו שלא נטל, (ומצוה לשפשף אם ניתזו מי רגלים על רגליו, שלא יראה ככרות שפכה), וכל זה כשבא לשתות דצריך נטילה שמא יבוא לאכול כיון שהוא בתוך הסעודה, אבל אם בא לאכול יכול ליטול בחוץ. ואם לא שפשף ויודע שלא נגע במקום הטינופת א"צ

הלכות דברים

הנהגים בסעודה:

סימן קס"ט:

דיני שמש הסעודה

מה צריך לתת לשמש לאכול - דבר שמביאים לאכול ויש לו ריח או קיוהא (טעם חמוץ), צריך לתת ממנו לשמש מיד, ומספיק שיתן לו דבר מועט, וצריך לתת לו מכל מין ומין, ולא מהני תנאי לפטור חיוב זה, ועל כן אף אי נימא דבזמננו הוי כהתנה חייב לתת למשרתת לטעום, וצריך לזוהר בזה. ומסתבר שמספיק שיאמר לו כששוכרו שהוא מרשה לו לטעום מכל דבר שיש בו קיוהא. ואם השמש מיסב עמהם ועתיד לאכול מאותם מאכלים אח"כ מסתבר שא"צ להקדימו, ואפשר דמטעם זה אין נוהגים להזהר בזה.

דין זה הוא גם **למבשל** אף שאינו משמש בסעודה, ואפי' אם אין מזונותיו עליו. ובגמ' משמע דה"ה **בכל אדם** אף אם אינו משמשו, ואפשר שלכן נוהגים שאם נכנס אדם בשעה שאוכלים מזמינים אותו לאכול עמהם.

דבר שאין לו ריח יכול לאכול תחילה ואח"כ לתת לשמש, אך מידת חסידות לתת לו מיד גם מאלו.

זהירות משפיכת הכוס - לא יתן לו אחד מן המסובים (וי"א שה"ה בעה"ב) כשהכוס ביד השמש, שמא תשפך הכוס מידו, ויהיה קלקלה וגנאי למסובים בסעודה. וי"מ שכשהכוס ביד האורח לא יתן לשמש, שמא תשפך הכוס מיד האורח מפני שירא מבעה"ב. וכן לא יתן לו כשהכוס ביד בעה"ב, שמא יקפיד בעה"ב ותשפך הכוס מידו. ומותר למסובים לתת זה לזה כשהכוס ביד בעה"ב, אך לאורח שאינו מוזמן אסור אפי' כשאין הכוס בידו, דאין אורח מכניס אורח.

אם חוששים שלא נטל ידי - אסור לתת לשמש אא"כ יודע שנטל ידי, שמא מתוך טרדתו שכח, ובאחר אין לחוש לזה אא"כ רואהו שרוצה לאכול בלי נטילה, ויש מחמירים גם באחר, ואם נותן בתורת צדקה בודאי יש להקל.

כמה פעמים צריך השמש לברך - השמש מברך הגפן על כל כוס שנותנים לו לפי שהוא כנמלק, ואם היה

תמצית משנה ברורה

ויתלוש ממנו ביד השניה, וי"א שאינו גנאי אלא כשאוחז קלח ביד אחת ונושכו בשיניו. לא ישתה כוס ויניחו ע"ג השלחן, אלא יאחזנו בידו עד שיגיע השמש, ויתננו לו.

כשעושה סעודה דרך ארץ להשקות בעצמו למסובים.

עם מי יאכל - נקיי הדעת שבירושלים לא היו מסובים בסעודה אא"כ יודעים מי מיסב עמהם, ודין זה הוא גם בסעודת מצוה, אמנם יל"ע בזה דאף אם הטעם שמא ימשך אחריהם י"ל דבסעודת מצוה מותר, דמצוה בעידן דעסיק בה מגנא (מן היסורים) ומצלא (מן החטא), ועוד דאם יש תועלת לחיזוק איזה ענין זהו כבוד התורה, ועוד שאין החשש אלא ביושב עמהם בחבורתם, אבל אם יש סביבו לומדים [או שיושב במקום בפני עצמו] י"ל ד"אינהו בדידהו ואנן בדידן".

היו שניים אוכלים מותר לשמש לאכול עמהם אע"פ שלא נתנו לו רשות, כדי שיצטרף עמהם לזימון, ואפשר דה"ה אם היא תשעה, אבל אם היא שלשה אינו אוכל עמהם אא"כ נתנו לו רשות.

יזהר מאד שלא לאכול לב בהמה חיה ועוף.

כוונת האכילה - ייטיב לבו בסעודתו, ואם מעט ואם הרבה יאכל פתו בשמחה, ויאכל מה שבריא ולא מה שטעים, ויזהר מרובי אכילה ושתיה אלא יאכל כמה שנצרך לבריאותו לעבודת הנפש, ובזה יהיו סעודותיו סעודת מצוה, וע"ע בא"ר.

סיום האכילה - יאכל מלח אחר אכילתו, וישתה מים אחר שתייתו, ודווקא שלא היה מלח בפת או במאכלים שאכל ולא שתה משקה שיש בו מים, ולכן נוהגים שלא ליזהר בזה. ולא ישן סמוך לאכילה אלא ימתין אחר האכילה, ועיין ברמב"ם דעות פרק ו'.

הנהגת האורח

הנכנס לסעודה ונתנו לו לאכול לא יתן חלקו מיד לשמש מפני שנראה שחלקו בזוי בעיניו ויבוא לידי קטטה עם בעה"ב, וי"מ שהחשש הוא שיהיה קלקול בשאר האוכל ולא יהיה מספיק לכולם, ולפ"ז אם כבר חילקו לכולם מותר.

אין לאורחים לתת ממה שקיבלו, לבנו או לעבדו של בעה"ב (ולתת לשמש יש מתירים ויש אוסרים), משום מעשה שהיה בשני בצורת, וכתבו המ"א והא"ר שזה דווקא בסעודה מצומצמת, אבל אם יש הרבה או שכבר סיימו לאכול מותר לתת מהשיריים, ובשמן רוקח חוכך להחמיר. ואין לאורח להכנס בסוף הסעודה, דפעמים אין לבעה"ב מה לתת להם ומתבייש.

שמיעה לבעל הבית - הנכנס לבית יעשה כל מה שיאמר לו בעה"ב, אפי' דבר שיש בו קצת גסות

ליטול ידיו בין לאכילה בין לשתיה אא"כ עשה צרכיו, ולענין ברכת על נט"י עיין בסוף סימן קס"ד. והיוצא לחוץ ודיבר עם חבירו והפליג שעה אחת או שתיים צריך ליטול שתי ידיו בין לאכילה בין לשתיה כיון שהסיח דעתו (אך א"צ לברך המוציא אף אם ודאי נגע במקום הטינופת), ואם יש פת בידו אין כאן הסח הדעת וא"צ נטילה.

המתנה לחבירו - אם חבירו סילק ידו מהקערה כדי לשתות או לדבר אחר, ימתין האחר מלאכול עד שיגמור, אבל לא יהיה הרבה ולא יפסיקו בדברי שיחה, ושניים א"צ להפסיק בשביל אחד.

שתיה בפני רבים - אין דרך ארץ שת"ח ישתה מים בפני רבים אלא יהפוך פניו לצד אחר, ויש מתירים בשעת הסעודה, ושאר משקין מותר בכל גוונא.

שיור לשמש - צריך לשייר לשמש פאה בקערה (מלבד מה שנתבאר לעיל שמידת חסידות לתת לו מעט מיד), אבל כשהשמש שופך מהאילפס לקערה אינו מדרך המוסר שישאיר לעצמו באילפס.

כשחותך בשר יחתכנו ע"ג השלחן וכדו' ולא ע"ג היד, שמא יפגע בידו, וגם שמא יצא דם וימאס האוכל.

אין מסתכלים בפני האוכל ולא במנתו שלא לביישו.

קפדנות - לא יהיה אדם קפדן (כעסן או רגזן) בסעודה, מפני שמונע בני ביתו מלתת לעניים, וגם מתביישים לאכול.

זהירות מגרגרות - לא יאכל אדם פרוסה כביצה, והב"י מצדד שגם לא יאחז בידו פרוסה כביצה, אע"פ שאינו אוכלה בבת אחת. ולא ישתה כוסו בבת אחת אא"כ הכוס פחות מרביעית

(ומי שכרסו רחבה או יין מתוק מותר אף יותר מזה, וכן בשיכר שאינו חזק), ואם משייר מעט לא הוי גרגרן, ודרך ארץ לשתות בב' פעמים, והשותה בג' פעמים הרי זה מגסי הרוח אא"כ הוא כוס גדולה מאד. ולא ישתה שתי כוסות ויברך ברכת המזון, מפני דנראה שעשה כך כדי לשרות המזון שבמעיו, ועומד לחזור ולאכול עוד הרבה, וי"מ שלא יביא ב' כוסות אפי' אם כוונתו לשתות את הכוס השניה בברכת המזון, מפני שנראה שבא להרבות בשתיה. ולא יפשוט ידו לקערה לפני הגדול אפי' אם יש הרבה קערות, וה"ה אם הניחו פירות לפני כל אחד לא יפשוט ידו לפני הגדול.

רעבתנות - לא יאכל שום או בצל מראשו אלא מצד העלים, ובשבת מותר משום חיבוב סעודת שבת. ולא יאכל דרך רעבתנות, ולא יאחז מאכל ביד אחת

סימן קע"א:

שימוש באוכל לדברים אחרים

מותר להשתמש לצרכיו בפת או בשאר אוכלין, אמנם תשמיש שיכול לגרום שהפת או האוכל ימאסו לא.

אין להניח על הפת או על שאר אוכלין בשר חי, או כוס מלא, ואין לסמוך על הפת קערה המלאה בדבר שאם הוא ישפך על הפת היא תימאס, או אם הקערה מלוכלכת והאוכל יתלכלך ע"ז, ואם הקערה ריקה מותר, וכן מותר לכסות כלי ע"י הפת.

דעת הפמ"ג שגם דבר שאינו נמוס אין ההתר אלא לדבר שהוא צורך אכילה, אבל הביאור הלכה כתב שמהרשב"א מבואר שמותר גם שלא לצורך אכילה.

אסור לגרום לאוכלין שיאסרו בהנאה, כגון לתלות על המתים דבר שיש בו אוכל נפש.

מותר להשתמש באוכלין לצורך **רפואה**, אע"פ שגורם שהאוכל ימאס, וכן דבר שהוא **צורך האדם ודרך לעשותו באוכל** מותר, ולכן מזלפים יין על הקרקע וסכים את הגוף ביין ושמן.

אין בזוי אוכלין בדבר שנעשה להכשר האוכל עצמו, כגון לפצוע זיתים ע"ג הסלע כדי למתק מרירותם. (שער הציון).

אסור לפצוע זיתים כדי לנקות את היד במים היוצאים מהם כיון שהזיתים נמוסים ע"ז.

נט"י במשקין - אין נוטלים ידים ביין בין חי בין מזוג, בין נטילה לאכילה ובין שלא לצורך אכילה, וכן הדין בשאר משקין, ולענין שעת הדחק עיין בסימן ק"ס.

זריקת מאכלים - אין זורקים את הפת, ואפי' במקום נקי שאינה נמוסת ע"ז, ושאר אוכלים אין אסור אלא אם הם נמוסים ע"י הזריקה כגון תאנים רכים דאז אסור לזרוקם אפי' במקום נקי.

אוכלים המונחים על הארץ אסור לילך ולהניחם אלא **צריך להגביהם**, אם לא במקום שיש לחוש לכשפים כגון ככר שלם.

הא"ר מסתפק אם מותר **להאכיל מאכל אדם לבהמה** ועופות, ובמחצית השקל מצדד שאם אין לו דבר אחר מותר לכו"ע, ואפשר שלכן נוהגים להאכיל לעופות פת.

ישיבה ע"ג אוכלין - קופה מלאה תאנים וגרוגרות אסור לישוב עליה, והיינו בקופה שהיא נכפפת והאוכל נמוס, אבל בקופה של עץ מותר, וכן מותר לשבת ע"ג קופה מלאה קטניות או ע"ג עיגול של דבילה.

ושררה, ודבר שהוא נוהג בו פרישות משום סרך איסור א"צ לשמוע לו, אבל דבר שהוא פרישות בעלמא טוב לגבר להסתיר מעשיו. ובבגדי ישע מצדד שאם אומר לו לאכול ולשתות והוא אינו תאב אינו מחויב. ויש נוסחאות כל מה שיאמר בעה"ב יעשה "חוץ מצא" והב"ח מבאר שהכונה שישרת אותו בתוך ביתו, אבל א"צ לשרתו ע"י הליכה מחוץ לביתו.

הנכנס לבית בעה"ב **לא יאמר תנו לי לאכול** עד שיאמרו הם, אא"כ מתארח שם בשכר, ואם נתנו לו לאכול א"צ להמתין שיאמרו לו שיאכל.

זהירות מלהמאס את חבירו

לא ישוך פרוסה ויניחה ע"ג השלחן, מפני שנמוסה לבריות, וגם מה שנשאר מהחתיכה שנשך בשיניו לא יתן לפני חבירו או לתוך הקערה, מפני שאין דעת כל הבריות שוה.

לא יפרוס אדם פרוסת פת ע"ג הקערה שמא תפול לקערה וימאס האוכל, אבל מותר לקנח קערה ע"י פרוסה, אם אוכל אח"כ את הפרוסה.

לא ילקט פרורים ויניח ע"ג השלחן, מפני שמטריד דעתו של חבירו.

שתיה מכוס ששתה חבירו - לא ישתה מהכוס ויתן לחבירו, דשמא נתערב רוקו שם וחבירו נמוס מזה וישתה מחמת הבושה ויסתכן, ואם מניחו לפניו והוא לוקח מעצמו לית לן בה, וכן מהני אם מקנח מקום נשיקת הפה ביין, או שישפוך מהמים דרך המקום ששתה (אבל ביין לא ישפוך משום בל תשחית), אמנם בצוואת ר"א הגדול מזהיר מאד שלא לשתות ממה ששייר חבירו, שמא יש לחבירו חולי ויצא מהחולי לאותו שיו, ואולי איירי שאין אנו יודעים אם הוא בריא, דאז יש לחוש יותר.

הנהגות נוספות בענייני אכילה וכו'

שתית יין לאשה - אין לאשה לשתות יין או שאר משקין המשכרים כשאין בעלה עמה, ובאכסניא אסור אפי' אם בעלה עמה, ואם היא רגילה לשתות בפני בעלה מותרת לשתות מעט שלא בפני בעלה.

לא יאמר אדם לחבירו בא ואכול עימי מה שהאכלתני, משום דאם יאכילו יותר **מחזי כריבית**, אבל מותר לומר לחבירו בא לאכול עימי ואני יאכל עמך אח"כ, מפני שאין כוונתו לחוב אלא לשכנעו לאכול, ומותר לאכול עמו אח"כ גם בסעודה יותר גדולה, כיון שאינו אומר לו שזה פרעון על לשעבר, והט"ז חוכך להחמיר גם בזה.

סימן קע"ג:

מים האמצעיים

לדעת השו"ע בין תבשיל לתבשיל רצה נוטל רצה אינו נוטל, ובין תבשיל לגבינה עצמה חייב ליטול. ולדעת הרמ"א יש ליטול ידיו אפי' בין תבשיל של גבינה לתבשיל של בשר שאחריו אם נוגע בהם בידי, ואין להקל אלא כששני התבשילים שווים.

בין בשר לדגים לדעת השו"ע חובה ליטול משום סכנה, (והמ"א כתב דאפשר שבזמננו נשתנו הטבעים) ולדעת הרמ"א אין חוששים לזה, אך יאכל וישתה ביניהם דהוי קינוח והדחה.

דיני מים אמצעיים ומים אחרונים - כל הדברים שנוהגים במים אחרונים נוהגים באמצעיים (שבין תבשיל לגבינה), בין להקל שא"צ כלי ואין הנטילה רק עד הפרק השני ואין חציצה מעכבת בדיעבד, ובין להחמיר, וכתבו הרבה אחרונים שאין נוטלים ע"ג קרקע, ובפמ"ג מיקל בזה. אמנם אם אחרי שנטל מים אמצעיים הסיח דעתו משמירת ידיו צריך לחזור וליטול, מפני שרוצה להמשיך לאכול. וצריך לנגב ידיו אחר מים האמצעיים. וכתב הרמ"א שאמצעיים צריכים דווקא מים ולא שאר משקין, משא"כ באחרונים, וכן הסכימו כמה אחרונים, ורש"ל מיקל בשאר משקין.

סימן קע"ד:

ברכת היין

יין פוטר כל מיני משקין אפי' מברכה ראשונה. ויש בזה חילוק בין קבע לשתות ללא קבע, שאם לא קבע לשתות אינו פוטר אלא משקין שהיו לפניו על השלחן בשעת הברכה, אבל לא מהני שהיו לפניו בשעת השתיה, ויש מקילים שאף אם לא היו לפניו לא יברך אם היה דעתו עליהם. ואמנם אם שתה פחות ממלוא לוגמיו צ"ע אם פוטר שאר משקין, ונכון לכתחילה שישתה מלוא לוגמיו, או שיבקש מאחד שלא טעם כלל לפטור אותו בשהכל, או שיברך על מעט סוכר. ואם קידש והוציא אחרים בברכת היין והם לא שתו מהיין כלל, צריכים לברך אפי' על משקין שהיו לפנייהם בשעת הברכה.

ואם קבע לשתות פוטר את כל המשקין שהגיעו לפניו לפני שגמר לשתות, ואם באו לפניו אחרי שגמר

מותר לאכול דיסא ע"י פת במקום ע"י כף, והוא שיאכל את הפת אח"כ, דלאחרים היא נמאסת, והמדקדקים חוששים שיש בזה בזוי, ולכן הם אוכלים מעט מן הפת בכל פעם, ובסוף אוכלים את שאר הפת.

שימוש באוכלין לצורך חתן וכלה - מותר להמשיך יין בצינורות של עץ (שאינן היין נמאס) לפני חתן וכלה, לסימן טוב שימשך שלותם וטובתם, והוא שיקבלם בכלי בסוף הצינור, דאל"כ יש בזה הפסד אוכלין. ומותר לזרוק קליות ואגוזים בימות החמה שאינם נמאסים, אבל בימות הגשמים שיש רפש וטיט אסור אפי' אם יש להם קליפה מפני שנמאסים מלהגביהם, ובמסכת שמחות משמע שאם יש להם קליפה מותר אף בימות הגשמים. ואין לזרוק צימוקים לפני החתן, ולא גלוסקאות אף בימות החמה, וחיטים מותר לזרוק רק במקום נקי כדי שלא ילכו לאיבוד, וגם יכבדו אותם משם כדי שלא ידרסו עליהם, ולא נהגו כן, ד"א שחיטים לא חשיבי אוכל לגבי הא מילתא.

סימן קע"ב:

דין המכניס אוכל או משקה לפיו בלי ברכה

משקין - שכח והכניס משקין לפיו בלא ברכה, שא"א לפולטם משום שימאסו, מותר לבולעם, וי"א שאם יש לו משקין אחרים יפלוט ולא יהנה בלי ברכה, וכן ראוי לנהוג. ובאופן שבולעם דעת השו"ע שלא יברך אח"כ ברכה ראשונה (וברכה אחרונה יברך אם שתה כשיעור), ודעת הרמ"א שיברך אח"כ, כיון שכבר חל עליו החיוב לפני שבלע, ודעת רוב הפוסקים כדעת השו"ע. ואם הכניס לפיו משקין מועטים שיכול לסלקם לצד אחד מלוגמיו, כתב בלבושי שרד שיסלקם ויברך.

אוכלין - שכח והכניס לפיו אוכלין בלא ברכה, אם הוא דבר שאינו נמאס כשיפלטנו, יפלטנו ויברך, כדי שיהיה פיו ריק בשעת הברכה (דכתיב "ימלא פי תהלתך", ושמעינן שהמברך יברך במלא פיו ולא יגמגם), ואם הוא דבר שנמאס יסלקו לצד אחד ויברך.

תמצית משנה ברורה

אכילה אם קנה לחם אחד ובירך כדי לאוכלו ואח"כ נתאוה לאכול עוד, צריך לברך המוציא גם על הלחם השני, אבל אם יש לו בבית עוד לחם א"צ לחזור ולברך ומסתמא בין הוי כנמלך אפי' לא היה צריך להביא כוס שני מן השוק), ומי שאינו מהקרואים לסעודה אלא בא דרך עראי, צריך לברך על כל כוס שמושיטים לו שלא בבת אחת. ובכוס של נישואין כיון שאין ידוע להיכן יגיע הכוס א"כ כל אחד צריך לברך, דמסתמא אינו מכווין לצאת בברכת המברך.

אם ברכת המזון פוטרת יין מברכה אחרונה - ברכת המזון פוטרת את היין שבתוך המזון, וכן אם שתה יין לפני המזון (דווקא סמוך למזון) נפטר בברכת המזון אפי' לא שתה יין בתוך המזון, ושאר משקין ששתה לפני המזון ולא שתה תוך המזון, צריך לברך עליהם ברכה אחרונה, חוץ מ"י"ש שדינו כיון שהוא מעורר את תאוות המאכל, וכן מי שהוא מאד צמא ושותה מים כדי שיהיה תאב לאכול א"צ לברך עליהם ברכה אחרונה. ודע שאם שתה משקין לפני המזון והוא שותה גם בתוך המזון יל"ע אם צריך לברך ברכה אחרונה, ונכון שבכהאי גוונא לא ישתה לפני המזון אלא פחות מרביעית. וכן השותה יין של קידוש ברכת המזון פוטרתו. וי"א שבין יין של קידוש ובין יין שלפני המזון אינם נפטרים בברכת המזון, לכן נכון שלא לשתות יותר ממלוא לוגמיו, ומ"מ אף אם שתה רק כזית נכון שיכוון בברכת המזון לפטור את היין. ולענין יין של הבדלה אם לא בירך לפני הסעודה לא יברך עוד, ויפטרנו בברכת המזון, ונכון לכוון להדיא לפטורו.

ואם שתה יין אחרי גמר הסעודה י"א שצריך לברך מעין שלש, ואם כיוון להדיא לפטורו בברכת המזון פטור בדיעבד, וי"א שא"צ לברך ברכה אחרונה ואפי' בסתמא נפטר בברכת המזון, אמנם דבר זה אינו מצוי כיון שאין אנו רגילים למשוך ידינו מן הפת עד ברכת המזון, אך לכתחילה טוב שיכוון לפטור את היין בברכת המזון. וכן בשאר משקין לדין א"צ לברך ברכה אחרונה אף ששותה לאחר גמר הסעודה, אמנם השותה שאר משקין אחרי שאמר הב לן וניבירך, צריך לברך ברכה ראשונה ואחרונה לכו"ע.

להוציא אחרים בברכת היין - יין שבתוך המזון כ"א יברך לעצמו, ולא יברך אחד לכולם דחיישינן שמא אחד אינו יכול לענות אמן ויענה אמן ויסתכן, ואף אם יפסיקו לאכול חיישינן שלא יזהרו להפסיק ויבואו לידי סכנה, ולענין דיעבד סתימת הפוסקים דאינו מעכב, ובתוס' וברא"ה משמע דמעכב. והרמ"א כתב שאם אומר סברי רבתי ויפסיקו כולם לאכול ויכוונו לברכה יברך אחד לכולם, ויטעמו כולם מהכוס, ולא יפסיקו בין הברכה לשתיה, וכן נהגו אך אין בזה הידור מצוה דדעת רוב הפוסקים אינו כן, אך יש מקום למנהג ואין למחות באלו העושים כן.

לשתות את היין ולא היה בדעתו עליהם בזמן השתיה, צריך לברך על המשקין, ולכתחילה טוב שיהיו המשקין לפניו בשעה שמברך על היין.

השותה קפה אחרי יין א"צ לברך עליו, וכן א"צ לברך על הסוכר ששם בפיו כדי למתק את השתיה, וכתב החיי אדם שאם לוקח סוכר לפני הקפה אינו טפל למשקין, ויותר טוב שיברך שהכל על מעט סוכר ויכוון לפטור את המשקין.

ברכת היין בסעודה

אם היין נפטר בברכת הפת - השותה יין בתוך הסעודה צריך לברך עליו בורא פרי הגפן, ואינו נפטר בברכת הפת, אף אם שותה כדי לשרות אכילה שבמעיו, ואף אם כיוון להדיא לפטורו בברכת הפת.

מי שאין לו אלא כוס יין אחת טוב שיניחה לאחר המזון, דלכתחילה יש לברך על הכוס, ואם הוא צמא לשתות ואין לו שאר משקין, טוב שישתה אותה בסעודה כדי שיתחייב בברכת המזון גם לדעת המרדכי, וכתב הפמ"ג שאם הם שלשה אפשר דאפי' כשהוא צמא יותר טוב להניחו ולאחר המזון.

אם יין שלפני המזון פוטר יין שבתוך המזון - השותה יין לפני המזון, או שמקדש על היין, ודעתו לשתות גם בתוך המזון, א"צ לברך על יין שבתוך המזון, ובתוס' משמע קצת שאם רגילים לשתות בסעודה אף בסתמא פוטר, וכן פסק הגר"ז, וברא"ה משמע דאפי' שהיין רק היה לפניו פוטר, ובסוף דבריו סותר קצת לזה. ואפי' אם שתה את היין לפני הנטילה. וכן א"צ לברך על יין שלאחר המזון לפני ברכת המזון, במקום שרגילים לשתותו או אם כיוון לזה בפירוש. אבל יין שבתוך המזון אינו פוטר יין שלאחר המזון לפני ברכת המזון, שזה בא לשרות אכילה שבמעיו וזה בא לשתיה ותענוג, אא"כ היה צמא או ששותה מיד אחר אכילה, ובאמת כיון שאין אנו מושכים ידינו מן הפת עד ברכת המזון א"כ הכל חשיב תוך הסעודה, ונפטר בברכה קמייתא.

המבדיל על השלחן והכין עצמו לסעודה והיה בדעתו לשתות בסעודה, ברכת היין פוטרת את מה שישתה בתוך הסעודה, וי"א שאין הבדלה פוטרת אא"כ נטל ידיו קודם ההבדלה, (ואם קבע עצמו לסעודה על השלחן נחלקו הפוסקים אם פוטר), ועל כן יכוון בפירוש שלא לפטור בהבדלה את היין שבתוך הסעודה, ויברך ברכה אחרונה לפני הסעודה, ואם לא כיוון לא יברך דספק ברכות להקל.

מתי צריך לחזור ולברך על יין - כל היין ששותה בתוך הסעודה אפי' שלא בבת אחת די לו בברכה אחת, אא"כ היה דעתו שלא לשתות עוד ונמלך (וכן לענין

י"ש כדי להפיג את השמנונית והוא רגיל בכך א"צ לברך אפי' אחרי הסעודה, ואפשר שמי שרגיל לקחת מעט י"ש אחרי דגים או דג מלוח, הוא טפל ופטור לכו"ע.

השותה קפה אחרי גמר הסעודה כדי לעכל המזון לדעת החיי אדם יברך עליו ברכה ראשונה, ואינו מוכרח, ונכון לפוטרו במעט סוכר, וכל זה בחול אבל בשבת נפטר הקפה בברכת היין או השיכר.

סימן קע"ה:

ברכת הטוב והמטיב על היין

המברך על יין א"צ לחזור ולברך הגפן אם בא לשתות יין אחר, אפי' אם היין השני הוא ממין אחר, אמנם באופנים מסוימים צריך לברך בשם ומלכות ברוך הטוב והמטיב, וכדלהלן.

אם יברך כששניהם לפניו - אם הביאו לו יין טוב ויין רע כאחד, יברך על הטוב ויפטור את הרע, ולא יברך קודם על הרע הגפן, ואח"כ על הטוב "הטוב והמטיב", ובדיעבד אם בירך על הגרוע הגפן יברך על הטוב "הטוב והמטיב". ואם הוא מסופק מה טוב ומה רע, מותר לכתחילה לברך הגפן על הראשון והטוב והמטיב על השני, וטוב להדר לסלק את השני כשמברך על הראשון. וכתב הא"ר שאם דעתו לברך על כמה יינות יסלקם מהשלחן בשעת ברכה ראשונה, ואח"כ יברך על כל אחד הטוב והמטיב. וכתב השו"ע שגם אם היו להם מתחילה ב' היינות יברך על השני הטוב והמטיב, והיינו כשהיין השני בבית אבל אינו לפניו על השלחן (לבוש), אבל אם היו שניהם לפניו בשעת הברכה לא יברך הטוב והמטיב (רמ"א), ודעת הלחם חמודות שגם אם היין הטוב יותר אינו בפניו ממש אבל הוא בביתו ודעתו לשתותו לא יברך, והשו"ע איירי כשהיין השני היה במרתף שאז חייב לברך אפי' אם בשעת הברכה היה בדעתו להביאו ולשתותו, וספק ברכות להקל.

על איזה יין מברך הטוב והמטיב - מברכים הטוב והמטיב על כל יין שונה מהיין הראשון, ואפי' אינו יודע שהשני משובח מהראשון, ואפי' שניהם חדשים, ואפי' שתה מהיין תוך ל' יום ואינו חביב עליו כ"כ, אבל אם השני גרוע מהראשון אפי' מעט, או שיש צד שא"א לשתותו אלא מדוחק, לא יברך. ומישן לחדש לא מברכים אא"כ יודע שהחדש טוב כמו הישן. וברכת הגפן לא מברך פעם שניה אפי' מחדש לישן. והשותה

מתי צריך לומר ברשות או סברי - באופן הנ"ל שמברך באמצע הסעודה יאמר סברי רבותי והיינו שיפסיקו לאכול ויתנו לב לשמוע את הברכה ולצאת, ולא יאמר ברשות רבותי, וכן כל מקום שאחד מוציא את חברו בברכת היין כמו בקידוש והבדלה וצריך נטילת רשות יאמר סברי רבותי, ובחופה וברית לא יאמר משום שאין נוטלים רשות, ואפשר דמהאי טעמא אין אומרים סברי על כוס של ברכת המזון, כיון שנטל רשות לפני שהתחיל לברך, וטוב שימתין המברך עד שיגמרו הכל יראו את ד'.

ברכה על שאר משקין בתוך הסעודה

השותה מים או שאר משקין בתוך הסעודה, אין לברך לא לפנייהם ולא אחריהם, ובזמננו אפי' אם שותה אחר גמר הסעודה אין לברך, כיון שאין אנו מושכים ידינו מן הפת, ואפי' אם היה צמא כבר לפני הסעודה לא יברך, כיון שהטעם שלא שתה לפני הסעודה הוא כדי שלא יזיקו לו המים אליבא ריקנא, אמנם אם אוכל את הפת רק כדי שלא יזיקו לו המשקין, מברך על הפת רק בגלל שהוא אוכל אותה לפני העיקר, ועל כן מברך עליה שהכל.

וי"א שצריך לברך על מים ושאר משקין ששותה בתוך הסעודה, וי"א שבמים צריך לברך בכל פעם ששותה דהוי כנמלק (ובשאר משקין די בברכה אחת, חוץ מלאקרי"ץ וכדו' ששותה אותם לצמאו).

וכתב השו"ע שהרוצה להסתלק מן הספק ישב לפני הנטילה במקום הסעודה ויברך על דעת לשתות בתוך הסעודה, אך אם אינו נהנה כלל משתית המים אין לברך עליהם, (ולאחר נטילה אין להפסיק בשתית משקין של רשות, ולא ישנה מקומו דבשינוי מקום צריך לחזור ולברך, ויזהר לשתות פחות מרביעית שלא יכנס לספק ברכה אחרונה, אא"כ יש לו כוס שיכיר לברך עליו ברכת המזון, דאז ברכת בורא נפשות על הכוס יפטור את המשקין שלפני הסעודה), וכן יכול לבקש מאחר שאינו אוכל שיברך על המשקה ויתכוון לפוטרו.

והרמ"א כתב שהמנהג כדעה הראשונה שא"צ לברך, ואם יש לו יין טוב שיפטור אותם ע"י שיברך על היין בתוך הסעודה.

השותה י"ש או אוכל פירות או זית מלוח בתוך הסעודה כדי להמשיך תאות האכילה, נחלקו האחרונים אם צריך לברך עליהם, והמ"א כתב שאם שותה בתחילת הסעודה צריך ברכה, והחיי אדם ס"ל שאף תחילה אין לברך, והיה ראוי שיברך עליהם לפני הסעודה ויכוון לפטור מה שבתוך הסעודה, אלא שהעולם נהגו להקל, ויש להם על מה לסמוך, אמנם השותה י"ש אחר הסעודה לכו"ע צריך לברך, ואם אכל מאכל שמן ולקח מעט

תמצית משנה ברורה

פרפרת פוטר מעשה קדירה (דיסא וכדו'), ומעשה קדירה פוטר פרפרת, ששניהם ברכתם מזונו.

דיני הברכות למי שאוכל לפני הסעודה

ברכה אחרונה על פרפרת הנאכלת לפני הסעודה-
אם אכל את הפרפרת לתענוג או לשבוע קצת וכן האוכל פת כיסנין לפני הסעודה יברך ברכה אחרונה לפני הסעודה, ואם כבר בירך ברכת המזון נפטרו בברכת המזון בדיעבד, וי"א שאם דעתו לאכול מיני מזונות בתוך הסעודה ברכת המזון פוטרת לכתחילה, ומ"מ גם לדעה זו יראה לכוון להדיא לפוטרם.

האוכלים אחר הקידוש בשבת בשחרית עוגה וכדו' דבר שהוא פת כיסנין מספק נכון שאף לדעה הראשונה לא יברך עליהם ברכה אחרונה אלא יפטרם בברכת המזון, וטוב שיכוון להדיא לפוטרם, וכ"ש אם אוכל דברים אלו גם בתוך הסעודה ופטרם בברכת המזון כשבירך לפני הסעודה, שלכו"ע נפטרים בברכת המזון.

האוכל פירות לפני הסעודה אם דעתו לאכול פירות גם בתוך הסעודה, ומכוון עכשיו לפטור גם אותם, א"צ לברך ברכה אחרונה לפני הסעודה. ואם לא יאכל פירות בסעודה צריך לברך עליהם ברכה אחרונה, ואפי"א לא בירך לפני נט"י, יברך בתוך הסעודה.

האוכל דברים שאינם טעונים ברכה בסעודה אפי"א אם דעתו לאכול מהם גם בסעודה, צריך לברך עליהם ברכה אחרונה לפני הסעודה. ואמנם אין לברך עליהם לפני הסעודה ברכה ראשונה, אם השלחן ערוך לפניו, משום שגורם ברכה שאינה צריכה, וי"א שאם אוהב לאוכלם דווקא לפני הסעודה מותר, ואם הם מושכים הלב לתאות המאכל בודאי יש לסמוך להקל.

השותה יין או שאר משקין לפני הסעודה נתבאר דינו בסימן קע"ד.

האוכל פרפראות להמשיך את הלב לאכילה ולפתוח את הבני מעיים, אינו מברך עליהם ברכה אחרונה לפני הסעודה, ולכתחילה טוב לאכול פחות מכזית.

יין אדום והביאו לו יין לבן, י"א שיברך הטוב והמטיב אע"פ שהוא יותר גרוע (א"כ הוא גרוע הרבה), לפי שהוא יותר בריא לגוף, ואם שתה יין לבן והביאו לו אדום בסתמא לא יברך, א"כ יודע שהאדום משובח יותר. ויין ממין אחד שהניחוהו בב' חביות בתוך מ' יום לבצירתו, חשוב כשני מינים, אבל אחרי מ' יום אין משתנה טעמו וחשיב מין אחד.

אם נגמר לו היין הראשון והביאו לו יין אחר דעת הרמ"א שיברך הטוב והמטיב, והמ"א הביא בשם פוסקים שהכריעו שאם אין להם כלל מהראשון לא יברכו הטוב והמטיב.

אין מברכים הטוב והמטיב אלא **כשיש אחר עמו**, וה"ה אשתו ובניו, וכן צריך ששניהם ישתו משתי היינות, וישתו יחד באותו חדר, וגם יהיה לשני שותפות ביין, ואורח לא חשיב שותפות אפי"א נתן לו בעה"ב את היין במתנה, א"כ העמיד בעה"ב את הקנקן על השלחן שכל מי שירצה ישתה, או שנתן לו רק חצי מהכוסות, ובני ביתו הוי כשותפות.

בירך על יין בתוך המזון אינו מברך הטוב והמטיב על יין של ברכת המזון.

בליל פסח טוב שלא לשותת עוד מין של יין בתוך הסעודה, אך אם הוא צמא וחושק לשותת ממנו יכול לברך עליו הטוב והמטיב, ומותר לקחת יין אחר לכוס אחרת, ויברך עליו הגפן והטוב והמטיב.

עד מתי אפשר לברך - אם נזכר לפני שבלע את היין יכול לברך אח"כ, אבל אם נזכר אחרי שבלע אין כדאי לברך, ואם יש עוד יין בקנקן יכול לברך.

מתי יברך אחד לכולם - במסובים לאכול כל אחד יברך לעצמו, ובמסובים רק לשותת אחד יברך לכולם.

סימן קע"ו:

ברכת הפת והפרפרת

ברכת הפת פוטר את הפרפרת מפני שהיא טפילה, (פרפרת היינו פת המפוררת לפרורים דקים שדיבקים במרק או בדבש, וברכתה בפני עצמה מזונו).

המברך על הפרפרת לפני הסעודה, ואוכלה לתענוג או כדי להמשיך את הלב לאכילה, אינו פוטר את הפת כיון שבירך מזונות, ואפי"א אם כיוון בפירוש אינו פוטר, ורק כשבירך מזונות על פת עצמה, מזונות פוטר את הפת.

סימן קע"ז:

על מה צריך לברך בתוך הסעודה

דברים הבאים מחמת הסעודה והיינו שדרך לקבוע סעודה עליהם ללפת בהם את הפת, כגון בשר דגים

תמצית משנה ברורה

אינם טעונים ברכה כלל, דמסתמא דעתו על כל מה שיביאו לו. ואם הביאו לו מבית אחר דעת השו"ע דהוי כנמלך וצריך ברכה, והרמ"א כתב שאין מברכים דמסתמא דעתו על כל מה שיביאו לו, והיינו בדברים הבאים מחמת הסעודה, אבל אם הביאו לו פירות לא מהני אפי' היה בדעתו לאוכלם ואפי' הם שלו, אא"כ מלפת בהם את הפת.

דברים הבאים לאחר הסעודה לפני ברכת המזון אחר שמשכו ידיהם מן הפת והסירוהו (כפי שהיה המנהג בזמן הגמ'), טעונים ברכה בין לפנייהם ובין לאחריהם, בין בדברים הבאים מחמת הסעודה כבשר ודגים וכד', ובין דברים הבאים שלא מחמת הסעודה כפירות וכד', ובין מליח הבא עם הפת (ואם אוכל מליח לפני המזון לגרר תאות המאכל א"צ לברך אחריו). ואפי' דברים שברכתם מעין ג' צריך לברך עליהם. אמנם דין זה אינו מצוי, דאין אנו רגילים למשוך ידינו מן הפת עד ברכת המזון. ובסעודות גדולות שרגילים למשוך ידיהם מן הפת ולערוך השלחן במיני פירות ושתייה, י"א שצריך לברך עליהם, וי"א שאין לברך כיון שלא עקרו את השלחן. והאוכל דיסה לאחר שמשך ידיו מן הפת, טוב שיכוון לפוטרה בברכת המזון. ואם נטל את הכוס לברך לכא' אף בזמננו הוי סילוק סעודה, ומתחילה ודאי צריך לברך אף על דברים שבסעודה אינם טעונים ברכה, ולבסוף י"א שג"כ צריך לברך, והמאמר מרדכי כתב שא"צ לברך, ויש לסמוך על דבריו בדברים הבאים מחמת הסעודה.

אם קובע סעודת פת ללפתה רק עם פירות דין הפירות כדברים הבאים מחמת הסעודה שאין מברך עליהם. ואם אוכלם בתחילה מעט בלא פת ג"כ א"צ לברך, וי"א שבזה צריך לברך, ועל כן טוב שיאכל בתחילה עם הפת ויעשהו עיקר הלפתן, או שיאכל בתחילה מעט אבל יאכל גם אח"כ, וזה מהני אף אם אין בדעתו לאכול גם בסוף עם פת.

סימן קע"ח:

מתי כששינה מקומו צריך לחזור ולברך

באיזה מאכלים יש דין שינוי מקום - מי שהיה באמצע לאכול ושינה את מקומו (וכדלהלן), דעת השו"ע שצריך לחזור ולברך בין בפת בין בפירות ומשקין. ודעת הרמ"א שדווקא בפירות ומשקין (שאין טעונים ברכה במקומם) יש דין שינוי מקום, אבל פת אין בו דין שינוי מקום, ויכול לסיים סעודתו במקום

ביצים וירקות וגבינה ודיסא (אף שהיא עבה) ומיני מלוחים וכל מיני תבשילים הראויים לבוא בתוך סעודת פת, וה"ה דברים שבאים למזון ושובע, הרי הם מעיקר הסעודה, וברכת המוציא וברכת המזון פוטרם אפי' אם אוכלם בלי פת. אך אין לאכול פת רק כדי לפוטרם, דילה"ס אם באופן זה הפת פוטרם, ויותר טוב לברך על כל דבר ברכתו הראויה, מלבד בשבת שמצוה לאכול כזית פת, שאז הפת חשובה והכל טפל לה.

דברים הבאים שלא מחמת הסעודה והיינו שאין דרך לקבוע עליהם סעודה ללפת בהם את הפת, כגון מיני פירות, וכל דבר שבא לקינוח ולא להשביע, אם אוכל אותם בלא פת טעונים ברכה לפנייהם ולא לאחריהם. וכן הדין בחזרת וקישואים ומלפפונות חיות או צנון ובצל, אך אם אוכל חזרת או צנון ובצל וכדו' עם בשר, הם טפלים לבשר והבשר טפל ללחם.

אפי' היו הפירות לפניו בשעת ברכת המוציא, ואפי' הם מבושלים, אין הפת פוטרם, ואם הם מבושלים עם בשר משמע מכמה אחרונים שצריך לברך עליהם, והחיי אדם כתב שהם טפלים לבשר ולא יברך, וביד הקטנה כתב שלא יברך מטעם שהם באים למזון וסעודה, וכתב שיקח פרי חי ויברך עליו להוציא את זה, ואם אין לו פרי חי יאכל תחילה וסוף עם פת וכדלהלן. ומקומות שמבושלים תמיד פירות למזון מסתבר דדינו כתבשיל, וכן בעפ"ל צימק"ס מצדד ביד הקטנה שא"צ ברכה, אך כתב שיברך מתחילה על פרי חי, אך נראה שאם בישל את הפירות עם תפוחי אדמה א"צ לברך על פרי חי.

ואם אכלם תחילה וסוף עם פת כדי ללפתה, אינם טעונים ברכה לפנייהם, אף שבאמצע אכלם ללא פת. וכתבו האחרונים שראוי לכתחילה לאכול מעט בתחילה בלי פת ולברך, אך אם כבר אכל עם פת א"צ לברך אם גם לבסוף יאכל עם פת. ואם כבר סיים לאכול פת צריך לברך על הפירות לפנייהם ויש חולקים, ולכתחילה יש לזוהר שיהא בדעתו לגמור את האכילה עם פת. ואם עיקר קביעת הסעודה היתה על הפירות, אף אם רק בתחילה אכלם עם פת א"צ לברך לפנייהם. ואם הפירות באו לקינוח אף שאכלם תחילה וסוף עם פת, צריך לברך על מה שאוכל ללא פת.

פירות מבושלים הבאים לקינוח סעודה (קאמפאט) צריך לברך עליהם.

פשטידא הממולאת בפירות א"צ לברך על הפירות בסעודה, מפני שהם נטפלים לקמח.

ברכה על דברים שלא היו לפניו בשעת ברכת המוציא - האוכל מאכלים עם פת כדי ללפתה, אע"פ שלא היו לפניו בזמן הברכה, ולא היה דעתו עליהם,

תמצית משנה ברורה

מקומו אפי' דרך חלון, לא הוי שינוי מקום. ומבית לבית מסתפקים האחרונים אם מהני רואה מקומו הראשון.

ואם היה בדעתו בשעת הברכה לשנות מקומו אם יוצא מחוץ לבית לא מהני בדברים שאינם טעונים ברכה אחריהם במקומם, אך מחדר לחדר או מבית לעליה אף שאינו רואה מקומו הראשון, מותר, כיון שהוא תחת גג אחד.

ואם אכל במזרחה של תאנה ובא לאכול במערבה הוי שינוי מקום, אף אם אוכל את פירות התאנה עצמה, כיון שהתאנה מפסקת ואינו רואה מקומו הראשון, אמנם אם התאנה מוקפת מחיצות אף שאין רואה מקומו הראשון א"צ לברך, ואם היה בדעתו בשעת הברכה לאכול במערבה, י"א דמהני בכל גוונא.

ואם היה בגן והיה בדעתו לאכול מכל האילנות, א"צ לחזור ולברך, אפי' אם אינו רואה את מקומו הראשון. י"א שדין זה הוא דווקא כשהגן מוקף מחיצות, וי"א שאף כשאינו מוקף מחיצות א"צ לחזור ולברך. ובחיי אדם כתב שאם המקום מוקף מחיצות א"צ דעת מפורשת, ואף בסתמא נחשב שדעתו על כל האילנות, אבל כשכוונתו להדיא רק לאחד צריך לברך, ואם המקום לא מוקף מחיצות צריך שיהא בדעתו גם על השני, ובלא דעת צריך לברך אף אם רואה מקומו הראשון.

ואם הולך מגן לגן צריך לברך אפי' אם היה בדעתו על הכל, ואפי' אם הם סמוכים, ואפי' אין הגן מוקף מחיצות, ואפי' רואה מקומו הראשון.

הולכי דרכים לכו"ע מותר להם ללכת ולאכול אפי' אין רואים מקומם הראשון מחמת המרחק או שהעצים מסתירים, מפני שלא קבעו לאכול במקום מסוים, וכן אם חשבו לאכול מעט במקומם ואח"כ להמשיך ללכת מהני, ואם היה בדעתם לאכול כל הסעודה במקום אחד ונמלכו להמשיך לאכול בהליכה, מותר להם להמשיך לאכול כל זמן שהם רואים את מקומם הראשון, ואם אינם רואים מחמת מרחק או שהעצים מסתירים הוי שינוי מקום. והמתחיל לאכול בבית והלך בדרך, בפירות לא מהני דעתו, ובפת מותר אפי' לכתחילה, והח"א מסתפק אם מארץ לעגלה הוי שינוי מקום בפירות, ואין נראה כ"כ להחמיר בזה.

תפילה לא נחשבת שינוי מקום, אף אם אין לו שהות לסיים סעודתו וחייב להפסיק ולהתפלל, ואם הולך לבית הכנסת באמצע הסעודה תלוי במחלוקת השו"ע והרמ"א אם יש שינוי מקום בסעודת פת, (אא"כ הסיח דעתו מלאכול), וכתב המ"א שא"צ לחזור ולברך

אחר, ואם אכל פת יכול לשתות במקום אחר מים, וכן יין אם כבר בירך הגפן במקומו הראשון, דהוי כעומד באמצע הסעודה, (אמנם אם הסיח דעתו מלאכול עוד ודאי צריך לברך המוציא ויטול ידיו בלא ברכה). וי"א ששבעת המינים דינם כפת, (ויש להחמיר לכתחילה לברך במקומם אפי' בז' מינים, ואם שינה מקומו לא יברך אף אם לא הניח מקצת חברים, ולא המשיך לאכול במקום אחר), וי"א דדווקא מיני דגן דינם כפת, וכן דעת הגר"א, וכתב המ"א שהאוכל פחות מכזית דינו כפירות, ועל כן לכתחילה לא יצא אפי' לחדר אחר למקום שאינו רואה מקומו, לפני שיאכל כזית.

שינוי מקום לכתחילה - לכתחילה אף בפת אין לשנות מקומו (אא"כ הוא חוזר לאלתר) שמא ישכח לברך, ואף אם מכינים לו אוכל במקום אחר לכתחילה לא יעקור ללכת לשם לפני שיברך, אם לא שהיה בדעתו בשעת ברכת המוציא לאכול גם שם, שאז מותר לכתחילה ללכת אפי' לבית אחר. ומשמע מהרמ"א שאם משנה מקומו בפת טעון ברכה לאחריה, ויש לדון בזה איך שיך ברכה באמצע הסעודה, ואפשר שאין כוונת הרמ"א שיברך לפני שסיים סעודתו, אלא כוונתו שיגמור סעודתו ויברך, וכתב המ"ב שאם יצא ע"מ להמשיך לאכול אין לברך כשיוצא ממקומו, אא"כ חושש שיפליג הרבה. ולצורך מצוה עוברת מותר, ויש מתירים לכל מצוה, ורק לדבר הרשות אסור.

וכן האוכל דברים שאינם טעונים ברכה במקומם, נכון ליהרהר לא לצאת ממקומו עד שיברך ברכה אחרונה, ואם יצא א"צ לחזור למקומו. י"א שא"צ להזהר מלצאת אלא דווקא כשגמר לאכול, וי"א אף כשלא גמר לאכול, וביוצא ע"מ לחזור לאלתר אין להחמיר.

מה נקרא שינוי מקום - שינוי מקום היינו שהולך באמצע אכילתו למקום אחר, והיינו לבית אחר, או שיצא מפתח ביתו, ואפי' חזר מיד, ואפי' הלך רק לעשות צרכיו לקטנים, ואפי' לא יצא אלא לדבר מעט ולא פסק מסעודתו כלל. ואם עבר מחדר לחדר דעת הרבה פוסקים שגם זה נחשב שינוי מקום, ולפי זה בפירות ומשקין אם בא להמשיך לאכול בחדר אחר ואין רואה מקומו הראשון צריך לחזור ולברך, וכן דעת כמה אחרונים, אך הביאור הלכה כתב דדעת כמה ראשונים שמחדר לחדר לא הוי שינוי מקום, ונכון לחוש שלא לעבור מחדר לחדר, והנהוג להקל בזה אין למחות בידו, ובדיעבד אין לחזור ולברך, ואם רואה מקומו הראשון יש להקל לכתחילה. ומפינה לפינה אף בטרקלין גדול ואף שאינו נראה ממקומו הראשון ואף ששינה מקומו לגמרי לאכול בזוית האחרת, או שיצא מהבית ועמד בחלל הפתח עצמו, לא הוי שינוי מקום. ואם עבר מחדר לחדר והוא רואה מקומו הראשון או מקצת

תמצית משנה ברורה

לאכול, ויטול אח"כ שוב מים אחרונים, וכ"כ האחרונים להקל בזה, אך לכתחילה צריך להזהר בזה. ואם אינו רוצה לאכול ולשתות אין להפסיק בדיבור אפי' מעט, או באיזה עסק, או בשחיה מרובה כדי הילוך כ"ב אמה, דתיכף לנטילה ברכה, דכיון שלא אכל לא יועיל שיחזור ויטול ידיו, ואם צריך להפסיק לדבר נחוץ, או בדיעבד אם הפסיק, יחזור ויטול מים אחרונים.

אם אמר הב לן (כוס) ונברך או אם אמר בואו ונברך, (או שמסובים לשתיה ואמר בואו ונברך ברכה אחרונה), הוי הסח הדעת, ואסור לשתות בלי לברך. ולענין אכילה להרא"ש דינה כשתיה, (ואמנם לדעתו סילוק שלחן לא חשיב הסח הדעת, ואם הסיח דעתו מלאכול ולשתות עוד הוי הסח הדעת). ולרבינו יונה והר"ן לא נסתלק מאכילתו בלא שנטל ידיו, ואפי' גמר בדעתו שלא לאכול, ואפי' סילקו את הלחם ושאר המזון מהשלחן, יכול לחזור ולאכול וא"צ לחזור ולברך, ולא דווקא בפת אלא ה"ה בשאר מידי דמזון, ואם מחמת האכילה רוצה גם לשתות א"צ לברך (ט"ז), ולכתחילה יש לנהוג שלא לאכול לאחר שאמר הב לן ונברך דהוי ספק ברכה. ודע דכל היכא שצריך ברכה משום הסח הדעת, צריך לחזור וליטול ידיו בלא ברכה.

הסח הדעת - אם הסיח דעתו מלשתות עוד, ורוצה לשתות, צריך לברך לכו"ע. ואם הסיח דעתו להדיא שלא לאכול, אף שלא אמר הב לן ונברך, נכון מאד להזהר לכתחילה שלא לאכול.

נטילת הכוס - אחר שנטל הכוס לברך, אע"פ שלא אמר הב לן ונברך ולא נטל ידיו, אסור לאכול ולשתות, ואסור להפסיק בשיחה, ודינו כנט"י וכדלעיל, ולענין שאר המסובים, אם הוא בעה"ב (ולא"ר ה"ה בגדול השלחן) הם נגררים אחריו, ואם אינו בעה"ב הוי הסח הדעת לגביו, ולשאר המסובים זה תלוי במחלוקת בסי' קפ"ג אם מותר להם להשיח אחרי שנטל את הכוס בידו.

הסח הדעת באורח

הסומך על שלחן אחרים יכול לאכול ולשתות כל מה שיביאו לו, מפני שיודע שדרך בעה"ב להביא מינים הרבה זה אחר זה, ואף אם סבר שלא יביאו עוד לא הוי הסח הדעת. ואף אם אמר האורח הב לן ונברך לא הוי הסח הדעת עד שיאמר בעה"ב, ואפי' בעה"ב אינו אוכל עמהם, מסתמא דעתו שאם בעה"ב יבקשו שיאכל עוד שלא יסרב. (לא"ר ה"ה גדול השלחן כשאין בעה"ב, וצ"ע למעשה). ואם כוונתו היתה שלא לאכול אף אם בעה"ב יאכל וישתה, הוי הסח הדעת, וכן בנטל ידיו הוי הסח הדעת ויש חולקים. ואם בעה"ב אמר הב לן ונברך הוי הסח הדעת לכל המסובים, אא"כ דעתו להמשיך לאכול

המוציא, אך צריך לחזור ליטול ידיו, והרבה אחרונים סוברים שאם מתפלל בביתו א"צ לחזור וליטול ידיו, ואם הלך לבית הכנסת יטול ידיו בלי ברכה, ולכתחילה אפשר שיש ליהרר שלא להתפלל באמצע הסעודה, אלא בביתו או בהניח מקצת חברים.

שינת עראי אינה הפסק אפי' שהה לערך שעה, וא"צ לברך המוציא, [אך יטול ידיו בלא ברכה], ושינת קבע על מיטתו הוי הפסק לכו"ע. ושאר דברי רשות לא הוי הפסק, (לאפוקי דבר שהוא מצוה וחוב להפסיק, כגון מה שמפסיקים בהלל בין כוס לכוס, שצריך לחזור ולברך, אבל שאר דבר מצוה לא הוי הפסק), וכן בהוצרך לנקביו באמצע הסעודה (אך צריך נט"י), אך בפירות או משקין הוי הפסק מחמת היציאה ממקומו, וכשחוזר למקומו צריך ברכה.

מה יעשה כששינה מקומו - באופנים שנתבאר שיש בהם דין שינוי מקום לשו"ע הוי כסילוק סעודה ויברך ברהמ"ז או ברכה אחרונה על מה שאכל, ויברך במקומו הראשון, (ואם שינה מקומו בפירות יכול לברך ברכה אחרונה אף במקום אחר), ואח"כ יחזור ויברך לפניו ויאכל ואם הפליג והסיח דעתו צריך נט"י בברכה, ואם לא הסיח דעתו משמירת ידיו צ"ע אם יטול ידיו, ולרמ"א לא הוי אלא כהסח הדעת, וא"צ לברך אלא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה.

וכשמברך ברכה אחרונה (לרמ"א כדינו, ולשו"ע אם לא בירך לפני שהמשיך לאכול במקום אחר) צריך לברכה במקום שמסיים את סעודתו, כדין הולכי דרכים, ואם רצונו לחזור למקומו ולאכול עוד, יש לו לחזור למקומו ולברך שם.

הניח מקצת חברים - אין דין שינוי מקום אלא באוכל יחידי, אבל אם אוכל עם אחרים או עם בני ביתו פת או פירות, ונשאר מקצתם או אפי' אחד, ולא דווקא זקן או חולה, יכולים אלו שיצאו לחזור למקומם ולאכול (אבל במקום אחר צריכים לברך), ואפי' היתה מסיבתם לאכול פירות או משקין, בין אם יצאו לקראת חתן וכלה, ובין אם יצאו לדבר הרשות, (ואם יצאו כולם אף דבר מצוה צריך לברך).

סימן קע"ט:

מתי צריך לחזור ולברך משום הסח הדעת

אחרי מים אחרונים - מי שגמר סעודתו ונטל מים אחרונים, לשיטת השו"ע אסור לאכול ולשתות עד שיברך ברכת המזון, וי"א שאם מברך המוציא יכול

השלחן את הסבו על השלחן, ולתלמידי רבינו יונה אם סילקו את השלחן צריך לכבד את הקרקע של מקום השלחן, שמא נתפזרו שם פרורי פת, וחיישינן שמא השאיר שמש עם הארץ פרורים כזית, (שהרי מותר להשתמש בשמש עם הארץ) וימאסו במים של נטילה. ועכשיו שאין אנו מסלקים השלחן, ונוטלים ידיים חוץ לשלחן במקום שאין פרורים א"צ לכבד את הבית לפני מים אחרונים, ואם נוטלים את הידים בכלי על השלחן צריך לנקות את השלחן עצמו מפרורי הפת, שלא ימאסו מניצוצי מי הנטילה, וישאיר לחם על השלחן במקום קצת רחוק ממקום הנטילה.

איבוד פרורים - מותר לדרוס על פרורים פחותים מכזית, אך קשה לעניות, ולהשליכם למים אין לחוש, ויש מחמירים כשיש הרבה פרורים ויצטרפו לכזית.

נוהגים **לכסות את הסכין** בזמן ברכת המזון, משום שהברזל מקצר ימי האדם והשלחן דומה למזבח שמארץ ימי האדם, ומשום מעשה שהיה שנזכר אחד בחורבן הבית ותקע סכין בבטנו, ונהגו שלא לכסותו בשבת ויו"ט.

נכון לתת לעני את הטוב שבשלחן, ובפרט אם הוא עני חשוב. והשל"ה משבח את הקהילות המחזיקות לומדים בחורים על שלחנם כל השנה כאחד מבניהם, ומקיימים בזה מצות חלק עניים, ומצות ד"ת על השלחן, ומה שנאכל על השלחן שחרית וערבית הוי כשני תמידים.

ולשתות (וטוב שיגלה למסובים שלא הסיח דעתו, שלא יחשבוהו כנמלך). ואם בעה"ב סיים לאכול ולשתות, והאורח שאמר הב לן ונברך נמלך ורוצה לאכול ולשתות, לא חשיב הסח הדעת לאורח, עד שיאמר בעה"ב הב לן ונברך.

אורח שאינו קבוע ככל המסובים צריך לברך על כל כוס שמושיטים לו, ואפי' הושיטו לו עוד כוס לפני שגמר את הכוס הקודמת, וכל זה בסתמא, אבל אם כוונתו בשעת הברכה על כל מה שיתנו לו א"צ לברך על כל כוס אף אם לא היה יודע שיתנו לו, ואם המנהג לתת הרבה כוסות גם לאורח שאינו קבוע א"צ לברך על כל כוס, וטוב שיכוון בשעת הברכה על כל מה שיתנו לו.

מלח ומים אחרי האכילה - אכל כל מאכל ולא אכל מלח, ושתה כל משקה ולא שתה מים, ביום ידאג מריח הפה ובלילה ידאג גם מאסכרה, וכשאוכל מלח אחר אכילתו לא יאכלו באגודל משום דקשה לקבור בנים, ולא בזרת משום שקשה לעניות, ולא באצבע משום שקשה לש"ד, אלא באמה וקמיצה. ואנו לא נוהגים באכילת מלח ושתית מים מפני שמעורב מלח באוכל ומים בשתייה, ובלאו הכי אין להקפיד בזמננו משום שנשתנו הטבעים.

סימן ק"פ:

דיני פרורי הפת

אין להסיר את המפה והלחם עד אחר ברכת המזון. **שיור פת על השלחן** - כל מי שאינו משיר פת על שלחנו (כדי שיהיה מזומן לעני ולפי זה טוב שיהיה בפתיתים כדי נתינה, וכדי להודות לד' ששבענו והותרנו) אינו רואה סימן ברכה לעולם, ולא יביא פת שלימה דמחזי שעושה לשם עבודת כוכבים, ואם אין פתיתים מותר להביא אפי' שלימה, ובשם הזוהר כתבו שטוב לעשות כך לכתחילה. ואם יש שלימה על השלחן לא יביא פתיתים, ולפמ"ג לא ישייר פתיתים אם יש שלימה, ויש מקילים בזה, ובשבת בודאי לא יסיר לא שלימה ולא פתיתים, שהכל יודעים שהוא מונח מפני כבוד שבת.

כיבוד הבית והשלחן מפרורים לפני מים אחרונים - מלפנים היו נוהגים לסלק את השלחן מלפני המסובים (ולא מלפני המברך וכדלעיל), והיה צריך לכבד את הבית, והיינו את הקרקע אם הסבו על הקרקע, ואת

הלכות ברכת המזון:

סימן קפ"א:

חיוב נטילת מים אחרונים

מים אחרונים חובה משום זוהמת הידים, וסמכו חז"ל אקרא "והתקדשתם והייתם קדושים", וטעם נוסף משום מלח סדומית המסמא את העיניים (או מלח אחר שטבעו כך), ואף מי שיוצא יד"ח בברכת המזון מאחר, ואין ידיו מזוהמות כלל מן האכילה, חייב בנטילת מים אחרונים.

סדר הנטילה לכמה בני אדם - אם הם עד חמשה מתחילים מן המברך, (כדי שיעיין בד' הברכות בזמן שאחרים נוטלים, אך גם בזמננו שכ"א מברך לעצמו לא נשתנה הדין, ונכון שיברכו בלחש עם המברך), ולא הוי הפסק בשיעור זה, ומיהו אפשר שבכדי אין להפסיק כלל, ואם הם יותר מחמשה מתחילים מן הקטן היושב בסוף המסיבה, כדי שלא יהיה גנאי והפסק למברך, ואין מכבדים זה את זה ליטול דאין זה כבוד, וכשיגיעו לה' האחרונים יתחילו מן המברך, ושאר הארבעה יטלו כדרך ישיבתם, והיום שכולם מברכים לעצמם נכון שיביאו מים אחרונים לכמה מקומות כדי שלא יהיה הפסק גדול לנוטלים בתחילה.

ניגוב המים - י"א שאין מים אחרונים צריכים ניגוב, ולהרמב"ם מנגב ואח"כ מברך, ולכתחילה טוב לנגב.

כשרות המים

נטילה בחמין - מים שהיד סולדת בהם אין ליטול אותם למים אחרונים, ובחמין שנצטננו מותר, ובפושרין והיינו שאין היד סולדת בהם מותר, ורש"ל מחמיר בזה, ואם אין לו אלא מים אלו בודאי אין להחמיר.

שיעור המים - מים אחרונים א"צ שיעור אלא שיהיה בהם כדי להדיח את ידיו, והנהגת הגר"א היתה ברביעית.

נטילה במשקין - אם יש לו מים אין ליטול במשקין, ואם אין לו מים יכול ליטול בכל מיני משקין, אפי' שמן דבש וחלב, חוץ מיין מפני חשיבותו.

כשרות המים והנטילה - מים שנעשה בהם מלאכה או שנשתנה מראיתם או שנפסלו לשתית בהמה, כשרים למים אחרונים. וא"צ כלי וכח גברא, ואין חציצה פוסלת, וא"צ לשפוך אלא פעם אחת.

סימן קפ"ב:

אם ברכת המזון טעונה כוס

י"א שברכת המזון טעונה כוס אפי' ביחיד מפני כבוד הברכה לקב"ה, וצריך לחזר אחר הכוס, ואם שניים אוכלים יחד כל אחד צריך כוס (אבל בשלשה אחד מוציא את כולם), וכתב השו"ע שלשיטה זו לא יאכל אם אין לו כוס ואפשר שיהיה לו אח"כ, אפי' אם יעבור זמן אכילה אחת, וכמו בהבדלה, והמ"א כתב

ומ"מ אין מברכים על נטילת מים אחרונים, דאין מברכים על מה שעושים לשמירה מסכנה, וגם לטעם הראשון כיון שאין עושים המצוה כתקנת חכמים ומנהגם למרוח הידים בשמן ערב אחרי הנטילה, לכן נהגו שלא לברך.

ובסוף הסימן הביא השו"ע שיש שאין נוהגים ליטול מים אחרונים. וכתב שם המ"ב שהגר"א, והמ"א בשם המקובלים, והמהרש"ל, והברכי יוסף, מחמירים בזה. וגם מי שנוהג להקל אם הוא איסטניס ורגיל ליטול ידיו אחרי הסעודה, צריך ליטול ידיו מדינא לפני ברכת המזון, וה"ה אם רוצה לברך על יין או פירות באמצע הסעודה, וכן בשאר ברכות לא יברך כשידיו מלוכלכות, ויזהר שלא להפסיק בין הנטילה לברכת המזון אפי' בד"ת.

מי שאין לו מספיק מים יצמצם במים ראשונים כשיעור המבואר בסימן קס"ב, ואם אין לו אלא למים ראשונים הם קודמים האידנא אפי' למי שזוהר תמיד במים אחרונים. י"א שמתחילה אין לאכול אם יודע שאין לו מים אחרונים, אך אם אין מים לפניו ד' מילין ולאחריו מיל מותר לאכול ולברך ברכת המזון, וכשימצא מים יטול ידיו, וטוב שכשיאכל יכרוך ידיו במפה.

צורת הנטילה

לתוך מה נוטלים - לא יטול מים אחרונים ע"ג קרקע, מפני שרוח רעה שורה עליהם וזה סכנה לעובר עליהם, ואם אין עוברים שם מותר, ולכן מותר ליטול תחת השלחן, מפני שאף אם יסלקו את השלחן יתייבשו המים בינתיים. ואם יש לו כלי יטול דווקא לתוך כלי, ולא יכניס ידיו לכלי כדי לרוחצם, (ובנט"י שבין גבינה לבשר מותר גם לשפשף את הידים בתוך הכלי), ואם אין לו כלי יטול ע"ג עצים דקים או אבנים דקים וקוצים וכד', מקום שהמים נבלעים ואינם מתקבצים במקום אחד, ויש מקילים ליטול ע"ג רצפה אם אין לו כלי, ולהלבוש יש להחמיר בזה. והנוטל לכלי לטעם הלבוש אין לשפוך את המים מהכלי למקום מדרס בני אדם, ולהסוברים שאין רוח רעה שורה בכלי י"ל שמותר, אך יש לדחות שכששופכם תשרה עליהם רוח רעה.

עד היכן צריך ליטול - צריך ליטול מים אחרונים עד פרק שני של אצבעות, ובאגודל עד פרק ראשון. ולהגר"א י"א שיטול עד סוף קשרי אצבעות עם פיסת היד, ויש לנהוג כך לכתחילה כשיש לו מים. ואם המאכל הגיע למעלה יותר צריך ליטול גם שם, וטיפי מים או נגיעה בעלמא אינו מועיל למים אחרונים.

צריך שישפיל את ראשי אצבעותיו למטה, כדי שתתד הזוהמא מידי ע"י הנטילה.

שלא יהיה הכוס פגום

אין לברך ברכת המזון או קידוש והבדלה על כוס פגום, (אבל שלא לכוס של ברכה בודאי ראוי הוא וצריך לברך עליו), ובשעת הדחק שאין לו כוס אחר, ואין לו במה לתקן כוס זה, יברך על כוס פגום, ואם יש לו כוס קטנה יותר המחזקת רביעיית עדיף שישפוך מהגדול לתוכה.

מה פוגם את היין - כוס ששתה ממנו בפיו ואפי' טעימה כל שהוא הוא כוס פגום, אבל כוס ששפך ממנה לתוך ידו או לתוך כלי, או שטעם ע"י האצבע, אין בכך כלום. ואם שתה מכד או מחבית קטנה נפגם כל מה שבתוכה, אפי' שפך ממנה לכלים אחרים, אבל אם שתה מחבית גדולה לא הוא פגום, ויש מחמירים גם בזה, ויש לחוש לדבריהם לכתחילה שלא לשתות מחבית גדולה אפי' מפי ברזא.

אף באופן שהיין לא נפגם וכו"ל צריך שישאר הכוס **מלא**, או שישפוך ממנו לכוס קטנה יותר שתהיה מלאה, או שיכניס לכוס פת כדי להגביה את היין, דזה מהני אם יש בכלי רביעיית יין, אבל לא יכניס הרבה חתיכות משום מיאוס.

י"א שאפי' מים פגומים פסולים למזיגת כוס של ברכה, ואפשר דאיירי שא"א לשתות מהיין בלא מזיגה, אבל בלאו הכי אמרינן קמא קמא בטיל.

תיקון כוס פגום - אם שופך מעט יין שאינו פגום לתוך יין פגום, הוא תיקון ליין הפגום, וכן אם מוסיף שאר משקין הוא תיקון, ואם מוסיף מים הוא תיקון וא"כ היין חלש והוא מתקלקל ע"י המזיגה, או שהמים עצמם פגומים להי"א ששייך פגימה במים. ואין לשפוך לכתחילה כוס פגום לתוך קנקן שאינו פגום, אלא קודם ישפוך מהקנקן לכוס, ואז ישפוך מהכוס לקנקן, ובדיעבד אם שפך יין פגום לקנקן, והיין שבקנקן הוא הרוב, אמרינן קמא קמא בטיל. ויש שמתקנים הפגימה ע"י נתינת פירור פת, והטור כתב שזה לא מועיל.

כשיש כמה מסובים אם כולם שותים מהכוס של המברך, לא נפגם הכוס במה ששתה ממנו המברך תחילה, דכולהו כחד חשיבי, ואם כל אחד שותה מהכוס שלו והכוסות שלהם פגומים, צריך לתת מכוס המברך שאינו פגום לתוך הכוסות של כל אחד ואחד לפני שישתה המברך, ולתקן פגימתם, וי"א שא"צ, ולקמן סתם השו"ע כדעה ראשונה.

דאין למנוע מלאכול משום כוס של ברכת המזון, וכן משמע בבאור הגר"א.

וי"א שאינה טעונה כוס אלא בשלשה.

וי"א שאינה טעונה כוס אפי' בשלשה, ומ"מ לכו"ע מצוה מן המובחר לברך על הכוס אם יש לו יין בביתו.

ולענין הלכה השו"ע לא הכריע, והרש"ל והב"ח פסקו שברכת המזון טעונה כוס מדינא, ומנהג העולם להקל כדעה השלישית, ומ"מ אם יש לו יין או חמור מדינה מצוה מן המובחר לברך על הכוס וכו"ל.

וביחיד מקילים כמה אחרונים לגמרי, וכן המנהג, ומהזוהר משמע שיחיד לא יברך על הכוס, ועל כן יש מדקדקים ביחיד שלא לאחוז את הכוס אלא להניחו על השלחן, דהאחיזה אינה לעיכובא, ונכון מנהג זה על פי הקבלה.

מה כשר לכוס של ברכת המזון

כוס של ברכת המזון אינו אלא יין ולא שאר משקין, ואפי' אם משקה זה היה עיקר שתייתו בסעודה זו, ואמנם אם היין אינו מצוי הרבה בכל העיר (אע"פ שמצוי בשאר עיירות), ועיקר שתית אנשי העיר הוא שיכר ושאר משקין שהם **חמור מדינה**, יש להקל לברך עליהם, ואם יש לו שיכר ומי דבש וכד' יברך על החביב, וכ"ש אם לפני ברכת המזון שתה ממנו מפני חביבותו, והיינו כשהחביב הוא חמור מדינה (שרגילים לשתותו במקום ההוא), דאל"כ אף שהוא חשוב יותר אינו חמור מדינה (כמו יין תפוחים ויין רימונים) ואולי איירי כשמגיעת השתיה היא מפני שאינו חשוב להם למשקה, אבל אם מניעתו היא מפני היוקר חשיב חמור מדינה, ומ"מ כתב הב"ח שאם יש יין בביתו יברך על היין.

וכתב הרמ"א שמה שנוהגים לברך על כוס שיכר אע"פ שהיין מצוי, אין למחות, די"א שאין ברכת המזון טעונה כוס כלל, וגם עיקר החמור מדינה הוא שיכר, וגם אי נימא דאינו חמור מדינה כ"כ, מ"מ הרי קבע עליו סעודה, וי"א שאם קבע סעודה על שאר משקין יברך עליהם אף שיש יין, ואף שהיין מצוי בעיר לא חשיב מצוי לענין זה כיון שהוא ביוקר וא"א לקנות יין בכל סעודה כדי לברך עליו, וכתב הב"ח שאם יש לו בביתו צריך לברך עליו, וא"כ צריך אותו לקידוש והבדלה. ולענין קידוש והבדלה משמע שצריך לחזר אחר יין אף שהוא ביוקר.

מים אינם כשרים לכוס של ברכת המזון, אף אם הם עיקר השתיה באותו מקום, וכן **קווא"ס ומי בארש"ט**, ו**בטישבי"ר** יש להקל אם רוב ההמונים שותים ממנו.

סימן קפ"ג:

איך ינהג המברך בכוס של ברכת המזון

נקיות הכוס - כוס של ברכה טעון הדחה מבפנים ושטיפה מבחוץ, וקינוח במפה מבפנים ומבחוץ עד שהוא נקי מהני, וכוס נקי שאין בו שיורי יין ששרה בו פת א"צ הדחה, וטוב להדיחו גם באופן זה, אא"כ הוא נקי וצח.

מליי הכוס ומזיגת היין - יתן היין לכוס כשהוא חי אע"פ שאינו ראוי לשתייה כך, וכשיגיע לתחילת ברכת הארץ ימזגנו במים משום שבח הארץ שיינה חזק, וכתב הב"י שבמדינתו נהגו למזוג במעט מים אף כשאין היינות חזקים, והרמ"א כתב שאם היין אינו חזק א"צ למזוגו. עוד כתב שיוציאו מהחבית או מהקנקן לכוס סמוך לברכה לשם ברכה, והיינו למצוה מן המובחר מפני ש"מ שזה הכוונה "חי".

כוס מלא - לכתחילה ימלא את הכוס על כל גדותיו, אף שעי"ז ישפך קצת לארץ, ויש שאין ממלאים אותו כ"כ כדי שלא ישפך, ואפ"ה שם מלא עליו.

כוס שלם - לכתחילה צריך לחזר אחר כוס שלם, שלא יהיה שבור ואם הוא שבור למטה ואינו יכול להחזיק רביעית אינו כשר אפי' בדיעבד. ולא יהיה פגום בשפתו אפי' מעט וכתב הא"ר דאפי' רק כדי חגירת צפורן, והפמ"ג כתב דחומרא היא, ובנסדק יש להקפיד לכתחילה אפי' בלא חסרון שאין היין נוטף מהסדק, ואם נשבר הבסיס ג"כ יש להקפיד אפי' יכול לעמוד אא"כ אין לו אחר, וצ"ע אם כשאין לו אחר מותר אף כשאינו עומד על בסיסו. וכסויי כלים שלא נעשו לקבלה ג"כ כשר אם אין לו אחר.

קבלת הכוס ואחיזתה - יקבל את הכוס בשתי ידיו להראות חביבותו, ואח"כ יאחזו ביד ימין, בלא בתי ידים, (ואיטר י"א שיאחז בשמאל, ואם שולט בשתי ידיו יאחז בימינו), ולא יאחז גם בשמאל אף אם ימינו באמצע הכוס ושמאלו מתחת, וכתב הרמ"א שיכול לסייע ביד שמאל ליד ימין כיון שאינו נוגע בכוס, והאחרונים כתבו שיש להחמיר בזה אם לא לצורך. ועל פי הקבלה נכון שיעמיד הכוס על כף יד ימינו, והאצבעות יהיו זקופות מסביב. ויגביה את הכוס טפח מעל הקרקע או מעל השלחן, כדי שיהיה הכוס נראה לכל המסובים ויסתכלו בו, ונותן בו עיניו כדי שלא יסיח דעתו מן הברכה, ולא יקח כוס שפיה צר אם יכול להשיג בקל כלי אחר. ודינים אלו אינם לעיכובא.

ישגר לאשתו מכוס של ברכה אפי' אם לא אכלה עמהם, שעי"ז מתברכת האשה, ואם יש לו אורחים יתן גם להם לטעום מהכוס, ואורח המברך יתן לבעה"ב לשתות מכוס של ברכה כדי שיתברך בעה"ב, וממילא מתברכת גם האשה.

אין נותנים כוס של ברכה אלא לטוב עין, שהוא שונא בצע וגומל חסד בממונו.

הפסק בברכת המזון

מתי אסור לדבר - המברך לא ישיח משעה שנתנו לו את הכוס לברך עד אחרי שתית הכוס, והמסובים לא ישיחו משעה שהתחיל לברך, ואפי' בין ברכה לברכה. וי"א שלא ישיחו משעה שנטל המברך את הכוס בידו, ונכון לחוש לדבריהם.

ואם עברו ושחו בין ברכה לברכה כשהמברך שותק מעט יצאו יד"ח, אפי' אם שח המברך עצמו, אך כתב המ"א שכל זה בשוגג, אבל אם שחו במזיד לא יצאו אפי' בשיחה מועטת ואפי' בין ברכה לברכה, וצריכים לחזור לראש, ויש ליהזר בזה הרבה, אך בדיעבד נראה שאין לחזור אפי' כששחו במזיד אפי' כששחו באמצע ברכה. ואם שחו בשעה שהוא מברך לא יצאו יד"ח, וצריכים לחזור למקום שפסקו לשמוע דברי המברך, ואם המברך המשיך את הברכה וכיוונו לשמוע צריכים לחזור לתחילת הברכה, או שהמברך יחזור בשבילם ממקום שפסקו לשמוע, דהוי כדילגו, ודווקא ששחו בזמן אמירת דברים שהם מעיקר הברכה, כגון ברית ותורה, אבל בדברים שאינם מעיקר הברכה א"צ לחזור.

ואם שהו בין ברכה לברכה אפי' בשתיקה, כשיעור לגמור את כולה מתחילה ועד סוף (הברכה השלישית, וצ"ע), אם היה השיהוי באונס שהיה צריך לנקביו או שהמקום לא היה נקי, י"א שצריך לחזור, אך אין דין זה ברור למעשה, אך אם היה שיהוי כזה באמצע הברכה יחזור לראש הברכה.

שאלת שלום - י"א שאסור לשאול ולהשיב בברכת המזון מפני היראה או מפני הכבוד כמו בתפילה, כמו שמצינו שהחמירו שלא לברך מהלך.

דיני ברכת המזון

לבישת כובע ובגד עליון בזמן הברכה - ירא שמים לא יברך במצנפת אלא ישים הכובע על ראשו, וכן נהגו אפי' כשמברך ביחיד בלי כוס, ויש שנוהגים להתעטף גם בבגד העליון.

תמצית משנה ברורה

שהמקום שאכל אינו נקי], אפי' אינו רואה מקומו הראשון.

ואם יצא ממקומו במזיד לפני הברכה דעת השו"ע שאפי' אם התרחק כמה מילין אפי' יותר מד' מילין אם אכל אכילה מרובה, יחזור למקומו ויברך, אא"כ עד שיחזור יתעכל המזון שבמעיו, ואם בירך במקום שנזכר יצא אע"פ שידע שצריך לחזור למקומו הראשון. והרמ"א כתב שלדעת הרא"ש לא יצא גם בדיעבד, ולענין הלכה הסכימו האחרונים שיצא בדיעבד.

ואם יצא ממקומו בשוגג להרמב"ם אינו מחויב לחזור למקומו הראשון, ואם חזר הרי זה משובח, ולרבינו יונה והרא"ש יחזור למקומו, וכן נכון לנהוג למעשה, אם לא בשעת הדחק.

ואם יש לו עוד פת אפי' יצא במזיד לשיטת הרמ"א לעיל קע"ח יכול לאכול מעט פת במקום השני, ואפי' פחות מכזית, וא"צ לברך שם המוציא, אלא ברכת המזון אחרי האכילה השניה. ופת כיסנין מצדד הפמ"ג דאפי' כזית לא מהני. ואם הוא רעב מאכילה ראשונה הפסיד ברכת המזון, ואם רוצה לאכול צריך לברך המוציא מתחילה.

שבעת המינים י"א שדינם כמו שנתבאר לגבי ברכת המזון, וי"א שרק ה' מיני דגן דינם כנ"ל, וי"א שלא שייך דין זה אלא בפת, ולדינא כתב הגר"א שהעיקר כדעה השניה, דה' מיני דגן דינם כפת.

המסופק אם בירך ברכת המזון צריך לברך מספק כל הד' ברכות, ויכול להוציא אחר שאכל ולא בירך ואינו יודע לברך, דאם יודע מצוה שיברך בעצמו, ודווקא כששבע אבל בלא שבע לא יברך מספק, וראוי לירא שמים שאפי' אם לא אכל אלא כזית שיטול ידיו שנית ויברך המוציא ויאכל כזית ויברך ברכת המזון.

עד מתי אפשר לברך ברכה אחרונה

מי ששכח ולא בירך מיד אחרי האכילה, יכול לברך עד שיתעכל המזון שבמעיו, והוא זמן שאינו רעב מחמת אותה האכילה. ואם התחיל להיות רעב, אע"פ שהמזון לא התעכל לגמרי הפסיד ברכת המזון. ואם מתחילה אכל רק מעט קשה לשער בזה מה נקרא אינו רעב, וכתבו הרבה אחרונים שהשיעור בזה הוא ע"ב מינוטין, שעד אז ודאי לא נתעכל המזון שבמעיו, וי"א שיאכל עוד כזית פת ולא יברך המוציא (אם לא הסיח דעתו) ואח"כ יברך ברכת המזון, ואם אין לו פת יכול לסמוך על הדעה הראשונה.

ברכה עם המזמן - אף דמדינא היה עדיף שהשומעים יצאו יד"ח מהמזמן ולא יברכו בעצמם, מ"מ כיון שמצוי שלא יכוונו לדברי המברך, וא"כ לא יצאו יד"ח, על כן נכון שהמסובים יאמרו בלחש מילה במילה עם המברך, ואפי' החתימות, ויקדימו לסיים קצת קודם המברך כדי שיענו אמן. ועכ"פ יזהרו לומר עמו בלחש ברכה ראשונה, דאי לאו הכי להרבה פוסקים לא מיקרי זימון כלל, והמברך יברך ברכה הראשונה בקול רם כדי שישמעו המסובים. ודעת התשב"ץ שברכה ראשונה ישתקו ויצאו יד"ח מן המברך, אבל אנו אין נוהגים כך, ומ"מ אם יודע שהמסובים יכוונו טוב לעשות כהתשב"ץ, ויודיע להם שיכוונו לצאת, וגם הוא יכוון להוציאם, אמנם אם השומעים לא יודעים לשון הקודש, טוב יותר שיברכו בעצמם כל ברכת המזון.

ישיבה בברכת המזון - צריך לישב בשעה שמברך כל הד' ברכות, ומהכלבו משמע דדווקא בג' ברכות שהם מדאורייתא מחמירים, וצ"ע. ודין זה הוא בין אם היה הולך בביתו, בין שהיה עומד, ובין שהיה מיסב, והטעם כדי שיכוון, ולא יסב מפני שהוא דרך גאווה, אלא ישב באימה. ודין זה הוא לכל המסובים. ובדיעבד אם בירך מהלך יצא. ואם היה מהלך בדרך ואוכל, א"צ לישב ולברך, מפני שאין דעתו מיושבת עליו מחמת איחור הדרך, אבל אם אכל בישיבה יברך ג"כ בישיבה. י"א שגם ברכת מעין שלש צריך לאומרה מיושב, ולהגרא"ה בה' מיני דגן לכו"ע יברך בישיבה.

אסור לברך את כל הברכות אפי' ברכות שהם מדרבנן כשהוא עוסק במלאכתו.

סימן קפ"ד:

ברכה במקום האכילה

מה נחשב מקום האכילה - צריך לברך ברכת המזון במקום שאכל, ומותר לעבור בתוך ד' אמותיו אפי' מחמת מניעה קטנה, והיינו במקום שאינו מוקף מחיצות, ובאותו חדר מותר אף בלא שום מניעה לעבור לפינה אחרת, ואפי' אין רואה מקום האכילה, ואם אינו יכול לברך באותו חדר יכול לברך בחדר אחר אם יכול לראות מקום האכילה, ואם נתכוון בשעת ברכת המוציא לברך בחדר אחר, אפשר שיש להקל בשעת הדחק [כגון

תמצית משנה ברורה

אמנם זה עדיף ממה שלא יברכו כלל). וי"א שתמיד טוב לברך בקול רם כדי לעורר את הכונה, ובפרט בשבת ור"ח כדי שלא ישכח להזכיר מעין המאורע.

שכור שאינו יכול לדבר כראוי יכול לברך ברכת המזון, אבל אם אינו יכול לדבר לפני המלך נסתפקו התוס' והרא"ש אם צריך לחזור ולברך כשיפוג יינו אם עדיין לא נתעכל המזון, והאחרונים מסיקים שיברך כשהוא שכור, אך לכתחילה יזהר לברך לפני שמגיע למצב כזה. ושכור כלוט הוי כשוטה ופטור מכל המצוות, וחייב לחזור ולברך כשנתפכה.

ברכה כנגד צואה או מי רגלים - אם בירך ומצא שהיתה צואה כנגדו, או בצדו בתוך ד' אמותיו, אף שבתפילה וק"ש אם היה ראוי להסתפק ופשע ולא בדק צריך לחזור, לגבי ברכת המזון נסתפקו התוס' והרא"ש אם צריך לחזור ולברך, ולדינא אם מצא צואה כנגדו בתוך ד' אמותיו צריך לחזור ולברך אבל כנגדו מחוץ לד"א אף בתפילה אינו חוזר, ולכתחילה ודאי שאסור מדאורייתא לברך ברכה או ד"ת כנגד צואה, דכתיב "והיה מחניך קדוש", ואם בירך במזיד צריך לחזור ולברך, אמנם מהפמ"ג משמע שגם במזיד מסתפקים, ודעת הח"י אדם כהפמ"ג שגם בנודע לו מתחילה א"צ לחזור ולברך, והכרעת הביאור הלכה דצריך לחזור ולברך. ולענין מי רגלים אם יש לו ספק מותר לכתחילה לברך, דאף בודאי אין איסורו אלא מדרבנן, ואם בירך ומצא אח"כ מי רגלים א"צ לחזור ולברך, אך אם ידע שיש מי רגלים ובירך כנגדם דינו כמו לגבי צואה.

סימן קפ"ו:

חיוב נשים בברכת המזון - נשים חייבות בברכת המזון, אלא שיש להסתפק אם הם חייבות מדאורייתא או מדרבנן וה"ה בעבדים, ונ"מ אם הם יכולות להוציא את האנשים באופן שאמרו ברית ותורה, אע"פ שאינן צריכות לומר, ולמעשה אינן מוציאות מי שאכל כדי שביעה. ומי שאין חייב אלא מדרבנן כגון שלא אכל כדי שביעה נשים מוציאות אותו בברכת המזון. אשה שאכלה כדי שביעה ונסתפקה אם בירכה, נחלקו האחרונים אם צריכה לחזור ולברך, והרוצה לברך אין למחות בידה, ודעת הרבה מגדולי הראשונים שהן חייבות מדאורייתא, ולכן אם חוזרת ומברכת לא הפסידה.

וכן אם אכל פירות או שתה יין, אם אינו תאב לשום פירות יכול לברך ברכה אחרונה, אם אינו יודע אם התעכלו.

ברכה ראשונה - אם עבר שיעור עיכול ורוצה לחזור ולאכול דעת המ"א שיחזור ויברך המוציא, והרבה אחרונים כתבו שלא יברך אם לא הסיח דעתו.

ואם אכל אחרי הסעודה מיני מזונות, ומחמתם אינו רעב, אינו יכול לברך ברכת המזון, אמנם אם הכל סעודה אחת, אע"פ שיש שיעור עיכול מהפת שאכלו בתחילה, לא הפסידו ברכת המזון.

שיעור האכילה לחיוב ברכה - שיעור אכילה לברכה ראשונה הוא כל שהוא, דאסור להנות מהעוה"ז בלא ברכה, והשיעור לברכת המזון מדאורייתא הוא אם אכל כדי שביעה, כל אחד לפי עניינו, ואם רגיל תמיד לאכול כדי מחיתו, זה נחשב כדי שביעה, וחולה או זקן או שכבר אכל לפני כן, והוא שבע בכזית או בכביצה, מ"מ אם הוא שבע עכשיו ע"י כזית או בכביצה, חייב מדאורייתא, ומדרבנן חייב לברך ברכה אחרונה כבר בכזית. ואם שבע מדברים אחרים שלא באו ללפת את הפת, כתב הפמ"ג שאינו חייב מדאורייתא.

סימן קפ"ה:

פרטי דינים בברכת המזון

זהירות בברכת המזון - כל הזהיר בברכת המזון מזונותיו מצויות לו כל ימיו בכבוד. והמדקדק יברך לכתחילה מתוך הספר ולא בעל פה. ומי שאינו מדקדק לברך בכוונת הלב נדון על כך אחר מותו.

באיזה לשון יכול לברך - מצוה מן המובחר שיברך בלשון הקודש, אמנם מותר לברך בכל לשון אם מבין את אותו הלשון.

צריך שישמיע לאזניו מה שמוציא בשפתיו, ואם לא השמיע לאזניו יצא, אבל אם הרבה בליבו לא יצא, ואם אינו יכול להוציא בשפתיו מחמת חולי או אונס אחר, מ"מ יהרהר בליבו, והקב"ה יקבע לו שכר על זה, אמנם לא יצא יד"ח, ועל כן אם נסתלק האונס ועדיין לא נתעכל המזון שבמעיו יברך ברכת המזון. וי"א שבעה"ב המוציא את בניו ואשתו שאינם בקיאים בברכה צריך לברך **בקול רם**, (שיטה זו סוברת שיכול להוציאם אע"פ שאינם מבינים את הלשון, והמחבר מחמיר בזה מעיקר הדין,

הזכרים שבזכותם נחלו את הארץ, ועוד שאף הנשים צריכות ללמוד הלכות שלהן.

על הניסים - בחנוכה ופורים לפני ועל הכל אומרים על הניסים, ואם לא אמרו אינו חוזר, ויכול בהרחמן לומר הרחמן הוא יעשה לנו ניסים כמו שעשה בימים ההם, והכי נהוג. ואיתא בש"ס שצריך לומר הודאה תחילה וסוף, והפחת לא יפחות מאחת, ואם פחת מאחת הרי זה מגונה, ומשמע דיצא יד"ח בדיעבד.

אם לא הזכיר **מלכות בית דוד** בבונה ירושלים מחזירים אותו.

חיוב קטנים בברכת המזון - קטן חייב בברכת המזון מדרבנן כדי לחנכו, ואפי' לא אכל רק כזית, ואינו יכול להוציא את אביו או אמו, ואם האב לא אכל כדי שביעה יכול הבן להוציאו בברכתו, ואם גם הבן לא אכל כדי שביעה נחלקו הפוסקים אם יכול להוציא את אביו, ויש להחמיר.

סימן קפ"ז:

נוסח ברכת המזון

דיוקים בברכות - אין לומר לפני ברכת המזון ברוך משביע לרעבים, דאין להוסיף על מטבע שקבעו חכמים. לא יאמר כי לעולם חסדיו עמנו, שהרי חסדיו הם עם כל חי. שאתה זן יאמר בקמץ תחת השין. יאמר אנחנו מודים, שאנו הוא לשון אנינות. יאמר בפי כל חי ולא בפה. רענו יאמר בשוא תחת הריש ולא בחולם, וזוננו יאמר במלאפום, כי הם לשון בקשה. יאמר לא חסר לנו ואל יחסר לנו.

אם אמר במקום ברכת הזן **ברוך רחמנא מלכא דעלמא מאריה דהאי פיתא** יצא בדיעבד ידי ברכה ראשונה אך לא ידי שאר ברכות, כיון שהזכיר שם ומלכות ועיקר הברכה. י"א שאף אם לא חתם "ברוך רחמנא דזן כולא" יצא בדיעבד, וי"א שחתומה זו מעכבת, וכן פסק הב"ח. ולכתחילה אין לשנות מנוסח הברכה כלל, אמנם **קטנים** פחות מגיל ח' יכול לחנכם בנוסח זה, ומעט מכל ברכה שהרי ג' הברכות הם דאורייתא, עד שידעו לברך כראוי.

ברית ותורה - להרא"ש לא יאמר שהנחלת לאבותינו "ברית ותורה", מפני שמספיק להזכיר פעם אחת, והרמב"ם חולק, וכתב הרמ"א דדברי הרא"ש עיקר. ואם לא הזכיר ברית ותורה או אחד מהם חוזר לתחילת ברכת המזון אם נזכר אחרי שהתחיל רחם נא, אבל לפני שהתחיל י"ל שיכול להזכיר שם ברית ותורה, וצ"ע. ואם מסתפק אם הזכיר ברית ותורה א"צ לחזור, וכ"ש שאם לא הזכיר "ארץ חמדה טובה ורחבה" שזה עיקר הברכה מחזירים אותו. ונשים ועבדים לא יאמרו ברית ותורה, שהנשים לאו בני ברית ותורה, והעבדים אינם בני תורה, ומ"מ בימינו נהגו הנשים לומר, והכונה על ברית ותורה של

סימן קפ"ח:

ברכת בונה ירושלים

אמן אחר ברכת בונה ירושלים - יענה אמן אחר ברכת עצמו, מפני שברכה זו היא סיום הברכות דאורייתא, ויפסיק מעט בין בונה ירושלים לאמן. לשיטת השו"ע יאמר האמן בלחש, והרמ"א כתב שכששאר המזמנים עונים אמן, גם המברך א"צ לאומרו בלחש, והמ"ב כתב שבזמננו בכל גוונא אפשר לאומרו בקול רם, וכמדומה שכך המנהג.

הזכרת מלכות בית דוד - צריך להזכיר בברכה שלישית מלכות בית דוד, ולא יזכיר מלכות אחרת אף מלכותא דשמיא, וכגון שלא יזכיר ומלכותך ומלכות בית דוד, או שיאמר אבינו מלכנו. והרמ"א כתב שי"א שמש"ה לא יאמר בסוף יעלה ויבוא "מלך" רחום וחנון, אך אין המנהג כך, כיון שהוא ענין בפני עצמו, ולכן אין למחות ביד הנהוגים כך.

נוסח הברכה - יכול לברך או רחם ד' אלוקינו, או נחמנו ד' אלוקינו בירושלים עירך ובציון משכן כבודך ובמלכות בית דוד משיחך ובבית הגדול והקדוש וכו'. ויחתום בונה ירושלים, או מנחם ציון בבנין ירושלים, ואף אם פתח ברחם יכול לסיים במנחם, ויש מחמירים. ויאמר אותו נוסח בין בשבת בין בחול, ולהגר"א בחול יאמר רחם נא ובשבת יאמר נחמנו ומסיים מנחם, וכן סוברים כמה ראשונים. (ואין בזה משום שאלת צרכי בשבת כיון שכך הוא טופס הברכה).

י"א שיאמר בונה ברחמי ירושלים, שהוא מעין הפתיחה, אך לכו"ע זה לא מעכב.

רצה ויעלה ויבוא - בשבת מוסיף בברכה שלישית רצה והחליצנו, ובר"ח ויו"ט וחול המועד מוסיף יעלה

תמצית משנה ברורה

חוזר לראש דמחויב לאכול לחם, דכתיב "וקראת לשבת עונג" ואין עונג בלא פת, ובסעודה שלישית אינו חוזר (ד"א שסעודה שלישית א"צ פת, ואף שאין דבריהם עיקר, יש לחוש לדבריהם שלא להכנס לספק ברכה לבטלה).

ואם נזכר לפני שהתחיל הטוב והמטיב, במ"א משמע שאומר ברוך שנתן ואינו חותם, והביאור הלכה כתב צריך לחתום, וכן מצדד בנהר שלום. ואם כבר יצאה השבת ונזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב, אינו מברך אשר נתן.

ביו"ט יאמר אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל לששון ולשמחה, את יום חג פלוני הזה, ברוך אתה ד' מקדש ישראל והזמנים. ואם התחיל הטוב והמטיב-בסעודה בלילה ובסעודה ביום חוזר לראש דמחויב לאכול פת, דאין שמחה בלא לחם, ואם לא אכל בלילה שמחויב לאכול ביום שתיים, צריך לחזור גם בסעודה השנייה ביום, ובסעודה שלישית או יותר אינו חוזר.

היכא שחוזר לראש, אם היו שלשה וזימנו מברכים כל אחד בפני עצמו, דיצאו ידי חובת זימון.

ביו"ט שחל בשבת אם שכח אחד מהם יאמר בברכת אשר נתן מה ששכח, ואם שכח שניהם יאמר הנוסח של שבת ושל יו"ט, ויחתום מקדש השבת וישראל והזמנים.

בראש השנה יאמר... שנתן ימים טובים לעמו ישראל את יום הזכרון הזה, ולדעת המ"א אינו חותם, ודעת הרבה אחרונים שיחתום מקדש ישראל ויום הזכרון, ואם התחיל הטוב והמטיב לדעת המ"א אינו חוזר, כמו בר"ח, ולהא"ר צריך לחזור.

אם אינו יודע נוסח הברכה חוזר לראש, (כ"כ הט"ז, וצ"ע למה לא יאמר שם רצה או יעלה ויבוא), ואם יודע ההתחלה והסיום די בזה.

ביום הכיפורים (חולה) אינו חוזר, ואם לא התחיל הטוב והמטיב י"א שיאמר ברוך שנתן ימים קדושים לישראל את יום הכיפורים הזה, ואינו חותם, וי"א שלא יאמר כלל, וכן מסתברא.

בראש חודש יאמר ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון, ולדעת רוב הפוסקים גם בזה יאמרנה בשם ומלכות, ואינו חותם, ואם נזכר אחרי שהתחיל הטוב והמטיב אינו חוזר, מפני שאינו חייב לאכול דווקא פת, (וכתב הרמ"א דאפשר שיש לאומרו בהרחמן כמו לגבי על הניסים, אך יש לחלק דכאן יש הזכרת שמות, וכן נוהגים, והמ"א תמה וכי אסור לומר תחנונים שיש בהם הזכרת שמות, ובבגדי ישע כתב דשאני הכא שכונתו לצאת ידי חיוב ברכה). **ואם חל ר"ח בשבת** והזכיר שבת ולא ר"ח, והתחיל הטוב והמטיב אינו חוזר, ואם שכח גם של שבת ונזכר לפני שהתחיל הטוב והמטיב

ויבוא, לפי שהם בקשת רחמים, ואם הזכירם בברכת הארץ שהיא הודאה לא יצא, וצריך לחזור ולהזכיר בבונה ירושלים, ורצה קודם ליעלה ויבוא מפני שהוא תדיר. ולא יזכיר שבת ביעלה ויבוא ולא יו"ט וחווה"מ ברצה והחליצנו.

אם התחיל לאכול בשבת ויצאה שבת מזכיר שבת בברכת המזון, דאזלינן בתר התחלת הסעודה, ואפ"י נמשך זמן רב בלילה (א"כ התפלל מעריב), וכן הדין בר"ח ופורים וחנוכה. ואם חל ר"ח במוצאי שבת אם גמר סעודתו מבעוד יום יזכיר רק של שבת, ואם אכל פת גם בלילה, אינו יכול להזכיר שניהם דהוי תרתי דסתרי, ומוטב שיזכיר של ר"ח, (אך אם חלו חנוכה או פורים במוצאי שבת יזכיר של שבת, כיון שאמירת על הניסים אינה אלא רשות). וי"א שאם חל ר"ח או יו"ט במוצאי שבת, יזכיר גם רצה וגם יעלה ויבוא.

מה הדין כששכח רצה או יעלה ויבוא

אם שכח רצה או יעלה ויבוא (וה"ה בספק תולים ששכח) ואמר רק ברוך אתה של בונה ירושלים יאמר שם, ואם אמר השם נכון שיסיים למדני חוקך ויאמר שם כדי שלא יצטרך לברך ברכה נוספת, (ואף שי"א שאין לחזור אחרי הזכרת ד', הרי י"א שאף אם נזכר אחרי אמירת תיבת "בונה" חוזר לרצה, ואף שמלעשה צ"ע בזה, מ"מ כשלא הזכיר בונה יאמר למדני חוקך ויחזור לרצה). ואם סיים בונה ירושלים ועדיין לא התחיל הטוב והמטיב, יאמר ברוך אתה ד' אלוקינו מלך העולם אשר נתן וכו' (כדלהלן). ואם התחיל ברכת הטוב והמטיב עד מלך העולם, לדעת החיי אדם ימשיך אשר נתן וכו', ואח"כ יתחיל הטוב והמטיב. ואם המשיך את הברכה חוזר לראש ברכת המזון (בסעודה המחויבת וכדלהלן), כיון שסיים סדר הברכות דאורייתא, (ואם טעה בברכת הטוב והמטיב א"צ לחזור אלא עליה, מפני שהיא ברכה בפני עצמה), ודינא דחיי אדם צע"ג, דמשמע שטעם החילוק בהתחיל ברכה רביעית הוא משום שהסיח דעתו מברכה שלישית, וא"כ אין נ"מ כמה התחיל.

אם נרדם בברכת המזון ואינו יודע באיזה ברכה עומד, חוזר לראש, ואם יודע שאמר איזה ברכה אינו חוזר אלא למקום שנסתפק.

המ"א מחדש שכל מקום בברכת המזון שצריך לחזור, יחזור לראש ברכת המזון, דג' הברכות חשובות אחד, והבה"ל מוכיח מכמה ראשונים שא"צ לחזור אלא לברכה שטעה בה, וכתב שדינו של המ"א צע"ג.

בשבת יאמר ברוך וכו' שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית, ברוך אתה ד' מקדש השבת, ואפ"י בסעודה רביעית או חמישית, ואם נזכר אחרי שהתחיל הטוב והמטיב בסעודה ראשונה ושנייה

תמצית משנה ברורה

בעל הבית מסיים ונאמר אמן, שאינו יכול לגזור שיאמרו אמן, אבל בעושה שלום שהוא שבח של הקב"ה וכל ישראל מצווים אומר ואמרו אמן.

אחר הרחמן או אחר כל תחינה ובקשה אף שאין בה שם יש לענות אמן.

יאמר ונשא ברכה מאת ד'.

בשבת יו"ט ור"ח יאמר מגדול, ובחול יאמר מגדיל.

יאמר שנתן שבתות למנוחה וראשי חדשים לזכרון, ובחתימה י"א שלא יזכיר ר"ח, ולדינא מסקי האחרונים שיזכיר גם ר"ח. ואם התחיל הטוב והמטיב חוזר לראש ברכת המזון, ומזכיר שבת ור"ח (ובזה אפי' אם בפעם הראשונה הזכיר ר"ח צריך לחזור ולהזכיר).

בחוה"מ א"צ לחזור, ואם נזכר לפני ברכת הטוב והמטיב יאמר ברוך שנתן מועדים (או שיאמר ימים קדושים, אך לא יאמר ימים טובים) לעמו ישראל לששון ולשמחה, ואינו חותם.

סימן ק"צ:

שתית היין אחרי ברכת המזון

ברכה ראשונה - צריך לברך בורא פרי הגפן על כוס של ברכת המזון, אפי' בירך על היין שבסעודה, דברכת המזון הוא סילוק והסח הדעת. ואם הפסיק בין הברכה לטעימה בדבר ששייך לסעודה אינו חוזר ומברך, ואם הפסיק בדבר אחר חוזר ומברך.

אם המברך טועם ראשון - אם המסובים שותים מהכוס של המברך נכון שיטעם המברך ואח"כ שאר המסובים, ואפי' אם הוא מערה מכוסו לכוסם לפני שטעם ימתינו לו עד שיטעם הוא, אבל אם כוס לכל אחד א"צ להמתין לו, אא"כ כוסם פגום שצריך לשפוך מכוסו לכוסם לפני שטועם, שבזה ימתינו לו עד שיטעם ואח"כ יטעמו הם.

ברכה אחרונה - אחרי השתיה יברך ברכה אחת מעין שלש, ואם דעתו לשתות עוד יברך בסיום השתיה, ואם טעה ובירך אחריו להמ"א לא יברך לפניו, ולרעק"א דווקא כשטעה וחשב שצריך לברך, אבל אם שכח שרוצה לשתות עוד צריך לברך, וי"א שגם בטעות בדין צריך לברך, ולמעשה צ"ע. אמנם אין אין בדעתו לשתות מיד אלא אח"כ יברך, שמא יעבור שיעור עיכול, לא מיביעיא לדעת המ"א שיצטרך אח"כ לברך גם ברכה ראשונה, אלא אף לדעת הרבה אחרונים שא"צ לברך כל שלא נסתלק מהשתיה הראשונה, ואפי' כל היום, מ"מ מאן יימא לן דרשאי לעשות כך לכתחילה, שהרי מפסיד ברכה אחרונה, וגם שמא לבסוף לא ישתה עוד.

כמה צריך לשתות בשביל ברכה אחרונה - יש להסתפק אם כזית מחייב בברכה אחרונה (ביין ובשאר משקין) או דווקא רביעית (שזה ביצה וחצי והיינו ג' כזיתים), ובעלמא ישתה או פחות מכזית ויהיה פטור לכו"ע, או רביעית ויהיה חייב לברך, ואם שתה מלא לוגמיו לא יברך ברכה אחרונה (ודלא כהט"ז), ואפי' ביי"ש לא יברך בפחות מרביעית (ודלא כהט"ז). וכל זה

סימן קפ"ט:

ברכת הטוב והמטיב

ברכה זו אינה מדאורייתא אלא מדרבנן, ולכן לא נחשבת סמוכה לחברתה ופותרת בברוך, ואינה חותמת בברוך מפני שבתחילת התקנה היתה קצרה, שלא הזכיר בה אלא הטוב והמטיב לכל.

טעם תקנת הברכה - ברכה זו נתקנה על הרוגי ביתר שניתנו לקבורה, ואמרו הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה, וקבעוה בברכת המזון מפני שהיא הודאה ושבח, וסמכוה לבונה ירושלים מפני שבחורבן ביתר נגדעה קרן ישראל ואינה עתידה לחזור עד שיבוא בן דוד.

ג' מלכיות והטבות וגמולות - כיון שמזכירים מלכות בית דוד בבונה ירושלים ראוי להזכיר מלכות שמים, וכיון שאין להזכירם יחד מזכירים בברכה רביעית, ומזכירים עוד מלכות כנגד ברכת הארץ (אע"פ שאינה צריכה מלכות שהיא סמוכה לברכת הזן שיש בה מלכות). וכיון שאומרים ג' מלכיות אומרים גם ג' הטבות שהם עיקר הברכה, וכיון שהיא ברכת הודאה אומרים גם ג' גמולות.

לא יאמר תתברך שכבר אמר ברוך אתה ד'.

לא יאמר המלך הטוב החי, ובבית האבל יאמר "המלך החי הטוב והמטיב (וא"צ לומר ג' הטבות וג' גמולות, ולב"ח ולש"ך אומרים) קל אמת דין אמת וכו' ". בין כשהאחרים האוכלים עמו מברכים, ובין כשמברך בפני עצמו, ועיין ביו"ד שע"ט אי בעינן לזה עשרה.

לא יאמר א"ל שבכל יום, אלא א"ל בכל יום, יותר נכון שלא לומר א"ל כלל.

תמצית משנה ברורה

ולענין ברכת הזימון נחלקו בזה האחרונים, והאידינא יזמנו וכנ"ל, אך אם פועל גמר לפני האחרים ואינם רוצים לענות לו, לא ימתין אלא יברך מיד.

אסור לעשות מלאכה בעודו מברך ואפי' תשמיש קל, וכ"ש דבר שצריך שימת לב, ולא יעיין אפי' בדברי תורה, דכתיב "ולא תלכו עימי קרי" נכלל בזה שלא יהיו המצוות אצלנו על צד המקרה וההזדמן. וכן הדין כשעוסק בתפילה או בברכה אחרת או באיזה מצוה. ובדיעבד אם בירך כשהוא עסוק יצא, דלא גרע משיכור.

סימן קצ"ב:

נוסח הזימון

ג' שאכלו כאחד חייבים להזדמן ולצרף ברכתם בלשון רבים, והיינו שאחד יאמר נברך וכו'.

הקריאה לברך - בזוהר מזהיר שיאמר הזמנה בפה תן לנו הכוס ונברך, או בואו ונברך, ומזה המנהג לומר רבותי נברך. והם יאמרו יהי שם ד' מבורך מעתה ועד עולם.

אמירת המזמן - המזמן יאמר נברך שאכלנו משלו, ולא יאמר ובטובו חיינו, והמ"א מצדד שאם אמר אין מחזירים אותו, אך לכו"ע אין לומר כך לכתחילה, ואין לחלק בין שלשה לעשרה (ודלא כהט"ז). ואם הם ד' יכול לומר ברכו, אך טוב יותר לומר נברך, שלא להוציא עצמו מן הכלל, ואם הם ג' ואמר ברכו אפשר דיצא.

ענית המסובים - המסובים יענו ויאמרו ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו.

ואם הם עשרה או יותר ואפי' רבוא, יאמר נברך אלוקינו, ולא יאמר נברך לאלוקינו, והמסובים יענו ברוך אלוקינו. ואם טעה המזמן ולא הזכיר אלוקינו יחזור ויאמר אלוקינו, אך אם השומעים כבר ענו אינם יכולים לחזור, כיון שיצאו בדיעבד, והמזמן כשחוזר נחלקו האחרונים אם יכול לומר ברוך אלוקינו, ואם הם אמרו ברוך אלוקינו יכול לכו"ע לומר ברוך אלוקינו.

המזמן יאמר ג"כ ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, ונחלקו האחרונים אם יענו אחריו אמן, והמנהג שלא לענות, והמזמן לכו"ע לא יענה אמן. ולא יאמר ברוך הוא וברוך שמו, וי"א שיאמר, וכן המנהג, אך לא יאמרו כי אם המזמן. ואח"כ יברך ברכת המזון.

בסתם שתיה, אבל בכוס של ברכת המזון צריך לשתות לפחות מלא לוגמיו (שהוא רוב רביעית באדם בינוני, ואדם גדול ביותר משערים לפי לוגמיו, אך א"צ לשתות יותר מרביעית), ולכן ישתה רביעית שלם ויברך ברכה אחרונה.

צריך אחד לשתות כשיעור מלא לוגמיו, ואין שתית שניים מצטרפת, ויש מי שאומר ששתית כולם מצטרפת למלא לוגמיו.

אם המברך לא רוצה לטעום יטעום אחד מהמסובים ששמעו את הברכה וכיוון להוציאם, וכתב רעק"א שהשותה יברך הגפן, ובחכם צבי ובשו"ע משמע שהמברך ברכת המזון יברך גם הגפן, דבברכת המצוות קימא לן דיצא מוציא (ואע"פ שבתקיעת שופר לנשים לא יברך מי שכבר יצא, שאני התם שגם הנשים יותר טוב שלא יברכו אלא שאין למחות בידם, משא"כ הכא). והנה דעת החכם צבי שאם המסובים יודעים לברך, אסור לברך ע"מ שיטעמו אחרים אם לא יטעם הוא, ודעת הביאור הלכה שאף אם הם יודעים לברך יכול הוא לברך ולתת לאחר לטעום.

מצוה מן המובחר שיטעמו כולם טעימה בעלמא מהכוס, וצריך לזה שהכוס תחזיק יותר מרביעית כדי שיוכל המברך לשתות רביעית שלם.

בסעודה גדולה אלו שמסופקים אם יגיע אליהם כוס של ברכת המזון צריכים לברך עליו בפני עצמם, אא"כ נתכוונו להדיא לצאת בברכה אם יגיע אליהם הכוס, וגם המברך נתכוון להוציאם, ויזהרו שלא ישיחו בין הברכה לטעימה.

סימן קצ"א:

ברכת המזון לפועלים

מדינא דגמ' אם הפועלים נוטלים שכר מלבד מזונם, מברכים ברכה ראשונה כתיקנה, ואח"כ פותח בברכת הארץ וכולל בה בונה ירושלים וחותר בברכת הארץ, (דמדאורייתא יכול לכלול שלשת הברכות בברכה אחת), ואין אומרים ברכת הטוב והמטיב. ואפי' יוצאים יד"ח מאחר, יעמדו למלאכתם כשסיים בונה ירושלים. ואם בעה"ב מיסב עמהם, או שאין נוטלים שכר אלא הסעודה שאוכלים, מברכים כל הד' ברכות.

והאידינא מברכים כל הד' ברכות, כיון שאין דרך להקפיד, ומסתמא אדעתא דהכי שכרם.

הגר"א שבעה"ב עם בני ביתו הוי קביעות אף בלא שלחן אחד). ואם אכלו יחד בלא קביעות רשאים ליחלק, וכתב הרמ"א דלכתחילה עדיף לזמן, משום "ברוב עם הדרת מלך", אך הרמ"א כתב שג' שלא אכלו יחד אין אחד יכול להוציא את חברו בברכת המזון, וממילא אין רשאים לזמן, וכן מסתבר, והפמ"ג נשאר בצ"ע אם יכולים לזמן ומסיים שבי' שיש הזכרת השם אפשר שלכו"ע אסור לזמן כשאין חיוב, וכ"מ בח"א.

אם צריכים להתחיל או לגמור יחד - שניים שקבעו לאכול יחד ואח"כ הצטרף להם אדם שלישי, או שקבע אחד והצטרפו אליו שתיים, ומסיימים לאכול יחד, אינם רשאים ליחלק, ואם גם סיום אכילתם אינה יחד רשאים לברך בפני עצמם, ולכתחילה מצוה להמתין ולהצטרף יחד לזימון, ואם המתינו אחר אכילתם ולא בירכו עד שגמר השלישי לאכול, ואם היו מביאים להם משהו היו אוכלים, חייבים לזמן יחד.

היו רוכבים ואמרו נאכל מצטרפים לזימון אע"פ שכל אחד אוכל מכיכרו ולא ירדו מהבהמות, ודווקא כשעמדו במקום אחד, אבל אם אכלו בהליכתם אין מצטרפים (וע"ע בסימן קס"ז). והרמ"א מסתפק מה הדין באוכלים יחד בעגלה, והח"א הכריע דבזה ובכל ספק בזימון אם הם ג' יזמנו, ועשרה לא יזמנו, ונראה שאף עשרה יזמנו בלא הזכרת השם.

האוכלים בשדה מפוזרים אע"פ שאוכלים בשעה אחת ומככר אחד אין מצטרפים.

זימון בבית עכו"ם - שיטת הרמ"א שלא לזמן בבית עכו"ם, והאחרונים כתבו לזמן, וכן המנהג. ויאמרו הרחמן הוא ישלח לנו ברכה בהליכתנו ובישיבתנו עד עולם, ואפשר לומר הרחמן הוא יברך את בעה"ב הזה, וקאי על בעל הסעודה. ואם אוכלים במלון ביום דרך עראי בבית עכו"ם אפשר שאין לזמן, וטוב שלא יקבעו לאכול יחד ויצאו מידי ספק.

זימון בז' מינים - יש מחמירים בז' מינים להצריך זימון, ולכן טוב שלא יקבעו שלשה ביחד על ז' מינים, ובברכי יוסף כתב שהמנהג שלא להמנע מלקבוע על פירות מז' מינים או על פת הבאה בכיסנין.

מתי רשאים ליחלק

ג' שנתחייבו בזימון אינם רשאים ליחלק, ואפי' אחד מהם גמר סעודתו לפני האחרים, וכן **ארבעה וחמשה** אף שאם ילך אחד או שניים יזמנו הג' האחרים מ"מ אסורים ליחלק, שהרי ההולכים ג"כ חייבים בזימון, ו**ששה עד ט'** יכולים ליחלק באופן שיהיה זימון לכל

שינוי הנוסח - האומר נברך על המזון שאכלנו או שאומר למי שאכלנו משלו (דמשמע שמברך לבעה"ב), או שאומר מטובו במקום ובטובו (דמשמע בתגמוליו של מקום), או חיים במקום חיינו (שמוציא עצמו מן הכלל), הרי זה בור. וכשמזמן בעשרה יכול לומר נברך אלוקינו על המזון שאכלנו משלו.

סימן קצ"ג:

דין שניים שאכלו

אם יכול אחד להוציא את חברו בברכת המזון - שניים שאכלו אף שלגבי המוציא יכול אחד להוציא את חברו לכו"ע, לגבי ברכת המזון לכתחילה מצוה שיברך כל אחד לעצמו, (כיון שדעתם עכשיו להפרד זה מזה, ולפי שברכת המזון דאורייתא, ונכון לחוש לטעם הראשון וליחלק אף כשלא אכלו כדי שביעה).

ואם אחד מהם לא יודע לברך אך מבין לשון הקודש, יוציאו השני יד"ח בברכה, ויכוון להוציאו והשומע יכוון לצאת, ויכוון השומע מילה במילה לכל מה שיאמר והוא לעיכובא, ואם שמע עכ"פ עיקרי הברכות ופתיחתם וחתיתתם יצא בדיעבד, ואם שמע כשהוא מתנמנם לא יצא. ואם אינו מבין אינו יוצא בשמיעה ויברך לעצמו, ויכול לברך בלשון הקודש אף שאינו מבין. (ובזימון שאחד מוציא לשניים או לתשעה י"א שמוציא אף אם אינם מבינים, ויש חולקים). וי"א שבלשון הקודש יוצא גם מי שאינו מבין (משא"כ בשאר לשונות), וכן המנהג שנשים ועמי הארץ יוצאים יד"ח אף שאינם מבינים, ואפי' בקידוש דאורייתא, אך טוב יותר שיאמרו מילה במילה בלחש אחרי המברך והמקדש, דבזה יצאו יד"ח לכו"ע, ולכו"ע נכון לעשות כך כיון שא"א לכוון ולשמוע היטב.

אם צריכים לחזר אחר זימון - שניים שאכלו מצוה שיחזרו אחר שלישי שיצטרף עמהם לזימון, והיינו שאם יש אדם נוסף בבית או שמש שאין דרכו לאכול עמו, מצוה לתת לו לאכול, אבל אחד א"צ לחזר אחר שניים. וכן אם הם ז' מצוה לחזר (כנ"ל) אחר עוד ג' כדי שיזמנו בשם.

מה נקרא קביעות לחיוב זימון

שלשה שישבו לאכול יחד ובירכו המוציא, אפי' כל אחד אוכל מכיכרו, ואפי' לא אכל עדיין כזית, נתחייבו בזימון, ודווקא כשאוכלים בישיבה בשלחן אחד, (ודעת

תמצית משנה ברורה

צריך לברך במקום האכילה). וכתב הח"א שאם אכלו ארבעה על שלחן אחד, ושניים על שלחן אחר, יכול אחד מהארבעה להצטרף עם השניים האחרים, וצ"ע בדבריו. ואם זימנו כבר ג' הנשארים בחבורה הראשונה, ולא אכלו אלו הג' יחד, פרח זימון מינייהו, ודווקא זימנו לפני שנתחברו השלשה, אבל אם נתחברו השלשה לפני זימנו חבריהם, יכולים שלשתם לזמן יחד, ואם אכלו השלשה יחד יכולים לזמן.

סימן קצ"ד:

ג' שאכלו כאחד ושכחו לזמן ובירכו ברכת המזון אינם יכולים לזמן, וכן הדין אם סיימו ברכת הזן, ואם רק התחילו עד הזן את העולם כולו ילה"ס. וכן הדין כשב' מהם בירכו, אמנם ילה"ס אם יכול להצטרף לחבורה אחרת, וצ"ע, אך אם יאכל עמהם מעט בודאי מצטרף, ואפי' לשניים. ואם רק אחד מהם שכח ובירך (וה"ה בהזיד ונקט שכח אטו רישא), יכולים השניים לזמן עמו, ויענה ברוך שאכלנו משלו, והם יצאו יד"ח זימון, אך הוא לא יצא יד"ח כיון שכבר בירך, אמנם אם אחד מהנשארים רק שתה רביעית משקה ולא אכל לא זימנו. ואם היו ארבעה שאכלו ושניים מהם בירכו, יכולים לצרף אחד מהמברכים לזמן עמו, והמאמר מרדכי מצדד שאפי' אם רוב החבורה בירכו בפני עצמם, אם נשארו שניים שלא בירכו, יכולים לצרף אחד מהמברכים לזימון. וכן אם היו עשרה ובירכו שלשה יכולים להצטרף עם הנשארים ולזמן בשם. ואם השלישי זימן עם כת אחרת (אם בא לחבורה של שניים צריך לאכול עמהם מעט, ואם בא לחבורה של שלשה א"צ לאכול עמהם), אין השניים שנשארו יכולים לזמן עמו, מפני שכבר יצא יד"ח זימון, אך אם נזדמן להם אחד מן השוק, יכולים לזמן עמו אם טעם עמהם, ומשמע מרעק"א שאם הצטרף עמהם אחד שנתחייב בזימון כשאכל עם כת אחרת, יכול להצטרף עמהם אע"פ שאינו אוכל עמהם יחד.

ג' שאכלו ויצא אחד מהם לשוק קוראים לו שיכוון לברכת הזימון, ויענה עמהם, והם והוא יוצאים בזה יד"ח זימון אע"פ שאינו יושב עמהם, אלא הוא עומד נגד הפתח בסמוך להם, (ואם יש טינוף ביניהם הטינוף מפסיק), ואח"כ יבוא ויברך בעצמו, ואם שמע עד סוף ברכת המזון וכיוון לצאת יצא, ואם השלישי לא עונה לזימון אין מזמנים עליו אא"כ הוא עומד עמהם. וי' אין מצטרפים אא"כ כולם יושבים בברכת הזימון, ולשיטת הרמ"א צריך להמתין עד סוף ברכת הזן.

חבורה, ועשרה או יותר לא יחלקו, ואם הם עשרים יכולים ליחלק שיהיה עשרה לכל חבורה.

דעת הרמ"א שעדיף שלא ליחלק משום דברוב עם הדרת מלך, וי"א שיכולים ליחלק אפי' לכתחילה, ומהרמב"ם משמע שאפי' מצוה מן המובחר ליכא.

אמנם אם רבים מסובים יחד ואם זימנו יחד לא ישמעו ברכת הזימון מפני המברך (דאם יכולים לשמוע אפי' רק ברכת הזימון לדעת השו"ע זימנו יחד ויברכו כל אחד לעצמו בלחש, ולדעת האחרונים צריכים לשמוע גם את הברכה הראשונה), ואינם יכולים לזמן עשרה מפני שצריכים לזמן בקול רם וישמע בעה"ב ויקפיד, מוטב ליחלק לשלשה שלשה. וכתבו האחרונים שכשיש קבוצה גדולה יתנו לזמן למי שקולו חזק כדי שישמעו כל המסובים.

ואם צריכים ללכת לדבר מצוה ואם ימתינו תתבטל המצוה, לשיטת הרמ"א יכולים לזמן שלשה שלשה, והח"א מגמגם בזה ופוסק שאם לא ישארו עשרה בלעדיהם אסור להם לצאת, ומ"מ במצוה דאורייתא אפשר שיש להקל בכל גוונא.

מעבר מחבורה לחבורה

ג' חבורות של ג' בני אדם אסור לצרף לזימון אחד מכל חבורה, כיון שהשניים האחרים שבכל חבורה ישארו בלי זימון. ואם הלך אחד מכל חבורה ונצטרפו יחד, ובניתיים בא אחד מהשוק לכל חבורה וזימן עמהם, פרח זימון מינייהו ואין ההולכים יכולים לזמן, וה"ה כשחבורה אחת מהם זימנה עם אחד מן השוק אין יכולים לזמן, כיון שנשארו רק שניים שיכולים לזמן. וכן אם כבר זימנו עליהם במקומם, כגון שכל אחד מהם הפסיק לשניים שאכלו עמו, אין יכולים לזמן אפי' אכלו אחרי הזימון וגמרו סעודתם, (אך ברכת המזון יברכו מתחילה), ואם רק אחד מהשלשה זימן י"א שגם בזה הדין כנ"ל, ובסימן ר' מבואר שאחד יכול להצטרף לשניים שאכלו עכשיו ביחד, וצ"ע לדינא. ואם לא זימנו עליהם במקומם (ואינם יכולים לחזור לחבורתם הראשונה מחמת שנתפרדה, או שעזבו את חבורתם מחמת אונס או הפסד מזמן) חייבים לזמן, ואינם רשאים ליחלק אפי' אם לא אכלו יחד כלל, ואף שצריך לברך במקום שאכלו, י"ל דמיירי בעקרו בשוגג, או שאכלו גם כאן אלא שלא קבעו לאכול יחד, ואם כל אחד בא מחבורה של שני אנשים אינם יכולים לזמן אם לא אכלו יחד, כיון דמעיקרא ג"כ לא נתחייבו בזימון.

ג' חבורות של ארבעה מותר לשלשה מהם, אחד מכל חבורה, להצטרף לזימון, (אם הם בבית אחד, שהרי

תמצית משנה ברורה

שהשביל יהיה קבוע גם בימות הגשמים. ומשמע מהט"ז שבני החופה מצטרפים יחד לברכת המזון, אף אם יש רה"ר ביניהם, ומשמע שמצטרפים אפי' אין רואים אלו את אלו ואין להם שמש אחד, אך להא"ר והפרישה גם בני החופה דינם כשאר בני אדם לענין צירוף.

שמיעת דברי המזמן - ב' חבורות המצטרפות לזימון צריך שישמעו כולם דברי המזמן (להשו"ע ברכת הזימון, ולרמ"א עד סוף ברכת הזן, ולכתחילה נכון שישמעו כל ברכת המזון), ובדיעבד אם לא שמע את המזמן אלא רק את העונים יכול לענות עמהם, וברכת המזון אם רוצים לצאת מהמברך צריכים לשמוע את כל ברכת המזון, ויכוונו לצאת, ובלא זה לא יצאו כלל.

ג' שאכלו כאחד ולא כולם יודעים לברך אם אחד מהם יודע את כל הברכה, נכון שהוא יברך ויוציא את כולם, ואם כל אחד יודע ברכה אחרת, המזמן יאמר נברך, וכל אחד יוציא את האחרים בברכה שהוא יודע, ואע"פ שאין בהם אחד שיודע את הברכה הרביעית אין בכך כלום, כיון שאינה דאורייתא, אבל אין מחלקים ברכה אחת לב' בני אדם, (ולפי זה לשיטת הרמ"א אם אחד יודע את הזימון ולא את הברכה הראשונה לא יזמנו). ואם אינם יודעים אחד מהברכות הראשונות, מהשו"ע משמע שלא יברכו כלל, דברכות מעכבות זו את זו, וי"א שאינם מעכבות ויברכו את הברכות שיודעים, ולדינא אם אכלו כדי שביעה יש להחמיר כה"א.

סימן קצ"ו:

ברכה באכל דבר איסור

מי שאכל דבר איסור אפי' אינו אסור בעצם אלא שהוא אסור על עצמו, ואפי' הוא אסור מדרבנן, אין מזמנים ואין מברכים עליו לא בתחילה, ולא בסוף (אפי' אכל כדי שביעה), ואין עונים אמן על ברכתו, דאין זה מברך אלא מנאץ. ואם אכל בשוגג אפי' דבר האסור מן התורה ונזכר אחר אכילתו לשיטת הט"ז ועוד אחרונים יכול לברך בסוף אפי' לא אכל כדי שביעה, אך לא יזמנו עמו דאכילת איסור לא חשיבא קביעות בין שאכל איסור בפני עצמו בין שכולם אכלו יחד בשוגג.

אם גזל חיטים וטחנם ואפאם שקנאם בשינוי ונתחייב לשלם דמיהם, י"א דמ"מ אסור לברך בין ברכה ראשונה בין ברכת המזון, וי"א שיכול לברך, ודעת המ"א שאם אכל כדי שביעה יברך ברכת המזון, ויש להחמיר ולברך. ואם גזל לחם המ"א מסתפק בזה, ולמעשה אין כדאי לברך, כיון שיש בברכתו חשש ניאוך.

אם אכל דבר איסור במקום סכנה ואפי' איסור דאורייתא, מברכים עליו, משום דהתירא קאכיל והוי מצוה, דכתיב "וחי בהם" ולא שימות בהם, ואם אנסוהו לאכול בין דבר התר בין דבר איסור אינו מברך, אע"פ שהיה מוכרח לאכול מפני הסכנה.

צירוף לזימון כשאחד נזהר שלא לאכול מה שאכל חבריו - אם רק אחד מהם לא יכול לאכול משל השני, כגון שאחד מהם נזהר מפת עכו"ם, או שאחד מהם כהן ואוכל חלה, או שאחד מודר הנאה משניים והם לא מודרים ממנו, או שאחד אוכל חלב וגבינה והשניים

סימן קצ"ה:

צירוף שתי חבורות לזימון

שתי חבורות שמקצתם רואים אלו את אלו מצטרפים אפי' בב' בתים, והיינו שאם ירצו יכולים להצטרף ואחד יוציא את כולם בברכת המזון, אבל אם אין מקצתם רואים אלו את אלו אין מצטרפים אפי' בבית אחד, ואפי' אם נכנסו ע"מ להצטרף יחד.

ואם יש שמש אחד לשניהם אם נכנסו על דעת להצטרף יחד מצטרפים, אפי' בשני בתים ואין מקצתם רואים אלו את אלו.

וכתב השו"ע שאין צירוף אלא כשנכנסו מתחילה ע"מ להצטרף, ומשמע אפי' בבית אחד ורואים אלו את אלו, אבל הרבה אחרונים כתבו שבבית אחד א"צ שיכנסו ע"מ להצטרף, ודי שיראו אלו את אלו או שיהיה שמש אחד לשניהם, וכן דעת הגר"א.

ואם מקצתם בבית ומקצתם בחוץ או בבית אחר, אם המברך יושב על מפתן הבית הוא מצרפם.

צירוף כשאין ג' בכל חבורה - מהרשב"א והרמב"ן מבואר שהצירוף הנ"ל הוא גם כשאין ג' בכל חבורה, והיינו כשנכנסו מתחילה לכך, אבל הרשב"ש כתב שאם אין בכל חבורה כדי זימון אין מצטרפים, וכן דעת הגר"א, וכן מוכח ברא"ה, ויותר מסתבר כדבריהם, והרשב"ש מוסיף שאפי' לזימון עשרה אין מצטרפים לברך בשם.

אם יש דרך שמפסיקה בין ב' החבורות, י"א שאין מצטרפים אפי' ברואים אלו את אלו ויש שמש אחד לשניהם, ואפי' שביל היחיד מפסיק, ואפשר שצריך

תמצית משנה ברורה

שהמזמן יהיה מאוכלי הפת, אבל ארבעה אין מצטרפים לששה שאכלו פת, דרובא דמינכר בעינן. וי"א ששלשה שמצטרפים לשבעה א"צ לאכול כזית, וי"א שדווקא באכלו דגן א"צ כזית, ומהגר"א משמע שמיקל שגם בשתיה א"צ רביעית, ולמעשה צ"ע להקל נגד דעת השו"ע, וטוב שישתה רביעית שלימה, אך אם שתה רוב רביעית בדיעבד אפשר שיש להקל.

צירוף לזימון שלשה - לזימון שלשה אין מצטרפים אלא אם כולם יאכלו פת, וי"א שמצטרף גם מי שאכל כזית דגן כגון דיסא שמברך מעין שלש, וי"א שגם בזה מהני ירק וכו' אם אכל כזית ובוה צריך כזית אף להסוברים שלזימון עשרה מצטרפים אף בלא כזית, והשו"ע מכריע שאם יכולים השניים להזקיפו שיאכל כזית פת מוטב, ואם אינו רוצה לאכול לא יתנו לו גם לשתות או מאכל אחר, ואם אכל או שתה יזמנו עמו וע"פ שאינו רוצה לאכול פת, וכתב המ"ב שעכשיו נוהגים כדעה השלישית, ונותנים לשלישי לכתחילה לשתות או לאכול איזה דבר.

ברכה אחרונה למצטרף לזימון - מי שלא אכל פת ומצטרף לזימון כנ"ל, אינו יכול לצאת בברכת המזון גם אם יכוון לצאת, אמנם אם אכל תמרים או שתה יין יצא יד"ח בדיעבד, וי"א דה"ה בדיסא, ומ"מ לכתחילה יכוון שלא לצאת, כדי לברך על כל דבר את ברכתו הראויה.

יציאת יד"ח ברכת המזון ע"י אחר - במקום שאחד מוציא אחרים בברכה מצוה שיברך מי שאכל כדי שביעה, שהוא חייב מן התורה, ויוציא את האחרים, ומשמע דאינו לעיכובא, אמנם לענין זימון יכול מי שלא אכל כדי שביעה לזמן, ואם לא כולם יודעים לברך יכולים לצאת יד"ח הברכה ממי שלא אכל כדי שביעה, אף שהיוצא אכל כדי שביעה, ואם המברך לא אכל כלל, מן התורה יכול להוציא, אך מדרבנן אין לצאת ע"י מי שאינו מחויב בדבר בעצמו.

וי"א שמי שלא שתה והוא תאב לשתות אינו מחויב בברכת המזון מדאורייתא אלא מדרבנן, וכתב הרמ"א שטוב לחוש לשיטה זו, שלא יוציא הוא את האחרים יד"ח, ואמנם אם הוא אכל כדי שביעה והאחרים לא אכלו כדי שביעה, טוב שיברך מי שאכל כדי שביעה.

מי שהיה שבע לפני האכילה אם נהנה גרונו מאותה אכילה מברך לפניו ואחריה, ומוציא אחרים, ואם נפשו קצה עליו ואינו נהנה גרונו לא יברך לא לפניו ולא אחריה.

אוכלים בשר (שיכול הראשון לאכול בשר ע"י קינוח והדחה) מצטרפים אפי' כל אחד אוכל מכיכרו, והמנהג שהאוכל גבינה יזמן כיון שהוא גורם לזימון, ומהגר"ז והדרך החיים משמע שאין סוברים כן, ועכ"פ אם האוכל בשר הוא כהן, אין לדחות מצות "וקידשתו" בשביל מנהג זה.

ואם שניהם לא יכולים לאכול זה מזה כגון שהכהן אוכל חלה ונזהר מפת עכו"ם, והישראל אוכל פת עכו"ם, או ג' המודרים הנאה זה מזה, או שאחד מודר משניים והם מודרים ממנו, או שאחד אכל בשר ואחד אכל גבינה קשה, אין מצטרפים לזימון, אא"כ אוכלים כולם מכיכרו של בעה"ב. ומר"ח אב עד התענית שאין אוכלים בשר אלא בסעודת מצוה, ויש שנזהרים גם בסעודת מצוה, אין מצטרפים אלו הנזהרים מבשר ואכלו חלב עם אלו האוכלים בשר, אא"כ אכלו כזית פת לפני שהאחרים אכלו בשר, או שאחד מבני הסעודה אכל פת פרוה, שהוא מצרף את כולם.

אין מזמנים על מי שאכל פחות מכזית.

סימן קצ"ז:

מי מצטרף לזימון

אם השלישי הגיע אחרי שהשניים גמרו לאכול אם הם אינם שבעים כ"כ, אלא אם יתנו להם לשניהם לאכול דבר הממשיך את הלב היו אוכלים אפי' מעט ואפי' כל שהוא, נחשב שלא נגמרה סעודתם, ומצוה שיתנו לו לאכול ויקבע עמהם בשלחן שיושבים, ויצטרפו יחד לזימון, וחייבים לזמן, שהרי חיוב הזימון תלוי בגמור הסעודה, וה"ה שניים מצטרפים לאחד, וכן הדין לגבי צירוף לעשרה לזמן בשם, אמנם אם אמרו ה' לך ונברך או שנטלו מים אחרונים, נסתלקו מאכילה ראשונה ואין הבא מצטרף עמהם (אף לזימון שלשה), ובמקום ספק אם הם ג' יכולים לזמן, אבל בעשרה מסתפק הפמ"ג אם יכולים לזמן בשם. וכתב המ"א ועוד אחרונים שלשיטה לעיל קע"ט שהב לך ונברך אינו סילוק, ה"ה הכא אינו סילוק, וי"א שכאן הוא סילוק לכו"ע. ואם שלשה אכלו ואחרי שנסתלקו מהסעודה בא אדם רביעי, שיטת הא"ז שמצטרף עמהם, ומשאר האחרונים משמע שאינו מצטרף.

צירוף לעשרה ע"י אכילת ירק וכדו' - שבעה שאכלו פת ושלשה אכלו ירק או שטיבלו עמהם ירק בציר ויש בהם כזית, (או שאכל ציר לבד. רמב"ם). או ששתו כוס שיש בו רביעית מכל משקה חוץ ממים (וי"א שה"ה מים), מצטרפים עם האוכלים פת לזימון, וצריך

לצרפו לזימון עשרה י"ל דמצטרף, וצ"ע. וכל זה לענין שיצטרף הוא איתנו, אבל הוא עצמו חייב בזימון, ונ"מ שאם יש ג' כמוהו חייבים לזמן, וכן אם יש ג' כשרים חייב לזמן איתם, דאפי' ירבעם בן נבט יענש גם על הקלות כמו עירובי תבשילין.

עכו"ם אין מזמנים עליו, אפי' אם מתכוון לברך לאלוקי ישראל, וגר אם מל ולא טבל אין מזמנים עליו, ואם מל וטבל מזמנים עליו, ויכול לומר על שהנחלת לאבותינו, שהרי אברהם נקרא אב המזון גויים.

אונן - בחול שהוא פטור מלברך כל זמן שמתו מוטל לפניו, אין מזמנים עליו, אפי' למ"ד שיכול לענות ולברך אם יש לו מי שישתדל בצרכי הקבורה ועדיין לא מסרו לכתפיים, ואם בירך להוציא אחרים לא יצאו יד"ח, וע"ע בסימן ע"א מה הדין במסרו לחבורה המתעסקים עמו.

נשים ועבדים וקטנים - אם יש ב' אנשים אין אלו מצטרפים לזימון אפי' אם רצו, משום שאין חברתם נאה, ואפי' אשה עם בעלה ובניה אין נכון להצטרף מטעם זה, אבל **לעצמם** יכולים הנשים והעבדים להצטרף ולזמן, אך לא יזמנו בשם, דאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה זכרים ובני חורין, ודעת הגר"א שחייבות לזמן לעצמן, אך העולם לא נהגו כן. וקטנים לא יזמנו לעצמם דלאו בני מצוה נינהו, ולא תהא חבורה של נשים ועבדים וקטנים מזמנים יחד, אפי' יש ג' עבדים, משום פריצותא דעבדים. ונשים האוכלות עם ג' אנשים חייבות ואפי' אשה אחת, ויוצאות בזימון של האנשים אע"פ שאינן מבינות (וכן בעבדים), ומשמע מדברי היד הקטנה שהיא אסורה לברך ברכת הזימון ולהוציא את האנשים, וכן יוצאות יד"ח ברכת המזון אע"פ שאינן מבינות לשון הקודש, אך יותר נכון שיאמרו בלחש אחרי המברך מילה במילה אם אפשר להם. ודעת הגר"ז שיכולות הנשים להתחלק ולזמן לעצמם, וביד הקטנה לא כתב כן, ומסתברא כהגר"ז. וקטן **שהגיע לעונת הפעוטות ויודע למי מברכים**, והיינו כבן ט' או י', וי"א דה"ה מגיל ו' אם הוא חריף, דעת השו"ע שהוא מצטרף בין לשלשה בין לעשרה, ודעת הרמ"א שאינו מצטרף לפני גיל י"ג אפי' הביא ב' שערות, וכשיהיה בן י"ג מצטרף שאנו מחזיקים שהביא ב' שערות, ואם בדקוהו ולא הביא אינו מצטרף, אמנם אם המזמן מוציא אחרים בברכת המזון עצמה אינו מוציא למי שאכל כדי שביעה עד שיהיה ידוע שהביא ב' שערות, אך אם כל אחד מברך לעצמו יכול לזמן דסמיכין על החזקה.

אנדורגינוס מזמן למינו ועיין בע"ת ובא"ר אם הוא רשות או חובה, אבל לא יזמן לאנשים או לנשים, ואם היו חבורה של ג' אנשים יכול להתחבר עמהם, אך אם אכלו כדי שביעה אין כדאי שיציאם בברכת המזון, ומ"מ בדיעבד אפשר שיצאו.

סימן קצ"ח:

מה יענה בזימון מי שלא אכל - מי ששומע ג' מזמנים והוא לא אכל עמהם, אם שומע את המברך אומר נברך שאכלנו משלו, יענה ברוך ומבורך שמו תמיד לעולם ועד, דאין ראוי שלא יצטרף לתת שבח והודיה להשי"ת, ואם הם עשרה יענה ברוך אלוקיני ומבורך שמו וכו', ובברכת נישואין יענה ברוך אלוקיני ומבורך שמו תמיד לעולם ועד שהשמחה במעונו, וכשעונים ברוך שאכלנו משלו (בין אם אמר ברוך ומבורך וכו' ובין אם הגיע רק עכשיו) יענה אחריהם אמון, וכמו בכל הברכות (המצוות והנהנין) שצריך לענות אחריהם אמון, ואם שמע אח"כ מפי המזמן ברוך שאכלנו וכו' יענה גם אחריו אמון, כמו בכל הברכות ששמע מפי אחד וחזר ושמע מפי אחר, וכתב הט"ז שאם נכנס אחר שכבר התחיל המברך לומר ברוך שאכלנו, לא יענה אחריו אמון, וכמה אחרונים חולקים על זה. ואם שתה אפי' לא נצטרף עמהם כלל יכול לומר ברוך שאכלנו וכו', אך לענין זימון עשרה מסתפק הפמ"ג לענין זימון בשם.

סימן קצ"ט:

על מי מזמנים ועל מי אין מזמנים

שמש - אם השמש אכל כזית, אע"פ שאוכל מעומד והולך ובא, מזמנים עליו, כיון שכך דרך אכילתו, משא"כ באיש אחר.

כותי בזמן הזה הרי הוא כעכו"ם ואין מזמנים עליו.

עם הארץ - אפי' עם הארץ גמור שאין בו מקרא ומשנה מזמנים עליו בזמן הזה, שאם היו פורשים מהם היו הם פורשים מהציבור לגמרי, ואם אינו מקיים מצוות המפורסמות בכל ישראל כגון ק"ש שחרית וערבית, י"א שאעפ"כ מזמנים עליו, וי"א שאין מזמנים עליו, וכן סתמו כמה אחרונים, וכ"ש שרשע שעובר עבירות בפרהסיא שאין מזמנים עליו, וכתב הפמ"ג דאירי בעבר כמה עבירות, אך הביאור הלכה כתב דלענין צירוף לדבר שצריך עשרה, אפי' עבר כמה עבירות לתאבון מצטרף כל זמן שלא נדוהו, אבל זימון שבא ע"י חיבור לאכילה ולברכה, אפי' ראוהו פעם אחת שפקר בעבירה בפרהסיא אין לזמן אתו, אמנם

(דאל"כ צריך לחזור וליטול ידיו ולברך המוציא), ולדעת הרמ"א יפסיק עד שיאמר הזן את הכל, ומ"מ כשגומר סעודתו צריך לחזור ולברך מתחילת ברכת המזון, או בשביל מה שאכל אח"כ, או משום שלא היה בדעתו לצאת מהמזמן, ואם לא היה בדעתו לאכול עוד, מתחיל לברך מ"נודה לך", כמו בכל מקום ששומע ברכת הזימון, וכן אם היה בדעתו לאכול פרפרת או בשר ודגים א"צ להתחיל לברך אלא מ"נודה לך", ויזהר שלא ישיח בינתיים, ואחרי ברכת המזון יברך מעין שלש על הפרפרת, כיון שלא בירך עליה ברכת הזן, והפמ"ג מסתפק בדברים שברכתם "נפשות" אם צריך לחזור ולברך אחריהם, וגם ברכה ראשונה צ"ע אם לברך, כל זה דעת האחרונים, אך כתב הביאור הלכה שאחר שהתכוון לצאת בברכת הזימון צ"ע אם מותר לו לאכול אח"כ.

אחד המפסיק לשניים ואח"כ אכלו עמו עוד שניים יכול להפסיק גם להם, וכן פעם שלישית ויותר, אבל בחמשה שאחד מהם הפסיק לשניים, אינו יכול לחזור ולזמן עם הנשארים, דפרח זימון מינייהו, ומשמע שדין זה הוא אפי' אם אכלו אח"כ ביחד, אבל ז' או ח' שהפסיק אחד לשניים מהם, יכול להפסיק ולזמן עם השאר.

הפסקה לזימון בעשרה - ג' או ד' צריכים להפסיק כדי להצטרף לזימון עשרה, ובזה לכו"ע די שיפסיקו עד ברוך שאכלנו משלו, ואם אכלו אח"כ ביחד יכולים לחזור ולזמן, ויכולים גם להצטרף לששה אחרים ולחזור ולזמן בשם, ואפי' חמשה שהפסיקו לזימון מצטרפים לחמשה אחרים אם אכלו כזית פת ביחד.

סימן ר"א:

מי הוא המברך

אם כל אחד אוכל מפתו יברך הגדול שבחכמה בין המסובים, ואף שבזמננו המנהג שכל אחד מברך בעצמו בלחש, מ"מ מנהג דרך ארץ לכבדו לזמן, ואפי' אם הגיע בסוף האכילה, אם הגיע בזמן שאם היו נותנים להם לאכול היו אוכלים יתנו לו לזמן, (אמנם אם הוא משתהה מסתבר שא"צ להמתין לו, ויברך אחר והוא יענה), ואם הגדול מוציא ליחה יברך אחר, כי אין נכון שיפסיק הרבה לרוק והאחרים ימתינו, ויש מקומות שנוהגים לתת לאבל תוך י"ב חודש לברך. ובסתם אנשים משמע בגמ' שיברך מי שבא בתחילת הסעודה, ולא מי שהגיע בסוף, וצ"ע.

טומטום אינו מזמן אפי' עם מינו, אבל יכול לזמן עם ג' אנשים.

חרש המדבר ואינו שומע, אם מכוון ומבין מצטרף לזימון, אע"פ שאינו שומע את הברכה, אך אין נכון לכתחילה שיהיה הוא המזמן, דלכתחילה צריך שישמיע לאזנו, ובזמננו שאין המזמן מוציא בברכת המזון כלל, אפשר שיש להקל שיהיה הוא המזמן לכתחילה, וצ"ע. ועיין בפמ"ג מה הדין בחרש השומע ואינו מדבר, וחרש גמור פטור מכל המצוות ואינו מצטרף.

שוטה גמור אינו מצטרף, ואם אינו חכם כשאר האנשים והעם מחזיקים אותו לשוטה, אם מכוון ומבין מצטרף לזימון.

מי שנידוהו על עבירה אין מזמנים עליו, בין לשלשה בין לעשרה.

סימן ר':

מי חייב להפסיק לענות לאחרים המזמנים

שלשה שהתחילו לאכול כאחד, ושניים מהם גמרו ורוצים לברך ברכת המזון, מחויב להפסיק סעודתו ולענות לזימון, ואף אם אינו עונה יוצאים ידי זימון, כיון שהוא עומד שם ושומע ויכול לענות (לאפוקי יצא לחוץ), אמנם הוא לא יצא יד"ח אם לא ענה. וכל זה כשהשניים הוצרכו לצאת לאיזה דבר נחוץ, אבל כשאין נחוצים לצאת צ"ע אם מחויב להפסיק ולענות, אך ממידת דרך ארץ אפשר שלכו"ע צריך להפסיק.

ואם רק אחד גמר סעודתו אין השניים חייבים להפסיק ולענות, ואם זימן ולא ענו לא עשה כלום, (אמנם כל זה כשלא גמרו סעודתם, אבל אם גמרו אין להם רשות לשהות יותר ולעכב את השלישי), וכתב השו"ע שהיחיד אינו רשאי לברך ולצאת עד שיגמרו השניים ויזמנו עמו, אבל דעת הב"ח שכל עוד שהשניים האחרים לא גמרו לאכול אינו מחויב בזימון ויכול לברך ולצאת, וכן פסק המ"א, אך כל האחרונים הסכימו עם השו"ע, אמנם אם נחוץ לו להפסיק, כגון מחמת הפסד ממון, אפשר שיש להקל שיברך בלא זימון, וטוב שהשניים יתנהגו לפני משורת הדין ויפסיקו ויזמנו עמו.

עד היכן צריך להפסיק לזימון - לשיטת השו"ע יפסיק עד ברוך שאכלנו משלו, ואינו צריך לחזור ולברך על סעודתו, כיון שהיה בדעתו להמשיך ולאכול

הלכות ברכת הפירות:

סימן ר"ב:

ברכת פירות האילן - על כל פירות האילן, בין משבעת המינים בין שאינם משבעת המינים, מברך בורא פרי העץ ולא הבורא, ואע"פ שגידולם מן הארץ, כיון שהם חשובים יותר משאר פירות הארץ, קבעו להם ברכה מיוחדת, להזכיר שבחו של מקום שברא פירות חשובים כאלה. חוץ מן היין וכו' כפי שיתבאר להלן.

ברכת היין

על היין מברך בורא פרי הגפן, (קבעו לו ברכה בפני עצמו מפני שהוא סועד הלב ומשמחו), בין חי בין שבישל את היין ובין שבישל את הענבים או הצימוקים לעשות מהם יין, ואפי' היין זב מעצמו בלא דריכה.

וכן **יין שהוא עשוי קונדיטון**, דהיינו שנותנים בו דבש ופלפלין ונשתנה טעמו וריחו, ואפי' אם נתן שליש דבש ושליש פלפלין, מ"מ היין עיקר והם לא באו אלא להשביחו ולהטעימו, ומברך עליו הגפן, אמנם אם איבד טעם יין ע"י התערובות אין מקדשים עליו ואין מברכים עליו הגפן. והקרוי ווערמיט ויין להחיי אדם מברך עליו הגפן, והפמ"ג מסתפק אם ראוי לברך עליו אפי' שהכל כיון שאין החיך נהנה ממנו ואינו אלא לרפואה.

יין שנתערב בשיכר כתב הרמ"א שאם הרוב יין מברך עליו הגפן, והביאור הלכה דן דלכא' איירי ביין חי או שגם אחרי הכנסת השיכר יש בו יותר מאחד משבעה חלקים יין, וכל מיני השיכר שווים בזה דטבעם לחזק כח היין, אך מיני משקין הפוגמים טעם היין, או בשיכר אם נתבטל טעם היין ע"י התערובת אינו מברך הגפן, ואם השיכר הוא הרוב מברך עליו שהכל אע"פ שיש בו יותר מאחד מששה יין, ודעת הגר"א שייך המזוג בשיכר שוה דינו ליין המזוג במים, וכמה אחרונים העתיקו דברי הרמ"א להלכה, ולכן נכון לברך עליו שהכל, אך לענין ברכה אחרונה יראה לפוטרו במעין שלש על רביעית יין אחר, ואמנם יין חלוש שאין דרך למזוגו אף ברוב מים מברך עליו שהכל ונפשות אף לדעת הגר"א. עוד כתב הביאור הלכה שדבר שרגילים להכניסו ביין כדי להשביח את טעמו, מברך הגפן אפי' שהיין הוא מיעוט, ושיכר שאני שאף שמשביח כח היין, כיון שאין דרך לערבו ביין לא הוי טפל, ודינו תלוי מה הרוב.

ואם כולם אוכלים מפתו של בעה"ב יתן בעה"ב לאורח לברך, ויכול לתת למי שירצה, גם לקטן שבהם או לאחד מבני ביתו, אמנם אם יש גדול לא יתן לאחר, אא"כ הא רוצה לברך בעצמו. והמברך יברך את בעה"ב ויאמר "יהי רצון שלא יבוש וכו'", ואם בעה"ב רוצה לוותר על ברכתו ולברך בעצמו רשאי, וכ"ש שאם האורח אינו הגון שיש לו לעשות כך, ויכול לתת לברך גם למי שמשלם על הסעודה אף שאינו מברך את בעה"ב.

חכם ישראל וכהן עם הארץ אסור להקדים את הכהן אם מקדימו מחמת משפט הכהונה, ואם עשה כן הרי הוא בכלל "משניאי אהבו מות" שמשניא את התורה על ההמון, אבל יכול החכם לתת לכהן עם הארץ רשות לברך. ואם הכהן גם ת"ח או ששניהם אינם ת"ח מצוה להקדימו דכתיב "וקדשתו", ואם הישראל ת"ח גדול יותר דאין בו חיוב "וקדשתו", מ"מ טוב שיקדים הכהן לפניו, והעושה כך מאריך ימים.

אורח שנותנים לו כוס לברך ואינו מברך מקצר ימיו, מפני שנמנע מלברך את בעה"ב, וכתיב "ואברכה מברכך" ומכלל הן אתה שומע לאו, ובזמננו שגם אורח שלא מזמן אומר יה"ר צ"ע אם שייך ענין זה, ודווקא כשמברכים על הכוס, אבל בלא זה אינו גורם קללה, ואמנם אינו נכון לדחות מצוה הבאה לידי.

צריך לחזור שיתנו לו כוס של ברכה, כדי שהוא יוציא את האחרים יד"ח, דממהירים ליתן שכר תחילה להמברך, ובזמננו ש"כ"א מברך לעצמו צ"ע אם שייך דין זה.

דיני "וקדשתו" - צריך לתת לכהן לפתוח ראשון בכל דבר שבקדושה, כגון בקריאת התורה, ולברך ראשון המוציא בסעודה וברכת המזון, וכן להוציא בקידוש, ולהיות ראשון המדברים בכל קיבוץ עם, ובישיבה ידבר בראש, והמ"א מצדד שזה דין דאורייתא. ואם הכהן רוצה לחלוק כבוד לאחר רשאי, חוץ מבקריאת התורה. וצריך הישראל לתת לכהן מנה יפה ראשון לכל המסובים, ודווקא בחברים המסובים בסעודה או בצדקה, אבל כשחולקים דרך שותפות לא, דהנותן עינו בחלק יפה אינו רואה סימן ברכה לעולם. וצ"ע למה בזמננו אין נזהרים להקדים את הכהן בכל הנ"ל, והמ"א מצדד למוצא קצת טעם למנהג, ומ"מ לכתחילה בודאי יש לזהר בזה. וטוב להקדים גם את הלוי לישראל בברכת המזון ובהמוציא ובצדקה, אם הם שווים בחכמה.

ולדינא אין לזוז מפסק השו"ע, ואם בירך אדמה או העץ יצא.

ופירות שיש בתוכם גרעינים כעין שקדים ממש יש להסתפק אם דינם כגרעין, או שבזה מברך העץ לכו"ע דאין זה אלא פרי בתוך פרי, וכו"ע נטעי אדעתא דהכי, וצ"ע.

שמן זית

אם שתאו כמות שהוא בלי תערובת דבר אחר להחליש כח השמן, אינו מברך עליו כלל כיון שהוא מזיק, ואפי' אם הוא חושש בגרונו לא יברך.

ואם אכלו עם פת כדי ללפתה, אע"פ שנהנה גם מהשמן, מברך על הפת שהיא העיקר ופוטר את השמן אפי' אם יש הרבה שמן, ואם אוכל את השמן משום שחושש בגרונו ואוכלו עם פת כדי שלא יזיק לו השמן, השמן עיקר ופוטר את הפת, וא"צ ליטול ידיו ולברך המוציא, וי"א שאף בכהאי גוונא הפת עיקר, אמנם אם מתכוון גם להשביע רעבונו מסתבר דלכו"ע הפת עיקר ופוטר את השמן.

ואם שתאו מעורב עם אניגרון או משקה אחר, שאז אינו מזיק אלא מועיל לגרון, אם הוא חושש בגרונו השמן עיקר ומברך עליו העץ ומעין שלש אף אם האניגרון מרובה על השמן, והפמ"ג מסתפק אם צריך שיתכוון לרפואה, או שגם בסתמא הוי כמכוון. ואם נתן מעט שמן כפי שרגילים לתת תמיד באניגרון וכוונתו לרפואה, לדעת הב"ח השמן עיקר, וכן משמע מהגר"א, ובא"ר כתב שדווקא בהרבה שמן השמן עיקר אף שאינו הרוב, ובשער הציון כתב שהדבר תלוי אם נתן שיעור המועיל לרפואה או לא. ואם אינו מכוון לרפואה אלא לאכילה האניגרון עיקר ומברך עליו שהכל, והיינו לדעת הט"ז כשהאניגרון הוא הרוב, ולהמ"א אף כשהשמן הוא הרוב. והמ"א תמה שהרי ברכת מי השלקות הוא אדמה, והגר"א מיישב שכשתיקנו לשתיה הוי כמשקה וברכתו שהכל, ובכמה ראשונים מבואר כהמ"א, והא"ר הכריע שאם הרוב הוא סילקא מברך אדמה, ואם הרוב שמן מברך שהכל. (ואם הוא תאב לשתות את מי האניגרון או השיכר אע"פ שנתן לתוכו שמן לרפואה מברך עליהם ופוטר את השמן, אם הם הרוב. ס"ק פ').

שקדים המרים - כשהם קטנים מברך עליהם העץ, שזהו הגמור פרי שלהם, ובגדולים אינו מברך כיון שהם מזיקים, ואם מיתקן ע"י האור או דבר אחר מברך עליהם העץ. וכן כל פרי שהוא חמוץ או מר ואינו ראוי לאכילה ומיתקן או בישלו מברך עליו העץ.

צלף - על העלים ועל התמרות (שיש בעלים כמין תמרות) ועל הקפריסין (קליפה שסביב הפרי) מברך אדמה, ומ"מ אם בירך על הקפריסין העץ יצא בדיעבד,

ממתי נחשב פרי ומברך עליו העץ

ענבים אם לא הגיעו בגודלם לכפול הלבן (בוסר) מברך עליו אדמה, ומתוך שלא נודע לנו שיעור פול הלבן מברך עליהם אדמה עד שיהיה גדול ביותר, אך לא יאכל שיעור ברכה אחרונה אלא בתוך הסעודה, ואם לפי מראית עין נגמר בישולו אף שהוא קטן, או שהחוצנים נראים מבחוץ, יברך בורא פרי העץ.

ובשאר אילנות לדעת השו"ע יברך העץ משיוציאו פרי אף בקטנים ביותר שאין נאכלים אלא ע"י הדחק, (וי"א שבאינם נאכלים אלא ע"י הדחק מברך שהכל, וא"כ בישלם או מיתקם באור, ולדעת הגר"א והפנים מאירות גם מיתוק אינו מועיל), ואם הוא מר או עפוץ ביותר דאינו ראוי לאכילה אפי' ע"י הדחק מברך שהכל, אפי' אם מיתקם ע"י האור, ולדעת העוללות אפרים אם אוכל את גוף הפרי אף שמתחילה היה מר כיון שתיקנו מברך עליו העץ.

ודעת הרמ"א שעל חרובים אינו מברך העץ עד שיראה בהם כמין שרשראות של חרובים, אם אינם מרים ביותר, ובזיתים עד שיגדל הנץ סביבם, וקודם לכן מברך אדמה אפי' אם הם מתוקים כיון שאינם עיקר הפרי.

ודעת הגר"א והפנים מאירות דלא חשיב פרי אלא אם הגיעו לעונת המעשרות, והיינו בענבים משיראו החרצנים מתוכם, ובזיתים משיביאו שלישי, ובחרובים משיראו בהם נקודות שחורות, וכן בכל מין כשיעורו המיוחד כמבואר ברמב"ם פ"ב ממעשר, ולפני שיעור זה מברך אדמה, ומסתבר שלפני שיעור זה אפי' מיתוק באור לא מהני.

ולמעשה יש לנהוג כהגר"א והפנים מאירות, דיוצא בזה ממ"נ, אך הנוהג כאחרונים שפסקו כהשו"ע אין למחות בידו, דיש לו על מי לסמוך, אך אם אינם ראויים אלא ע"י הדחק לא יברך העץ אלא ע"י מיתקן ע"י האור.

ובתפוחים שיעורם למעשרות משיהיו עגולים, ומוזים הגר"א והפנים מאירות שמברך עליהם העץ אפי' כשהם קטנים, ואם אינם ראויים אלא ע"י הדחק ומיתקן ע"י בישול ג"כ מברך עליהם העץ לכו"ע.

גרעיני הפירות

אם החיך נהנה מהם במקצת לדעת השו"ע מברך עליהם העץ, שגם הם מחלקי הפרי, ודעת הרבה אחרונים שמברך עליהם אדמה דלא הוי כפרי עצמו, וכן הסכמת הגר"א, ואם בירך העץ יצא בדיעבד, ואם אוכל את הגרעין אחר הפרי מסתבר דנפטר בברכת הפרי לכו"ע כיון שהוא טפל לפרי.

וגרעינים מרים שאינם ראויים לאכילה אפי' ע"י הדחק, אינו מברך עליהם כלל, ואם מיתקן ע"י האור לדעת השו"ע מברך עליהם שהכל, והרבה אחרונים סוברים שלדעת השו"ע דגרעינים כפרי א"כ יברך העץ,

תמצית משנה ברורה

או במחצלאות או בתבן ומתבשלים. ומבואר מדברי הלחם המוודות דאירי שלא טמנם בעפר, שאם טמנם בעפר ונתבשלו מברך עליהם העץ, ומפירוש ר"ח משמע שמברך שהכל אחרי שטמנם בעפר ולפני כן אין מברכים עליו כלל, וצ"ע. ותמרים שיכלו להתבשל באילן אלא שנפלו י"ל שלדעת השו"ע חשיב פרי, אך לפי הכרעת הבה"ל שלפני שהגיע לעונת המעשרות יברך שהכל, ה"ה הכא טוב שיברך שהכל אם הם ראויים קצת לאכילה, ואם בירך העץ יצא. ותמרים שנופלים מהאילן מחמת רוח, פירי מעליא נינהו ומברך עליהם העץ.

פירות שראן או בישראל במים

אם שרה פירות במים מעת לעת, או שבישלם במים, אף אם נכנס טעם הפרי במים מברך על המים שהכל, אא"כ **רוב אכילתם הוא ע"י שליקה**, דאז מברך על המים העץ, אמנם אף בכהאי גוונא אם דרכם לאוכלם חיים, רק שיש מייבשים אותם ומבשלים אותם מברך שהכל אף שכשהם יבשים דרך כולם לבשלם. ושזיפים יבשים או דובדבנים במדינות שגדלים הרבה מסתמא נטעו אותם ע"מ ליבשם, וממילא הברכה על הרוטב היא העץ. ודעת הרא"ש שאף בדבר שאין דרך לשולקו, אם נכנס טעם הפרי במים מברך העץ. ולהלכה יברך שהכל, ובדיעבד אם בירך העץ יצא.

ולענין ברכה אחרונה בכל הפירות אין נ"מ כיון שברכתם בורא נפשות, אבל בשבעת המינים יש להסתפק מה לברך, ולכן ירא שמים לא ישתה אלא בתוך הסעודה ואמנם ברכה ראשונה "שהכל" צריך לברך, או שיאכל גם פרי מז' מינים או שיטעם מהצימוקים והתאנים עצמם, וכן ישתה מים אם הוא צמא קצת, ויפטור את המי פירות, דברכת בורא נפשות אינה פוטרת מעין שלש, והפמ"ג מצדד שיברך קודם את המעין שלש. כיון שהיא חשובה יותר. ואם אין לו במה לפטור, דעת הכנסת הגדולה שיברך בורא נפשות, והמ"א מפקפק בזה ודעתו שלא יברך כלל, אכן אם יש לו יין טוב שישתה ויוסיף בברכה על הגפן גם על העץ, דכשאיין תקנה אחרת יכול להוסיף על הברכה וכדעת הט"ז, אבל בספק שיש דרך אחרת אין להוסיף בברכה.

ועל הפירות עצמם אם הם טובים לאכילה גם כשהם מבושלים מברך העץ, ואם אינם טובים לאכילה מבושלים, גם על הפירות מברך שהכל, וגם להרא"ש אם הם טובים רק חיים, מברך עליהם שהכל כשהם מבושלים, ולפי זה מי שרית תפוחים שהתפוחים מתקלקלים ע"י השריה מברך עליהם שהכל, וכן על המים דאינם עדיפים מהפירות עצמם.

מי שרית צימוקים או מי בישראל מברך עליהם שהכל, ואם אוכל הפירות ושותה עימם את המים א"צ לברך על המים לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה, דהם טפלים לפרי, ואם עיקר כוונתו למים וביורך כבר העץ על הפירות צ"ע אם יכול לברך עליהם שהכל, ויפטור בברכה על דבר אחר. **ואם הוציא את המים**

ואם בירך העץ על העלים והתמרות צ"ע אם יצא. ועל האביזנות שהם עיקר הפרי מברך העץ.

קליפות תפוזים המטוגנת בדבש נחלקו האחרונים אם לברך שהכל או העץ או אדמה, ועל כן יברך שהכל, ואם בירך העץ או אדמה יצא בדיעבד.

פירות מרוסקים

תמרים שמיעכם ביד ועשה מהם עיסה והוציא את הגרעינים אף שנתרסקו לגמרי מברך עליהם העץ ומעין שלש כיון שממשן קיים, וה"ה לגבי פירות האדמה כגון תפוחי אדמה.

פאווידל"א (ריבה) מגודגניות ושאר מינים, שמוציאים גרעיניהם ומבשלים אותם עד שנימוחו לגמרי, מברך עליהם העץ.

וכתב הרמ"א ד"א שיברך שהכל, ועל כן טוב לברך שהכל, ואם בירך העץ יצא כי כך עיקר ההלכה. ונחלקו האחרונים אם הי"א חולקים רק על פאווידל"א שנימוחו שלא ניכר צורתם כלל, אבל בתמרים שניכר צורתם מברך העץ, או דפליגי אף בתמרים, ולדינא אין בזה נ"מ דהלכה כדעת המחבר שאם ממשן קיים שניכר במקצת מהות הפרי לא נשתנתה ברכתם, ורק בפאווידל"א שלא ניכר כלל מה הוא מברך לכתחילה שהכל כהכרעת הרמ"א.

ולענין ברכה אחרונה בפאווידל"א אם הוא מז' מינים אין עיזה אלא שיאכל גם פרי משבעת המינים וגם דבר שברכתו נפשות ויברך שתי הברכות, ואם אין לו יברך מעין שלש.

ומיני פירות קטנים שסוחטים אותם ומרקחים אותם בדבש וסוכר, מברכים עליהם שהכל כיון שנימוחו לגמרי ואבד צורתם, ובדיעבד אם בירך את ברכת הפרי יצא.

ואם רוב דרך אכילת אותם פירות היא ע"י ריסוק מברך עליהם לכתחילה את ברכת הפרי, בין בפרי העץ בין בפרי האדמה, וע"ע בסימן ר"ח מדינים אלו.

סופי ענבים הנמצאים בגפנים בימות החורף ואין מתבשלים לעולם (ועושים מהם חומץ), מברך עליהם שהכל.

נובלות מברך עליהם שהכל ובורא נפשות, והיינו תמרים שהתייבשו והתקלקלו ע"י החום, וי"מ דהיינו מין תמרים שאינם מתבשלים על האילן ואינם נכשרים לאכילה, אלא תולשים אותם ומחממים אותם בעפר

אגוז רך שלא נגמר גידולו וקליפתו עדיין אינה קשה, ולוקחים אותו למרקחת ביחד עם הקליפה העליונה כשהם ירוקים, ומטגנים אותם בדבש, מברך עליו שהכל, כיון שלא נטעוהו על דעת לאוכלו לפני שנגמר בישולו, (ואם נגמר בישולו ואינו ראוי לאכילה אלא ע"י טיגון מברך עליו ברכתו הראויה).

ברכה על פירות הנאכלים בצורה שונה

סוכר - קנים מתוקים שסוחטים אותם ומבשלים מימיהם עד שיקפה וידמה למלח, מברך עליו שהכל, דאינו אלא זיעה בעלמא, ואף שנטעו מתחילה את הקנים על דעת לעשות מהם סוכר, מ"מ י"ל דכיון שאין על זה צורת פרי כלל, מברך עליו שהכל, וטעם נוסף שיברך שהכל משום שנשתנה ע"י האור ואין ניכר כלל שיצא מירק זה. וי"א שיברך העץ, ולמעשה יברך שהכל לכתחילה, דבזה יוצא לכל השיטות, ואם בירך העץ או האדמה יצא. **וסוכר שלנו העשוי מבוריקע"ס** (סלק סוכר) יברך עליו שהכל, ואם בירך האדמה יצא. **ואם מוצץ את קני הסוכר** או עץ הקרוי לאקרי"ץ מברך שהכל, דלא עדיף מאילו סחט את הזיעה ושתאה, ואם בירך העץ או האדמה יצא.

תבלינים וכדומה - פלפל וזנגביל יבשים ועל נעגלע"ך (צפורן), וכל כיוצא בזה כגון גלג"ן וציטווא (סוגי בשמים), שאין דרך לאוכלם אלא בתערובת, אינו מברך עליהם כלום אם אכלם לבדם, ואם אכלם עם סוכר וכדו' מברך האדמה. ואם אכל פלפל וזנגביל רטובים מברך האדמה. ופלפלין מברכים עליהם אדמה כיון שנטעיים קצת גם על דעת לאוכלם כשהם רטובים. וכן קני"ה (קנמון) מברך עליו אדמה.

אגוז מושקא"ט מברך עליו העץ, ומי שיש לו שלשול ונותן מושקא"ט לתוך השיכר כדי שיעצור, אם אינו צמא ואינו שותה אלא לרפואה, מברך העץ על המושקא"ט ופוסט את השיכר שהוא טפל, ואם הוא שותה גם מחמת שהוא תאב לשיכר, מברך שהכל על השיכר ופוסט את המושקא"ט.

ברכה במקום ספק - כתב הרמ"א כל הפירות אם הם עיקר הפרי מברך העץ, ואם אינם עיקר הפרי מברך האדמה, ובמקום ספק אם הם עיקר הפרי, והיינו ספק שאינו יכול לברר, יברך האדמה, שהרי פרי העץ נפטר בדיעבד בברכת האדמה, ומין שאינו יודע מה הוא ושמא ברכתו שהכל, יברך עליו שהכל, אבל ספק מחמת חסרון לימוד לא יאכל עד שילך אצל חכם וילמדנו הלכות ברכות.

מהצימוקים הוי יין גמור, ומברך על המים הגפן וברכה אחרונה על הגפן אפי' לא רמיא ג' ואתי ד', כיון שהצימוקים יפים שאם ידרוך אותם בלא שריה יצא מהם לחלוחית, ודעת המ"א שאף כשהם מעורבים אם שראם בשביל המים יש לזה דין יין אפי' אם שותה מהכלי שהם שם, והמגן גבורים מפרש דמיירי בג' ימים ראשונים שאז אין למים דין יין אלא אם הפרידם מהצימוקים. **ואם כשיעצרו אותם לא יצא מהם שום לחלוחית**, אף שנמתקו קצת המים, אינו מברך אלא שהכל.

מי פירות - דבש תמרים או שאר משקין היוצאים מכל מיני פירות, בין שיצאו מאליהן בין שיצאו ע"י כתישה וסחיטה, מברך עליהם שהכל, דאינם אלא זיעה בעלמא, חוץ מן היוצא מזיתים וענבים. ופירות שרוב אכילתם ע"י סחיטה, להרשב"א ברכת המים כברכת הפרי, ולהרא"ש בכל גוונא מברך שהכל, וכן סתם השו"ע לקמן, אך י"ל דסתם כך משום ספק, דבשהכל ודאי יוצא, ונ"מ לענין דיעבד, וצ"ע.

פירות הטובים לאכילה חיים ומבושלים

פירות שהם טובים לאכילה בין חיים בין מבושלים, כגון תפוחים ואגסים, אף אם הם טובים יותר כשהם מבושלים, מברך עליהם העץ בין כשהם חיים בין כשהם מבושלים. ואם רוב בני אדם אוכלים אותם מבושלים, כשהם חיים מברך שהכל אמנם אם אינם ראויים לאכילה אפי' ע"י הדחק אין מברכים כלל, וכשהם מבושלים מברך העץ, ודעת הא"ר והח"א שאפי' אם הם טובים גם כשהם חיים, כיון שדרך רוב בני אדם לאוכלם מבושלים ואכלם חיים מברך שהכל. ואם רוב בני אדם אוכלים אותם חיים, כגון אגוזים וכהאי גוונא, אינו מברך העץ אלא כשהם חיים, אבל כשהם מבושלים מברך שהכל ובורא נפשות אפי' אם הם משבעת המינים.

פירות שטיגנם בדבש - אגוז שנגמר גידולו ופוצעים אותו וזורקים את הקליפה ולוקחים את הגרעין ומטגנים אותו בדבש, אף שאגוז דרך לאוכלו חי ואם בישלו במים נשתני לגרעויותא, מברך עליו העץ, כיון שע"י טיגון בדבש אישתני למעלותא, ולא אמרינן שהדבש עיקר כיון שלא בא אלא לתת טעם באגוז, ואפי' אם האגוז שבור (אא"כ אין ניכר צורתו לגמרי). וכן הדין בשאר פירות אף שע"י בישול מברכים עליהם שהכל, ע"י טיגון בשמן או דבש, מברך עליהם ברכתם הראויה (העץ או האדמה).

אגוז) שגדלים על עצי יער, לכאורה דומה לענבי הדס, וצ"ע.

פירות מרוקחים - זנגביל מברכים עליו האדמה בין כשהוא חי בין כשהוא מרוקח בדבש, בין אם הריקוח הוא כשהוא יבש שלא היה ראוי לאכילה מחמת יבשותו, בין כשהוא מרוקח כשהוא רטוב, ואם הוא מעוך עד שאין הפרי ניכר, לדעת העמק ברכה מברך עליו שהכל, והביאור הלכה אומר שכיון שכך הדרך למה לא יברך האדמה, וכן משמע בט"ז, ואולי כיון שאין דרך לכותשו כ"כ איבד ברכתו הקודמת. (ואם ריקחו עכו"ם אין בזה משום בישולי עכו"ם, כיון שהוא ראוי לאכילה ע"י סוכר, אבל דבר שאינו ראוי לאכילה אף ע"י סוכר וריקחו עכו"ם יש בזה משום בישולי עכו"ם). וגם זנגביל צלוי שאוכלים אותו לרפואה מברכים עליו האדמה כיון שנעשה ראוי לאכילה, אבל ציטו"ר שנעשה לטעם מברך עליו שהכל. ומרקחת של חזרת ברכתה שהכל ומשמע בפמ"ג שאפי' כשאוכלו חי אפשר שברכתו שהכל, אבל מרקחת של רעטי"ך (צנון) מברך האדמה אפי' בעשוי מקליפות. ופלפלין יבשים מרוקחים מברכים עליהם האדמה.

בשמים שחוקים **המעורבים עם סוכר** וכדו', אפי' אם הסוכר הרוב מברך עליהם כברכת הבשמים, כיון שהסוכר טפל דלא בא אלא למתק.

צנון אף שסופו להקשות מברך עליו האדמה, כיון שנטועים אותו על דעת לאוכלו רך. וצנון שלנו שהוא מר ואין דרך לאוכלו בלי פת בח"א מצדד שיברך שהכל, והגר"ז מוכיח שיברך האדמה.

סימן ר"ד:

ברכת שהכל

דבר שאין גידולו מן הארץ כגון בשר בהמה חיה ועוף, דגים וביצים, חלב וגבינה, מלח ומי מלח, מרק של בשר, וגובאי (חגב טהור), מברך עליהם שהכל.

כמהין (הנמצאים תחת הקרקע ונבראים משומן הארץ), ו**פטירות** (הגדלים על העצים), מברך עליהם שהכל.

מאכל שהתקלקל קצת - פת שעטיפשה ונתקלקלה קצת מברך עליה שהכל, והנה כל אלו המוזכרים כאן ברכתם בורא נפשות, אך צ"ב אין יפטר בפת שעטיפשה מחיוב ברכת המזון, ואולי איירי רק באכל פחות מכדי שביעה שחיובו מדרבנן, אבל באכל כדי שביעה מברך ברכת המזון. ופשוט שאם אוכל

סימן ר"ג:

ברכת בורא פרי האדמה

על פירות הארץ מברך בורא פרי האדמה.

תותים וכדו' - אלו הגדלים בסנה, וכן מאלינע"ס (פטל), וכן מאוזי"ש (בננות) מברכים עליהם האדמה, כיון שהענפים יוצאים מהשורש וכלים בחורף וחוזרים ופורחים מהשורש, אבל תותים הגדלים באילן שמתקיים משנה לשנה כמו אלו שלנו מברכים עליהם העץ, ופירות הגדלים בענף היוצא מהגזע ולא מהשורשים מברכים עליהם העץ, אף אם הענף שלהם דק. ופירות גרועים הגדלים באילן סרק כגון תפוחים ואגסים קטנים הגדלים בעצי היער והעצים גדלים בלא זריעה ונטיעה, שאינם ראויים לאכילה כשהם חיים אלא ע"י בישול וטיגון, מברך עליהם שהכל, אבל הגדלים ע"י זריעה ונטיעה, אפי' אם אינם טובים חיים, אם בישלם מברך עליהם העץ או האדמה.

ברומבערי"ן וערפערט דעת המ"א והא"ר שיברך עליהם העץ, מפני שהענף מתקיים זמן רב, וכשלוקט את הפירות חוזרים וגדלים פירות נוספים.

פאזימקע"ס הגדלים ביער (פרי בר, הדומה לתות שדה) מברך עליהם האדמה, ואלו הגדלים בגינות נכון שיברך עליהם האדמה, ואם בירך העץ יאכל רק מעט כדי שלא תתבטל הברכה, ולא יאכל יותר.

פירות הגדלים באילנות שגבהם פחות מג' טפחים כמו יאגדע"ש שחורים (אוכמניות), דעת המ"א וכמה אחרונים שיברך עליהם העץ, אך העולם נוהגים לברך עליהם האדמה, ו"ל שהטעם משום שאינם חשובים כ"כ פרי.

מיני יאגדע"ש (מיני תותים) ו**זורעוויני"ס** (חמוציות) שמוצצים המשקה וזורקים הקליפה, נחלקו האחרונים אם יברך האדמה או שהכל. אבל קאלינע"ס אף שגדלים באילן ודאי יברך שהכל כיון שאין האוכל ראוי כלל, ואפי' אם בולע עם הקליפה והגרעין.

אגוזים קטנים הנלקטים בעצי היער כשהם טובים לאכילה, או על אגרע"ס אף שגדלים על קוצים מברך עליהם העץ, אבל פרי אדום שנקרא האנפוטי"ן הגדל על קוצים, או המינים הגדלים על אטדין הנקראים שלוי"ם קערשי"ן (מין דובדבן), מברכים עליהם שהכל.

ענבי הדס אע"פ שבישלם מברך עליהם שהכל, דהוי כפירות שמוציאים אילני סרק, ושטעני"ל נוס"ל (מין

תמצית משנה ברורה

אדם נמנעים מלשתותו מחמת זה, ברכתו שהכל, וכתב המ"א שמספק ישתה יין ויפטרנו בברכה ראשונה ואחרונה. וחומץ גמור אם הוא חזק והיינו חומץ שמעבעע כשמשליכים אותו על הארץ, אינו מברך עליו כלל, אבל חומץ שאינו חזק כ"כ, או אם עירבו במים והוא ראוי לשתות מברך עליו שהכל.

יין מעורב במים - אם הוסיף ליין מים עד קרוב לפי שש, ויש לו טעם וריח של יין, והוא ראוי לשתיה כך, וכך דרך המזיגה באותו מקום, הוי יין גמור, אבל אם אין דרך למזוג כך בטלה דעתו אצל כל אדם, אבל אם היין הוא רק אחד מששה, בטל ממנו שם יין אפי' אם יש לו טעם יין. ויין צימוקים שלנו שנתערב מתחילה במים, מתבטל ממנו שם יין אף כשהיין הוא יותר מאחד מששה.

שמרי יין - אם שותה אותם בלי מים מברך עליהם הגפן מפני שיש בהם לחלוחית יין, (ואף ששמרים מזיקים, אפשר דמיירי שמצץ רק הלחלוחית), ואם נתן בשמרים מים, ביינות שלהם שהיו חזקים, אם נתן ג' מידות מים ומצא ארבעה, והיין נעשה מענבים בלא מים, מברך הגפן, אך אם מצא פחות מארבעה, או שהיין נעשה מתחילה מצימוקים עם מים, מברך שהכל ובורא נפשות. ויינות שלנו שאינם חזקים כ"כ, אינו מברך הגפן אפי' באחד מארבעה, אלא משערים בשיעור שמוזגים יין באותו מקום. וכתב הרמ"א בשם האגור שאם היין הוא אחד מששה במים ודאי בטל. וכתב המ"ב דאין לדברי הרמ"א ביאור, שהרי לשו"ע אף בפחות מאחד מארבעה לא מהני אפי' ביינות שלהם, והאגור לא איירי בשמרים אלא ביין.

תמיד (שנותנים מים ע"ג החרצנים אחרי שסחטו את היין) אם עצרו את הענבים בקורה דינו כשמרים, אבל אם דרכו על הענבים ברגל, (שבאופן זה לא יוצא מהענבים כל הלחלוחית), אפי' אם נתן ג' מידות מים, ולא מצא אלא מה שנתן או פחות, מברכים עליו הגפן, אם יש בזה טעם וריח של יין. א"כ היה במים ששה פעמים נגד החרצנים, וחרצנים של צימוקים מצדד בתשב"ץ שאין דינם כחרצנים אלא כנותן מים ע"ג שמרים.

זגים שכבר הוציאו מהם את היין ונתנו עליהם תאנים או שאר פירות כדי לחזק כח היין, אע"פ שהזגים הם הרוב, עיקר המשקה הוא משאר הפירות, ומברך עליו שהכל, (ומסתבר דדין זה הוא אפי' ברמי תלתא ואתי ארבעה או יותר), ולענין ברכה אחרונה יראה לשתות רביעית יין גמור ולפטור בעל הגפן גם משקה זה. ואין עושים בזה קידוש, אמנם לענין הבדלה אם זה חמר מדינה מבדילים עליו, ואפי' אם נעשה בלא תאנים מבדילים עליו אם יש לו טעם וריח, ואפי' אם הוא מחרצנים של צימוקים.

בפת זו חלק שלא התקלקל מברך המוציא וברכת המזון. וכן תבשיל שנשתנה צורתו והתקלקל קצת מברך עליו שהכל, ואם הפת או התבשיל אינם ראויים למאכל אדם, אין מברכים עליהם כלל. וכן **נובלות** והיינו תמרים שהתבשלו והתייבשו מהחום מברך עליהם שהכל, ואם נפלו מהאילן קודם גמור בישולם, המ"א הביא מהב"ח שיברך שהכל, אך האחרונים נתקשו דבשו"ע ר"ב מבואר שבכל האילנות מברך העץ משיוציאו פרי, ועיין מה שכתבנו שם.

לא נטעי אינשי אדעתא דהכי - קורא והיינו הרך של הדקל שנתווסף באותה שנה, ולולבי גפנים, ושקדים מתוקים שאוכלם רכים עם הקליפה, מברך עליהם שהכל. ושבת וכמוזן וכסבור, העשויים לטעם ולא לאכילה, בין רטובים בין יבשים, מברך עליהם שהכל אפי' אם ריקחם בדבש, אמנם שבת שלוק מברך על מימיו אדמה.

פירות האדמה שלא נגמור גידולם והם ראויים לאכילה, כגון תבואה שלא הביאה שלישי (שחת), מברך עליהם שהכל, ובעט"ז כתב שבגיננותא מברך אדמה, ובמגן גבורים מצדד שאין לחלק בזה.

קרא חיה (שהיא טובה יותר לאוכלה מבושלת), וקמח של חמשת מיני דגן אפי' של שעורים, (אפי' ייבשו את השיבולים שזה טוב קצת לאכילה), ושיכר תמרים או שעורים (אפי' יש בו כזית בכדי אכילת פרס), ומי שעורים, מברך עליהם שהכל.

עשבי המדבר שאינם חשובים וגדלים בלא זריעה, מברכים עליהם שהכל, אמנם פירות הטובים למאכל, אפי' אלו הגדלים ביערות בלא זריעה, מברך עליהם אדמה, וכן אלו הנזרעים כגון שאלאטע"ן (חסה) מברך עליהם אדמה.

דין קטניות - שיטת הט"ז שקטניות רטובים של שדות, שדרך להמתין שיתייבשו ולאוכלם מבושלים, מברך עליהם שהכל אם אוכלם חיים, ואם בישלם מברך אדמה, אבל קטניות של גינות שהם נזרעים על דעת לאוכלם חיים מברך עליהם אדמה אף כשהם חיים, אבל דעת הרבה אחרונים שאין לחלק בין הקטניות ובכל גוונא יברך אדמה, וכן מנהג העולם. אמנם לענין השרביטין אם אוכלם בלא הקטניות, נחלקו האחרונים אם יברך אדמה או שהכל, על כן לכתחילה טוב שיאכלם עם הקטניות ויברך אדמה על הקטניות, ואם אירע שאוכל שרביטין לבד יברך שהכל.

מתי מברך הגפן ומתי שהכל

חומץ - יין שהתחיל להחמיץ שריחו חומץ אך טעמו יין, מברך עליו הגפן, אך אם טעמו חומץ קצת עד שבני

הם כתושים ביותר, כל שניכר מהותם ותארם, אבל אם נימוח לגמרי ונפסדה צורתם מברך לכתחילה שהכל.

עיקר וטפל - כל שהוא עיקר ועימו טפילה, מברך על העיקר ופותר את הטפילה, ועיין בזה בסימן ר"ב.

דבר המעורב במאכל כדי לדבק או לריח או לצבע הרי זה טפל, אבל דבר הניתן לטעם הרי הוא עיקר, ודעת הרמ"א דדבר הניתן לטעם נחשב עיקר דווקא אם יש בו ממשות ודבר חשוב, אבל בשמים שנותנים למרקחת בטלים במיעוטם אע"פ שנותנים טעם, ומברכים רק על המרקחת, והמ"א ושאר אחרונים הסכימו, דדווקא בה' מיני דגן אף מיעוט הוא עיקר אם ניתן לטעם, אבל בשאר מינים אזלינן בתר רובא.

דבר שיש ספק בברכתו (והיינו שלמד אלא שאינו יכול לברר) מברך עליו שהכל, דבדיעבד יוצא בכל המינים בשהכל, וספק הוי כדיעבד, ואם יכול לפוטרו בתוך הסעודה עדיף טפי, ודבר שיש ספק אם ברכתו העץ או אדמה, יברך עליו אדמה.

סימן ר"ה:

ברכת מאכלים הנאכלים חיים או מבושלים

ירקות שהם טובים לאכילה בין חיים בין מבושלים מברך עליהם את ברכתם הראויה בין כשהם חיים בין כשהם מבושלים. אמנם דבר שאין דרך בני אותו המקום לאוכלו חי, אף שהוא ראוי לאכילה חי שלא ע"י הדחק, יברך עליו שהכל. וכן הדין בפירות.

קטניות אם אוכלם בעודם לחים דינם כנ"ל, אבל קטניות ופולים יבשים אין דרך לאוכלם חיים אלא מבושלים, ועל כן אם אוכלם חיים מברך שהכל, וע"ע בדין קטניות בסימן ר"ד. ופולים לחים מברך עליהם אדמה בין חיים בין מבושלים. ובביאור הלכה הביא מהעמק ברכה כמה אופנים בקטניות שנשתנו לעילויא ומברך עליהם אדמה, עיי"ש.

ירקות שהם טובים יותר לאכילה כשהם מבושלים כגון קרא וסילקא וכרוב, אף אם הם טובים לאכילה גם כשהם חיים, מברך שהכל אם אוכלם חיים, (אא"כ רוב בני אדם באותו מקום אוכלים אותם גם חיים), ואם אוכלם מבושלים מברך אדמה, אמנם דבר שהוא טוב יותר כשהוא מבושל רק בגלל שבשלו אותו עם בשר, לא נחשב שזה טוב יותר מבושל, ומברך עליו האדמה אף כשהוא חי.

ברכת המים - השותה מים לצמאז מברך לפניו שהכל, ולאחריו בורא נפשות רבות, ואף שאינו צמא ממש אם החיך נהנה מהמים צריך לברך, אבל אם אין לו שום הנאה מהשתיה, וכגון שאינו צמא ושותה רק כדי להצטרף לברכת המזון, או שיש לו ספק אם חייב בברכה אחרונה, אינו מברך, (וגם אינו מצטרף לזימון), אא"כ החיך נהנה מהשתיה, ואם שותה כדי לשרות האכילה שבמעיו (אחרי ברכת המזון) חשיב שותה לצמאז. ואם חנקתיה **אומצא** והיינו שנתקע דבר בגרונו ושותה מים כדי להעבירו, או ששותה מים כדי להוריד את המזון למקומו אינו מברך לא לפניו ולא לאחריו, אולם אם שותה שאר משקין או אוכל חתיכת פת כדי להעבירו, אף שאינו עושה זאת אלא כדי להעבירו, צריך לברך תחילה וסוף. כששותה מים **בבוקר לרפואה** לא יברך, ואם גם לצמאז יברך.

האוכל או שותה לרפואה או באונס

האוכל או השותה לרפואה אם טעמם טוב והחיך נהנה מהם, אע"פ שאינו תאב להם כלל ואינו אוכלם אלא מחמת אונס חוליו, מברך עליהם תחילה וסוף, אבל אם הם רעים ואין לו שום הנאה, אע"פ שמתרפא מהם אינו מברך כלל.

באונס - אם אנסוהו לאכול או לשתות לדעת הרמ"א אע"פ שנהנה אינו מברך, וכן הסכימו הרבה אחרונים, וי"א דמברך כיון שנהנה, והח"א הכריע שאם אכל כדי שביעה יברך ברכת המזון.

האוכל או שותה **דבר איסור מפני הסכנה**, או מאכל התר בזמן שאסור לאכול (כגון חולה ביוה"כ), צריך לברך תחילה וסוף, דמותר ומצוה לאכול כדי להציל את נפשו, אך אם נפשו קצה בזה א"כ אין החיך נהנה ממנו וא"צ לברך.

מרקחת שאין הבריאים רגילים לאוכלה ונאכלת רק לרפואה, לשיטת הרמ"א יברך עליה שהכל, אפי' אם היא מה' מיני דגן, אבל רוב הפוסקים סוברים שיברך את הברכה הראויה לאותה מרקחת, וכן הסכימו האחרונים.

דבש דבורים מברכים עליו שהכל.

מיני פירות ועשבים המרוקחים בדבש הדבש הוא טפל, ועל כן אם ריקח חבושים וגינדא"ש מברך העץ, (וכן שקדים המחופים בסוכר מברך העץ, אף שהם מחופים לגמרי והסוכר הוא הרבה יותר מהפרי) ואם ריקח עשבים או ורדים (אף שגדלים על האילן אינם עיקר הפרי) מברך אדמה (וכן לוינדרא מברך עליהם אדמה, דעיקר הפרי הוא הגודגדניות), ודין זה הוא אפי'

ואם שרה ירקות במים דינים כנ"ל לענין בישול, דכבוש כמבושל, אמנם מי אוגערקע"ס (כבישת מלפפונים) אם מטרת הכבישה היא רק להחמיץ את המלפפונים, מברך על הרוטב שהכל, אך אם רוב אנשי המקום טובלים פת ברוטב, צריך לברך אדמה על הרוטב. ורוטב של קרוי"ט (כרוב) לא"ר יברך שהכל, [ואין זה נראה לפי הרגילות במקומנו לאכול הרוטב כמו הקרוי"ט עצמו], אך אם בישל את הקרוי"ט יברך אדמה על הרוטב אף אם בישלם במים שלא נכבשו עמהם, ורוטב של בוריקע"ס חמוצים (סלק) מברך עליו אדמה אף אם בישלם לבדם, אך טוב לכתחילה שלא לשתותם שלא בתוך הסעודה, (אך בשותה אותם חיים מסתבר שיברך שהכל), ואף אם בישלם עם בשר עדיין ברכתם אדמה כיון שיש למשקה עצמו טעם בלי הבשר, אך טוב יותר שיברך אדמה על מעט ירק, ואם אוכל גם את הבשר יותר טוב שיברך על הבשר שהכל ויכוון לפטור גם את הרוטב. ומשקה בארש"ט העשוי ממי סובין וקמח, יברך שהכל בין בחיים בין במבושלים.

ואם בישל לביבות (שברכתם מזונות), יש ספק מה לברך על המים בפני עצמם, ועל כן יברך מזונות על מעט מהלביבות, ויברך שהכל על דבר אחר, ויאכל מכל אחד מהם כשיעור ברכה אחרונה, ואם אין לו דבר אחר יברך על הרוטב שהכל. ואם הוא רוצה לאכול גם מהלביבות, מברך מזונות על הלביבות ופוטר את הרוטב שהוא טפל, ואם בישל מעט לביבות בהרבה מים, ועיקר כוונתו למים שהרוטב כמעט צלול, אין המים בטלים ללביבות, ויברך על המים שהכל ועל הלביבות מזונות, ובח"א כתב שגם בזה טוב שיברך שהכל על דבר אחר.

ואם בישל ירקות ובשר במרק, מברך על המרק שהכל כיון שהבשר עיקר, אך אם אוכל גם את הירקות א"צ לברך אלא על הירק. ודע שהירק לעולם אינו טפל לבשר, כיון שהוא בא למזון ושובע.

מי ירקות - ירקות שסחטם מברך על המים שהכל, ואפי' אם כתשם, דיותר יוצא טעם הירק ע"י בישול, מע"י סחיטה, ולכן אפי' בדבר שדרך לסוחטו מברך שהכל, ואם הבירך האדמה על דבר שדרך לסוחטו לכאוי יצא בד"עבד.

חתיכות קטנות - חתכן לחתיכות קטנות לא נשתנית ברכתם, כיון שניכר עדיין תארן וצורתן במקצת. ושומשמיין שטחנם מברך עליהם שהכל, ודעת האבן העוזר שיברך אדמה, אא"כ עשה מהם משקין, שאז יברך שהכל.

ירק שהוא טוב יותר לאכילה כשהוא מבושל, אך אם הוא **כבוש או מלוח** דרך לאוכלו אף כשהוא חי, מברך עליו האדמה אף בכבוש או מבושל, ועל כן קרוי"ט (כרוב) שכבשו ונעשה חמוץ, או שלאטיין (חסה) מעורבת עם שמן וחומץ, מברך עליו אדמה, אם לא שאוכלו בתוך הסעודה, ואם אוכלו עם בשר נעשה טפל לבשר. ובבה"ל מסתפק מה מברך על הקלח של הקרוי"ט.

ירקות הטובים יותר לאכילה כשהם חיים, וע"י הבישול נשתנו לגרועותא, מברך עליהם אדמה כשאוכלם חיים, ושהכל כשאוכלם מבושלים. וכגון כרתי, או שומים ובצלים רכים, (אבל זקנים שהם חריפים ואינם ראויים לאכילה בלי פת, מברך שהכל), ובשערי תשובה ובנשמת אדם מצדדים שבמדינותינו שאין דרך לאכול שומים ובצלים רכים בלא פת, יברך שהכל. ובמבושלים בין רכים בין שהזקינו אינו מברך אלא שהכל, ואפי' בישלם עם בשר, אמנם מה שדרך לעשות מאכל מבצלים לבד, שמבשלים אותם בישול רב עד שמצטמקים וטובים ויפים לאכילה, יכול לברך עליהם אדמה, דאישתנו לעלויא. וכן המטגן בצלים בין זקנים בין רכים בשמן או בחמאה או בשומן אוז כדי להשביחם מברך עליהם אדמה, (אך המטגן חתיכות בצלים דקות בשומן אוז לכאורה יברך שהכל, דאין כוונתו אלא להשביח את השומן), וכן אם בישל שומים או בצלים עם בשר או שטינגם בשומן, שכוונתו גם לירקות, מברך עליהם אדמה, אבל אם הניחם כדי לתת טעם לבשר, אע"פ שגם הם נשתבחו אינו מברך עליהם אלא כברכת הבשר, אפי' אם אוכל רק את השומים. וכן כל כהאי גוונא.

לפת - לשיטת השו"ע כשהוא חי מברך עליו שהכל, וכשהוא מבושל או כבוש בחומץ או חרדל מברך אדמה. והמ"א מפקפק בדין זה, והטור מביא גאונים שסוברים לברך על חי אדמה, והחיי אדם כתב שזה תלוי אם דרך באותו מקום לאוכלו חי. ואם בישלו בלי בשר ובלי חמאה ושומן ג"כ יברך אדמה, והפמ"ג מסתפק בזה.

מי שלקות

מים שבישלו בהם ירקות בלי בשר ובישלם כדי לאכול גם את הירקות, מברך עליהם כברכת הירקות, אמנם אם שותה אותם יחד עם הירקות הרי הם טפלים לירקות, ואם כוונתו בבישול רק לשתית המים (כמשקה תפוחים שעושים לפסח) אין מברך אלא שהכל.

אך אם בישלם בחומץ או במשקה העשוי ממי סובין וקמח, שיש בהם טעם בפני עצמם, מברך על המשקה שהכל.

צריך להשמיע לאזניו, ואם לא השמיע לאזניו יצא, ואם הרהר לא יצא, (ועיין בסימן קפ"ה ובסימן ס"ב).

הברכות נאמרות **בכל לשון**, (ועיין בסימן קפ"ה).

ערום - האיש צריך לכסות ערוותו בזמן הברכה, ושלא יהיה ליבו רואה את הערוה, ושיהיה ראשו מכוסה. והאשה יושבת ופניה של מטה דבוקות ומכוסות בקרקע, (ועיין בסימן ע"ד), ונחלקו האחרונים אם צריך שיהיו העגבות מכוסות, ויש להחמיר לכתחילה.

שיהיה האוכל לפניו בזמן הברכה

אחיזת הדבר בזמן הברכה - כל דבר שמברך עליו לאוכלו או להריח בו או שמברך על איזה מצוה, צריך לאחוז בו בזמן הברכה, כדי שיכוון ליבו, ואינו מעכב בדיעבד, ויאחזו בימינו משום חשיבות. ועל דרך הקבלה אין לתחוב הפרי שמברך עליו בסכין, אף שאוחז הסכין בימינו. כשאומר לחבירו להושיט לו ספר, יקבלנו ביד ימינו.

אם המאכל לא היה לפניו בזמן הברכה צריך לחזור ולברך, אפי"ם אם כיוון בברכה למה שיביאו לו, אמנם אם אינו תלוי באחרים והמאכל מוכן לפניו אלא שהוא מונח בתיבה א"צ לחזור ולברך, ובפמ"ג מצדד שבכל כהאי גוונא שודאי יובא אצלו המאכל, כגון שהוא בחדר הסמוך, ג"כ א"צ לחזור ולברך, אך לכתחילה יש לזהר בזה מטעם הפסק, ועוד דלכתחילה מצוה לאחוז המאכל בידו בזמן הברכה כנ"ל.

אם המאכל היה לפניו **והביאו לו אח"כ עוד מאותו המין**, אף שהביאוהו אחר שגמר המאכל הראשון, ולא היה דעתו על כל מה שיביאו לו, א"צ לחזור ולברך, דכיון שדרך להכנס מאכילה קטנה לגדולה הוי כאילו התנה, אבל אם היה בדעתו להדיא לאכול רק פירות אלו, או שכשגמר לאכול הוסכם בדעתו שלא לאכול עוד ונמלך, לכו"ע צריך לחזור ולברך. ואם קבע עצמו לאכילת הפירות, י"א שאף אם כילה את הפירות שהיו לפניו והביאו לו אח"כ עוד ואפי"ם ממין אחר, א"צ לחזור ולברך.

הביאו לו מין אחר של פירות לדעת הרמ"א גם בזה א"צ לחזור ולברך, וכמה אחרונים סוברים דמין אחר אינו נפטר בסתמא וצריך לברך, ומ"מ אם הביאו לו מין אחר לפני שסיים את המין הראשון נראה שאין לברך.

הביאו לו מין אחר לגמרי כגון שבירך על דגים והביאו לו שיכר, אף שברכותיהם שוות אינם נפטרים בסתמא,

סימן ר"ו:

איזה ברכה פוטרת מין אחר

כשטעה בברכה - אם בירך אדמה על פירות העץ יצא, כיון שעיקר האילן הוא מן הארץ, ואפי"ם במזיד יצא. אבל אם בירך העץ על פירות האדמה לא יצא, אך פירות הגדלים על האילן וברכתם האדמה מחמת שלא נגמר הפרי או שאינו עיקר הפרי, אם בירך עליהם העץ יצא. וכן פירות האדמה שמברכים עליהם שהכל, כיון שהם טובים מבושלים יותר מחיים, אם בירך אדמה יצא. ועל הכל אם בירך שהכל יצא, ואפי"ם על פת ויין, וכל זה בדיעבד אבל לכתחילה צריך לברך על כל מין ברכתו הראויה.

בספק אם צריך לברך העץ או אדמה, אם הספק מצד הדין יברך אדמה, אבל אם הספק מחמת שלא למד, לא יאכל עד שילמד.

אם בירך אדמה על פרי האדמה ונתכוון לפטור פרי העץ יצא, וכן אם בירך שהכל על דבר שברכתו שהכל ונתכוון לפטור פרי האדמה יצא, וי"א שצריך לחזור ולברך הברכה הראויה, וספק ברכות להקל, אך יותר טוב להמלך מלאוכלו, ולאחר זמן יאכלו ויברך עליו, והסומך על דברי השו"ע אין למחות בידו.

הפסק בין הברכה לאכילה

הפסק בשתיקה - אין להפסיק בין הברכה לאכילה, או בברכת המצוות בין הברכה למצוה, בשתיקה יותר מכדי דיבור, שהוא בכדי שאלת תלמיד לרב "שלום עליך רבי", ובדיעבד אם שהה הרבה יותר מכדי דיבור, א"צ לחזור ולברך אם לא הסיח דעתו בינתיים דיש בזה דעות בין הראשונים וספק ברכות להקל.

הפסק בדיבור - אם הפסיק בדיבור אפי"ם מילה אחת הוי הפסק אם היא שלא לצורך הברכה, ואין להפסיק אף מפני הכבוד או היראה, ואם הפסיק חוזר ומברך, ולא יפסיק אף לענית אמון או לקדיש קדושה וברכו.

זהירות מהפסק - לא יברך על מאכל חם או קר ביותר משום חשש הפסק. מי שנמאס המאכל בעיניו אחרי שבירך, יאכל קצת כדי שלא תהיה הברכה לבטלה. הרוצה לשתות מים ששופך מהם קצת, ישפוך לפני הברכה משום הפסק ומשום ביזוי ברכה. כשאוכל אגוז ישברנו ואח"כ יברך, דאין כדאי להפסיק הרבה, ועוד שמא לא ימצאנו יפה ואינו ראוי לברכה.

תמצית משנה ברורה

אכל הרבה מינים, או אכל ושתה, מברך ברכה אחת על כולם.

אם מסתפק אם אכל כזית בכדי אכילת פרס, א"צ לברך בורא נפשות, דספק ברכות להקל.

נוסח ברכת בורא נפשות וכוונתה – מברך ברוך אתה ד' אלוקינו מלך העולם, בורא נפשות רבות וחסרונם, על כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי, ברוך חי העולמים. הח' של ה"ח"י" נקוד בצירי. "א שבראת, ונהרא נהרא ופשטיה. ואינו חותם בשם ומלכות, ודעת הגר"א לחתום בשם, והעולם לא נהגו כן. וההודאה בברכה זו היא על הדברים ההכרחיים באומרו "וחסרונם", ועל הדברים המועילים שאינם מוכרחים באמירת על כל מה שברא.

סימן ר"ח:

ברכת על העץ – גפן תאנה רימון זית ותמר מברך אחריהם ברכה אחת מעין שלש, כיון שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ודבש תמרים מברך עליו שהכל ובורא נפשות.

ברכת ה' מיני דגן

ה' מיני דגן, והם חיטה שעורה כוסמין שיבולת שועל ושיפון, מברך עליהם מזונות באופנים דלהלן –

אם נתמעכו ע"י הבישול, או שחילקם, או שכתשם ועשה מהם תבשיל, או דיסא והיינו שנתמעך ונתדבק יפה, מברך עליהם מזונות ועל המחיה.

אפי' עירב עמהם דבש או שאר מינים הרבה יותר מהם, ונתנם לטעם, ה' המינים הם העיקר, וכתב המ"ב (ס"ק מ"ח) דאינו מברך ברכת המזון ועל המחיה אלא ביש בו כזית דגן בכדי אכילת פרס, אמנם לענין פת כיסנין שיש בה הרבה תבלין נוהגים העולם לברך על המחיה כשיש בו כזית, אע"פ שלא אכל כזית מהדגן, ואולי טעמם מפני שהתבלין בא להכשיר את האוכל, ולכתחילה טוב להזהר שבדגן עצמו יהיה שיעור כזית.

אמנם אם לא נתן את ה' המינים להטעים או לסעוד, אלא כדי לדבק ולהקפות את התבשיל, אפי' נתן הרבה קמח, זה בטל בתבשיל. ומש"כ הט"ז שגם אם הקמח הרוב הוא בטל בבא לדבק, אינו ברור דיש אחרונים שמפקקים בזה, וגם אינו מצוי שיהיה רוב ויהיה רק לדבק.

אא"כ כיון בהדיא לפוטרים, או שהיו לפניו על השלחן בזמן הברכה.

וכתב הרמ"א דטוב לזהר לכתחילה שיהיה דעתו על כל מה שיביאו לו.

בירך ונפל מידו המאכל ונאבד או נמאס או שמצא שהוא רקוב ואינו ראוי לאכילה כלל, (דאם ראוי קצת, צריך לאכול ממנו כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה), אע"פ שהיה לפניו בזמן הברכה מאותו המין, אם לא היה דעתו לאכול גם את שאר הפירות אלא בירך בסתמא, צריך לחזור ולברך, כן כתב הרמ"א, אך לדעת השו"ע עצמו אפי' אם היה בדעתו בהדיא על הכל, צריך לחזור ולברך, דעיקר הברכה היא על מה שאוחז בידו, וי"א שאם הפירות האחרים היו לפניו על השלחן, אפי' בסתמא א"צ לחזור ולברך, וספק ברכות להקל.

היכא שלא חלה הברכה יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ואם אמר רק ברוך אתה ד' יאמר למדני חוקך.

בירך על פירות והביאו לו יפים יותר יאכל מאלו שבירך עליהם, אף אם היה בדעתו לפטור היפים, ואם לא היה דעתו לפוטרים צריך לחזור ולברך עליהם, והא"ר מצדד שא"צ לחזור ולברך עליהם, כיון שזה מין אחד.

העומד על אמת המים מברך ושותה, אע"פ שהמים ששותה אינם לפניו בזמן הברכה, מפני שכוונתו למים שישתה.

בירך על מים ושמע שיש מת בעיר ישתה מעט וישפוך את השאר, ואם אמרו לו שהתקופה נופלת שיש חשש סכנה לשתות את המים, ימתין מעט עד שתעבור התקופה ואח"כ ישתה, ואפי' למ"ד שיש חשש סכנה אף בכהאי גוונא כיון שהמים היו תלושים, מ"מ שפיר דמי, ושומר מצוה לא ידע דבר רע.

סימן ר"ז:

ברכה אחרונה

פירות האילן מברך אחריהם בורא נפשות, וחמשת המינים מברך אחריהם על העץ, ובדיעבד אם בירך על שאר המינים על העץ יצא.

פירות האדמה וירקות וכל דבר שאין גידולו מן הארץ ואפי' מים מברך אחריהם בורא נפשות, ואפי'

תמצית משנה ברורה

גערשטיין שברכתם אדמה לא בטלי. וגרויפ"ן שנעשה משעורים שרק הוסרה קליפתם תלוי בהדעות מה מברכים עליהם, דאם מברך אדמה הם בטלים למים, כ"כ האבן העוזר ודלא כהמ"א, ומ"מ אפשר שהמים לא בטלים וצריך לברך גם עליהם, ועל כן יברך תחילה על המים שהכל, ואח"כ על הגרויפ"ן, ובח"א כתב שיברך שהכל על דבר אחר ויפטור את המים. אמנם זה דווקא בה' מיני דגן, אבל במינים אחרים מברך רק שהכל.

תערובת קמחים - עירב קמח מה' מיני דגן עם קמח של דוחן או שאר מיני קטניות, אם בישלו מברך עליו מזונות, ואם עשה ממנו פת מברך עליו המוציא, ואפי' אין בו כזית בכדי אכילת פרס, דברכה ראשונה אינה צריכה שיעור, ומיני דגן לא בטלי אם נרגש טעמם, (אמנם אם הטעם לא נרגש מברך שהכל ונפשות), אמנם אם יש לו פת שאינה מעורבת, עדיף לברך עליה, אפי' אם היא אינה נקיה, אבל לענין ברכת המזון ועל המחיה אינו מברך אלא ביש בו כזית דגן בכדי אכילת פרס (והטעם נרגש. שע"ת), (כזית הוא חצי ביצה, ופרס י"א שזה ג' ביצים וי"א ד' ביצים, ונמצא שצריך לפחות שמינית קמח דגן כדי לחייב בברכת המזון ועל המחיה, וכן לחיוב מלקות או חטאת באיסורים), ובפמ"ג מסתפק אם שאר המינים מצטרפים לענין חיוב דאורייתא באכל כדי שביעה, ואם אין בו כזית בכדי אכילת פרס, בפת כתב השו"ע שמברך על המחיה, ואפי' לא אכל כזית דגן אלא כזית מהפת, והרבה אחרונים תמיהו למה לא יברך נפשות, ובאמת הגר"א גורס בשו"ע שיברך נפשות, (בין באין בו כזית בכדי אכילת פרס, בין ביש בו אך במה שהוא אכל אין כזית דגן), אך כיון שהרבה אחרונים מיישבים דברי השו"ע ראוי לירא שמים שלא לאכול פת זו אלא בתוך הסעודה, והנהוג כהשו"ע אין למחות בידו, ומשמע מהשו"ע והגר"א שאף באכל כדי שביעה לא יברך ברכת המזון, ובשערי תשובה כתב שיברך. ובתבשיל שאין בו כזית בכדי אכילת פרס, או שיש בו אך אין כזית דגן במה שאכל, אף להשו"ע יברך נפשות. (סעיף ט').

ברכת אורז דוחן וקטניות

ברכת האורז - הכוסס (אוכל כשהוא חי) את האורז, מברך אדמה ובורא נפשות, ואם בישלו ונשאר שלם ברכתו כנ"ל, אך אם נתמעך ע"י הבישול אפי' קצת, או שטחנו ועשה ממנו פת או תבשיל, מברך מזונות כיון שהוא משביע וסועד את הלב, ואחריו מברך נפשות כיון שאינו מה' מיני דגן, ואפשר דאפי' אם רק הוסרה קליפת האורז כמו בשלנו מברך עליו מזונות, ומ"מ אם בירך אדמה יצא, ואם האורז מעורב עם דבר אחר, ברכתו כברכת הרוב. והנה אורז הוא רי"ז ודוחן הוא

אם אכלם שלימים בין חיים בין קלויים בין מבושלים מברך עליהם אדמה ובורא נפשות, והתוס' נסתפקו דשמא יש לברך אחריו מעין שלש, כיון שמין דגן הוא, ויאמר על האדמה ועל פרי האדמה (ואפי' בשעורים לדעת הרמ"א להלן), ולכך כתבו שנכון שלא יאכלם אלא בתוך הסעודה, ויפטורם בברכת המזון. אמנם אם אירע שאכלם שלא בתוך הסעודה, יברך אחריהם בורא נפשות. ואם נתמעכו קצת ולא נשארו הגרעינים שלימים, אפשר שמברך מזונות, וכן משמע בביאור הגר"א (אפי' בלא הסיר קליפתם).

אם לא חילקם אלא שהסיר קליפתם ע"י הכתישה ועשה מהם תבשיל, י"א שמברך עליהם מזונות, וי"א שאם לא נתדבקו ע"י הבישול הרי הם כשלימין, וכתבו האחרונים שלא לאוכלם אלא בתוך הסעודה, ומהפמ"ג משמע שאם נדבקו קצת יברך מזונות.

שעורים שלימים לדעת השו"ע מברך עליהם אדמה ובורא נפשות, ולדעת הרמ"א אפי' בקלויים מברך שהכל, כיון שאינם ראויים לאכילה אלא ע"י הדחק, אך במבושלים מברך עליהם אדמה. ושעורים שע"י טחינת הריחיים הוסרה קליפתם וגם מקצת מהם ונעשו קטנים יותר, אין למחות ביד הנוהגים לברך עליהם מזונות ומעין שלש, אף אם לא נתמעכו ע"י הבישול.

טאטארק"י (כוסמת), וטערקש"י ווי"ץ (תירס) אינם מה' מיני דגן, והם פרי האדמה.

כשנותנים קמח לתוך שקדים לצורך חולה אם נותנים את הקמח כדי לסעוד את הלב, מברך מזונות אפי' הקמח הוא מיעוט, ואם נותנים את הקמח כדי לדבק הקמח בטל לפרי, וכתב השו"ע שטוב להחמיר לאוכלו בתוך הסעודה, דקשה לשער אם כוונתו רק לדבק, ואף שעל פירות צריך לברך בסעודה הכא אינו מברך, דהוי כקובע סעודתו על הפירות, (ואם זה רך וראוי רק לשתייה, מברך שהכל אפי' שלא בתוך הסעודה ועשאו לסעוד את הלב).

קמח מברך עליו שהכל, בין של חטים בין של שעורים ובין של קליות, בין טחון דק דק, ובין אם נטחן קצת ויש בו עדיין טעם חטים. אבל אם שלקו (בישלו הרבה) ועירבו במים או בשאר משקין, אם היה עבה וראוי לאכילה ולא רק לשתייה מברך עליו מזונות ועל המחיה, ואם הוא רך וראוי רק לשתייה מברך עליו שהכל ובורא נפשות, דאינו בכלל מאכל ומתבטל ברובי המים.

תבשיל מגרויפ"ן (גריסים) שנחלק כל גרעין לשניים, ויש בו הרבה מים שקורין זופ"א (מרק), צריך לברך עליהם מזונות, (והמ"א רוצה לומר דה"ה בגאנצ"ע

תמצית משנה ברורה

פרי הגפן, או על הארץ ועל הפירות, והמנהג לחתום על הארץ ועל פרי הגפן, ואם חתם על הארץ ועל הפירות יצא.

אם לא הזכיר ארץ בחתימה יצא.

הזכרת מעין המאורע - בין במזונות בין בין ובין בפירות מזכירים מעין המאורע קודם כי אתה ד' טוב ומטיב, בשבת יאמר "ורצה והחליצנו ביום השבת הזה", וביו"ט יאמר "וזכרנו לטובה ביום חג פלוני הזה", ובר"ח יאמר "וזכרנו לטובה ביום ראש החודש הזה", ובדיעבד אם לא הזכיר מעין המאורע יצא שהרי אינו מחויב לאכול, ועוד די"א שא"צ כלל להזכיר, ובחנוכה ופורים אינו מזכיר מעין המאורע, (שהרי גם בברכת המזון אינו אלא מנהג, והכא ליכא מנהג).

אם אכל פירות מז' מינים ומזונות ויין יכלול הכל בברכה אחת, והסדר הוא על המחיה ועל הכלכלה ועל הגפן ועל פרי הגפן ועל העץ ועל פרי העץ, ויחתום על הארץ ועל המחיה ועל פרי הגפן ועל הפירות. וי"א שלא יאמר "ועל פרי הגפן" ומנהג העולם לומר, ואין שייך כאן ברכה שאינה צריכה כיון שאין מזכיר שם, ואם לא אמר פרי הגפן אינו חוזר.

אכל פירות מז' מינים ותפוחים א"צ לברך נפשות, דגם תפוחים הם בכלל על העץ, (אבל בלאו הכי אין מעין ג' פוטר בורא נפשות), אבל אם סחט תפוחים ושתה מימיהן אינו נפטר בעל העץ.

ואם אכל תפוחים ושתה יין אינו יוצא בעל הגפן, ואם הוא מזכיר בחתימה על הפירות ג"כ לא יצא, וי"א שבאופן זה יצא, ועל כן יראה באופן זה להקדים ברכת בורא נפשות למעין ג'.

אם אכל בשר או פרי האדמה ושתה יין או אכל מז' המינים צריך לברך על כל אחד, וכן אין ברכת על המחיה פוטר בשר ודגים.

ענבים ויין צריך לברך ברכה ראשונה על כל אחד בפני עצמו, ובברכה אחרונה יזכיר שניהם בברכה אחת, ובדיעבד אם בירך על הענבים הגפן יצא, וכן אם בירך על יין הגפן וכיוון בפירוש לפטור גם ענבים יצא, וכן בברכה אחרונה אם בירך על הגפן יצא, אך לכתחילה יש לברך על כל אחד ברכה מיוחדת. ואם בירך על היין בורא פרי העץ, י"א שיצא בדיעבד וי"א שלא יצא, וספק ברכות להקל.

ברכת על הגפן פוטר כל מיני משקין כמו ברכה ראשונה, והיינו אם קבע על היין ואפי' לא היו המשקין לפניו בשעת ברכה ואפי' הביאו לו את המשקין אחרי שהסיח דעתו משתית יין, או שהיו המשקין לפניו

היר"ז, וי"מ איפכא, וע"כ כשנתמעכו יש מחמירים שלא יאכלם אלא בתוך הסעודה, או שיברך שהכל מספק, אך בכמה אחרונים מבואר דאורז הוא ריי"ז, וכן נהג הגר"א לברך עליו מזונות, ובפרט למבואר שבכל המינים חוץ ממים ומלח אם בירך מזונות יצא, בודאי יש לסמוך לברך מזונות, וביותר למבואר בה"ל דדבר שרואים שהוא זיין מברך עליו מזונות.

פת דוחן ופליז"ו (מין שהוא זן יותר משאר הקטניות) או של שאר מיני הקטניות, מברך עליו שהכל ונפשות. והטעם מפני שיצא מתורת פרי ארץ אינו מה' מיני דגן, או משום שאין דרך אכילתו בכך, ונ"מ במדינות שדרך אכילתו בכך, אך החת"ס מסיק שלא יברך אדמה כיון דלא נטעי אדעתא דהכי, אך הוא מסתפק שמא זה בכלל אורז ויברך מזונות, על כן מהנכון לכתחילה שלא יאכלם אלא תוך הסעודה, ואם אינו יכול לעשות כך יברך שהכל. ודעת הרבה ראשונים שיברך על דוחן מזונות, ואף שבשהכל יוצא לכ"ע, מ"מ המברך מזונות אין למחות בידו. וי"א שלא דווקא אורז ודוחן, אלא כל מין שהוא זן וסועד מברך עליו מזונות, ומ"מ מי שמברך שהכל על דוחן ועל אלו בודאי יש לו על מי לסמוך.

תבשיל מדוחן או שאר מיני קטניות אם לא נתמעכו לגמרי ועדיין ניכר תארן וצורתן, וטובים מבושלים כמו חיים, מברך עליהם אדמה. ואם נתמעכו לגמרי כגון תבשיל מקמח קטניות, שאין דרך אכילתם בכך, או שמייעך בכלי מנוקב שנעשה דק כקמח, או שאינם טובים מבושלים כמו חיים, מברך עליהם שהכל, ובדיעבד אם בירך אדמה יצא, אך בקמח קטניות יש לעיין אי מהני בדיעבד. ואם בישראל שלימים ומיעכם בכך, שממשן קיים וכך דרך אכילתם, מברך אדמה.

נוסח ברכת מעין שלש

ברכה זו כוללת מקצת מד' הברכות שבברכת המזון, ונקראת מעין ג' כי ברכה רביעית היא מדרבנן.

פתיחת הברכה - ברוך אתה ד' אלוקינו מלך העולם על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה וכו' (ועיין במ"ב כל נוסח הברכה), ובפירות אומר על העץ ועל פרי העץ וכו', וביו"ט יאמר על הגפן ועל פרי הגפן.

יש שאין אומרים ונאכל מפריה ונשבע מטובה, והרוצה לאומרו אין מוחין בידו.

חתימת הברכה - במזונות מסיים על הארץ ועל המחיה, ולא יאמר ועל הכלכלה. ובפירות אם הם מארץ ישראל אומר על הארץ ועל פירותיה, ואפי' אוכלם בחו"ל, ובפירות חו"ל מסיים על הארץ ועל הפירות, ואפי' אוכלם בא"י, ובספק מהיכן הפירות יחתום על הארץ ועל הפירות. ובין יכול לחתום או על הארץ ועל

תמצית משנה ברורה

ולפוסקים שיוצא אם בירך בורא פרי העץ על יין ה"ה בברכה אחרונה יצא בדיעבד, וא"כ אף אם ננקוט שלא כהט"ז יכול לברך על העץ ולכוון להדיא לפטור את היין. ובפרי שיש ספק אם הוא מז' המינים יכול להוסיף על העץ בברכה על הגפן כיון שהוא פרי העץ.

בשעת ברכה ואפי' לא שתה אלא כוס אחת, ואם שתה פחות מרביעית צ"ע מה יעשה לענין ברכה אחרונה, אבל בלא קבע ולא היו לפניו, צריך לברך על המשקין ברכה ראשונה ואחרונה בפני עצמם, ואם היה דעתו עליהן בשעת ברכה, יש מקילין שא"צ ברכה ראשונה, וה"ה לענין ברכה אחרונה.

אם ברכת המזון פוטרת מעין שלש

במיני דגן – לדעת השו"ע ברכת המזון אינה פוטרת דיסא ושאר מיני דגן (אא"כ אכלם בתוך הסעודה ולדידן גם אחרי הסעודה נחשב הכל בתוך הסעודה), וכמה אחרונים הסכימו לדינא שכל מיני דגן נפטרים בברכת המזון.

יין נפטר בברכת המזון אפי' שתה שלא בתוך הסעודה כיון שהוא זן וסועד הלב כמו לחם, והיינו בדיעבד וכמו שפסק השו"ע, ואם שתה בתוך הסעודה, אף שצריך לברך ברכה ראשונה, מ"מ לכו"ע נפטר בברכת המזון מברכה אחרונה, ואם שתה אחר גמור הסעודה י"א שנפטר בברכת המזון אפי' בסתמא, וי"א שאף בכיוון להדיא לא נפטר, ולדידן אין ג"מ שהרי הכל נחשב תוך הסעודה, אך אם אמר הב לן ונברך טוב שיכוון בהדיא לפטור, דיוצא בזה לרוב הפוסקים. ואם שתה לפני הסעודה נחלקו הראשונים אם נפטר בברכת המזון, והשו"ע פסק שנפטר לכתחילה, ואף שאין לזוז מפסק השו"ע, מ"מ נכון לכתחילה לכוון בברכת המזון לפטור את היין ששתה. וע"ע בבה"ל שדך דלכא' אם שתה הרבה יין דאז היין גריר ולא סעיד, למה נפטר בברכת המזון.

תמרים נפטרים בדיעבד בברכת המזון כיון שהם זייני, ואפי' אכלם בתוך המזון לאחר גמור הסעודה אין לפוטרים לכתחילה בברכת המזון, ולדידן הכל נחשב בתוך הסעודה.

שאר פירות אפי' משבעת המינים אינם נפטרים בברכת המזון.

הדברים שנפטרים בברכת המזון, אפי' בירך רק ברכת הזן יצא, שהרי אינו יכול לברך ברכת הארץ ובונה ירושלים, וצ"ל שבדיעבד יוצא גם אם לא הזכיר אלא מזון ולא הזכיר ארץ וירושלים, ולמ"ד ברכת מעין ג' דאורייתא צ"ע. ואם לא חתם הברכה ימשיך ברכת מעין שלש ועל שהנחלת לאבותינו וכו'.

תוספת מספק בברכת מעין שלש – לא יאכל דבר שיש ספק אם ברכתו מעין שלש או נפשות, אף אם מברך ברכת מעין שלש על דבר אחר, דאין להוסיף בברכה אע"פ שאינו מוסיף שם ומלכות, אך אם יש לו על מה לברך נפשות יברך, ואם יכול לאכול דבר שודאי צריך ברכה זו שהוא מסופק בה, ודבר שברכתו נפשות, יכול להוציא עצמו מהספק ממה נפשך. ודעת הט"ז וכן הסכימו כמה אחרונים, דכל הנ"ל הוא לענין שלא לשתות לכתחילה, אבל אם כבר שתה מוטב שיכלול בברכה על הגפן מאשר שישאר בלי ברכה אחרונה,

סימן ר"ט:

דיני טעות בברכות

לקח כוס שיכר או מים, ופתח ואמר ברוך וכו' עד מלך העולם על דעת לומר שהכל, וטעה ואמר בורא פרי הגפן, לדעת הרמב"ם יצא בדיעבד, וכן פסק השו"ע, ולדעת כמעט כל הפוסקים לא יצא וצריך לחזור, וכן יש להורות.

ואם היה סבור שהשיכר או המים הם יין ובירך ברוך וכו' עד מלך העולם על דעת לומר בורא פרי הגפן, ונזכר שהוא שיכר או מים וסיים שהכל, יצא בדיעבד, דספיקא דרבנן לקולא, ובדאורייתא צריך עיון. וכ"ש אם היה בידו יין וסבור שהוא מים ופתח על דעת לומר שהכל וסיים בורא פרי הגפן שיצא, שהרי אף בשהכל יוצא.

תיקון בתוך כדי דיבור – אם בירך על מים או שיכר הגפן, ותיקן עצמו בתוכ"ד ואמר שהכל נהיה בדברו יצא, אבל לאחר כדי דיבור לא הוי תיקון וחוזר ומברך אף אם בשעת אמירת שם ומלכות התכוון לברך שהכל. ואף בתוכ"ד לא מועיל תיקון אלא בברכות דרבנן דהייא בעיא דלא איפשטא וספק ברכות להקל, אבל בברכת המזון שהיא דאורייתא היכא שאכל כדי שביעה אם חשב שאכל פירות ופתח בברכה על העץ צריך לחזור מתחילת הברכה, אמנם אם פתח על דעת לברך ברכת המזון ואח"כ טעה ואמר על העץ מהני חזרה בתוכ"ד, ואם בשעת אמירת שם ומלכות היתה כוונתו לומר על העץ ונזכר והמשיך ברכת המזון י"א שלא יצא, וי"א דלא אזלינן בתר מחשבה כיון שבפיו אמר כהוגן, וצ"ע לדינא, ואם התחיל לברך על המחיה יכול לסיים הזן את העולם וכו', דמחיה נמי מזון הוא.

טעות בברכת הבשמים – אחז בשמים בידו ונתכוון לברך עליהם ובירך בטעות בורא מאורי האש, ונזכר שצריך להקדים ברכת הבשמים וסיים בורא מיני בשמים, יצא ידי ברכת הבשמים, ומברך אח"כ בשם ומלכות בורא מאורי האש. אבל אם נתכוון לברך על האש יצא ידי ברכת האש, וחוזר ומברך על הבשמים.

טעות למי שמוציא גם אחרים – כמה אנשים העומדים לשתות יין, ואחד יש בכוסו מים או שיכר

תמצית משנה ברורה

נפשות. כל המשקין מצטרפים לרביעית, אמנם חצי רביעית יין וחצי רביעית שיכר, יש לעיין אם זה מצטרף לבורא נפשות. אכילה ושתייה אין מצטרפים לשיעור ברכה אחרונה אפי' אם ברכת שניהם בורא נפשות ויש מפקפקים בזה, אך ציר שע"ג ירק מצטרף לאוכל, וכן כל משקה הבא למתק אוכל, וכן פת השרויה במשקה אא"כ אכל את הפת בלא טיבול, אך אם ברכת הרוטב כמו המאכל אפשר שמצטרף, וצ"ע.

שיעור זמן האכילה לענין ברכה אחרונה - אם אכל את הכזית ביותר מכזית בכדי אכילת פרס (יש דעות אם פרס הוא ג' ביצים או ד', והכא דשיעור כזית הוי דרבנן אף בברכת המזון צריך שיעור אכילת ג' ביצים) אינו מברך ברכה אחרונה, אך כתב הפמ"ג שאם אכל פת כדי שביעה שחיוב ברכתו מדאורייתא, יברך אף אם לא אכל כזית בכדי אכילת פרס, דקרינן ביה "ושבעת", אך דין זה אינו ברירא כולי האי, ואם אכל כזית מזה בכדי אכילת פרס חייב בברכת המזון מדאורייתא ממה נפשך. ואם אכל פחות מכשיעור והלך החוצה וחזר מיד, שצריך לחזור ולברך ברכה ראשונה, ובצירוף ב' האכילות אכל כזית בכדי אכילת פרס, יש להסתפק אם האכילות מצטרפות, והמ"א מצדד שמצטרפות.

פת סופגנין שנתפח ואין האוירים שבו מורגשים, אם אכל ממנו כזית כמות שהוא אינו מברך אחריו. וכזית שנצטמק אין מברך אחריו אא"כ חזר ותפח.

שיעור זמן השתייה לענין ברכה אחרונה - אם שתה את הרביעית בהפסקות י"א דאינו מצטרף וכן סתם השו"ע בסימן תרי"ב, ונראה שמשערים כדרך שתית בני אדם שאינם שותים בבת אחת אלא בשתי פעמים שכך מידת דרך ארץ, וי"א שאם שתה רביעית בכדי אכילת פרס יברך, וכן הסכים הגר"א. ותה וקפה שדרך לשתותם חמים וקשה לשתותם בלא הפסק, יש בזה מחלוקת גדולה אם צריך לברך ברכה אחרונה לדעה ראשונה הנ"ל, ובמחצה"ש ובח"א מצדדים שלא לברך וכ"כ בדרך החיים וכן מנהג העולם, ואנשי מעשה שותים בסוף רביעית בפעם אחת ומברכים ברכה אחרונה, וטוב לעשות כך כדי לצאת ידי כל השיטות, ובפרט נכון לעשות כך להגר"א שהשיעור הוא בכדי אכילת פרס.

האוכל בריה יש שמסתפקים לומר שחייב בברכה אחרונה מפני חשיבותו, ולכן נכון שלא לאכול בריה פחות מכזית.

מה נחשב בריה - בריה היינו דבר שלם כגון גרגיר ענב או רימון או קטנית או דג קטן, ודווקא כשאוכלה כולה עם הגרעין (אפי' אם אין הגרעין ראוי לאכילה), אבל בריה שניטל ממנה הגרעין (אפי' אין הגרעין ראוי

וסבור שהוא יין, ובירך הגפן לעצמו ולהוציא את האחרים, א"צ לחזור ולברך, כיון שכוונתו גם על שאר היין (לשיטת הרמ"א לעיל סימן ר"ו, אבל למש"כ שם בשם כמה פוסקים שאף בסתמא חל הברכה על כל מה שהיה לפניו, ממילא אם שותה ממה שלפניו בכל גונוי א"צ לחזור ולברך), ואפי' אם לא היה אותו היין לפניו אלא הביאו לו ממקום אחר חלה הברכה עליהם, ואף שהתחיל לשתות מים לא הוי הפסק כיון שלא הפסיק בדיבור, (אך אם אמר ברוך שם נראה שצריך לחזור ולברך), ואפי' לא היה בדעתו לשתות עוד ובירך בסתמא, כיון שהוציא אחרים בברכתו חלה הברכה ויכול לשתות עוד יין, (דיש כאן ב' טעמים לפטור, א' כוונתו לשתות עוד, ב' כוונתו להוציא אחרים, כ"כ הדרכי משה והמ"א, אך כתב השע"צ שצריך את ב' הטעמים, כיון שכל טעם בפני עצמו לא פסיקא כ"כ). ואם לא היה יין לפניו, אך הוא היה סבור להשקותם, פשוט דלא מהני.

המסתפק אם בירך לא יחזור ויברך דספיקא דרבנן לקולא, חוץ מברכת המזון היכא שאכל כדי שביעה, שצריך לחזור ולברך מספק, וברכת מעין שלש על שבעת המינים להשו"ע לא יחזור ויברך, אך דעת הרבה ראשונים שהיא דאורייתא, ועל כן אם אכל מהם כדי שביעה ונסתפק אם בירך, יאכל עוד כזית מאותו מין ויברך אחריו, ואם אין לו מאותו מין יקח מין אחר ויוסיף בברכה גם מין זה.

סימן ר"י:

שיעור האוכל והמשקה לברכות

ברכה ראשונה צריך לברך אפילו על כל שהוא, דאסור ליהנות מהעוה"ז בלא ברכה. אבל לענין ברכה אחרונה האוכל פחות מכזית או השותה פחות מרביעית אינו מברך ברכה אחרונה. ויש שמסתפקים דבמשקין מברך ברכה אחרונה בכזית כמו באכילה, וזה שיעור שלישי רביעית, ועל כן טוב להזהר לשתות או פחות מכזית או רביעית, ואם שתה כזית ואין לו רביעית, טוב להזהר שלא לשתות רוב רביעית, וכ"ש שלא ישתה כביצה, דיי"א שבשיעורים אלו מתחייב בברכה אחרונה.

צירוף כמה דברים לברכה - כל האוכלים מצטרפים לכזית אם ברכתם שוה, ואם אכל חצי זית שברכתו על העץ וחצי זית שברכתו בורא נפשות יברך בורא

תמצית משנה ברורה

אם המין השני לא היה לפניו בשעת הברכה, אבל בסתמא לא יצא, דאינו בדין שיפטור השאינו חשוב את החשוב דרך גרירה בין בחשיבות מין שבעה בין בחשיבות חביב (בשני מינים, ולענין מין אחד עיין בסימן ר"ו), אמנם אם אוכל אצל בעה"ב הוי כאילו דעתו בפירוש לפטור, ואמנם אם עשה כדעת הרמב"ם כגון שבירך על אתרוג חביב לפני זית לא יחזור ויברך, ונראה שבכל מקום שיש מחלוקת בדיני קדימה יכוון בהדיא לפטור את השני, דבלאו הכי יש חשש שאוכל את השני בלי ברכה. (אבל החשוב פוטר את שאינו חשוב אף בסתמא, אך אם הביאוהו אחרי שכילה לאכול את המין הראשון צריך לחזור ולברך, ואם עדיין לא כילה אכילתו נחלקו בזה הפוסקים וספק ברכות להקל, וע"ע בכל זה לעיל סימן ר"ו, ולכתחילה יש לכוון בפירוש לפטור כל מה שיביאו לו).

דיני קדימה באין ברכותיהם שוות - אם אחד ברכתו אדמה והשני העץ יקדים איזה שירצה אפי' אם השני מין שבעה, דאין מעלה בהקדמה אלא כשפוטר את השני בברכה, וי"א שיש מעלה גם בעצם ההקדמה, ויקדים את החביב, ואם שניהם חביבים אצלו בשוה יקדים מין שבעה, והעיקר כדעה זו, וי"א שמין שבעה קודם, ואם המין שבעה חביב עליו תמיד טוב לברך עליו אף שעכשיו חביב עליו המין השני, ואפי' אינו חביב עליו תמיד אלא רק עכשיו יותר טוב לברך עליו. ואם אחד ברכתו העץ או האדמה והשני ברכתו שהכל, העץ או האדמה קודם אפי' אם השני חביב יותר (ואפי' שהכל הוא על מין שבעה כגון דובשא דתמרי), דברכות אלו מבוררות יותר מברכת שהכל שהיא ברכה כוללת, (ודין זה שייך במרקחת וי"ש, ואף שהא"ר כתב להצדיק המנהג לברך על הי"ש תחילה, מטעם שאין מתאזים לאכול את המרקחת לפני שתית הי"ש, אך נכון להקדים לברך על המרקחת, דאח"כ לפעמים אינה אלא טפילה ליי"ש). ואם אחד ברכתו העץ והשני ברכתו האדמה יקדים איזה שירצה (ולהי"א הנ"ל איירי בשניהם חביבים בשוה), וי"א שהעץ קודם, וכן נכון לנהוג, אך אם מין האדמה הוא חביב או מין שבעה (כגון קליות חיטים) יקדים לברך עליו. ויש לעיין אם באין ברכותיהם שוות מעלת שלם קודמת למעלות הנ"ל או לא, וצ"ע.

חביב היינו המין שרגיל להיות חביב עליו, אע"פ שעכשיו הוא חפץ במין השני, ומשמע מהפוסקים שיברך על החביב בדרך כלל ויטעם ממנו קצת, ואח"כ יאכל את המין שעכשיו חביב עליו, ואח"כ יסיים את המין הראשון. ולדעת הרמב"ם נחשב חביב מה שחביב עליו עכשיו, והעושה כך יש לו על מי לסמוך, אך העיקר לבני אשכנז כדעה ראשונה, ובפרי עץ ופרי האדמה

לאכילה) או שנתרסקה או שנחתך מעט מהפרי עצמו או שחתך אותה לשתים לפני האכילה לא מיקרי בריה. ואם אכל מה שנמצא בתוך הגרעין בשלימותו וזרק קליפתו, דעת המ"א והא"ר דחשיב בריה.

טעימה - הטועם את התבשיל לידע אם צריך מלח או תבלין, או כדי לדעת אם הוא טוב לאכילה, אינו צריך לברך עד רביעית במשקה או עד כזית באוכל, ועד בכלל, וכיון שא"צ לברך ממילא אסור לברך דהוי ברכה לבטלה, וכתב המ"א שאפי' לטעום מהרבה קדרות מותר כדי רביעית מכל קדירה, (אך אם כוונתו לאכול מעט אסור לעשות הרבה פעמים דהוי אכילה מעלייתא, והיינו אף לשיטת הרוקח שבטועם מעט לא יברך אף במתכוון לאכול, אך לדידן כל שמתכוון לאכול אפי' פעם אחת אסור, דהעיקר תלוי בכונת הלב). ואפי' אם הוא בולע את מה שטעם א"צ לברך, וי"א שלא פטרו מברכה אלא כשפולט, דאז פטור מברכה אפי' ביותר מרביעית (וכן הדין בלועס הרבה לתינוק), אבל אם הוא בולע שיש לו הנאת מעיו חייב לברך, וספק ברכות להקל, ועל כן לא יברך אפי' בבולע, אך לכתחילה בבולע טוב שיתכוון ליהנות בתורת אכילה ולברך.

המעשן טבק המ"א מסתפק אי הוי כטועם ופולט, והאחרונים סוברים שאין לברך.

סימן רי"א:

דיני קדימה בברכת הפירות

מתי שייכים דיני קדימה - לא שייך דיני קדימה אלא כששני המינים לפניו, ודעתו לאכול משניהם, אבל אם אין שניהם לפניו א"צ להמתין, ואם אינו רוצה לאכול משניהם מברך על מה שרוצה לאכול אע"פ שהשני מונח לפניו.

דיני קדימה בברכותיהם שוות - מין שבעה קודם לשאר מינים, אפי' המין השני הוא שלם וחביב יותר, (ובמחצה"ש כתב דירא שמים יבצע על שניהם יחד, ובמ"א משמע שכאן לא שייך דין זה), ואם אין ביניהם מין שבעה מקדים השלם, ואם שניהם שווים יקדים החביב. ולשיטת הרמב"ם חביב קודם בכל גוונא ואפי' למין שבעה.

וכל זה לכתחילה, אבל בדיעבד אם בירך שלא לפי דיני הקדימה, אם נתכוון בפירוש לפטור את השני יצא אפי'

תמצית משנה ברורה

אם בדרך כלל חביב עליו פרי האדמה ועכשיו חביב עליו פרי העץ, יקדים לברך העץ.

קדימה במין שבעה- במקום שצריך להקדים מין שבעה, אם יש לו כמה מיני שבעה, כל המוקדם בפסוק קודם לברכה, וארץ בתרא הפסיק הענין, וסדר ההקדמה הוא- **ברכת המוציא אפי'** מפת של שובלת שועל ושיפון, (וקודמת אף לברכת מזונות על דבר חביב יותר או חשוב יותר כגון לחם משעורים ומזונות מחיטים, וה"ה בחביב וחשוב יחד, וקדימה זו היא באופן שאינם נפטרים בברכת הפת, דאל"כ בלאו הכי יקדים לברך המוציא דאסור לגרום ברכה שאינה צריכה. **ברכת מזונות על חיטה, ברכת מזונות על שעורה** (ודווקא בעשה מהחיטה או השעורה תבשיל או פת הם קודמים, ואפי' לחביב, אבל הכוסס חיטה שברכתה אדמה, ברכת העץ קודמת, ומשמע מהמ"א דהיינו כשהעץ חביב יותר, אבל בלאו הכי יקדים החיטה, ומהגר"א משמע שכיון שאין ברכותיהם שוות יקדים מה שירצה, אך מסתבר שאם החיטה חביבה יקדים לברך עליה), **כוסמין שיבולת שועל ושיפון** (אפי' בעשה מהם תבשיל שברכתו מזונות, וכתב המ"א שזית קודם לתבשיל של שיבולת שועל, וכמה אחרונים חולקים עליו), **בורא פרי הגפן, זית** (מהשו"ע משמע שזית קודם לשעורה, אבל הלבוש כתב שברכת מזונות קודמת לכל, וכן הסכימו הרבה אחרונים, וזיתים קודמים לקליות של שעורים) **תמר, ענבים, תאנה, ורימון.** ברכת אכילה ושתייה ואפי' שהכל, קודמת לברכת הריח.

לאכול את הרקיקים אלא רק שלא יתלכלכו הידים, הרקיקים טפלים למרקחת, ובמקומות שהרקיקים טובים למאכל א"כ כוונתו גם להם ומברך עליהם, וע"ע בזה בסימן קס"ח.

עיקר וטפל בתערובת- שני מינים ששניהם עיקר אלא שאחד מרובה מחבירו, המיעוט נחשב טפל, בין במעורבים יחד, ובין כשכל אחד עומד בפני עצמו וניכר, ואפי' אינו אוכלם יחד אלא אוכל את העיקר ואח"כ את הטפל, ודעת הח"א שבניכר יברך שתי ברכות, אפי' כשאחד מהם הוא רוב, או מה' מיני דגן, וספק ברכות להקל, והרוצה לחוש לדבריו ימעך את הטפל שיהיה מעורב עם העיקר ויאכלם ביחד ויברך על העיקר, אמנם מיעוט שהוא החשוב הוא העיקר. וה' **מיני דגן אפי'** אם הם המיעוט אם ניתנו לטעם ומרגיש טעם דגן בפיו, הם העיקר ומברך מזונות ופותר את הרוב, ובסוף יברך על המחיה אם אכל כזית דגן בכדי אכילת פרס, אמנם אם אין בהם ממש כגון שנתן קמח בהרבה מים עד שהוא רך וראוי לשתייה מברך שהכל, וכן ה' מיני דגן שבאו רק לדבק הם בטלים לשאר מינים. וכל מה שה' מיני דגן אינם טפלים היינו בתערובת, אבל כשהם מפורדים, אפי' פת אם היא טפילה, כגון שאכל דבר מתוק ואוכל דג מליח להפיג המתקות, ואוכל עמו פת כדי שלא יזיקו בגרונו, ואינו תאב כלל לאכול פת, מברך על הדג ופותר את הפת, אמנם אם הוא תאב גם לאכילת הפת, כגון מה שנהוג לאכול העריני"ג עם פת, אפי' אם תאב יותר למליח, מברך על הפת ופותר את המליח, ואם לא אכל דבר מתוק, ואוכל פת עם מליח, דעת הרבה אחרונים שאין הפת טפילה למליח.

טפל הנאכל לאחר העיקר כגון האוכל אנוס"י אחרי הסעודה כדי למתק שתית היין ששתה מקודם, הרי הם טפלים ליין וברכת היין פוטרם, וכן בשותה שאר משקין בסעודה ואח"כ אוכל אנוס"י למתק את השתיה, הרי ברכת הלחם פוטר את המשקין, והאנוס"י טפל למשקה. וכן השותה יי"ש ואוכל אח"כ איזה דבר או פת להפיג החריפות אינו מברך על הפת, ועיין בסימן קנ"ח אם צריך ליטול ידים על הפת. ואמנם בעיקר וטפל **אם כוונתו לאכילת שניהם**, כגון יי"ש ולאקע"ך שכוונתו גם לסעוד את הלב, אין זה טפל לזה ואין לאכול בלי ברכה אף המעט שמפיג את המרירות, ויברך תחילה על הלאקע"ך שהוא חשוב ואח"כ על היי"ש אף שהוא חביב, וכן כל טפל אם אוכל יותר ממה שנצרך לא הוי טפל, וכתבו האחרונים בשם השל"ה שטוב להמנע מלאכול פת למיתוק היי"ש, משום שיש לחשוש שאוכלו גם לסעוד את הלב וצריך לברך המוציא ונט"י. אך אם הוא שורה פת ביי"ש בסיים

סימן רי"ב:

עיקר וטפל

כל דבר שהוא עיקר ואוכל עמו דבר שהוא טפל, מברך על העיקר ופותר את הטפל, בין בברכה ראשונה בין בברכה אחרונה.

טפל המשמש- כל תערובת שני מינים שאחד הוא העיקר והשני לא בא אלא לתקנו ולהכשירו או ללפתו, הוי עיקר וטפל. ועל כן אם אוכל פת כיסנין עם גבינה וכד' אע"פ שהם חביבים עליו והוא תאב לאוכלם מברך רק על הכיסנין, ונפטרים גם בברכה אחרונה אם אכלם יחד. ומרקחת שמניחים על רקיקים דקים שאין כוונתו

תמצית משנה ברורה

אין רגילות לקבוע על יין, ולכן טוב שכל אחד יברך לעצמו, והדבר תלוי במנהג המקום אם רגילים לקבוע על יין.

בשאר מיני אוכלין ומשקין - שנים או יותר שאוכלים או שותים יחד בישיבה, אפי' כל אחד יודע בעצמו לברך טוב שאחד יוציא את כולם, דברב עם הדרת מלך, וי"א שלא מהני אף הסיבה כיון דלא חשיבי, וכל אחד יברך לעצמו, ולכן נהגו שכל אחד יברך לעצמו (אך בדיעבד יוצא יד"ח מאחר אף בלי הסיבה או ישיבה), אך אם באו פירות תוך הסעודה, אחד יברך לכולם, מיגו דמהני הסבה לפת. **וכמדומה שעכשיו המנהג לא לצאת מאחר כמעט בשום דבר מאכל, ואפשר שהטעם משום שאין הכל בקיאים לכוון לצאת ולהוציא.**

במוגמר מצדד המ"א שאפשר לצאת מאחר אף בלא ישיבה, שהרי **בברכת המאור** אחד מברך לכולם, והפמ"ג מפקפק בדבריו דשאני מאור שהוא ברכת השבח ודמי לברכת המצוות, ובאמת גם במאור הדבר אינו ברור, ובשיטה מקובצת איתא דבעי ישיבה יחד, ולענין מוגמר י"ל שגם הרשב"א מודה דבעינן ישיבה, וצ"ע. אמנם בברכת מאור זהבדלה יוצאים אף בעומדים, דמיגו דמהני קביעותא לענין הבדלה, מהני נמי לזה.

בברכה אחרונה אין אחד מוציא את חבריו אפי' קבעו לאכול יחד (חוץ מג' שאכלו פת), דכיון שדעתם כעת להפרד אין מצטרפים, ואפי' ביין, אך בדיעבד יצא אפי' בלא קביעות כלל, ואם אחד אינו יודע לברך יוצא אפי' לכתחילה בברכת חבריו, אך לכתחילה צריך שישובו יחד. והאידינא שהעם מזלזלים מאד בברכה אחרונה, לכתחילה יברך אחד בקול רם ויצאו אחרים על ידו, ובפרט בברכת מעין שלש, ומ"מ טוב יותר שיאמרו עם המברך מילה במילה.

א"א לצאת יד"ח מאחר בברכת הנהנין בין בברכה ראשונה בין בברכה אחרונה אלא **כשאוכל ושותה עמו**, ואז יוצא אפי' בלא עניית אמן (ושאני מברכת המצוות שכל ישראל ערבין זה בזה), ובלא זה לא יצא אף בדיעבד ואפי' ענו אמן, אך אם נשפך הכוס אחר הברכה וכדו', שבעת הברכה לא היתה לבטלה, יוצאים אחרים על ידו.

כשיוצא יד"ח מאחר אפי' אם עונה אמן **צריך השומע לשמוע את כל תיבות הברכה** ואפי' תיבת ברוך דאלי"כ לא יצא, דהוי כאילו המברך עצמו דיילג, אך אם לא שמע תיבות שאינם מעיקר הברכה ושרשה מסתבר שיצא, ולענין החתימה צ"ע אם מעכבת. **וצריך השומע לכוון לצאת** (ומשמע אפי' בברכות דרבנן), **והמברך יכוון להוציא**, ובלא זה לא יצא יד"ח.

האכילה הוי היי"ש עיקר, ומהא"ר משמע שטוב שישתה מעט יי"ש ויברך עליו. והשותה יי"ש אחרי שאכל מאכל שמן אם רגיל בכך הוי טפל וא"צ ברכה.

אם הטפל לא היה לפניו בשעת הברכה על העיקר, אם היה דעתו בזמן הברכה לאכול גם את הטפל, או שכך הדרך, נפטר גם הטפל, וכן צריך לאכול את הטפל באותו מקום של העיקר, אבל בדבר שאינו רגיל ולא נתכוון לפוטרו צריך לברך גם על הטפל, אך באופן זה יברך עליו שהכל כיון שהוא טפל.

טפל שהוא חביב - כתב הרמ"א בשם הא"ז שטפל שהוא חביב מברך עליו ואח"כ על העיקר, והמ"א והגר"א, והא"ר בשם הבה"ג והכלבו, כתבו שאף כשהטפל חביב מ"מ כיון שאינו אוכלו אלא בשביל העיקר אינו מברך עליו, ואפי' אם אין ברכותיהן שוות ואינו אוכלם יחד, ובא"ז הנדפס בזמננו איתא להדיא כהמ"א, וא"כ בודאי הלכה כהמ"א.

טפל הנאכל לפני העיקר כגון ששותה לפני האכילה כדי שלא לאכול אליבא ריקנא, או שאוכל גרעיני גודגדניות כדי למתק את השתיה שישתה אח"כ, כתב הרמ"א שאין הטפל נפטר במה שיברך אח"כ, אך כיון שהוא טפל הפסיד ברכתו הראויה לו ויברך עליו שהכל, אך אם הטפל חביב עליו יברך עליו את ברכתו הראויה. ומשמע מדבריו שמברך שהכל בכל גוונא, אך להמ"א יברך שהכל דווקא כשזה ברכת העיקר, ופוטרו את העיקר בברכה זו, אבל כשברכת העיקר אינה שהכל יברך על הטפל את ברכתו הראויה, ולכתחילה טוב להמנע לגמרי מלאכול את הטפל לפני העיקר, ובבה"ל כתב שלכאורה הרמ"א לשיטתו שמרקחת שאין בריאים רגילים לאוכלה אלא לרפואה מברך עליה שהכל, וא"כ להסכמת האחרונים שם שמברך את הברכה הראויה א"כ כ"ש הכא, וגם הגר"א מפקפק על דין זה.

סימן רי"ג:

יציאה יד"ח מאחר המברך

בפת ויין אין אחד מוציא את חבריו עד שישובו יחד בהסיבה, שכך זה דרך קביעות, ובזמננו שאין מסיבים ישיבה הוי כהסיבה, אך א"צ ישיבה בשלחן אחד אלא שלא ישבו מפוזרים, אך בלא ישיבה אין להוציא אחר לכתחילה, ובדיעבד יצא אף בעמידה, וי"א דהאידינא

סימן רי"ד:

דין המדלג חלק מתיבות הברכה

שם ומלכות - כל ברכה בין ברכת הנהנין בין ברכת המצוות, בין קצרה שאין בה חתימה ובין ארוכה שיש בה חתימה, אם אין בה הזכרת שם ומלכות אינה ברכה, ואם דילג שם או מלכות יחזור ויברך, אך אם הזכיר "אדני" או "אלוקינו" או שם אחר מז' שמות שאינם נמוכים יצא ידי אמירת השם, (ולענין לא תישא אינו עובר אלא על הזכרת השם בלא מלכות ולא להיפק), חוץ מברכה הסמוכה לחברתה, שהיא נמשכת אחרי ההזכרה בברכה הקודמת. ובתפילת י"ח לא תיקנו מלכות (וי"מ משום ד"הקל הגדול" הוי מלכות ושאר הברכות גרירי אחר ברכה ראשונה).

תיבת אתה אינו מעכב בדיעבד.

אם דילג תיבת העולם צריך לחזור ולברך, דמלך לבד אינה מלכות, ובאבן העוזר חולק על זה וסובר דמספק לא יחזור ויברך, ואף שאין דבריו מוכרחים לדחות דברי השו"ע והנמשכים אחריו, מ"מ אם אמר המלך מסתברא דאינו חוזר. ברכה שיש בה חתימה אם דילג השם בחתימה הוי כלא חתם כלל.

סימן רט"ו:

ענית אמן אחר הברכות

ענית אמן אחרי ברכת עצמו - אין לענות אמן אחר ברכת עצמו, ואפי' אחר שתי ברכות, והעונה אמן אחר ברכותיו הרי זה מגונה, ואם הוא מברך לפני המצוה או האכילה יש בזה איסור משום דהוי הפסק (וחוזר ומברך, ואם ענה אמן אחרי אחר שבירך נחלקו הפוסקים אי הוי הפסק), אמנם יש ברכות שעונים אחריהם אמן, **לדעת השו"ע** כל שתי ברכות או יותר שהם סוף קבוצת ברכות, כגון אחר גמור ברכות ק"ש (שאחרי ק"ש), או ברכת בונה ירושלים שהיא גמור ברכת המזון דאורייתא, או יהללך בסוף ההלל, או ישתבח בסוף פסוקי דזמרה, (שהם סמוכות לברכה שבתחילה דאסור להפסיק ביניהם, משא"כ בין ברכה ראשונה

לברכה אחרונה דאכילה שמותר להפסיק ביניהם, וכן ברכות התורה הם ברכות נפרדות ולא חשיב סמוכות), **ודעת הרמ"א** לענות אמן רק אחרי ברכת בונה ירושלים, כדי להראות חילוק בין ברכות דאורייתא לדרבנן, אך במקום שעונים אחרי יהללך וישתבח, יענה גם אחרי שומר עמו ישראל, אבל לא אחרי יראו עינינו.

ענית אמן כששומע רק חלק מהברכה - אם שמע הזכרת ד' וסוף הברכה, חייב לענות אמן אע"פ שאינו חייב באותה ברכה, דכתיב "כי שם ד' אקרא הבו גודל לאלוקינו", (וי"א שדי לשמוע חתימת הברכה, והח"א מוכיח שאף לדעה ראשונה אם יודע מה הברכה צריך לענות), ואם צריך לצאת יד"ח הברכה כ"ש שחייב לענות, ובאופן זה צריך לשמוע את כל הברכה, ובבה"ל כתב שאפי' אם לא שמע את סוף הברכה צריך לענות אמן אם יודע על איזה ברכה הוא עונה, ואולי אינו חיוב אלא כששמע השם, אבל אם ענה אינו אמן יתומה.

אמנם אם המברך הוא **אפיקורוס או כותי או גדול ששינה ממטבע הברכה** באופן שע"ז אינו יוצא יד"ח ברכה, לא יענה אחריהם אמן, ואפי' שמע את כל הברכה, (ולהגר"א בכותי ואפיקורוס אם שמע את כל הברכה יענה אמן).

עכו"ם או מומר עונים אחריו אמן אם שמע את כל הברכה, ודעת הט"ז דאינו חיוב אלא רשות. ופושעי ישראל שאינם מאמינים בדברי חז"ל צריך לענות אחריהם אמן אם שמע כל הברכה, אך לענין צירוף לדבר שבקדושה לא עדיף מכת הקראים, ועיין בסימן נ"ה.

תינוק הלומד איך לברך שלא בזמן שצריך לברך, (דמותר להזכיר שם השם בין לתינוק בין לרב כדי ללמדו, אבל גדול הלומד ברכות בתלמוד יאמרם ללא הזכרת השם, וכשלומד פסוקים רשאי לאומרם עם השם), אין עונה אחריו אמן אפי' שמע את כל הברכה, אבל בשעה שמברך כדי לפטור עצמו, אם הגיעו לחינוך עונים אחריהם אמן, וכן אחרי שמברכים ברכות ההפסדה לפניה או אחריה צריך לענות אמן.

צריך לענות אמן אחרי תפילה או ברכה אע"פ שאין בה הזכרת ד', ומזה נתפשט המנהג לענות אמן אחר הרחמן.

המברך ברכה שאינה צריכה אסור לענות אחריו אמן, דליכא שם ברכה עלה. והיינו כגון באמצע הסעודה באופן שפטור מלברך, והרי הוא נושא שם שמים לשוא אע"פ שמברך כנוסח הברכה, וי"א שעובר בזה משום "לא תשא", וי"א שבברכה זה איסור דרבנן, אבל **להזכיר שם ד' סתם ח"ו** בלא ברכה יש איסור דאורייתא "את ד' אלוקיך תירא", ואסור להזכיר אף

ואינו כלה בחורף, מהגר"א משמע דחשיב עץ, ואפשר שגם הב"י מודה לזה, וכן עוד הינדי (עץ בושם הבא מהודו), וכן מי ורד (בין יצאו ע"י סחיטה בין יצאו ע"י שריה ובישול במים, דלענין ברכת הריח מי שרית פירות כפירות עצמם לכו"ע, והב"ח חולק בשריה, ואפשר דמודה בשרוי זמן מרובה, וצ"ע אם צריך שיהיה מונח שם מהורדים עצמם), וכן לבונה (קטף היוצא משרשי עץ), וכן המצטייכי (עץ שהשרף שלו נותן ריח טוב), וכן סמלק ("מ' רוזמרין, וי"מ יסמין, וי"מ מין עשב שיש בו ג' שורות עם ג' עלים), וכן חילפי דימא (שבולת נרד, וי"מ רוזמרין). ודבר שהקלח שלו קשה אבל יבש בקרקע ואינו נשאר בחורף, עיין מ"א ובח"א ובש"ג, וכבר נחלקו בזה הראשונים, ולדינא קשה להכריע, ועל כן יברך בורא מיני בשמים.

פירות כתושים - זית או שאר פירות העץ שכתשם או טחנם עד שיש להם ריח טוב מברך בורא עצי בשמים, ולא יברך הנותן ריח טוב בפירות כיון שאין הריח בא אלא ע"י כתישה וטחינה בידי אדם, ופירות האדמה שכתשם או טחנם ויש להם ריח טוב אינו מברך אלא בורא מיני בשמים.

בורא עשבי בשמים - מיני עשבים (כגון סיגלי והיינו דודאים) מברך על ריחו בורא עשבי בשמים. ויאמר "עשבי" הע' בחיריק והש' בשוא וב' רפויה.

נרגיס (י"מ חבצלת וי"מ ליריי"ו) אם הוא גדל בגינה מברכים עליו בורא עצי בשמים, שמפני שמשקים אותו אע"פ שעצו מתייבש הוא מתקיים לשנה הבאה, והגדל בשדה מברכים עליו בורא עשבי בשמים, כיון שמתייבש כעשב.

דבר שאינו לא עץ ולא עשב כגון **מוס"ק הבא מן החיה**, מברך בורא מיני בשמים, (י"א שזה בא מזיעת חיה, וי"א שבא מדם חיה, ויש שאוסרים מטעם זה לתתו בתבשיל, ולדבריהם מוכח שמותר להריח דבר האסור באכילה, אמנם דבר שעיקרו עומד לאכילה אין להריחו שמא יבוא לאוכלו, וכ"ש שאסור להריח כדי לעורר תאוותו לאותו דבר, ומכ"ש אם יש בו קיוהא דאסור שמא יחלש ויהיה מוכרח לאכול, והרבה פוסקים מתירים כיון דהשתא אינו דם אלא עפרא בעלמא, והפמ"ג מצדד להתיר לכתחילה כשיש שישים כנגדו).

פרי שיש בו ריח - פרי הראוי לאכילה שיוצא ממנו ריח (וכגון אגוז מוסקט"ה וכד' שאף שהם מיני בשמים עיקרם לאכילה) מברך הנותן ריח טוב בפירות, ובא"ר כתב שיברך אשר נתן ריח טוב בפירות. ודווקא כשנטלו להריח (אבל פרי המונח על השלחן אף שמתכוון להריח כיון שלא נטלו אינו מברך), או לאוכלו ולהריח (ויקדים לברך על הריח דמיקרבא הנאתה, והפמ"ג כתב

שם שאינו של ד' אותיות, ואפי' בלשון לע"ז, אם לא שהזכירו דרך שבח והודאה. (והשומע שחבירו הזכיר השם לא יכנס לתוך דבריו מפני שגורם שיפסיק ויוציא שם שמים לבטלה, אבל אם הזכיר השם כדי לקלל יש להפסיק דבריו). ומ"מ לכו"ע בספק ברכה שמסתפק אם בירך, בדאורייתא יחזור ויברך, ובדרבנן לא יחזור ויברך, ומשמע מהאחרונים שיש איסור בדבר, ואפי' בספק ספיקא אם פטור מברכה, מ"מ לא יברך. והמברך כמו איזה דעה שלא נדחתה לגמרי, אין חייבים לענות עליה אמן, דספק אמן לקולא, אך אם עונה אמן אין איסור בדבר.

כתבו הפוסקים שגם אם שולחנו ערוך ודעתו ליטול ידיו ומברך על דברים שדעתו לאוכלם בתוך הסעודה, או שיכול לפטור ב' דברים בברכה אחת ומברך על שניהם, או שמפסיק בין הברכה לאכילה, הרי זה בכלל ברכה שאינה צריכה. (א"ה יש להסתפק אם באופנים אלו יענה אמן או לא, וצ"ע).

הלכות ברכת הריח:

סימן רט"ז:

דיני ברכת הריח

אסור להנות מריח טוב עד שיברך, ואסמכוה אקרא ד"כל הנשמה תהלל קה", ואין חילוק בין בשמים תלושים למחוברים, ועל כן ההולך בשדה שגדלים בו הבשמים צריך לברך. צריך לברך ברכת הריח לפני שמריח, דבעינן עובר לעשייתו, ואם שכח לברך וגמר להריח הפסיד את הברכה.

אחרי שהריח א"צ לברך ברכה אחרונה, דהנאה מועטת היא, ועוד דדמי לנתעכל המזון.

ברכת הטעם קודמת לברכת הריח.

לא תיקנו ברכה אלא על ריח, אבל שאר הנאות כגון קול נעים ורחיצה אין מברך עליהם.

סוגי ברכת הריח

בורא עצי בשמים - על עץ או מין עץ רך המוציא עלים מעצו, מברך על ריחו בורא עצי בשמים, וכגון ורד (אע"פ שראוי לאכילה ע"י מרקחת, ודווקא הגדלים באילנות, אבל הגדלים בקרקע יברך בורא עשבי בשמים, ואם מוציא עלים מעצו ומתקיים משנה לשנה

תמצית משנה ברורה

יברך, ונכון שלא להריח בו, ואם בירך על בשמים אחרים עצי או מיני יכול להריח גם בזה, ומי שאינו רוצה להחמיר על עצמו רשאי לכתחילה לברך בורא מיני בשמים ולהריח. (ויש לזהר ביוה"כ שיש שמריחים שפיריטו"ס ואינם מברכים כלל, ואסור לשופכו על הבגד משום שמוליד ריח בבגד, ואין לתת ספיגינא"ר במים שהכהנים נוטלים ידיהם, משום שמוליד ריח במים ביו"ט. ושלאקוואסר אין מברכים עליו שאינו מריח כלל).

היו לפניו כמה מיני בשמים ורוצה להריח בהם, צריך לכתחילה לברך על כל אחד את ברכתו הראויה לו, ויברך בתחילה על עצים ועשבים (ויקדים החביב, ואם שניהם חביבים בשווה יקדים העצים), ואח"כ בורא מיני בשמים, ואם נתערבו יחד ואינו יכול להפרידם יברך בורא מיני בשמים, אך טוב לקטום מהאגודה איזה מין כדי שיוכל לברך עליו את ברכתו הראויה לו.

הביאו לפניו הדס ושמן להריח בהם, אם ברכותיהם שוות מברך על ההדס ופוטר את השמן, ויטול את ההדס בימינו ואת השמן בשמאלו, ואם אין הברכות שוות מברך על ההדס ואח"כ על השמן. ועיין בה"ל ובשעה"צ שדן מה יעשה אם אחד חביב עליו יותר. ואם הביאו לו שמן אפרסמון ושמן שמבושם בעצי בשמים טוב יותר שיברך תחילה על האפרסמון.

שמן שסך על הידים כדי להעביר זוהמת המאכלים אין מברך עליו.

ברכת המוגמר - (בשמים ששמים על גחלים) מוגמר שעושהו בשביל להריח יברך עליו אחרי שיעלה קיטור העשן לפני שיגיע הריח, ואפי' נשרפו הבשמים לגמרי ואין עיקרם קיים מברכים עליו, ודלא כהרא"ה, ויברך עליו ברכתו הראויה עצי עשבי או מיני (לא נשתנתה ברכתו בגלל שנשרף), אבל לא יברך לפני שיעלה קיטור העשן, ובדיעבד יכול לברך אף בזמן שמריח, וכן אם בירך לפני שעלה הקיטור ולא הפסיק בינתיים יצא בדיעבד, ואם כוונתו במוגמר רק להעביר הסרחון, אין מברך עליו אע"פ שנהנה מריחו מאד.

המריח פת חמה ונוטלה כדי להריח בה, י"א שיברך שנתן ריח טוב בפת, וי"א שאין לברך עליו, ועל כן אין להריח בו, ואם הריח לא יברך, ואפי' נטלו רק כדי להריח לא יברך, ולהגר"א בנטלו רק כדי להריח יברך, וספק ברכות להקל. והנכנס לבית ומריח פת או תפוחים ודאי לא יברך אף שנתכוון להריח.

שיאכל מעט ויתכוון שלא להנות מהריח עד אחרי האכילה), אבל הנוטל פרי לאוכלו, אע"פ שהוא נותן ריח טוב אינו מברך (כדין דבר שלא נעשה להריח). ואם בעת נטילתו נתכוון לאכילה, ולבסוף נתכוון להריח, כתב הגר"א שלא יברך, וכן הנוטל פת לאכילה לא יברך אף שמתכוון גם להריח, דעיקרה לאכילה, אבל אתרוג בשאר ימות השנה או תפוח אם מתכוון בנטילתו גם להריח הוי כאילו עביד לריחא וצריך לברך. ואם רוצה להריח ואח"כ לאכול צריך לברך לכו"ע.

אתרוג של מצוה אם נטלו בידו ואגב אורחיה העלה ריח לא יברך, ואם נטלו לצאת ולהריח יברך גם על הריח, וי"א שלא יברך על הריח, וי"א שלא יברך אלא אשר נתן ריח טוב בפירות, ועל כן נכון שלא להריח בו, ואם הריח בו דעת המ"א והגר"א שלא יברך, ואם מריחו שלא בשעת נטילתו למ"א מברך לכו"ע וכן עיקר לדינא, ויש חולקים ועל כן יש להמנע מלהריח באתרוג כל ימי החג, ואם נשאר ריח בידו או בבגד אפי' בשאר ימות השנה אינו מברך לכו"ע, כיון שאין לו עיקר.

איזה ברכה פוטרת שאר המינים - על כולם אם בירך בורא מיני בשמים יצא, שהיא ברכה כוללת כמו שהכל, וכן אם בירך על מיני בשמים בורא מיני בשמים, ונתכוון להדיא לפטור עצים או עשבים יצא, אבל בסתמא אינו יוצא. ברכת עצי בשמים אינה פוטרת עשבים, וברכת העשבים אינה פוטרת עצים. ואם בירך על ריח שהכל דעת איזה אחרונים שיצא בדיעבד, והמ"ג כתב שלא יצא.

דבר שיש **ספק** מה ברכתו יברך עליו בורא מיני בשמים.

קלאו"י (צפורן) לשו"ע יברך על ריחה הנותן ריח טוב בפירות, והרבה אחרונים כתבו שיברך בורא מיני בשמים.

קפה כתושה חמה שריחה נודף ויש בו הנאה יברך אשר נתן וכו'.

פלפל אנגלי לח"א יברך על ריחו בורא מיני בשמים, ולשעה"צ יכול לברך אשר נתן וכו', אך אפשר שטוב יותר לכתחילה לברך בורא מיני בשמים.

שמן אפרסמון (הצרי), שהוא שרף הנוטף מעצי הקטף) מברך על ריחו בורא שמן ערב, ועיין בב"ח ובפמ"ג מה הדין אם בירך עליו בורא עצי בשמים.

שמן או שאר משקין שהוסיף להם בשמים כדי שיהיה להם ריח, אם נתן בהם עצי בשמים מברך בורא עצי בשמים, ואם נתן בהם עשבי בשמים מברך בורא עשבי בשמים, ואם נתן בהם עצים ובשמים מברך בורא מיני בשמים, וכל זה כשנשאר לפחות מעט מהבושם בתוכו, אבל אם סיננו והוציא ממנו הבשמים, נחלקו הראשונים אם יברך בורא שמן ערב או שלא

סימן רי"ז:

על איזה בשמים לא יברך

לא עביד לריחא - אין מברכים על הריח אא"כ נעשה להנאת הריח, אבל אם לא נעשה להריח, וכגון שנעשה כדי להעביר ריח רע וכדו' אין מברכים עליו.

הנכנס לחנותו של בשם שיש בה מיני בשמים, צריך לברך בורא מיני בשמים, דאף שהם עומדים למכירה, חשיב עבידא לריחא, דניחא ליה שיריחו כדי שיקנו ממנו, (אבל אם מונחים בחדרו והוא מקום שאין נכנסים ויוצאים וכוונתו להוציאם אח"כ למכירה, לא יברך אפי' אם כוונתו להריח, אמנם אם נטלם בידו כדי להריח צריך לברך ואפי' הבעלים עצמו, ואם הם מונחים בחדרו כדי להריחם גם אחר המריחם צריך לברך), ואם אין כוונתו להריח אלא שהריח בא מאיליו ונהנה מזה, י"א שלא יברך, ורבים חולקים וסוברים שצריך לברך. ואם הבשמים הם הרפואה, לא"ר צריך לברך, ובקיצור שו"ע תמה עליו, ובבה"ל מיישב דבריו, אך כתב הבה"ל שיש לדון בזה מטעם אחר.

אם הוא נמצא בחנות כל היום לא יברך אלא פעם אחת, ואין נ"מ אם הסיח דעתו, ואם הוא יצא וחזר, אם היה דעתו לחזור מיד א"צ לברך פעם נוספת, אפי' אם כשחוזר מריח בשמים אחרים, ואמנם אפשר שאם כשחוזר נוטלם בידו צריך לברך. ואם לא היה דעתו לחזור מיד, אפי' דעתו לחזור לאחר זמן צריך לברך פעם נוספת, וכ"ש שאם הלך לחנות של בשם אחר שצריך לברך גם שם. ובעל החנות עצמו א"צ לברך אלא בפעם הראשונה שנכנס, ואם יצא וחזר א"צ לחזור ולברך שהרי דעתו לחזור, וי"א שהבעלים א"צ לברך כלל כיון שלגביו לא חשיב עביד לריחא אלא לסחורה, ולכן טוב שיתכוון להריח ואז לכו"ע צריך לברך בפעם הראשונה.

אגודות בשמים המונחות על השלחן להריח, אם נטלם ובירך והניחם, אם היה דעתו לחזור ולהריח א"צ לברך פעם נוספת, אפי' אם יצא מביתו ודעתו לחזור מיד, ואם הלך לעסקיו או לבית הכנסת להתפלל צריך לחזור ולברך.

בשמים של מתים - אלו הנתונים למעלה מהמיטה אין מברכים עליהם, לפי שנועדו להעביר סרחונו של מת, אבל אלו הנתונים לפני המיטה שנועדו לכבוד החיים שיריחו ויהנו, מברכים עליהם, וכל שהבשמים במיטה בודאי נעשו להעביר את הריח הרע ואין לברך עליהם.

בשמים של בית הכסא שמוליק לשם האיסטגיס כדי להעביר את הריח הרע, אם אדם הולך ומריח מרחוק בשמים אלו א"צ לברך אפי' במתכוון להריח, והפמ"ג

מצדד שאפי' בנוטלם בידו כדי להריח לא יברך, כיון שגם עכשיו אינו עומד לריח אלא להעביר הריח הרע. גם כשהבעלים מכין בשמים לבית הכסא לא יברך עליהם.

שמן העשוי להעביר הזוהמא של ריח הזיעה או זוהמת הידים אין מברכים עליו, ואפי' בשמן אפרסמון שהוא חשוב אין לברך, והפמ"ג מסתפק מה הדין אם מתכוון בסיכתו גם כדי להריח.

דין מוגמר וריח שאין לו עיקר - מוגמר ששורפים כדי לתת ריח טוב בבגדים או בכלים אין מברכים עליו, לא המגמר ולא אחר ההולך ומריח, מפני שלא נעשה להריח את המוגמר עצמו אלא כדי לתת ריח בכלים, אמנם אם עשאו גם להריח צריך לברך, וכשמריח את הכלים עצמם לא יברך משום דהוי ריח שאין לו עיקר, (דאפי' להסוברים שמברכים על כלים מוגמרים היינו בגמורם כדי שיתנו ריח, ודעת הפמ"ג שאם אין לו בשמים אחרים יקחם במוצאי שבת כדי להשיב הנפש, ולא יברך עליהם). וכן המריח מזוכה של בשמים אין לברך לפי שזה ריח שאין לו עיקר. וכן בבית הבשם אם הצלוחיות סגורות לא יברך כיון שכעת הוי ריח שאין לו עיקר, והרא"ה כתב שלא לברך על מוגמר אם כלה באש, והבה"ל כתב שאם הגחלת קיימת יברך.

בשמים של אשה התלויים בצווארה או שאוחזתם בידיה או בפייה אין לברך עליהם, לפי שאסור להריח בהם שמא יבוא לידי הרגל נשיקה או קירוב בשר, ודין זה הוא בערוה, וי"א דה"ה בפנויה, ונדה פנויה בכלל ערוה ואסור לכו"ע, ובתולות שלנו בחזקת נדות הן, וכתב הברכי יוסף שאפי' בבשמים של אשתו נדה אסור להריח. ואם הבשמים מונחים על השלחן י"א שגם באופן זה אסור, לפי שעי"ז יבוא לידי הרהור אם יודעה ומכירה.

בשמים של עכו"ם שהקטירו לעבודת כוכבים אין מברכים עליהם, לפי שאין מברכים על בשמים שאסור להריח בהם. ובשמים של מסיבת עכו"ם לאכילה ושתייה סתמן לעבודת כוכבים, אבל שלא במסיבה מותר לברך על בשמים של עכו"ם.

היה הולך חוץ לברך והריח ריח טוב, אם רוב אנשי הכרך עכו"ם אינו מברך, ואם רובם או מחצה מהם ישראל מברך, (הקשה הבה"ל דלכאורה הוי ספיקא דאורייתא דאזלינן לחומרא). י"א דאירי דווקא במתכוון להריח, אבל לרוב הפוסקים אף באינו מתכוון כיון שנהנה מהריח צריך לברך.

נתערב ריח שמברכים עליו בריח שאין מברכים עליו הולכים אחר הרוב, וכתב בעל שמן רוקח דאירי בשמן של מתים וכדומה שאינו עשוי להריח, אבל בשל עבודת כוכבים אפי' אם הוא מיעוט אסור, דעבודת כוכבים אינה בטילה ברוב,

שעשה לאבי אבא, ואם באו שניים יברכו שעשה נס לאבותינו. וזולת יוצאי יריכו אין לברך על נס של אחר, ואפי' בעל ואשה אינם מברכים זה על זה, וכן אב אינו מברך על בנו.

אחרי כמה זמן יברך שוב- אם בירך אסור לחזור ולברך אם לא עבר ל' יום, כיון שלא נתחדש שום דבר מהזמן שבירך, והיום שראה והיום שעומד בו עתה אינם בכלל הל' יום דספק ברכות להקל, ואחרי ל' יום הוי חובה כמו בפעם הראשונה, ואפשר שאם ראה בתוך ל' יום לא יברך, אף שהברכה האחרונה היתה לפני ל' יום.

מי שנעשו לו ניסים הרבה ומגיע למקום אחד מהם צריך להזכיר את אותו מקום ואח"כ את שאר המקומות, ומי"מ אם הגיע למקום נוסף שנעשה לו נס ואפי' באותו היום צריך לברך גם שם, אע"פ שהזכיר נס זה במקום הראשון, ויש להסתפק אם יכלול במקום השני גם את הנס הראשון, ונראה דאין קפידא כיון שאינו מוסיף שם ומלכות, ודין זה אינו אלא ביחיד ולא ברבים ולא בבנו של היחיד.

על נס של רבו מובהק צריך לברך כמו על נס של אביו, ויברך שעשה נס לרבי במקום הזה, ובניו אינם צריכים לברך דאינם מחויבים בכבוד רבו.

הרואה אדם שנעשה לו נס והיינו כגון אביו או רבו או אדם מסוים שצריך לברך על ניסו (אבל בחביב עליו לא יברך, ודלא כהרא"ה), כתב הרמ"א שיש צורך לברך על ראייתו כמו על המקום, אם לא ראהו ל' יום, ויברך שעשה נס לאביו או לרבי, ובאדם מסוים יברך שעשה נס לאדם הזה, או ברוך שעשה לך נס. ואם ראה את המקום בתוך ל' יום לא יברך על ראיית האדם, ואם חזר ורואה את האדם בתוך ל' יום ג"כ לא יברך אע"פ שעברו ל' יום מזמן שבירך על המקום, וה"ה איפכא.

נס של אדם מסוים כיוצא בן צרויה וחבריו, צריך לברך עליו ברוך שעשה נס לפלוני במקום הזה, ומפרט שמו, ואפשר דבעינן דווקא דומיא דיוצא שיצא טבעו בכל העולם, ואדם כזה לא מצוי בזמננו, ועל כן אין ברכה זו נוהגת היום.

נס של אדם שנתקדש שם שמים ע"י אותו הנס, כגוב האריות של דניאל, וכבשן האש של חנניה מישאל ועזריה, צריך לברך על המקום שעשה נס לצדיקים במקום הזה, ולולא דברי הטור היה נראה דמי שנתקדש שם שמים על ידו דינו לכל אדם כרבו וצריך לכבדו ולברך על ניסו להודות להש"ת על הנס שהזמין לו.

הרואה אשתו של לוט כשהיא נציב מלח מברך עליה דיין האמת, וכיון שנזכר בלוט עצמו אף שאינו רואה קברו מברך זוכר הצדיקים, שהקב"ה הציל את לוט ע"י זכירת אברהם, אך הרואה קברו של לוט לא יברך ברכה זו.

ומהגר"א לא משמע כן. ואם נתערב עצי בשמים בעשבי בשמים יברך בורא מיני בשמים ואין נ"מ מה הרוב.

הלכות ברכות שונות:

סימן רי"ח:

ברכות על ניסים

כל ברכות הראיה בסימן וזה ובסימן רי"ט מברכם בשם ומלכות, ברוך אתה ד' אלוקינו מלך העולם וכו'.

הרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל מברך ברוך שעשה ניסים לאבותינו במקום הזה, וכגון הרואה מעברות הים (סוף), ומעברות הירדן נגד יריחו, ומעברות נחלי ארנון, והיינו במקומות עצמם שעברו, (ואמנם גם בשאר הים או הירדן ראוי לו להזכיר חסדי ד' והשגחתו עלינו ויודה וישבח כפי כוחו בלי שם ומלכות. עיין בכפתור ופרח נוסח ההודאה), ואבני אלגביש של בית חורון, ואבן ג' (פרסאות) שביקש עוג לזרוק על ישראל, ואבן שישב עליה משה בעת מלחמת עמלק, וחומת יריחו שנבלעה, וא"צ לפרט בברכה את הנס, ואם כבר הלך משם ולא בירך אינו יכול לברך אם אינו רואה. וכתב המ"א דדווקא מקומות אלו שהנס ניכר מתוך המקום מברך, אבל מקומות שנעשה בהם נס לישראל אך הנס אינו ניכר במקום (כגון מיתת חיל סנחריב סמוך לירושלים) לא יברך, וצ"ע למעשה. אמנם נס שנעשה לאדם עצמו יברך באותו מקום אף אם הנס אינו ניכר במקום, והרואה את הר הכרמל מקום שאליהו עשה את המזבח, או בשונם מקום עליית אלישע, צריך לשבח את הקב"ה, (בלא שם ומלכות, וצ"ע).

נס שנעשה לקצת ישראל ולא לכולם או לרובם, אפי' נעשה לקצת שבטים, אין מברכים עליו אלא אותם שנעשה להם הנס.

נס של יחיד אין מברך אלא אותו שנעשה לו הנס, ויברך ברוך וכו' שעשה לי נס במקום הזה, ובשעת הנס יברך רק הגומל, ואח"כ מפעם ראשונה שמגיע לשם ואילך יברך שעשה לי נס, אם עברו ל' יום, ובנו ובן בנו מברכים אף אם נולדו לפני הנס מפני כבוד אביהם, וה"ה באשה מברכים בנה ובן בנה, ומנכד ואילך יברכו רק אלו שנולדו אבותיהם אחרי הנס, שבזה הם שותפים לנס, ונוסח הברכה לבן הוא שעשה לאביו נס, ואם באו שניים יברכו שעשה נס לאביו, ומנכד ואילך יברך שעשה לאבותי, או

חולה שנתרפא והולך כבר על בוריו צריך לברך. וחולה לשיטת השו"ע היינו שעלה למיטה וירד, אפי' אינו חולי של סכנה ולא מכה של חלל, בין במיחוש קבוע הבא מזמן לזמן (שאף שרגיל להתרפא לאו בכל יומא מיתרחיש ניסא), ובין במיחוש שאינו קבוע, דכיון שנפל למשכב היתה יכולה המחלה להתגבר ולבוא לידי סכנה, אבל במיחוש בעלמא אינו מברך. והרמ"א כתב שלא לברך רק על חולי שיש בו סכנה כגון מכה של חלל או שאר חולי שיש בו סכנה, וכתב הרמ"א שיש קצת באשכנז הנוהגים כדעת השו"ע, וכן דעת הא"ר לדינא, וכ"כ במ"ג שאם חלה בכל גופו באופן שמחללים שבת ע"י עכו"ם צריך לברך, ובח"א כתב דמ"מ לא יברך אם לא נפל למיטה לגי' ימים, וכתב המ"ב שאם מחלתו היה דבר שיש בו סכנה צריך לברך אפי' בפחות מג' ימים. וקדחת השו"ע צריך לברך גם על קדחת החולפת (פיבע"ר – חום), ולדעת הרמ"א לא יברך אלא באישתא צמירתא (שוידערי"ן – צמרמורת).

חבוש בבית האסורים שיצא צריך לברך הגומל, וכתב הרמ"א דהיינו בחבוש על עסקי נפשות שהיה בסכנת מיתה, ואם נענש בישיבה בבית האסורים לכא' לא יברך אא"כ הישיבה עצמה היא סכנה, אך יש לדחות שצריך להודות על מה שנדון לישיבת בית האסורים ולא למיתה, והרבה חולקים עליו וס"ל שאף בחבוש מחמת ממון שלא היה בסכנה צריך לברך, כיון שהיה כלוא ולא היה מושל בנפשו, וי"א שכל דברי הרמ"א הם למנהג אשכנז שאין מברך אלא על דרך מסוכנת או חולי בחלל הגוף, והחולקים עליו ס"ל כמנהג ספרד, אך מהרמ"א משמע שדבריו הם גם למנהג ספרד, וס"ל שכיון שלהשו"ע אינו מברך במיחוש כל דהו (כשיטת הערוך) אלא דווקא כשעלה למיטה, דהחולי היה עלול להתגבר, ממילא בחבוש מחמת ממון שלא היה עלול לעלות לגרדום לא יברך, ולמנהג אשכנז ודאי צדק דברי הרמ"א שבלא סכנה לא יברך, ואף להחולקים על הרמ"א זה דווקא כשהיה אסור בבית האסורים משך איזה זמן, אבל אם היה בבית השוטרים יום או יומיים משום שעשה נגד חוקי הממשלה לכו"ע אין מברכים, וי"א שלא יברך אם לא היה אסור בכבלי ברזל, ואף שלדינא אין נראה כן, מ"מ ביושב יום או יומיים ודאי לא יברך.

מי שנתחייב מחמת ד' הטעמים הנ"ל לא יברך אלא ברכה אחת.

בשאר ניסים כגון שנפל עליו כותל, או שניצל מדריסת שור ונגיחותיו, או שעמד עליו אריה לטורפו, או שבאו עליו גנבים או שודדי לילה והיה קרוב לסכנה על ידם, וניצל מהם, וכל כיוצא בזה, צריך לברך הגומל, (וכשיגיע למקום הנס יברך שעשה לי נס במקום הזה, ואם הוא נס בדרך טבעית עיין בסימן הקודם). וי"א שאין לברך הגומל אלא בד' האופנים הנ"ל, וכתב השו"ע שטוב לברך בלא שם ומלכות, והאחרונים כתבו שהמנהג כסברא ראשונה, וכן מסתבר, ומי שבאו עליו ליסטים בדרך וניצל מהם לכו"ע צריך לברך.

מה נחשב נס - י"א שאינו מברך אלא על נס שהוא שינוי טבע העולם, כגון המוזכר בש"ס שיצא לאדם אחד מעיין מים, אבל נס שאינו שינוי טבע, כגון שבאו גנבים בלילה והיה בסכנה וניצל ע"י שצעק לעזרה או שנזדמנו שם בני אדם וברחו הגנבים, אינו חייב לברך על המקום, ורק יברך הגומל בשעה שניצל, וי"א שאף בהצלה בדרך טבעית כיון שהיה בסכנה לולא שנזדמנה לו ההצלה צריך לברך, וטוב לברך בלא שם ומלכות, וילדת או חולה לא יברכו לכו"ע, מפני שרובם חיים, ולא יברכו רק אם היו קרובים למיתה, ואם נפלה עליו אבן וכדו' או שעלתה עליו עגלה טעונה שבדרך הטבע היה צריך למוות צריך לברך לכו"ע. ואם ניצל מדריסת שור וניצל ע"י בריחה וכדומה תלוי בשתי השיטות, ואם ניצל ע"י שינוי טבע צריך לברך לכו"ע. ואם נפלה אבן סמוך לראשו או שנתקע הברזל סמוך לעינו, לדעה שניה אפשר שצריך לברך, ועל כן יברך בלי שם ומלכות. ואם עלה לסולם גבוה ונפל אפשר שיש לברך אף לדעה ראשונה.

מי שנעשה לו נס יש לו לתת צדקה ללומדי תורה כפי השגת ידו, ויאמר הרניני נותן זה לצדקה, ויה"ר שיהיה נחשב במקום תודה שהייתי חייב בזמן המקדש. וראוי לומר פרשת תודה, וטוב וראוי שיתקן איזה צרכי רבים בעיר, ובכל שנה ביום הזה יתבודד להודות להשי"ת ולשמוח ולספר חסדו.

סימן רי"ט:

על מה מברך ברכת הגומל

יורדי הים צריכים לברך ברכת הגומל כשעלו מהים אפי' אם לא היתה להם שום סכנה מיוחדת, ודווקא כשעלו מהים לגמרי, אבל אם עולים באמצע נסיעתם ליום או יומיים אין מברכים, ואם שוהים ביבשה כמה ימים העולת תמיד מסתפק בזה, אך מהר"ר משמע שלא יברך. ונהר שמהלכים בו באניות או בדוברות עצים, למנהג ספרד שמברכים גם בהולך מעיר לעיר צריך לברך, ולמנהג אשכנז אפשר שאין לברך.

הולכי מדבריות צריכים לברך ברכת הגומל כשהגיעו לישוב אפי' לא היתה להם שום סכנה מיוחדת, אמנם אם בדרך הליכתם הם עוברים דרך איזה עיר, אין מברכים. **ההולכים מעיר לעיר** לא דרך המדבר למנהג ספרד מברכים אם הדרך היא יותר מפרסה, ואם המקום מוחזק בסכנה ביותר, מברכים אף בפחות מפרסה, ולמנהג אשכנז וצרפת אין מברכים.

דיני הברכה

קטן אינו מחויב לברך, אפי' מדין חינוך.

נשים - המנהג שלא לברך, וי"א שנכון שתברך בפני עשרה, עכ"פ בפני נשים ואיש אחד.

נוסח הברכה - ברוך אתה ד' אלוקינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, והשומעים אומרים מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה. חייבים היינו שגם לחייבים גומל טובות, ואף אני שאיני הגון גמל לי הקב"ה כל טוב. ונוסח זה אינו מעכב אם אמר את ענין הברכה, וצ"ע אם מותר לכתחילה לשנות. ועניית השומעים אינה מעכבת.

צריך לברך בעמידה, ובדיעבד יוצא גם בשיבה.

בפני עשרה - צריך לברך בפני עשרה, כולל בעל הנס, ותרי מינייהו רבנן, ואם לא שכיחי רבנן לא ימנע מלברך, ונהגו לברך אחרי קריאת התורה מפני שיש שם עשרה, ואם בירך בפחות מעשרה י"א שיצא (ולדבריהם אם יודע שלא יהיו עשרה יברך בלא עשרה אפי' לכתחילה, והרא"ה כתב שימתין ל' יום), וי"א שלא יצא, וטוב לחזור ולברך בפני עשרה בלא שם ומלכות, דספק ברכות להקל. ומשמע מהמחצית השקל שלדעה השניה לא יברך בלא עשרה דהוי ברכה לבטלה, אבל דעת רעק"א שמוותר לברך דרך שבח והודאה, דלא גרע מאדם שמברך ברכה זו על חבירו, אלא שלדעה זו אם יזדמנו לו עשרה צריך לחזור ולברך דרך חובה, ואמנם למעשה אין לברך אף דרך שבח והודאה, כיון שאח"כ לא יוכל לחזור ולברך, דשמא קיימא לן כהדעה הראשונה, אמנם אם כיון להדיא שלא לצאת אפשר דלכו"ע יכול לחזור ולברך.

עד מתי יברך - לכתחילה נכון לברך בתוך ג' ימים מזמן שעלה מן הים או חזר לבוריו ממחלתו, ואפי' אם עי"ז לא יברך בקריאת התורה, ובדיעבד יש לו תשלומין כל זמן שירצה.

יציאה יד"ח מאחר

אם אחר (השמח בזה ואפי' אינו קרובו ואוהבו) בירך ואמר ברוך וכו' שגמלך כל טוב, וענה אמן, יצא, אבל אם לא ענה אמן לא יצא עיין בה"ל הטעמים לזה, והא דיצא היינו כששמע הברכה מתחילתה ועד סופה, ונתכוון לצאת יד"ח ברכת הגומל, וא"צ שהמברך יתכוון להוציא, ויכול לכתחילה לפטור עצמו בזה, אך אם ליכא עשרה בודאי אין לכוון לפטור עצמו, ואם כיון יחזור ויברך בלא שם ומלכות. ואם אמר בריך רחמנא מלכא דיהבך לן וענה אמן יצא, ובש"ס הגירסא דיהבך לן ולא יהבך לעפרא.

וכתב הרמ"א שהמברך לאחר לא הוי ברכה לבטלה (אפי' בלא היו שם עשרה, ואף להסוברים שאינו יוצא בפחות מעשרה, מ"מ המברך רשאי לברך אף בפחות מעשרה), דאף שאינו חיוב אלא לאלו שצריכים להודות, מ"מ יכול לברך לא דרך חיוב אלא דרך שבח והודאה, ששמח בטובת חבירו, וכ"ש שרשאי לברך על אשתו, ועל כן יש נוהגים לברך על נשותיהם הגומל וכו' שגמלך כל טוב, ואם אין אשתו עמו יאמר שגמל לאשתי כל טוב, ועל אביו או רבו יאמר שגמל לאבי או לרבי ולא יאמר "לחייבים טובות", ובפניהם יאמר שגמלך כל טוב, אמנם למי שאינו קרובו או אוהבו לא יברך בשם ומלכות דהוי ברכה לבטלה, אלא יאמר ברוך ד' יתברך דיהבך לן, והט"ז כתב שיאמר בריך רחמנא, והפמ"ג מפפקק שלא לומר כך מפני שרחמנא הוא שם, ובשעה"צ כתב שהדין עם הט"ז. והנה יש חולקים על הרמ"א ועל כן נכון לכתחילה שלא לברך אפי' על קרובו ואוהבו ואפי' אב על בנו וכדו' (ומש"כ הא"ר שיכול לברך על אשתו משום דאשתו כגופו צ"ע), כי אם על אביו או רבו.

ואם אחר בירך הגומל לעצמו ונתכוון להוציא את חבירו ושמע חבירו וכיוון לצאת יצא, ואפי' בלא ענית אמן.

סימן ר"כ:

הטבת חלום ותעניתו

סדר הטבת חלום - הרואה חלום ונפשו עגומה עליו, ייטיבנו בפני שלשה שאוהבים אותו, ויאמר בפניהם "חלמא טבא חזאי", והם יאמרו לו "טבא הוא וטבא להוי, שבע זימנין ליגזרו וכו' " ויאמרו נוסח זה ג' פעמים, וי"א שיאמרוהו ז' פעמים, ובסוף ההטבה יאמרו לו, "לך אכול לחמך בשמחה ושתה בלב טוב וכו'".

דיני הטבת חלום - אם נפשו עגומה עליו צריך להטיב את החלום אף אם אין בו משמעות לרע. טוב שיטיב בשחרית, אך אז לא יאמרו לו לך אכול אא"כ אינו מתענה. יזכור החלום במחשבתו בזמן ההטבה. מצוה להמצא עם השלשה להיטיב. אף בשבת מותר להיטיב חלום. חלום רע אחרי תענית או אחרי צער גדול אין לדאוג עליו.

הרואה נילוס כשהוא קטן וחוזר ורואה בזמן שהוא גדול ושמח בראייתו, מברך שהחיינו אע"פ שאין לו קרקע, ואם יש לו קרקע בשותפות יברך הטוב והמטיב, אבל אם רואה בכל יום לא יברך אפי' אם לא בירך בימים הקודמים, ואם רואה מי הנילוס שבכל"ג (חלק מהנילוס שהתפשט מגודל הנהר) צריך לברך אם לא ראה את הנהר עצמו.

החולם חלום קשה על חבירו צריך להתענות, (ולפעמים הדבר מורה על החולם עצמו).

תענית לחלום רע יפה כאשר לנעורת, ודווקא בו ביום ואפי' בשבת, והתענית מועילה דווקא אם עושה תשובה יחד עם התענית, ומ"מ אינו מחויב להתענות אלא רשות, ועוברות ומניקות אין להורות להם להתענות, אלא יפדו בממון.

סימן רכ"א:

ברכת הודאת הגשמים

מתי מברכים - אם היו בצער מחמת עצירת גשמים, וירדו גשמים כדי שיעלו אבעבועות מן המטר וילכו זה לקראת זה, אע"פ שלא ירדו עדיין כדי רביעה, צריך לברך עליהם, ושיעור זה הוא בין לברכת מודים בין להטוב והמטיב ובין להחיינו. **ובארץ ישראל** אפשר שכיון שמצוי שם יובש גדול, וכשהגשם בא בזמנו כל אחד שמח בו, צריך לברך אפי' בסתמא בפעם הראשונה שיורד גשם, אך מהפמ"ג משמע שכשהשנים מסודרות כתיקונם א"צ לברך אפי' בירידת הגשם הראשונה, וצ"ע לדינא, וע"כ נראה שיברך בלא שם ומלכות. וכתב הרמ"א **שבארצות אלו** אין נוהגים לברך, לפי שהגשמים תדירים ואינם נעצרים כ"כ ואין בירידתם שמחה, אמנם אם נעצרו והיה העולם בצער צריך לברך כשירדו.

נוסח הברכה - אם אין לו שדה יאמר "מודים אנחנו לך ד' אלוקינו על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו, ואילו פינו מלא שירה כים וכו', הן הם יודו ויברכו את שמך מלכנו, ברוך אתה ד' קל רוב ההודאות (והיינו ברבוי ההודאות על גשם רב כזה, ונותן הודאה על כל טיפה וטיפה שבו). ואם יש לו שדה בשותפות או אפי' יש לו אשה ובנים, יברך הטוב והמטיב (שהיטיב לו ולאחרים). ואם אין לו שותף בשדה יברך שהחיינו, ושותף גוי לא נחשב שותף לענין זה.

אם לא ראה את הגשמים אלא שמע שירדו, כתב הרמ"א שיברך, והיינו ברכת הטוב והמטיב ביש לו שותף, או ברכת שהחיינו כשאין לו שותף, אבל אם אין לו שדה אינו מברך כלל, ובש"מ מסיק שגם מודים יכול לברך, וספק ברכות להקל.

סימן רכ"ב:

ברכת הודאת הטוב והרע

ברכה על שמועות טובות - השומע שמועה שהיא טובה לו לבדו, ויש לו שמחה מהשמועה מברך שהחיינו, ואם היא טובה לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב, ואף אם שמע כמה שמועות די לו בברכה אחת על כולם, כל זמן שלא בירך על השמועה הראשונה.

אם שמע שתפסו את מי שגזל ממנו, לא יברך עד שייטיב לו את הגזילה. מי שהוכרח מחמת ענייתו לקחת אשה עשירה שלא כחפצו, מברך הטוב והמטיב ודיין האמת, והיום ממעטים בברכות אלו, וגם במור וקציעה מפקפק בזה.

ברכה על שמועות רעות - השומע שמועה רעה ויש לו צער מהשמועה, מברך דיין האמת, בין שהיא רעה לו לבדו, בין שהיא רעה גם לאחרים. וכן אם נודע לו שהחמיץ יינו או שנשרפו נכסיו או שמתה בהמתו, וכל כהאי גוונא שדרך בני אדם להצטער בזה, צריך לברך דיין האמת. ואין מברכים ברכה זו אלא על דבר שמתחילה ניתן לו ונתקלקל ונאבד, אבל אם היתה תשוקתו לבן זכר ונולדה נקיבה, או שנמצאו הרבה עשבים בקמה שלו, כיון שכך היה מתחילה, לא יברך.

מקור השמועה - אין לברך ברכות אלו אלא כששמע מאדם נאמן ואפשר דבעינן שיהא מוחזק בכשרות ולא מסתם בני אדם, ודווקא כשהמספר ראה בעצמו את הדבר, אבל אם המספר אינו נאמן, או שלא ראה את הדבר בעצמו לא יברך.

חייב אדם לברך על הרעה בדעת שלימה ובנפש חפצה כדרך שמברך בשמחה על הטובה, כי הרעה לעובדי ד' היא שמחתם וטובתם, מפני שהרעה בין בגוף בין בממון היא כפרה על העוונות, כדי שלא יצטרך להתייטר לעת"ל ששם העונש הוא הרבה יותר גדול,

תמצית משנה ברורה

שהחיינו אחרי דיין האמת, (ואף שהיה מעדיף שאביו לא ימות, מ"מ מברך כיון שמגיע לו מזה תועלת), וה"ה כשמתה אשתו והניחה לו ממון, ואם מת אביו ויש לו אחים מברך הטוב והמטיב במקום שהחיינו, ואפי' כבר חילק אביו נכסיו על פיו וכל אח יש לו שדה בפני עצמו, שייך הטוב והמטיב כיון שע"י הירושה הוטב לכולם. וכתב במור וקציעה שאם יש לו אשה ובנים יברך הטוב והמטיב, ולשיטת המ"א לעיל רכ"א בירושה יברך שהחיינו כיון שאין להם חלק בזה, אא"כ נשאר כלים בירושה ויש לכולם הנאה שמשתמשים בזה מיד.

בנה בית חדש או שקנה בית או שנשרף ביתו ובנאו או שהוסיף שורה בגובה יברך שהחיינו, ואם יש לו שותפות בזה כל אחד יברך הטוב והמטיב, ולכן קהל שבנו או קנו בית הכנסת, יעמוד ש"ץ ויברך בקול רם הטוב והמטיב להוציא את כולם, וכתבו ה"ח והא"ר שאשה ובנים כשותפין, והח"א כתב שאינו שותפות שהרי הוא מחויב לתת בית לאשתו ובניו, וכתב הבה"ל דלא נהירא, דאינו מחויב לתת דירה לבניו הזכרים שהגיעו לגיל שש, וגם לאשתו יכול לשכור עבורה דירה, ובודאי שמחה שקנה בית, ושייך בזה ברכת הטוב והמטיב. ובית שסתרו ובנאו יש דעות באחרונים אם יברך, וספק ברכות להקל.

ברכה על כלים חדשים

קנה כלים חדשים בין מלבושים בין כלי אכילה ושתיה שלב האדם שמח בהם (עני בראוי לו ועשיר בראוי לו) אפי' היו לו כיוצא באלו תחילה מירושת אבותיו, יברך שהחיינו, ואפי' קנה כלים כאלו בעבר וקנה כלים נוספים יברך שהחיינו בכל פעם. וגם הקונה כלים ישנים צריך לברך, אך אם קנה כלים שהיו שלו ומכרם אף אם הם חדשים לא יברך עליהם ואפי' אם לא בירך עליהם בפעם הראשונה. ועשיר גדול שאפי' כלים יקרים וחשובים אין נחשבים לו ואינו שמח בהם לא יברך. ובקניית ספרים נחלקו האחרונים, והח"א מצדד שאם חיפש ספר זה יכול לברך, וכ"כ במור וקציעה, ועל כן אין למחות ביד המברך.

זמן הברכה - צריך לברך בשעת הקנין ואע"פ שעדיין לא השתמש בהם, ויזהר לברך תיכף קודם שיתרגל ותסתלק ממנו השמחה, אבל דבר שצריך תיקון לא יברך עד שעת השימוש, וכשלושב הבגד יברך מלביש ערומים לפני שהחיינו, אך אם לובש את הבגד בבוקר יכול לצאת בברכת מלביש ערומים שבברכות השחר. ורעק"א מסתפק שלא לברך בבית עד שיקבע בו מזוזה, או כלים עד שיטבלם.

קנה כלים לו ולבניו ביתו יברך הטוב והמטיב, ואם קנה כלים לו וכלים אחרים לאשתו וזרעו, על שלו יברך

(וכדמצינו במדרש שיצחק ודוד תבעו יסורים כדי להיות נקיים לגמרי).

טובה שירא שתבוא לו ממנה רעה, צריך לברך עליה, דאין לנו להסתכל לעתיד שאפשר שלא יהיה כך. וכן מברך על הרעה דיין האמת אע"פ שתבוא לו טובה מזה, כגון שבא שטפון על שדהו, שכשיעבור השטפון היא טובה שהשקה שדהו.

סימן רכ"ג:

ברכה על לידת ילדים

ילדה אשתו זכר מברך הטוב והמטיב, וגם היא צריכה לברך, ואפי' יש להם כבר כמה בנים, (אך אם אין לו בת והוא תאב לבת, צ"ע אם יברך כיון שלא ניחא ליה בזכר). ואפי' לא ראה בעצמו אלא שמע כשהיה בעיר אחרת יברך, ואם לא בירך מיד יכול לברך אח"כ כיון שעדין הטובה נמשכת. והא"ר הביא מספר חסידים לברך גם על לידת נכד, או שנולד בן לאוהבו שהוא צדיק וחסיד, ומהרשב"א מוכח דפליג על זה וגם שאר הפוסקים לא הזכירו דבר זה, וטוב למעט בברכות אלו בדבר שלא נזכר להדיא.

ילדה אשתו נקיבה לא יברך הטוב והמטיב, אע"פ שיש לו כמה בנים והוא תאב לבת כדי לקיים פריה ורביה, ומ"מ יברך שהחיינו דלא גרע מרואה את חבירו אחר ל' יום ושמח בראייתו.

ואם מתה אשתו בלידת הזכר כתב הרמ"א שיברך שהחיינו, (אך יקדים לברך דיין האמת שהיא חובה), ומשמע מדבריו שאם מתה אחר כמה שעות יברך הטוב והמטיב, דמ"מ ניחא לה מקודם שמתה, וצ"ע. וי"א שלשיטת השו"ע יברך הטוב והמטיב אף כשמתה, וכ"כ הט"ז מטעם שיש לה טובה שהשאירה זכר בעולם, והל"ח והמו"ק והח"א העתיקו לדינא כהרמ"א.

אם הברכות הם חובה - ברכת שהחיינו הנ"ל יש שמקילים בה מפני שהיא רק רשות בדבר שאינו בא מזמן לזמן, ומזה נתפשט המנהג להקל בשאר ברכות כיוצא בזה, אבל אינו נכון, והרבה פוסקים סוברים שגם בדבר שאינו בא מזמן לזמן יש חובה לברך לדי' על שזיכהו לבוא לשעה שיש בה שמחת הלב.

מת אביו מברך דיין האמת (ואפי' לא ראה בעצמו רק שמע כשהיה בעיר אחרת), ואם ירש ממנו ממון מברך

תמצית משנה ברורה

כמוה בעירו, ואפשר שגם קטן שהגדיל לא יברך כיון שראה בקטנותו, ובא"ר מחדש שאפי' מי שלא ראה בתוך ל' יום לא יברך כיון שיש רוב העולם שהע"ז שוכנת ביניהם שהם רואים אותה.

יש להזהר מלראות קניגאות של גוים או מחולתם או שום דבר שמחה, והשומע אותם שמחים יאנח ויצטער ויתפלל על חורבן ירושלים, ואפי' ההולך לקניגאות וטיטראות של ישראל הרי זה מושב ליצים.

הרואה מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה אם הוא בא"י יאמר ברוך וכו' שעקר ע"ז מארצנו, אפי' נעקרה רק ממקום אחד, ובחו"ל אומר מהמקום הזה, ובשתיהן אומר כשם שעקרת אותה מהמקום הזה כן תעקור אותה מכל המקומות והשב לב עובדיהם לעבדך, ואם נעקרה ממקום אחד ונתנוה במקום אחר מברך על המקום שנעקרה ברוך שעקר עבודת כוכבים, ועל המקום שנתנוה שם שנתן ארך אפים, והיינו אם לא ראה אותה ל' יום וכנ"ל.

עוד מברכות הראיה

בבל - הרואה בבל הרשעה אומר ברוך וכו' שהחריב בבל הרשעה, ואם ראה ביתו של נבוכדנצר הרשע אומר ברוך שהחריב ביתו של נבוכדנצר הרשע, ואם ראה כבשן האש של חנניה מישאל ועזריה או גוב אריות אומר ברוך שעשה ניסים לצדיקים במקום הזה, ואם ראה המקום בבבל שכל בהמה שעוברת שם אינה יכולה לזוז אא"כ נותנים עליה מעפר המקום ההוא, אומר ברוך וכו' אומר ועושה גוזר ומקיים.

ס' רבוא - הרואה ס' רבוא מישראל ביחד אומר ברוך וכו' חכם הרזים, והיינו שאין דעתם ופרצופיהן דומים זה לזה, והוא יודע מה בלב כל אלו. ואם הס' רבוא הם עכו"ם אומר בושה אמכם מאד חפרה יולדתכם הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה.

חכמים - הרואה חכמי ישראל אומר ברוך וכו' שחלק מחכמתו ליראיו, והרואה חכמי גוים שחכמים בחכמות העולם בשבע חכמות, אומר ברוך וכו' שנתן מחכמתו לבשר ודם, (ולא אומר שחלק לפי שאינם חלק אלו), ואם הם חכמים בדתם לא יברך.

מלכים - על מלכי ישראל אומר ברוך כו' שחלק מכבודו ליראיו, ועל מלכי גוים אומר ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם, ומשמע בגמ' שסומא יברך כשיודע שהמלך עובר, והפמ"ג מצדד שאם לא ראה מאורות מימיו יברך בלא שם ומלכות. שלטונים שאין עליהם עול מלך לשנות דבריהם ודנים והורגים במשפט מברך

שהחיינו, ועל של אשתו זורעו הטוב והמטיב, (דטובה הוא לו שיהיו לבושים בכבוד), ואם קנה בשביל עבדו ושפחתו לא מיקרי טוב לדידיה, אא"כ גם הוא משתמש בכלים אלו.

נתנו לו כלים במתנה המקבל מברך הטוב והמטיב אפי' יש לו כלים כאלו כבר, מפני שהיא טובה לו ולנותן, בין שהמקבל עני בין שהוא עשיר, אבל הנותן לא יברך, ודווקא כלים או בגדים, אבל אם נתנו לו מעות לא יברך. וי"א שטובת הנותן כיון שאינה טובה גשמית אין לברך עליה הטוב והמטיב, אלא יברך שהחיינו, וכן טוב יותר לנהוג, ומ"מ כשמלבישים נערים יתומים כל אחד יברך מלביש ערומים והטוב והמטיב, כיון שיש טובה לכמה נערים, ולא יברכו שהחיינו, כיון שבירכו הטוב והמטיב.

דבר שאינו חשוב כ"כ כגון חלוק או מנעלים וכדומה אין לברך עליהם, אך כתב השו"ע שאם הוא עני ושמח בהם יברך, והרמ"א כתב שגם עני לא יברך, והמ"א והגר"א כתבו שהרדב"ז כתב לברך, והפמ"ג והדה"ח כתבו שלא לברך.

מי שלובש בגד חדש מנהג לומר לו **תבלה ותתחדש**, וי"א שאין לומר כך על מנעלים או בגדים הנעשים מעורות של בהמה ואפי' טמאה, ואפי' הבגד ממין אחר אלא שתפור תחתיו מעור בהמה, והטעם משום שצריכים להמית בהמה, וכתוב "ורחמיו על כל מעשיו", וטעם זה חלוש מאד ואינו נראה, ומ"מ רבים מקפידים שלא לומר בזה תבלה ותתחדש.

סימן רכ"ד:

ברכה בראית עבודת כוכבים

הרואה עבודת כוכבים כגון מרקוליס (היא ע"ז שעבודתה לזרוק לה אבנים, ושמה קילוס, וכיון שאסור להזכיר עבודת כוכבים בשמה כינו אותה מר-קוליס, והיינו חילוף קילוס) אומר ברוך וכו' שנתן ארך אפים לעוברי רצונו, וה"ה כשרואה בית עבודת כוכבים, והב"ח כתב דדווקא כשהע"ז בגלוי.

אם רואה אותה בתוך ל' יום לא יחזור ויברך, וכתב הרמ"א דהאידינא אין מברכים כיון שאנו רואים ע"ז תדיר, ואפי' רואה בעיר אחרת לא יברך כיון שראה

תמצית משנה ברורה

ושמח בראייתו. וכל הברכות הללו מברכם בשם ומלכות. ואם לא ראה את חבירו מעולם, אע"פ שנעשו אוהבים דרך מכתבים ועתה נהנה מראייתו לא יברך, אמנם מי שילדה אשתו והוא היה במדינת הים, ועכשיו רואה את הולד מברך שהחיינו, או מחיה המתים אם עבר י"ב חודש, ואפשר שאף אם רואהו בתוך ל' יום לבשורה צריך לברך, אמנם בזכר אם בירך הטוב והמיטיב ובא לביתו בתוך ל' יום י"ל דא"צ לברך שהחיינו.

בר מצוה - כתב הרמ"א שמי שנעשה בנו בר מצוה י"א שיברך בשם ומלכות **ברוך שפטרני** מעונשו של זה, (שעד עכשיו נענש האב על חטא הבן בשביל שלא חינכו כראוי, ועכשיו שנעשה איש מחויב בעצמו במצוות, ואמנם אף שאין עליו ענין חינוך מ"מ מחויב להוכיחו אם אינו מתנהג כשורה, ואם אינו מוחה נענש עליו, כמו שנענש על כל מי שיכול למחות בו ואינו מוחה), וכתב הרמ"א שטוב לברך בלא שם ומלכות, אך הגר"א כתב שיברך בשם ומלכות, והח"א כתב שהעושה כך לא הפסיד. **וזמן הברכה** הוא כשנעשה בן י"ג שנה ויום אחד, ועכשיו נהגו שלא לברך עד שמתפלל בתוך ש"ץ או שהוא קורא בתורה בשבת הראשונה, לפי שאז נודע לרבים שהוא בר מצוה, שאף דקטן עולה למנין שבעה אינו יכול להיות מקרא, וכ"ש למנהגנו שקטן אינו עולה לתורה כלל. ומצוה לעשות **סעודה** ביום שנעשה בנו בר מצוה ונכנס לשנתו הארבע עשרה, משום שנעשה עכשיו איש ישראל שנצטווה במצוות התורה, והיש"ש כתב הטעם משום דגדול המצוה ועושה, ואם הנער דורש הוי סעודת מצוה אפי' אינו באותו היום.

ברכת שהחיינו בפרי חדש

מתי מברך - הרואה פרי חדש, אפי' אם רואהו ביד חבירו או על האילן, מברך שהחיינו, ואפי' בשבת שאינו יכול לתולשו יברך, ומי שאינו שמח אלא באכילה מברך בשעת אכילה, ונהגו בכל גוונא לברך בשעת אכילה משום לא פלוג, ואפי' ראה כמה פעמים מקודם. וכתב הרמ"א שמי שברך בשעת ראייה לא הפסיד, ואם לא בירך בראיה ראשונה יכול לברך בראיה שניה, אך באכילה שניה לא יברך, וכ"ש שלא יברך על אותה אכילה אף שעדיין לא נתעכל הפרי. ברכה זו אינה אלא רשות, ומי שאינו מברך לא יענש, ומי"מ ראוי להזהר שלא לבטלה. **סדר הברכות** - נכון לברך שהחיינו לפני ברכת הפרי, ואם טועם מעט מהפרי ואח"כ מברך שהחיינו אפשר

עליהם, ועל השרים שממנה המלך בכל עיר ועיר טוב וישר לברך בלא שם ומלכות. ומצוה להשתדל לראות מלכים אפי' מלכי אומות העולם, ומותר להיטמא בטומאה דרבנן מפני כבודם, וכן מפני כבוד הבריות כמו ניחום אבלים. אם ראה פעם אחת לא יבטל יותר מלימודו לראות, אא"כ בא בחיל יותר ובכבוד גדול יותר.

בתים בישובם וחורבנם - הרואה בתי עשירי ישראל שמיושבים בתוקף ובגבורה כמו בישוב בית שני אומר ברוך וכו' מצייב גבול אלמנה, (ובחורבנם אומר ברוך דין האמת), ודעת הב"י דדווקא בא"י ובזמן בית שני, וי"א שאף בזמננו אם מיושבים כמו בבית שני מברכים ומסתבר שלדבריהם יברך גם בחו"ל, אך כתב הפמ"ג שיברך בלא שם ומלכות, ולרי"ף מברכים ברכה זו על בתי כנסיות, וכן נהגו לא לברך ברכה זו אלא על בתי כנסיות ביפיים ותיקונם, וכתב הא"ר שגם בחו"ל יברך אפי' בזמן הזה, והפמ"ג מצדד שטוב לברך בלא שם ומלכות. הרואה בתי עכו"ם בישובם (לפירוש קמא היינו שיושבים בשלוה והשקט ועושה, ולרי"ף היינו בתי תפלה שלהם) אומר בית גאים יסח ד', ובחורבנם אומר קל נקמות ד'.

קברים - הרואה קברי ישראל אומר ברוך וכו' אשר יצר אתכם בדין וכו', ואם יש רק קבר אחד י"א שלא יברך, ועל קברי עכו"ם אומר בושה אמנם וכו'.

כל ברכות הראיה אם חזר וראה אותו דבר בתוך ל' יום אינו חוזר ומברך, ואם ראה מלך אחר או קבר אחר יש דעות בזה.

סימן רכ"ה

הרואה את חבירו לאחר ל' יום מברך שהחיינו, ואף הרואה את אשתו או אמו או בתו או אחותו צריך לברך כיון שהוא שמח ונהנה בראיתם, אבל באחרות אסור להסתכל, וגם אם במקרה נסתכל לא שייך נהנה ושמח בראייתה, ואם ראה חכם מחכמי ישראל לאחר ל' יום מברך אשר חלק ושהחיינו, ואם קיבל מחבירו מכתב או שאנשים הודיעוהו משלומו בתוך ל' יום יש דעות אם לברך, וספק ברכות להקל, אמנם אם שמע שהוא חולה ומצאו שהוא בריא צריך לברך. ואם לא ראה את חבירו י"ב חודש מברך ברוך מחיה המתים (לפי שניצל מדין ראש השנה ויוה"כ) ולא יברך גם שהחיינו, והוא שחביב עליו הרבה

תמצית משנה ברורה

יותר שיקח פרי חדש שעדיין לא בירך עליו, ויכוון להוציא גם את זה. עוד כתב המ"א שאף מין אחד בטעם ובשם, אם חלוקים במראה יברך, ולא העתיקו במ"ב משום שכמה אחרונים פסקו בזה, וגם הפמ"ג כתב שיש למועט בספק ברכות.

ענבים ויין - מי שבירך על ענבים לדעת השו"ע לא יחזור ויברך על יין, אפי"א אם שותה את היין אחרי מ' יום שנתחזק טעם היין, וי"א שאם ניכר שהיין חדש (תירוש) צריך לברך על היין כיון שיש בו שמחה יתירה מבענבים, אבל אם שותהו כשהוא יין גמור לא יברך כיון שאינו ניכר שהוא חדש, ועל כן אם שותה תירוש טוב שיברך שהחיינו על פרי חדש או על מלבוש ויפטור את היין, ואם בירך שהחיינו על יין לכו"ע לא יחזור לברך שהחיינו על ענבים.

כתבו האחרונים בשם הירושלמי שמצוה לאכול מעט מכל מין חדש בשנה, כדי להראות שחביבה עליו בריאתו של הקב"ה.

ברכה על שינוי בבני אדם

הרואה כושי, או גיחור (שהוא אדום הרבה), או לועקן (שהוא לבן הרבה), או קפח (שבטנו גדול וקומתו נראית מקופחת, ובגמ' בבכורות משמע שהוא ארוך ודק ומתוך כך הוא נכפף), או ננס, או דרקונה (מי שהוא מלא יבלות), או פתווי הראש (שכל שערותיו דבוקות זה בזה), או פיל, או קוף, יברך משנה הבריות.

הרואה חיגר, או קיטע (שנקטעו ידיו), או סומא בשתי עיניו (אך בבנו או קרובו שמצטער עליו יכול לברך דיין האמת אף בסומא באחת מעיניו), או מוכה שחין, או בהקן (המנומר בנקודות דקות כעדשים אדומים ובין הנקודות יש לובן צח ומבהיק, אך אם זה מצוי הרבה או שזה מחמת השמש ועתידי להסתלק, לא יברך), אם הם כך ממעי אימם (חוץ מקיטע) יברך משנה הבריות, ואם נשתנו אח"כ יברך דיין האמת, לפי שזה בא ע"י עונש, ואם אינו יודע צ"ע אם יברך דיין האמת, וי"א שאין לברך דיין האמת על מי שאינו מצטער עליו או על עכו"ם.

מתי חוזר ומברך - אין לברך משנה הבריות אלא בפעם ראשונה, אבל כשרואה פעם שניה אפי"א רואה אדם אחר (כגון כושי אחר וכדו') לא יברך, ולענין דיין האמת מהט"ז משמע שג"כ יברך רק בפעם הראשונה, ובנהר שלום כתב שמסתבר שצריך לברך (דיותר מתגדל הצער שרואה זה על עוד קרוב שלו), וי"א שאם לא ראה שלושים יום כיוצא בזה יברך, ולהגרי"א כך ההלכה, ולמעשה יברך אחר ל' יום בלא שם ומלכות.

הרואה אילנות טובות, ובריות נאות בין זכרים בין נקבות, ואפי"א עכו"ם (והיינו ראייה בעלמא, אבל אסור

שגם זה טוב, ובדיעבד אם בירך שהחיינו אחרי ברכת הפרי לפני הטעימה לא הוי הפסק.

על איזה פרי מברכים - אין מברכים אלא על פרי חדש שמתחדש משנה לשנה, בין על פרי העץ בין על פרי האדמה. ואין שיעור לגודל הפרי. ופירות המורכבים יש דעות אם לברך. ואין לברך עד שנגמר גידול הפרי לגמרי והוא טוב למאכל (אף שלענין ברכת הפרי כבר יכול לברך מקודם), ואם בירך מקודם הוי ברכה לבטלה, והמ"א הביא שענבים שהגיעו לפול הלבן [ומסתמא ה"ה שאר אילנות משיוציאו פרי] יכול לברך שהחיינו, ובדיעבד אם בירך לא יחזור ויברך. אבל פרי שאינו מתחדש משנה לשנה, והיינו שאף בחורף לא נשתנה מראיתו כמו אתרוג, או פרי שאין זמן קבוע לגידולו, אפי"א אם לא אכלו ימים רבים לא יברך, וכן דבר שאינו גידולי קרקע לא יברך אפי"א על דבר שלא אכלו מעולם, וכן על כמהין ופטוריות לא יברך. ופרי המתחדש פעמיים בשנה יברך עליו שהחיינו בכל פעם שמתחדש. בירקות לדעת הפרישה אין לברך אפי"א על סוג ירק המתחדש משנה לשנה, והמ"א כתב די"ל שזה דווקא בדבר ששומרים אותו כל השנה בבורות, ואין ניכר ההבדל בין ישן לחדש, אבל בפירות אף שיש שמטמינים אותם הוי מיעוטא דמיעוטא ולא חיישינן להו, ולפ"ז על ער"ד עפי"ל (תפוחי אדמה) אין לברך, ובשם השל"ה כתבו שלא לברך שהחיינו על שום ירק או לחם חדש, כיון שאין ניכר בין חדש לישן, ולענין ריפות נחלקו הפוסקים, ויש למעט בברכות, ובקטניות שהם חדשים כגון שהם ירוקים במקצת נראה שאפשר לברך. ועל מיני לפתן שנקראים מייריין (גזר) ריביין (לפת) ואוגרקע"ס (מלפפונים) מברכים שהחיינו, ועל צנון אין לברך.

על ריח יש דעות בפוסקים אם לברך, ונהגו שלא לברך. על גדיים וטלאים שרגילים להתחדש פעמיים בשנה, י"א שמברכם שהחיינו, והעולם נהגו שלא לברך.

מה נחשב שני מינים - שני מינים מסוג מין אחד, כגון שירזא"ש וגינדא"ש, או ויינקשי"ל וקירש"ן שהם ב' מיני גודגדניות, וכן כל כיוצא בזה כגון ב' מיני אגסים או תפוחים או אגוזים, אע"פ שהם נכנסים תחת מין אחד מ"מ לענין ברכת זמן הם כשני שמחות, ומברך שהחיינו על כל אחד מהם, אמנם אם באו לפניו בבת אחת אף ב' מינים שונים לגמרי נפטרים בברכה אחת. ואם אין חלוקים בשמם אבל חלוקים בטעמם, המ"א ושאר אחרונים כתבו שצריך לברך שהחיינו על כל אחד אם לא באו לפניו יחד, והגרי"א מפסק בכל זה, וכנראה שהיא מחלוקת ישנה, ודעיבד כמר עביד ודעיבד כמר עביד, וטוב

על רוחות זעף מברך ברוך וכו' עושה מעשה בראשית, ואם ירצה יברך שכוחו וגבורתו מלא עולם, ועל רוח גדול שאינו בזעף לא יברך אלא עושה מעשה בראשית, וטוב לברך עושה מעשה בראשית אף ברוחות זעף, דאין אנו בקיאים כ"כ מהו בזעף, ד"א דבעינן שיהיו נשמעים בכל העולם, ו"א שמספיק שיהיו נראים או נשמעים למרחוק.

ברכת ברקים ורעמים

מה יברך - בשו"ע כתב שיברך עושה מעשה בראשית ואם ירצה יברך שכוחו וגבורתו מלא עולם. והעולם נוהגים לברך על הברקים עושה מעשה בראשית, ועל הרעמים שכוחו וגבורתו מלא עולם (שבהם נראה יותר גבורת ד'), ואם שמע רעם וראה ברק יחד יברך עושה מעשה בראשית על שניהם, ואם בירך במקומה שכוחו וגבורתו מלא עולם יצא, ואם לא היו תכופים זה אחר זה, יברך תחילה על הברק עושה מעשה בראשית, ועל הרעם שבא אחריו שכוחו וגבורתו מלא עולם, ואם שמע רעם ולא ראה את הברק ובירך עליו שכוחו וגבורתו מלא עולם או עושה מעשה בראשית, ואח"כ ראה ברק, יברך עליו עושה מעשה בראשית, ואם בירך על הברק ונתכוון לפטור את הרעם שיבוא אחריו יצא בדיעבד.

מתי יחזור ויברך - אם כבר בירך לא יחזור ויברך באותו יום, אא"כ נתפזרו העבים ונטהרו השמים לגמרי, אבל ביום אחר בכל גוונא צריך לחזור ולברך.

אין לברך על הברק או הרעם לאחר כדי דיבור, ולכן מי שנטל ידיו יברך על הברק או הרעם לפני ברכת אשר יצר.

אם הוא בבית הכסא, או בבית שמקצבים בשר שיש שם ריח מעופש מאד, או שהלך במבואות המטונפות, אם יכול לצאת ולברך תוך כדי דיבור ימהר לצאת כדי שלא יפסיד את הברכה, וסתם ידים שאינו יודע אם הם מלוכלכות כשרות לברכה, ואף שנכנס לבית הכסא יכול לברך כדי שלא יפסיד ברכה זו, אבל אם עשה צרכיו או שנגע במקום הטינופת לא יברך אא"כ נוטל ידיו במים או בשאר מידי דמנקי ויכול להספיק לברך בתוכ"ד. ואם נתעורר לעשות צרכיו ונכנס לבית הכסא, יש דעות בפוסקים אם יצא ויברך על הברק והרעם או לא, ואם הוא משער שיוכל לברך אח"כ בודאי נכון להחמיר.

ברקים הבאים בלא רעם רק מחמת חום אין מברכים עליהם.

להסתכל בו ביותר ולהתבונן בדמותו ובאשה אפי' סתם הסתכלות אסור, ואסור לומר כמה נאה גוי זה משום לא תחנם) או בהמה, מברך ברוך וכו' שככה לו בעולמו, ואינו חוזר ומברך אפי' על אחרים ואפי' אחר ל' יום אא"כ הם נאים מהם, ולדעת הי"א לעיל גם בזה צריך לברך לאחר ל' יום על אחרים, ועכשיו לא נהגו לברך ברכה זו, דמי יוכל לדקדק שיהיו נאים ביותר, וטוב לברך בלא שם ומלכות.

סימן רכ"ו:

היוצא בימי ניסן וראה אילנות שמוציאים פרח שמפרח זה עתיד לגדול פרי מאכל, מברך ברוך וכו' שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם. וברכה זו מברכים בפעם הראשונה בכל שנה, ולא דווקא בימי ניסן. ואם ראה פרח של אילן סרק, או עלים של אילן מאכל, לא יברך. ויכול לברך ברכה זו אף שלא בראה הראשונה אם עדיין לא בירך, אבל אם כבר בירך לא יחזור ויברך אפי' על פרח של אילן אחר. ואם כבר גדלו הפירות בב"י משמע שלא יברך אפי' לא ראה מקודם, אבל בא"ר פסק שאם לא ראה מקודם לא איבד הברכה, וכן משמע מהגר"א, ומ"מ אם הפרי נגמר כל צרכו וראוי לברך עליו שהחיינו אין כדאי לברך עליו ברכה זו.

סימן רכ"ז:

ברכת הזיקים - הרואה כוכב היורה כחץ באורך השמים ממקום למקום, ואורו נמשך כשבט, או שרואה כוכב שיש לו זנב ושבט של אורה, מברך ברוך וכו' עושה מעשה בראשית, ואם ירצה יברך שכוחו וגבורתו מלא עולם, (על שנתן כח לטבע להראות כח יוצר בראשית כדי שייראו מלפניו), אבל לא יברך ב' הברכות, (וכן להלן), ועל אותו כוכב לא יחזור ויברך בתוך ל' יום, ובאותו לילה לא יחזור ויברך אפי' על כוכב אחר, ואפי' בצד אחר של הרקיע, ובכוכב היורה כחץ משמע שיברך בלילה אחר, ואפשר שהטעם משום שמסתמא הוא כוכב אחר.

על רעדת הארץ מברך ברוך וכו' עושה מעשה בראשית, ואם ירצה יברך שכוחו וגבורתו מלא עולם.

סימן רכ"ח:

שאפשר, וטוב לברך אותה ברב עם, ובדיעבד י"א שיכול לברכה עד ג' שעות, אבל דעת הרבה אחרונים שבשעת הדחק יכול לברכה עד חצות בשם ומלכות, ואם היתה מכוסה בעבים עיין בשע"ת, ובחת"ס כתב שאם נראה רשמה בין העבים מברכים, אבל אם לא נראה רשמה לא יברך, וביום מעונן יקדים לברך אפי' ביחידות, ומנהגו לומר לפני הברכה הללו את ד' מן השמים, ואחרי הברכה לומר פיוט קל אדון, ומזמור השמים מספרים, ואח"כ עלינו לשבח וקדיש.

הרואה לבנה בטהרתה וכוכים במשמורתם ומזלות בעיתם, מברך עושה מעשה בראשית, והיום לא נהגו לברך ברכה זו.

סימן ר"ל:

בקשה על העתיד והודאה על העבר

המתפלל על מה שעבר, כגון ששמע קול צווחה בעיר ומתפלל שאין זה בתוך ביתו, הרי זו תפילת שוא, אלא יתפלל על העתיד, ויתן הודאה על העבר, וכדלהלן.

יהא רגיל לומר כל מה דעביד רחמנא לטב עביד.

אין להתפלל שיהיה **העובר** זכר אלא עד מ' יום לעיבור, אבל אח"כ הרי זו תפילת שוא, אך יכול להתפלל שיהיה הולד זרע קיימא ויהיה עוסק במצוות ומעשים טובים.

הנכנס לכרך ששם מצויים ממונים רעים המחפשים עלילות אומר יה"ר וכו' שתכניסני לכרך הזה בשלום, וכשנכנס בשלום אומר מודה וכו' שהכנסתני לכרך הזה לשלום, וכשרוצה לצאת יאמר יה"ר וכו' שתוציאני מכרך זה לשלום, וכשיוצא בשלום יאמר מודה וכו' שהוצאתני מכרך זה לשלום, וכשם שהוצאתני לשלום כן תוליכני לשלום וכו', (ואם הוא דר בכרך זה י"א שאצ"ל הודאה זו), וימשיך תפילת הדרך אע"פ שעדיין לא החזיק בדרך, ואם כבר אמר תפילת הדרך בתחילת נסיעתו ולא לן בעיר, לא יאמר אלא ההודאה, ובעיר קטנה אצ"ל יה"ר כשנכנס לשם, וכשיוצא ממנה לא יאמר תפילת הדרך עד שיחזיק בדרך.

הנכנס למוד את גורנו אומר יה"ר וכו' שתשלח ברכה בכרי הזה, התחיל למוד אומר ברוך השולח ברכה בכרי הזה, ויאמר בלא הזכרת ד', (דדווקא במודד כדי לעשר הבטיח הקב"ה ברכה עד בלי די), ואם מדד ואח"כ בירך הרי זו תפילת שוא, דאין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין.

הרואה ימים ונהרות אומר ברוך וכו' עושה מעשה בראשית, (שהקב"ה יסדם במעשה בראשית, ועדיין הם קיימים), ואין שייך בזה שכוחו וגבורתו מלא עולם, כיון שאין נראים ונשמעים למרחוק. ואין מברך אלא על ד' נהרות המוזכרות בפסוק כגון חידקל ופרת, או נהרות אחרות בגודל כזה שידוע שהם מימי בראשית ולא נתהוו אח"כ, ואם רואה את הנהרות או הימים במקום שנשתנה מקומם ע"י אדם לא יברך, אבל בשאר הנהר מברך, ואם הדבר ספק לא יברך, ובפמ"ג מצדד דבסתמא לא נשתנה, וצ"ע למעשה, ובים מן הסתם א"צ לחוש שהשתנה.

הרואה הרים וגבעות ומדברות, והיינו הרים וגבעות המשונים שניכרת גבורת הבורא בהם מברך ברוך וכו' עושה מעשה בראשית.

הרואה את הים הגדול אומר ברוך וכו' עושה הים הגדול, וי"א שיאמר שעשה את הים הגדול, ואם בירך עליו עושה מעשה בראשית יצא. לשו"ע מברך ברכה זו בים שעוברים בו לא"י ולמצרים, ודעת הרבה אחרונים דהיינו דווקא ים אוקינוס שהוא הכי גדול ומקיף את כל העולם, אבל ים שעוברים בו לא"י לא נקרא ים הגדול לענין זה.

ברכות אלו מברכם כשרואה מל' יום לל' יום.

סימן רכ"ט:

ברכת הקשת - הרואה קשת מברך ברוך וכו' זוכר הברית נאמן (בטור הנוסח ונאמן) בבריתו וקים במאמרו, ולא נתבאר אם מברך רק כשרואה כחצי גורן עגולה או גם בראית מקצת, ואם ראה פעם נוספת אף בתוך ל' יום חוזר ומברך (דדמי לברכת הרעמים). ואסור להסתכל בו ביותר, והמסתכל בו ביותר עיניו כהות, אלא רואהו ומברך. ואין כדאי להגיד לחבירו שיש קשת, מטעם מוציא דיבה.

ברכת חמה בתקופתה - הרואה חמה כשהיא חוזרת למקום שהיתה בתחילת הקיפה, שזה פעם בכ"ח שנה בתחילת תקופת ניסן בליל רביעי, יברך בבוקר ברוך וכו' עושה מעשה בראשית, ולכתחילה יקדים כמה

לפי צורך השעה והמקום שא"א לאדם החפץ בחיים להתקיים תלמודו בידו לזכות בו את הרבים, אלא באופן שצרכיו מסופקים ע"י אחרים, טוב להיות נהנה מאחרים, מאשר לעסוק בפרנסה (אפי' פרנסה כשרה, וללמוד כל השבת, ולקבוע עיתים לתורה בכל יום), ואפי' הרמב"ם מסכים באופן זה, דאין לאחוז בסכלות וחסרון החכמה כל ימיו, שזה גורם לכמה מכשלות, דהתלמוד מביא לידי מעשה, אלא יקבל מאחרים כמו הדיינים והחכמים שהיו מקבלים מתרומת הלשכה.

הנכנס למרחץ אומר יה"ר וכו' שתכניסני וכו' וכשיוצא אומר מודה אני וכו', ועכשיו לא נהגו בתפילה זו דליכא סכנה, ובזמננו שמצוי נזק ע"י החמץ צ"ע.

הנכנס להקיז דם או בכל ענין רפואה יאמר יה"ר מלפניך ד' אלוקי שיהא עסק זה לי לרפואה כי רופא חינם אתה, ולא יחשוב שיהיה לו רפואה אלא ע"י הבורא, ולאחר שהקיז דם יאמר ברוך רופא חולים, וצריך לומר בשם ומלכות, (ולרמב"ם עם שם בלי מלכות), אבל לא ראיתי נוהגים כך.

מי שמתעטש וחבירו אומר לו אסותא, יאמר לו ברוך תהיה, ואח"כ יאמר לישועתך קיויתי ד'.

הלכות תפילת המנחה:

סימן רל"ב:

מנחה קצרה - אם אין שהות ביום להתפלל תפילת לחש וחזרת הש"ץ כראוי, לשיטת השו"ע יתפללו בלחש, ואח"כ יאמר הש"ץ בקול ג' ברכות ראשונות ויענו קדושה ויסיים בהקל הקדוש. והרמ"א כתב שהש"ץ יתפלל בקול רם והציבור יתפלל עמו בלחש מילה במילה עד לאחר הקל הקדוש, וטוב שיהיה לפחות אחד שיענה אמון על ברכות הש"ץ. וכתב המ"א בשם הרלב"ח שבתענית ציבור לא יעשו כך, כיון שהש"ץ יאמר עננו לבדו, אך למנהגנו היום שהש"ץ אומר בקול רק עד אחרי הקל הקדוש, לא יאמר הש"ץ עננו אלא כיחיד בשומע תפילה.

מה אסור לעשות סמוך למנחה

סמוך למנחה לפני תפילת מנחה אין לשבת להסתפר ואין להכנס לא למרחץ ולא לבורסקי ולא לאכול ולא לדין. ואם התחיל באחת מכל אלו, ויש שהות ביום להתפלל אח"כ, א"צ להפסיק, ואפי' התחיל באיסור, אבל אם אין שהות להתפלל אח"כ ולסיים כל התפילה מבעוד יום, צריך להפסיק מיד אפי' אם התחיל בהתר.

המפסיק במקום שא"צ להפסיק למ"א נקרא הדיוט, ובאדרת אליהו חולק, אמנם במקום שמדינא צריך להפסיק כגון שהתחיל אחרי זמן מנחה קטנה אלא שסומכים על קריאת השמש, המפסיק אינו נקרא הדיוט. ובכל מקום שא"צ להפסיק, גם באופן שיפסיד תפילה בציבור אינו מחויב מדינא להפסיק, כיון שיש לו שהות להתפלל אח"כ.

מה נקרא התחלה - התחלת תפילת מנחה משיניח סודר של ספרים על ברכיו, התחלת מרחץ משיפשוט לבושו העליון, התחלת בורסקי משיקשור בגד בין כתפיו כדרך הבורסקים, התחלת דין משיתעטפו הדיינים,

סימן רל"א:

שנת צהריים - אם אינו יכול ללמוד בלא שנת הצהריים יישן, וכשנעור משנתו א"צ לומר אלוקי נשמה, וכתב הרמ"א שיאמר ויהי נועם לפני השינה, והלבוש כתב שאין נוהגים כך, ולא יאריך בשינה זו, דאין לישן ביום יותר משנת הסוס שהיא ס' נשימות, (וע"ע בסימן ד').

כוונת המעשים הגשמיים - אפי' דברים של רשות כגון אכילה שתיה הליכה ישיבה קימה תשמיש ושיחה וכל צרכי הגוף, אם עושה אותם להנאתו אינו משובח, אלא יכוון לעבודת הבורא או לדבר הגורם עבודתו, כדכתיב "בכל דרכיך דעהו". באכילה ושתיה יכוון לחיותו כדי לעבוד את בוראו, ויש אנשי מעשה שאומרים הנני רוצה לאכול ולשתות כדי שאהיה בריא וחזק לעבודת השם יתברך. ובשכיבה אצ"ל שלא יתגרה בשינה לענג עצמו, אלא גם כשצריך לישן יתכוון לצורך הבריאות כדי שלא תיטרף דעתו בתורה מחמת מניעת השינה. ואפי' בישיבה של מצוה צריך לכוון לעבודת ד', ומ"מ גם אם מכון להשלים חפצו זה טוב דמתוך שלא לשמה בא לשמה, וכ"ש בשיחה בענייני משא ומתן שיכוון לשם מצוה והיינו לפרנסתו שלא יבוא לידי גזל, ועשיר שיש לו כדי צרכו יכוון לצדקה וגמ"ח, או לדאוג למלאכה לעניי ישראל שזה מעולה מן הצדקה, ומקיים בזה מצוות "והחזקת בו". ובענין כוונת התשמיש עיין בשו"ע כאן ובסימן ר"מ, ואחר כוונת הלב הן הן הדברים, ורחמנא ליבא בעי.

חייב אדם לשום עיניו וליבו על דרכיו, ולשקול כל מעשיו במאזני שכלו, וכשרואה דבר שיביא לידי עבודת הבורא יתברך יעשהו, ואם לאו לא יעשהו.

תמצית משנה ברורה

עיקר זמן מנחה) אסור ואפי' בתספורת דידן וכן בכל הדברים, ואם התחיל מפסיק כשיגיע זמן מנחה קטנה, וכתב הגר"א שהעיקר כדעה זו, ועל כן גם מי שאינו רוצה לסמוך על המנהג להקל כדעות דלהלן אין לו להחמיר אלא כדעה זו.

עוד כתב הרמ"א שיש שתי דעות מקילות יותר, י"א שאין איסור אלא סמוך למנחה קטנה ואפי' סעודה קטנה, אבל סמוך למנחה גדולה הכל שרי, וי"א שהאיסור הוא בסעודה גדולה ואפי' סמוך למנחה גדולה, אבל סעודה קטנה שרי אפי' סמוך למנחה קטנה, (וכשהגיע זמן מנחה קטנה נחלקו הפוסקים אם מותר, ונהגו להקל בזה), ונהגו להקל כשתי השיטות, וכן העתיקו האחרונים, והיינו בין בסעודה גדולה סמוך למנחה גדולה, ובין בסעודה קטנה סמוך למנחה קטנה, ומשמע מהאחרונים דה"ה שמותר להכנס למרחץ אפי' לכולי מילתא דמרחץ, אבל סעודה גדולה סמוך למנחה קטנה אסור.

וכתב הרמ"א דאפשר שטעם הקולא הוא משום שסומכים על **קריאת השמש**, ולפי זה ההתר הוא דווקא באופן שדרכו ללכת להתפלל בציבור בבית הכנסת, וצריך להפסיק מיד כשהשמש קורא ללכת לבית הכנסת.

אמנם בסעודה גדולה יש להחמיר אפי' סמוך למנחה גדולה דשכיח שכרות, ומשמע מהרמ"א דהיינו אף במקום שהשמש קורא לבית הכנסת, ואם הגיע זמן מנחה קטנה ומשער שימשך בסעודתו עד הלילה, צריך לקום ולהתפלל תיכף כשיגיע זמן מנחה קטנה אפי' אם התחיל קודם חצות, ובדרך החיים משמע שיכול להפסיק זמן מועט לפני שיעבור זמן התפילה כשהתחיל בהתחלה, ומהרמ"א משמע שיפסיק מיד, וצ"ע למעשה. אבל בסעודה קטנה אפי' התחיל אחרי שהגיע זמן מנחה קטנה יכול לסמוך על קריאת השמש. ולענין רחיצה נוהגים אנשי מעשה להתפלל לפני הליכתם לבית המרחץ, שאין רוצים לסמוך על קריאת השמש כיון שאינו התר ברור, ויש מדקדקים בזה אפי' סמוך למנחה גדולה שמא יתעלף ולא יהני קריאת השמש, והנוהגים להקל בזה אין למחות בידם, אך אם אין שהות אחר קריאת השמש לצאת ולהתפלל לפני השקיעה אין להקל בזה, ובחורף מצוה על כל אחד לזרז על הדלקת נרות בזמן, ונכון להקדים להתפלל מנחה מקודם אפי' ביחידות.

לענין לימוד לפני מנחה קטנה דינו כמו שנתבאר בסימן פ"ט לענין תפילת שחרית, ופשוט שאם התחיל ללמוד לפני זמן חיוב תפילה אינו חייב להפסיק אם ישאר לו אח"כ שהות להתפלל.

(ולדידן משישבו על דעת לדון), ואם היו עסוקים בדין אחר משיתחילו בעלי דינים לטעון, והתחלת אכילה משיטול ידיו או שיתיר אזורו אם רגיל בכך.

שיטת השו"ע שהאיסורים הנ"ל הם אפי' בסעודה קטנה וכדו', וסמוך למנחה היינו סמוך למנחה גדולה, וכדלהלן. והיינו שסמוך למנחה גדולה אין להכנס למרחץ אפי' להזיע בעלמא, ואין להכנס לדין אפי' אם כבר שמעו את טענות בעלי הדין, שמא יראו טעם ויסתרו את הדין וימשך הענין, (אך אם התחילו את הדין קודם, אף שגמר הדין הגיע סמוך למנחה מותר). ואין להכנס לאכול אפי' סעודה קטנה דחיישינן שמא ימשך, וסעודה קטנה היינו סעודת כל אדם, ואפי' סעודת שבת ויו"ט, אמנם כל זה דווקא כשקובע סעודה, כגון פת יותר מכביצה, או משקה המשכר יותר מכביצה, אבל פת עד כביצה, או פירות אפי' יותר מכביצה, או תבשיל מה' מיני דגן אם אינו קובע עליו, מותר אפי' אם כבר הגיע זמן מנחה קטנה. ותספורת היינו אפי' תספורת רגילה, דחיישינן שמא ישבר הזוג ויחפש אחר ויעבור זמן המנחה, (ואפשר שאם יש לו שניים או שלשה זוגים מוכנים מותר. ונכון שלא יקח ילד בחיקו כשיגיע זמן המנחה שמא יטנף בגדיו, ובעודו ממתין למים יעבור מנחה או יתאחר לבוא לבית הכנסת). ואין להכנס לבורסקי אפי' לעיוני בעלמא, שמא יראה שהתקלקלו העורות ויצטער ולא יתפלל, וגם שמא יתקן ובתוך כך יעבור הזמן. וכן כל מלאכה או חשבון ששייך שימשך בו או שיגרום לו טירדה כגון יציאה ליריד לקנות ולמכור סחורה, לא יתחילו סמוך למנחה לפני תפילת מנחה, וכתב המאירי בשם קצת פוסקים שמלאכה שדרך לעשותה לחצאין כמו תפירה וכתביבה מותר, ומסתנימת לשון מהרי"ו משמע שבכל מלאכה אסור, ובמקום הצורך יש לסמוך להקל.

עוד כתב השו"ע שאיסורים אלו הם מחצי שעה סמוך למנחה גדולה (חצות), בין אם היום ארוך בין אם הוא קצר, ואם התחיל א"צ להפסיק וכנ"ל, אך אם התחיל חצי שעה לפני מנחה קטנה צריך להפסיק בזמן מנחה קטנה אפי' אם יש שהות הרבה עד הערב.

והרמ"א כתב ש"א שאין האיסור אלא בסעודה גדולה, והיינו סעודת נישואין ומילה ופדיון הבן שהרבה מסובים יחד ורגיל להמשך, ותספורת היינו תספורת של בן אלעשה, ומרחץ היינו לכולי מילתא דמרחץ, ולבורסקי גדולה, ולהתחלת דין, אבל סעודה קטנה או סתם תספורת או להכנס למרחץ להזיע או לדון לגמר דין, מותר סמוך למנחה גדולה, אבל סמוך למנחה קטנה (מתחילת שעה עשירית בשעות זמניות, שהוא

סימן רל"ג:

זמן תפילת מנחה ומעריב

תחילת זמן מנחה - עיקר זמן המנחה הוא מט' שעות ומחצה, שאז היו רגילים להקריב תמיד של בין הערבים, ואם התפלל משש שעות ומחצה ולמעלה יצא, שזהו הזמן הכשר להקרבת התמיד, ויש ראשונים שמקילים לכתחילה משש שעות ומחצה, ועכ"פ אם רוצה לאכול או לצאת לדרך, או שבזמן מנחה קטנה לא יהיה לו מנין, לכו"ע מותר להתפלל לכתחילה משש שעות ומחצה. ובחצי שעה שאחר חצות אסור להתפלל מנחה, ולענין דיעבד מהשו"ע משמע שלא יצא, וי"א שבדיעבד יצא ולא יחזור ויתפלל, וצ"ע למעשה.

סוף זמן מנחה ותחילת זמן מעריב - לרבנן זמן מנחה עד הלילה, והיינו עד רבע שעה קודם צאת הכוכבים (דאח"כ זה בין השמשות), ואין להתפלל מעריב לפני צה"כ, ולרבי יהודה זמן מנחה עד פלג המנחה, והיינו עד שעה ורביע קודם הלילה, ואח"כ יכול להתפלל מעריב (אך ק"ש לכו"ע זמנה מצה"כ), ודעבד כמו עבד ודעבד כמו עבד, אך צריך לנהוג תמיד כשיטה אחת, וכ"ש שבאותו יום לא יתפלל מנחה אחרי פלג ומעריב לפני צה"כ. ועכשיו שנהגו להתפלל מנחה עד בין השמשות, אין להתפלל מעריב קודם צה"כ, ולענין דיעבד אם התפלל מעריב לפני פלג לא יצא, ואחרי פלג יצא (וגם אם התפלל שעה ורביע לפני השקיעה לא יחזור ויתפלל), ובשעת הדחק אף אם דרכו תמיד להתפלל מנחה אחרי פלג, יכול להתפלל מעריב אחרי פלג, ובלבד שבאותו היום התפלל מנחה לפני פלג, דאל"כ הוי תרתי דסתרי, וכל זה ליחיד, אבל בציבור שיש טורח לקבצם שנית, הקילו האחרונים להתפלל מעריב סמוך למנחה. וכתב הרמ"א שבמדינות אלו נוהגים להתפלל ערבית מפלג המנחה, ולכן אין להתפלל מנחה אחרי פלג אפי' ביום שכוונתו להתפלל בו מעריב אחרי צה"כ, ובדיעבד יצא, ובשעת הדחק מותר לעשות כך לכתחילה. ומשמע מהשו"ע והרמ"א שלדין שמתפללים מעריב אחרי צה"כ מותר להתפלל מנחה אפי' אחרי שקיעה עד סמוך לצה"כ, ויש פוסקים רבים שחולקים וסוברים שזמן מנחה הוא רק עד השקיעה, ולכתחילה צריך כל אדם להזהר בזה ולגמור תפילת מנחה לפני שהשמש נתכסתה מעינינו, ואף אם לצורך זה יצטרך להתפלל ביחידות, אך בדיעבד

ובשעת הדחק גדול יכול לסמוך על המקילים ולהתפלל אחרי שקיעה עד רבע שעה והיינו ג' רבעי מיל לפני צה"כ, ואפי' לדעת הגר"א והגאונים שמיד אחרי השקיעה הוא זמן ביה"ש, וכתב בספר סדר זמנים שיתנה שאם הוא עדיין יום יהיה נחשב לתפילת מנחה, והתפילה שאחריה תהיה מעריב, ואם הוא לילה תהיה תפילה זו מעריב וזו שאחריה לתשלומי מנחה. אך יקדים כמה שיכול, ויזהר מאד שלא לאחר עד סמוך לצה"כ, ואמרו חז"ל במערבא לייטי אמאן דמצלי עם דמדומי חמה דילמא מיטרפא ליה שעתא, ואם נראים שני כוכבים בשמים ודאי כבר עבר זמן מנחה, ובעונותינו הרבים יש שהורגלו להתפלל מנחה הרבה זמן אחרי השקיעה, עד ממש שהכסוף אדמומית החמה, וזהו ודאי שלא כדן.

צורת חשבון חלוקת השעות - השעות הנ"ל וכן בכל מקום ששיערו חכמים בשעות, מחשבים את אורך השעה לפי אורך היום, שמחלקים את היום ל"ב שעות בין אם היום ארוך ובין אם הוא קצר, וכל חלק נקרא שעה, והחצי שעה שאחר חצות לכא' גם זה בשעה זמנית, וצ"ע. ונחלקו הפוסקים אם מחשבים את שעות היום מעלות השחר עד צה"כ, ולפי זה זמן מנחה הוא עד שעה ורביע לפני צה"כ לר"י, ולרבנן עד הלילה, וכשיטה זו סתם השו"ע, וי"א שמחשבים את השעות מהנץ עד השקיעה, והגר"א האריך להוכיח כשיטה זו, ולפי זה זמן מנחה הוא עד שעה ורביע קודם השקיעה לר"י, ולרבנן עד השקיעה.

נטילת ידים לפני התפילה

מצוה ליטול ידיו לפני התפילות, אע"פ שאינו יודע להם שום לכלוך, ולא יברך.

אם מועילה נטילה לצורך אחר - כתב הרמ"א שגם העומד מלימודו שמסתמא שמר ידיו, מצוה ליטול לפני התפילה. ואם נטל ידיו למנחה ולא הסיח דעתו משמירת ידיו א"צ ליטול למעריב. וכתב המ"א שאם נטל לתפילה והפסיק בלימוד א"צ ליטול ידיו שנית, ובשבת שמפסיקים במכירת המצוות יחזור ויטול ידיו, אא"כ לא הסיח דעתו משמירתם, והא"ר כתב שכל זמן שהם בבית המדרש מן הסתם אין כאן הסח הדעת, וכן המנהג. ואם נטל ידיו לאכילה ואכל ולא הסיח דעתו, מהשו"ע משמע שא"צ ליטול ידיו, (אף שבעומד מלימודו צריך שאני התם שבדיעבד אם נגע במקום מכוסה א"צ נטילה ודי שינקת ידיו, משא"כ באכילה), אך המ"א כתב שצריך נטילה לתפילה, וכן העתיקו הא"ר ושאר אחרונים להלכה. אבל נט"י שחרית כשקם ממיטתו עולה לתפילה אם לא הסיח דעתו.

אומרים קדיש תתקבל, ואם התפילה נגמרה בצה"כ, ולא הפסיק בתחנונים, יכולים לומר קדיש אחרי צה"כ. אם שכח להתפלל מנחה מתפלל ערבית שתיים, ואומר אשרי לפני התפילת תשלומין, וע"ע בסימן ק"ח.

אם אין לו מים מזומנים א"צ ליטול ידיו, אלא יגה בכל מידי דמנקה, אך אם נגע במקום מטונף או שעשה צרכיו, צריך לחזור אחר מים במנחה ומעריב כמו בשחרית, וכדינים שנתבארו בסימן צ"ב.

הלכות ק"ש תפילת ערבית והלילה:

סימן רל"ה:

מה אסור לעשות לפני ק"ש של ערבית

אסור להתחיל לאכול לפני זמן ק"ש של ערבית, ואפי' לאכול קימעה אסור, וטעימת פירות או פת פחות מכביצה שרי, ואם ביקש מאחד שיזכיר לו להתפלל אין אסור לאכול אפי' כשכבר הגיע זמן ק"ש. ואם קרא והתפלל מבעוד יום מותר לאכול לפני שחזור וקורא ק"ש, ומי"מ כשהגיע צה"כ נכון ליזהר גם בזה.

אסור לישן אפי' קימעה לפני זמן ק"ש, וכן אסור לעשות את שאר הדברים המוזכרים בסימן רל"ב, וכ"ש שכשהגיע זמן ק"ש אסור להתחיל בהם, והא"ר מצדד להתיר לפני שהגיע הזמן.

ממתי מתחיל האיסור - לשו"ע האיסור הוא מחצי שעה לפני זמן צה"כ, ואפי' במקום שמתפללים מעריב אחרי פלג המנחה, ולט"ז לא בעי אלא שיעור מועט לפני צה"כ, והאחרונים הסכימו לפסק השו"ע. ומשמע מהמ"א שיש ליזהר בזה גם במוצאי שבת.

מותר ללמוד לפני הזמן לכו"ע ואדרבה מצוה היא, אבל כשהגיע הזמן אם הוא מתפלל בביתו ביחיד אסור ללמוד, אא"כ אמר לחבירו שאינו לומד שיזכיר לו להתפלל, אבל כשהוא מתפלל בציבור אין חשש שמו יפגע.

אם התחיל לאכול אחרי שהגיע זמן ק"ש, צריך להפסיק מיד ולקרות ק"ש בלא ברכותיה, ואחרי אכילתו יקרא ק"ש בברכותיה ויתפלל, וכן אם התחיל חצי שעה סמוך לצה"כ צריך להפסיק, ומשמע מהפמ"ג שיפסיק מיד וימתין עד זמן ק"ש, אך נראה שא"צ להפסיק אלא כשהגיע הזמן, ואם לא התחיל לאכול אע"פ שנטל ידיו צריך להפסיק אפי' לתפילה, אפי' אם יש עוד הרבה

סימן רל"ד:

כמה דינים בתפילת מנחה

תפילת נדבה - קיימא לן דיכול אדם להתפלל כמה שירצה בתורת נדבה, אך אין ראוי לעשות כך אא"כ הוא מכיר בעצמו שהוא זהיר וזריז ואמיד בדעתו לכוון בתפילתו מראש ועד סוף בלא הסח הדעת, דאי לאו הכי קרינן ביה "למה לי רוב זבחיכם", ויל"ע אם באופן זה צריך לחדש בה דבר. וכשמתפלל תפילת נדבה ותפילת חובה צריך להקדים את תפילת החובה, אמנם אם הוא רוצה להתפלל גם מנחה גדולה (משש שעות ומחצה) וגם מנחה קטנה (מתשע ומחצה), כיון שעיקר זמן המנחה הוא מנחה קטנה, ראוי שתפילת החובה תהיה בזמן מנחה קטנה, אך אם לא כיוון להדיא, עולה לו התפילה הראשונה לשם חובה, ויתפלל השניה לשם נדבה אם ירצה. אמנם לדעת הרא"ש מותר לכתחילה להתפלל מנחה גדולה, וכן מצדדים הגר"א והט"ז לדינא, וא"כ לדעתם יתפלל מנחה גדולה לשם חובה, ומנחה קטנה לנדבה.

מנין לאמירת אשרי - אין לומר אשרי אלא כשיש מנין, כדי שיוכלו לומר עליו קדיש, ואם אמרו בלא מנין ואח"כ בא מנין, יאמרו מזמור אחד ואח"כ יאמרו קדיש. וכן לענין קדיש שאחרי הלימוד בענין שיהיו עשרה כבר בזמן הלימוד, אך אפשר שהעשרה ילמדו רק משנה אחת ויאמרו קדיש.

אמירת פרשת התמיד וכו' לפני מנחה - מנהג יפה לומר פרשת התמיד לפני אשרי במנחה, כנגד תמיד של בין הערבים, וי"א שיאמר אחרי אשרי אבל אין המנהג כך, וטוב לומר גם פיתום הקטורת, אמנם אם יש חשש שיעבור זמן תפילה ידלג אפי' אמירת אשרי.

סדר תפילת המנחה - אשרי, קדיש, תפילת שמונה עשרה, חזרת הש"ץ כמו בשחרית, נפילת אפים, ואנחנו לא נדע, קדיש שלם. טור.

אם התפללו מנחה סמוך לחשכה ונמשכו באמירת תחנונים אחרי התפילה עד שחשכה, אין לומר קדיש תתקבל, מפני שהתפילה היתה ביום אחר, אך אם אירע שהתפילה עצמה נמשכה בלילה כמו בנעילה,

תמצית משנה ברורה

ברכות ק"ש, וצריך לחזור ולקרות ק"ש ולהתפלל, וכיון שיש דעות שפלג המנחה הוא שעה ורביע לפני שהשמש מתכסה מעיינו, בדיעבד אין לחזור א"כ הקדים להתפלל לפני זמן זה, ואפי' אחרי פלג, אם התפלל מנחה אחרי פלג לא יתפלל מעריב לפני צה"כ. ומי שנוהג להתפלל בזמן ובטעות התחיל ברכות ק"ש עם הציבור לפני הזמן, יגמור ברכות ק"ש אך לא יתפלל שמונה עשרה, וכשיגיע הזמן יקרא ק"ש ויתפלל בציבור, ואם לא יהיה לו אח"כ מניין יתפלל לכתחילה עם הציבור, א"כ התפלל מנחה באותו יום אחרי פלג המנחה.

לכתחילה יש לקרות ק"ש מיד בצה"כ, דזריזים מקדימים למצוות.

סוף זמן ק"ש של ערבית מדרבנן הוא בחצות הלילה, ואם מתאחר מקרי עובר על דברי חכמים, ואם עבר ואיחר וקרא עד שלא עלה עמוד השחר יצא בדיעבד, ואם נאנס אפי' אחרי עלות השחר קורא ויוצא לפני הנץ החמה. והשאגת אריה פסק כהרשב"א והרא"ש שמוותר לקרות אחר חצות, ואין דבריו מוכרחים, ורוב הראשונים סוברים כהשו"ע, ומ"מ במקום הדחק כגון שהוא מלמד תורה לאחרים וכהאי גוונא, אפשר שיכול לאחר עד אחרי חצות.

אם קרא ק"ש של ערבית אחרי שעלה עמוד השחר קודם הנץ החמה לא יצא יד"ח אפי' קראה מיד אחרי עלות, א"כ הוא אנוס דאז יוצא עד הנץ החמה, כגון שכור אפי' נשתכר אחרי שהגיע זמן ק"ש (א"כ נשתכר זמן מועט לפני עלות השחר) או חולה, אך לא יאמר אז השכיבנו, וגם אינו נכון לדלג תיבת השכיבנו ולהתחיל מותקנו בעצה, אבל אומר את שתי הברכות שלפני ק"ש, ואת ברכת אמת ואמונה, ולא יאמר ברוך ד' לעולם, ולא יתפלל שמונה עשרה, דכיון שעלה השחר הוי יום לכל דבר, ומפירוש המשנה משמע שיכול להתפלל עד הנץ, וצ"ע.

סימן רל"ו:

סדר תפילת ערבית

המנהג לומר **והוא רחום** לפני תפילת ערבית.

אחרי ברכו דינו לענין הפסק כמו באמצע הפרק, אם דעתו להתפלל אז מעריב.

מברך ב' ברכות לפני ק"ש של ערבית, וב' ברכות לאחריה, וכדלהלן.

ברכה ראשונה אשר בדברו וכו', וצריך להפסיק בין כרצונו לבורא יום ולילה, דכרצונו קאי אדלעיל, ומנהג

זמן להתפלל (דכיון שזמנה כל הלילה חיישינן שיפשע, משא"כ במנחה), ואם כבר בירך על נט"י, נכון שיברך המוציא ויאכל כזית ויפסיק סעודתו, ואם התחיל בהתר א"צ להפסיק אפי' לק"ש, ואם אין שהות להתפלל אח"כ צריך להפסיק גם לתפילה.

זמן ק"ש של ערבית

תחילת הזמן הוא משעת יציאת ג' כוכבים קטנים (עיקר הזמן בכוכבים בינוניים, אך כדי שלא יטעו בגדולים החמירו להמתין לקטנים), ואפי' כוכבים מפוזרים, ואם הוא יום מעונן ימתין עד שיצא הספק מליבו, דספק דאורייתא הוא, ואם יודע מתי היתה השקיעה, ימתין שיעור ד' מילין (ע"ב מינוט), וע"ע בזה בסימן רצ"ג, ואם קראה קודם צה"כ, או בזמן מסופק, צריך מעיקר הדין לחזור ולקרותה בלא ברכותיה.

אם הציבור מקדימים לקרות ק"ש מבעוד יום אחרי פלג המנחה (מפני שסומכים על דעת ר"י שזמן מעריב מפלג המנחה, כיון שאם ימתינו ילכו לביתם ולא יהיה מנין, וגם יהיו עמי הארץ שלא יתפללו כלל, ומנהגם היה לקרות גם ק"ש, אף שהוא דלא כהלכתא לדעת רוב הפוסקים), יקרא עמהם ק"ש וברכותיה (כדי לסמוך גאולה לתפילה ולהתפלל עם הציבור), ולא יכוון לצאת יד"ח ק"ש, וכשיגיע הזמן יקרא ק"ש בלא ברכות, ויש להסתפק אם יצא יד"ח ברכות במברך אחרי פלג המנחה לפני השקיעה, אך א"צ לחזור ולקרות **פרשה שלישית**, מפני שיצא יד"ח זכירת יציאת מצרים, ובשאגת אריה כתב שירא שמים יחזור ויקרא כל הג' פרשיות אחרי צה"כ. ואין כדאי לצאת יד"ח ק"ש **בק"ש שעל המיטה**, אף אם קורא ג' פרשיות, דמצוות צריכות כוונה, וק"ש שעל המיטה כוונתו להבריא המזיקים, וגם אי נימא דא"צ כוונה לצאת המ"ע דק"ש, הרי צריך כוונת הלב לקבל עול מלכות שמים במורא, ועל מיטתו אינו מכוון לזה. ויש שנוהגים לשתוק עד תפילת שמונה עשרה, ולהתפלל עם הציבור, ואח"כ לקרות ק"ש בברכותיה, וגם מנהג זה מוזכר בקדמונים. ובמעשה רב כתב שעדיף להתפלל בזמן ביחיד אם אינו יכול לאסוף מנין בזמן ק"ש, ואפי' בשבת. וכתב הרמ"א שאפי' אם הציבור מקדימים הרבה לא יחזור ויתפלל א"כ הוא רגיל בשאר חסידות ופרישות, דאל"כ **מחזי כיוהרא**, ולכא' כוונתו דהוי יוהרא לא להתפלל עם הציבור מבעוד יום, דאם כבר התפלל הוי ברכה לבטלה לחזור ולהתפלל, אא"כ נימא דכוונתו שלא יתפלל עם הציבור תפילת נדבה ואח"כ יחזור ויתפלל לשם חובה, משום דמחזי כיוהרא. ואם הציבור מתפללים מעריב לפני פלג המנחה לא יתפלל עמהם, ואם התפלל עמהם לא יצא יד"ח ק"ש או תפילה או

תמצית משנה ברורה

מבעוד יום יתפלל עמהם ויקרא ק"ש וברכותיה כשיגיע זמנה], אמנם אם משער שיוכל להשיג מניין אח"כ, אין לו לבטל סמיכת גאולה לתפילה.

להשו"ע יענה אמן אחר ברכת עצמו בשומר עמו ישראל לעד, ולהרמ"א לא יענה.

מי שלא התפלל מנחה ומצא ציבור שמתפללים ערבית מבעוד יום, ואין לו מנין אחר למעריב, יתפלל מנחה בעוד שהציבור אומרים ק"ש וברכותיה, וכשיתפללו מעריב יתפלל מעריב עמהם, ובלילה יקרא ק"ש וברכותיה, אמנם אם יהיה לו מנין אחר בלילה יתפלל מנחה בשעה שהציבור מתפללים מעריב, ויתפלל מעריב בלילה עם הציבור.

סימן רל"ז:

אין הש"ץ חוזר התפילה במעריב, דמעיקר הדין אינה חובה, ואף עכשיו שקבעוה חובה לא אלים מנהגא לאטרוחי ציבורא בחזרת הש"ץ.

אין נפילת אפים במעריב אפי' התפללו מבעוד יום, וגם בתשלומי מנחה אין ליפול.

נהגו בקצת מקומות לומר שיר המעלות הנה ברכו לפני מעריב.

סימן רל"ח:

לימוד תורה בלילה - צריך להזהר בלימוד הלילה יותר משל יום, דלא איברי לילה אלא לגירסא. וכל הלומד תורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום, ושכינה כנגדו. ות"ח העוסקים בתורה בלילה מעלה עליהם הכתוב כאילו עסוקים בעבודה. והרוצה לזכות בכתרה של תורה לא יאבד שום לילה בשינה ואכילה ושתיה ושיחה וכדו', ואפי' בלילות הקיץ הקצרים צריך עכ"פ ללמוד מעט לפני השינה. והמבטל לימוד הלילה עונשו מרובה, דאמרינן שבית שאין ד"ת נשמעים בו בלילה אש אוכלתו. י"א שמקרא עדיף לקרוא ביום, ולפמ"ג יכול לקרוא בלילה.

כמה יישן - אין לזה שיעור קבוע אלא כפי כח בריאותו של כל אדם, ועכ"פ לא ישתקע בשינה יותר מדי.

מי שהיה לו חק ללמוד כך וכך ליום, והיה טרוד ולא השלימו, ישלימו בלילה מיד, ולא ימתין למחר, דכל

ספרד לומר מבדיל בין יום כדי שיהיה מעין פתיחה סמוך לחתימה, וכן נכון, ובטור מיישב מנהגו.

ברכה שניה היא ברכת **אהבת עולם**, ואינה פותחת בברוך מפני שהיא סמוכה לברכה שלפניה.

אחרי ק"ש מברך ברכת **אמת ואמונה**, ואינה פותחת בברוך מפני שהיא סמוכה לברכה שלפני ק"ש, וחותרם גאל ישראל על הגאולה שהיתה, ובמערבית של יו"ט נוהגים לסיים מלך צור ישראל וגואלו, וטוב יותר לסיים גאל ישראל.

ברכה שניה אחרי ק"ש היא ברכת **השכיבנו**, וחותרם שומר עמו ישראל לעד, מפני שהלילה צריך שימור מן המזיקים, ולא הוי הפסק בין גאולה לתפילה. דכגאולה אריכתא דמיא.

סמיכת גאולה לתפילה - אין לדבר בין גאולה של ערבית לתפילה, אמנם הש"ץ יכול להכריז לומר יעלה ויבוא או ותן טל ומטר ואפי' על הניסים, או לומר ברכו למי שלא שמע, ולא הוי הפסק, דהם צורך תפילה, (ודווקא בערבית מקלינן בזה), אך לפני שומר עמו ישראל לעד, לא יכריז שום דבר אפי' בין הפרקים.

י"ח פסוקים ויראו עינינו - יש מקומות שנוהגים לומר י"ח פסוקים ויראו עינינו, שיש בזה י"ח אזכרות, ונתקנו במקום תפילה, מפני שהיו יראים להתאחר בבתי כנסיות שלהם שהיו בשדה, ואף שחזרו להתפלל ערבית לא ביטלו התקנה, ולא הוי הפסק בין גאולה לתפילה דהוי כגאולה אריכתא, אך לא יפסיקו בדברים אחרים. להרמ"א ראוי לעמוד באמירתם, והרבה אחרונים כתבו שיותר טוב לא לעמוד כדי להראות שאינו רוצה לצאת בזה יד"ח תפילה, ועכ"פ לא יעמוד ופניו אל הקיר, ואם כבר התפלל יכול לעמוד. ויאמר הושיענו אלוקי ישענו, ולא הושיענו ד' אלוקי ישענו. ולא יענה אמן אחר ברכת עצמו בברכת המלך בכבודו. תמיד ימלוך עלינו אינה בקשה (שאין תפילה בחתימת הברכה) אלא שבח, ותיבת תמיד י"א דקאי אדלעיל וי"א ששייך למטה, ואין דעביד שפיר עביד.

אם הגיע אחרי שהתחילו ברכות ק"ש אם יכול להספיק ק"ש וברכותיה עד שיתחילו שמונה עשרה יעשה כן, וידלג יראו עינינו שאינו אלא מנהג, ויתפלל עם הציבור, (ויש דעות אם יאמרם אחרי התפילה, ולכן טוב שיאמר עד כי אין לנו מלך אלא אתה ולא יחתום), ואם לא יספיק להתפלל עם הציבור, יתפלל עם הציבור ואח"כ יאמר ק"ש וברכותיה, דעדיפא תפילה בציבור מסמיכת גאולה לתפילה במעריב, אבל בשחרית עדיף לסמוך גאולה לתפילה, [וכן אם הציבור מתפללים

אמירת פסוקי רחמים - אחרי ק"ש יאמר יושב בستر עליון, ד' מה רבו צרי עד לד' הישועה, ברוך ד' ביום ברוך ד' בלילה, ברוך ד' בשכבנו ברוך ד' בקומנו, ויאמר ד' אל השטן יגער ד' בך השטן וכו', ד' שומרך וכו' מעתה ועד עולם, בידך אפקיד רוחי, יברכך ד' וכו', השכיבנו וכו' עד סמוך לחתימה. ואם הוא חולה או אנוס די שיאמר פרשה ראשונה וברכת המפיל.

ברכת המפיל - יברך המפיל חבלי שינה על עיני וכו', ומשמע שיברך אחרי ק"ש סמוך לשינה, ופסוקי השמירה לא הוו הפסק, ויש מדקדקים לברך המפיל בסוף, וי"א שיברך המפיל לפני ק"ש והפסוקים, ונראה שאם טבעו להרדם באמצע ק"ש טוב יותר שיקדים ברכת המפיל, ואם אין טבעו כך טוב לאחר ברכת המפיל לסוף. ואם לא נרדם י"א דלא הוי ברכה לבטלה, כיון שמברך על מנהגו של עולם, וצ"ע בזה, ועכ"פ אם מסתפק אם ירדם אין כדאי לכתחילה לברך. ויש להסתפק אם לברך כשהולך לישן לפני עלות השחר וכנראה ירדם אחרי עלות, ואם הולך לישן אחרי עלות לא יברך, דאין מברכים על שנת היום, וטוב שיאמר ויהי נועם וכו' ויושב בستر וכו'.

נכון לאדם שבלילה קודם השינה **יפשפש במעשי** שעשה ביום, ואם ימצא שעשה עבירה **יתוודה ויקבל על עצמו** שלא לעשותה עוד, ובפרט בעוונות המצויים כמו חניפות שקרים ליצנות ולשון הרע וביטול תורה, וראוי **למחול** לכל מי שחטא כנגדו וציערו, ובזכות זה האדם מאריך ימים.

הישן יחידי בחדר בלילה אוחזתו לילית, וא"כ אף אם בבית יש עוד אנשים לא ינעל את הדלת, והעולם נוהגים להקל בזה, ואף למחמירים אם יש בבית אשה האסורה עליו ביחוד לא יפתחנו, ושומר מצוה לא ידע דבר רע.

אלו צריכים שימור מהמזיקים - חולה, חיה, חתן, כלה, אבל, ות"ח העומד יחידי באישון לילה ואפילה.

דבר טוב שנוהג בו בסתמא והיה דעתו לנהוג כך לעולם הוי נדר, וטוב שיתנה בתחילה שיהיה בלי נדר, פן יזדמן איזה פעם שלא יוכל להשלים.

סימן רל"ט:

קריאת שמע שעל המיטה

מה יקרא - יקרא על מיטתו פרשה ראשונה של ק"ש, ואם התפלל ערבית מבעוד יום צריך לקרוא את כל הפרשיות, ולכוון לצאת יד"ח ק"ש וזכירת יציאת מצרים, וטוב תמיד לומר את כל הק"ש שהיא רמ"ח תיבות (בצירוף קל מלך נאמן), לשמור רמ"ח אבריו.

אין מברכים אשר קדשנו וכו' על ק"ש שעל המיטה, ובק"ש שחרית וערבית הברכות הם במקום ברכת אשר קדשנו.

מתי יקרא - לרמ"א לא יקרא כשנכנס לישן אלא כשרואה שהשינה נופלת עליו, אבל בכנסת הגדולה כתב לקרוא מיד שמא תחטפנו שינה, ואין לחוש משום הפסק אלא כשעושה דבר אחר, אבל שהיה לא הוי הפסק. ואם הוא לא נרדם יחזור ויקרא פרשה ראשונה של ק"ש (וראו שלא לכפול פסוק ראשון), או שיאמר שאר פסוקי רחמים, או שיהרהר בדברי תורה.

איך יקרא - אם קורא לשם חובה אין כדאי לקרותה בשכיבה ואפי' על צידו, אבל אם קראה בזמנה מותר לכתחילה לקרותה בשכיבה, ויש מחמירים לכתחילה לקרותה בעמידה או בשיבה, והמיקל אין למחות בידו, אך טוב שירגיל עצמו לקרוא בעמידה או בשיבה שמא ירדם ויפסיד ברכת המפיל, ואם כבר שכב מותר לכו"ע להטות על צידו ולקרוא. וירגיל האדם את עצמו לשכב דווקא על צידו, ואיסור גדול לשכב על גבו או שפניו טוחות למטה.

הפסק אחרי ק"ש - אם תאב לשתות או לדבר דבר נחוץ מותר, אך יחזור ויקרא ק"ש, אך אחרי המפיל יזהר בזה משום הפסק, ואם צריך לשמש מיטתו, יקרא אחרי שירחץ עצמו מהש"ז ויטול ידיו, ולפחות יאמר אח"כ המפיל ושמע.